16/75

9(43)
4682
)-58

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐՉԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐՈՒ

ԲԱԲԻԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ

Ի ՄԻՒԻՒ Տ' ՕՊՒՆԻՒ

ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

626

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ

Ի ԳԱՂԴԻԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ

ՀԱՆՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ի ՋՄԻՒՌՆԻԱ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԿՈՒԼԷԳԻՈՒՄՈՅ ԿՐԻՏՆԵՏԻՒ

1848

31498-64

ՅԱՆԿ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻՆ

ԳԻՐՔ Ի

ԸՍԴԼԻՆ ԿԸՐԳԸԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՒ

1521—1522

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Յկեղեցւոյ վիճակը • 2 — Նոր լրջան մը • 3 — Յուտերի բանտարգելութեան օգուտը • 4 — Վերմանիա կըվրդովի • 5 — Յուտեր և Մենլանկտոն • 6 — Աւրախութիւն և արտմութիւն • 7 — Ժողովրդոց սէրը Յուտերի վրայ • 8 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Յուտերի վիճակը Վարդպետին մէջ • 9 — Իր առանձնութեան վախճանը • 10 — Իր խորին մտածութիւնները • 11 — Իր միսիթարական խորհուրդները • 12 — Իր հիւանդութիւնը • 13 — Յուտերի զանազան գրուածքները • 14 — Խոստովանութեան դէմ կըգրէ • 15 — Աղօթք • 16 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Հռովմայ օրէնքը կըլուծուի • 17 — Յկեղեցականաց ամուսնութիւնը • 18 — Ա էջ միաբանութեան վրայ • 19 — Յուտերի նախադասութիւնները՝ միանձնական կենաց դէմ • 20 , 21 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Բարեկարգութիւնը մեռած կարծուած • 22 — Աղբոզութեան վճռառանցը կըբացուի • 23 — Յուտեր Հալլէի նոր կուռքին դէմ • 24 — Իր նամակը առ Ապալատին • 25 — Յուտերի նամակը առ Էլպերտ • 26 —

Աւամակին ներգործութիւնը . 27 : — Ըլպերտի տուած պատասխանը . 28 : — Ո՞նչ է Արիաստոնեային կոչումը . 29 : — Խորհրդածութիւն . 30 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Աշկեղջիին պէտք եղած բանը . 31 : — Աստուածաշունչին թարգմանութիւնը . 32 : — Աւրը Պիբլը և ոչ Հայրերը . 33 : — Խարնկարգողին տկարութիւնը . 34 : — Լուսեր ծածուկ Աիդեմպէրկ կերթայ . 35 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Խարնկարգութիւնը կըյառաջանայ . 36 : — Կարբիէլ Զուիլինգոսի քարոզը . 37 : — Աէջ պատարագին վրայ . 38 : — Համալսարանը . Իրեանկոտն . 39 : — Այսրընտրին վճռաւութիւնը . 40 : — Հարուած միաբանութեան դէմ . 41 : — Ինարանք վանքը կըձգեն . 42 : — Խռովութիւն Աիդեմպէրկի մէջ . 43 : — Գոստինեանց ժողովին վճիռը . 44 : — Կարըստագի նախանձաւորութիւնը . 45 : — Տէրունական Ընթրիք . 46 , 47 : — Հռովմայ մեծ պատնէշը կըկործանի . 48 : — Պապական մոլորութիւնները . 49 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Մոլեգին նախանձաւորներ . 50 : — Լոր մարգարէներ . 51 : — Ընտնց քարոզութիւնը . 52 : — Ընտնք Աիդեմպէրկ կերթան . 53 : — Անլանկոտն . Այսրընտիր . 54 : — Լուսերի Նամակը . 55 : — Կարլստագի տաստիկ խօսքերը . 56 : — Համունքը կանարգուի . 57 : — Ընձն մարդ Լուսեր կըկանչէ . 58 : — Վտանգաւոր ժամանակ . 59 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Լուսեր Վարդպետրկէն կըմեկնի նախնական Աշկեղջին պաշտպանելու . 60 , 61 : — Խարնկարգողը և Աշկեղջին . 62 : — Երկու Զուիցերիներ . 63 : — Լուսեր և Զուիցերիները . 64 : — Ամ արջ պանդոկը . 65 : — Վաճառականները և Լուսեր . 66 : — Ձ՛աշ պանդոկին մէջ . 67 : — Խարնկարգողին քաջութիւնը . 68 : — Լամակ առ կայսրընտիր . 69 , 70 : — Լուսեր Աիդեմպէրկ կըմտնէ . 71 : — Ընմիտնը կելլէ քարոզ տալու . 72 : — Հաւատք և սէր . 73 : — Ընտուծոյ խօսքը և ոչ մարդիկ . 74 : — Պէտք է քարոզել և ոչ բռնադատել . 75 : — Խօսք տարբեր նիւթերու վրայ . 76 : — Տէրունական Ընթրիքը . 77 : — Կարոզներուն ներգործութիւնը . 78 : — Լոր մարգարէները և Լուսեր . 79 : — Ընտնց խօսակցութիւնը . 80 : — Հպարտութիւն և խաղաղութիւն . 81 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԳՒ

Նոր կատակարանը կը հրատարակուի . 82 : — Հռոմ կը սարսափի . 83 : — Հալածանք Սուրբ Իրքին դէմ . 84 : — Սուրբ Իրքին արդիւնքը . 85 : — Պէլանկտոնի հռչակաւոր գործը . 86 : — Ըն գործին ազդուելիւնը . 87 : — Ըմէն մարդ կընդունի զանիկայ . 88 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԳՕ

Հենրիկոս Լեթերորդ . 89 : — Ալսէյ . Նիզակախաղութիւն . 90 : — Կատարինէ Թագուհին . 91 : — Ալսէյի գոռոզութիւնը . 92 : — Լուտերի գրքերը կայրեն . 93 : — Հենրիկոսի դիրքը Լուտերի դէմ . 94 : — Պապին կընծայուի ան . 95 : — Լուտեր կըսրտմտի և կըպատասխանէ Հենրիկոսին . 96 , 97 : — Խստութիւն . Շիտութիւն . 98 : — Ընդհոյ Թագաւորին նամակը . 99 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԳԵ

Բարեկարգութեան տարածուիլը . 100 : — Ընոր յառաջադիմութիւնը . 101 , 102 : — Լեհտարանական քարոզիչներ . 103 : — Ըստուծոյ խօսքը կըբարգնէն ամէն տեղ և ամէն մարդիկ . 104 , 105 : — Հին և նոր վարդապետներ . 106 : — Կրթադիտութիւն . Կրթավաճառներ . 107 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԳԶ

Լուտերի գրքերուն տարածուիլը . 108 : — Բարեկարգողը Հայիկաւի մէջ . 109 : — Ալրմա . Ալիդէմպէրկի լոյսը . 110 : — Լուտերի քաջալերութիւնը . 111 : — Կրիտաս և ոչ Լուտեր . 112 : — Ըստուծոյ ձեռքը . 113 :

ԳԻՐՔ Ը

ԻՄ ՈՎ ՎԻԹԻՆԿ, ԸՆԴԴԻՄՈՒԹԻՆՔ ԵՒ ՅԱՐՈՒԶԱԴԻՄՈՒԹԻՆՔ

1522—1526

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Փոփոխութիւններ · 115 ։—Խարեկարգութեան յառաջադիմութիւնը · 116 , 117 ։—Ինիկօ · Իր քաջութիւնը · 118 ։—Հանգուիեան մէջ փոփոխութիւնը · 119 ։—Իր մտատանջութիւնը · 120 ։—Կրօնաւոր կըլլայ · 121 ։—Իր մտքին նեղութիւնները · 122 ։—Լուտեր և Լեօ-ը · 123 ։—Լեօնլայի տեսիլքները · 124 ։—Ինոր երազները · 125 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Լևոն Տասներորդին գլուսանքները · 126 ։—Ինոր մահը · 127 ։—Ադրիանոս Զ · Իր բարեկարգութիւնը · 128 ։—Ժողովոգոց ընդդիմութիւնը · 129 , 130 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Լուտերի մահը կըխնդրեն · 131 ։—Կիէրկէգաթի նուիրակին խնդիրը · 132 ։—Պապին նամակը · 133 ։—Ընդհին վնասները · 134 , 135 ։—Պապին նամակը առ կայսրընտիր · 136 ։—Խնամանութեան վախը · 137 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԲ

Հալածանք · 138 , 139 ։—Օգոստինեանց վանքը · 140 ։—Կիլթենպէրկ քաղաքը · 141 ։—Ընվէրսի իրիք միաբանները · 142 , 143 ։—Ընծոց պրիլը և նահատակութիւը · 144 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Նոր պապը · 145, 146 :—Կիւռնպէրկի ժողովը · 147 :—Ընկերային ժողով մը կը նկարագրեն · 148 :—Պապականաց ջանքը ան ժողովին դէմ · 149 :—Պապականաց Եսթիլպոնի մէջ ժողովը · 150 :—Ան ժողովին եզրակացութիւնը · 151 :—Կերմանիոյ երկպառակութիւնը · 152 :—Պուրկոսի վճիռը · 153 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Կաստպար Ճհաւպէրի մարտիրոսութիւնը · 154 :—Մոսկալի տանջանքները · 155 :—Հալածանք Պալէրիայի մէջ · 156 :—Հենրիկոս ար Օրլեթէն · 157, 158 :—Նոր բռնութիւնը և նահատակութիւնը · 159, 160 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Երկու ներհակ ծայրեր · 161 :—Տարբեր կարծիք Հաղորդութեան վրայ · 162, 163 :—Կարլոստադի վարդապետութիւնը · 164 :—Նոր տեսութիւնը Լուտերին հետ · 165 :—Լուտեր և Կարլոստադ · 166 :—Խօսակցութիւն Օրլամունտի մէջ · 167 :—Պատկերներու վրայ · 168 :—Կարլոստադ կաքսորուի · 169, 170 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Հասէի իշխանը և Մելանկտոն · 171 :—Փիլիպպոս Լեհտարանը կընդունի · 172 :—Պրանտէպուրկի իշխանը և Լուտեր · 173, 174 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Նոր կարգադրութիւններ · 175 :—Պատարագին խափանուիլը · 176 :—Լուտերի ջանքերը · 177 :—Փիտութիւններուն տարածուիլը աշխարհականաց մէջ · 178, 179 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Վհաղաքական խռովութիւն · 180 :—Լուտեր ընդդէմ ապստամբութեան · 181, 182 :—Մոլմաս Մինցէր · 183 :—Իր հանած խռովութիւնները · 184 :—Ան անտառը և 12 յօդուածները · 185 :—Լուտերի խրատը · 186, 187 :—Հէքենսթէյնի կոմսին ապաշնուիլը · 188 :—Ապստամբներուն ըրածները · 189, 190 :—Այսերական ջրջը ապստամբաց դէմ · 191 :—Պատերազմ գեղացւոց դէմ · 192 :—Գեղացւոց յաղթութիւնը · 193 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Աինգէր կապստամբի • 194 : — Ժողովուրդը կըգրգռէ • 195 : — Իշխանները կըյարձակին • 196 : — Կռիւ ացիները կըջարդուին • 197 : — Աինգէրի բռնուիլը և մահը • 198 : — Խարեկարգողներուն ներդործութիւնը • 199 : — Համբաւանք ընդդէմ Լուտերի • 200 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԲ

Փրիդերիկոսին մահը • 201 , 202 : — Պապական դաշնակցութիւն • 203 : — Վտանգ • 204 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԳ

Նիմբէի միաձնուհիները • 205 , 206 : — Օգոստինեանց վանքը կըգոցուի • 207 : — Ըմունանալուն պատճառները • 208 : — Լուտերի ամուսնանալը ու ընտանեկան երջանկութիւնը • 209 , 210 , 211 : —

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԴ

Փիլիպպոս ու Հոլհանէս իշխանները • 212 , 213 : — Խռուսիա Ըւեռատարանը կընդունի • 214 : — Ըւեռատարանին յառաջադիմութիւնը • 215 : — Ըւեկզպուրկի ժողովը • 216 : — Խօսակցութիւնք • 217 : — Մակաէպուրկի դաշնադրութիւնը • 218 : — Պապականաց ջանքերը • 219 : — Այլսեր սպառնական թուղթը • 220 : — Երկու կողմին պատրաստութիւնները • 221 :

ԳԻՐՔ Թ

ՄՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՄԲ ՀՐԻՇԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

1526—1529

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Ռարեկարգութեան կրկնակի շարժումը · 223 ։—Ախայրի Ռողոքը · 224 ։—Իշխանաց համարձակութիւնը · 225 ։—Բռնատիրանական քարոզները · 226 ։—Կայսրընտրին կոչունքը · 227 ։—Ղաւր սովորութեանց քննութիւնը · 228, 229 ։—Լուտերի տեսրակները · 230 ։—Կայսեր հրամանաց հրատարակութիւնը · 231 ։—Կարոլոս կայսր իր միտքը կը փոխէ · 232, 233 ։—Պապը կը սպառնայ կայսրը · 234 ։—Կրօնական ազատութիւն · 235 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Կայսրը Հռովմայ դէմ կը շարժի, ու կը յանդիմանէ զպապը · 236, 237 ։—Պապին դէմ պատերազմ · 238 ։—Ֆրէնդսպէրկի յանձնակը · 239 ։—Օրացաղմուկը և ապստամբութիւնը · 240 ։—Հռովմայ վրայ յարձակում · 241 ։—Հռովմ կառնուի · 242 ։—Հռովմայ աւարառութիւնը · 243 ։—Ինուորներուն վարմունքը և խեղկատակութիւնները · 244, 245 ։—Կղեմէս Ը հաշտութեան կը գիջանի · 246 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ինկղեցական նոր կարգադրութիւնը · 247 ։—Հռոմի իշխանին համարձակութիւնը · 248 ։—Լամպերթի նախադասութիւնները · 249 ։—Ընտրանին յաղթանակը · 250 ։—Ինկղեցիին ինքնիշխանութիւնը · 251 ։—Հռոմի Ինկղեցւոյն սահմանադրութիւնը · 252, 253 ։—Ինկղեցիներուն կարգադրութիւնը · 254, 255 ։—Իշխանաց խնամակալութիւնը · 256 ։—Հոգևոր պաշտօնէից վիճակը · 257 ։—Լուտերի նամակը · 258 ։—Մելանկտոնին խոհեմութիւնը · 259 ։—Իրկու կողմին զարմանա-

քը · 260 ։—Ընդհանուր այցելութիւն · 261 ։—Առիւկարգուղներուն խոհեմութիւնը · 262 ։—Առաքեալաց Գործք · 263 ։—Պրանտէպուրկի Նիքսաբեթին գործը և փախուստը · 264, 265 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Ֆերտինանտոսի հրովարտակը · 266 ։—Առիւկարգութեան մարտիրոսները · 267 ։—Ջմարիտ հաւատքը · 268 ։—Օրհօ փաքին խորամանկութիւնը · 269 ։—Հինգու գաշնագիրը · 270, 271 ։—Կայսրընտրին չեզոքութիւնը · 272 ։—Ընտանեական գաշնակցութիւն · 273 ։—Առիւկարգուղներուն խրատը · 274 ։—Կայսրընտրին որոշումները · 275 ։—Փաքին փախուստը ու մահը · 276 ։—Իրերուն վիճակը · 277 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Կայսրը կըմիաբանի պապին հետ · 278 ։—Ալֆայբի ժողովը · 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԲ

Ընտանեականաց Ժողովը · 287, 288, 289, 290 ։—Ժողովին ազդեցութիւնը · 291 ։—Ջատուծոյ Անին իշխանութիւնը · 292 ։—Կրիստոնէական միութիւն · 293 ։—Ֆերտինանտոս չընդունիր Ժողովը · 294 ։—Նոր առաջարկութիւններ · 295 ։—Ընտնք անպատուհաս կըլլան · 296 ։—Ժողովին հաստատութիւնը · 297 ։—Կրիստոնէից ճշմարիտ միութիւնը · 298 ։—Աղանկտոնի տագնապը · 299 ։—Վճռմանացուց բնութիւնը · 300 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԳ

Ընտանեականաց խորհուրդը · 301 ։—Հասկի իշխանին ջանքը · 302 ։—Առիւկարգուղաց անհամաձայնութիւնը · 303 ։—Ընտնք Մարպուրկ կըհրաւիրուին · 304 ։—Բրգելցիներ և պատճառներ · 305 ։—Օքւինկի որոշումը · 306 ։—Իր ճամբորդութիւնը · 307 ։—Առիւկարգուղք Մարպուրկի մէջ · 308 ։—Ընտնց առանձին խօսակցութիւնը · 309 ։—Աղանկտոն և Օքւինկ · 310 ։—Լուտեր և Ցքօլամփատիոս · 311 ։—Հրապարակաւ խօսակցութիւն · 312 ։—Ցյս է մարմին իմ · 313 ։—Բացատրութիւններ · 314 ։—Հոգևոր կերակուր · 315 ։—Մարմինը շահ մը չըներ · 316 ։—Հոգին է կենդանի ընդը · 317 ։—Վիճաբանութիւնը կըսաստկանայ · 318 ։—Օքւինկի ձեռնարկութիւնը · 319 ։—Կրիստոսի մարդկութիւնը հաստատ · 320 ։—Պապականաս-

Թիւն · Փիլիսոփայութիւն · 321 ։— Հայրապետաց վկայութիւնը · 322 ։— Օգոստինոս · Իչքօլամփատիոս · 323 ։— Լուտերի խաւսութիւնը · 324 ։— Խօսակցութեան վախճանը · 325 ։— Հոսկի իչխանին ըանդը միարանութեան համար · 326 , 327 ։— Օլանինկի դպացումը · 328 ։— Ինքնանձնացուց ընդդիմութիւնը · 329 ։— Հրվիատացուց ըանդը · 330 ։— Լուտերի գրած ազդարարութիւնը · 331 ։ Պարդապետութեանց միութիւնը · 332 , 333 ։— Ինարեկարդացը Հնազ Հնազի կուտան և Պարպուրկին կըմեկնին · 334 , 335 ։— Պապականք կըզայրանան · 336 ։

ԳԻՐՔ Ա

ԸՆԴՕՊՈՒՐԿԻ ԴԻԵՑՆՈՒԹԻՒՆԸ

1530

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Իրկու մեծ գասեր · 338 ։— Կարոլոս Իտալիա կըմտնէ · 339 ։— Իրեք Ինդրմանացի պեսպաններըը · 340 ։— Ընձոց համարձակութիւնը · 341 ։— Հոսկի իչխանին ընծան · 342 ։— Կարոլոս կայսեր պատասխանը · 343 ։— Պեսպաններուն բանակարգութիւը · 344 ։— Կարոլոս և պապը դէմ առ դէմ · 345 ։— Կաթոլիկնաբոյի առաջարկութիւնը · 346 ։— Պապին պատերազմի խորհուրդը · 347 ։— Լուտեր պատերազմ չուզեր · 348 ։— Վրկիչը կուդայ · 349 ։— Կարոլոսի հրաւիրանաց թուղթը · 350 ։— Օրանազան պատճառներ · 351 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ի

Ինագարութեան հանդէսը · 352 , 353 ։— Ինկինգին և սէրութիւնը · 354 ։— Ոսկում ու վախ · 355 ։— Համարձակութիւն · Խորհուրդ · 356 ։— Պրուքի խրատը · 357 ։— Հոգևոր գէնքեր · 358 ։— Լուտեր Վորմսի կըմեայ · 359 ։— Կարոլոս Վորմսի մէջ · 360 ։— Կայսերականաց երկպառակութիւնը · 361 ։— Տանիմարքայի թագաւորը · 362 ։— Իրեք Պնդրմանացի իչխաններ · 363 ։— Պարտուիայի կայսրընտրին վարքը · 364 ։— Դատակդութիւն · Ըստ ոչին հարուած · 365 ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ընկզպուրկի մէջ Ընտատրանը կըգարոզի · 366 , 367 ։— Կայսերականաց պատգամը · 368 ։— Ըստուածատրանքներուն խրատը · 369 ։— Կայսրընտրին հատատատութիւնը · 370 ։— Ընոր պատասխանը · 371 ։—

Անդրեասն կը դրէ գաւանութիւնը . 372 : — Հշմարիտ գօրապետ մը . 373 : — Յաքսոնիայի վիճակը . 374 : — Լուտեր նոր բան մը չգոյացուց . 375 : — Հոգի , Կորնէլիոս և Անդրեասն . 376 : — Հոգևոր բաներու մէջ ազատութիւն . 377 : — Փիլիպպոսի ուղղափառ ոգին . 378 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ.

Հռոմէական Եկեղեցւոյ մէջ . 379 : — Կայսերականաց բռնութիւնը . 380 : — Կարոլոս Մեծին կը մնայ . 381 : — Եկեղեցւոյ կը հասնի . 382 . Նուիրակին օրհնութիւնը . 383 : — Խաղմութեան հանդէսը . 384 : — Կայսրը և իշխանները . 385 : — Կարոլոս Հինգերորդ մայր եկեղեցիին մէջ . 386 , 387 : — Խօսակցութիւն կայսերական դահլիճին մէջ . 388 , 389 : — Ֆերտինանտոսի առաջարկութիւնը իշխանները չեն ընդունիր . 390 , 391 : — Կարոլոս կը յափոխի . 392 : — Եկեղեցիին մահառիթ թոյնը . 393 : — Հաղորդութեան թափօրը . 394 : — Կարոլոսի սրամտութիւնը . 395 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե.

Պապականք կառաջարկեն քարոզները արգիլել . 396 , 397 : — Իշխանները հաւանութիւն կուտան . 398 : — Նոր քարոզիչներ . 399 , 400 : — Ընդհատալի գուշակութիւն . 401 : — Պապականաց ջանքերը . 402 : — Պատարագ . Կարոզ . 403 : — Կարոզ . 404 : — Հոդովը կը բացուի . 405 : — Կայսրընտրին աղօթքը . 406 : — Նուիրակին խորհուրդը . 407 : — Վալտէզ և Անդրեասն . 408 : — Նուիրակին հնարքը փուճը կելլէ . 409 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.

Հաւանութիւնը կը պատրաստուի և կը տարածուի . 410 , 411 : — Իշխանաց քաջութիւնը . 412 : — Անդրեասնի տկարութիւնը . 413 : — Նուիրակին առեղծուածութիւնը . 414 : — Հաւանութիւնը խափանելու ջանք . 415 : — Վճռարանութիւն . 416 : — Անդրեասնի տրամութիւնը . 417 : — Փոփութիւն և անձկութիւն . 418 : — Լուտերի հաւատքը և աղօթքը . 419 : — Հուրը Վրբէն համարներ . 420 : — Լուտեր առ Անդրեասն . 421 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Է.

1530 , Յունիս 25 . 422 : — Եկեղեցւոյ դաւանողները . 423 : — Հաւանութիւնը . 424 : — Հաւատքով արդարութիւն . 425 : — Եկեղեցին . Խորհուրդները . 426 : — Ընծայ կամք . Հաւատք . 427 : — Լուտերի նամակը . 428 : — Հաւանութեան երկրորդ մասը . 429 : —

Խարեգործութիւններ · 430 : — Երկու իշխանութիւններ · 431 : — Երկու պիսկոպոսաց պաշտօնը · 432 : — Հեռանարկութեան զօրութիւնը · 433 : — Խորհրդածութիւն · 434 : — Երկղեցին և աերութիւնը · 435 : — Երկու սկզբունք · 436 : — Դաւանութեան չափաւոր եղանակը · 437 : — Հետաքրքրականաց ցնծութիւնը · 438 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Դաւանութեան ազդեցութիւնը · 439 , 440 : — Կրօնական ազատութիւն · 441 : — Խարեկարգողին տիրող գաղափարը · 442 : — Հպատակութեան երդը · 443 : — Խելացի խոստովանութիւն մը · 444 : — Կարոլոսի վարպետութիւնը · 445 : Կայսերական ժողովը · 446 : — Երեք տեսակ կարծիք · 447 : Աստիկ վիճաբանութիւն · 448 : — Կարոլոս և ժողովականք · 449 : — Դաւանութեան դէմ պատասխան · 450 : — Կարոլոսի առաջարկած խնդիրը · 451 : — Հռովմայ զօրութիւնը ուրկից է · 452 : — Դաւանողաց վտանգը · 453 : — Խարեկարգութեան փափագողները · 454 : — Կարոլոսին քոյրը Մարիամ · 455 : — Նոր բարեպաշտութիւնը · 456 : — Մելանկտոնի տկարութիւնը · 457 : — Հրէաւածը Հռովմէն է · 458 : — Պապին նուիրակը և Մելանկտոն · 459 : — Պապական վարպետութիւն · 460 : — Մելանկտոնի բացատրութիւնը · 461 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Հետաքրքրականաց պատասխանը · 462 : — Դաւանութեան դէմ պատասխան · 463 : — Տարբեր հնարքներ · 464 : — Հրվեստագիք · 465 : — Օրինկլի դաւանութիւնը · 466 : — Կայսրընտրին նեղութիւնը · 467 : — Նոր հնարքը · 468 : — Նոր պատասխանը · 469 : — Պապականաց պատասխանը կրկարդացուի ժողովին մէջ · 470 , 471 : — Մուրը Դիրքըմպապութիւնը · 472 : — Կարոլոսին հրամանը · 473 : — Մելանկտոն և նուիրակը · 474 : — Կայսեր քաղաքականութիւնը · 475 : — Խռովայոյզ տեսարան · 476 : — Կարդինալաց ժողովը · 477 : — Երկղեցին առնուած կըդիմէ · 478 : — Երկու հրաշք · 479 : — Հովհաննէս Հարատուղ · 480 : — Պատերազմի խորհուրդ · 481 : — Խռովութիւն Հռոմպուրկի մէջ · 482 :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Հռոմայի փիլիպպոսը · 483 : — Նոր յօսակցութիւնը կայսեր հետ · 484 : — Նոր մեկնելու խորհուրդը · 485 : — Կարոլոս անհանգիստ կըլայ և բռնութիւն ընել կուզէ · 486 , 487 : — Հետաքրքրականք հետաստատ կըկենան · 488 : — Հռոմէի իշխանին պատրաստութիւնը · 489 : — Ընկերակ Հռոմպուրկն կըփախչի · 490 : — Հաղաքը կըվրդովի · 491 : —

Պապականք կըվախնան . 492 :—Ճողովը կըգումարի . 493 :—Ընտովոր մեղմութիւն . 494 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ. Ը

Երբորդ չըլլան . 495 :—Խառն գործակալներ . 496 :—Իրիք վարդապետութիւն . 497 :—Պապական կեղծաւորութիւն . 498 , 499 :—Ո՞վ պիտի հոգ տանի Եկեղեցիին . 500 :—Եկեղեցիին կառավարութիւնը . 501 :—Խարեկարգութեան վտանգը . 502 :—Վանգատներ . 503 :—Լուսերի նամակները . 504 :—Ընտուծոյ խօսքը Եկեղեցիէն մեծ է . 505 :—Վտանգաւոր վայրկեաններ . 506 :—Ընտուած կարիացընէ դաւանողները . 507 :—Նոր գործակալներ . 508 :—Փիլիպպոս իշխանին նամակը . 509 :—Երկու երեւոյթները . 510 :—Հռոմ և Կրիստոնէութիւն . 511 :—Կրիստոս կըփրկէ , և ոչ Եկեղեցին . 512 :—Ինչ վարդապետը կըրարկանայ . 513 :—Կերպ կերպ ջանքեր . 514 :—Ճողով ընելու խոստմունք . 515 :—Կարոլոս և իշխանները . 516 :—Կարոլոսի տաստիկ սպառնալիքը . 517 :—Կարոլոսի տագնապը . 518 :—Խռովութիւն . 519 :—Ընտարանականք հաստատ կըկենան . 520 :—Լուսերի յորդորանքը . 521 :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ. Թ

Պայսրընարին պատրաստութիւնը . 522 :—Նոր սրտմտութիւնը . 523 :—Ընկզպուրկի վճիռը . 524 :—Դաւանութեան ջատագովութիւնը . 525 :—Կարոլոսի վճիռը չընդունուիր . 526 :—Ներջին տեսութիւն . 527 :—Խաղաղութեան խօսքեր . 528 :—Պապականաց դայրացումը . 529 :—Կարոլոսի նամակը պապին . 530 :—Չնուդմունք . 531 :—Ընտարանականք կըմիաբանին . 532 :—Կարոլոս կայսրը և պապը . 533 :—Ճողովը կըմերջանայ . 534 :—Պատերազմի պատրաստութիւն . 535 :—Ա՛նէվայի կողոպտիլը . 536 :—Հաղթութիւն Ընտարանականաց . 537 :—Ընտարանական կրօնքը կըհաստատուի . 538 :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Հաւելուած . 539—546 : Հաւելուած —Հելվետիա . 546—557 :—Շվէյց . 558—560 :—Տանիմարքա և Նորվեկիա . 561 :—Նէթերլանտիա . 562—564 :—Պոդէմիա . 565—570 : Խոլընիա կամ Ներհաստան . 571 , 572 :—Ընգլիա և Իռլանտա . 573—580 :—Աիովէտիա—581 , 582 :—Ներջաբանութիւն . 583—588 :—Համառօտ կազմութիւն . 589—594 :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ՌԷՖՈՐՄԱՏԻՒԹԵԱՆ
Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ԳԻՐՔ Ե

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1521——1522

ԳԱՏՈՒԱԾ Ա

ՅՈՐՄ տարիէ հետէ հին վարդապետութիւն մը վերստին կըքարոզուէր Եկեղեցւոյ մէջ, ու շնորհօք փրկութեան հարկաւոր բանը՝ որ ատենօք Պողոս առաքեալ և իր ընկերները՝ Ասիոյ, Յունաստանի և Իտալիոյ մէջ հրատարակեր էին, և որ շատ դարերէն ետև Վիդէմպէրկի միաբան մը Ղտուածաշնչին մէջ գտեր էր, Աքսոնիայի դաշտերէն մինչև Հռոմ, Փարիզ և Վենետոն լսուած էր. ու Հելվետիայի բարձրաբերձ լեռները անոր աղդու ձայնին արձագանք տուեր էին: Ճշմարտութեան, ազատութեան և կենաց աղբիւրները վերստին բացուեցան մարդոց առջևը, որոնք խուռն բազմութեամբ դիմելով՝ ուրախութեամբ խմեցին ան ջուրէն: Հայց անոնք որ իրենց շըրթունքը թրջեր էին փութով, փոփոխութեան երևոյթ մը չցըցուցին. Թէպէտև անոնց ներսիդին նորոգուած էր, բայց դուրսէն այնպէս կըթուէր որ տակաւին ան նոյն վիճակին մէջն են:

Ակնկալուց սահմանադրութիւնը՝ իր պաշտօնը և իր կանոնները ամենևին փոխուած չէին։ Աքսոնիայի նաև Վիդեմպերկի մէջ, ամէն տեղ՝ ուր որ ատ նոր վարդապետութիւնը տարածուեր էր, պապական պաշտօնը դեռ ծանրութեամբ կըշարունակէր իր հանգէսները։ Անշուշտ նոր բարբառ մը կար աշխարհի մէջ, բայց անիկայ իրեն նոր մարմին մը չունէր։ Հաւանականութիւն խօսքը՝ յայտնի ներհակութիւն մը ունէին իրենց գործքերուն. ամպիոնէն բարձրաձայն կըքարոզէին պատարագի դէմ, կռապաշտական գործ մը համարելով զանիկայ, ու եաքը վար կիջնային և երկիւղածութեամբ սեղանին առջին կայնած՝ պատարագ կը մատուցանէին։ Ատ նոր գտնուած Աւետարանը ամէն տեղ իր ձայնը կըհնչեցընէր նախնի ծէսերուն մէջ։ Պատարագիչը անգամ ատ անսովոր ընդդիմութիւնը չէր հասկընար. իսկ ժողովուրդը՝ որ ցնծութեամբ մտիկ կընէր նոր քարոզիչներուն համարձակաձայն բարբառը, իր նախնական սովորութիւնները ջերմեռանդութեամբ կըկատարէր՝ որպէս թէ երբէք պիտի չըաժնուի անոնցմէ։ Ամէն բան միևնոյն վիճակի մէջ էր թէ տներուն և թէ ընկերութեանց մէջ, ինչպէս որ էր Աստուծոյ տանը մէջ։ Անկ նոր հաւատք մը կար աշխարհի մէջ, բայց նոր գործքեր բնաւ չէին տեսնուեր։

Սակայն գուցէ ատ իմաստուն ընթացքն էր պատճառ հակառակորդութեանը ըրած յաղթականներուն. քանզի ամէն փոփոխութիւն արտաքուստ չկատարուած՝ նախ մտաց մէջը պիտի ըլլայ։ Աստի ատ մեր նշանակած ներհական բանեբուն վրայով Լուտեր ևս զարմանք չըրցուց, այլ այնպէս Թուեցաւ որ ինքն ալ բնական կըհամարի թէ մարդիկ իր գրուածքները զմայլելով ընդունելէն եաև՝ տակաւին ջերմեռանդութեամբ կապուած մնան ան գէշ սովորութիւններուն, որոնց դէմ գրուած էին։ Կարելի է կարծել նաև որ իր գաղափարը առաջուց պատրաստեց, որոշելով՝ որ ձևերը փոխելէն առաջ միտքերը փոխէ։ Այլ ատ ալ ուրիշ բան

չէ , պայ ընծայել անոր այնպիսի իմաստութիւն մը՝ որուն պատիւը առաւել վսեմ իմացութեան մը կըպատշաճի . ո՞րովհետեւ այնպիսի գաղափար մը՝ի գործ կըդներ , որ ինքն ալ դեռ չէր գիտեր : Նագան ուրեմն ճանչցաւ և իմացաւ աս բաները . բայց ինքը չէր զանոնք գտնողը և այսպէս կարգի գնողը . Աստուած առջևէն կերթար , ու իր պաշտօնն էր անոր հետևելու :

Նարեկարգութեան համար նոր շրջան մը սկսուելու վրայ էր. ու ճշմարտութիւնը վարդապետութեան մէջ արդէն հաստատուած ըլլալով , հիմա վարդապետութիւնը պիտի հաստատէ ճշմարտութիւնը Եկեղեցւոյ և ընկերութեան ամէն կարգերուն մէջ : Այնքան մեծ է աս շարժումը , որ անհնար է թէ միտքերը հաստատուն ու անշարժ մնան նոյն կէտը՝ուր որ հասեր են : Այսպիսի սաստիկ սասանութիւն կրող հաւատոյ վարդապետութիւններուն յետևեալ են քանի մը սովորութիւնները ալ՝ որ արդէն տատանման մէջ են , ու անոնց հետ մէկտեղ աներևոյթ պիտի ըլլան : Վանդի այնքան քաջութիւն ու կենդանութիւն ունի աս նոր սերունդը , որ չկրնար զսպել զինքը մոլորութեան առջին : Աստի խորհուրդներ , պաշտօն , դասակարգութիւն , ուխտ , սահմանադրութիւն , առտնին և հասարակաց կեանք , ամէն բան պիտի չափաւորուի : Այն նաւը որ յամր և դժուարութեամբ շինուեր էր , վերջապէս պիտի թողու իր շինուած տեղը՝ու ընդարձակ ծովուն մէջ պիտի նետուի . ու մենք ալ պիտի տեսնենք անոր ընթացքը ահաւոր ժայռերուն մէջէն :

Վարդապետի բանտարգելութիւնը՝ ժամանակին աս երկու շրջանը կըզատէ : Աստուածային Սախանամութիւնը՝ որ Նարեկարգութեան մեծ գրիչ մը տալու կըպատրաստուէր , ինքը անոր յառաջդիմութիւնը հոգաց՝ խորին առանձնութեան մէջ ձգելով այն գործիքը , որ կուզէր գործածել : Այդ ժամանակ մի այնպէս կըթուէր որ՝ գործը միշտ կին հետ մէկտեղ թաղուեցաւ . սակայն ցորենը հողին մէջ

պիտի գրուի որ պատուղ բերէ . և ան նոյն բանաէն որ կը կարծուէր թէ Խարեկարգողին գերեզմանը եղաւ , Խարեկարգութիւնը պիտի ելլէ նոր յաղթանակներ կանգնելու , և վաղվաղակի բովանդակ աշխարհի մէջ տարածուելու համար :

Ինչպէս ան ատենը Խարեկարգութիւնը Լուտերի վրայ ամիսփնաչ էր . ու իրեն Աւրմնի ժողովոյն ատեանը երևնալը՝ անշուշտ իր կենացը ամենավտանգաւոր վայրկեանը եղաւ : Այն ժամանակը գրեթէ անատգիւտ երևցաւ իր բարքը . և սորա համար ըսուեցաւ որ՝ եթէ Լուտեր՝ որ Խարեկարգողը տասը ամիս Աւրդպուրկի բանտը պահեց , նոյն ատենը յաւիտեան թաքուցանէր զանիկայ աշխարհի աչքէն , անոր վախճանը անտարակոյս աստուածային պատիւ մը պիտի ընդունէր : Հայց Լուտեր բնաւ չկամենար որ իր ծառայներուն աստուածային պատիւ տրուի , վասն որոյ Լուտեր եկեղեցւոյ մէջ պահուեցաւ , որ իր սխալմունքներովը սորվեցնէ թէ քրիստոնէական հաւատքը միայն Լուտերոյ Խարեն վրայ հիմնեալ պիտի ըլլայ : Աւսոի մէկէն՝ի մէկ հեռի տարուեցաւ ան տեսարանէն , ուր որ վերջատաներորդ դարուն մեծ փոփոխութիւնը կրկատարուէր . քանզի ճշմարտութիւնը՝ որ չորս տարիէ հետէ յայտնաբարբառ քարոզեր էր , իր հնազանդութեան ժամանակը ևս շարունակ կը ներգործէր քրիստոնէից վրայ . և ան գործը՝ որուն համար ինքը տակաւ գործիք մըն էր , ան նոյն ատենէն ոչ թէ լոկ մարդու մը ապաւորութիւնը կրկրէր , այլ Լուտերոյ կենքը :

Լուտերի բանտարկութեանը համար դղրդեցաւ Վերմանիա . և ամէն գաւառներուն մէջ մէկզմէկու խիստ հակառակ լուրեր կըտարածուէին : Խարեկարգողին բացակայութիւնը միտքերը կըվրդովէր իր ներկայութենէն աւելի , որ երբեք այսպէս բրած չէր : Ամենք կըհաստատէին որ իր բարեկամները Վաղխայէն ևկեր ապահով տեղ մը դրեր են զինքը Վարնոս գետին միւս կողմը . ոմանք ալ կըսէին որ

քանի մը մարդասպաններ մեռցուցեր են զինքը : Ինչև անգամ փոքր գեղերուն մէջ ալ Հուսերի վրայով տեղեկութիւն կրնդրէին , ճամրորդներուն հարցընելով՝ ու հասարակաց հրապարակները հաւաքուելով : Երբեմն անծանօթ ատենաբան մը կելլէր կըպատմէր ժողովուրդին՝ թէ ինչ կերպով վարդապետը բռներ բանտը տարեր էին , բարբարոս ձիաւորները մէջ կըըերէր ան , որ իրենց կալանաւորին ձեռուընները պնդապէս կապած՝ արտորնոք կերթային ու հետի կըտանէին ղանիկայ իրենց ետեւէն , անանկ որ ուժը կըհատնէր , ականջնին գոցելով անոր աղաղակին , ու արիւնլուայ ընելով անոր մարմինը : Ու աս ալ կըսէր . "Հուսերի դին տեսեր են մէկ կողմէն մէկալը խոցուած"; Ան ատենը ցաւալից աղաղակներ կըհանէր բազմութիւնը ու կըսէր , "Ա՜հ , ուրեմն ալ պիտի չտեսնենք զինքը , ալ պիտի չլսենք ան վեհանձն մարդուն խօսքերը , որուն ձայնը մեր սրտերը կըշարժէր" : Հուսերի բարեկամները բարկութեամբ լցուած՝ երդում կընէին թէ անոր մահուան վրէժը պիտի առնուն : Կնիկները , տղայքը , խաղաղասէր մարդիկը և ծերերը սոսկալով՝ նոր կռիւներ կընախագուշակէին : Հայց Հռովմայեցի զինուորականները ամենէն աւելի վախցան : Քահանաները ու միաբանները որ առաջ չկրցան իրենց ուրախութիւնը թաքուցանել , կարծելով թէ անշուշտ յաղթութիւն պիտի ստանան , վասն զի մէկ մարդ մը մեռեր էր , և որ յաղթանակ կանգնելու նախատական կերպարանքով մը գլուխ վերցուցեր էին , հիմա կուզէին որ ժողովուրդին սպառնալից բարկութենէն հեռի փախչին : Այս մարդիկը՝ որ Հուսերի ազատեղած ժամանակը իրենց կատաղութիւնը այնքան սաստկութեամբ ցըցուցին , կըզղայէին հիմա որ անիկայ բանտը դրուած էր : Ամենէն աւելի Հրէաստէր զարհուրած էր : "Մեր ազատութեան մի միայն միջոցը՝ գրեց Հռովմէական մը Պղնդի արքեպիսկոպոսին , ջահերը վառել և բոլոր աշխարհի մէջ Հուսե-

րը փնտռելն է, որ գարձընեմք զանիկայ ան աղբին որ կը խնդրէ" :

Ա. Լդդեմպերկի մէջ իր ընկերները, իր բարեկամները և մանաւանդ Մելանկտոն' ի սկզբան սաստիկ ցաւ մը զգացին : Լուտեր աս ծաղկահասակ գիտնականին' հաղորդեր էր ան սրբազան աստուածաբանութեան գանձը' որ ան նոյն ատենէն անոր հոգին լցուցեր էր : Ինքն էր որ Ա. Լդդեմպերկի մէջ Մելանկտոնի ըրած գուտ մտաւորական վարժութեանը գոյութիւն և կեանք տուեր էր : Լարեկարգողին խորին վարդապետութիւնը' մեծ ազդուութիւն ըրած էր Հելլենաբան երիտասարդին, ու վարդապետին քաջասըրտութիւնը յաւիտենական Լանին իրաւունքները պաշտպանելու բոլոր մարդկային իշխանութեանց դէմ, զմայլեցուցեր էր զինքը : Ա. սան որոյ գործակից եղաւ անոր. գրիչը ձեռքը առաւ, ու ան նոյն կատարելութեան ոճովը' որ Հնութեան ուսմանց մէջը սորված էր, Հայրերուն և ժողովներուն հեղինակութիւնը հետզհետէ հզօր ձեռքով խոնարհեցուց, Աստուծոյ Լանին գերագոյն իշխանութեանը առջին :

Լուտեր ինչ գատողութիւն որ ունէր կենաց նեղ ժամանակները, նոյնը Մելանկտոն ալ գիտութեան մէջ ունէր : Լրբէք տեսնուած չէ որ երկու մարդ այսքան տարբերութիւն ունենան մեկզմեկ և այսքան միութիւն : "Որբ Ովրքը' կըսէր Մելանկտոն, սքանչելի հնշտութեամբ կըլեցընէ մեր հոգին. անիկայ երկնային կերակուր մըն է" : "Աստուծոյ Լանը' կաղաղակէր Լուտեր, Հատու սուսեր մըն է, պատերազմ և մեկ կործանում մը, որ Լփրեմի զաւակներուն վրայ կըյարձակի, որպէս առիւծը անտառին մէջ" : Այսպէս' մեկը առաւել Որբ Ովրքին մէջ մխիթարական զօրութիւն մը կըտեսնէր, և միւսը աղքու ընդդիմութիւն մը աշխարհի մոլորութեանը դէմ : Լայց թէ մեկին և թէ մեկալին քով աշխարհի վրայ գտնուած բաներուն ամենէն գերազանցը Որբ Ովրքն էր. վասն որոյ կատարելապէս

ՄԵԼԱՆԿՏՈՆ

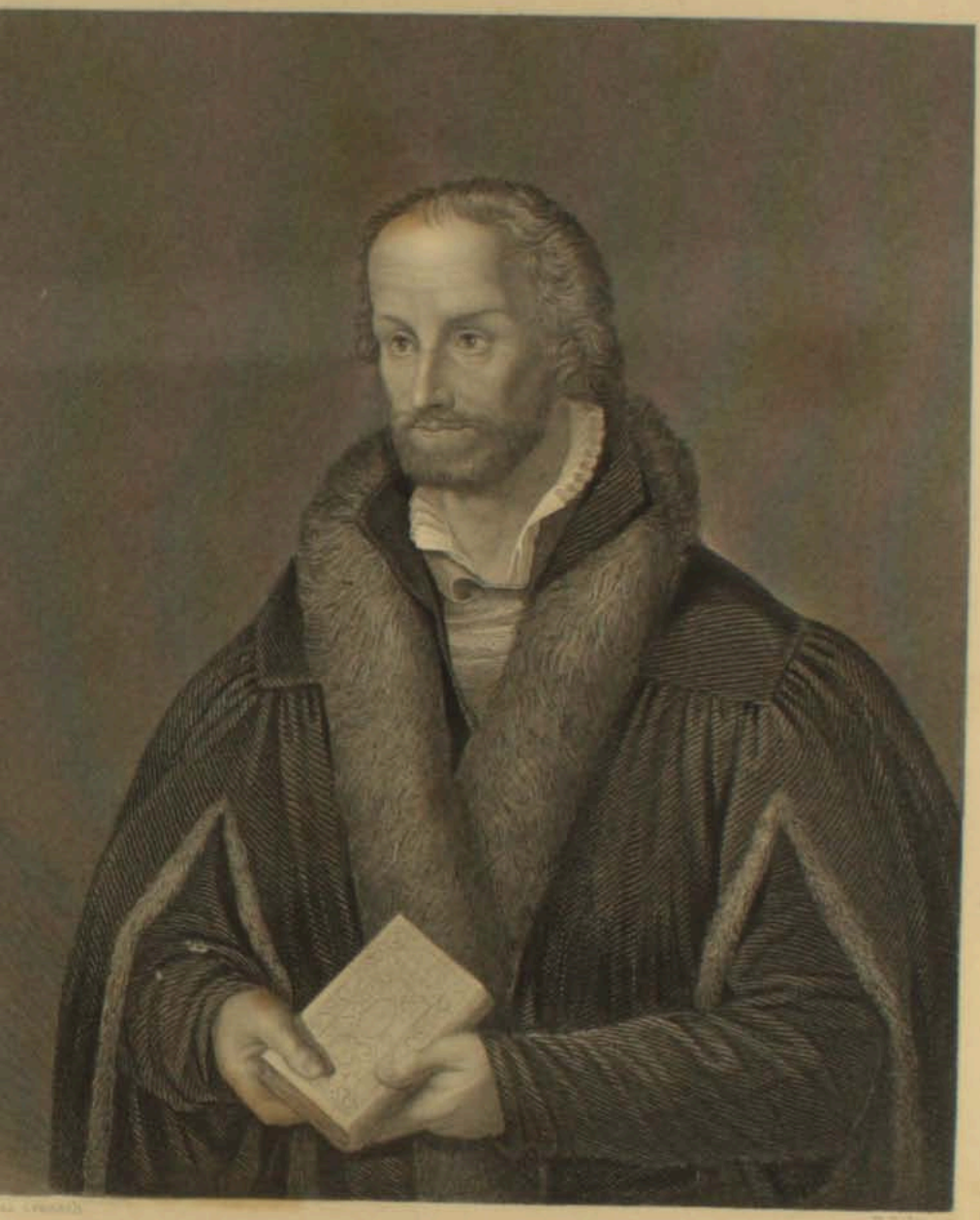

PHILIP MELANCTHON.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

կըհասկընայինն մէկզմէկու ըսածը : "Ա՛նըլանկտոնը՝ կըսէր Լուտեր, պահանջելիք մըն է. հիմա ամէն մարդ կըճանչնայ զինքը : Անիկայ խիստ ահարկու թշնամի է Պատանայինն և դպրոցականներուն. վասն զի անոնց յիմարութիւնը գիտէ, և կըճանչնայ ապառաժ վէմը՝ որ ինքը Քրիստոս է : Ըս փոքրահասակ Հոյները զիս գերազանցեց նաև աստուածաբանութեան մէջ. ասիկայ նոյնչափ օգտակար պիտի ըլլայ ձեզի, քան որչափ շատ Լուտերներ" : Կըսէր ևս, թէ ինքը պատրաստ է կարծիք մը բարձի թողլի ընելու, թէ որ Փիլիպպոս չհաճի անոր : Իսկ Ա՛նըլանկտոն ալ իր կողմանէ զարմանքով լցուած՝ Լուտերի Աստը Քրոց հմտութեանը վրայ, Ահկնցուց Հայրերէն գերազանց կըհամարէր զանիկայ : Ըս ան գուարճաբանութիւնները՝ որոնց համար կըմեղադրէին զԼուտեր, սիրով կարդարացընէր. ու անատեն խելցնէին անօթի մը կընմանցընէր զանիկայ, որ ծանրագին գանձ մը կըպարունակէ անշուք ամանին մէջը : "Կը զգուշանամ, կըսէր, աս բանիս համար անխորհրդաբար զինքը յանդիմանելէն" :

Հայց հիմա աս երկու անձինքը այսպիսի մտերիմ սիրով միացած, ահա բաժնուեցան մէկզմէկէ : Ըս երկու քաջ զինուորները ալ չեն կրնար մէկտեղ առաջ երթալ, Ահկնցուց ազատութիւնը ձեռք բերելու : Լուտեր անհեւոյթ եղաւ. և գուցէ ալ պիտի չտեսնուի յաւիտեան : Ա՛իդեմպերկ մեծ սարսափի մէջ է. կարծես թէ զօրքերու բանակ մըն է, տխուր և լքեալ նայուածքով, որ իր առջևը կը տեսնէ արիւնաշաղախ դիակը ան քաջ զօրապետին՝ որ յաղթութիւն ընելու կըտանէր զանոնք :

Հանկարծ մխիթարական լուրեր ասին : "Ա՛ր ամենասիրելի Հայրը ողջ է, ազատակից Փիլիպպոս իր սրտին ուրախութիւննէն. քաջալերութիւն առէք ու արիասիրտ եղէք" : Հայց շատ չանցաւ վերստին տրտմութեան մէջ ինկան. վասն զի թէպէտ ողջ էր Լուտեր, բայց բանտը դրուած էր : Ա՛ջմն քաղաքի հրովարտակէն ալ՝ իր սոս-

կալի վճիռներովը , հազարաւոր օրինականներ տարածուեր էր բոլոր տէրութեանը մէջ , մինչև Ադրիոլի լճանները : Արեկարգութիւնը պիտի չխորտակուէր ասկէ երկրէ ձեռքէն որ իր վրայ կը ծանրըներ :

Այդ մարդկային ձեռքէն աւելի հզօրագոյն ձեռք մը իր զօրութիւնը ցոյց . նոյն ինքն Աստուած ան ահարկու հրովարտակին բովանդակ ոյժը խափանեց : Ջանգի Վերմանացի իշխանները որ տէրութեանը մէջ անդադար խոնարհցընել կը ջանային Հռոմայ իշխանութիւնը , կայսեր գաշնակցութիւնը տեսնելով պապին հետ՝ ահուդողի մէջ էին , որ չըլլայ թէ ասոնք բոլոր իրենց ազատութիւնները կորնցընելու պատճառ ըլլայ : Ասոնց որոց երբ որ Կարոլոս Մեծին Գաւառներէն անցնելու ատենը հեգնական ժպիտով մը կողջունէր ան կրակին բոցերը՝ որ քանի մը շողոմարարներ ու քանի մը մոլեգին նախանձաւորներ Լուտերի գրքերովը հասարակաց հրապարակները մէջ վառեր էին , ասոնք գրուածքները կը կարդացուէին Վերմանիայի մէջ այնպիսի փափաքանօք որ միշտ աւելնալու վրայ էր . և բազմաթիւ համառօտ տետրակներ ալ՝ Հարեկարգութեան մտքով գրուած , ամէն օր նորանոր հրուածներ կուտային պապութեան : Հռոմայ նուիրակները ալ չէին կրնար ինքզինքնին զսպել՝ տեսնելով թէ շատ քիչ ներգործութիւն կրնէ ան հրովարտակը , որ այնքան հնարքներ բանեցընելով՝ ձեռք բերեր էին : Ասոնք որոց դառնութեամբ սրտի կ'ըսէին . "Կարոլոս Հինգերորդին ստորագրած վճռոյն թանաքը դեռ չցամքած , արդէն ամէն տեղ ասոնք հրովարտակը պատուեցին կտոր կտոր ըրին" : Հողովուրդը օր աւուր վրայ աւելի սիրով կը կապուէր ան սքանչելի մարդուն հետ , որ Կարոլոսի և պապին ահաւոր սպառնալիքները բանի տեղ չդնելով , մարտիրոսական արիութեամբ իր հաւատոյ դաւանութիւնը տուաւ : "Պիտի հերքէր ան իր ըսածը , թէ որ մէկը ջրելու ըլլար զանիկայ , կ'ըսէին . բայց մէկը չկրցաւ ասոնց բանիս ձեռնամուխ ըլլալ" : Ասիկայ ա-

պացոյց մը չէ՞ իր սորվեցուցածներուն ճշմարտութեանը : Ահա այսպէս զարհուրանաց առաջին շարժմանը՝ Վերդեմպերկի և բոլոր տերութեանը մէջ սաստիկ եռանդ մը յաջորդեց : Անոնց արքեպիսկոպոսը ևս՝ տեսնելով որ հասարակութեան Լուտերի վրայ ունեցած սէրը այսպէս յայտնուեցաւ , չհամարձակեցաւ հրամանատալ Ֆրանչիսկեաններուն՝ որ Կարեկարգողին դէմ քարոզէն : Համալսարանը՝ որ կրթուէր թէ պիտի կործանի , վերստին բարձրացուց իր գլուխը : Նոր վարդապետութիւնները այնպէս հաստատուեր էին հոն , որ անհնար էր թէ Լուտերի բացակայութիւնը խախտէ զանոնք . ու շատ չանցաւ ակադեմիայի սրահները սկսան գժուարութեամբ պարունակել ունկնդիրներուն խուռն բազմութիւնը :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Ան միջոցիս՝ Վէորգ ասպետը (Լուտեր այսպէս կրկոչուէր Վարդպուրկի մէջ ,) առանձնակեաց էր ու անծանօթ . "Թէ որ զիս տեսնես՝ գրեց Մելանկտոնին , անշուշտ ասպետ մը պիտի կարծես , ու դուն ալ հազիւ պիտի ճանչնաս զիս" : Լուտեր քիչ մը հանգստացաւ , ու սկսաւ վայելել այնպիսի պարապութիւն մը , որ մինչև ան ատեներ իրեն տրուած չէր : Համարձակ կրպտրտէր բերդին մէջ , միայն թէ չէր կրնար դուրս ելլել . իր ամէն ուզածները սիրով կրկատարէին , ու երբէք քան զայս լաւագոյն պատիւ չէր տեսեր : Շատ խորհուրդներ կուգային կրլեցուէին իր միտքը , բայց և ոչ մէկը կարող էր զանիկայ շփոթելու : Իր աչուըները մէկմէ իր բոլորտիքը եղած անտառներուն վրայ կրդարձընէր , ու մէկմէ դէպի

վեր երկինքը : "Ո՛չ, արմանալի բանաստեղծ մըն եմ ես, կաղաղակէր, որ ուզելով և միանգամայն չուզելով կը կենամ հոս" :

"Աղօթք ըրէ ինձի համար, գրեց առ Պալատին. ես քու աղօթիդ միայն կարօտ եմ : Ինծի հոգ չեմ ըներ ինչ որ կընեն և կըսեն ինծի համար աշխարհի մէջ. վերջապէս ես հանգստութեան մէջ եմ" : Ան նամակին մէջ՝ ինչպէս և ան նոյն ժամանակի ուրիշ շատ նամակներուն մէջն ալ նշանակուած էր, Պաթմոս Կղզիին կընմանցընէր Անդրէ Լուտեր՝ աս երևելի կղզիին կընմանցընէր Վարդպետը, ուր որ Յովհաննէս առաքեալը աքսորեր էր : Ատենօք սուրբ Յովհաննէս առաքեալը աքսորեր էր :

Հարնկարդողը՝ Մուրինկիայի նահանգապետին մէջ նստած, կըհանգչէր ան սաստիկ կռիւներէն, որոնք իր միտքը ալեկոծեր էին : Քրիստոնէական ճշմարտութիւնը սորվելու կըպարապէր հոն, բայց ոչ թէ մարտնչելու դիտաւորութեամբ, այլ վերածնութեան և կենաց միջոցը ստանալու համար : Քանդի հարկ ըլլալով որ Հարնկարդութեան սկիզբը վիճաբանութեամբ ըլլայ, դեռ ժամանակի կարօտ էր ու նորանոր աշխատութիւններու : Փուշերը ու մացառները երկաթով խլելէն ետև, պէտք էր որ Աստուծոյ Խօսքը սրտերուն մէջ հանդարտութեամբ սերմանուի : Մեծ որ Լուտեր ստիպուած ըլլար անընդհատ պատերազմելու, բնաւ տևողական գործ մը ըրած չէր ըլլար Եկեղեցւոյ մէջ : Իր բանաստեղծութեամբը այնպիսի վտանգէ մը ազատեցաւ, որ գուցէ Հարնկարգութիւնը պիտի եղծանէր, այսինքն անդադար յարձակուիլ ու ընդդիմադրել ընելէն, առանց երբէք ճշմարտութիւնը պաշտպանելու և զանիկայ կանգնեցընելու :

Ան խոնարհ առանձնութիւնը լաւագոյն վախճան մըն ալ ունեցաւ. վասն զի ժողովուրդէն իրեն՝ Ինծայր պատուոյ բարձրացած՝ հաղիւ թէ երկու մատնաչափ հեռի էր անդունդէն, ու մէկ պոռոտ մը գլխոյ բաւական էր ան խոր-

խորատը գահավիժելու ջանիկայ : Հարեկարգութեան առաջին գործադիրներէն ոմանք , Կերմանիոյ ու Հելվետիայի մէջ , հոգևորական գոռոզութեան ու մոլեգին նախանձաւորութեան ժայռին զարնուելով՝ խորտակուեցան : Ուստեր ևս մեր բնութեան հիւանդութիւններուն խիստ ենթակայ էր . վասն որոյ չկրցաւ ասս վտանգներէն բոլորովին ղերծանիլ : Հայր Աստուծոյ ձեռքը առ ժամանակ մի ազատ պահեց զՈւստեր , յանկարծ թաքուցանելով ջանիկայ չափէ դուրս պատիւներէն , ու անծանօթ առանձնութեան մը մէջ ձգելով : Ին տեղը՝ երկրաւոր բաներէն իր միտքը հեռացընելով , բոլորովին Աստուծոյ նուիրեց զինքը . ան նոյն տեղը ձախորդութեան ջրովը վերատին թրջուեցաւ . իր կրած նեղութիւնները ու արհամարհանքները ատիպեցին զինքը , որ գոնէ առեն մը խոնարհներուն հետ վարուի , ու քրիստոնէական կենաց սկզբունքները ան նոյն առենէն առաւել ազդու և ազատ կերպով աճումն առին իր հոգւոյն մէջ :

Ուստերի հանգստութիւնը շատ ժամանակ չքշեց . Ալբրպուրկի պարիսպներուն վրայ միայնակ կընստէր ու ամբողջ օրեր կանցընէր հոն՝ խորին մտածութեանց մէջ թաղուած : Ներթ Ակհեղեցին անոր միտքը կուգար , ու իր ամեն թշուառութիւնները կըցուցընէր անոր : Ներթ իր աչուընները դէպի երկինքը կըվերցընէր յուսով , ու կըսէր . "Ընչո՞ւ Տէր , ո՞վ Տէր , մինչ զո՞ր տեղը առեղծեցիր մարդիկը ....." : Սաղմ . ձԺ . 47 : Ներթ ևս բարձի թաղի ընելով աս յոյսը՝ կաղաղակէր իր վհատութեանը մէջ . "Ա՜հ , հայր մեկը , որ աս իր բարկութեան վերջին օրը՝ իբրև պարիսպ Աստուծոյ առջևը կենայ Իսրայէլը փրկելու . . . " :

Ընտոյ իր վհատակը միտքը բերելով , կըվախնար թէ չըլլայ որ պատերազմի դաշտը մեկզի թողուց ըսելով՝ մեղապրեն զինքը . և աս կարծիքը չափէ դուրս ցաւ կուտար իրեն : "Աւ կըհամոզիմ , ըսաւ , հրաշէկ

ածուքներու վրայ պրիւ, քան թէ կիսամեռ փոխ առ տեղս»։

Ըսպա՝ մոքովը ալ օրմն և ալ իդէմպերկ երթալով իր հակառակորդներուն մէջ, կըցաւէր որ իր բարեկամներուն խորհուրդը մոխիկ ընելով՝ աշխարհի մէջ չկեցաւ, ու մարդոց կարողութեանը դէմ չդրաւ։ «Ա՜հ, կըսէր, չկայ բան մը՝ որուն ես առաւել փափագիմ, քան որչափ իմ դաժան թշնամիներուս առջին երեւնալը»։

Ակայն քանի մը քաղցր խորհուրդներ կուգային իր միտքը, և աս ցաւերը կըմեղմէին։ Ըմէն բան տանջանք չէր տար Ըստերի. ու իր վըդովեալ միտքը ժամանակ առ ժամանակ քիչ մը հանդարտութիւն ու սփոփանք կը գտնէր։ Ըստուծոյ օգնականութեանը վրայ ստոյգ ապահովութիւն մը ունեներէն զատ, ամէն բաներէն աւելի զինքը մխիթարողը իր ցաւերուն մէջ՝ Ինելանկտոնի յիշատակութիւնն էր։ «Թէ որ ես մեռնելու ըլլամ, գրեց անոր, Ըւետարանը բան մը չկորսնցըներ. դուն ինձի պիտի յաջորդես, ինչպէս որ Ադիսե յաջորդեց Նղիսային՝ կրկին հոգիս քու վրադ ունեներով»։ Ոայց միտքը բերելով փիլիպպոսի երկչոտութիւնը, զօրութեամբ կըգոչէր անոր. «Ա՜վ Ըստուծոյ Ոանին պաշտօնեայ, Նրուսաղէմի պարիսպներուն ու աշտարակներուն պահպանութիւն ըրէ՛, մինչև որ թշնամիները քեզի հասնին։ Նրկուքնիս միայն դեռ ոտքի վրայ կեցած ենք պատերազմի դաշտին մէջ. ինծմէ ետքը քեզի պիտի գային»։

Ըս սաստիկ յարձակման խորհուրդը՝ որ Հռոմի կը պատրաստուէր ընելու նորածին Ակեղեցւոյն վրայ, նոր բանով մտատանջութեան մէջ ձգեց զԸստեր։ Ոլորմելի միաբանը, բանտարկեալ և առանձնակեաց, ինք իր անձին հետ սաստիկ կըմաքառէր։ Ոայց յանկարծ իր ազատութիւնն ալ կըգուշակէր. քանի այնպէս կըթուէր իրեն որ պապին կողմանէ եղած յարձակմունքները՝ Վերմանիայի ժողովուրդները պիտի ոտք վերցընեն, և թէ

Աստուածաբանի գինուորները յաղթութիւն ընելով՝ և Աստղպուրկը չորս դիէն պաշարելով՝ աղատութիւն պիտի տան իրեն։

Այլ հիւանդութիւնը վերստին խոնարհեցուց զինքը ան բարձր խորհուրդներէն, ուր որ իր արիութիւնը և իր հաւատքը հաներ էին զինքը։ Երկեն շատ նեղութիւն կրած էր Աստղօրմս քաղաքին մէջ, ու հիմա առանձնութեան մէջ զայրացաւ իր ցաւը։ Մեծնեին չկրցաւ սովորիլ Աստղպուրկի կերակուրներուն, որ քիչ մը աւելի աղեկ էին քան որչափ իր վանքինը. ուստի հարկ եղաւ որ իր սովորական պարզ ուտելիքը տան իրեն։ Ամբողջ գիշերներ առանց ներհնելու կանցընէր, ու իր սրտին տագնապը՝ մարմնոյ տկարութիւններուն հետ կը միաւորէին։ Այլ առանց նեղութիւն և վիշտ կրելու՝ բնաւ գործ մը չկատարուիր։ Ուստեր միայնակ ան բարձր ժայռերուն վրայ՝ այնպիսի նեղութիւններու կըհամբերէր իր ուժեղ բնութեամբը, որ մարդոց աղատութեանը համար կարևոր էին։ «Վիշերը իմ սենեակս նստած կաղաղակէի, ըսաւ, որդեծնութեան ժամանակը հասած կնոջ պէս»։ Նորը ընդմիջելով իր կոծը, և աղեկ վերահասու ըլլալով՝ որ իր տառապանքները Աստուծոյ շնորհքներն են, մեծաձայն կըդոչէր. «Յոհութիւն քեզ Քրիստոս, որ չես կամիր թողուլ զիս առանց քու սուրբ խաչիդ պատուական նշխարներուն»։ Այլ վաղվաղակի կըսրտմտեր ինքզինքին ու կաղաղակէր. «Ընդհատ ու խստասիրտ մարդ մըն եմ ես։ Ո՞վ ցաւոյս, ես քիչ կաղօթեմ, քիչ կըգօտեմարտիմ Տէրոջը հետ, ու բնաւ չեմ ողբար Աստուծոյ Հակղեցւոյն վրայ։ Վոխանակ եռանդուն ըլլալու մաքով, իմ կիրքերս կը բորբոքին. ծուլութեան՝ քնոյ և պարապութեան մէջ ժամանակս կանցընեմ...»։ Այս չգիտնալով աս վիճակին պատճառը, ու սորված ըլլալով ուղածը ընդունելու իր եղբայրներուն սիրալիր բարեկամութենէն, կա-

զազակեր իր սրտին նեղութեանը մէջ. "Ա՜վ իմ բարեկամներս, կրմռնա՞ք գոնէ ուրնմէ ինձի համար աղօթք ընելու, որ Աստուած այսպէս կըհեռանայ ինձմէ":

Իր քովը եղողները՝ ինչպէս և իր բարեկամները Վիդեմպերկի և կայսրընտրին պալատին մէջ, անհանգիստ էին և ահաբեկ անոր հիւանդութեանը վրայ: Կըվախնային թէ գուցէ իր կեանքը՝ պապին խարուկէն ու Բոլոս Ինգլերորդի սուրէն ազատուելէն ետև, դառն վիշտերու մէջ տկարանալով կորնչի: Աղիօք սահմանուածը էր որ Վարդպուրկը Լուտերի գերեզմանը ըլլայ:

Անդադար Լուտեր իր բանտին մէջ ճնալը անարժան պարապորդութիւն մը կըհամարէր, բայց գրեթէ մէկ մտրդու մը ունեցած կարողութենէն աւելի կաշխատեր: "Աս ատ տեղս՝ գրեց Մայիսի 14 ին, ամէն օր պարապութեան ու փափկութեան մէջ եմ: (Ընշուշտ այսպէս գրած էր քիչ մը աղեկ կերակուրներուն համար որ առաջ անոր կուտային:) Աս Աստուածաշունչ կըկարդամ Հերրայեցի և Յոյն լեզուաւ. Վերմաներէն ճառ մը պիտի գրեմ ականջալուր խոստովանութեանը վրայ. պիտի շարունակեմ Աղմոսաց Թարգմանութիւնը. ու քարոզագիրք մըն ալ յօրինելու եմ՝ երբ որ ինձի հարկաւոր եղածը Վիդեմպերկէն ընդունիմ: Աս անդադար գրելու վրայ եմ":

Ասոնք Լուտերի աշխատութիւններուն միայն մէկ մասն էին:

Լուտերի թշնամիները կըխորհէին որ՝ եթէ անիկայ մեռած չէ նէ, գոնէ ալ մտրդ խօսք մը պիտի չըսէ անոր վրայով: Հայց իրենց ուրախութիւնը երկար չտևեց. քանզի շատ ժամանակ չանցաւ՝ ամէն մտրդ իմացաւ անոր կենդանի ըլլալը. վասն զի բազմաթիւ գրուածքներ Վարդպուրկի մէջ յօրինուած, փութանակի մէկմէկու յաջորդեցին, ու Հարկարգողին սիրելի ձայնը ամէն տեղ զգայելով ընդունուեցաւ: Լուտեր հրատարակեց միան-

գամայն քանի մը գործքեր, որոնք յատկապէս Եկեղեցիին օգուտ ըրին, և քանի մը վիճաբանական գիրքեր ալ՝ որ իր թշնամիներուն դիւրագրգիռ ուրախութիւնը պըղտորեցին: Երեթէ մէկ տարուան մէջ՝ փոփոխակի կուսուցանէր, կըյորդորէր, կըյանդիմանէր, ու իր լեռանը բարձրութենէն կըորոտար: Իր հակառակորդները - շփոթութեան մէջ ինկած՝ իրարու կըհարցընէին, թէ արդեօք ի՞նչ գերբնական գաղտնիք կայ աս նորասքանչ գործունէութեանս մէջ: "Ինքը ամենևին չկրցաւ հանգըստանալ", կըսէ Վոքլէոս:

Նայց ուրիշ գաղտնիք մը չկար՝ բաց ՚ի Հռովմայ կողմնականներուն անխոհեմութենէն: Ա՛սն զի ասոնք կարտորային Ա՛օրմի հրովարտակէն օգուտ մը քաղել, որ Նարեկարգութեան վերջին հարուածը տան. իսկ Լ՛ուտեր թէև դատապարտուած էր ու տէրութեան բանտը կըկենար Ա՛արդպուրկի մէջ, այսու ամենայնիւ ողջամիտ վարդապետութիւնը կըպաշտպանէր, իբրև տակաւին ազատ և յաղթող: Ա՛ր որովհետև յաւէտ սպաշխարութեան առեանին մէջ քահանաները կըջանային որ իրենց դիւրանսաց ժողովուրդներուն շղթաները պնդեն, վասն որոյ Լ՛ուտեր ալ նախ և առաջ խոստովանութեան դէմ գրեց. "Ա՛կայութիւն կըբերեն, ըսաւ, Յակոբոս առաքեալին աս խօսքը. Ձեր հղիերը հիւանդանոցէ: Նրդարև զարմանալի խոստովանահայր մըն է ասիկայ՝ որ հիւանդ կըկոչուի: Ասկէց կըհետևի որ խոստովանահայրերն ալ պարտին իրենց խոստովանաւորդիներուն խոստովանիլ. որ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ պիտի ըլլայ պապ, եպիսկոպոս, քահանայ, և որ ինքը պապն ալ պարտի ամենուս խոստովանիլ":

Ա՛արդպետին ասպետական կեանքը երբեմն շատ աստուածաբանական էր: Մէկ օր մը ցանցերը պատրաստեցին, բերդին դռները բացուեցաւ, ու որսական շները դուրս նետուեցան. քանզի Լ՛ուտեր կամեցաւ որս

ընելու զուարճութեան համը առնուլ : Աբսորդները վազվզակի քաջալերեցան , ու շները յարձակուելով՝ ակսան մացառներուն մէջը գտնուած վայրի կենդանիները նեղել : Ա՛ս ազմուկիս մէջ՝ Դէորդ ասպետը անշարժ կեցեր էր , կարևոր խորհուրդներով միտքը լցուած : Ա՛րը որ իր բոլորտիքը եղած բաները կըդիտէր , սաստիկ ցաւ մը զգաց իր սրտին մէջ՝ ու ըսաւ . "Ա՞խէ ա՛ս սիկայ սատանային պատկերը չէ՞ . քանզի ան ալ կըդրդէ իր շները , այսինքն եպիսկոպոսները , ան փոխանորդները Աւետին , ու կարձակէ զանոնք որ խեղճ հոգիները հետամուտ ըլլան" : Մէկ փոքրիկ նապաստակ մը բռներ էին . Ա՛ուտեր ուրախանալով որ պիտի կրնայ զանիկայ աղատել , զգուշութեամբ իր վերարկուին մէջը փաթթուելեց նապաստակը ու թուփի մը մէջ դրաւ : Ո՛այց հազիւ թէ քանի մը քայլ հեռացաւ անկից , որ շները կենդանիին հոտը առին ու մեծ ուժգնութեամբ զանիկայ : Ա՛ուտեր անոնց ձայները առնելուն պէս , վազեց հոն և ցաւագին սրտիւ աղաղակեց . "Ա՜վ պապ , և դուն ո՜վ սատանայ , ահա այսպէս կըջանաք կորնչցընել ան նոյն հոգիները՝ որ արդէն մահուանէ ազատեր են" :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Ե՛ՐԲՈՐ Ա՛իդէմպէրկի վարդապետը՝ որ մեռեալ էր աշխարհին , այսպիսի զբօսանքներով աշխատութենէ կը հանգչէր Ա՛արդպուրկի շրջականները , գործը իրր թէ ինքնին յառաջ կերթար : Ո՛արեկարգութիւնը սկսաւ . ալ անիկայ վարդապետութեան մէջ սահմանափակ չէ , այլ հզօր զօրութեամբ կենցաղավարութեան ալ ներգործեց : Վ՛էմպէրկի հոգևոր հովիւը՝ Ա՛եոնարդոս Ֆէլզքըրչէն ա-

նունով, որ նախ Լուտերի կառավարութեամբը Հռոմէական սխալմունքներուն դէմ գրած էր, անոր օրինագրութիւններուն լուծը ևս թօթափելու առաջինը եղաւ. քանի ամուսնացաւ:

Վերմանական բնաւորութիւնը՝ գերդաստանի կեանքը ու առանին զուարճութիւնները կըսիրէ: Այսն որոյ ապականութեան բոլոր սահմանադրութիւններուն մէջ՝ բռնութեամբ ամուրի ձնալու հրամանն էր որ շատ ազատալի հետևանքներ ունեցաւ: Այս օրէնքը՝ գլխաւոր եկեղեցականներուն համար դրուած ըլլալով, կարգիլեր որ Եկեղեցւոյ կալուածները ժառանգութեան տակ չիյնան: Նայց Վրիդոր Ը ընդարձակեց զանիկայ ստորին կարգի եկեղեցականաց համար ալ, որ ցաւալի դիպուածներու պատճառ եղաւ: Երբ քահանաներ չկատարելով աս պարտաւորութիւնը որ իրենց վրայ դրուած էր, ամթաղից անկարգութիւններ ըրին, ու ատելութիւն և անարգութիւն ձգեցին իրենց կարգերուն վրայ. իսկ անոնք որ Իլտեպրանտի օրինացը հպատակեր էին, կըսրտմտէին ի ներքուստ Եկեղեցւոյ դէմ. վասն զի իր բարձր աստիճանաւորներուն, հարստութիւններու և երկրաւոր բերկրութիւններու այնչափ իշխանութիւն տալէն ետև, կըբռնադատէր խոնարհ պաշտօնեաները, որոնք և իր օգտակար նեցուկներն էին, այնպիսի անձնուրացութիւններու որ գլխովին հակառակ էին Աւետարանին*:

"Ձ պապերը և ոչ ժողովները", ըսաւ Ֆելդքըրչէն և մէկ ուրիշ հովիւ մը Ալեյտէր անունով, որ իր օրինակին հետևեցաւ, "չեն կրնար Եկեղեցիին այնպիսի պատուէր մը տալ, որ հոգին ու մարմինը վտանգի մէջ կըձգէ: Աստուծոյ օրէնքը պահելու պարտականութիւնը կըսատիպէ մեզի մարդոց աւանդութիւնը լուծանել": Անմանութիւնը վերստին հաստատուելով վիշտասանեբորդ դարուն մէջ, բարոյական օրէնքին արժանաւոր

*Տես Հատ. Ա. երես ժգ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՀՀՍՀ ZUOR-ԱԶՄ ՍՍՀ Մ. ՄԱՇՏՈՑԻ

յարգը ու պատիւը տրուեցաւ : Ազգեցական իշխանու-
թիւնը աղմկած՝ վազվզակի իր վճիռները տուաւ առ
երկու քահանային դէմ : Աէյոլէը՝ որ Վէորգ դուքսին
երկիրը կը յանուէր , իր մեծաւորներուն ձեռքը աւանդե-
ցին և բանտի մէջ մեռաւ . բայց Վրիդերիկոս կայսր-
ընտիրը չուզեց որ Ինէլդբրըչէնը Անակէպուրկի արքե-
պիսկոպոսին յանձնէ , «Նարձրապատիւ կայսրընտիրը ,
ըսաւ Պալատին , չկամենար որ կալանաւորի պաշտօն
կատարէ» : Ինէլդբրըչէն ճնաց ուրեմն Հովիւ իր Հօտին ,
թէև ամուսնացեր էր և զաւակ ալ ունէր :

Նարեկարգողը առջի անգամ աս բաները լսելուն , ու-
րախութեամբ լցուեցաւ : «Կըհիանամ , ըսաւ , Վէմպեր-
կի աս նոր փեսային վրայ , որ բանէ մը չվախնար և աղ-
մուկին մէջը կարտորայ» : Նուտեր համոզուեր էր թէ քա-
հանաները պարտին ամուսնացած ըլլալ . բայց աս խնդի-
րէն ուրիշ մըն ալ առաջ կուգար , այսինքն՝ միաբաննե-
րուն ամուսնութիւնը . վասն որոյ Նուտեր ոտիպուեցաւ
կրնալու ան ներքին պատերազմներուն մէկը՝ որոնցմով իր
բովանդակ կեանքը բաղկացեալ էր . որովհետև ամէն մէկ
բարեկարգութիւն՝ հոգևորական գօտեմարտութիւնով մը
յաղթութիւն պիտի ստանար : Անեանկտոն և Կարլս-
տադ՝ մէկը աշխարհական և միւսը քահանայ , կըխոր-
հէին թէ ամուսնութեան կապը ընդունելու ազատութիւ-
նը՝ պէտք է որ ամբողջ ըլլայ թէ միաբաններուն և թէ
քահանաներուն համար . բայց Նուտեր միաբան ըլլա-
լով՝ առաջ այսպէս չխորհեցաւ : Անէկ օր մը Նարդ-
պուրկի հրամանատարը՝ Կարլստադի քանի մը նախա-
դասութիւնները բերելով անոր , ամուրի կենաց վրայ
գրուած , «Տէ՛ր Նատուած , ազաղակեց Նուտեր , մեր
Ալդէմպերկցիները միաբաննե՞րն ալ պիտի ամուսնա-
ցընեն» : Աս բանը կըզարմացընէր և կը շփոթէր զինքը ,
ու ասոր համար իր անձը խռովեալ էր . ան ազատու-
թիւնը որ ուրիշներուն համար կըխնդրէր , չէր ուզեր որ

իրեն համար ընդունի : "Ո՜հ , գոչեց սրտմտութեամբ , գոնէ պիտի չբռնադատեն զիս կարգուելու" : Ընշուշտ ան խօսքը ծանօթ չէ անոնց որ կըսեն թէ Աստուած՝ ինքը ամուսնանալու համար , Առիւծկարգութեան ձեռք զարկաւ : Անիկայ ճշմարտութիւնը փնտռելով՝ ոչ թէ կրիւք , այլ ուղղութեամբ կըպաշտպաներ ինչ որ ճշմարիտ կըմտածէր իրեն , թէեւ հակառակ ըլլար իր ամէն կարծիքներուն : Ճշմարտութեան ու սխալման խառնուրդի մը մէջ յառաջ կերթար ան , սպասելով որ բոլոր սխալմունքը կործանի ու միայն ճշմարտութիւնը մնայ :

Պաբէն ան երկու խնդիրներուն մէջ մեծ տարբերութիւն մը կար : Քահանաներուն ամուսնութիւնը՝ իրենց քահանայութեան վախճանը չէր ըլլար . ընդհակառակն այսկայ միայն կարող էր ժողովուրդին ակնածութիւնը աշխարհիկ եկեղեցականներուն մատուցանել . բայց միաբաններուն ամուսնութիւնը՝ միանձնական վիճակը կըկործաներ : Ան որոյ կուզէին գիտնալ թէ արդեօք պէտք էր լուծանել և արձակել ան հզօր բանակը՝ որ պապերը իրենց հրամանին տակը կըպահէին : "Քահանաները՝ Աստուծմէ կարգեալ են , և հետևաբար ազատ են մարդկային հրամաններու հնազանդելէն : Այլ միաբանները իրենց յատուկ կամքը ընտրած են ամուրեաց վիճակը . ուրեմն ազատ չեն ան լուծին տակէն ելլելու , որ ինքնին որոշեր են" :

Պէտք էր որ Առիւծկարդոզը առաջ երթայ ու մէկ նոր վէճով մը ան նոր դիրքը հակառակորդին ձեռքէն յափշտակէ : Մրդէն իր ոտքին տակը առեր էր Լովմայ չարաչար սովորութիւնները ու նոյն ինքն Լովմն ալ . բայց միանձնութիւնը դեռ ոտքի վրայ էր : Ինչ որ երբեմն այնքան անապատներու մէջ կեանք վարեր էր , և որ շատ դարերէն անցնելով՝ հիմա այնչափ վանքերու գործունեամբ և առէպ անառակութեամբ կըլեցընէր , պիտես թէ մարմին առած՝ իր իրաւունքները պաշտպա-

նելու եկեր էր Ֆաուրինկիայի բերդը, ուր տեղ մէկ մարդու մը խղճմտանքին մէջ կըտարուբերէր իր վրայօք եղած կենաց կամ մահուան խնդիրը։ Լուտեր կըմտաբերէր անոր հետ. մերթ վանիկայ կործանելու մտ էր, և մերթ անկէց յաղթուելու մտ։ Վերջապէս ալ չկրնալով աս պատերազմիս դիմանալ, ձնկան վրայ ինկաւ Յիսուս Քրիստոսի առջև, ու աղօթք կընէր և կըսէր հառաչանօք. "Որվեցուր մեզի, Տէր, աղատէ մեզի. քու ողորմութեամբդ հաստատէ զմեզ անաղատութեանը մէջ որ մեզի կըվերաբերի, վի անշուշտ մենք քու ժողովուրդդ եմք"։

Աղատութիւնը սպասել չտուաւ իրեն. վասն զի կարևոր փոփոխութիւն մը եղաւ Վարեկարգողին մտքին մէջ, ու աս ալ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնն էր որ յաղթութիւնը իր ձեռքը տուաւ։ Այս զենքը՝ որ կործաներ էր ներողութիւնները, Հռովմայ սովորութիւնները ու նոյն ինքն պապն ալ, կործաներ նաև միաբանները թէ Լուտերի մտացը մէջ, և թէ Քրիստոնէութեան մէջ։ Լուտեր տեսաւ որ միանձնուհիները ու շնորհօք փրկութեան վարդապետութիւնը յայտնի ընդդիմութիւն մը ունէին միմեանց, և թէ վանական կեանքը՝ գլխովին հիմնեալ է մարդոց բարի կարծուած գործերուն վրայ։ Ան նոյն առենէն աղէկ վերահասու ըլլալով որ Յիսուս Քրիստոսի փառքը մեռն ունի աս բանիս մէջ, ձայն մը լսեց իր խղճմտանքէն որ անդադար կըկրկնէր. "Պէտք է որ միանձնուհիները խափանի"։ "Քանի որ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը անարատ ճշմարտութիւն մնայ Եկեղեցւոյ մէջ, ոչ ոք միաբան ըլլալու է", ըսաւ։ Այս խնդամտութիւնը օր աւուր վրայ աւելի ոյժ առաւ իր սրտին մէջ, ու Անգամներ ամիսը սկսուելուն՝ իսկոյն "Ա. Խդդեմպերկի եկեղեցիին եպիսկոպոսներուն և սարկաւագներուն" հետևեալ նախադասութիւնները խրկեց, որ իր պատերազմի յայտարարութիւնն էր միանձնական կենաց դէմ։

"Այն ամենը որ հաւատքէն առաջ չգար, մեղք է։ Հռոմ. ժդ. 23։

"Ով որ ուխտ կընէ կուսութեան, ողջախոհութեան, և առանց հաւատոյ Աստուծոյ ծառայելու, ամբարիշտ ու կռապաշտական ուխտ մը կընէ, ու նոյն ինքն սատանային կընէ զանիկայ։

"Այնպիսի ուխտեր ընելը՝ Սիբելէ չաստուածուհիին քուրմ՝ կամ Նեթանեոսաց Ասետան կուսանքներ ըլլալէն աւելի գէշ է. վասն զի միաբաններըը իրենց ուխտերը անոր համար կընեն որ արգարանան ու փրկուին ան ուխտերովը. և ինչ որ միայն Աստուծոյ ողորմութեանը ընծայել կըվայլէ, սատանայով բարի գործերու կընծայեն։

"Պէտք է հիմնայատակ կործանել այնպիսի վանքերը, վասն զի անոնք սատանայի բնակարաններ են։

"Այսպէս մէկ կարգ մը կայ որ սուրբ է և կըսրբացուցանէ. Վկրիատոնէութիւնը կամ Նաւազանը։

"Արդէս զի վանքերը օգտակար ըլլան, պէտք է որ դպրատուններու փոխուին, ուր որ տղայքը կարենան կատարեալ մարդ ըլլալ. քանզի այնպիսի տուներ են անոնք, ուր տեղ կատարեալ մարդիկ տղայ կըզտնան և յաւիտեան այնպէս կրմնան"։

Ինչպէս որ կըտեսնեմք, Աստեր անատեռը դեռ պիտի զիջանէր վանքերուն, դաստիարակութեան տուներու տեղ դնելով զանոնք. բայց վաղվաղակի սատիկ ընդդիմութիւն մը ունեցաւ անոնց համար։ Այս վանական ուխտերուն դէմ գիրք մը գրեց ու իր հօրը ընծայեց։ Անանիէլտի ձերունիին գրած նուիրման թուղթին մէջը ըսաւ. "Կուզե՞ս տակաւին որ ձիս աղատես միանձնութենէ։ Ուն աս բանիս համար իրաւունք ունիս, որովհետև դուն իմ հայրս ես, ու ես ալ քու զաւակդ եմ. բայց ալ հարկաւոր չէ ասիկայ. վասն զի Աստուած քեզմէ առաջ կամեցաւ, ու ինքը հզօր զօրութեամբ ազատեց զիս անկէց։ Ո՞նչ փոյթ է որ ես հերակտրութիւն և կնգուղ

ունենամ կամ ոչ. միթէ կնգուղով կամ հերակարու-
թեամբ միաբան կըլլայ մարդ: "Ինձն բաները ձերն են,
կըսէ Պօղոս առաքեալ, ու դուք ալ Քրիստոսինն էք":
Այս կնգուղները չեմ, այլ կնգուղը իմն է: Այս միաբան մըն
եմ, բայց ոչ միաբան մը. ես մէկ նոր արարած մըն եմ,
ոչ պապին՝ այլ Յիսուս Քրիստոսին, Քրիստոս միայն՝ և
առանց մէջ տեղը ուրիշ մը ըլլալու, իմ եպիսկոպոսս է,
իմ աբբան, իմ մեծաւորս, իմ տէրս, իմ Հայրս, իմ վար-
դապետս. ես ուրիշ մէկը չեմ ճանչնար: Ո՞նչ փոյթ է
ինծի թէ որ պապը ինձ դատապարտէ ու սպաննէ. քանզի
անիկայ չկրնար գերեզմանէն հանել զիս, վերստին սպան-
նելու համար":

ՀԱՏՈՒԱԾ Ի

ԵՐԲ Լուտեր այսպէս կըպատրաստէր ան ամենա-
մեծ փոփոխութիւնը որ պիտի ըլլար Եկեղեցւոյ մէջ, ու
Հարկադրութիւնն ալ կըսկսէր այնչափ զօրութեամբ
քրիստոնէական կեանքը մէջ մտնել, Հռովմայեցի կղե-
նականները կուրացած՝ ինչպէս սովորաբար անանկ են
անոնք՝ որ երկար տարի իշխանութիւն ունեցեր են,
կըկարծէին թէ՝ ըստ որում Լուտեր Վորմսի
մէջ էր, Հարկադրութիւնը մեռեր ու թաղուեր է և
յաւիտեան պիտի չկենդանանայ. վասն որոյ կըխորհէին
թէ կարող են հանգստութեամբ վերստին սկսելու իրենց
հին սովորութիւնները՝ որ քիչ մը տարի շփոթեր էին
Վիտէմպէրկի միաբանէն: Վերջերս Այնցի կայսե-
րական արքեպիսկոպոսը՝ որ տակաւ հոգիներէն մէկն էր,
որոնք աղէկութիւն ընել կուզեն՝ քանի որ իրենց օգտին
արգելք մը չկայ. բայց երբ որ իրենց օգուտը արգելք մը

ունենայ, ամէնն ալ պատրաստ են մոլորութիւնը պաշտպանելու։ Իրեն կարևոր եղածը ան էր որ իր պալատը՝ Վերմանիպոյի բոլոր իշխաններուն պալատէն փառաւոր ըլլայ, իր ծառաները բազմաթիւ, և իր սեղանը բազմահոտորիկ։ Ընդ՝ ներողութիւններու առուտուրը շատ աղէկ կ՚երևէր ան նպատակին հասնելու. վասն որոյ հաղիւ թէ կայսերական դիւանատունէն եղած էր Լուտերի և Կարլկարդուիեան դէմ եղած գատապարտութեան վճիռը, որ Վերպերտ՝ Հալէ քաղաքը գտնուելով ան ատենը իր պալատականներուն հետ, հաւաքել առաւ ներողութիւնից վաճառականները՝ որոնք գեռ զարհուրած էին Կարլկարդողին ձայնէն, և ջանաց քաջալերել զանոնք ան կերպ խօսքերով. "Վա՛ մի՛ վախնաք, մենք անոր ձայնը կտրեցինք. վերտին սկսինք հանգարտութեամբ ոչխարներուն բուրդը խուզելու. միաբանը բանտն է, նիգերու ու փականքներու տակ. շատ վարպետ պիտի ըլլայ ան, թէ որ ան անգամ ալ գայ մեր գործերը շփոթելու", ու ճաճանոցը միաբանգամ բացուեցաւ. վաճառքը ծախու հանեցին, և Հալէի եկեղեցիները վերտին հնչեցին առաւսպեհասօս քարոզիչներուն ձայներովը։

Հայր Լուտեր տակաւին կենդանի էր, և իր ձայնը բաւական զօրութիւն ունէր որ անցնի ան պատերէն և երկաթէ գռներէն, որոնց ետևը պահեր էին զինքը, Աչինչ կարող էր իր սրտմտութիւնը ասկէ աւելի բորբոքելու։ Պապէն խիստ սաստիկ կռիւներ ըլլալով՝ ինքը ամէն վտանգներու դիմագրաւ եղաւ, ու ճշմարտութիւնը յաղթող ՃՆաց. ի՞նչպէս կրհամարձակին ոտքի տակ առնել զանիկայ, յաղթուածի մը պէս . . . , Ա՛շմարտութիւնը տակաւին պիտի հնչեցընէ ան բարբառը՝ որ արդէն կործանեց միանգամ ան պատժապարտ առուտուրը։ "Ես պիտի չհանգստանամ, Լուտեր գրեց Պապատինին, մինչև որ Ինձնցի կուռքին ու իր Հալէի անառակութիւններուն դէմ չգրեմ"։

Լուտեր վաղվաղակի սկսեց գործը , բնաւ հոգ չէր ընել ան գաղտնիքը՝ որով կը ջանային իր վարդապետին մէջ ըլլալը թաքուցանել : Ներկա մարգարէն անապատին մէջ կայծակներ պատրաստեց ամբարիշտ Քաասրին համար : Նոյեմբերի 1ին ատարտեց գրուած մը ասոնով. Ըսէք նոր կառչին պէս :

Արքեպիսկոպոսը՝ Լուտերի դիտաւորութիւնը լսելուն շփոթեցաւ, սոսկաց ասոնց բանից վրայ , ու Հոկտեմբեր ամսուն մէջ՝ երկու հոգի իր պալատի պաշտօնատարներէն , Կապիտոն և Օրիաք , վիդէմպէրկ խրկեց որ ասոնք փոթորիկին առջին առնեն : Ասոնք ըսին Մելանկտոնին, որ սիրալիր փութով ընդունեց զիրենք . «Պէտք է որ Լուտեր չափաւորէ իր խստութիւնը» , Հապց Մելանկտոն՝ թէև հեզաբարոյ էր , այսու ամենայնիւ չէր նմանիլ անոնց որ կարծեն թէ խոհեմութիւնը միշտ զիջանելու , միշտ փախչելու և միշտ լռելու վրայ կը կայանայ : «Աղն ինքն Աստուած է որ կը կանչէ զանիկայ , պատասխան տուաւ Մելանկտոն , ու մեր դարը կարօտութիւն ունի գառն և կծու ալի մը» : Ընդառէն Կապիտոն դիմեց առ Հոչեան , ու ջանաց որ անոր ձեռքովը արքունեաց վրայ ներգործութիւն մը ընէ : Լուտերի դիտաւորութեան լուրը արդէն հոն հասեր էր , ու ամէնն ալ ահուդողի մէջ էին : «Ա՛ս ի՞նչ է , ըսին պալատականները , նորէ՞ն արծարծել կուզեն ան բոցը՝ որն որ շիջուցանելու համար այնքան աշխատութիւն քաշուեցաւ , Լուտեր չկրնար ազատիլ , բայց եթէ զինքը մոռցընել տալով , ոչ թէ տերութեան առաջին իշխանին դէմ զինուորելով» : «Ա՛ս պիտի չթողում , ըսաւ կայսրընտիրը , որ Լուտեր Անյնցի արքեպիսկոպոսին դէմ գրէ , ու աս կերպով հասարակութեան անդորրութիւնը վրդովէ» :

Այրացաւ Լուտեր երբ որ աս խօսքերը իր ականջը հասուցին : Երիք չէր որ անոր մարմինը բանտարկեր էին , կուզէին որ անոր միտքը՝ և նոյն ինքն ճշմարտութիւնն ալ

ՍԳԱԼԱՏԻՆ

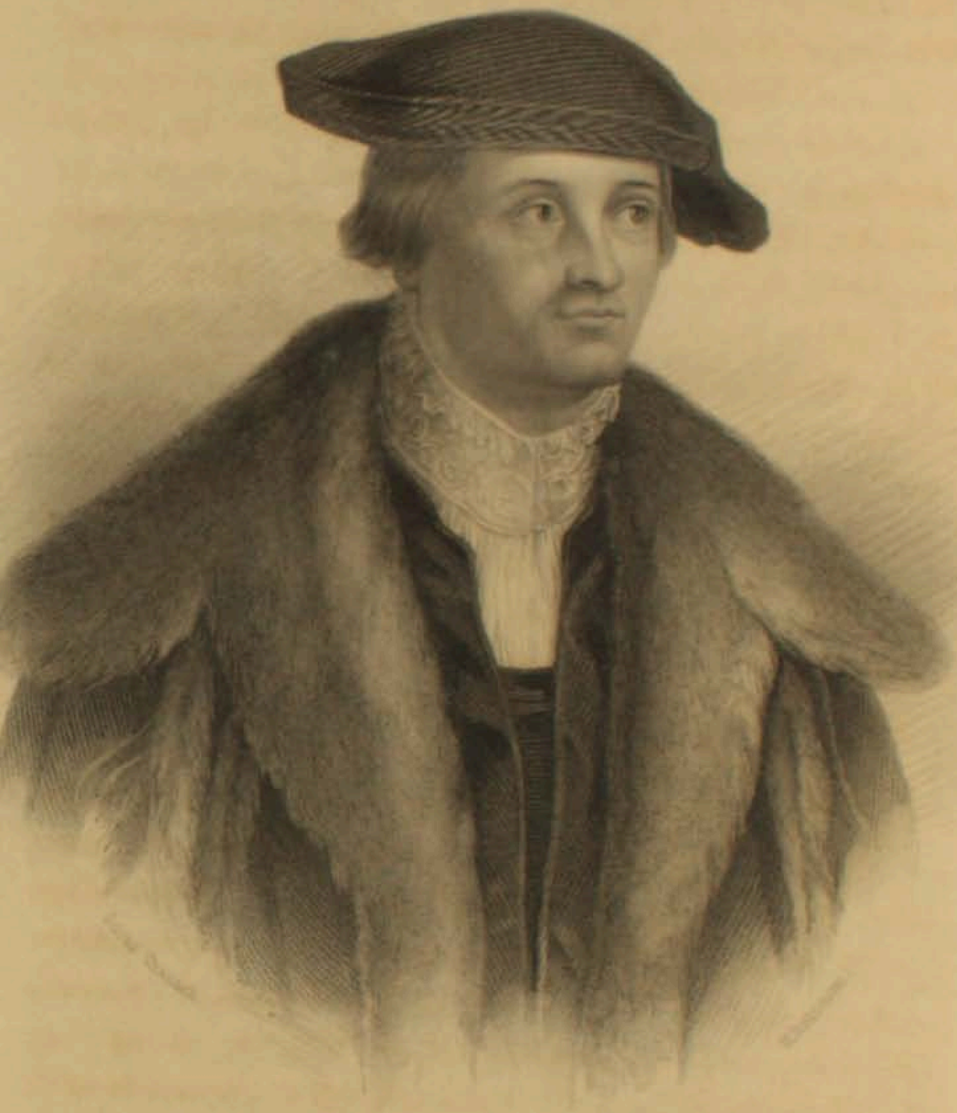

Հղթայով կապեն . կարծե՞ն արդեօք որ երկիւղ ունենալուն համար կըպահուի , և թէ իր առանձնութեամբը՝ յաղթուած ըլլա՞լը կըպատնէ : Ասոր ինքը կըհաստատէ որ ասիկա յաղթութիւն մըն է : Ի՞նչ իշխեց Աւրմի մէջ անոր դէմ ելլել ու ճշմարտութեան հակառակիլ : Աստի երբ որ Աւրպուրկի բանտարկեալը մատրանապետին* նամակը առաւ որ իշխանին կամքը իրեն կիմացընէր , մէկդի նետեց զանիկայ , հաստատ միտքը դրած որ պատասխան չտայ անոր : Ասոյ չկրցաւ երկար ատեն զինքը զսպել , առաւ նամակը , ու այսպէս գրեց Ապալատինին . "Կայսրընտիրը պիտի չթողո՞ւ . . . . : Ես ալ պիտի չհամբերեմ որ կայսրընտիրը արգիլէ զիս գրելէն . . . Նախամեծար կը համարիմ յաւիտեան կորանցընել քեզ , կայսրընտիրը և բովանդակ աշխարհը : Ես դէմ կեցայ պապին՝ որ քու կարդինալիդ իշխանութիւնը տուողն է . ինչո՞ւ պիտի զինքիմ իշխանութիւնը առնողին : Ըրդարև զարմանալի է որ կըլսեմ ձեզմէ , թէ պէտք չէ հասարակաց անդորրութիւնը վրդովել , որ ատեն թող կուտաք դուք՝ որ Լութէրոյ յաւիտենական խաղաղութիւնը վրդովի . . . : Ա՛ն , բնաւ այսպէս պիտի չըլլայ ձեզ Ապալատին . բնաւ այսպէս պիտի չըլլայ ձեզ իշխան † : Կրնարկեմ քեզի մէկ գիրք մը որ արդէն պատրաստեր էի կարդինալին դէմ , երբ որ քու նամակդ առի : Անլանկտոնին տուր ան գիրքը . . . " :

Ապալատին զարհուրեցաւ ասոնց ձեռագիրը կարդալուն . ու գրեց Խարնկարգողին , թէ անխոհեմութիւն է այնպիսի գործ մը հրատարակելը՝ որ կայսերական կառավարութիւնը պիտի ստիպէ դուրս ելլել իր վերերևոյթ տգիտութենէն Լութերի վիճակին վրայօք , և պատժել ան բանտարկեալը որ կըհամարձակի տէրութեան և Աւկեղեցւոյ առաջին իշխանին դէմ գրել : Թէ որ Լութեր յամառէր իր կամացը վրայ , խաղաղութիւնը նորէն պիտի աղմկեր , և

*Տես Հատ . Ը . երես 65 : †L . Epp . II . p . 94 , 110 .

գուցէ Կարևկարգութեան միտք մը ըլլար . վասն որոյ հաճեցաւ ուրիշ ժամանակի թողուլ իր գրուածքին հրատարակութիւնը . հրամայեց սուտ նաև որ Աղեանկտոն անոր խիստ տեղեակ եղած է : Կայց իր բարեկամին երկչոտութեանը վրայ սրտմտելով՝ գրեց մատրանապետին . "Կենդանի է ու կրնաք տեսնել Տէրը՝ որուն դուք պաշտամանդիդ չէք հաւատար , թէ որ անիկայ իր գործքերը ձեզի չյայտնէ ձեր խելքին , որ ալ պէտք չըլլայ բանի մը հաւատալու" : Ապա միտքը դրաւ որ ինքը ուղղակի կայսրընտիր կարդինալին գրէ :

Լուտեր բոլոր եպիսկոպոսներուն ժողովը իր ատեանը կրբերէ , Վերմանացի եկեղեցական գահերէցին անձամբը . իր բսաձնները՝ ճշմարտութեան նախանձով վառուած անվեհեր մարդու խօսքեր են , որուն խղճմտանքը կըվկայէ թէ Աստուծոյ անունովը կըխօսի :

"Ձեր Կայսրընտրական Արձրութիւնը՝ (գրեց անոր իր առանձնութեանը մէջէն՝ ուր տեղ պահեր էին զինքը ;) Յալէի մէջ վերստին կանգնեց ան կուռքը՝ որ ողջմէջի քրիստոնեաներուն սուակը և հոգին կըկորնցընէ : Կուցէ կարծէք որ ես պատերազմէն դուրս ելած եմ , և թէ կայսերական վեհափառութիւնը դիւրաւ պիտի խափանէ խեղճ միաբանի մը աղաղակները . . . : Կայց գիտնաք որ ես պիտի կատարեմ ան պարտականութիւնը որ քրիստոնեականի սէրը ինձի կըպատուիրէ՝ առանց վախնալու դժոխքի դռներէն , և այնպիսի պատճառով մը որ խիստ մեծ է , առանց վախնալու պապերէն , եպիսկոպոսներէն և կարդինալներէն :

"Ա ան որոյ իմ ամենախոնարհ աղաչանքս առ է , որ Ձեր Կայսրընտրական Արձրութիւնը միտքը բերէ առ գործոյն սկզբնաւորութիւնը , թէ ինչպէս փոքրիկ կայծէ մը սոսկալի հրդեհ մը ծագեցաւ : Ընտանեաց դէմ ամենամոլ ապահովութեան մէջ էր : Ես աղօրմելի միաբանը՝ կըսէին , որ կուզէ ինք իր գլխուն պապին դէմ կենալ , շատ փոքր

է այնպիսի գործի մը համար: Այլ Աստուած մէջ մըտնելով՝ աւելի աշխատանք և տագնապ տուաւ պապին, քան որչափ կրած էր երբեք, յորմէհետէ Աստուծոյ տա ձարին մէջ նստած՝ Լիկեղեցիին կըտիրէ: Ին նոյն Աստուածը դեռ կենդանի է, որուն համար ոչ ոք կրնթկրանի: Ընիկայ կարող է Անյնցի կարդինալի մը դէմ կենալու, թէև շորս կայսր իրեն թիկունք ունենայ. քանզի բարձրացած մայրի ծառերը կործանել ու հպարտ փարաւոններուն խոնարհեցընելը ամէն բանէն աւելի կըսիրէ:

"Ասատի՝ ահա ես Ձեր Նարձրութեանը գրով կիմացընեմ, որ եթէ ան կուռքը չկործանի, Աստուծոյ վարդապետութեանը հնազանդելու համար՝ պարտիմ հրապարակաւ Ձեր Նարձրութեանը դէմ գրելու, - ինչպէս որ նոյն ինքն պապին դէմ ալ գրեցի: Թող Ձեր Նարձրութիւնը աս ծանուցումիս համեմատ վարուի. ես անյապաղ և աղէկ պատասխանի մը կըսպասեմ տասնուհինգ աւուր մէջ:

"Արեալ անապատիս մէջ, Ակրակի՝ սրբուհի Կատարինէի տօնախմբութեան հետեւեալ օրը, 1521:

"Ձեր Կայսերընտրական Նարձրութեան հաւատարիմ և հնազանդ

"Մարտինոս Լութէր":

Այս նամակը Վիտգեմպերկ հասաւ, ու անկից ետքը, ուր տեղ կայսրընտիր կարդինալը կըբնակէր ան աւուրները, քանզի մէկը չէրնար զանիկայ ճամբուն վրայ արգիլելու, նախազուշակելով թէ այսպիսի յանդգնութենէ մը ինչ փոթորիկ կրծնանի: Այլ Ալեքանդոն անոր հետ նամակ մը հասցուց Լատիտոնին, որով կը ջանար այս գժուարին գործոյն բարկացող ելք մը պատրաստելու:

Ընհնար է պատմել թէ Նարեկարգողին նամակը ընդունելուն՝ ինչ զգացողութիւն ունեցաւ երիտասարդ ա-

տկարամիտ արքեպիսկոպոսը : Ըոլըէէ կ—ին գէմ եղած գործին ազդարարութիւնը՝ որպէս թէ իր գլխուն վրայ կախուած սուր մըն էր : Ւ՛ւ ան նոյն առենը ի՞նչ բարկութիւն պիտի չըորըոքէր իր սրտին մէջ , առ գնդացիկ տղուն՝ առ բանադրեալ միաբանին յանդգնութիւնը , որ Պրանտէպուրկի տուներէ իշխանի մը , Վերմանացի եկեղեցական գահերէցի մը այսպէս գրելու համարձակեցաւ : Կապիտոն կաղաչէր արքեպիսկոպոսին որ միաբանին սիրտը առնէ : Ւրկիւղը՝ գոռոզութիւնը ու խղճմտանքը՝ որոնց ձայնը չէր կրնար հեղձուցանել , առօկալի կերպով կըմարտնչէին Ըլպերտի մտքին մէջ : Ա՛երջապէս ան գրքէն ունեցած վախը՝ և գուցէ նաև խղճին խայթը , յաղթեցին անոր . վասն որոյ խոնարհեցաւ , ու ամէն պէտք եղածը կատարեց Ա՛արդպուրկի մարդը հանդարտեցընելու . և հաղիւ թէ տասնուհինգ օր անցեր էր՝ Ւ՛ուտեր հետևեալ նամակը առաւ , որ իր գրած ահարկու նամակէն աւելի զարմանալի էր :

"Ա՛իրելի՛գ իմ տէր վարդապետ , ես առի ու կարդացի քու նամակդ , շնորհակալութեամբ և բարի դիտաւորութեամբ ընդունելով զանիկայ : Ւայց կարծեմ որ շատ առենէ՝ ի վեր խափանուած է ան պատճառը՝ որ շարժեց քեզ այսպիսի նամակ մը գրելու ինձի : Ւս կուզեմ որ Ը՛ատուծոյ օգնութեամբը՝ երկիւղած եպիսկոպոսի ու քրիստոնեայ իշխանի մը պես վարուիմ . և գիտեմ որ Ը՛ատուծոյ շնորհքը հարկաւոր է ինձի : Ը՛այ՛, ես մէկ մեղաւոր մարդ մըն եմ , որ կրնայ մեղանչել ու խաբուիլ , և որ կրմեղանչէ ու կրխաբուի ալ ամէն օր : Ւաւ գիտեմ որ առանց Ը՛ատուծոյ շնորհացը՝ անպիտան ու գարշահոտ կաւ մըն եմ ես , ուրիշ մարդոցը նման , և գուցէ անոնցմէ աւելի գէշ : Ւրրև պատասխան քու նամակիդ՝ չուզեցի որ պահեմ քեզմէ առ հաճոյական կամեցողութիւնս . քանի խնամ շատ կըփափագիմ որ ի սէր Ք՛րիստոսի ամէն կերպ բարեարութիւնը ու պաշտպանութիւնը ընեմ քե-

դի։ Քրիստոնէի վայելուչ և եղբայրական յանդիմանութիւնը կրնամ ընդունիլ։

"Իմ յատուկ ձեռքով,

"Ընթերց"։

Այսպէս գրեց Վարդապուրկի բանադրեալ մարդուն՝ կայսրընտիրը, Անգլի ու Ամերիկապուրկի արքեպիսկոպոսը, որուն յանձնուած էր Եկեղեցւոյ սահմանադրութիւնը առաջարկել ու պաշտպանել Վերմանիայի մէջ։ Ասոր Ընկերը աս խօսքերը գրելով՝ արդեօք իր խըղճմտանքին վհատանձնական ազդումներո՞ւն հնազանդեր էր, թէ ծառայական երկիւղներու։ Առաջինով՝ ազնիւ թուղթ մըն է ան, իսկ երկրորդով՝ անարգութեան արժանի։ Անձնք նախամեծար կըհամարիմք այնպէս կարծել որ իր սրտին բարի յօժարութենէն առաջ եկեր էր ան։ Ասոր որպէս և իւրաքանչիւր յայտնի կըցուցընէ թէ Աստուծոյ ծառաները՝ անբաւ գերազանցութիւն ունին աշխարհի մեծամեծներուն վրայ։ Հանդի մինչ Լուտեր միայնակ՝ բանը գրուած և դատապարտեալ, աննուաճելի արիութիւն մը կըգտնէր իր հաւատոյն մէջը, կայսրընտիր արքեպիսկոպոս կարդինալը՝ իր բովանդակ իշխանութեամբը և աշխարհային ամէն յաջողութեամբը կըդողար իր աթոռին վրայ։ Քրիստոնէին կոչումը ան չէ որ իր զօրութիւնները համրէ, և իր յաղթութեան միջոցներուն հաշիւը ընէ։ Ան միայն բանը՝ որուն համար պարտի աշխատիլ, գիտնալն է թէ ան գործը որ ինքը կըպաշտպանէ, արդեօք Աստուծոյ կըվերաբերի՞, ու իր ըրած առաջադրութիւնը իր Տիրոջը փառքին համա՞ր է։ Անշուշտ պէտք է որ քննութիւն մը ընէ. բայց ասիկայ բոլորովին հոգևորապէս քննութիւն մըն է. քրիստոնեան սիրտը կը նայի, և ոչ իր կարողութիւնը. արդարութիւնը կըկշռէ, և ոչ ոյժը։ Ու երբոր աս խնդիրը որոշուի, ալ իր ճամբան գտած է ան։ Անատենը պարտի արիութեամբ յա-

ռաջ խաղալ , թէև բովանդակ աշխարհի և անոր ամէն բանակներուն դէմ երթայ , հաստատ գիտնալով որ նոյն ինքն Աստուած պիտի պատերազմի իրեն համար :

Ահա այսպէս Նարեկարդուհեան թշնամիները վերջին խստութենէն՝ վերջին տկարութեան կանցնէին . արդէն ատանկ ըրեր էին Ա. օրմի մէջ ալ . և ատ անակնկալ փոփոխութիւնը կըտեսնուի միշտ ան պատերազմին մէջ՝ որ մելորութիւնը կընէ ճշմարտութեան դէմ : Ա՛ր և իցէ յաղթուելու գործը ներքին տագնապ մը ունի , որով հաստատութիւն չունենար , անստուգութեան մէջ կըմնայ ու փոփոխակի մէկ ներհական ծայրէն միւսը կանցնի : Ա.ւ աւելի աղէկ է որ հետևութիւն և ազդեցութիւն ունենայ . գուցէ այսպէս իր կործանումը շուտով գայ . բայց կործանիլ ալ նէ՝ գոնէ փառքով կըկործանի :

Ա՛ուտեր՝ կարդինալ Ա.լպերտին նամակը առաւ , առանց կասկածելու որ կեղծաւորութեամբ գրուած է , և Կապիտոնին խորհուրդովը : Սակայն լուեց , ու բաւական համարեցաւ միայն աս եզրակացնելու թէ արքեպիսկոպոսը՝ որ հազիւ կրնայ փոքրիկ թեմի ժողովուրդը մը հովուելու , որչափ որ ուշացընէ , ու կարդինալութեան և եպիսկոպոսական պերճութեանց դիմակը մէկդի ձգելու՝ Աստուծոյ Եկեղեցոյ սոսկական պաշտօնեայ մը չըլլայ , անհնար է որ փրկութեան ճանապարհին մէջ գտնուի :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ն

Պ՛ՆԱՁՆԵՒ Ա՛ուտեր այսպէս մելքութեան դէմ կը մաքառէր , որպէս թէ տակաւին պատերազմի դաշտին վրայ եղած ըլլար , կաշխատեր միանգամայն իր Ա՛արք-

պուրկի առանձնութեանը մէջ, անանկ որ կարծես թէ աշխարհի մէջ պատահած բաներուն բնաւ երբէք խառնուած չէ։ Ընպաքէն ալ առենը հասեր էր որ Խարիկարգողիկոսութիւնը աստուածաբաններու գիտութենէն ելլէ ու ժողովուրդին կենցաղավարութեանը մէջ մտնէ. այսու ամենայնիւ դեռ չէր տեսնուեր ան մեծ մեքենան՝ որով աս յառաջադիմութիւնը պիտի կատարուէր։ Ընդ ջօրաւոր և զարմանալի գործիքը՝ որ ամէն կողմէն մեծամեծ քարեր արձակելով Հռովմայ շէնքին դէմ, անոր պատերը պիտի կործաներ, ու պիտի վերցներ ան ահագին ծանրութիւնը, որուն ներքևը շնչասպառ կըպահուէր Եկեղեցին պապական զօրութենէն, և որ ամէն մարդոց պիտի քաջալերութեան գրգիռ մը պիտի տար, որ մինչև՛ ի կատարած աշխարհի անբաժան մնայ իրենցմէ, Արդպուրկի հին բերդէն պիտի ելլէր, ու Խարիկարգողին հետ աշխարհի մէջ երևնալու էր ան նոյն օրը՝ որ իր բանտարկեալութիւնը լմննայ։

Եկեղեցին օրշափ աւելի կըհեռանար ան ժամանակներէն որ Յիսուս Քրիստոս աշխարհի ճշմարիտ լոյսը երկրի վրայ էր, այնշափ աւելի պէտք էր անոր Ընտուծոյ Հանին ջահը, որ վերջի դարերուն մարդոցը անարատ հասցնէ Յիսուս Քրիստոսի պայծառութիւնը։ Հապց աս Ընտուածային Հանը՝ անատնը անծանօթ էր ժողովուրդին։ Լատիններէն Ընտուածաշունչէն քանի մը թարգմանութեան փորձեր ըրած էին 1477ին, 1490ին և 1518ին, բայց չյաջողուելով՝ գրեթէ ժողովուրդէն անծանօթ մնացած էին, և եղածն ալ թանկագին ըլլալուն համար՝ ժողովուրդը չէր կրնար դիւրութեամբ ստանալ։ Բրգելք մըն ալ եղեր էր որ Ընտուածաշունչը աշխարհաբար լեզուաւ Գերմանական Եկեղեցիին չտրուի։ Ապա կայն կարգալու բաւականութիւն ունեցողներուն թիւը անտեն շատցաւ, երբ որ ան մեծ ու ամենուն օգտակար գիրքը Գերմաներէնի թարգմանուեցաւ։

Լուտեր կոչուած էր որ Աստուածաշունչ Նահանգը իր ազգին ընծայէ։ Ան նոյն Աստուածը՝ որ Յովհաննէս աւետարանիչը պատմոս տարաւ որ իր յայտնութիւնները գրէ հոն, Պարդպուրկի մէջ փակեր էր զԼուտեր, որ անտեղը իր Նանը թարգմանէ։ Ան մեծ աշխատութիւնը՝ որուն գժուարաւ ձեռք կըզարնէր ան, Ինդդէմպէրկի Հանգստութիւններուն և զբաղանքներուն մէջ, իր նախկին վէմին վրայ նոր շէնքը պիտի հաստատէր, և այնքան գարերէն ետև քրիստոնեաները դպրոցական խաբէութիւններէն՝ փրկագործութեան և ազատութեան մաքուր և առաջին աղբիւրը վերատին պիտի տանէր։

Լուտեր արդէն քանի մը հատուած Սուրբ Գրքէն թարգմաներ էր. ապաշխարութեան եօթը սաղմոսները իր առաջին աշխատասիրութիւնը եղաւ։ Յովհաննէս Ոսկրտիչ, Յիսուս Քրիստոս և Նարեկացութիւնը հաւասարապէս զղջման խօսքերովը սկսան, որ մարդուն և ամբողջ մարդկութեան համար նորոգութեան սկիզբն է։ Ան թարգմանութիւնները անձկանօք ընդունուեցան, ամէն մարդ կըփափագէր որ անոնցմէ առաւել կամ ունենայ, և Լուտեր՝ ժողովուրդին աս ձայնը Աստուծոյ ձայնը համարելով, միտքը դրաւ որ պատասխանէ անոր։ Իրաւ՝ բարձր պատերու մէջ բանտարկեալ էր, բայց ասիկայ արգելք մը չեղաւ իրեն. քանզի որոշեց որ իր Հանգստութեան ժամերը՝ Աստուծոյ Նանը իր ժողովուրդին լեզուովը թարգմանելու նուիրէ։ Ան Նանը վաղվաղակի իր հետը պիտի իջնէ Պարդպուրկէն, ու Վերմանիայի վիճակներուն մէջ պտըտելով՝ պիտի շնորհէ անոնց ան հոգևորական գանձերուն վայելումը, որ մինչև անատնը միայն քանի մը բարեպաշտ անձանց սրտերուն մէջ ծածկուեր էր։ "Միայն աս գիրքը՝ ըսաւ, թող ամէն լեզուով թարգմանուի, ամէնուն ձեռքը գտնուի, ամէնուն աչքին առջին՝ ամէն ականջներուն և ամէն սրտերուն մէջը ըլլայ"։ Արդարև սքանչելի խօսքեր են ասոնք, որ

անուանի ընկերութիւն մը *՝ Աստուածաշունչը ամէն ազգի լեզուով թարգմանելով , երկար դար անցնելէն եւս յանձնառու եղաւ կատարելու : Ան ալ կըսէ Լուտեր . ''Աստուածաշունչը առանց մեկնութեան՝ արեգակ մըն է , ուսկից աստուածաբանները լոյս կընդունին'' :

Այսպէս են ահա Սրբատառնէութեան և Նարեկարգութեան սկիզբները : Ան պատկառելի ձայներուն նայելով ոչ թէ Նկնղեցւոյ Հայրերը պիտի բռնենք Սուրբ Գրոց միտքը հասկընալու համար , այլ Սուրբ Գիրքը Հայրերուն միտքը պիտի իմացընէ : Նարեկարգողները ու առաքեալները՝ Աստուծոյ Հանը միայն իբրեւ ճշգրտ կառաջարկեն , ինչպէս որ անոնք կառաջարկեն Սրբիտոսի պատարագը միայն արդարութեան համար : Ահ որ ուղէ մարդկային իշխանութիւն մը խառնելու՝ Աստուծոյ աս բացարձակ իշխանութեանը , կամ մարդկային արդարութիւն մը՝ Սրբիտոսի աս կատարեալ արդարութեանը , Սրբիտոնէութեան երկու հիմերը կրնջնջէ : Ասոնք են Հռոմայեցւոց գլխաւոր հերետիկոսութիւնները :

Լուտեր՝ աւետարանիչներուն ու առաքեալներուն Հելլէն լեզուով գրուած գրքերը բացաւ , և ձեռք զարկաւ դժուարին աշխատութեան՝ որ աս աստուածային վարդապետներուն իր մայր լեզուն բարբառել տայ : Այո , երեւելի թուական մըն է աս՝ Նարեկարգութեան պատմութեանը մէջ . քանզի Նարեկարգութիւնը՝ ան նոյն ատենէն ալ Նարեկարգողին ձեռքը չէր : Աստուածաշունչը յառաջ խաղաց . Լուտեր ետ քաշուեցաւ : Աստուած երեցաւ , ու մարդը անհրեշտի եղաւ : Նարեկարգողը՝ իր ժամանակակիցներուն ձեռքը աւանդեց նոյն ՏԻՐՈՋ : Հիմա իւրաքանչիւր ոք կրնայ ինք իրմէն իմանալ Աստուծոյ Խօսքը : Ահ ինքը ան նոյն ատենէն բազմութեանը մէջ խառնուեցաւ , և անոնց կարգը նստաւ , որ Հասարակաց աղբիւրը կուգան մէկ տեղ լոյս և կեանք առնելու :

*Աստուածաշնչի ընկերութիւնը :

Լուտեր Աստը Աւրբ Վրոց թարգմանութեանը մէջ շատ մխիթարութիւն և զօրութիւն գտաւ, որ խիստ հարկաւոր էին իրեն։ Անպէտև հիւանդ էր, առանձնակեաց, և տրտում իր թշնամիներուն ըրած ջանքին՝ ու իր մէկ քանի կողմնականաց զատուելուն վրայ, և յայտնի կըտեսնէր որ իր կեանքը ան հին բերդին մէջ կըմաշի, այսու ամենայնիւ երբեմն ալ սոսկալի պատերազմներու կըդիմանար։ Ան առենները դիւրամատ էին մարդիկ՝ որ հոգիին իր աննիւթ թշնամիներուն հետ ըրած կռիւները աս երևելի աշխարհիս մէջ փոխագրեն, ու միջին դարու սնապաշտութիւնները դեռ ազդուութիւն մը ունէին Լուտերին մտացը վրայ, և դեռ պապականութեան մնացորդ մը ունէր ան։ Սատանան՝ որուն գոյութիւնը յոյժ ճշմարիտ է, Լուտերի համար աներևոյթ էակ մը չէր։ Կանգնի կըմտածէր որ Աստուծոյ աս թշնամին՝ մարդոց ալ կերևայ, ինչպէս որ երևցեր էր Յիսուս Քրիստոսի։ Անպէտև աս բանիս վրայով եղած պատմութիւններուն մեծ մասը շատ երկբայելի են, սակայն պէտք է որ պատմութիւնը Նարեկարգողին աս տկարութիւնը յայտ առնէ։ Ան տխուր խորհուրդները ոչ երբեք առաւել յարձակեցան իր վրայ, քան որչափ Ալբրպուրկի առանձնութեանը մէջ։ Լուտեր քաջութեամբ դէմ կեցեր էր սատանային Ալօրմի մէջ, երբոր դեռ իր ուժը վրան էր, բայց հիմա Նարեկարգողին բոլոր զօրութիւնը տկարացեր ու իր փառքը նսեմացեր էր։ Ընդհակայ երեսի վրայ ձգուած էր, սատանային էր կարգը որ յաղթութիւն ընէ, իր սրտին նեղութեանը մէջ կըկարծէր որ Հասարակաց Թշնամին իր առջին կայներ է վիճակարի կերպարանքովը, իր սպառնալից մատը վեր առեր՝ դառն և դժոխային ժպիտով մը կուրախանայ, ու սոսկալի կատաղութեամբ ակռաները կըկրճտէ։ Մէկ օր մը, կըսեն, մինչ Լուտեր կաշխատէր Աւր Կտակարանը թարգմանելու, կարծեց որ սատանան երևցաւ իրեն, ու խիստ շատ կատղած աս գոր-

ձին համար, կրնկղէր գինքը ու բոլորաիքը կրդառնար իրրև առիճ մը՝ որ իր որսին վրայ յարձակելու կրպատրաստուի։ Լուտեր զարհուրած՝ սրտմնեցաւ, վերջուց իր կազամարը ու իր թշնամիին գլխուն նետեց. բայց տեսիլքը անհետացեր եղաւ, ու կազամարը պատին զարնուելով՝ խորտակեցաւ*։

Ա. արդպուրկի բնակութիւնը ալ հիմա անտանելի կրնար Լուտերին, ու իր պաշտպաններուն երկչոտութեանը վրայ կրսրատմտէր։ Լրիւմն բոլոր օրը լռութեան և խորին մտածութիւններու մէջ կանցընէր, ու ետքը ինքզինքին գալով՝ կրսէր. "Հրանի՞ թէ Ա. էդդէմպէրկ գտնուի ես"։ Ա. երջապես չկրցաւ ալ աւելի ժամանակ հոն կենալ. վասն զի բաւական է աս ըրած զգուշութիւնը. պէտք է որ իր բարեկամները վերստին տեսնէ ու անոնց հետ խօսակցի։ Իրաւ՝ իր թշնամիներուն ձեռքը իյնալու վտանգը կայ ասկից, բայց բան մը կարող չէ արգիլել զինքը։ Ասոր Լուցմերը ամուր վերջերը՝ ծածուկ Ա. արդպուրկէն դուրս ելաւ Ա. էդդէմպէրկ գնաց առանց ճանչցուելու, ու Լմատօրֆի տունը իջաւ։ Ա. աղմաղակի գացին իր բարեկամներուն գաղտուկ խնդացուցին, և մանաւանդ Ա.ելանկտոնի՝ որ շատ անգամ ըսեր էր. "Թէ որ ես պիտի զրկուիմ անկից, ալ աղէկ է որ մեռնիմ"։ Իրրոր եկան անոնք, անպատմելի եղաւ իրենց տեսութեանը վրայ ունեցած ուրախութիւնին։ Ա. արդպուրկի բանտարգելը՝ քրիստոնէական բարեկամութեան բոլոր քաղցրութիւններուն ճաշակը կառնէ հիմա անոնց ընկերութեանը մէջ։ Խարեկարգութեան յաւաջադիմութիւնը ու իր սիրելի եղբարցը ակնկալութիւնները լսելով՝ կուրախանայ. և իր տեսածին և լսածին վրայ զմայլելով՝ աղօթք կրնէ, փառք կուտայ Լստուծոյ, ապա առանց երկար ատեն ուշանալու Ա. արդպուրկ կրգառնայ։

*Ա. արդպուրկի պահապանը դեռ կրտուջքն է ճամբորդներուն՝ Լուտերի կազմածէն եղած բիծերը պատին վրայ։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ջ

ՅՈՒՏԵՐՒ ուրախութիւնը անհիմն չէր. վասն զի Նահրեկարգութիւնը մեծագոյն առաջ կերթար անատեսը։ Ինչպէս ըսինք՝* բարեկարգողներուն յառաջապահ գնդին մէջ ըլլալով, առաջին յաղթութիւնը ինքը ըներ էր. բայց հիմա բոլոր բանակը յառաջ կը խաղար, և ան զօրութիւնը՝ որ Նահրեկարգութեան առաջնորդելով, վարդապետութիւնն էն՝ որ մաքրեր էր, աստուածպաշտութեան՝ կենցաղավարութեան ու Եկեղեցւոյ կանոններուն մէջ կը տանէր զանիկայ, կըպայտնուէր անատեսը այնպիսի բոմբիւն մը հանելով՝ որ պապականութեան համար աւելի ահագին էր քան թէ առաջին անգամինը։

Ըռովմ՝ Նահրեկարգողին ձեռքէն ազատուելով, կըկարծէր որ ալ դադրեցաւ մոլորութիւնը։ Նայց քիչ ատենի մէջ ամէն բան փոխուեցաւ. մահը՝ քահանայապետական աթոռէն կործանեց ան մարդը՝ որ արգելք դրեր էր Ըռոմերի՝ իր պաշտօնը չվարելու։ Սպանիայի մէջ յանկարծ աղմուկներ եղան, և պարտաւորեցին Կարոլոս Ընգերորդը որ Պիրինեան լեռներուն անդիի կողմը անցնի։ Ըս իշխանին և Ֆրանչիսկոս Ըռաջինին մէջ պատերազմ ծագեցաւ. և իբր թէ կայսրը զբաղեցընելու բաւական չէր աս դիպուածը, Սուլթան Սիւլէյման ալ Հունկարիայի մէջ յառաջ խաղաց։ Կարոլոս տեսնելով որ թշնամիները ամէն կողմէն իր վրայ կըյարձակին, Ա օրմսի միաբանը և անոր ըրած կրօնքի նորաձևութիւնները մոռնալու ստիպուեցաւ։

*Տես երես 17 և 18։

Ըն առեններդ Կարնկարգութեան նաւը՝ որ հակառակ քամիներով ամէն կողմէն մղուած՝ մօտ էր ընկզմելու, նորէն վեր ելաւ ու շքեղ փառօք ջուրին երեսը հանդարտ կեցաւ։

Ա. Իդդէմպէրկի Օգոստինեանց վանքին մէջ Կարնկարգութիւնը մկկենիմկ յայտնուեցաւ։ Պէտք չէ որ ասոր վրայ զարմանանք. իրա՛ւ Կարնկարգողը հոն չէր, բայց սակայն բոլոր մարգկային իշխանութիւնները կարող չէին տարադիր ընել անկից ան հոգին՝ որ կենդանացուցեր էր զանոնք։ Երդէն շատ ժամանակէ հետէ ան նոյն եկեղեցւոյն մէջ՝ ուր որ Լուտեր ատեպ քարոզներ էր, անսովոր ատենաբանութիւններ կըլսուէին։ Կարենախանձ միաբան մը՝ որ վանքին քարոզիչն էր, Կաբրիէլ Օսիլիենգոս անուն, մեծ եռանդով Կարնկարգութիւնը կըքարոզէր։ Ըրովհետև Լուտեր շատ հզօր և շատ անուանի էր, որուն անունը ամէն տեղ հրատարակուեր էր անատեները, աս հռչակաւոր վարժապետին պատրաստած Կարնկարգութիւնը սկսելու՝ տկար և աննշան մարդիկ ընտրեց Աստուած։ "Յիսուս Քրիստոս, կըսէր քարոզիչը, Աղօթքութեան խորհուրդը հաստատեց՝ իր մահը յիշելու համար, և ոչ թէ երկրպագութեան առարկայ մը ընելու զանիկայ։ Ընոր երկրպագութիւն ընելը ճշմարիտ կռապաշտութիւն մըն է։ Քահանան որ միւնակ կըհաղորդի, մեղք կըգործէ։ Ոչ ոք վանահայր իրաւունք ունի միաբանի մը տուիպելու որ միւնակ պատարագ մատուցանէ։ Մոռ մէկ՝ երկու կամ երեք հոգի պաշտօնը կատարեն, և բոլոր մկաւլները՝ աս Տէրունական խորհուրդին երկու տեսակէն ալ ընդունին"։

Ա՛ս էր եղբայր Կաբրիէլին պահանջումը, և աս համարձակ խօսքերը՝ միւս եղբայրները հաճութեամբ մտիկ կընէին, և մանաւանդ անոնք որ Մարտին Լաւառներէն կուգային։ Ըհետարանի աշակերտներ էին ասոնք, ուրնմն ինչո՞ւ համար ամէն բանի մէջ անոր հրամաններուն պիտի

չհամաձայնէին : Ընդ այսպէս միաբանները՝ եկեղեցական դասակարգութեան աս ջինուորները , Աստուծոյ Հանին միջոցովը աղատութիւն գտնելով՝ արձակ համարձակ Տէրոջմայ դէմ կըդինէին : Սակայն Ա. Իդդեմպէրկի մէջ սաստիկ ընդդիմութիւն մը կրնցին վանահայրէն , և մտածելով թէ ամէն բան կարգաւ պիտի ըլլայ՝ հնազանդեցան , բայց յայտնապէս ըսելով , թէ պատարագը պաշտպանելը՝ Աստուծոյ Հետաքրքրին դէմ կենալ է :

Ա. Վանահայրը սասնց ձայները կարնց , ու մինակ մէկ մարդ մը աւելի զօրաւոր երևցաւ՝ քան որչափ ամէն միաբաններըը : Կարելի էր ուրեմն կարծել թէ Գոստենեանց աղմուկը անհնազանդութեան գործ մըն էր , ինչպէս որ շատ անգամ իրենց վանքերուն մէջ կըպատահէր : Հայց իրօք Աստուծոյ Տօղին էր ան՝ որ անատնը բոլոր քրիստոնէից երկիրները կըշարժէր : Հանձին աղաղակ մը՝ վանքի մը խորշէն ելած , հաղար ձայն կըգտնէր որ իրեն կըպատասխանէին , և ան բանը՝ որ կուզէին վանքի մը պատերուն մէջ թագուն պահել , դուրս կելլէր և իսկոյն քաղաքին մէջ կըտարածուէր :

Միաբաններուն երկպառակութեան ձայնը վաղվաղակի քաղաքին ամէն կողմը լսուեցաւ , քաղաքացիները և համալսարանին ուսանողները ևս ոտք ելան , ոմանք պատարագը պաշտպանելու և ոմանք անոր դէմ կենալու : Կայսրընտրին պալատը աղմկեցաւ . Փրիդերիկոս զարհուրած՝ Ա. Իդդեմպէրկ խրկնց իր սենեապետը Պոնտանոս անուանով , հրաման ընելով որ երթայ միաբանները զսպէ , ու չկ հաց և ջո բտալով անոնց պատժէ՝ թէ որ հարկաւորի : Հոկտեմբերի 12ին , առաւօտեան եօթնեկորդ ժամուն , քանի մը վարժապետներ իրրև պատգամաւոր վանքը գացին , որոնց մէջն էր նաև Միլանկտոն , եղբայրները յորդորելու՝ որ ամենևին նորաձևութիւն մը չընեն , կամ գոնե տակաւին սպասեն : Սնատնը բոլոր իրենց նախանձաւորութիւնը վերստին կենդանացաւ . ամէնն ալ համա-

չունէր իրենց հաւատքին մէջ՝ բաց ՚ի վանահայրէն որ կը հակառակէր անոնց, միաբերան բողոք վերցուցին՝ ըսելով. Սուրբ Ոխքը՝ հաւատացեալներուն մտաց հաստատութիւնը՝ և աստուածաբաններուն խղճմտանքը թող որոշէ մեր դատաստանը. և երկու օրէն եաև գրով յայտարարութիւն մը խրկեցին անոնց:

Ընտաեանը աստուածաբանները աւելի ուշադրութեամբ քննեցին աս խնդիրը, և վերահաստատեցին որ ճշմարտութիւնը միաբաններուն կողմն է: Համոզելու եկողները իրենք համոզուեցան: Ինչ ընեն հիմա. վանն ալ իրենց խիղճը ուժգնութեամբ կը խօսէր. սրտերնուն նեղութիւնը հետզհետէ կը շատնար. վերջապէս երկար խորհելէն եաև, աներկիւղ որոշմունք մը ըրին:

Հոկտեմբերի 20ին՝ համալսարանը այսպէս գրեց կայսրընտրին. "Ձեր Կայսրընտրական Բարձրութիւնը, բաւ, պատարագի սխալմունքները յայտնելէն եաև, թող բոլոր չարաչար կիրառութիւնները ևս բնաջինջ ընէ, որ չըլլայ թէ Քրիստոս նոյն յանդիմանութիւնը ընէ մեզի դատաստանին օրը, ինչպէս որ Կափառնայումի ըրաւ":

Ուրդ՝ ալ ասոնք քանի մը աննշան միաբաններ չեն որ այսպէս կրնօսին, այլ ան համալսարանն է որ բոլոր խելացի մարդիկ քանի մը տարիէ հետէ իրրև ուսումնարան ազգին կրպատուէն զանիկայ. և ան նոյն միջոցները որ ուզեցին ՚ի գործ դնել Բարեկարգութիւնը ջնջելու, ահա անոնք են որ զանիկայ տարածելու կաշխատին: Մելանկտոն՝ նոյն համարձակութեամբը որ ունէր գիտութեան մէջ, յիսունըհինգ նախադասութիւն հրատարակեց, հասարակութեան մտքերը լուսաւորելու համար:

"Ինչպէս որ", կըսէ, խաչի մը նայելը արդարացընող բարեգործութիւն մը ընել չէ, բայց պարզապէս ան նշանը նկատել՝ որ Քրիստոսի մահը մտքերնիս կրբերէ:

"Նմանապէս՝ աէրունական սեղանին հաղորդիլը՝ արդարացընող բարեգործութիւն մը ընել չէ, բայց պար-

զապէս այնպիսի նշան մը գործածել՝ որ Քրիստոսով մեզի տրուած շնորհքը մաքերնիս կբերէ :

"Այլ ասիկա խորհրդաւոր կայ , որ մարդոց գործած նշանները՝ պարզապէս մաքերնիս կբերեն ինչ որ իրենք կընշանակեն . բայց Աստուծոյ տուած նշանները ոչ միայն մաքերնիս կբերեն այն բանները , այլ և Աստուծոյ կամացը համար ապահովութիւն մը կուտան սրտին :

"Ինչպէս որ խաչի մը նայելը չարդարացներ , այսպէս պատարագն ալ չարդարացներ :

"Ինչպէս որ խաչի մը նայելը՝ թէ մեր և թէ ուրիշներուն մեղացը համար զոհ մը չէ , այսպէս պատարագն ալ զոհ մը չէ :

"Այլ այն մէկ զոհ մը կայ , միայն մէկ հատուցում մը , Յիսուս Քրիստոս , անկից դուրս ամենևին ուրիշ մը չկայ :

"Եպիսկոպոսները որ պատարագի ամբարշտութեանը գէմ չեն կենար , նզովեա՛լ ըլլան . . . . . " :

Այսպէս կբխօսէր երկիւղած և հեզահոգին Ինճանկտոն :

Կայսրընտիրը վհատութեան մէջ էր . քանզի երբ որ եբիտասարդ միաբանները զսպել կուզէր , բովանդակ համալսարանը և Ինճանկտոն ալ՝ անոնց պաշտպանութիւն ընել սկսան : Ինչպէս կրմտուէր իրեն որ համբերութեամբ սպասելը ամէն բանի մէջ՝ յաջողութեան խիստ ապահով միջոց մըն է : Խստութեամբ եղած կարգադրութիւնները հաճելի չէին իրեն , և կուզէր որ ամէն մէկ կարծիք կարող ըլլայ ազատօրէն ընդունելու : "Ժամանակը միայն , կրսէր , բացայայտ կհմացընէ և ամէն բան կատարելութեան կհասցընէ" : Այլ իր կամացը հակառակ՝ Նարեկարգութիւնը փութաքայլ առաջ կերթար և կրսպառնար որ ամէն բան իր հետը առնէ տանի : Ֆըբիգերիկոս կրցածին չափ աշխատեցաւ որ անոր յառաջադիմութիւնը արգիլէ : Իր իշխանութիւնը , իր բարե-

ՅՐ ազգեցութիւնը , ան իրաւունքները որ խիստ զօրաւոր կրթուէին իրեն , ամէն բան ՚ի գործ դրաւ : "Մի արտորաք , ըսել տուաւ աստուածաբաններուն , դուք շատ սակաւաթիւ էք , անհնար է ձեզի այսպիսի բարեկարգութիւն մը ընել : Ահ որ ատ բանը սուրբ Ա. Հատարանին վրայ հիմնեալ է , ուրիշներն ալ պիտի զգան , և անոնք բովանդակ Եկեղեցիին հետ մէկտեղ բնաջինջ կրնէք ատ գէշ սովորութիւնները : Լսեցէք , վճռաբանութիւն ըրէք և քարոզեցէք ատոնց վրայով՝ որչափ որ կրկամիք , բայց հին սովորութիւնները պահեցէք" :

Ահա այսպէս էր պատարագի վրայով եղած վէճը . միաբանները սրիութեամբ դէմ կեցան , իսկ աստուածաբանները՝ վայրկեան մը տարակուսանաց մէջ ձեալէն ետև . իրենք ալ վաղվաղակի անոնց հետ միաբանեցան : Ատի իշխանը և իր պաշտօնատարները միայն ատ բանիս դէմ կրկենային : Խարեկարգութիւնը կատարուեցաւ , կըսեն ոմանք , կայսրընտրին իշխանութեամբը և հեղինակութեամբը . բայց այսպէս չըլլալէն զատ՝ յարձակողները անգամ ստիպուեցան ետ քաշուիլ Փրիդերիկոսի մեծաթոռ ձայնը լսելնուն , և ատ կերպով՝ պատարագն ալ քանի մը օր ևս ազատութիւն վայելեց : Ապակին պատերազմին սաստկութիւնը կըտեսնուէր արդէն ուրիշ առարկայի մը վրայ : Հղբայր Վաբրիէլը՝ Օգոստինեանց եկեղեցւոյ մէջ իր եռանդուն ատենաբանութիւնները կըշարունակէր , ու հիմա բուն միանձնական վիճակին դէմ սաստիկ հարուածներ կուղղէր : Վանկի թէ որ Հռովմէական վարդապետութեան ոյժը պատարագն է , ատանկ ալ միանձնութիւնն է անոր եկեղեցական իշխանութեան ոյժը : Ատոնք են ուրևէ ան երկու բերդերը՝ որոնց վրայ նախ յարձակելու է :

Ա անահօրը ըսածին նայելով՝ կաղաղակէր Վաբրիէլ , "Ա անքերուն մէջ ոչ ոք Աստուծոյ պատուիրանքները կը պահէ : Ահ ոք վեղարին տակը կրնայ փրկուիլ : Ահ որ

վանքի մէջ է, սատանային անունովը մեր է հոն։ Աղջախոհութեան, աղքատութեան և հնազանդութեան ուխտերը հակառակ են Աստուծոյ պատուիրանին»։

Այս անօգուտ ատենաբանութիւնները կը պատմէին վանահօրը, որ եկեղեցի երթալէն կը զգուշանար, որպէս զի իր ականջովը չլսէ զանոնք։

Այս ալ կ'ըսէին իրեն. «Կաբրիէլը կուզէ որ ամէն հնարք 'ի գործ դրուի վանքերը պարպելու համար։ Որ ըսածին նայելով թէ որ փողոցը կրօնաւորներու հանդիպելու ըլլայ մէկը, պարտի անոնց հանդերձէն քաշել ու ծաղր ընել. և թէ որ ծաղրաբանութիւնով կարող չըլլայ վանքէն դուրս հանելու զանոնք, պէտք է որ բռնութեամբ վռնտուին անկից։ Կակնցէք, կործանեցէք, հիմնայատակ ըրէք, կ'ըսէ, վանքերը. անանկ որ անոնց նշանը անգամ չմնայ ան տեղը՝ որ այնչափ ժամանակէ 'ի վեր գրաւեր են. մարդ կարող չըլլայ երբէք գտնել ան քարեբուն մէկը՝ որ այնքան ծոյլ և անապաշտ մարդիկ պատսպարելու ծառայեր է»։

Միաբանները ապշութեան մէջ էին. իրենց խղճմտանքը ձայն կուտար ներսէն, թէ շատ ստոյգ է Կաբրիէլին խօսքը, թէ միաբանի մը կեանքը՝ Աստուծոյ կամացը համաձայն չէ, և թէ իրենք միայն տնօրէնութիւն մը կրնային ընել իրենց, և ոչ թէ ուրիշ մէկը։

Գոստինեան կրօնաւորներէն տասնիրեք հոգի միանգամայն վանքէն դուրս ելան, և իրենց կարգի հագուստը հանելով՝ հասարակ հանդերձներ հագան։ Ոչիչ մը տեղեկութիւն ունեցողները՝ սկսան համալսարանը դասատուել։ Ան երթալ, որ մէկ օր մը իրենք ալ օգտակար ըլլան Եկեղեցիին. իսկ անոնք որ բան մը չէին գիտեր՝ ջանք ըրին իրենց աւուր պարէնը հանելու ձեռագործ աշխատութիւններով, ինչպէս որ առաքեալը կը պատուիրէ, և Վիդեմպերկի բարեսիրտ բնակչացը օրինակին հետևելով։ Անոնցմէ մէկը՝ որ ատաղձագործութիւն գիտէր,

քաղաքակից ըլլալու իրաւունքը խնդրեց, և իր միտքը հաստատեց որ ամուսնանայ։

Այս համարձակ վարմունքէն ընդհանուր երկպառակութիւն մը ծագեցաւ Վիդէմպէրկի մէջ։ Կըզարմանային աս մարդոցը վրայ որ եկան հասարակաց աշխատութիւններուն մասնակից ըլլալու, և իրենց եղբայր կընդունէին զանոնք։ Ան նոյն ատենը՝ ոմանք ալ բողոք կըբառնային անոնց դէմ, որ յամառեալ էին անգործութեամբ պահուելու վանքին պատերուն մէջը։ Անահօրը հաւատարիմ ծնացող միաբանները կըդողային իրենց խուցերուն մէջ, ու ինքը վանահայրն ալ ընդհանուր աղմուկէն սոսկաց՝ թիւ պատարագ մատուցանելը արգիլեց։

Այսպիսի վտանգաւոր ժամանակի մէջ՝ փոքրիկ թոյլտուութիւն մըն ալ անշուշտ պիտի արտորցընէր դիպուածներուն ընթացքը։ Անահօրը աս արգելքը՝ քաղաքին և համալսարանին մէջ մեծ ազդեցութիւն մը տուաւ և անակնկալ խռովութիւն մը պատճառեց։ Աւանդներուն և Վիդէմպէրկի բնակիչներուն մէջ այնպիսի խռովայոյզ մարդիկ կային, որ փոքր դրգիռ մը բաւական էր ոտք վերցընել ու յանցաւոր անկարգութիւններու մէջ ձգել զիրենք։ Ասոնք՝ երբոր տեսան որ ժողովրդապետական եկեղեցիին մէջ դեռ կըշարունակուին թիւ պատարագները՝ որն որ սնապաշտ վանահայրը անգամ արգիլեր էր, սաստիկ սրտմտեցան. և Դեկտեմբերի 3ին՝ երեքշաբթի օրը, որ ատեն կըպատրաստուէին յիշեալ եկեղեցիին մէջ ձայնաւոր պատարագ մատուցանելու, յանկարծ առաջ գացին դէպի սեղանը, գիրքերը վերցուցին ու քահանաները վռնտեցին անկից։ Վիդէմպէրկի տեսանին անգամները և համալսարանը աս դիպուածիս վրայ սրտմտելով՝ մէկ տեղ հաւաքեցան որ աս անկարգութիւնը ընողները խստիւ պատժեն։ Ասոր կիրքերը անգամ մը որ գրգռուին, դժուարաւ կըհանդարտին։ Ֆրանչիսկեան կրօնաւորները՝ Գոստինեանց բարեկարգութեան համար ըրած շարժ-

մունքին մասնակից եղած չէին : Այս պատճառաւ՝ հետեւեալ օրը՝ համալսարանի աշակերտները անոնց վանքին դրանը վրայ սպառնալից գիր մը փակցուցին . ապա քառասուն ուսանողք անոնց եկեղեցին մտան , և առանց բըռնութիւն մը ընելու՝ ծաղր ըրին կրօնաւորները , անանկ որ դասին մէջէն ալ՝ չհամարձակեցան ուրիշ տեղ մը պատասխանագ ըսելու : Իրիկուան դէմ ձայն տուեցաւ կրօնաւորներուն որ գիւղ մը ելնեն . "Ուսանողները՝ ըսին իրենց , վանքը կոխելու միտք ունին" . . . : Վրանչիկեանները զարհուրած , ու չգիտնալով թէ ինչպէս ազատին աս ստոյգ կամ անհիմն յարձակմունքէն , վաղվաղակի մարդ խրկեցին ատենապետին , աղաչելով որ զիրենք պաշտպանէ : Ատեի զինուորներ խրկուեցաւ իրենց . բայց թշնամիները չերեցան : Համալսարանին ժողովը բռնել տուաւ ուսանողները՝ որ աս խռովութենանս մասնակից եղեր էին . և տեսաւ որ Իփսուրեի ուսանողներն են , որոնց անհնազանդութիւնը արդէն ծանօթ էր ամէնուն , և համալսարանին յատկացնալ պատիժները տուեցաւ անոնց :

Բայց սակայն կըտեսնէին որ հարկաւոր էր ուշադրութեամբ քննել վանական ուխտերուն օրինաւորութիւնը : Այսու որոյ Դեկտեմբեր ամսուն ժողով մը գումարեցաւ Իդդէմպէրկի մէջ՝ Թուրինկիայի և Սինխայի Օգոստինեան կրօնաւորներէն բաղկացեալ : Սոնք ալ Լուտերի կարծիքը ունէին . ուստի միաբերան վճռեցին ըսելով՝ թէ կրօնաւորական ուխտերը թէպէտ մեղք չեն , բայց պարտականութիւն մը չեն դներ մարդուս վրան : "Ի Քրիստոս , ըսին , ոչ աշխարհական կայ և ոչ միաբան . և հետևաբար ամէն մարդ ազատ է վանքը ձգել կամ հոն կենալ : Ան որ վանքէն դուրս կելլէ , Թող իր ազատութիւնը գէշ չգործածէ . իսկ ան որ հոն կըկենայ՝ Թող իր մեծաւորներուն Ճնազանդի սիրով" : Այս մուրացկանութիւնը և ըստակի համար եղած պատարագները խափանեցին . որո-

չեցին նաև , որ իրենց մէջէն ամենէն գիտունները՝ Աստուծոյ Խօսքը ուսուցանելու պարապին , և մկաղներըզ ձեռագործ աշխատութեամբ իրենց եղբայրները սնուցանեն :

Աստոր վրայ ուխտերուն վէճը որոշուած կըթուէր , բայց պատարագիչները դեռ անորոշ էր : Կայսրընտիրը միշտ հնդկին դէմ կըկռնար , և կըպաշտպաներ ան սահմանադրութիւնը՝ որ տակաւին բոլոր քրիստոնէից երկիրներուն մէջ հաստատ կըտեսնէր : Այլ այսպիսի ներողամիտ իշխանի մը հրամանները՝ հասարակութեան մտքերը հանդարտութեան մէջ պահելու կարող չէին : Աս ընդհանուր երկպառակութեանս մէջ Կարլոստադի գլուխը տաքցած՝ ու նախանձաւորութեամբ , ուղիղ դիտաւորութեամբ և վըստահութեամբ լցուած , թէպէտև պատրաստ էր Լուտերի պէս ամէն բան ճշմարտութեան զոհելու , բայց Կարլոկարգողին չափ խոհեմութիւն և չափաւորութիւն չունէր . քիչ մը սնափառութիւնը կըսիրէր , և աս խնդիրները ուշադրութեամբ քննելու ունեցած յօժարութեանը նայելով՝ դատումը տկար էր և իր գաղափարները այնքան յստակ չէին : Լուտեր՝ դպրոցականներուն մէջէն հանելով զանիկայ , Աստրը Կրօոյ ուսմանը առաջնորդեր էր . բայց Կարլոստադ հին լեզուները սորվելու համբերութիւն ըրած չէր , և իր բարեկամին պէս՝ Աստուծոյ Խօսքին լեուլի բաւականութեանը տեղեկութիւն չուներ : Ա՛սան որոշ շատ անգամ խիստ օտարոտի մեկնութիւններու կապուած կերևնար : Արշաւ ատեն որ Լուտեր իր գործն էր , վարժապետին հնդինակութիւնը ճիշդ կոպարներու մէջ պահեց զաշակերտը . բայց հիմա Կարլոստադ ազատ էր : Ա՛ս կարճահասակ և թխագոյն մարդը՝ որ երբէք իր պերճախօսութեամբը երևելի չեղաւ , համալսարանը՝ եկեղեցիին մէջ և Ա՛ղդեմպերկի ամէն կողմը սաստկութեամբ կըբացատրէր քանի մը գաղափարներ որ երբեմն խորհրդաւոր էին , բայց շատ անգամ ալ մտացածին և չափազանց : ''Ո՛նչ յիմարութիւն է , կըսէր , մտածել թէ Կարլոկար-

գումիւնը միայն Աստուծոյ անօրէնութեանը յանձնել պէտք է : Ահա իրերու նոր կարգը սկսելու վրայ է . մարդկային ձեռքն ալ միջամուխ պիտի ըլլայ . վայ այն մարդուն որ ետ կը մնայ ու բերդին խրամատէն ներս չյարձակիր զօրութեան Աստուծոյն դասին համար'' :

Ուժգ սարկաւագին խօսքը՝ իրեն քաջալերութիւն տուող անհամբերութիւնը ուրիշներուն ալ կը հաղորդէր : Ընկերջ և արդարասէր մարդիկ ալ անոր պէս կըսէին թէ՝ ''Ինչ որ պապերը հաստատեր են՝ բոլորն ալ սա բարիշտ բաներ են : Արդեօք մենք ալ աս գարշելի սովորութիւններուն կցորդ չե՞նք ըլլար , երբոր կըմոռնանք որ տակաւին հաստատ չենք : Ինչ որ Աստուծոյ Խանին դէմ է , պէտք է որ բնաջինջ ըլլայ քրիստոնէից մէջէն , մարդիկ ինչ հրաման կուզեն նէ ընեն : Թէ որ տէրութեան ու Եկեղեցիին մեծամեծները չեն կամիր որ իրենց պարտքերը կատարեն , մենք մեր պարտքը ընենք : Հաշտուելու ջանքը՝ խորհուրդները՝ վիճաբանական խնդիրները ու վէճը մէկդի թողունք , և այսչափ չարիքներուն բուն հարկաւոր եղած դեղը մատուցանենք : Երկրորդ Գղիա մը պէտք է որ Խահաղի սեղանները կործանէ'' : Արդէն Հոկտեմբեր ամսու մէջ Կարնատաղ Տէրունական Ընթրիքը գաղտնի կատարեր էր Արիստոսի սահմանադրութեանը համեմատ , իր տասներկու բարեկամներուն հետ : Յաննեան յաւաքընթաց Ակրակիին՝ ամպհոնէն ծանուցում ըրաւ , որ նոր տարիին առաջին օրը , Արիստոսի Թլփատութեան տօնին , երկու տեսակէն ալ՝ այսինքն հացէն ու գինիէն Ընթրիքը պիտի բաշխէ ամէն անոնց որ սեղանը կրմատչին . որ պիտի զանց առնէ անօգուտ արարողութիւնները , ու աս պատարագը մատուցանելու համար՝ նախորդ կամ շուրջառ պիտի չառնէ իր վրան :

Տեննակալներուն ժողովը վախնալով՝ Պէյէր խորհրդականէն խնդրից որ աս մեծ անկարգութիւնը արգիլէ :

Ընատեն կարըստագ միտքը դրաւ որ նահմանեալ ժամանակին չսպասէ . ու Յունուար օրը՝ 1521ին , ժողովրդապետական եկեղեցիին մէջ քարոզ տուաւ պատարագը վերցընելու , և սուրբ Խորհուրդը երկու տեսակէն ալ առնելու հարկաւորութեանը վրայ : Ժարոզը լմընալէն ետքը՝ իջաւ ամպիոնէն , շիտակ սեղանին առջին գնաց , ու սրբագործութեան խօսքերը արտասանեց Վերմաներէն լեզուաւ . ապա դէպի մեռադիր ժողովուրդին դառնալով՝ ըսաւ մեծաձայն . "Ով որ իր մեղքերուն ծանրութիւնը կը զգայ և Աստուծոյ շնորհացը քաղց և ծարաւ ունի , թող յառաջ գայ և Տէրոջը մարմինը և արիւնը ընդունի" : Ինքը՝ առանց նշխարը բարձրացընելու , հացը ու գինին բաժնեց ամէնուն , այսպէս ըսելով . "Ա՛յս է իմ արեանս բաժակը , նոր և յաւիտենական Աստին արիւնը" : Ներկայ մարդոց մէջ գտնուողները զանազան կարծիքներու մէջ էին : Ոմանք զգալով որ Աստուծմէ նոր շնորհք մը Եկեղեցիին տրուեր է , սրտերնին փղձկելով ու լռութեամբ սեղանը կուգային : Ոմանք ալ՝ որ աս նորաձեւութիւնը տեսնելու եկեր էին հոն , ներքին խռովութեամբ ու անհամբերութեամբ սեղանին կըմօտիկնային : Ժողովրդութիւն առնողներէն միայն հինգ հոգի խոստովաններ էին . իսկ միւսները՝ մեղքերնին պարզապէս հրապարակաւ խոստովանելով՝ հաղորդուեցան : Կարըստագ հանրական արձակումը տուաւ ամէնուն , միայն աս ապաշխարանքը դնելով անոնց . "Այսուհետև ալ մեղք մի՛ գործէք" : Ա՛յս պաշտօնը լմընալուն՝ սկսան երգել Տէր Աստուածոյ երգը :

Ա՛յ ոք Կարըստագին դէմ կեցաւ . քանդի հասարակութիւնը արդէն աս բարեկարգութիւններուն հաւանութիւն տուեր էր : Աստի աւագ սարկաւագը վերըստին Տէրունական Ընթրիքին խորհուրդը կատարեց նոր տարիին առջի օրը , նոքը հետևեալ Կիրակիին ալ . և ան նոյն ատենէն աս սովորութիւնը պահուեցաւ : Այն-

սիտէին՝ կայսրընտրին խորհրդականը մեղադրեց զԿարլատաղ՝ թէ աւելի իր փառքը կը փնտրէ, քան թէ իր ունկնդիրներուն փրկութիւնը։ Ան ալ այսպէս պատասխանեց. "Ըզօր տէր, չկայ մահ մը որ կարենայ Սուրբ Գրքէն հրաժարեցընել զիս։ Ատուծոյ Խօսքը այնչափ շատով հասած ինձի . . . . . ։ Ա՞յլ է ինձի թէ որ ես չքարոզեմ"։ Վիշ մը առնն անցնելէն ետև Կարլատաղ ամուսնացաւ։

Յունվարի մէջ Ա Իդդէմպերկ քաղաքին առեանը և համալսարանը՝ Տէրունական Ընթրիքը կատարելու ևղանակը կանոնաւորեցին նոր ծիսին համեմատ։ Ան նոյն առնը հոգ տարին կարևոր միջոցներ գտնելու որ կրօնքին իր բարոյական ազդեցութիւնը տան. քանզի Խարեկարգութիւնը վերատին պիտի նորոգէր միանգամայն հաւատքը, աստուածային պաշտօնը և մարդոց բարքը։ Ա՛սան որոյ վճռեցին որ ալ Թոյլ չտան մուրացկաններուն որ պտըտին, միարան ըլլան կամ ոչ. և թէ ամէն մէկ փողոցին մէջ բարեպաշտ մարդ մը գըտնուի որ աղքատաց խնամք ընէ, և գայթակղեցուցիչ մեղք գործողները համալսարանը կամ առեանը կանչել տայ։

Ա՛յսպէս կործանեցաւ Հռովմայ մեծ պատնէշը՝ այսինքն պատարագը. այսպէս Խարեկարգութիւնը վարդապետութենէն աստուածային պաշտօնին մէջ մտաւ։ Այրեք դար առաջ՝ պատարագը և գոյափոխութիւնը վըճռաբար հաստատուեր էր* ։ Ա՛ն նոյն առնէն Լկեղեցիին մէջ ամէն բան նոր ընթացք մը ունեցաւ. ամէն բան մարդուն փառքին և քահանային յարգութեանը սկսաւ վերաբերիլ։ Սուրբ Խորհուրդը երկրպագութիւն ընդունեց. տօներ հաստատուեցան՝ ի պատիւ սքանչելիքներուն ամենէն մեծին. Սուրբ Կուսին երկրպագութիւնը շատ կարևոր համարուեցաւ. քահանան՝ որ իր արբագործութեամբը հրաշալի զօրութիւն մը կընդունէր,

* Լատերանու ժողովին, 1215ին։

"Քրիստոսի մարմինը գոյացուցանելուն համար", աշխարհականներէն զատուեցաւ, և Յովմա Քաւինացիին բաժնին պէս՝ Աստուծոյ և մարդուն մէջ միջնորդ եղաւ*. ամուրի կեանքը իրեւ անդրժելի օրէնք մը քարոզուեցաւ, ականջալուր խոստովանութիւն ժողովուրդին պատուիրեցին, և բաժակը անոնց ձեռքէն առնուեցաւ. քանի՞ պէս հնար էր խոնարհ աշխարհականները քահանայից կարգը դասել, որոնց յանձնուեր էր որ այնպիսի օգոստափառ խորհուրդը կատարեն: Պատարագը նախատինք մըն էր Մրգոյն Աստուծոյ, որովհետև իր խաչին կատարեալ շնորհացը՝ և իր յաւիտենական թափառութեանը անպատառ փառքին ներհակ էր: Այլ սակայն թէ որ կը խոնարհեցընէր դՏէրը՝ կըբարձրացընէր զքահանան, ու նորանշան զօրութիւն մը կուտար անոր՝ որ երբ ուզէ, իր ձեռքերուն մէջ 'ի գոյ ածէ ինքնիշխան Ստեղծողը: Ըն նոյն ատենէն Եկեղեցին սկսաւ՝ ոչ թէ Աետարանը քարոզել, այլ միայն զՔրիստոս մարմնաւորապէս յառաջ բերել իր մէջը: Հռովմայ քահանայապետը՝ որուն խիստ խոնարհ ծառաները անգամ ըստ հաճոյից Աստուծոյ մարմինը կըստեղծէին, Աստուծոյ տաճարին մէջը իրեւ Աստուած նստաւ, և իրեն յատկացուց այնպիսի հոգևորական գանձ մը, ուսկից ուզած ատենը ներողութիւնները կըհանէր հոգիներուն թողութեանը համար:

Ըսանկ էին ան մեծ մոլորութիւնները՝ որ երեք դարէ հետէ պատարագին հետ մեկտեղ ժողովուրդին վրայ կը բեռնաւորէին: Ներեկարգութիւնը՝ աս մարդկային սահմանադրութիւնը խափանելով, բոլոր ան գէշ սովորութիւններն ալ բնաջինջ ընելու վրայ էր:

* Sacerdos constituitur medius inter Deum et populum. (Th. Aquin. Summa III. 22.)

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Սենեցն նախապաշարեալ մարդիկը՝ Խարեկարգութեան յառաջապիմութիւնը տեսնելով, սնոտի նախանձաւորութեան մը արդիւնք կըհամարէին զանիկայ։ Իւ նոյն իսկ գործքերը ասոր հակառակը կըհաստատէին, յայտնաբարբառ քարոզելով՝ թէ Աստուծոյ Խանին վրայ հիմնեալ Խարեկարգութեանը և մոլեգին նախանձաւոր եռանդին մէջ անգունդ մը կայ։

Աղբոր Ակնկնցոյ մէջ կրօնքի վերաբերեալ մեծ երկպառակութիւն մը կըլլայ, անվայելուչ բաներ ալ կը խառնուին միշտ ճշմարտութիւնը յայտնուելուն հետ։ Ին առենը սուտ բարեկարգութիւններ ալ կերևնան, մարդոցմէն յառաջ եկած, և կըծառայեն ճշմարիտ բարեկարգութեանը վկայելու կամ հաստատութիւն տալու։ Այսպէս՝ Քրիստոսի ժամանակն ալ խել մը սուտ մեսիաներ ելան և վկայեցին որ ճշմարիտ Մեսիան եկեր է։ Ա եշտասաներորդ դարուն Խարեկարգութիւնը ևս անհնար էր կատարուիլ՝ առանց այսպիսի տարօրինակ դիպուածի մը։ Իւ ասիկայ եղաւ Յուիկաւ ըսուած փոքրիկ քաղաքին մէջ. վասն զի քանի մը անձինք գտնուեցան հոն, որոնք՝ (ան մեծամեծ անցքերէն շարժեալ, որ անատեսը քրիստոնէից երկիրները կըվըդովէր,) պարզ մտքով սրբութիւն սրտի խնդրելու տեղը, Աստուծմէ ուղղակի յայտնութիւններ ընդունելու փափագը ունեցան, և համարձակեցան ըսել որ կոչուած են իրենք՝ Լուտերի վեր՝ի վերոյ ստուերագրած Խարեկարգութիւնը կատարելագործելու։ "Ինչ օգուտ է, կըսէին, այդքան մեծ սէր մը կապել Աստուածաշնչին։ Ինչ առեր անցեր էք Աստուածաշունչը։ Անիկա Աստուածաշունչը կրնայ մեզի

հետ խօսիլ . չէ՞ որ անբաւական է ան մեզ կրթելու : Ահա որ Աստուած կամեցած ըլլար որ մենք գրքե մը սորվինք , Աստուածաշունչ մը չէր խրկեր մեզի երկինքէն : Անոնք Հոգւով միայն կրնամք լուսաւորիլ . ինքն Աստուած կը խօսի մեր հետը . ինքն Աստուած կը յայտնէ մեզի , ինչ որ պիտի ընենք և ինչ որ պիտի խօսիմք" : Ասիկ ասոնց մոլեգին նախանձաւորներն ալ՝ Հռովմայ կուսակիցներուն պես , դէմ կը խօսէին ան հիմնական սկզբունքին՝ որուն վրայ բովանդակ Բարեկարգութիւնը հաստատեալ է , այսինքն է՝ լուսոյ բաւականութիւնը Աստուծոյ Խօսքին :

Ջուխտայագործ մը Լիկողայոս Գօրք անունով՝ կը սէր թէ Պարբիէլ հրեշտակը գիշեր ատեն երեքաւ իրեն , ու քանի մը բան ծանուցանելէն ետքը , որն որ գեռ չէր կրնար մեկու մը յայտնել , ասա ալ ըսաւ . "Դուն իմ աթոռս պիտի նստիս" : Ս. Իգդէմպերկի առաջին ուսանողներէն մեկը՝ Մարկոս Գիւպնէր անունով , Գօրքի հետ միաբանեցաւ , և իսկոյն մեկդի թողուց իր ուսումը . քանզի կը սէր թէ Սուրբ Գիրքը մեկնելու շնորհքը անմիջապէս Աստուծմէ առեր է : Մարկոս Հռովմա կոչուած ջուխտայագործ մըն ալ եկաւ յարեցաւ ասոնց . և ուրիշ մըն ալ Հռովմա Գինեղեր անունով , մոլեգին նախանձաւորութիւն ունեցող մեկը , ասոնց նոր աղանդին կարգ կանոն դրաւ : Գօրք ուզեց որ Քրիստոսի օրինակին հետեւի . վասն որոյ իր աղանդակիցներէն տասներկու առաքեալ ընտրեց և Եօթանասուն աշակերտ :

Այս նոր մարգարէները՝ մտքերնին դնելով թէ հիներուն շաւղացը կրհետեւին , անմիջապէս սկսան իրենց պատգամը տալ : "Ալ՜ի ձեզ , Ալ՜ի ձեզ , կըսէին անոնք . Ինկեղեցի մը որ ասանկ տգիտականալ բարք ունեցող մարդոցմէ կըկառավարուի , ինչպէս են եպիսկոպոսները , անհնար է որ Քրիստոսի Եկեղեցին ըլլայ ան : Քրիստոնէից ամբարիշտ դատաւորները պիտի կործանին բնաջինջ ըլլան : Ինչ , վեց կամ եօթը տարիէն ետքը՝ ընդհա-

նուր թշուառութիւն մը պիտի տիրէ աշխարհիս մէջ . բոլոր քահանաները պիտի սպանուին , նաև անոնք որ ամանաչեալ են : Ո՛չ ոք ամբարիշտ և ո՛չ ոք մեղաւոր մը ողջ պիտի մնայ . ու աշխարհս արիւնով մաքրուելէն ետև , թագաւորութիւն մը պիտի հաստատէ Աստուած . գերագոյն իշխանութիւնը Ադօրքի ձեռքը ըլլալու է , և ժողովրդոց կառավարութիւնը անիկայ յանձնելու է սուրբ մարդոց : Ընտանեաց մէկ հաւատք և մէկ սիրտ պիտի ըլլայ : Տէրոջը օրը մօտ է , ու մենք աշխարհիս վախճանին մօտեցեր ենք : Ուա՜ղ , աւա՜ղ , աւա՜ղ'' : Այս նոր մարգարէները աս ալ հրատարակելէն ետքը , թէ տղայութեան ժամանակի եղած սիրտութիւնը ամենևին ղօրութիւն մը չունի , բոլոր մարդիկը հրաւիրեցին որ գան ճշմարիտ սիրտութիւնը ընդունին իրենց ձեռքէն , ի նշան Աստուծոյ նոր Ուխտին մէջը մտնելու : Այս քարոզութիւնները խորին տպաւորութիւն մը ըրին ժողովրդոց : Վանի մը բարեպաշտ մարդոց եռանդը շարժեցաւ , երբոր լսեցին թէ Ուխտին մէջ վերստին մարգարէներ ելեր են . և ամէն անոնք որ աքանչելի բաներու վրայ սէր ունէին , գացին միաբանեցան Յուիկաւի տաւօրինակ մարդոցը հետ :

Այս աս վաղեմի հերետիկոսութիւնը՝ որ Անտանանց ժամանակը և միջին դարուն ալ երևցաւ , հաղիւ թէ քանի մը հետևողներ գտած էր , Խարեկարգութիւնը անոր դէմ ելաւ իրև զօրաւոր հակառակորդ մը : Միկողայոս Օսման՝ օրուն համար աս գեղեցիկ վկայութիւնը կուտայ Լուտեր , թէ ''Ինչ որ մենք կըսորվինցընենք , ան ալ նոյն բաներուն գործողը կըլլայ'' , Յուիկաւի ժողովուրդը կըհովուէր : Այս բարեպաշտ մարդը երբէք չհաւատացաւ սուտ մարգարէից խօսքերէն : Երդիւնց ան նորահաւատութիւնները որ Ադօրք և իր համախոհները կուզէին մտցընել . ու իր երկու սարկաւագներն ալ միաբան աշխատեցան իր հետը : Իակ մոլեգին նախանձաւորները՝ տեսնելով որ Ուխտին պաշտօնեանները մերժեցին զիրենք , ուրիշ ան-

կարգութեան մը ձեռք զարկին : Վանի մը ժողովներ ըրին , և անոնց մէջը սկսան իրենց խռովայոյզ և վնասակար վարդապետութիւնները սորվեցընել : Ընանկ որ՝ ժողովուրդը ոտք ելաւ և խռովութիւններ ծագեցան . քահանայ մը որ սուրբ Խորհուրդը կը տանէր , քարի բռնուեցաւ . ու քաղաքին կառավարիչը հասնելով՝ անզգամներուն դէմ խաւարները բռնեց բանտը դրաւ : Ադօրք՝ Մարկոս Ծովմաս և Ադիւպներ խիստ նեղացած աս բանիս վրայով , և ժամ մը յառաջ ինքզինքնին արդարացընելու և գանգատ ընելու փութագելով , եկան Ալդեմպերկ գացին :

Երբ որ հասան հոն՝ 27 Դեկտեմբերի 1521ին , Ադօրք առջևնուն կերթար հետևակ զինուորի մը շարժուածք ու կերպարանք ցուցընելով . Մարկոս Ծովմաս և Ադիւպներ անոր ետևէն կերթային : Ալդեմպերկի մէջ եղած աղմուկը շատ նպաստաւոր էր իրենց դիտաւորութեանը : Ակադեմեան երիտասարդները և քաղաքացիները մեծ խռովութիւններ և երկպառակութիւններ ունենալով մէջերնին , դիւրին էր աս նոր մարգարէներուն անաշխատ որսալ զանոնք : Ուստի այնպէս կարծելով որ աս բանս անշուշտ պիտի օգնէ իրենց , անմիջապէս Համալսարանի ուսուցիչներուն քովը գացին , անոնց վկայութիւնը ընդունելու համար , և ըսին թէ՝ "Մենք Աստուծմէ խրկուած մարդիկ ենք , ժողովրդոց քարոզելու համար . մենք Տէրոջը հետ ընտաներար կրնաօսակցիմք . ապագայ բաները կրգուշակենք . մէկ խօսքով՝ մենք առաքեալներ ու մարգարէներ ենք , և աս բանը Աստուծոյ վարդապետին քննութեանը կը յանձնենք" : Ըս օտարոտի խօսքերը զարմանք տուաւ աստուածաբաններուն :

Անանկատն հարցուց Ադիւպներէն՝ իր վաղեմի աշակերտին որ առենօք իր տունը առած էր . "Ո՞վ պատուիրեց քեզի որ քարոզես : —Մեր Տէր Աստուածը : —Դրքեր շարադրած ես : —Մեր Տէր Աստուածը աս բանը արդիւնց ինձի" : Անանկատնին սիրտը խռովեցաւ , սկսաւ

զարմանալ և վսեմնալ . . . : "Այս մարդիկը կըսե ան , տարօրինակ ոգի մը ունին . բայց ինչ ոգի ըլլալը Աստուած միայն կրնայ որոշել : Մեզ կողմն զգայշ կենանք որ Աստուծոյ Հոգին չմիջոցանենք . միւս կողմն ալ՝ որ սատանային ոգին մեզ չխաբէ" : Այսպէք՝ անհաստատ բնութեան տէր մարդ մը ըլլալով , վաղվաղակի Վիդէմպերկէն մեկնեցաւ : Նայց Պրիսպներ հոն ձեաց . և իրեն հետևողներ գտնելու սաստիկ եռանդով մը քաղաքին ամէն կողմը կըպտըտէր , երբեմն մկուն՝ և երբեմն մկնային հետ խոսելով . ու շատերը մարգարէի մը տեղ կըդնէին զինքը :

Անաբապտիստներուն կատաղութիւնը օր ըստ օրէ աւելնալու վրայ էր , ոչ այնչափ աս մարգարէներուն պատմած տեսիլքներուն՝ քան որչափ իրենց նոր վարդապետութեանը համար մկրտութեան վրայով : Այնպէս կըմտածէր իրեն որ աս վարդապետութիւնը մտքի դէմ չէ , և կարժէ որ քննութիւն մը ըլլայ ասոր վրայով : Վանգի կըսէր թէ՝ "պէտք չէ բան մը ընդունիլ , կամ բան մը հերքել թեթևամտութեամբ" : Այսկայ է ահա Բարեկարգութեան ոգին : Անաբապտիստներուն երկբայութիւնը և մտքի տագնապը՝ որ իր սրտին ուղղութեանը չափանի ապացոյց են , որ և իրե հաստատուն և վճռական կարծիքի բերած պատիէն առաւել պատիս կըբերէին իրեն :

Կայսրընտիրը ևս՝ որ "Իսրայէլի ճրագը" կըկոչուէր Անաբապտիստներէն , տարակուսի մէջ էր . ու կըզարմանար որ Սաքսոնիայի կայսրընտրական վիճակին մէջ մարգարէներ ու առաքեալներ երևցեր էին , ինչպէս երբեմն Հրեաստանի մէջ : "Այսկայ այնպիսի մեծ գործ մըն է , ըսաւ , որ ես աշխարհական ըլլալով չեմ կրնար հասկընալ : Նայց աւելի կուզէի ձեռքս ցուպ մը առնել և իմ ամրոցս մէկ դի թողուլ , քան թէ Աստուծոյ դէմ բան մը գործել" :

Ի վերջոյ իր խորհրդականներուն ձեռքովը պատասխան տուաւ աս վարդապետներուն , թէ "Վիդէմպերկի մէջ

բաւական շփոթութիւն կայ հիմա . թէ շատ հաւանական է որ իրենց պահանջմունքները սատանայական խարէութիւն մը ըլլայ , և ինքը այնպէս կը կարծէ թէ խոհեմութիւնը ան է որ առ գործը բոլորովին խափանուի . այսու ամենայնիւ որ և իցէ պարագայի մէջ երբոր ինքը յայտնապէս տեսնէ որ աւրհնայ է Աստուծոյ կամեցողութիւնը , անատեսը ոչ իր եղբօրը և ոչ իր մօրը խօսքին ականջ պիտի դնէ , այլ պատրաստ է ամէն նեղութեանց համբերել՝ ճշմարտութեան փաստին և գատին համար" :

Լուտեր Վարդպետին մէջ լսեց որ արքունիքը և Վիտէմպէրկ քաղաքը վրդովեալ է . վասն զի քանի մը օտարականներ երեցեր են , և մարդ չգիտեր թէ ուսկից պատգամ բերած են : Նայց անմիջապէս հասկըցաւ որ առ ցաւալի անցքերը Աստուծոյ թոյլտուութեամբը պատահեցան , որպէս զի իր ծառաները խոնարհին , և փորձառութեամբ՝ յորդորուին և աւելի ջանք ընեն սրբութեան ճանապարհը գտնելու : Վստի այսպէս գրեց Փրիդերիկոսի . "Ձեր Վայսրընտրական Վնծութիւնը՝ շատ տարիներ առէն երկրի մէջ մասունք փնտրեալ տուաւ : Ընդ Աստուած ձեր խնդրածը տուաւ , ու առանց ծախսուց և առանց աշխատութեան՝ ամբողջ հատ մը խրկեց ձեզի , բեւեռներով , նիզակներով , և խարազաններով . . . : Ընդհ և յաջողութիւն կրբարեմաղթենք առ նոր մասունքին համար . . . : Վիայն թէ Ձեր Նարձրութիւնը Թող աներկիւղ իր բազուկները տարածէ , և Թող տայ որ բեւեռները իր մարմնոյն մէջ մտնեն . . . : Այս միշտ կըսպասէի որ սատանան մէկ օր մը առ հարուածը պիտի տար մեզի" : Այս ան նոյն առները ոչնչէ աւելի հարկաւոր Թուեցաւ իրեն , բայց ասիկայ միայն որ իր անձին համար ազատութիւնը ուրիշներն ալ վայելեն . քանզի երբէք կողմնասիրութիւն չունէր : Վ ան որոյ այսպէս գրեց Վպալատինին . "Օգնէ եղիք , չըլլայ որ բանտը դրուին անոնք . Թող իշխանը իր ձեռքը չմամախէ առ նոր մարգարէ-

ներուն արեանը մէջ"*: Լուտեր՝ իր դարու մարդոցը և ուրիշ բարեկարգողներուն ալ խիստ գերազանցը եղաւ, կրօնական ազատութեանը մասին մէջ:

Ա Իդդեմպերկի աղմուկները օր ըստ օրէ աւելնալու վրայ էին: Կարլոստադ դէմ կըկենար ու բնաւ չէր ընդուներ նոր մարգարէից վարդապետութիւններուն շատը, և յատկապէս անոնց կրկին մկրտութիւնը: Այդ կրօնական եռանդին մէջ միաստակար բան մը կայ, ուսկից չեն կրնար դիւրութեամբ ազատ ձեալ Կարլոստադի նման գլուխ ունեցողները: Յուխկաւի մարգարէները Ա Իդդեմպերկ եկածնուն պէս, Կարլոստադ սկսաւ արտորալ որ բռնութեամբ բարեկարգութիւններ ընէ: "Պէտք է, կըսէր, բոլոր ամբարիշտ սովորութեանց վրայ մէկէն յարձակիլ, և մէկ օրուան մէջ կործանել բնաջինջ ընել զանոնք": Ասոր Լութեր բոլոր խօսքերը պատկերներուն դէմ՝ վկայութիւն կըբերէր, և աղտոտ կերպով մը Հռոմայ կռապաշտութեանը դէմ կըբարոզէր: "Օնկան վրայ կուգան, կըսէր, երկրպագութիւն կրնեն սա կուռքերուն, մոմեր կըվառեն անոնց առջևը, և ընծաներ կը նուիրեն անոնց... վերցընենք և յափշտակենք զանոնք իրենց սեղաններուն վրայէն":

Ժողովուրդը սա խօսքերը լսելուն՝ անմիջապէս ոտք ելան, եկեղեցիները մտան, պատկերները վար առին, կոտոր կոտոր ըրին ու այրեցին: Ալ աղէկ էր սպասել որ անոնց բնաջինջ ըլլալուն օրինաւոր վճիռը տրուէր, բայց այնպէս կըկարծէին որ մեծերուն դանդաղ վարմունքէն՝ նոյն իսկ Լութերին վտանգի մէջ կըգտնուի: Այս տարօրինակ մարգոցը խօսքին նայելով շատ չքշեց Ա Իդդեմպերկի մէջ ալ ճշմարիտ քրիստոնեայ մը չմնաց բայ'ի անոնցմէ որ չէին խոստովանիր, որ քահանաները կը հալածէին և պահոց օրերը միս կուտէին: Թէ որ մէկու մը վրայ կասկած ունենային որ Եկեղեցւոյ սովորու-

* L. Epp. II. p. 135.

թիւններըը սառանայական հնարք մը սեպելով՝ դեռ մէկ դի չմոզուր, Նահաղու երկրպագութիւն ընող կըհամարէին զանիկայ։ "Պէտք է, կըսէին բարձրաձայն, այնպիսի Աչքեղեցի մը հաստատել՝ որ միայն սուրբ մարդոցմէ բաղկանայ"։

Ա Իդդէմպէրկի բնակիչները՝ քանի մը յօդուածներ ներկայացուցին նոյն քաղաքի ժողովոյն, որ ստիպուեցաւ անմիջապէս հաւանութիւն տալու անոնց։ Ա՛ս յօդուածներուն շատը համեմատ էին Աւետարանի բարոյական վարդապետութեանը։ Ա՛ս մանաւորապէս կըխնդրէին որ հասարակաց խաղերու և զբօսանքի բոլոր տուները գոցուին։

Նայց Կարլատադ ասիկայ բաւական չսեպելով՝ անդիի ծայրը անցաւ, ու սկսաւ ուսմունքները անարգել. աս ծերունի վարժապետը ամպիոնէն իր աշակերտներուն խորհուրդ կուտար որ տուներնին գառնան, բրիչը ձեռք առնեն, հերկեն և երկիրը մշակեն հանդարտութեամբ. ըստ որում մարդս իր ճակատին քրտինքովը հաց պիտի ուտէ։ Ա Իդդէմպէրկի տղայոց դպրոցին վարժապետը ևս՝ Վէորգ Աովը, նոյն անմտութեանմբը գլուխը դարձած, իր դպրոցին պատուհանը ելեր կըպօռար փողոցին մէջ հաւաքուած գեղացիներուն որ գան տանին իրենց զաւկները։ Ինչ օգուտ է, կըսէր, ուսմունք սորվեցընել անոնց. ահա Ադոլք և Ադիպներ՝ որ երբէք համալսարանը դացած չունին, մարդարէ են հիմա. . . : Արեմն արհեստաւոր մըն ալ կրնայ Աւետարանը քարոզել աշխարհիս բոլոր աստուածաբաններուն պէս, և գուցէ անոնցմէ աւելի աղէկ։

Այսպիսի հակառակ վարդապետութիւններ կըբարոյէին Նարեկարգութեան դէմ, որ ուսմանց և գիտութեանց վերածնութիւնը պատրաստեր էր զանիկայ. ու աստուածաբանական գիտութեան կենքովը Լուտեր յարձակուած էր Հռոմայ վրայ. բայց հիմա Ա Իդդէմպէրկի երազաւանները՝ կոյր նախանձաւորութիւն ունեցող միաբան-

ներուն պէս , որոնց դէմ Աբրահամ և Հռոմկղինոս սաստիկ մաքառեցան երբեմն , կուզէին որ մարդուս կարևոր եղած գիտութիւնները ոտից տակ առնեն : Ասոնի շատ չքշեց աս օտարոտի խօսքերը իրենց ներգործութիւնը ըրին . հասարակութեան մտքերը նախապաշարմունքով աղտկած և հեռացած էին Աստուածէն . ճշմարտանը անկարգութեան մէջ էր . աշակերտներուն վարքը աւրուած՝ աստիճան անդին կըցրուէին , ու Վերմանիոյ կառավարները իրենց իշխանութեան տակը եղող հպատակները ետ կը կանչէին : Ասոնի ան մարդիկը՝ որ ամէն բան բարեկարգել կուզէին ու ամէն բան կենդանացընել , ամէն բան կործանելու վրայ էին : Ահ որ մեծ ջանք մըն ալ ըլլայ , կըպոռային Հռոմայեցի բարեկամները՝ որ ամէն կողմ սիրտ կառնէին , անշուշտ յաղթող պիտի ըլլանք* . . . :

Բարեկարգութիւնը աս վտանգէն ազատելու ուրիշ ճար չկար , բայց միայն մոլեգին նախանձով լցուած մարդիկը զսպելով : Ասկայն ո՞վ կրնար աս բանը ընել . Ազնականները արդեօք : Ընիկայ տարիքով շատ փոքր էր , շատ տկար և շատ աղմկած աս տարօրինակ մարդոց երևնալուն համար : Մինչ կայսրընտիրը . ան ալ իր դարուն ամենէն խաղաղասէր մարդն էր : Յայսպէս ձախորդութիւնը միշտ առաջ երթալու վրայ էր և չկար մէկը որ անոր առջին առնէ : Յատեր Ադդէմպերկէն հեռացեր էր , և աղմուկը ու կործանումը կըտիրէր աս քաղաքին : Բարեկարգութեան ծոցը այնպիսի թշնամի մը ծնաւ , որ պապերէն և կայսրերէն շատ աւելի ահարկու էր . վերջապէս Բարեկարգութիւնը անդունդին եզերքը հասեր էր : Յուտեր , Յուտեր , միաձայն կաղաղակէին Ադդէմպերկի մէջ . քաղաքացիները թախանձանօք կանիկայ կը խնդրէին . աստուածաբանները անոր խրատուցը և ազգայարութեանը կըսպասէին . և նոյն իսկ մարգարէները՝

* Perdita et funditus diruta. (Camer. Vit. Mel. p. 52.)

անոր կը յանձնէին իրենց գատաստանը . ամէնն ալ կազաչէին անոր որ ետ դառնայ Վ. իդդէմպէրկ գայ :

Վխրին է իմանալ թէ Կարնկարգողը ինչ մտատանջութեան մէջ կրգտնուէր : Հռովմայ բոլոր խստութիւնները բան մը չէին ասոնց քովը , որ հիմա իր սիրտը կրվշտացընէին . քանզի նոյն իսկ Կարնկարգութեան մէջէն թշնամիներ եկան ու զանիկայ աղէկտուր ընելու կաշխատին . և ան վարդապետութիւնը՝ իր վըշտալի սրտին միակ խաղաղութիւն տուողը , Հկեղեցւոյ մէջ աղետալի խռովութիւններ հանելու պատճառ եղաւ :

Ինչ որ գրեցին Լուտերի՝ աս նոր մարգարէներուն վերին ազդեցութեանը և անոնց Կստուծոյ հետ խօսակցութեանը վրայով , ամենևին չկրցաւ վախցընել զանիկայ : Հայց ինքը աղէկ գիտնալով թէ ինչ մոլորութեան մէջ են անոնք , իր սրտին ցաւը աւելցաւ . քանզի կրխորհէր թէ շնորհօք փրկութեան ան մեծ ճշմարտութիւնը կորսընցո՞ւց արդեօք մէկէնիմէկ իր հրաշազարդ գեղեցկութիւնը , որ մարդիկ երես կրդարձընեն անկից ու առասպելներու կրհետևին : Իմա սկսաւ փորձով գիտնալ որ Կարեկարգութեան գործը դիւրին բան մը չէ , ինչպես որ առաջ կրկարծէր . աւասիկ կուգայ կրզարնուի աս առաջին քարին , որն որ մարդկային մտաց մոլորութիւնները իր ճամբուն վրայ դրեր էին : Լատի կը տրտմի մեծ սրտնեղութեան մէջ կիյնայ , ու կրփափագի որ իր կեանքը անգամ զոհելով՝ վերցընէ աս գայթակղութեան քարը իր ժողովուրդին ճամբուն վրայէն . և կրորոշէ Վ. իդդէմպէրկ գառնալ :

Լուտեր մեծ վտանգներ կրտեսնէր իր աչքին առջևը . Կարեկարգութեան թշնամիները այնպես կրկարծէին որ ալ պիտի կարենան կործանել զանիկայ : Կհա այսպիսի վտանգաւոր ժամանակը ընտրեց Լուտեր , որ նորէն եբեան ելլէ . կրտեսնէր վտանգը , և անհուն աղետ և թշուառութիւն գուշակելով՝ կրսէր . ‘‘Հայտ չերթ ,

այնպիսի խռովութիւն մը պիտի ծագի տէրութեանը մէջ, որ իշխանները՝ ատենակալները և եպիսկոպոսները ամէն ալ առ հասարակ ահուդողի մէջ պիտի իյնան : Ժողովուրդը իր աչուընները բացաւ . ալ չհամբերեր և ջուզեր որ բռնութեան տակ ըլլայ : Գերմանիա իր աթեանը մէջ պիտի լողայ : Անոնք պարսպի մը պէս կենամք , որ Աստուծոյ ան մեծ բարկութեան օրը՝ մեր ազգը ազատենք'' :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Բոցոց Լուտեր կըտեսնէր նաև աւելի հարկեցուցիչ վտանգ մը : Ալ Իդդէմպէրկի մէջ հրդեհը օր ըստ օրէ ալ աւելի սաստկութեամբ կըբորբոքէր : Հարձրադիտակ Ալբրդպուրկէն սոսկալի լուսափայլութիւններ՝ կործանման նշաններ կըդիտէր Հորիզոնին վրայ , որ օդոյն մէջ անգադար կըցոլանայինն : Ո՞ւ ապաքէն ինքը միայն կարող է աս աղետալի թշուառութեան ժամանակը օգնութիւն հասնիլ անոնց . պիտի չնետուի՞ արդեօք ահագին բոցերուն մէջը՝ հրդեհը շիջուցանելու համար : Իր թշնամիները զուր տեղը կըպատրաստուին վերջին հարուածը տալու . զուր տեղը կայսրընտիրը կաղաչէ զԼուտեր , որ դուրս ելլէ Ալբրդպուրկէն և իր ջատագովութիւնը պատրաստէ առաջիկայ ժողովին ներկայացընելու : Ընիկայ աւելի կարևոր գործ մը ունի ընելու , պյսինքն է՝ նոյն ինքն Լուտերանին ճշմարտութիւնը ցուցընել : ''Ինչ ըստ օրէ խիստ երկիւղալի լուրեր կըհասնին ինձի , գրեց ան : Այս պիտի մեկնիմ ասկից . քանզի իրերը այսպէս կըպահանջեն'' :

Արտի Յին՝ առաւօտուն եղաւ , որոշելով իր մտքին

մէջ՝ որ հետանայ Վարդպուրիկէն ու մէկմէն ալ չդառնայ հոն . և անոր վազելի աշտարակներուն և խաւարամած անտառներուն վերջին հրաժարական ողջոյնը տալով՝ դուրս ելաւ ան պարիսպներէն , ուր տեղ որ Լեռն Տաճներորդին բանադրանքը՝ և Կարոլոս Հինգերորդին սուրը չկրցան իրեն հասնիլ : Լեռնէն վար իջաւ . բայց ան աշխարհը՝ որ իր առջին կըտաւրածի , և որուն մէջ ինքը պիտի երևնայ , գուցէ անմիջապէս պիտի աղաղակէ որ զինքը սպաննեն : Սակայն ամենևին հոգ չըներ , ուրախութենամբ առաջ կերթայ . վասն զի Տէրոջը անունովը վերատին մարդոց մէջը կըգտառնայ :

Ժամանակը իր յառաջադիմութիւնը ըրեր էր . ու Լուտեր Վարդպուրիկէն կելլէր՝ չէ թէ անոր համար որ ուրիշ դատի մը համար : Ընիկայ Վարդպուրիկ եկած էր՝ իբրև դիմադարձ նախնի աւանդութենանց և վազելի վարդապետանեբուն . հիմա դուրս կելլէր անկից՝ իբրև պաշտպան առաքելոց խօսքին հակառակորդաց դէմ : Ին բերդը մտեր էր իբրև առաջնորդ նորաձևութենան , որ Եկեղեցւոյ վազելի դասակարգութենանը դէմ կըմաքառեր . բայց հիմա կելլէր անկից իբրև պահպանող և պաշտպան քրիստոնէական հաւատոյ : Ինչև ան ատենը՝ Լուտեր միայն մէկ բան մը կըտեսնէր իր գործոյն մէջ , այսինքն հաւատքով արդարանալու յաղթանակը , ու աս զէնքովս զօրաւոր անապաշտութիւններ կործանած էր : Բայց թէ որ աս գործոյս մէջ կործանելու ժամանակ ունեցաւ , անշուշտ չէնքը կառուցանելու համար ալ ժամանակ պիտի ունենար : Ին աւերակներուն նեւէն՝ որոնցմով իր բազուկը ծածկեր էր երկիրը , կտոր կտոր եղած անեղողութենանց նամակներուն՝ խորտակուած պապական թագերուն՝ պատռտած վեզարներուն՝ և ոտկայ այնքան գեշ սովորութիւններուն և մոլորութիւններուն ևտևէն , որոշեց տեսաւ նախնական կաթուղիկէ Եկեղե-

ցին՝ որ իր առաջին կերպարանքովը կերևար , և կարծես թէ երկարատև արկածներ կրելէն ետև՝ իր անփոփոխելի վարդապետութիւններովը և իր երկնային բարբառովը ևրևան կելլէր . և զանազանելով զանիկայ Հռովմէն , ոչ ջունեց և խնդութեամբ փարեցաւ անոր : Նուեր ամենևին նոր բան մը չբերաւ աշխարհիս մէջ , ինչպէս որ թշնամիները յանիրաւի կամբաստանեն զինքը . անիկայ ապագային համար անանկ շէնք մը չհինեց որ անցած ժամանակին հետ կապակցութիւն չունենար . հապա գըտաւ երևան հանեց նախնի հիմունքը՝ որոնց վրայ փուշեր և տատասկներ բուսնելով՝ ածներ բազմացեր էին . նուիրական տաճարին շէնքը շարունակելով՝ կառոյց զանիկայ ան նոյն հիմերուն վրայ որ առաքեալները դըրեր էին : Նուեր աղէկ հասկըցաւ թէ պէտք է որ մէկ կողմէն առաքելոց վաղեմի և նախնական Եկեղեցին նորէն հաստատուի պապականութեան դէմ , որ այնքան ժամանակ ոտքի տակ առեր էր զանիկայ . միւս կողմէն ալ՝ հարկ էր արգելք մը դնել նախանձայոյզ ու անհաւատ մարդոցը , որ չէին ուզեր ան Եկեղեցին ճանչնալ . և որոնք՝ ամենևին բանի տեղ չդնելով ինչ որ Լուտեր ըրեր էր առջի ատեններնը , կուզէին որ բոլորովին նոր գործքի մը ձեռք զարնեն : Նուեր ան մարդը չէր՝ որ միևնակ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը բռնէ , թէպէտև միշտ նախապատիւ բռնեց զանիկայ , այլ բովանդակ քրիստոնէական աստուածաբանութիւնը կընդունէր . և որչափ որ կրհաւատար թէ բուն Եկեղեցին սրբոց ժողովն է , այնքան ալ զգուշութիւն ըրաւ՝ չարհամարհեց երևելի Եկեղեցին , և բոլոր կանչուածներուն հաւաքումը Լուտերոյ արքայութիւնը ըլլալ կրհամարեր : Ասոր մեծ յուզմունք մը ծագեցաւ անատեներ Նուտերի սրտին մէջ , իր աստուածաբանութեանը և նորոգութեան գործոյն մէջ՝ որ Լուտեր կրկատարեր աշխարհիս վրայ : Հռովմայ եկեղեցական-

ները գուցէ զՆարեկարգողը ներհական ծայրի մը մէջ ձգէին . բայց աղանդները՝ որ անաստները մեծ համաձակութեամբ գլուխ վերցուցին , տարին զետեղեցին զանիկայ բուն ճշմարտութեան կեդրոնը : Նուտերի բնակութիւնը Արդպուրկի մէջ՝ Նարեկարգութեան պատմութիւնը երկու մասն կըբաժնէ :

Նուտեր ձիներ հեծած՝ դէպի Իդդեմպերկ կերթար . իր ճամբորդութեան երկրորդ օրը՝ որ երեքշաբթի էր , բարեկենդանի վերջին օրը . իրիկուան դէմ ահագին փոթորիկ մը եղաւ ու ճամբաները ջրով ծածկեց : Նրկու նորահաստակ Օուիցերի՝ որ անոնք ալ նմանապէս Իդդեմպերկ կերթային , կարտորային որ ապաստանարան մը գտնեն Նէնա քաղաքին մէջ : Նոնք պալ քաղաքը սորվեր էին իրենց ուսմունքը , ու հիմա՝ Իդդեմպերկի մեծ համբաւը լսելով , հոն տեղի համալսարանը կերթային . և որովհետև հետի ճամբորդութիւն կընէին , շատ յոգնած և թրջուած ըլլալով՝ Յովհաննէս Պէսլէր՝ Աենդ պալ քաղաքէն , և իր ընկերը արտորնօք կըքալէին : Նէնա լցուած էր բարեկենդանի ուրախութիւններով . ու բոլոր բնակիչները կաքաւնեբու , զանազան կերպարանքներու ու ցնծութեան աղաղակներով հացկերոյթներու զբաղած էին : Նս երկու ճամբորդները հոն հասնելնուն՝ ամենևին տեղ մը չգտան իջևաններուն մէջ : Ի վերջապէս Ա— —ջ անունով պանդոկը ցըցուցին աոանց՝ որ քաղքին դրանը առջևն էր . ու խիստ յոգնած և ուժէ ինկած՝ տրտմութեամբ գացին հոն : Պանդոկապետը մարդասիրութեամբ ընդունեց աս ճամբորդները , որոնք հասարակաց սրահին կիսաբաց դրբանը քով նստան . քանզի այնպիսի վիճակի մը մէջ էին փոթորկին պատճառաւը՝ որ ամչնալնուն չէին համարձակեր ներս մտնելու : Նոն սեղանի մը առջև միևնակ մէկը նստեր էր ասպետի հագուստով և գլուխը կարմիր գլխարկով . իր վրայի հանդերձը մինչև ծունկըբնե-

րը կիջնէր ու տակէն ալ կարճ անդրավարտիք մը կա-
գեր էր . աջ ձեռքը իր սրոյն գունտին վրայ դրած էր ,
ու ձախ ձեռքով անոր մեղեխը բռներ էր . նաև բաց
գիրք մը կար առջևը՝ և կը թուէր որ մեծ ուշադրութեամբ
կը կարդայ զանիկայ : Ա՛ս երկու երիտասարդներուն ոտ-
նաձայնը լսելով՝ աստիճը գլուխը վերցուց , սիրով ող-
ջունեց զանոնք և հրաւիրեց որ գան սեղանը նստին իր
քովը : Ա՛պա գաւաթ մը գարեջուր տալով անոնց , և
խօսուածքնուն նայելով՝ "կրտեսնեմ , ըսաւ , որ դուք
Օ՛ւրիցերի էք , բայց ո՞ր գաւառէն : — Ա՛նդ կալլէն : —
Ա՛հ որ ալ էդդէմպէրկ կերթաք , հոն ձեր մէկ հայրե-
նակիցը պիտի տեսնէք , Հ՛ուրֆ վարդապետը" : Երի-
տասարդները աստիճին ցրցուցած մարդասիրութենէն
քաչալերութիւն առնելով՝ ըսին . "Ո՛չ , գիտէ՞ք արդեօք
թէ Մարտինոս Լ՛ուտերը հիմա ո՛ւր տեղ է : — Ա՛ս ըս-
տոյգ գիտեմ , պատասխան տուաւ աստիճը , որ Լ՛ու-
տեր ալ էդդէմպէրկ չէ , բայց շուտով հոն պիտի երթայ :
Փիլիպպոս Մելանկտոնը հոն է . Յունարէն և Լատայե-
ցերէն լեզուները սորվեցէք որ Սուրբ Գիրքը աղէկ հաս-
կընաք : — Ա՛հ որ Ա՛ստուած մեզ ողջ պահէ , կրկնեց
երիտասարդներուն մէկը , մենք մեր հայրենիքը պիտի
չդառնանք առանց տեսնելու և լսելու Լ՛ուտեր վարդա-
պետին խօսքերը . վասն զի մենք անոր համար ըրինք
աս մեծ ճամբորդութիւնը : Գիտեմք որ անիկայ քա-
հանայութիւնը և պատարագը խափանել կուզէ , և ըստ
որում ծնողքնիս՝ մեր մանկութենէն՝ ի վեր քահանայու-
թեան սահմաններ են մեզ , գիտնալ կուզեմք թէ ինչ
հիմանց վրայ կրհաստատէ ան իր ըսածները" : Ա՛սպե-
տը լսեց վայրկեան մը ու ետքը ըսաւ . "Ա՛ինչև հիմա
ո՛ւր տեղ ուսմունք սորվեցաք : — Պալ քաղաքը : —
Ա՛ոդէրտամցի Լատամոսը դեռ հո՞ն է . ինչ կրնէ" : Ա՛-
նոնք աս հարցմունքներուն պատասխանը տուին , ու ետ-
քը նորէն լռութիւն եղաւ : Երկու Օ՛ւրիցերինները

տարակուսած կըսէին մէկզմէկու : "Ո՞ւարմանալի բան մը չէ՞, որ աս աստիճան՝ Հուրփին, Մելանկտոնին և Ղուտամոսին վրայով կըխօսի մեր հետը, նմանապէս Յունաստանին և Եբրայերէն լեզուները սորվելու հարկաւորութեանը վրայով" : "Միթէ՛ բարեկամներ, մէկէնիմէկ աստիճան ընաւ անոնց, Լուտերի համար ինչ կըսեն Ո՞ւրէյերիի մէջ :— Տէր իմ, պատասխանեց Փէսլէր, շատ տարբեր կարծիքներ կան անոր վրայով, ինչպէս որ ամէն տեղ ալ սովոր է. ոմանք չափազանց կըգովեն զԼուտեր, ուրիշները գարշելի հերետիկոսի մը տեղ դնելով՝ կրդատապարտեն զանիկայ" : "Ո՜հ, անշուշտ քահանաները պիտի ըլլան ատոնք", ըսաւ անծանօթ մարդը :

Ընպետին մաերմական վարմունքը հանգստութիւն տուաւ աս երկու ուսուցիչներուն, որոնք մեծ փափագ մը ունէին որ գիտնան թէ ինչ գիրք էր արդեօք որ կըկարդար ան, երբոր իրենք հոն հասան : Ընպետը գիրքը գոցեր ու քովը դրեր էր : Երբ Փէսլէրի ընկերը համարձակելով՝ գիրքը ձեռքը առաւ : Որչափ զարմացան ատոնք՝ տեսնելով որ Եբրայերէն սաղմոս մըն էր ան. գիրքը առնող երիտասարդը՝ անմիջապէս տեղը դրաւ զանիկայ, և իր ըրած անխոհեմութիւնը ծածկելու համար՝ ատանկ ըսաւ. "Ընչ լեզուն գիտնալու համար՝ յօժարակամ մէկ մատս կըկորսնցընէի" : "Ընշուշտ ատ փափագիդ պիտի հասնիս դուն, ըսաւ անոր անծանօթ մարդը, թէ որ զանիկայ սորվելու համար աշխատելու ըլլաս" :

Փանի մը վայրկեանէն ետքը՝ Փէսլէր պանդոկապետին ձայնը լսեց որ զինքը կըկանչէր. խեղճ Ո՞ւրիցերի երիտասարդը կըվախնար որ չըլլայ թէ ձախորդութեան մը հանդիպի. բայց պանդոկապետը մեղմ ձայնով մը ըսաւ անոր. "Կըտեսնեմ որ մեծ բաղձանք մը ունիք դուք Լուտերի հետ տեսնուելու. ահա նոյն ինքն Լուտեր

է , որ ձեր քովը նստեր է" : Վէսլէր աս խօսքը կատակի մը տեղ դնելով՝ պատասխան տուաւ . "Ո՜հ , տէր պանդոկապետ՝ դուն զիս ծաղը ընել կուզես" : "Ա՛շմարիտ կըսեմ որ անիկայ Լուտերն է , կրկնեց պանդոկապետը . միայն թէ մի՛ իմացընէք անոր թէ ան ըլլալը հասկըցեր էք" : Վէսլէր պատասխան չտուաւ անոր . այլ սենեակը դառնալով՝ սեղանին քովը նստաւ , և կըփափագէր իմացընել իր ընկերին ինչ որ լսեր էր . բայց կըմտածէր թէ ինչպէս ընէ աս բանը . վերջապէս ծռելով դէպի դուռը՝ իբր թէ ան կողմը կընայէր , իր բարեկամին մօտեցաւ ու ըսաւ անոր ականջին . "պանդոկապետը կըհաստատէ որ աս մարդը Լուտերն է : —Ո՛ւշ ըսաւ թէ ՀուԹԹէնն է , կրկնեց ընկերը , ու դուն աղէկ չհասկըցար :— Ո՛ւշ ատանկ է , պատասխան տուաւ Վէսլէր . ՀուԹԹէնն է ըսաւ ան , ու ես սխալ հասկըցայ . աս երկու անուները քիչ մը մէկմէկու կընմանին" :

Ան միջոցիս ձիերու դղրդիւն մը լսուեցաւ պանդոկին առջևը . ու երկու վաճառական սենեակը մտան , որոնք գիշերը հոն ճնալ կուզէին : Անոնք կօշիկներնուն վրայէն խոթաննները հանեցին , վերարկուներին մէկդի ձգեցին . ու մէկերնին ալ չկազմած գիրք մը դրաւ աստիճին քովը , որ անմիջապէս անոր նայելով՝ հարցուց , "Ա՛հ ի՞նչ գիրք է աս" : Պատասխան տուաւ վաճառականը . "Բանի մը աւետարաններու և առաքելական թղթերու մեկնութիւնն է որ Լուտեր գրեց . և նոր հրատարակուեցաւ ասիկայ" . կրկնեց աստիճը՝ "Աս գիրքէն ինծի ալ կըխրկեն մօտերս" :

Ան նոյն վայրկեանին պանդոկապետը եկաւ ըսաւ , թէ "ննջարանը պատրաստ է , սեղան նստիմք" : Անոնք ուսանողները վախցան թէ Ալբիկ տը ՀուԹԹէն աստիճին ու երկու վաճառականներու հետ սեղան նստելով՝ աւելի ծանր պիտի ընեն , վասն որոյ պանդոկապետը մէկ կողմ քաշելով՝ աղաչեցին որ իրենց երկու-

քին համար միայն քիչ մը կերակուր բերել տայ : Ան ալ Աբջին պանդոկապետը պատասխան տուաւ անոնց . "Ա՛վ իմ բարեկամներս , դուք միայն աս պարոնին քովը սեղան նստեցէք . ես ձեզմէ աւելի տակ չեմ առներ" : "Նկէ՛ք , ըսաւ ասպետը , ես Հաշիւը կարգի կը դնեմ" :

Կերակուրի ատենը՝ անծանօթ ասպետը պարզ ու բարի օրինակ տուաղ շատ խօսքեր վրուցեց : Ս. ճաճանականները և ուսանողները՝ աւելի անոր ըսածներուն ուշադրութիւն կընէին , քան թէ իրենց առջևը դրուած կերակուրներուն . և վաճառականներէն մէկը խօսակցութեան մէջը ատանկ ըսաւ . "Ս. ուտեր կամ երկնաւաք Հրեշտակ մըն է , կամ դժոխային տատանայ մը" : Ետքը ան խօսքն ալ ըսաւ . "Յօժարակամ տասը ֆիորին կուտայի , թէ որ Ս. ուտերը տեսնէի , և թէ որ կարող ըլլայի անոր խոստովանելու" :

Կերակուրը լմննալէն ետքը՝ վաճառականները սեղանէն ելան , ու երկու Գուիցերիները մինակ ձեռքին ասպետին հետ , որ մեծ գաւաթ մը գարեջուր առնելով՝ վեր վերցուց և ծանրութեամբ մը ըսաւ , ինչպէս որ երկրին սովորութիւնն էր . "Ա՛վ Գուիցերիներ՝ գաւաթ մըն ալ խմենք , գոհութիւն մատուցանելու Համար" : Ետքը Վէնսլէր ձեռքը երկրնցուց որ գաւաթը առնէ , ասպետը վար դրաւ զանիկայ , և ուրիշ գաւաթ մը գինիով լեցուն տուաւ անոր և ըսաւ . "Ձուք գարեջուր խմելու սորված չէք" :

Ետքը ոտքի վրայ ելաւ ասպետը՝ զրահաւոր Հանդերձ մը ուսերուն վրայ նետեց ու ձեռքը երկու ուսանողներուն երկնցընելով՝ ըսաւ . "Երբ որ Ս. Ղդեմպերկ Հասնելու ըլլաք՝ իմ կողմանէս ողջոյն տուէք Երոնիմոս Հուրֆ վարդապետին" : "Ո՞ւր ապրէկ , պատասխանատուին անունք . բայց որո՞ւ կողմանէ" : "Ինչպէս ըսէք անոր , կրկնեց անծանօթը . ան որ պիտի գայ , ողջոյն կընէ քեզի" : Այս խօսքը ըսելէն ետև դուրս ելաւ զը-

նաց , զարմացման մէջ ձգելով զանոնք՝ իր շնորհալի և քաղցր խօսքերովը :

Լուտեր՝ որ ատոյգ ինքն էր ան ասպետը , իր ճամբան շարունակեց : Պէտք է որ յիշեմք թէ Լուտեր տէրութեան մէջ անաչխարհիկ սեպուած էր , անանկ որ՝ ոչ ոք իրեն հանդիպեր ու ճանչնար , թէ որ ուզեր արտօնութիւն ունէր մեռցընել զանիկայ : Նայց ան վայրկեանին՝ յորում անանկ գործառնութիւն մը կընէր որ շատ վտանգաւոր էր իրեն , հանդարտ ու զուարթ կերեւար , և ուրախութեամբ կընդօսակցէր որոնց որ ճամբան վրայ կըպատահէր :

Նայց չէ թէ ան կերպով ինքզինքը կընաբէր . վասն զի ակն յանդիման կըտեսնէր ան մըրկայոյզ ամպերը որ պիտի պատռէին : "Ատանան , կըսէր , սաստիկ կատղեր է , և իմ չորս կողմս ուրիշ բան չեն մնացեր , բայց եթէ մահ և դժոխք : Նայտ ամենայնիւ ես աներկիւղ առաջ կերթամ , ու կայսեր և պապին դէմ կըյարձակիմ , բայց 'ի Նստուածմէ ամենեւին ուրիշ պաշտպան մը չունենալով : Անարդիկ իշխանութիւն տուած են ամենուն , որ զիս բռնեն ուր որ գտնան , բայց Նրիստոս է ամենուն Տէրը , թէ որ կըկամի ան որ զիս մեռցընեն , թող անանկ ըլլայ" :

Շորեքշաբթի մեծոց օրը՝ Լուտեր Պօրնիա հասաւ , որ Նիսիայի մօտ փոքր քաղաք մըն է : Անտածեց թէ պէտք է որ իմացընէ իր իշխանին ան համարձակութիւնը որ պիտի ընէր . վասն որոյ հետագայ նամակը գրեց անոր նոյն պանդոկէն ուր որ իջեր էր :

"Շնորհք և խաղաղութիւն Նստուածմէ մեր Հօրմէն , և մեր Տէր Յիսուս Նրիստոսէն :

"Պերճափառ Կայսրընտիր , շնորհաշնուք Տէր . Ա Ինդեմպերկի անցքը՝ որ մեծ անարգութիւն մըն է Նստուածոյ բանին , այնպիսի ցաւ մը տուաւ ինծի , որ եթէ ես մեր փաստին և իրաւանցը ճշմարտութիւնը ատոյգ չգիտնա

յի , անշուշտ յաւատհատութեան մէջ պիտի իյնայի :

"Ձեր Գարձրութիւնը գիտէ , կամ թէ որ չգիտէք՝ թող լսէ . որ ես չէ թէ մարդոցմէ առած եմ Աւետարանը , այլ երկինքէն մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսէն : Թէ որ ես խնդրեցի որ ժողովք ըլլայ , չէ թէ ճշմարտութեան վրայ երկբայութիւն մը ունէի , այլ խռնարհութեան համար ըրի ասիկա , և ուրիշներն ալ համոզելու համար . բայց օրովհետև իմ խռնարհութիւնս Աւետարանին դէմ կը գառնայ , վասն որոյ իմ խղճմտանքս հիմա կը հրամայէ ինձի որ ուրիշ կերպ ճամբայ մը բռնեմ : Ահա Ձեր Գարձրութեանը ըստ բաւականին անսացի իմ ասիկա տարուան հեռանալովս . բայց սատանան գիտէ որ վախնալուս համար չըրի ասիկա . քանզի Աստուծմէ պիտի երթայի ես , թէև այնչափ սատանաներ ըլլային ան քաղքին մէջ՝ որչափ որ կղմինտոր կայ տներուն վրայ : Արդ՝ Կէորգ դուքսը , որուն Ձեր Գարձրութիւնը այնքան կը վախցընէ զիս , շատ քիչ երկիւղալի է ինձի՝ քան որչափ միայն մէկ սատանայ մը : Ահա որ Լիմպիայի մէջ (ուր որ կը բնակէր դուքսը ,) եղած ըլլար , ինչ որ կը պատահի հիմա Ա իդդէմպէրկի մէջ , անմիջապէս ձի հեծնելով՝ հոն կերթայի , թէև հոն (թող Ձեր Գարձրութիւնը թողութիւն շնորհէ ասիկա խօսքիս) շարունակ ինը օր միայն Կէորգ դուքսեր անձրևէր , և անոնց ամէն մէկը իրմէն ինը անգամ աւելի բռնութիւն ունենային : Ինչո՞ւ կը խորհի ուրեմն ինձի դէպչելու . միթէ Քրիստոս իմ Տէրս անզօր մարդու մը տեղ դրեր է : Տէր , դարձուր անկից ան սոսկալի դատաստանը՝ որ կը սպառնայ անոր : Ձեր Գարձրութիւնը պարտի գիտնալ որ ես Ա իդդէմպէրկ կերթամ , կայսրընտրի մը պաշտպանութենէն աւելի հզօր պաշտպանութիւն մը ունենալով : Ամենեին մտքես չանցնիր Ձեր Գարձրութենէն օգնութիւն խնդրել . և ձեր պաշտպանութեանը չափազանց մեծ գաղ՝ կուզեմ որ ես ինքնս

կարող ըլլամ զձեզ պաշտպանելու : Ամէ որ գիտնայի թէ Ձեր Կարձրութիւնը կրնայ կամ կուզէ զիս պաշտպանել , ես իդէմպէրկ չէի երթար . քանզի չկայ աշխարհային ուժ մը որ կարենայ աս փաստին և իրաւացը օգնութիւն ընելու : Ըստուած միայն ամէն բան պիտի անօրինէ , առանց մարդկային օգնութեանը և գործակցութեանը : Ով որ աւելի հաւատք ունի , անիկայ միայն կարող է աւելի պաշտպանութիւն ընելու . բայց ես կըտեսնեմ որ Ձեր Կարձրութիւնը դեռ շատ տկար է հաւատոյ մէջ :

"Ըսուս ամենայնիւ , որովհետև Ձեր Կարձրութիւնը կուզէ գիտնալ , թէ արդեօք ինչ պիտի ընէ , վասն որոյ խոնարհութեամբ կըպատասխանեմ , թէ Ձեր Կայսրընտրական Կարձրութիւնը արդէն պէտք եղածէն աւելի աշխատեցաւ , և ալ ամենևին պէտք չէ որ բանի մը ձեռնամուխ ըլլայ : Ըստուած չուզեր և չընդունիր ոչ ձեր Հոգ տանելը , ոչ ձեր աշխատանքը և ոչ իմս : Թող Ձեր Կարձրութիւնը ասոր համեմատ վարուի :

"Իսկ ան բաներուն մէջ որ ինծի կըվերաբերին , պէտք է որ Ձեր Կարձրութիւնը այնպես ընէ ինչպես որ կայսրընտրի մը կըվայլէ : Պարտի թոյլ տալ որ կայսերական Ս. Եհափառութեան հրամանները ի գործ դրուին ձեր իշխանութեան տակը եղած քաղաքներուն և գեղերուն մէջ . և բնաւ պէտք չէ որ դէմ կենայ , թէ որ զիս բռնել կամ մեռցընել կուզեն . վասն զի ոչ ոք իշխանութեան դէմ պիտի կենայ , եթէ ոչ Ընկակայ որ զանոնք դրեր է :

"Արձի թող Ձեր Կարձրութիւնը դռները բաց ձըգէ , թող ակնածութիւն ընէ ապահովական թղթերուն , թէ որ բուն իմ թշնամիներս կամ անոնց մարդիկը գան զիս փնտռեն Ձեր Կարձրութեան երկիրներուն մէջ : Ամէն բան պիտի կատարուի առանց արգելք և վտանգ մը պատահելու ձեզի :

"Այս աս նամակը արտօրինօք գրեցի, որպէս զի չսրբտ-
միս երբ որ իմ գալուստս լսելու ըլլաս : Իմ գործս
ուրիշ մարդու մը հետ է, չէ թէ Վէորգ գքսին հետ,
անանկ մէկու մը հետ որ զիս աղէկ կըճանչնայ, ես ալ
զինքը աղէկ կըճանչնամ :

"Վրնալ 'ի Պօրնիա, Ուղեցոյց անուն իջևանին մէջ,
չորեքշաբթի մնթրոց օրը, 1522 :

"Ձեր Կայսրընտրական Խարճրութեանը ամենախոնարհ
ծառայ

Մարտին Լուտեր" * :

Ապրիլ 7ին ուրբաթ օրը Լուտեր ալ Իդդէմպէրգ մտաւ, հինգ օրուան մէջ Ազգենաիէն գալով : Նոյեր վարժապետները, աշակերտները և քաղաքացիները մեծ խնդութեամբ լցուեցան. քանզի գտան ճարտար գե-
կամարը՝ որ ինքը կրնար ազատել զնաւը ջուրին մէջ ծածկուած ապառաժներէն՝ որոնցմով շրջապատած էր :

Կայսրընտիրը որ իր պալատականներովը Լօքաւ գացած էր, սիրտը շարժեցաւ Խարեկարգողին նամակը կարդա-
լուն, և կուզէր որ արդարացընէ զանիկայ ժողովին առջևը : Ուստի ասանկ գրեց Շուրֆին. "Ոտղ ինձի նամակ մը գրէ ան, և անոր մէջը դնէ իր Իդդէմ-
պէրգ գառնալուն պատճառները. և աս ալ Ոտղ գրէ՝ որ ինքը ասանց իմ հրամանիս ետ դարձեր եկեր է" : Լուտեր աս բանիս հաճութիւն տուաւ :

Ինծ պահոց առջի Կիրակիին նախընթաց օրը՝ Լուտեր եկաւ Հերոնիմոս Շուրֆին տունը գնաց, ուր տեղ ժո-
ղովուրդ էին Անգլիկատն, Յովիան, Ամստօրֆ և Ո-
գոստինոս Շուրֆ Հերոնիմոսին եղբայրը : Լուտեր անձ-
կանօք կըհարցընէր անոնց, և անոնք ալ բոլոր անց-
քերուն վրայով տեղեկութիւն կուտային անոր :

* L. Epp. II. p. 139. 140.

Ընչոյժ Խարեկարգողը ամենևին չուզեց որ Աստուածային Խանին նզովքը գործադէ, այլ խոնարհ հովիւ մը եղաւ, քաղցրահամբոյր արածող մը հօտից։ Պարտիմք, ըսաւ, Աստուածային Խանիւը մարանձիլ, ա նով կործանել և բնաջինջ ընել ինչ որ բռնութեամբ հաստատեր են։ Ընեմ ուզեր որ բռնութիւն գործածուի, ոչ անապաշտներուն և ոչ անհաւատներուն դէմ։ Ան որ կրհաւատայ՝ թող մերձենայ. իսկ ան որ չհաւատար՝ թող հեռու կենայ. պէտք չէ որ մէկուն բռնութիւն ըլլայ։ Ընդհատութիւնը հաւատոյ էութիւնն է"*։

Նոյնպէս օրը Կիրակի էր. ան նոյն օրը եկեղեցւոյ մէջ ամպիոնին վրայ պիտի երևնար ժողովուրդին ան վարդապետը՝ որ գրեթէ տարիէ մը հետէ Արդպուրկի բարձր պատերը ամենուն աչուընեերէն ծածկեր պահեր էին։ Արդեմպէրկի մէջ ամենուն բերանն էր թէ Լուտեր գարձեր է. Լուտեր քարոզ պիտի տայ։ Այս խօսքը՝ որ բերնէ բերան կըպտըտէր, Լուտերի միայն աղդու խաւիանարար մը թուեցաւ ան գաղափարներուն որ ժողովուրդը կըմոլորցընէին։ Հիմա պիտի տեսնեն Աօրմսի դիւցազունները. վասն որոյ քաղաքին ամէն կողմը դղրդեցաւ, ամենը գունդագունդ կըփութային. ու Կիրակի առտու եկեղեցին լցուեցաւ խուռն բազմութիւն մը, որոնց սիրտը եկած՝ մտադրութեամբ ականջ կրդնէին։

Լուտեր իր ունկնդիրներուն բոլոր աս յաժարութիւնները գուշակեց, ու ամպիոնը եկաւ. աւասիկ կեցեր է հիմա ան հօտին առջևը՝ որուն երբեմն կառաջնորդեր հեղհամբոյր ոչխարի մը առաջնորդելու պէս, որ քիչ մը առնէ՝ ի վեր կարծես թէ ամեհի ցուլ մը դարձած փախեր էր։ Լուտերի ըսած խօսքերը պարզ, ընտիր և միանգամայն լեցուն էին աղդութեամբ և քաղցրութեամբ։ Ընչպէս կրմտուէր որ սիրալիր հայր մը ճամ-

* L. Epp. II. p. 151.

բորդութենէն դարձած իր տղոցը քովը , անոնց որպիսութիւնը կըհարցընէր և հեղութեամբ կըպատմէր ինչ որ լսեր էր անոնց համար : Ընիկայ պարզմտութեամբ կըդիտէ ինչ յառաջադիմութիւն որ ըրած էին հաւատոյ մէջ , և այսպէս կըպատրաստէ կրնուաճէ անոնց միտքերը , ու նոքը կըշարունակէ իր խօսքը ըսելով .

"Հայց հաւատքէն աւելի բան մըն ալ հարկաւոր է . այսինքն սէր ալ պէտք է : Թէ որ մէկ մարդ մը ձեռքը սուր ունենալով՝ մինակ կըգտնուի , հոգ չէ որ անիկայ պատեանը դնէ սուրը կամ չդնէ . բայց թէ որ խուռն բազմութեան մէջ է , պարտի անանկ կենալ՝ որ չըլլայ թէ մէկը վիրաւորէ :

"Մէկ մայր մը ի՞նչպէս կըխնամէ իր որդին . առաջ կաթ կուտայ անոր , նոքը խիստ փափուկ կերակուր մը : Թէ որ առաջ միս և գինի տայ , ի՞նչ բան կը հետևի անկից . . . :

"Մենք ալ պարտիմք սասանկ ընել մեր եղբայրներուն . թէ որ դուն բաւական կաթ կերար նէ , սիրելիս , հոգ չէ . բայց թողուր որ եղբայրդ ալ այնքան ժամանակ ուտէ անկից , որչափ որ դուն կերար :

"Այսչէ սրեգակը . . . անիկայ երկու բան կըբերէ մեղի . լոյս և ջերմութիւն : Աշխարհիս մէջ չկայ այնպիսի հզօր թագաւոր մը՝ որ անոր ճառագայթները կարենայ արգիլել . անոնք ուղիղ գծիւ մինչև մեզի կըհասնին , բայց ջերմութիւնը կերթայ կըտարածի ամէն կողմ : Սասանկ է հաւատքն ալ . արեգակին ճառագայթին նման պէտք է որ միշտ ուղիղ և անխոտոր ըլլայ , բայց սէրը՝ ջերմութեան պէս պիտի երթայ տարածի ամէն տեղ մեր եղբայրը ամէն կարօտութեանը հասնելով" :

Ուսեր աս կերպով իր ունկնդիրները պատրաստեէն ետև , ալ աւելի նեղը լծեց գանոնք :

"Ուրիշ կըսէք թէ պատարագը խաւ անուիլը [ուրիշ] ըրոց համեմատ գործ մըն է . այո՛ այնպէս է : Հայց ա-

սոր վրայ ի՞նչ վայելուչ բան ըրիք դուք . ի՞նչ կարգ և կանոն պահեցիք : Պէտք էր որ ջերմեռանդութեամբ աղօթք ընէիք Տէրոջը . պէտք էր որ իշխանութեան աղաչէիք . անատեները իրաքանչիւր ոք կըհասկընար որ աս բանը Աստուածմէ է . . .” :

Այսպէս կըխօսէր Լուտէր . աս մեծ քաջասրտութիւն ունեցող մարդը , որ մեծամեծ իշխաններուն դէմ կեցեր էր Վօրմսի մէջ , հիմա իմաստուն և խաղաղարար խօսքերով՝ խորին տպաւորութիւն մը կընէր իր ունկնդիրներուն մտացը մէջ : Կարըստադ և Չուիկաւի մարգարէները , որոնք քանի մը շաբաթ այնքան մեծ և այնքան հզօր կրթուէին , և որոնք տիրեր ու տակնուվրայ ըրեր էին Վիտէմպէրկի բնակիչները , հիմա Վարդպուրկի բանտարկեալին քովը հասարակ և տկար անձինք երևցան :

“Պատարագը՝ շարունակեց ան , գէշ բան մըն է . Աստուած է անոր թշնամին . ուստի պէտք է որ բնաջինջ ըլլայ . ու ես կուզէի որ բովանդակ աշխարհի մէջ պատարագին տեղը Աւետարանական Ընթրիքը ըլլար : Հայց մէկը թող բռնութեամբ չարգիլուի պատարագէն . քանզի պէտք է որ Աստուծոյ յանձնուի բանը . իր խօսքը պիտի ընէ հարկաւոր եղածը , չէ թէ մենք : Գուցէ կըհարցընէք թէ ինչո՞ւ համար : Վասն զի մարդոց սիրտերը իմ ձեռքս չեն , ինչպէս որ կաւը բրուտին ձեռքն է : Մենք իրաւունք ունիմք ըսելու , բայց իրաւունք չունիմք բան մը ընելու . պարտիմք անդադար քարոզել . ասկից աւելին Աստուծոյ կըվերաբերի : Մեր որ բռնութիւն գործածելու ըլլամ , ի՞նչ պիտի շահիմ ես . քիթ բերան ծռմռկելներ , վերերևոյթ բաներ , խեղկատակութիւններ , մարդկային հրամաններ , կեղծաւորութիւններ . . . բայց ան ատենը ոչ անկեղծ սիրտ պիտի գտնուի , ոչ հաւատք և ոչ սէր : Այս մէկ գործի մը մէջ որ աս երեք բաները չեն գտնուիր , ամէն բան կըպակսի

հոն , ու ես չեմ ուզեր որ անոր համար բան մը տամ . . և ոչ իսկ տանձի մը կոթ * :

"Ամենէն առաջ հարկաւոր եղածը՝ մարդուն սիրտը գրաւելն է . և ասոր բանիս համար պէտք է Աւետարանը քարոզել : Ընտանեաց Աստուծոյ խօսքը այսօր մէկ սրբոտի մը մէջ կիյնայ , վաղը ուրիշի մը մէջ , ու անիկայ այնպէս կընդերգործէ որ իւրաքանչիւր ոք ետ կը քաշուի և մէկդի կը թողու պատարագը : Աստուած կարող է մինակ իր խօսքովը առաւել բան ընել , քան որչափ դուք՝ ես ու բոլոր աշխարհ մէկ եղած միացընելով մեր ոյժը՝ կրնայինք կատարել : Աստուած կը տիրէ սրտին . ու սիրտը որ բռնուի՝ ամէն բան բռնուած է :

"Այսպէս ըսելով՝ չէ թէ պատարագը վերստին հաստատել կուզեմ, ոչ . անիկայ արդէն խափանուեր է , և յանուն Աստուծոյ թող անանկ ձեայ : Այլ պէտք էր արդեօք այնպէս բռնութիւն ընել ասոր բանիս , ինչպէս որ ըրիք : Պօղոս առաքեալ երբոր Աթէնք հասաւ , ան երևելի քաղաքին մէջ տեսաւ որ սեղաններ կանգնած են չաստուածներուն . գնաց զանոնք մէկիկ մէկիկ աչքէ անցուց , ու անոնց մէկուն ալ չդպաւ . այլ հանդարտութեամբ հրապարակին մէջ տեղը կայնելով՝ ըսաւ ժողովուրդին թէ անոնց ամէնն ալ սուտ աստուածներ են : Ան խօսքը ազդեց և տիրեց սրտերուն , ու կուռքերը կործանեցան , Պօղոս առաքեալ անոնց չդպած :

"Ես կուզեմ քարոզել , կուզեմ խօսիլ և գրել , բայց չեմ ուզեր մէկու մը բռնադատութիւն ընել . վասն զի հաւատքը կամաւոր բան մըն է : Տեսէք ես ինչ ըրի . գէմ կեցայ պապին , ներողութիւններուն և պապականներուն , բայց առանց բռնութեան և աղմուկ հանելու . Աստուծոյ խօսքը յառաջ բերելով՝ քարոզեցի գրեցի , ուրիշ բան մը չըրի : Ան որ տեսն կընդէի ես ,

* L. Opp. (L.) XVIII . p. 255.

կամ սեղան նստած ընտանեբար կրխօսակցէինք Մխի-
տօրին և Անանկտոնին հետ, և կրխմէինք Աիդեմ
պէկի գարեջուրը, ան Խօսքը որ ես քարոզեր էի, այն-
պես կործանեց զպապականութիւնը, որ երբէք ոչ իշ-
խան և ոչ կայսր այնքան մեծաս տուած չեն անոր։ Այս
բան մը չըրի. հապա Խօսքը միայն ամէն բան ըրաւ։
Թէ որ ուզէի բռնութիւն ընել, գուցէ Վերմանիա ա-
րեան մէջ կրթաթախուէր. բայց ինչ առաջ կուգար
ասկից. կործանում և սուգ հոգւոյ և մարմնոյ. վասն
որոյ հանդարտ կեցայ ու թող տուի որ նոյն իսկ Աս-
նը երթայ պտըտի աշխարհիս մէջ։ Վիտէք սատանան
ինչ կրխորհի երբ որ կրտեսնէ թէ բռնութիւն կրլլայ
Աւետարանը մարդոց մէջ տարածելու համար։ Անիկայ
դժոխքին մէկ անկիւնը նստած ու ձեռքերը կուրծքը կա-
պած, չարասէր աչքով ու սոսկալի ժպիտով մը կընայի
ու կըսէ. Ա՜հ, ինչպէս խելացի են ատ խեղճերը, որ
իմ խորամանկութիւնս իրենք կրբառնեցընեն։ Այլ
որ ատեն կրտեսնէ թէ Աստուծոյ Խօսքը ամէն կողմ
ընթանալով՝ մինակ կրմաքառի պատերազմի ասպարէզին
մէջ, անատեները կրտրտմի, կրսկսի գոռալ ու զարհուրիլ"։

Երեքշաբթի օրը Աւետեր վերատին ամպիոնը ելաւ,
ու իր ազդու խօսքերը նորէն ընդհատուց խուռն բազմու-
թեան մէջ։ Ամանապէս չորեքշաբթի, հինգշաբթի, ուր-
բաթ, շաբաթ և Կիրակի օրերն ալ քարոզ տուաւ։ Ան
ըստ միջէ խօսեցաւ պատկերները բնաջինջ ըլլալուն,
միս ուտելու խորութեանը, Ընթրիքին սահմանադրու-
թեանը, բաժակէն ալ խմուելուն և խոստովանութեան
խափանուելուն վրայօք։ Ապաստերով հաստատեց թէ ա-
սոնց ամէնն ալ պատարագէն առելի անտարբեր բաներ
են. և թէ Աիդեմպէրկի մէջ եղած խռովութեանը հե-
ղինակները շատ գէշ բանեցուցեր են իրենց ազատու-
թիւնը։ Ետզետե իմացուց անոնց բոլորովին քրիստո-
նէական սիրոյ ձայնը, և սրբազան սրտմտութեան աղա-

զակը : Ամենէն աւելի յանդիմանեց զանոնք՝ որ թերեւս-մտութեամբ մասնակից կըլլային Յիսուս Քրիստոսի Նըեթրեացը :

"Ինչպէս արտաքին ճաշակմամբ քրիստոնեայ չըլլար մարդ , ըսաւ , այլ ներքին հոգեւորական ճաշակմամբ , որ հաւատքով կըլլայ , և առանց անոր բոլոր արտաքին ձեւերը ուրիշ բան չեն , բայց լոկ երեւոյթներ ու սնոտի ծամածռութիւններ դիմաց : Ըրդ՝ ասոր հաւատքը կրկպանայ հաստատ հաւատալու վրայ՝ թէ Յիսուս Քրիստոս է Որդի Աստուծոյ , որ մեր մեղքերը և անօրէնութիւնները վերցընելով և կրելով խաչին վրայ , Ինքն է անոնց մի միայն և ամենակարող քաւութիւնը . որ հիմա միշտ Աստուծոյ առջեւը կրկենայ , ու մեզ Հօրը հետ կըհաշտեցընէ . և որ իր մարմնոյն խորհուրդը տուաւ մեզի , մեր հաւատքը հաստատելու համար ասոնց անճառելի գթութեանը վրայ : Թէ որ ես ասոնց կըհաւատամ , Աստուած է իմ պաշտպանս . անոր հետ ես կարհամարհեմ մեղքը , մահը , դժոխքը և սատանաները . անոնք ինծի բան մը չեն կրնար ընել , և ոչ իսկ գլխուս մէկ մազին դպչիլ : Ասոնց հոգեւորական հացը՝ տըրտմածներուն մխիթարութիւն է , հիւանդներուն դեղ , մահուան դուռը հասնողներուն կեանք , քաղցեալներուն հաց և աղքատներուն գանձ : Ընդ՝ որուն մեղքերը չեն տրտմեցըներ զինքը , պէտք չէ որ դէպի ասոնք գայ . ինչ պիտի ընէ հոն : Ո՛հ թող մեր խղճմտանքը համբաստանէ զմեզ , թող մեր սիրտը կոտրի՝ մեր մեղքերը մտածելով . ու մենք չըլլայ որ անխոհեմաբար սուրբ խորհուրդին մերձենանք" :

Հազմութիւնը հետզհետէ կաւելնար տաճարին մէջը . մերձակայ գեղերէն անգամ կըվազէին կուգային որ ասոնց Հղեսային քարոզը լսեն : Կապիտոն ալ եկաւ երկու օր Ալ Խդդեմպերկ կեցաւ , ու երկու անգամ վարդապետին քարոզը լսեց : Լուտեր և Ալպերտ կարդինալին մատ-

բանապետը՝ երբէք ասանկ միաբանած չէին : Պետանկտոն , ատենակալները , վարժապետները և բոլոր ժողովուրդը ուրախութեան մէջ էին : Հ ուրիք խնդութեամբ լցուած՝ որ ցաւալի գործը այսպիսի բարի վախճան մը ունեցաւ , ուզեց որ անմիջապէս գրէ կայսրընտրին և իմացընէ անոր աս դիպուածը : Յունի Պարոի 15ին ուրբաթ օրը՝ որ Լուտեր իր վեցերորդ քարոզը տուեր էր , ասանկ գրեց անոր . "Հ , ինչ ուրախութիւն տուաւ մեզի Պարթենոս վարդապետին դառնալը . իր խօսքերը՝ Աստուծոյ շնորհքին օգնականութեամբը ամէն օր ալ աւելի կըդարձընէ կըբերէ ճշմարտութեան ճամբուն մէջ մեր ողորմելի հոգիները : Երևի պէս յայտնի բան մըն է որ Աստուծոյ Հոգին ունի ան , և անոր յատուկ տնօրէնութեամբը վերստին Լիդդէմպերգ դարձած է ան" * :

Լուտերի քարոզութեամբը հակառակախօսութիւնները աներևոյթ եղան , աղմուկը վերջացաւ , ապստամբութեան աղաղակները դադարեցան , ու Լիդդէմպերգի բնակիչները իրենց խաղաղաւէտ բնակարանները մտան : Այլ Կարլստադ առջի բերաները ասանկ չըրաւ . ուսմունքը կարհամարհէր , ու կախորժէր Լիդդէմպերգի արհեստաւորներուն գործարանները գտնուիլ որ անոնց մէջ Աստուածաշունչ գրոց տեղեկութիւնը ստանայ . վասն որոյ սիրտը նեղացաւ տեսնելով որ Լուտերի երևնալովը իր շէնքը կըկործանի : Ընդհակառակն կըթուէր իրեն որ աս բանը նոյն իսկ Բարեկարգութեան արգելք մըն է . և ասոր համար միշտ դժգոհ և տրտում երես կըցուցընէր : Ասկայն իր անձնասիրութիւնը հասարակաց խաղաղութեանը զոհեց . իր վրէժխնդրութեան փափագը զսպեց . հաշտուեցաւ գոնէ երեսանց՝ իր պաշտօնակցին հետ , և քիչ մը ետքը վերստին սկսաւ համալսարանին մէջ իր դասատուութիւնը ընել :

* L. Opp. XVIII. p. 266.

Վչխաւոր մարգարէները Աիդեմպերկ չէին երբոր դարձաւ Լուտեր : Անոյն Ակլաբիոս դպրատան վաղեմի վարժապետը հոն ձեացեր էր . բայց Աիւպներ՝ լսելով որ իր հօտին ոչխարները յերուցան եղեր են , արտորինք ետ դարձաւ . իսկ անոնք որ հաւատարիմ ձեացած էին "երկնառաք մարգարէութեանը" , եկան շարուեցան իրենց վարդապետին բոլորտիքը . պատմեցին անոր Լուտերի տուած քարոզները , և տակնուվրայ եղած՝ հարցուցին . Ինչ պիտի խորհինք և ինչ ընենք* : Աիւպներ զանոնք յորդորեց որ իրենց հաւատքին մէջ հաստատ ձեան : "Մոդ յառաջ գայ , աղաղակեց Ակլաբիոս , թոյլ տայ որ ժողովք մը ըլլայ , և թողու մեղի որ մեր վարդապետութիւնը յայտնենք , ու պիտի տեսնեմք . . . " ,

Լուտեր ամենևին հոգ չէր ըներ այսպիսի մարդոց դէմը ելլելու . գիտէր որ անոնք բուռն , անհամբեր և հըպարտ ոգի մը ունին , որ չեն ուզեր խրատ մտիկ ընել , թէև սիրով խրատուին . այլ կըպահանջեն որ ամէն մարդ առջի անգամ լսուած խօսքին ենազանդի , իբրև գերագոյն իշխանութեան մը : Ահա ասանկ են կոյր նախանձաւոր մարդիկը ամէն ժամանակ : Այլ ըստ ոըում տեսնուիլ կուզէին Լուտերի հետ , անիկայ չէր կրնար անոնց խնդիրը մերժել : Սկիզբ զատ՝ կարող էր նաև օգտակար ըլլալ պարզամիտներուն , թէ որ աս մարգարէներուն խաբեբայութիւնը երևան հանէր . ուստի տեսնուեցաւ անոնց հետ . Աիւպներ նախ սկսաւ խօսիլ , և ցըցուց թէ ինչպէս նորոգել կուզէր Եկեղեցին և աշխարհի մէջ փոփոխութիւն մը մտցընել : Լուտեր մեծ հանդարտութեամբ մտիկ ըրաւ անոր ըսածները , և վերջապէս ծանրութեամբ մը պատասխան տուաւ անոր . "Ձու ըսածներուդ մէկն ալ Սուրբ Գրոց վրայ հիմնեալ չէ , ապացք զուտ առաս-

* Camerar. p. 52.

պէլներ են" : Այս խօսքը որ լսեց Կելլարիոս՝ չկրնալով իր սրտմտութիւնը զսպել , սկսաւ աղաղակել , կատաղի մարդու մը պէս շարժմունքներ ընել , ոտքերը ու ձեռքերը իր առջեւի գրասեղանին վրայ գետինը զարնել , և բարկութեամբ կըսէր , Թէ Աստուծոյ մարդուն հետ ասանկ խօսիլը նախատինք մըն է : Անատեները պատասխան տուաւ Լուտեր . "Պօղոս առաքեալ յայտնապէս կըսէ , Թէ իր առաքելութեան նշանները սքանչելիքներով գործուեցան , դուք ալ ձեր առաքելութիւնը հրաշքով ցրցուցէք" : "Անիք ալ այնպէս պիտի ընենք" , ըսին մարգարէները * : Պատասխան տուաւ Լուտեր . "Աստուած՝ որուն ես երկրպագութիւն կընեմ , անշուշտ պիտի զսպէ ձեզ" : Դիւպներ որ աւելի հանդարտ կեցած էր , ան ատենը աչքերը Կարեկարգողին վրայ տնկելով՝ աստուածային ազդեցութիւն մը ունեցողի պէս ըսաւ անոր . "Ով Վարտինոս Լուտեր , ես ահա կըյայտնեմ քեզի Թէ դուն ինչ կրնորհիս հիմա քու մտքիդ մէջը . . . : Դուն կըսկսիս հաւատալ Թէ իմ վարդապետութիւնս ճշմարիտ է" : Լուտեր վայրկեան մը լուռ կենալէն եաքը՝ ըսաւ . "Աստուած պատժէ քեզ, ով սատանայ . . ." : Այս որ լսեցին մարգարէները՝ խելքերնին Թռուցին , և կըպոռային ըսելով . "Հոգին , Հոգին" . Լուտեր պատասխան տուաւ ան արհամարհութեան ցուրտ կերպովը , և կտրողական ընտանի խօսքովը որ իրեն յատուկ էր . "Այս ձեր հոգիին ցրուկին կըզարնեմ" † : Անոնք կրկնապատկեցին իրենց աղաղակները . մանաւանդ Կելլարիոս որ ամենէն աւելի զայրացած կաղաղակէր կատաղաբար , բարկութենէն կրդողար ու բերանը կըփրփրար . անանկ որ ալ չէին կրնար ասոնք միմեանց ըսածը հասկընալ** : Այրջապէս

*Camerar. p. 53. †L. Opp. Altenburg. Augs. III. p. 137.
**L. Epp. II. p. 179.

ատ երկք մարդարէները ասպարէզը թողուցին և նոյն օրը Ա իդեմպերկէն հեռացան :

Ը յսպէս Լուտեր գլուխ տարաւ ան գործը՝ որուն համար իր առանձնութիւնը թողուցեր էր : Ընկերայ դէմ դրաւ կոյր նախանձաւորութեան , և նորոգուած Լկեղեցիին ծոցէն դուրս վռընտեց մտաց յափշտակութիւնը և անկարգութիւնը , որոնք կուզէին տակնուվրայ ընել զանիկայ : Խարեկարգութիւնը մէկ ձեռքով գետինը կրպարներ Հռոմայ փոշոտած վճիռները , միւսովն ալ ետ կրվարեր խորհրդապահներուն պահանջմունքները , և նոյն երկրին վրայ՝ որուն ինքը տիրած էր , կենդանի և անփոփոխ Խանն Ը ստուծոյ կրհաստատեր : Ը ս կերպով շատ աղէկ կրյայտնուէր Խարեկարգութեան որպիսութիւնը , քանզի պէտք էր որ անիկայ միշտ երկու ծայրերուն մէջ տեղը քալէ , հաւասարապէս հեռու ձեալով մոլեգին նախանձաւորաց կատաղութենէն , և պապականաց մահուան վիճակէն :

Ընատեներ՝ որ և իցէ սանձը կոտրող ախտակիր և մոլորեալ ժողովուրդը մէկէն հանդարտելով Հաղանդեցաւ , ու կատարեալ խաղաղութիւն եղաւ ան նոյն քաղաքին մէջ , որ քանի մը օր առաջ ալէկոծեալ ծովու կրնմանէր :

Ուստի կատարեալ ազատութիւն մը անմիջապէս հաստատուեցաւ Ա իդեմպերկի մէջ : Լուտեր շարունակ վանքը կրբնակէր միաբանի հագուստով , բայց իւրաքանչիւր ոք ազատ էր և կրնար ուրիշ հանդերձ հագնիլ : Ա՛վ որ ուզէր՝ կարող էր սուրբ Ընթրիքին մեր ձեռնալու ատենը ընդհանուր արձակում մը բաւական համարիլ իրեն , կամ մասնաւոր արձակում մը խնդրել : Ը ս սկզբունքը հաստատ բռներ էին , որ բան մը չըմերժեն բնաւ , եթէ ոչ անիկայ միայն որ Ա ուրբ Կրոց բացայայտ և որոշ հրամանին դէմ է :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ի

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ մէկ հանդարտաւէր էր քաղաքը, երբոր Ռաբինգարդողը իր սիրելի Անգանկատնէն օգնութիւն խնդրեց աւարտելու համար Նոր Կտակարանին թարգմանութիւնը, որն որ Վարդպետութիւնէն իր հնար բերած էր։ Անգանկատն ուրախութեամբ ընդունեց Հուտերի խնդիրը, և ան նոյն առաւօտն՝ առ երկու բարեկամները շատ ժամանակ մնկտեղ աշխատեցան Ըստուածաշունչ գիրքը ուշադրութեամբ թարգմանելու։

Ըպա սկսան Նոր Կտակարանին տպագրութեանը աշխատելու խիստ մեծ եռանդով մը։ Ընդհակառակն կրթուէր որ տպարանի բանուորները անգամ ղգացեր էին թէ շատ հարկաւոր գործ մըն էր ան՝ որն որ իրենք կըպատրաստէին։ Երեք մամուլ ասոր համար գործկածուէին, և օրը տասը հազար թերթ կըտպէին։

Ա Երջապէս Սեպտեմբերի 21ին՝ բովանդակ գործը ի լոյս ընծայուեցաւ երեք հազար օրինակ, երկու հատոր՝ միածալ, աս պարզ անունովը. "Նոր Կտակարան— Վերմանեերէն— Ա իդդէմպերկ տպուած". ամենևին մարդու անուն գրուած չէր գրքին ճակատը։ Ընտաենը իւրաքանչիւր Վերմանացի կարող եղաւ գնոյ առնուլ Ըստուծոյ խօսքը չափաւոր գնով մը*։

Ըս Նոր Թարգմանութիւնը կըզարմացընէր, կըմխիթարէր ու կըշարժէր թէ հասարակ ժողովուրդը և թէ մեծամեծները։ Ըսիկայ աղգային գործ մըն էր, ժողովուրդին վերաբերեալ գիրք մը, մանաւանդ թէ Ըս-

* Ինչ ֆիօրին ու կէսի, կամ գրեթէ իրեք ֆրանքի, ը տասնիրեք ու կէս զուրուշ։

տուծոյ ճշմարիտ գիրքը : Հակառակորդները անգամ , զարմանալի գործոյն համար իրենց հաճութիւնը յայտնին : Ի մէջ տաճկի մէջ բոլոր տպուածները ծախուեցան , ու Վենկտիկի ամուր մէջ երկրորդ տպագրութիւնը հրատարակուեցաւ : 1533ին կը հաշուէին որ Լուտերի Նոր Կտակարանը արդէն տասնուհոմը անգամ Գերմանիկ տպուեր է , տասներեք անգամ Ասկըզպուրկի մէջ , տասներկու անգամ Պալ քաղաքը , մէկ անգամ Հրեֆուրթ , մէկ անգամ Կրիմմա , մէկ անգամ Լիպսիա , տասներեք անգամ Աթրասպուրկ : Հա այսպէս էին ան ազգու զօրութիւնները , որ կը շարժէին և կը փոխէին Լկնդեցին և աշխարհը :

Նոր Կտակարանին առաջին տպագրութիւնը գեռ լմընցած չէր , երբ որ Լուտեր ձեռք զարկաւ Հին Կտակարանն ալ թարգմանելու : Այս աշխատութիւնը՝ 1522ին սկսուելով՝ անընդհատ շարունակեցաւ . Լուտեր կը հրատարակէր իր թարգմանածը մասն մասն , որչափ որ առաջ կերթար . որպէս զի շուտով լեցնէ հասարակութեան փափագը , որ ամէն կողմէն կը ցուցընէին , և աղքատաց ալ դիւրութիւն մը ըլլայ զանիկայ առնելու :

Աստուածաշունչը՝ թէպէտև Վրիտտոսաէր անձինք մեծ ուրախութեամբ ընդունեցին , բայց անոնք որ նախամեծար կընտրէին աւանդութիւնները և մարդկային սովորութիւնները , տեղութեամբ արհամարհեցին զանիկայ : Ասոնիկ հալածանք մը եղաւ Վարեկարդոզին աս գործոյն դէմ : Հոմմ սարսափեցաւ դողաց , երբ որ լսեց թէ ինչ գիրք հրատարակեր է Լուտեր . որ սըրբազան պատգամները թարգմանող գրիչը՝ ճիշդ ան գրիչն էր որ Վրիդեբրիկոս կայսրընտիրը երազին ժէջ տեսեր էր , և որ երկրնապով՝ մինչև հոմնարլոյր քաղաքը՝ պապին Թագը և պապականութիւնը սասանեց * :

* Տե՛ս Հոմ . Բ . երես 121 :

Աիաբանը իր խուցին մէջ՝ իշխանը իր ամրոցին վրայ բարկութեամբ ձայն մը հանեցին : Տգէտ քահանաները սարսափեցան՝ մտածելով որ ամէն մէկ քազաքացի և ամէն մէկ գեղացին անգամ , ալ պիտի կարենայ վիճաբանութիւն ընել իրենց հետ Տէրոջը վարդապետութիւններուն վրայով : Ընդհակայի Թագաւորը աս գործոյն համար ամբաստանութիւն ըրաւ Փրիգերիկոս կայսրընտրին և Սաքսոնիայի Վէորդ դքսին : Նայց արդէն 'Նոյեմբեր ամսու մէջ՝ դուքսը հրաման ըրած էր իր ամէն հպատակներուն , որ Լուտերի 'Նոր Կտակարանին բոլոր օրինակները առնելակալաց ձեռքը յանձնեն : Պավիէրան , Պրանտէպուրկը , Աւստրիան և Հռոմայ հաւատարիմ բոլոր տէրութիւնները նոյն հրամանը հանեցին իրենց երկիրներուն մէջը : Բանի մը տեղուանք ալ՝ աս Սուրբ Գիրքերով հասարակաց հրապարակի մէջ սրբապիղծ խարոյկներ վառեցին : Նայպէս Հռոմ կընորոգէր վեշտասաներորդ դարուն՝ ան նոյն ոճիրները , որով հնեթանոսութիւնը ուզած էր կործանել գքրիստոնէական կրօնքը , երբ որ տէրութիւնը՝ քուրմերուն և իրենց կուռքերուն իշխանութիւնը տակէն ելլելու վրայ էր : Նայց ով կրնայ արգիլել արգելօք Աստուածային յաղթանակող ընթացքը : Վէորդ դուքսը կըդրէր , թէ "Մ արգիլելէս եթէ ալ , հազարաւոր օրինակներ ծախուեցան և կարգացուեցան իմ երկիրներուս մէջը" :

Աստուած՝ իր Հոգւոյն տարածեց այնպիսի մարդոց ձեռքով ալ՝ որոնք կուզէին որ բնաջինջ ընեն զանիկայ : Հռոմէական աստուածաբանները տեսնելով որ չեն կրնար խափանել Նարեկարգողին գործը , իրենք ալ 'Նոր Կտակարանին մէկ Թարգմանութիւնը հրատարակեցին : Աիկայ ճիշդ Լուտերի Թարգմանութիւնն էր , միայն թէ տպագրողները տեղ տեղ սրբագրեր էին . և ապիկայ կարգալու համար ամենևին արգելք մը չկար : Պետ չէր դիտեր Հռոմ , թէ ամէն տեղ՝ ուր որ Աս-

տուժոյ խօսքը [1]ընդունելի կըլլայ , իր իշխանութիւնը կըսասանի : Պրանտէպուրկի Յովակիմը հրաման ըրաւ հպատակներուն որ կարդան անոնք որ և իցէ թարգմանութիւնը Աստուածաշունչի , թէ Լատիներէն ըլլայ և թէ Վերմաներէն , միայն թէ Լիդդէմպէրկ տպուած ըլլայ : Վերմանիոյի ժողովուրդը և մասնաւորապէս Պրանտէպուրկի ժողովուրդը՝ աս կերպով շատ առաջ գացին ճշմարտութիւնը սորվելու մէջ :

Բարեկարգութեան երեսելի դարապետներուն մէկն ալ Նոր Կտակարանին աշխարհաբար հրատարակութիւը եղաւ , ուսկից անհամար արդիւնք յառաջացաւ : Նախնական Եկեղեցիին Քրիստոնէութիւնը՝ Մարտ Լութ հրատարակելովը դուրս ելաւ ան մառացութենէն՝ ուր որ ինկեր էր այնքան դարերէն ի վեր , ու ազգին առջևը ներկայացաւ . և աս տեսարանը բաւական եղաւ արդարացընելու ան յարձակմունքները՝ որոնց որ Հռոմ ենթակայ եղած էր : Խիստ պարզամիտ մարդիկը անդամ , կնիքները և արհեստաւորները , հերիք էր որ Վերմանական գիրերը ճանչնային , (այսպէս կըպատմէ մեզի ժամանակակից մէկը , որ մեծ թշնամի էր Բարեկարգութեան) մեծ փափագով Նոր Կտակարան կարդալու կը հետևէին : Մէն տեղ՝ Մարտ Լութերը հետերնին կը տանէին . անանկ որ շատ չանցաւ բերան սորվեցան զանիկայ , և տեսան որ աս գրքին ամէն մէկ երեսը բարձրաձայն կըբարոզէ , թէ Լութերի Բարեկարգութիւնը Աստուածային յայտնութեանը հետ կատարեալ համաձայնութիւն մը ունի :

Հայց միևչև հիմա Աստուածաշունչին և Բարեկարգութեան վարդապետութիւնը միայն կտոր կտոր հրատարակուեցան . մէկ կտորին մէջ այս ինչ ճշմարտութիւնը գրուած էր և ուրիշի մը մէջ այս ինչ մոլորու-

[1]Cochlœus. p. 50.

թեան դէմ գրուած էր : Ընդարձակ ասպարէզի մը վրայ դիրուցան և խառնաշփոթ էին հին շէնքին մնացորդները և նոր շէնքին նիւթերը , բայց բուն շէնքը դեռ կըպակսէր : Նոր Կտակարանին հրատարակութիւը անշուշտ ասպակութիւնը լեցուց , ու Բարեկարգութիւնը կրնար բանալ երբ որ աս գիրքը ի լոյս ընծայից . Լաւսիկ իմ կանանս . բայց օրհնեան ամէն մարդ ազատ է բսելու թէ Աւրբ Վիրքին զատ ուրիշ կանոն մը չունի , ուստի հարկ էր որ Բարեկարգութիւնը կանոնաւոր կերպով մը ծանուցանէ ինչ որ գտած էր ան՝ Աւրբ Վիրքին մէջ : Լաւ ահա աս բանը Մելանկտոն ըրաւ յանուն Բարեկարգութեան :

Մելանկտոն՝ ծանր բայց անհոգի յատաջ կերթար իր աստուածաբանական բացատրութիւնացը մէջ , և միշտ համարձակութեամբ հրատարակած էր իր քննութիւնները բուն պատուը : Երբէն 1520ին յայտնապէս ըսած էր , թէ եօթը խորհրդոց շատերուն մէջը ուրիշ բան չեմ տեսներ , բայց միայն Հրեական ծէսերուն մէկ նմանութիւնը , և պապին անսխալութեանը մէջ՝ ամբարտաւան պահանջմունք մը , հատատարապես հակառակ Աւրբ Վիրքին և ողջամիտ դատողութեան : "Աս վարդապետութիւններուն դէմ պատերազմելու համար , կըսէր , շատ Հերքիչներ պէտք է մեղի" : Յայտնի Մելանկտոն հասեր էր ան նոյն կէտը՝ ուր որ Լուտեր հասած էր առաջի ժիր և հանդարտ ճամբով : Պաքէն եկած էր վայրկեանը՝ որ ան ալ իր հատատոյ գաւանութիւնը հրատարակէ :

1521էն ի վեր՝ որ տեսեր Լուտեր Վարդպետին բերդն էր , Մելանկտոնի հոչակաւոր գործը "Ընդհանուր Քրիստոնեական Հասարակաց վերաբերեալ , Loci Communes" ներկայացուցած էր Լատին քրիստոնեաներուն այնպիսի վարդապետութիւններ՝ որոնք հատատուն հիմանց վրայ շինուած էին և սքանչելի վայելչութիւն մը ունէ-

ին : Ա՛ս գործը՝ պարզ և վեմ բովանդակութիւն մը կրցածպրէր ներածին և զարմացած ժողովրդոց աչքերն առնին : Նոր կտակարանին թարգմանութիւնը՝ Աստուածկարգութիւնը արդարացուց ժողովրդոց քովը . ու Ա՛նլանկտոնին Հասարակ ոեղինը՝ զանիկայ գիտուններուն քովը արդարացուցին :

Չրսամա կանուանէր աս գործը՝ բանակ մը զարմանալի կերպով մարանչելու շարուած , սուտ վարդապետներուն փարիսեական բռնաւորութիւնը դէմ . և որչափ որ խոստովանելցաւ՝ թէ ինքը համաձայն չէ հեղինակին հետ ըստ ամենայն մասին , բայց աս ալ ըսաւ . Ա՛ս թէպետև միշտ կըսիրեմ զԱ՛նլանկտոն , բայց շատ աւելցաւ իմ անոր վրայ ունեցած սէրս , աս գիրքը կարդալէս ետև * :

Ա՛սկայն ոչ ոք Ա՛ուտերի չափ անոր վրայ ուրախացաւ . քանզի իր բովանդակ կենացը մէջ՝ իրեն զարմացմանը առարկայ եղաւ աս գործը : Ա՛ն մանաւանդ հընչումները՝ որ իր դողդոջուն ձեռքովը յափշտակեր էր , իր հոգւոյն սաստիկ յուզման մէջ եղած ատենը , մարգարէից և առաքելոց քնարէն , ասոր մէջը կարգաւորելու էին հիացուցիչ ներդաշնակութեամբ : Ա՛ն ցիրուցան քարերը՝ որ ջանքով ժողվեր էր Աւրբ Վրոց աստպարէզէն , հիմն մկկտեղ հաստատած՝ հոյակապ շէնք մը եղեր էին : Ա՛սան որոյ Ա՛ուտեր միշտ կըյորդորէր երիտասարդները , որոնք Ա՛ղդէմպէրկ կուգային գիտութիւն սորվելու , որ աս գիրքը կարդան . և այսպէս կըսէր անոնց . "Թէ որ կուզէք աստուածաբան ըլլալ՝ Ա՛նլանկտոնի գործը կարդացէք" :

Ա՛ս վարդապետական գիրքը անգին գործ մըն էր Ա՛ւետարանի փաստին և իրաւանցը համար : Ա՛սով զբաղարտութիւնները հերքուեցան ու նախապաշարմունք-

* Erasm. Epp. p. 949.

նները կործանեցան : Լեկղեցիներուն , արքունեաց և համալսարաններուն մէջ՝ Անլանկտոնի ոգիին վրայ կըսքանչանային , և կըսիրէին իր շնորհալի քաղցր բնաւորութիւնը : Ընդունք ևս՝ որ հնդինակը չէին ճաշնար , միայն իր գործը կարդալով՝ իրեն դաւանութեանը չարեցան : Ամենք ևս քաշուեր էին , Լուտերի խիստ և երբեմն բռնադատող խօսքերուն պատճառաւը . բայց ահա այնպիսի մէկը՝ որ գեղեցիկ ոճով , ընտիր ախորժակով , զարմանալի պարզութեամբ և կատարեալ կարգաւորութեամբ յառաջ կըբերէ ան հզօր ճշմարտութիւնները , որոնց անակնկալ թնդիւնը՝ աշխարհը սարսեցուց : Ընդհ մարդ աս գիրքը կըփնտրէ , փափագանօք կըկարդայ և մեծ եռանդով կըսորվի անոր մէջը գրուածները : Այնքան քաղցրութեամբ և պարկեշտութեամբ գրուած էր ան , որ ամէնուն սիրտը շահեցաւ , և այնքան աշնութիւն և աղդութիւն ունէր , որ ամէնուն պատկառելի եղաւ . և ընկերութեան բարձր աստիճանի մարդիկը՝ որոնք մինչև անատնը բան մը որոշած չէին , յաղթուեցան հնազանդեցան ան իմաստութեամբը՝ որ անանկ գեղեցիկ ոճով կըխօսէր :

Այէկ կողմէն ալ ճշմարտութեան ան թշնամիները՝ որոնք Լուտերի ահաւոր հարուածներէն գեռ կործանած չէին , քիչ մը ատեն լուռ կեցան ու շփոթութեան մէջ մնացին , երբ որ Անլանկտոնի գիրքը երևան եկաւ : Ընդէկ իմացան որ ուրիշ մէկն ալ կայ եղեր Լուտերին պէս իրենց ատելութեանը արժանի : "Ընտոս քեզի , ազազակեցին անոնք , ով դժբաղդ Կերմանիա , ի՞նչ թշուառութեան մէջ պիտի ձգէ քեզ ատ նոր գիրքը" :

Մինչև "Առասրակաց տեղիքը" 1521էն մինչև 1595 , վաթսունըեօթը անգամ տպուեցաւ , թարգմանութիւններէն զատ : Ատուածաշունչէն ետքը՝ գուցէ աս գիրքն է որ Լեւտարանական վարդապետութիւնները հաստատելու աելի օգնեց :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

Երբոր "Կրամատիկոսն" Ընդանկտոն՝ այսքան քաղցրութեամբ այսպիսի ազդու օգնութիւն կրնէր Լուտերին, քանի մը ամսուան մարդիկ՝ Բարեկարգողին հակառակ, բռնութեամբ անոր դէմ կը յարձակէին: Լուտեր Ա արդարկէն փախչելով՝ վերստին եւեցած էր աշխարհիս տեսարանին վրայ. իր վաղեմի հակառակորդները առ բանը լսելով՝ նորէն սաստիկ կատղեցան: Արեք ամիս ու կէս էր որ Լուտեր Ա իդեմպերգ դարձած էր, երբ որ ձայն մը առաւ, որ հետզհետէ տարածուելու և մեծ դղրդիւն հանելու վրայ էր, թէ առաջնէն մեծ քրիստոնեայ թագաւորը իրեն դէմ կը գինի. և ասիկայ էր Ընգլիոյ հզօր թագաւորը Հենրիկոս Ը, որ ան օրերը գիրք մը շարադրեր էր Ա իդեմպերգի կրօնաւորին դէմ: "Հ՞ատ կը գովեն Ընգլիոյ թագաւորին մէկ գրքույկը", ըսաւ Լուտեր Լանկէ քաղաքը խրկած թղթոյն մէջ, 26 Յունիսի 1522ին:

Հենրիկոս Ը անատեսը երսունըմէկ տարեկան էր, բարձրահասակ և գեղեցիկ. վեհափառութեան և իշխանութեան կերպարանք մը կը տեսնուէր իր վրայ, և դէմքին գծագրութիւնը՝ մարքին աշխոյժութիւնը կը ցուցընէր: Խիստ բնութիւն մը ունէր, և կուզէր որ ամէն բան իր կրից բռնութեանը հնազանդի. ասկից զատ՝ այնպիսի ծարաւ մը ունէր փառք ստանալու համար, որ աւելի բերանը իր պակասութիւնները դաճկեց ան ե-
ան պոմը՝ որ յատուկ է երեսատարդներուն. նաև քանի մը ղղամտութիւններ ալ ունեցաւ, որ ան պակասութիւններուն քաջալերութիւն տուին: Հ ատ անգամ իր սիրելի դաանելուն հետ այցելութիւն կերթար իր մատրանա-

պետին , Թովմաս Վ ըլսէր կոչուած , որ մանավաճառի մը տղայ էր Լոխուիչ քաղքէն : Ա՛ս մարդը՝ մեծ յաջողակութիւն մը՝ չափազանց պատուասիրութիւն և խիստ շատ յանդգնութիւն ունենալով , պաշտպանութեամբ Վ ենչէսթրի Եպիսկոպոսին , որ տէրութեան առենապետն էր , շուտով իր տիրոջը սիրելի եղաւ . ու հետզհետէ անկարգութեանց մէջ ինկաւ որ իր տունը կայ . քանզի չէր համարձակեր որ այնպիսի անկարգութիւններ ընէ իր պալատին մէջը : Ա՛ս բանս կըպատմէ Պոլիտոր Վիրգիլիոս՝ որ անտեղը պապին հարկերը հաւաքողին փոխանորդն էր Անգլիոյ մէջ* : Ա՛ս մոլեկան յանդգնութիւններուն մէջ մատրանապետը իր անառակութեամբը կըգերազանցէր եւ րիտասարդ պալատականները՝ որ Հենրիկոս Ութերորդին հետ կըներկերանային . քանզի մոռնալով ան ծանրութիւնը որ քահանայի մը կըվայլէ , խաղ կըկանչէր , կըկաքաւէր , կըծիծաղէր , աւելցըփեղ անպարկեշտ խօսքեր կըպրուցէր ու սրախաղութիւն կընէր : Ա՛յսպէս քիչ ատենէն յաջողեցաւ իրեն արքայական խորհրդարանին մէջ առաջին տեղը ձեռք բերել . և մինակ կառավարելով զտէրութիւնը՝ բոլոր քրիստոնեայ իշխաններուն հետ բարեկամացաւ :

Հենրիկոս իր ժամանակը կանցընէր՝ կաքաւներու , հանդէսներու ու նիզակախաղութեանց մէջ զբօսնուլով . և յիմարաբար կըվատնէր ան գանձը՝ որ իր հայրը ահագին գահութեամբ դիզած էր : Ընծահանդէս նիզակախաղութիւնները անդադար ռկըմռկու կըյաջորդէին . թագաւորը՝ որ իր քաջառոյգ գեղեցկութեամբը բոլոր մարդոց մէջը երևելի էր , խաղարկութեան առաջին պաշտօնը ինքը կըկատարէր : Թէ որ յաջողութիւնը քիչ մը երկբայելի երևնար , իշխանը իր ճարպիկութեամբը և

* Polyd. Virgilius, Angl. Hist. Bâle, 1570, p. 633.

քաջութեամբը , կամ իր հակառակորդաց խորամանկ ճարտարութիւն բանեցընելովը յաղթութիւնը կըտանար , և ան շրջապատ տեղը կըթնար ցնծութեան աղաղակներէն և ծափահարութիւններէն ՝ի պատիւ Թագաւորին : Արիտասարդ իշխանին անապարծութիւնը չափէ դուրս կաւելնար աս դիւրին յաղթանակներովը , անանկ որ ալ աշխարհիս մէջը բան մը չկար որ կարծէր թէ պիտի չկրնայ յաջողութեամբ ՝ի գլուխ տանիլ : Արքեան ՝ի զինի կեցողներուն մէջ կըգտնուէր նաև Թագուհին , իր ծանրաբարոյ շարժմունքը , տրտում հայեցուածքը , մտածիր և սրտաբեկ կերպարանքը , աս հանդէսներուն մեծաձայն շքեղութեանը ներհակ բաներ էին : Ենրիկոս Ութերորդ արքայական աթոռը նստելէն քիչ մը ետքը ամուսնացած էր՝ տէրութեան վերաբերեալ պատճառներու համար , կատարինէ Արագոնացիին հետ , որ հինգ տարու մեծ էր իրմէ , և իր Արդուր եղբօրը այրի կինը ու Կարոլոս Ինգերորդին հօրաքոյրն էր : Ան նոյն ատենը՝ որ իր այրը Ենրիկոս այսպիսի խաղերով կըզբօսնուր , առաքինին կատարինէ՝ այնպիսի բարեպաշտութեամբ մը՝ որ գլխովին Սպանիացւոց սեպհականէ , կէս գիշերուան ժամանակը անկողինէն կելլէր , ու լուիկ կերթար մայրապետներուն հետ աղօթք կընէր , ծունկ չդքելով չոր գետնին վրայ : Արաւօտեան ժամը հինգին՝ քիչ մը հանգստանալէն ետև , նորէն կելլէր , ստուրբ Ֆրանչիսկոսի հանդերձը կըհագնէր . վասն զի աս ստուրբին երրորդ կարգը մտած էր ան . ապա անոր վրայէն արտորնօք արքայական հանդերձները հագնելով , եկեղեցի կերթար ժամը վեցին * , աստուածային պաշտամանցը ներկայ գտնուելու :

Երբ որ երկու հոգի այսքան մէկմէկէ տարբեր վարք ունին , անհնար է որ անոնք երկար ատեն մէկտեղ

* Ըստ Նէրոպացւոց :

ապրին : Հենրիկոս Ը. ալէկ հմուտ էր նաև Հռովմէական վարդապետութեանց . մանաւանդ թէ այնպէս կըթուէր , որ եթէ իր եղբայրը Էրդուր ողջ ճնացած ըլլար , ինքը պիտի նստէր Կէնդրպէրիի արքեպիսկոպոսական աթոռը : Հռովմայ Էդուինային և սուրբ Պոնավէնտուրայի գործքերը , Նիչակախաղութիւնները , Հանդէսները , Աղնաբեթ Պլունտը և ուրիշ տարփածուներ , ասոնց ամէն ալ սովորական զբօսանքներն էին Հենրիկոսի , որ իր մատուռին մէջը՝ իր շինած երաժշտական երգերովը պատարագ մատուցանել կուտար :

Հենրիկոս առջի անգամը որ Լուտերին վրայով լուր առաւ , սաստիկ բարկացաւ . և հաւիւ թէ Լյորմսի ժողովն վճիռը իմացուած էր Ընդղիոյ մէջ՝ հրաման հանեց իսկոյն՝ ի գործ դնել պապին կոնդակը և Լարեկարգողին գրքերը այրել :

1521 , Մայիսի 12ին՝ Հռովմայ Վօլսէյ , որ Ընդղիոյ տէրութեան ատենադպիրն էր , և միանգամայն կարդինալ և Հռովմայ նուիրակը , հանդիսական թափօրով սուրբ Պօղոսի եկեղեցին գնաց : Ան մարդը՝ գոռոզութեան խիստ բարձր աստիճանը հասեր էր , ու զինքը թագաւորներուն հաւասար մէկը կըկարծէր : Ասկեղէն աթոռի վրայ կընստէր միշտ , ոսկեզարդ անկողինի մէջ կըպառկէր , և իր կերակուրի սեղանը ոսկեթել սփռոցով մը ծածկուած էր . վասն որոյ աս պատեհութեանս մէջ մեծաշուք հանդէս մը ընել տուաւ* : Իր պալատին ուղիը հարիւր ծառաները՝ որոնց մէջ պարոններ , աստիճաններ և խիստ երևելի մարդոց զաւակներ կային , որոնք իրեն ծառայելով՝ կըյուսային որ մէկ օր մը հասարակաց պաշտօններու հասնին , աս հպարտ կարդինալին բոլորտիքը առեր էին : Ասկին ու մետաքսը ոչ միայն իր հանդերձներուն վրայ կըփայլփըլար , (ասիկայ

* Polyd. Virgilius. p. 664.

եղաւ առաջին եկեղեցականը որ համարձակեցաւ ասանկ շքեղ հանդերձներ հագնելու,) բայց նաև ձիերուն կաղամածոցը և անոնց ծածկոցներուն վրայ : Իր առջևէն երիտասարդ և գեղեցիկ քահանայ մը արծրեթէ գաւազան մը կկրկրէր, որուն ծայրը խաչ մը կար . անոր ետևէն ուրիշ եկեղեցական մը՝ նմանապէս նշանաւոր գեղեցկութեամբ , իր ձեռքը բռնած էր Լօրքի արքեպիսկոպոսական խաչը . երևելի անձ մը որ իր քովէն կը քալէր , իր կարդինալական խոյրը կրկրէր : Վանի մը ազնուականներ , առաջնորդներ , պապին և կայսեր դեսպանները իր հետը ընկերացած էին . որոնց ետևէն կուգար բազմաթիւ ջորիներու խումբ մը՝ վրանին բեռ-ցուցած խիստ աղնիւ և ծանրագին կերպասներով ծածկուած սնտուկներ : Ահա ասանկ փառաւոր հանդէսով՝ Ալդդէմպէրկի խեղճ միաբանին գրքերը այրելու կը տանէին Լօնտոնի մէջ : Երբ որ մայր եկեղեցին հասան , բարձրամիտ կարդինալը իր խոյրը սեղանին վրայ դնել տուաւ : Լօչէսդրրի առաքինազարդ եպիսկոպոսը խաչին առջևը գնաց կայնեցաւ , ու սրտաշարժ ձայնիւ քարոզ մը տուաւ Լուտերի հերետիկոսութեանը դէմ : Ապա հերեսիովտապետին ամբարիշտ գրքերը բերին և ջերմեռանդութեամբ այրեցին զանոնք անթիւ բազմութեանը առջին : Ահա աս կերպով Նարեկարգութեան առաջին լուրը բոլոր Անգլիա տարածեցաւ :

Հենրիկոս՝ որ անողորմաբար սպաննել կուտար իր հակառակորդները , իր կնիկները և իր մերիճները , միայն Լուտերի գրքերը այրել տալով գոհ չեղաւ , այլ գրեց նաև Վալադինեան կայսրընտրին ասոնք խօսքերը . "Սատանան՝ Լուտերի ձեռքովը աս ահագին հրդեհը բորբոքեց : Թէ որ Լուտեր չուզեր դարձի գալ , պէտք է այրել զանիկայ իր գրուածքներովը մէկտեղ" :

Բայց աս ալ բաւական չհամարեցաւ . վասն զի համոզուելով թէ աս հերետիկոսութեանս առաջ երթալուն

պատճառը՝ Վերմանացի իշխանաց՝ յետին տգիտութիւնն է, մտածեց թէ ալ ատենը հասած է որ իր բովանդակ հմտութիւնը երևան հանէ։ Իր սրովը ըրած յաղթութիւնները սիրտ կուտային իրեն թէ գրիչովն ալ յաղթութիւններ պիտի ընէ. բայց մէկ ուրիշ կիրք մըն ալ որ միշտ մեծ է փոքրահոգի մարդոց սրտին մէջը, այսինքն ինապարծութիւնը՝ կըդրդէր զթագաւորը։ Վասնզի շատ կըտրտմէր տիտղոս մը չունենալուն համար, ինչպէս որ "Աթուղիկէ" և "Ամենաքրիստոնեայ" տիտղոսները ունէին Սպանիոյ և Պաղղիոյ թագաւորները. ուստի՝ շատ ատենէ՝ի վեր ինքն ալ տիտղոս մը կըմուրար Հռոմէն։ Արդ՝ ի՞նչ ուրիշ բան կար արդեօք իր ուզածը ձեռք բերելու համար, քան որչափ աս հերետիկոսութեան դէմ յարձակուիլը. վասն որոյ Հենրիկոս մէկ դի ձգեց իր արքայական ծիրանին, և իր աթոռոյն բարձրութենէն աստուածաբաններուն աստիճանը իջաւ. և հրատարակեց իր գործը՝ "Պաշտպանութիւն եօթն խորհրդոց ընդդէմ Մարտինոս Լուտերի, որ գրած է անյաղթելի թագաւորը Անգղիոյ և Պաղղիոյ, իշխանը Իռլանտիոյ, Հենրիկոս՝ աս անունը կրողներուն ուրդը"։

"Աս հակեղեցւոյ առջևը պիտի նետուիմ, կըսէր Անգղիոյ թագաւորը ան գրուածքին մէջը, զանիկայ ազատելու համար. ես իմ սրտիս պիտի ընդունիմ Թշնամիին ան թունալից նետերը որ հակեղեցիին վրայ կըյարձակին"։

Հենրիկոս Ը չէր կրնար թագուցանել իր տկար հակառակորդին համար ունեցած ատելութիւնը։ "Աս մարդը՝ ըսաւ թագաւոր աստուածաբանը, կարծես թէ տղաբերքի ցաւ ունի. չափէ դուրս քրտինք կըթափէ. բայց իր ծնածը հովմն է և ոչ ուրիշ բան։ Վերցուր իր խօսքերուն յանդուգն ծածկոցը, որով իր անտեղի ըսածները կըհագուեցընէ, ինչպէս որ կապիկի մը ծիրանի կըհագցընեն, ալ ի՞նչ կըմնայ... անպիտան ու դատարկ իմաստակութիւն մը"։

Ընդհուպ թագաւորը յաջորդաբար կը պաշտպանէ պատարագը, ապաշխարութիւնը, դրոշմը, ամուսնութիւնը, ձեռնադրութիւնը և վերջին օծումը. անխնայ նախատելից խօսքեր կը սկսէ իր հակառակորդին, անուանելով զանիկայ դժոխային գայլ, թունաւոր լիժ և անգամ սատանայի: Լուտերի համեստութեանը անգամ կը դպչի. ոտքի տակ կառնէ աս մուրացիկ միաբանը իր արքայական բարկութեամբը. և, "Երբև իր արքունական գաւազանովը կը գրէ" կըսէ պատմիչ մը:

Սակայն հեղինակին և իր դարուն նայելով՝ խոստովանիլ պէտք է թէ ասիկայ գէշ գիրք մը չէ. վասն զի տեղ տեղ ազդու ոճ մը ունի: Նայց անատեղի հասարակութիւնը չկրցաւ չափաւորել զինքը և ճշմարիտը գրուցել. քանզի չափէ դուրս գովեստներ տուին Ընդհուպ հզօր թագաւորին շինած աստուածաբանական ճառին: Ոմանք կըսէին թէ "Երեգակը դեռ տեսած չէ ամենևին այսպիսի իմաստալից գիրք մը". և ոմանք՝ թէ "Ինակ սուրբ Ոգոստինոսի գրուածներուն հետ կրնայ բաղդատուիլ. ասիկայ Կոստանդիանոս թագաւորը, մեծն Կարոլոսն է" կըսէին: Եւ ուրիշները՝ թէ "Լեւի մեծ մարդ մըն է ան. երկրորդ Սողոմոն է":

Այս ձայները շուտով Ընդհուպ սահմաններէն անդին անցան: Լեւոն ուզեց որ Հինտօրի գահերէցը Յովհաննէս Քլարք, իր դեսպանը Հռովմայ, իր շինած գիրքը ծայրագոյն քահանայապետին տայ: Եւն ի ընդունեց զդեսպանը որ ատեն կարդինալները իր քովը հաւաքուեր էին: Քլարք ներկայացուց անոր թագաւորին շինած գիրքը՝ և ըսաւ. "Թագաւորը՝ իմ տէրս, կը խոստանայ ձեզի, որ Լուտերի մոլորութիւնները գրիչով հերքելէն ետև, պատրաստ է սրով ալ անոր կուսակիցներուն հետ մարտնչելու": Լեւոնին սիրտը ելաւ աս խոստմունքը լսելուն, և պատասխանեց որ թագաւորին գիրքը անշուշտ Հոգւոյն Սրբոյ օգնութեամբը գրուած է. և անուանեց

զ՝Ենրիկոս "պաշտպան հաւատոյ" , ասոր տիտղոսը ունին մինչև հիմա Անգղիոյ Թագաւորները :

Ենրիկոսի գրքին եղած մեծարանքը Հռոմմայ մէջ շատ օգնեց որ ամէն մարդ կարդայ զանիկայ : Անոնի մը առաւան մէջ զանազան մանուլներով հազարաւոր օրինակներ տպուեցան : "Ողջոր քրիստոնեաները , կըսէ Վոքլէոս , զարմացմամբ և խնդութեամբ լեցուեցան" :

Այս տարօրինակ գովեստները՝ առնլի շատցուցին Թագաւորին անտանելի անապատածութիւնը . ալ ամենևին երկբայութիւն մը չունեցաւ իր Հօրը Հոգիէն ներշնչեալ ըլլալուն վրայ : Ու ան նոյն ատենը ալ չէր ուզեր որ մէկը իրեն դէմ խօսելու համարձակի : Այնպէս կըհամարեր թէ պապականութիւնը ոչ ևս Հռոմ է , այլ Կռոմինիչ քաղաքը . թէ անսխալականութիւնը իր գլխոյն վրայ կըհանգչի . և ասոր բանս ժամանակէ մը ետև շատ օգնեց Անգղիոյ Ռարեկարգութեանը :

Առտեր կարդաց Ենրիկոսի գիրքը՝ արհամարհանաց , անհամբերութեան և սրտմտութեան ժպիտով մը : Անոր մէջ եղած ստութիւնները և նախատինքները , մանաւանդ թէ անարգական խօսքերը և վերերևոյթ կարեկցութիւնը որ Թագաւորը կըցուցընէր , Ա Լդդէմպէրկի վարդապետին սրտմտութիւնը գրգռեցին : Նմանապէս պապին տուած պատիւը ասոր գրքին՝ որով Անետարանին Թշնամիները զՌարեկարգութիւնը և զՌարեկարգողը կը նախատէին , իրը թէ արդէն կործանուեր և չաղճուկ էին անոնք , առնլի զայրացուցին զանիկայ : Ռակայն ալ ինչ պիտի խնայէր ան . չէ՞ որ անանկ Թագաւորի մը համար կըպատերազմէր , որ աշխարհիս ամէն Թագաւորներէն մեծ էր : Ուստի այնպէս Թուեցաւ իրեն որ այնուհետև Անետարանական հեղութիւն գործածելու ատենը չէր , այլ աչքի տէզ աչք , ու ակռայի տէզ ակռայ . վասն որոյ չափաւորութեամբ վարուիլը մէկդի դրաւ : Կատաղի առիւծը՝ հալածուած , նախատուած , պաշարուած

և վիրաւորուած ըլլալով , դարձաւ յարձակեցաւ սաստկութեամբ իր թշնամին ջախջախելու : Կայսրընտիրը , Պալատին , Ներանկաան և Պուկէնհակէն զուր տեղը ջանացին անոր սիրտը առնելու , քանզի կուզէին արգիլել և չհաղորդել որ պատասխանէ . բայց ամենևին չկրցան համոզել զանիկայ :

Լուտեր նախ և առաջ յանդիմանեց պ. Հենրիկոս Ը , որ իր վարպապետութիւնները միայն կոնդակներու և մարդկային վճիռներու վրայ հաստատած էր : "Ես' ըսաւ , անդադար կաղաղակեմ , Ձեւատաան , Քրիստոս ... Իմ հակառակորդներս անդադար կըպատասխանեն , Սովորութիւն , Սահմանադրութիւն , Հայրեր : "Ձեր հաւատքը , կըսէ Պօղոս առաքեալ , մարդոց իմաստութեանովը չըլլայ , այլ Աստուծոյ կարողութիւնովը" : Քահանան՝ ասոնք չանթահար խօսքովը կըկործանէ և ցիրուցան կընէ , ինչպէս որ հողմը փոշին կըցրուէ , Հենրիկոսի բովանդակ յիմարական ոգիները" :

Այս մանրամասնաբար կըհերքէ անոր գրածները , մէկիկ մէկիկ ըրելով բոլոր ապացոյցները , պարզ կերպով՝ պերճ խօսքով և Սուրբ Գրոց ու եկեղեցական պատմութեանը հմտութիւն ունենալով , և միանգամայն համարձակութեամբ և արհամարհանօք ու երբեմն ալ խրատութեամբ , որուն համար պէտք չէ որ զարմանանք :

"Ով պապականք , կըսէ Լուտեր իր խօսքը ասարտելով , պիտի չվերջացընէք ձեր ընդունայն հալածումները : Ըրէք դուք ինչ որ կուզէք ընել . բայց պէտք է որ աս Ձեւատարանին առջևը՝ որն որ ես Անարհնաս Լուտերս քարոզեցի , կործանին և կորսուին պապերը , եպիսկոպոսները , քահանաները , միաբանները , իշխանները , սատանաները , մահը , մեղքը և ինչ որ Յիսուս Քրիստոս՝ կամ Յիսուս Քրիստոսով չէ"* :

*L. Opp. Leipz. XVIII. p. 209.

Այսպէս կրնաստէր ազգատ միաբանը, որուն խոտո-
թիւնը անշուշտ ներելի չէ, թէ որ դատելու ըլլանք զին-
քը ան կանոնովը՝ այսինքն Աստուծոյ Խանիւը, որն որ
ինքը իրեն օգնութիւն կրկանչէ: Դաև չեմք կրնար ար-
դարացընել զանիկայ՝ ան դարուն բրտութիւնը պատճառ
բերելով, որովհետև Ներսէսն զգոյշ էր իր գրու-
թեանցը մէջ ու քաղաքավարութեամբ կրնաստէր, կամ
իր բարուցը խոտութեանը տալով, վասն զի ոչ միայն
խոտութեամբ այլ և շատ կրիւք կրնաստէր: Արևմէ ալ
աւելի աղէկ է ըսել թէ իր ըրածը անվայելուչ բան մըն
էր. բայց շիտակը ըսելով՝ կրտեսնեմք որ ժէ դարուն
մէջ ասանկ խոտութիւնը հիմակուան պէս տարօրինակ
բան մը չէր: Ին ժամանակի գիտունները իշխանաց պէս
զօրաւոր մարդիկ էին. Հերիկոս Լուտերի դէմ գրած էր
մատենագրի մը կարգը անցնելով: Լուտեր պատաս-
խանեց անոր՝ գիտուններուն մէջ եղած ան նոյն օրէն-
քին համեմատ, թէ երբ որ մէկ բանին ճշմարտութիւնը
կըսուի, ընդունիլ պէտք է զանիկայ, առանց նայելու
ըսողին հանգամանացը: Ես ալ կըսեմք, թէ որ ատեն
Հերիկոս ապստամբեցաւ պապէն, ան նախատական
խօսքերը՝ որով Հռոմէական հեղինակները և նոյն իսկ
պապը նախատեցին զանիկայ, Լուտերի ըսածներէն շատ
աւելի եղան:

Ագաւորական պալատին մէջը մեծ շփոթութիւն մը
ծագեցաւ: Աիւրէյ, Ալօլսէյ և պալատականներուն բաղ-
մութիւնը՝ Կռինիչի հանդէսները և ուրախութիւնները
մէկդի թողուցին, ու սաստիկ սրտմտութեամբ լցուած՝
Թշնամանալից և կծու խօսքեր կըզրուցէին: Ագաւորը
տեսնելով զինքը հասարակ մատենագրի մը տեղ դը-
րուած Եւրոպայի առջևը, տակնուվրայ եղաւ, և առ բանը
վտանգաւոր սեպելով իրեն՝ մէկդի ձգեց աստուածաբան-
ներուն գրիչը, և աւելի ազդու միջոցներ բանեցընելու
համար՝ ուրիշ տերութիւններէ սկսաւ ձեռք առնել:

Աստի Կոմնինի պալատէն դեսպան մը գնաց, կայսրընտրին և Սաքսոնիայի դքսերուն՝ Ընդհանուր Թագաւորին նամակը տանելու։ Հենրիկոս ասանկ գրած էր իր նամակին մէջը. "Լուտեր՝ ճշմարիտ իժը երկինքէն ինկած, իր թոյնը փրփրալից կոհակներու պէս երկրի վրայ կը թափէ, կըգրգռէ ապստամբութիւն կըհանէ Հիսուս Քրիստոսի Հաւատքին մէջը. կարգը կանոնը բնաջինջ կընէ, տէրութիւնները կընախատէ, աշխարհականները քահանաներուն դէմ ոտք կըվերցընէ, աշխարհականները և քահանաները պապին դէմ, ժողովուրդները թագաւորներուն դէմ. և միտքը ուրիշ բան չէ՝ բայց միայն կուզէ որ քրիստոնեաները իրարու հետ պատերազմին, մէկզմէկ ջարդեն, ու մեր հաւատոյ թշնամիները տեսնեն ասոնց ծորածին սոսկալի տեսարանը ու վրանիս ծիծաղին։

"Ինչ վարդապետութիւն է ասիկա՝ որ Լուտեր Ընտանական կանուանէ զանիկայ. միթէ Աւետարանի վարդապետութիւնը չէ՞։ Արդ՝ գերապատիւ հօրեղբարք, գիտեմ թէ ինչ ըրին ձեր նախնիքը ան վարդապետութիւնը բնաջինջ ընելու համար։ Պոհեմիայի մէջ հալածեցին զանիկայ վայրենի գազանի մը պէս, ու մէկ փոսի մը մէջ ձգեցին, և չորս դիէն աղէկ մը փակեցին։ Յուսամ որ դուք ալ թոյլտուութիւն պիտի չընէք որ ձեր անհոգութեամբը ելլէ անկից գազանը, Սաքսոնիայի մէջ սողոսկի, բովանդակ Վերմանիոյ տիրէ, ու իր ծխաշունչ քթէն գժոխային հուրը ժայթքէ, և հետու տեղւանք ալ տարածէ ան հրդեհը՝ որ ձեր աղգը շատ անգամ իր արնամբը մարել ուզեց։

"Ալ ասոր որոյ, ով արժանապատիւ բարեկամք, ահա կըյորդորեմ ձեզ և կաղաչեմ, Ի սէր Աստուծոյ շուտով հեղձուցէք Լուտերի անիծեալ աղանդը. թէ հնար է՝ մարդ մի՛ մեռցուներ. բայց թէ որ հերետիկոսական յամառութիւնը շարունակուելու ըլլայ, աներկիւղ մեռցուցէք, որ աս գարշելի աղանդը անոր հետ երկինէ տակէն"։

Կայսրընտիրը ու իր եղբայրը պատասխան տուին թագաւորին, թէ աս վէճը ապագայ ժողովի մը վճռոյն թողուած է։ Աստի Հենրիկոս չկրցաւ իր նպատակին հասնիլ։ "Յոպիտէր մեծ անուն մը վէճին մէջը խառնուելով՝ կըսէ եղբայր Պօղոս Սարպին, աւելի հնազանդական բան մը եղաւ. անանկ որ ամէն մարդ բարեկամացաւ Լուտերի հետ, ինչպէս որ սովորաբար կըպատահի պատերազմներու և նիզակախաղութեան մէջ, ուր տեղ՝ի զին կեցողները աւելի հակամիտութիւն մը կունենան խիստ տկար եղողին, և անարժէլի է իրենց անոր գործքերուն քաջալերութիւն տալը"*։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

ՅԻՐԻՒ խիստ մեծ յուզմունք մը պատճառեց աս բանը. Նարեկարգութիւնը՝ որ իր առաջին վարդապետին հետ փակուած կըկարծուէր բերդի մը նեղ սենեակին մէջ, Աօրմնի ժողովէն եաքը, ճառագայթաձակ փայլեցաւ բովանդակ տէրութեան երկիրներուն և գրեթէ բոլոր քրիստոնէից մէջ։ Երկու կողմէն ժողովուրդը՝ որոնք մինչև ան ատենը մկզմկու խառնուած էին, սկսան քաժնուիլ իրարմէ. անոնք որ կուսակից էին աղքատ միաբանին՝ որ իր խօսքէն զատ բան մը չունէր, Կարոլոս Հինգերորդին և Լեոն Ժ.ասներորդին ծառաներուն առջևը աներկիւղ կելլէին։ Լուտեր հազիւ թէ Վարդապետութեան բերդէն ելած էր, որ ատեն պապը բանադրեց բոլոր իրեն հետևողները. կայսերական ժողովը իր վարդապետութիւնը դատապարտեց. Վերմանական տէրութեանց

* Hist. du Concile de Trent. p. 15, 16.

մեծ մասին մէջ իշխանները քանացին որ սպաննեն զՅուտեր . Հռովմայ պաշտօնեաները հալածեցին զանիկայ ժողովուրդին առջևը՝ իրենց սաստիկ նախատինքներովը . ուրիշ քրիստոնեայ տէրութիւնները խնդրեցին Կերմանիայէն՝ որ սպանուի ան Թշնամին , որուն վրեժխնդրէն հետևանց ալ խիստ կըվախնային : Այսօր ամենայնիւ աս նոր կողմը՝ թէպէտև սակաւաթիւ էր , և իր անդամներուն մէջ կարգ կանոն մը չկար , և միաբան աշխատութիւն մըն ալ չունէին , մէկ խօսքով՝ ամենևին անանուկ բան մը չունէին՝ որ ամենուն ոյժը բերեր մէկտեղ միացընէր , սակայն արդէն մեծ սարսափ կուտար Հռովմայ ան ընդարձակ , վաղեմի և հզօր իշխանութեանը՝ իր հաստատուն ազգու զօրութեամբը և իր արագօրէն ըրած յաղթանակներովը : Ամէն տեղ՝ ինչպէս որ գարնանային առաջին ջերմ ժամանակները կըլլայ , Կարեկարգութեան սերմունքը անաշխատ և գրեթէ ինքնին գետնէն դուրս կելլէին . Կարեկարգութիւնը ամէն օր մէկ նոր յառաջադիմութիւն մը կրնէր : Հանապան անձինք , զանազան գեղեր , արուարձաններ և ամբողջ քաղաքներ կըմիաբանէին Յիսուսի անուան աս նոր դաւանութեանը : Ուրիշ՝ սաստիկ ընդդիմութիւններ և սոսկալի հալածուածներ կային , բայց ան գաղտնի զօրութեանը դէմ՝ որ բոլոր աս ժողովուրդը յառաջ կըմղէր , մէկը չէր կրնար դիմանալ . ու նոյն իսկ հալածեալները՝ իրենց ընթացքը արտորցընելով՝ աքսորներուն , բանտերուն և խարոյկներուն մէջէն անցնելով՝ յառաջ կուգային , ու ամէն տեղ իրենց հալածիչներուն կըյաղթէին :

Հանական կարգերը՝ որն որ Հռովմ տարածեր էր բոլոր քրիստոնէից մէջ ուռկանի մը պէս , որ հոգիները որսայ և գերութեան մէջ պահէ զանոնք , առաջինը եղան իրենց կապերը քակելու , և շուտով աս նոր վարդապետութիւնը տարածելու Արևմտեան բոլոր Եկեղեցիներուն մէջ : Հանքերուն մեծ մասին մէջ՝ խիստ խե-

լացի , բարեպաշտ և գիտուն կրնաւորները՝ Նարեկա-
գումեան կոչմը բռնեցին : Վերմանիայի մէջ ամէն տեղ
կրտեսնուէր որ միաբանները իրենց վանքին դուռը կը
ձգէին վեղարնին . ասոնցմէ ոմանք իրենց եղբարցը կամ
աբբաներուն բռնութենէն կրփախչէին . ոմանք հեզա-
հոգի բնութիւն մը ունենալով՝ ալ չէին կրնար համբե-
րել ան վէճերուն՝ որ միշտ կրշարունակուէին , ան նախա-
տինքներուն , աղաղակներուն և ատելութիւններուն , որ
կրհալածէին կրնեղէին զիրենք բոլոր օրը : Հ. յաւերը
համոզուած էին որ վանական կեանքը՝ Ս. յոհաննէս կա-
մացը և քրիստոնէական կենացը հակառակ է . ոմանք
քիչ քիչ աս բանիս խելք հասցուցեր էին . ուրիշները մէ-
կէն խելահաս եղեր էին , Ս. յոհաննէսի մէկ վկա-
յութիւնը կարդալով :

Հայց չէ թէ միայն միաբանները Ս. ետեփանոսի դրօ-
շակին տակը կուգային . քահանաներն ալ անոնցմէ ա-
տելի բազմաթիւ աս նոր վարդապետութիւնը կրքարո-
զէին : Սակայն անիկայ և ոչ իսկ քարոզիչներու կարօտ
էր տարածուելու համար . վասն զի շատ անգամ մտքերուն
կրներգործէր ան , կարթնցրնէր զանոնք իրենց խորին
թմրութենէն , առանց մէկու մը խօսելուն :

Ս. յուտերի գրածները կրկարդացուէր քաղաքներուն ,
արուարձաններուն և գեղերուն մէջն ալ . շատ անգամ
իրիկուընները իրենց դպրատանը վարժապետին տունը կը
ժողվուէին , և հոն վառարանին քովը նստած կրկարդային .
և ան նոյն ատենը ոմանք աս գրութիւններուն վրայ զար-
մացած՝ Ս. յուտերի աշակերտը կրբռնային և ապշած կրձեռ-
կին , երբոր Ս. յուտերի աշակերտին քրիստոնէութենէն՝ և
իրենց ունեցած քրիստոնէութենէն մէջի մեծ տարբերու-
թիւնը կրտեսնէին . ու քիչ մը ատեն տարակուսած մը-
նալով՝ Հռոմայ և Պուրբ Հրոց մէջ տեղը , շուտ մը ան
կենդանի խօսքերուն կապաւինէին , որ իրենց սրտին մէ-
ջը նոր և հաճոյական լոյս մը կրճառագայթէր : Ն. ին մի-

ջոցին աւետարանական քարոզիչ մը վրայ կուգար , գուցէ քահանայ մը կամ միաբան մը , ասիկայ պերճախօսութեամբ և համոզիչ կերպով կըհաակըցընէր * , թէ Վրիստոս իր ժողովուրդին մեղացը համար կատարեալ հատուցում ըրած է . Սարը Վրոց վկայութիւններովը կըհաստատէր մարդկային գործքերուն և մարինոյ ապաշխարանաց ունայնութիւնը : Ըն առնը սոսկալի ընդդիմութիւն մը կըծագէր . եկեղեցականները և առնականները ամէն բանի ձեռք կըզարնէին վերստին ձեռք բերելու ան մարդիկը՝ որ կորսնցընելու վրայ էին : Նայց աս նոր քարոզութիւնս համաձայն էր Ըստուածաշունչ Վրոց , և այնպիսի ծածուկ աղդութիւն մը ունէր որ սրտերը կըշահէր , և խիստ ապստամբները անգամ կընուաճէր : Սյսան որոյ մեկէն Ըւետարանին կողմը կըբռնէին անոնք՝ վտանգի մէջ դնելով իրենց տաացուածքը , և թէ որ հարկը պահանջէր՝ իրենց կեանքն ալ . ուստի մեկդի կըձգէին անօգուտ և մոլեգին նախանձաւորութիւն ունեցող պապականութեան քարոզիչները : Նրբեմն ժողովուրդը բարկացած՝ որ այնքան ժամանակ խաբուեր են անոնցմէ , կըստիպէր զանոնք որ իրենցմէ հեռանան . շատ անգամ քահանաները իրենց ժողովուրդէն երեսի վրայ թողուած , առանց տաստանորդի , առանց նուէրքի , տրտմութեամբ ուրիշ տեղ կերթային ապրուստ ճարելու : Նր որ առն Հռոմայ նեցուկները կըհեռանային աս տեղերէն , լուռ՝ սրբոտերնին կոտրած , և երբեմն ալ իրենց նախնի հօտատերուն անէծք տալով հրաժարական ողջոյնի տեղ , ժողովուրդը՝ որ ճշմարտութեան և ազատութեան համար խնդութեան մէջ էին , կերթային կըշարուէին նոր քարոզիչներուն շուրս դին , ուրախութեան աղաղակներով ու մեծ փափագով մը Ըստուծոյ խօսքը լսելու . գրեթէ

*Eaque omnia prompte , alacriter , eloquenter. (Cochlæus. p. 52.)

յաղթանակաւ եկեղեցի կըտանէին զանոնք և ամպիոնը կըհանէին* :

Ն՚ը զօրաւոր խօսքը որ Ն՚ստուծմէ կուգար , մարդկային ընկերութիւնները նորոգեց : Շատ անգամ կը պատահէր որ ժողովուրդը՝ կամ իրենց մէջ գտնուող եւրեվիները կըգրէին մէկու մը՝ որուն հաւատքը ծանուցեալ էր , որ գայ լուսաւորէ զիրենք . անիկայ ալ՝ ի սէր Ն՚ետարանին , անմիջապէս մէկդի կըձգէր իր գործը , ընտանիքը , բարեկամները և հայրենիքը : Կարեկարգութեան կուսակիցները ստէպ հալածանքէ ստիպուած , իրենց բնակարանէն կըհեռանային , և անանկ տեղ մը կերթային , ուր որ դեռ անծանօթ էր Կարեկարգութիւնը . Հոն կըգտնէին մէկ տուն մը՝ որ աս աղքատ ճամբորդներուն ապաստանարան կըլլար , ուր տեղ Ն՚ետաբանին վրայով կըխօսէին , քանի մը երես կըկարդային մտադիր քաղաքացիներուն , և հրաման կընդունէին , գուցէ իրենց նոր բարեկամներուն խնդրանքը , որ հրապարակաւ քարոզեն եկեղեցւոյ մէջ . . . : Ն՚ահատները մեծ հրճիւ մը կըբորբոքէր ան քաղաքին մէջը , անանկ որ անհնար կըլլար զանիկայ մարել որչափ որ սաստիկ ջանք ընէին† : Ահ որ չկրնային եկեղեցւոյ մէջ քարոզել , ուրիշ տեղ մը կըքարոզէին . քանզի ամէն տեղ եկեղեցի կըդառնար : Ն՚եսմ քաղաքը Ն՚օլմէյնի մէջ Ն՚երմանդաստ անունով մէկը որ Ա՚իդէմպերկէն եկած էր , և քահանաները թոյլ չտուին որ ժողովրդապետական եկեղեցին մտնէ , անոնք ժողովրդոց քարոզ կուտար գերեզմանատանը մէջ՝ երկու մեծ ծառերու շուքին տակը , ան նոյն տեղին մօտ՝ ուր որ եօթը դար առաջ Ն՚նաքար Ն՚ետաբանը քարոզած էր հեթանոսներուն : Ն՚րմնատագ քաղաքին մէջ Վատպար Կիմել Գոստինեան կրօնաւորը ,

*Cochlœus. p. 53.
†Ibid. p. 54.

շուկային մէջը քարոզ կուտար : Տանջիկ քաղաքը Աստուածաշունչ կարդացած չէր : Ասոր համար՝ Աստուածաշունչը կրնար ամէն մարդու ձեռքը տալ : Ասոր համար՝ Աստուածաշունչը կրնար ամէն մարդու ձեռքը տալ :

Երբ որ քահանաները անվայելուչ ապահովութիւն մը կը ցուցընէին ժողովուրդին , նոր քարոզիչները կ'ըսէին անոնց . "Անոնք ձրի առին ու ձրի կուտան" : Այդ պատճառով՝ որ նոր քարոզիչները շատ անգամ ամսական կը բացատրէին հասարակութեանը , թէ Հռոմի աստիճանաւոր Վերմանացիներուն խանգարեալ աստուածութիւն մը կ'երկնէր , և որն որ հիմա առաջին անգամ կ'լսէր Վերմանիա Քրիստոսի Ասքը իր աստուածային նախկին գեղեցկութեամբը , իսկ ապաւորութիւն մը կրնէր ունկնդրաց սրտին վրայ : Ու ասկէ մեծ խորհուրդ՝ թէ ամէն մարդիկ հաւասար են , և Յիսուս Քրիստոսով բոլոր հանուր եղբայրութիւն մը ունին , անոնց մտքերը կը լափշտակէր :

Ամենէն խոնարհ մարդիկը և կնիկները անգամ Աստուծոյ Հանին օգնութեամբը սրտերը կը համոզէին և իրենց կը դարձընէին . քանի կարգ դուրս ժամանակները՝ կարգ դուրս գործքեր կ'ըլլան : Քրիստոնեայ ոստանի մը Հուտերի գրուածքները կը կարդար Հոն վարդապետին եղած քաղաքը , Հոն ժողովուած բազմութեանը : Ան քաղաքին մէջ՝ համալսարանը ուղղուվ որ դէմ կեցայ Աղեքսանդրի մէկ աշակերտին , ստիպեց զանիկայ որ իր ըսածները հերքէ . բայց կին մը՝ Պրիսկիլա տը Ակօֆէն անունով , պաշտպան կեցաւ անոր , և վարդապետները հրաւիրեց որ իր հետը հրապարակաւ վիճաբանին : Հանդի կնիկները և տղայքը , արհեստաւորները և զինուորները աւելի հմուտ էին Աստուածաշունչ Պրոց ,

քան որչափ դպրատան վարժապետները և քահանաները :

Ռէրիստոնէութիւնը երկու բանակի բաժնուած էր , և ատոնց երկուքն իրարու խիստ ներհակ երևոյթ մը ունէին : Հռովմէական եկեղեցականներուն դէմ , որոնք լեզուաց հմտութիւնը և գեղեցիկ դպրութեանց մշակութիւնը զանց ըրեր էին , ինչպես կըպատմէ անոնցմէ մէկը* (Ռոքլէոս) , աղնուաբարոյ երիտասարդներ կային , ինքզինքնին բան սորվելու տուած , Աստր Վէրքը աղէկ հասկընալու և հին ատենի ընտիր գրքերուն ընտանենալու : Ոմանք սրամիտ , վհանձն և քաջասիրտ երիտասարդներ ըլլալով՝ քիչ ատենի մէջ այնքան բաներու հմուտ եղան , որ մէկը չէր համարձակեր անոնց առջևը վիճաբանութիւն ընելու : Այս չէ թէ միայն կեդրանի հաւատք ունենալնուն համար՝ իրենց ժամանակակիցները գերազանցեցին , բայց նաև իրենց ընտիր ոճով՝ հնութեանց տեղեկութիւններով՝ ճշմարիտ փիլիսոփայութեամբը՝ կենցաղագիտութեամբը՝ որ այս բաները Հին Աշխարհի աստուածաբանները (ինչպես որ կանուանէ զանոնք նա ինքն Ռոքլէոս) գլխովին չունէին : Այսան որոյ՝ որ ատեն Վարեկարգութեան աս երիտասարդ պաշտպանները՝ Հռովմէական վարդապետներուն կըհանդիպէին բնկերութեան մը մէջ , անանկ դիւրութեամբ և ապահովութեամբ կըջրէին անոնց բսածները , որ ան տգէտ մարդիկը կըշփոթէին և ամէնուն առջևը անարգանաց մէջ կիյնային :

Տպագրութիւնը՝ ան հզօր մեքենան , որ հնգետասաներորդ դարուն մէջ հնարուեցաւ , խիստ շատ օգնեց աս ամէն ջանքերուն . ու իր զօրաւոր նետերը սկսաւ անդադար արձակել և խրամատել Թշնամիին պարիսպները :

Վարեկարգութիւնը այնպիսի աղդու շարժառիթ մը եղաւ , որ սաստիկ արագութեամբ առաջ տարաւ Վեր-

*Cochlœus. p. 54.

մանիոյ մէջ հասարակաց գրագիտութիւնը : 1513ին՝ միայն երեսունըհինգ կտոր գիրք տպուած էր հոն , և 1517ին՝ երեսունըեօթը կտոր . բայց գրքերուն թիւը զարմանալի արագութեամբ աւելցաւ Լուտերի նախադասութիւնները՝ ի լոյս ընծայուելէն ետքը : 1518ին՝ եօթանասուներմէկ կտոր զանազան գրքեր տպուեցան . 1519ին՝ հարիւր տասներմէկ գիրք . 1520ին՝ երկու հարիւր ութը . 1521ին՝ երկու հարիւր տասներմէկ . 1522ին՝ երեքհարիւր քառասունըեօթը . 1523ին՝ չորս հարիւր իննսունըուրեք . . . : Ա՛յս ասոնց ամէնն ալ Ա՛իդէմպերկ տպուեցաւ , որոնց շատը Լուտերին գրուածքներն էին . 1522ին՝ անոր հարիւր երեսուն կտոր գրութիւնները տպուեցան . հետևեալ տարին՝ հարիւր ութսուն երեք կտոր : Ա՛յս տարուանս մէջ՝ Հռովմէականները ընդ ամէնը քսան գիրք հրատարակեցին * : Ա՛յսպէս Գերմանիոյ գրագիտութիւնը առաջ կերթար պատերազմներու մէջ , ինչպէս և իր կրօնքն ալ . ալ այնուհետև գիտուն կերևնար ան՝ խորխմաստ , համարձակ և արագաշարժ , ինչպէս որ ժամանակէ մը ետքը տեսնուեցաւ : Ա՛զգային ոգին առաջին անգամ յայտնուեցաւ իր բնական պարզութեամբը , և իր ծնած վայրկեանին՝ քրիստոնէական եռանդին հրովը մկրտուեցաւ :

Լուտեր և իր բարեկամները կը գրէին , և ուրիշներն ալ անոնց գրուածները ամէն անդին կը տարածէին : Ա՛շխարհներուն շատը ազէկ համղուելով վանական կապերուն ապօրինաւոր ըլլալուն , և փափագելով որ իրենց երկարատև ծուլութեանը՝ գործունեայ կենցաղավարութիւն մը յաջորդէ , բայց ըստ որում շատ տգէտ էին և անբաւական Ա՛ստուծոյ Խօսքը քարոզելու , գաւառները՝ փոքրիկ գեղերը և խրճիթները կը պարպուէին , Լուտերի և իր բարեկամներուն շինած գրքերը ծախելու համար .

*Ranke, Deutsch. Gesch. II, p. 79.

անանկ որ՝ քիչ տաեղի մէջ բոլոր Վերմանիա լեցուեցաւ աս աներկիւղ գիրք ծախողներովը : Տպագրողները և գրավաճառները փափագանօք կընդունէին Բարեկարգութեան վերաբերեալ բոլոր գրուածները . ու մէկի կը ձգէին չէին տաներ հակառակ կողմի գրքերը , որոնց մէջ ինչպես կըսէ Ռոքլէոս , սովորաբար տգիտութենէն և բարբարոսութենէն ուրիշ բան չկար : Մէ որ հակառակորդներէն մէկը համարձակէր պապականութիւնը պաշտպանող գիրք մը ծախելու , և տօնավաճառները տանելու ըլլար , Ֆրանքֆօրթի կամ ուրիշ տեղ , վաճառականները՝ գնողները և գիտուններն ալ ծաղր կընէին և կծու խօսքեր կըզրուցէին անոր դէմ : Օրը տեղը՝ կայսրը և իշխանները սաստիկ հրամաններ հաներ էին Բարեկարգողին գրուածոցը դէմ : Գրավաճառները երբ որ ծածուկ կըլսէին թէ սրբաքննութեան տեսանին պաշտօնատէրները պիտի գան քննեն իրենց գրքերը , շուտ մը կը պահէին զանոնք՝ որ բնաջինջ ընել կուզէին : Իսկ հասարակութիւնը՝ որ միշտ մեծ փափագ մը ունի , ուսկից որ գինքը զրկել կուզեն , կուգար եօթը կառնէր ան գրքերը՝ և կրկին եռանդով կըկարդար զանոնք : Ոչ միայն Վերմանիայի մէջ ասանկ էր , այլ ամէն տեղ . քանզի Լուտերի գործքերը թարգմանուած էին Լազղիական , Սպանիական , Անգղիական և Իտալական լեզուներով , և աս աշխարհս մէջն ալ տարածուեր էին :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.Ր

Թէև ՈՐ ասանկ խիստ տկար գործիքները սոսկալի հրաշածներ կուտային Հռովմայ , ինչ չէր ըներ արդեօք Աղդեմպերկի միաբանին խօսքը , երբոր Հասարակու-

թեան մէջ կը հնչէր : Անոր յիշուած սուտ մարգարէներուն կործանումէն քիչ մը ետքը , Հուտեր աշխարհակալի հանգերձներ հագած , կառքով կանցնէր Կեդրոգ գետին երկիրէն : Նարեկարգողը պահեր էր իր վեղարը , և նոյն երկրի բնակիչներէն մէկը կը կարծուէր : Անոր ճանչնալին զինքը կամ զայրացած դէմքին ձեռքը իր նար , անշուշտ սպաննել կուտար զանիկայ : Հուտեր Յուիկաւ կերթար՝ սուտ մարգարէներուն հայրենիքը , քարոզելու համար : Ը նէպերկի և Ընեպերկի բնակիչները անոր գալը լսածնուն պէս՝ խուռն բազմութեամբ անոր դիմեցին : Տասներչորս հազար անձինք ան քաղաքը կեան . և որովհետև չկար հոն անանկ եկեղեցի մը՝ որ այսքան բազմութիւնը առնէր , Հուտեր դատաստանատունները պատշգամբը ելաւ և՝ քարոզ՝ տուաւ քսանըհինգ հազար ունկնդիրներուն , որոնք վարը հրապարակին մէջ լեցուեր էին . և որոնցմէ ոմանք ալ շինուածքի համար դիզուած քարերուն վրայ ելեր մտիկ կընէին : Կրիսոտոսի ծառան մեծ եռանդով մը կրնաւսէր շնորհաց ընտրութեանը վրայով՝ երբ որ յանկարծ ունկնդիրներուն մէջէն սոսկալի ճիչ մը լսուեցաւ : Պառաւ կնիկ մը խոժոռ աչուըներով իր նիհար ձեռքերը կերկընցընէր բարձր քարի մը վրայէն՝ ուր տեղ կայնած էր , և կարծես թէ կուզէր իր չորցած ձեռքովը արգելք ըլլալ և չթողուլ բազմութեանը՝ որ Կրիսոտոսի ոտքը խլնալու վրայ էին : Իր կատաղի ճիչը՝ քարոզիչին ձայնը կրնաւսէր : Անքէնտորֆ կըսէ թէ՝ "Պատանեան էր ան , որ պառաւ կնկան մը կերպարանքը մտած՝ կուզէր աղմուկ մը հանել" : Հայց ղուր տեղը աշխատեցաւ . Նարեկարգողին խօսքը աս չար ոգին պապանձեցուց . մեծ եռանդ մը տիրեց աս հազարաւոր ունկնդիրներուն , որոնք սկսան մէկմէկու երես նայիլ և մէկզմէկու ձեռք սեղմել . ան միտքանները որ արգիլուած էին , չկրնալով աս բազմութեանս դէմ կենալ , ստիպուեցան Յուիկաւէն հեռանալ :

Լուտերի քաջասրտութիւնը՝ Վորմսի բնակիչները զարմացուցեր էր : Կայսերական հրովարտակին վճիռը՝ ատենականները կը դողացընէր . բոլոր եկեղեցիները գոցուած էին , բայց հրապարակի մը մէջ ուր տեղ անթիւ բազմութիւն հաւաքուեր էր , քարոզիչ մը անարուեստ և գեղջկական ամպիոնի մը վրայ ելած՝ յամենայն զօրութիւնէ Աւետարանը կը քարոզէր : Երբ որ քաղաքին ոստիկանները կուգէին գալ և արգելք ըլլալ ասոնց , մէկ վայրկեանի մը մէջ բազմութիւնը կը ցրուէր , ամպիոնն ալ ծածուկ հետերնին կը տանէին . բայց մրրիկը անցնելուն պէս՝ շուտ մը ամպիոնը կը կանգնէին աւելի առանձին տեղ մը , ուր որ բազմութիւնը կը վազէր կերթար վերստին Յիսուսի խօսքը լսելու : Այս ժամանակաւոր և շարժական ամպիոնը՝ ամէն օր մէկ տեղէն մէկալը կը տարուէր , և կը ծառայէր աս ժողովուրդին սիրտը հանդարտեցընելու՝ որ դեռ սասանութեան մէջ էր Վորմսի մեծ տեսարանին յուզմունքներովը :

Վիդեմպերկին ելած լոյսը գրեթէ ազգին կեդրոնէն ելած էր , և բոլոր տէրութեանը մէջ կը տարածուէր : Ան գործը որ յառաջ կերթար Վիդեմպերկի մէջ , առանկ զանազան սկզբունքներէ կազմուած , որ ըստ օրէ այնպիսի գործ մը դաւնալու վրայ էր , որ ազգին՝ Հռոմայի և բոլոր քրիստոնէից կը վերաբերէր : Ան նոյն դպրոցը որ Փրիդերիկոս հիմնած էր և Լուտեր պայծառացուցած , աս մեծ փոփոխութեանը կեդրոն եղաւ , որ Եկեղեցին կընորոգէր , և այնպիսի լրջութ և կենդանի միութիւն մը կը տպաւորէր անոր՝ որ Հռոմայ վերբերեալ միութենէն շատ գերազանց էր : Ատուածաշունչը Վիդեմպերկի մէջ կը թագաւորէր , ու իր պատգամները ամէն տեղ կը լսուէին : Այս քաղաքին ճեմարանը՝ որ ամենէն նաքը շինուած էր , քրիստոնէից մէջ անանկ աղդեցութիւն և պատիւ մը ստացեր էր , որն որ մինչև անառենը Փարիզու վարդապետարանը կը ժառանգէր :

Եւրոպայի ամէն կողմէն հոն վազող քաղմութիւնը կիմացընէր թէ ինչ կարօտութիւն ունին Ամերիկային և ժողովուրդները . և ան քաղքէն հեռանալու ատեննին , որ որ ալ սրբատան տեղ մը կըհամարուէր իրենց , եկեղեցիին և ժողովրդոցը կըտանէին ան շնորհաց խօսքը , որուն պաշտօնն էր բժշկել և փրկել աշխարհիս ազգերը :

Լուտեր ատ յաջողութիւնները տեսնելով՝ ալ աւելի քաջալերութիւն մը զգաց իր սրտին մէջը . քանզի տեսաւ որ աս տկար գործառնութիւնը՝ այնքան երկիւղներու և նեղութիւններու մէջ սկսուած , բովանդակ քրիստոնէութեան երեսոյթը փոխեց . վասն որոյ ինքն ալ զարմացած էր աս բանիս վրայ . որովհետև այսպիսի փոփոխութիւն մը բնաւ իր մտքէն անցած չէր , երբ որ առաջին անգամ Տէցէլի դէմ խօսեցաւ : Ասոր ծրըտրական երկրպագութեամբ գոհութիւն տուաւ Աստուծոյ , գիտնալով անշուշտ՝ որ աս գործը անոր գործն էր , և ուրախ էր որ աստանկ յաղթութիւն մը երբէք մէկը պիտի չկրնայ յափշտակել իր ձեռքէն : "Ահա թըշնամիները մահ կըսպառնան մեզի , ըսաւ ան , Կրոնապերկցի Հարմութ ասպետին . թէ որ իրենց հիմարութեանը չափ իմաստութիւն ունենային անոնք , ատոր հակառակ պէտք էր որ կեանք սպառնային մեզի : Ծատրաքական բան մը և նախատինք մը չէ՞ որ ատոնք Քրիստոսի և քրիստոնէից մահ կըսպառնան , անոնց՝ որ մահուան իշխանները և յաղթողներն են . . . : Ա՛ս կրնամնի ան բանին որ ես վախցընել ուզէի մէկ մարդ մը՝ իր նժոյգը պատրաստելով և օգնելով իրեն որ վրան հեծնէ : Ընեն գիտեր որ Քրիստոս յարուցեալ է՛ի մեռելոց . ուրեմն անոնց համար՝ դեռ անիկայ գերեզմանին մէջը պառկած է . . . : Բայց մենք գիտեմք որ կենդանի է ան" : Լուտեր շատ կընեղանար երբոր կըտեսնէր որ զինքը աս գործոյն հեղինակ կըհամարին , որուն ամենափոքր մասին մէջ ևս կըհաւատար թէ Աստուծոյ մատը կայ : "Ո՞ւ տեղը իմ

պատճառաւս կրնաւտան՝ կըսէր , բայց անոնք միայն ճշմարտութեան մէջ են որ հաւատարիմ կրնան ան նոյն ատենը անգամ՝ որ Աստուած մի՛ սրսացէ կըսեն թէ , ես չՔրիստոս ուրացած եմ : Ճշմարիտ աշակերտները Լուտերի չեն հաւատար , հապա Յիսուս Քրիստոսի : Ես ալ Լուտերի վրայով հոգ չեմ տանիր . կուզէ սուրբ ըլլայ ան՝ կուզէ չարագործ ըլլայ , ի՞նչ փոյթ է ինծի : Ես չեմ թէ գԼուտեր՝ այլ զՔրիստոս կըքարոզեմ : Թէ որ սատանան կրնայ յափշտակել զանիկայ , Թող յափշտակէ . բայց Քրիստոս Թող մեզի մնայ , և մենք ալ Քրիստոսի մնամք'' * :

Պապէն զուր տեղը կըջանայիր ասանկ մեծ յուզմունքը մեկնելու մարդկային պարագաներով , Երբ որ գիտունները իրենց միտքը կըսրբէին ու սպրասուր նետեր կարձակէին միաբաններուն և պապին դէմ . ազատութեան ազազակը՝ որ Գերմանիա շատ անգամ հաներ էր Հռոմայեցւոց բռնաւորութեանը դէմ , վերստին կըհնչէր դըղեակներուն և գաւառներուն մէջ . ժողովուրդը ուրախութեամբ կըլսեցուեր , երբոր կըլսեր ''Ալ Իդդէմպերկի սոխակին'' ամէն տեղ նորոգ երևնալու սկսած գարնան նախագուշակին ձայնին : Հապց ան ժամանակի եղած յուզմունքը արտաքին բան մը չէր , ինչպէս որ սովորաբար կըպատահի աշխարհային ազատութեան մը համար : Ինոնք որ կըսեն թէ՝ Բարեկարգութիւնը 'ի գործ դրուեցաւ վանքերուն ինչքը և ստացուածքը իշխաններուն տալով , քահանաներուն ամուսնանալու հրաման ընելով , և ժողովուրդին ազատութիւն տալով , Բարեկարգութեան ինչ ըլլալը բնաւ չեն գիտեր : Ինշուշտ օգտակար գործածութիւնը ան դրամագլուխներուն որ մինչև անատենը միաբաններուն ծուլութիւնը սնուցեր էր , ամուսնութիւնը և ազատութիւնը՝ որ

*L. Epp. II. p. 164.

Աստուծմէ կուգան՝ Արեւկարգութեան յառաջ երթալուն նպաստամատոյց եղան . բայց ասոնք չէին շարժիչ պատճառը : Ներքին փոփոխութիւն մը կըլլար անոնցմէ՝ մարդկային սրտին խորոցը մէջ : Աբրահամնայ ժողովուրդը նորէն կըսորվէր եղբայրասէր ըլլալ , ներել , աղօթք ընել , նեղութիւն կրել ու նաև մեռնիլ անանկ ճշմարտութեան մը համար՝ որ կրնար երկնից մէջ միայն հանգիստ շնորհել իրեն : Կենդանին պղակերպելու վրայ էր . Աբրահամէական կրօնքը կըպատռէր կտոր կտոր կընէր ան ծրարները՝ որուն մէջ այնքան ժամանակէն ի վեր զինքը պահեր էին , ու քաջառոյգ կենդանութեամբ կըմտնէր ան աշխարհին մէջը՝ որ իր վաղեմի զօրութիւնը մոռցած էր : Ան ձեռքը՝ որ աս աշխարհը ստեղծեց , անոր դարձեր էր . ու Հետաքանը զանազան ազգաց մէջ վերստին երեւնալով՝ իր ընթացքը կարտորցընէր առաջ կերթար , թէպէտեւ քահանաները և թագաւորները բոլոր ուժովնին անոր արգելք ըլլալու կըջանային , ճիշդ ովկիանոսին պէս՝ որուն ալիքներուն վրայ երբոր Աստուծոյ ձեռքը կըծանրանայ , վեհափառ հանդարտութեամբ մը կըբարձրանայ եղերքներէն , և մարդկային կարողութիւնը բնաւ չկրնար անոր յառաջ երթալը արգիլել :

ԳԻՐՔ Ը

ԽՈՒՎԱՒԹԻՒՆՔ, ԸՆԴԴԻՄՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

1522—1526

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ԲԸՐԵՆԱԲՊՈՒԹԻՒՆԸ, որ առաջ միայն մէկ քանի մը բարեպաշտ մարդոց սրտին մէջ կար, ետքը Լյկեղեցւոյ պաշտամանը ու վարուց մէջն ալ մտաւ. բնական բան մըն էր որ անիկայ նոր ընթացք մը բռնէ, ու անով քաղաքական գործառնութեանց ու ազգային կենաց ու վարուց մէջը թափանցէ: Նոր ընթացքը ու յառաջադիմութիւնը միշտ՝ի ներքուստ սկսաւ, ու ետքը արտաքուստ երեցաւ: Հիմա մենք պիտի տեսնենք որ ասմէծ փոփոխութիւնը՝ ժողովրդոց քաղաքական կենաց վրայ ալ պիտի իշխէ:

Աթը դարէ՝ի վեր Լւրոպայ մէկ քահանայական լայնատարած տէրութիւն մը կրձևանար: Պապերք և թագաւորք պապերուն պաշտպանութեան տակը մտեր էին: Թէ որ Գաղղիայի ու Գերմանիայի մէջ՝ յանդուգն խնդիրներուն ու պահանջմունքներուն մասնաւորապէս զօրաւոր ընդդիմութիւն մը ըլլար, Հռոմ վերջապէս վրայ կելլէր. ան թագաւորները՝ որ անոր սոսկալի հրամանները ու դատաստանները հնազանդութեամբ՝ի գործ կըդնէին անոր տէրութիւնը հաստատելու համար, իրենց իշխանութեան տակը գտնուած միամիտ հաւատա-

ցնլոց հետը կը մտածէին , ու անոր պատուոյն համար իրենց ժողովրդեան զաւակացը արիւնը առատապէս կը թափէին :

Ու յաջորդաբար ֆէնեզեական տէրութիւնը՝ որուն գլուխը պապն էր , բնաւ մարդ մը կամ դիպուած մը չէր կրնար դպչիլ , առանց քաղաքական տէրութիւնները ու կառավարութիւնները սասկելու : Ին առնը երկու մեծ գաղափարներ Վերմանիայի մէջ մեծ շփոթութիւն կը ձգեցին : Մէկ կողմանէ կուզէին հաւատոյ նորոգութիւն մը , մէկալ կողմանէ ալ ազգային կառավարութիւն մը , որուն մէջ Վերմանական գաւառաց փոխանորդներ գտնուելու էին , ու աս կառավարութիւնը կայսերաց իշխանութեանը հաւասարակշիռ ըլլալու էր * :

Փրիդերիկոս կայսրընտիրը շատ աշխատեցաւ որ աս բանը հաստատէ , ան օրը՝ որ Ացքսիմիլիանոսի յաջորդ մը ընտրուեցաւ ու նորահաստակ կարոլոսը աս առաջարկութեանը հնազանդեցաւ : Ա՛ստն որոյ մէկ ազգային կառավարութիւն մը կարգադրուեցաւ կայսերական կառավարչէ , կայսրընտիրներու փոխանորդներէ ու գաւառական իշխաններէ բաղկացեալ : Ա՛յսպէս Լուտեր զՎերկեղցին բարեկարգութեամբ կընորոգէր , Ացքսանիացի Փրիդերիկոսն ալ զաէրութիւնը կընորոգէր : Ասոց երբոր ազգապետներուն ձեռքովը՝ հաւատոյ նորոգութեան պէս մեծամեծ քաղաքական փոփոխութիւններ ալ եղան , կրվախցուէր որ չըլլայ թէ "հաստարակութիւնը" ոտք ելլէ . ու աս քաղաքական ու կրօնական շարժառանց փոփոխութեանը համար՝ երկու նոր Վարեկարգութիւնն ալ վտանգի մէջ դնէ :

Երբոր մարդկային ընկերութիւնը այսպէս սասկեցաւ ու այլափոխեցաւ , ամիկ ժողովուրդը ու քանի մը խե-

* Pfeffel. Droit publ. de l'All. 590. — Robertson. Charles. III, 114. -- Ranke. Deutsche Gesch.

ռովայոյզ անձինք Վերմանիայի մէջ՝ ոտք ելան, վասն զի մէկ կերպով մը չկրցան իրենց կրօնական կոյր նախանձաւորութիւնը ու նախապաշարմունքը ստնձել. բայց այսպիսի խռովութիւններ հանելու ուրիշ պատճառներ ալ ունէին։

Կայսրը ու պապը մէկ եղած՝ Բարեկարգութեան դէմ կըգնէին, ու կերևար որ ասանկ զօրաւոր հակառակորդաց հարուածովը Բարեկարգութիւնը պիտի կործանէր։ Քաղաքական կառավարութիւնը, շահը ու փառասիրութիւնը՝ զՔրինգերոդ Կարոլոսը և զՏաններոդ Լեոնը կըբռնագատէին որ Բարեկարգութիւնը բնաջինջ ընեն։ Այսպէս սրբազան սեպուած դատ մը ու անձնանուէր հնազանդութիւն մը ուրիշ կերպով չկրնար յաղթուիլ ու խափանուիլ, բայց եթէ ներկակ անձնանուէր հնազանդութեամբ մը։ Ըն տեսնը Հռովմայեցիք՝ Տաններոդ Լեոնի մը հրամանացը քաղցրութեամբ կըհնազանդէին, ու քաղցրաձայն ներդաշնակութեան ու բանաստեղծական ներբողի մը համար հոգեսէր եռանդով կը վառուէին. բայց Յիսուս Քրիստոսի հաւատքին անզգայ էին. ու թէ որ հոգևոր խորհրդածութիւն մը անոնց միտքը իյնար, անոնք զկրնիք մաքրելու տեղը, ու նորէն Հռաքելոց քրիստոնէութեանը ճամբան մտնելու տեղը՝ պատերազմական հաշտութեանց, աշխարհակալութեանց, յաղթութեանց ու գաշնագրութեանց հետ կըզբաղէին, որպէս զի վաստկած նորանոր գաւառները հաստատ կերպով մը սեպհականեն. ու ցուրտ անարգութեամբ մը թող կուտային որ Բարեկարգութիւնը ամէն տեղ հաւատոյ եռանդը կենդանացընէ, ու յաղթանակելով առաջ երթայ՝ աւելի աղնիւ աշխարհակալութիւններ ու յաղթութիւններ ընելու համար։ Այլ ան թշնամին՝ որուն համար Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ երդում ըրեր էին որ ջախջախեն, զօրաւոր ու համարձակ կերևնար։ Պատերազմը սաստիկ պիտի ըլլայ ու արիւն պիտի թափուի։

Ի վերայ այսր ամենայնի քանի մը խիստ մեծ վտանգներ՝ որ Բարեկարգութեան կըսպառնային, ան միջոցին անյայտ եղան : Նորահասակ կարոլոսին առաջարկութիւնը՝ որով կուզէր սուրբ տէրութեան հին փառքը նորէն հաստատել, որ ըսել է իր իշխանութիւնը աւելցնել, ամէնքը ցուրտ կերպով մը ընդունեցին : Այսրը Վերմանիայէն գոհ չըլլալուն համար, Լեենոսի եզերքը թողուց, ու Ստորին քաղաքները գնաց. ու հոն բնակելու տեղը՝ կրօնաւորներուն քիչ մը Լութերին դէմ հաճութիւն տուաւ, որն որ իր տէրութեան մէջը կարող չէր ընելու : Նոքը Սպանիա գնաց. ու հոն պատերազմները ու խռովութիւնները զանիկայ բռնադատեցին, որ գոնէ քիչ մը տեղ Վերմանիան հանգիստ թողու : Որովհետև իր տէրութեան մէջը իր իշխանութիւնը ուզածին պէս չէր կրնար գործածել, անոր համար թող տուաւ որ ուրիշները հոն զԼութերականները քննեն ու հալածեն. և ինքը աւելի մեծ հոգերու ու գործքերու հետ զբաղեցաւ :

Ֆրանչիսկոս Ա շատ փափաքելով իր թշնամւոյն դէմ պատերազմիլ, պատճառ մը գտեր էր անոր հետ ծեծի սկզբնաւորութիւն ընելու : Նաւարրայի թագաւորին Յովհաննէս Ալպրէթցիին զաւակները իրենց հայրենական ժառանգութեան մէջ նորէն հաստատելու պատրուակաւը՝ մէկ երկայն ու արիւնաթաթաւ պատերազմ մը բացեր էր, որ բոլոր իր կենաց մէջը պիտի քշէր. ու Լէսբարին առաջնորդութեամբը ան թագաւորութեան մէջ բանակ մը զօրք խրկեր էր, որոնք իրենց արագ յաղթութեամբը ու աշխարհակալութեամբը մինչև Նամբէլունի բերդին առջևը գացին կայնեցան : Որ պիտի ըլլար որ աս Նամբէլունի ամուր պարիսպներուն վրայ հոգևոր եռանդ մը պիտի վառուէր, ու Լութերի բարեկարգ նորոգութեանը ու եռանդեանը դէմ պիտի դնէր, ու պապականութեան մէջ զօրութեան, Վեհապետութեան

ու իշխանութեան նոր ոգի մը պիտի ներշնչէր . ու Համբէլուն պիտի սեպուէր իբրև օրոց թշնամւոյ ևս իդդէմ պէրկցի միաբանին :

Համբէլուն պաշտպանաց՝ մէջը՝ Տօն Ինիկո Լօբէզ ալ Ռէքալտ* անունով նորահասակ աղնուական մը կար , որն որ իրեն տասնիրեք եղբարցը ամենէն փոքրն էր : Ան Ռէքալտը ուղղափառ Ֆերտինանտոսին պալատը մեծցած էր , մարմնով վայելչաձև ու գեղեցիկ էր . և սուր ու նիզակ գործածելու մեծ յաջողակութիւն ու յարմարութիւն ունենալուն համար , ասպետութեան փառաց մեծափափաք հետևող էր : Ան նորահասակ ասպետը իր կենացը մէջ ուրիշ բան չէր ուզեր ընել , բայց եթէ փայլուն զէնքեր գործածել , աղէկ ձիերու վրայ հեծնել , ձիախաղութեան ու սրախաղութեան պատուաւոր վտանգին մէջը մտնել , գեղասար ու բաղդովի գործքերու ձեռք զարնել , ու զինուորական սաստիկ պատերազմաց գործակից ըլլալ† , և սուրբ Պետրոսին ու իր սիրուհւոյն հաւատարապես սէր ցուցընել :

Նաւարրայի կառավարիչը օգնութիւն փնտրելու համար Ռպանիա գացեր էր , ու Համբէլունին պահպանութիւնը՝ Ինիկոյին ու քանի մը աղնուականաց յանձներ էր : Ան աղնուականները՝ Վաղղիական զօրաց բազմութիւնը տեսնելով , ուզեցին որ ետ քաշուին : Ինիկո անոնց աղաչեց որ Ռէքարին դէմ գնեն : Բայց երբոր տեսաւ որ անոնք իրենց դիտաւորութեան մէջ անշարժ կեցեր են , շատ բարկացաւ և իբրև ծոյլ և նենգաւոր արհամարհեց զանոնք . ետքը ինքը միևնակ միջնաբերդը մտաւ , ու զանիկայ պաշտպանելու համար իր մեռնիլը աչքը առաւ :

Վաղղիացիք Համբէլունի մէջ սիրով ընդունուելէն ետ

* Don Inigo Lopez de Recalde.

† Partim in factionum rixarumque periculis, partim in amatoria vesania.... tempus consumeret. (Maffei, Vita Loyolæ. 1586, p. 3.)

քը , երբոր բերդապահ իշխանին առաջարկեցին որ անձնատուր ըլլայ , Անիկօն սասափիկ եռանդով մը իր ընկերացը ըսաւ թէ՝ "Ըմէն նեղութիւն քաշենք , բայց անձնատուր չըլլանք" : Ըն առեն Վաղդիացիք սկսան իրենց զօրաւոր մեքենաներովը ու գործիքներովը պարիսպները զարնել , ու շուտով բերդին վրայ յարձակիլ : Պանիացիք Անիկոյին քաջասրտութենէն ու խօսքերէն յորդորուելով , իրենց սրովը ու նիզակներովը՝ յարձակող թշնամիները վռնտեցին : Անիկօ անոնց գլուխ եղեր էր ու կրծեծկուէր . պարապին վրայ կայնած՝ իր հրացայտ աչուըներովը սուրը կըշարժէր ու թշնամիները ջարդուբուրդ կընէր : Թշնամիին կողմանէ յանկարծ ռումբ մը եկաւ , ու Անիկոյին կեցած պարապին զարնելով՝ քար մը եղաւ անկից ու ասպետին աջ ծունկը շատ բաչաւ վիրաւորեց . ու պատին շատ ուժով զարնելուն համար , ետ դարձաւ անոր ձախ ծունկն ալ կոտրեց : Անիկօն դեռինը ինկաւ ու ինքզինքը կորսընցուց : Ամէն կոյն բերդապահ զօրքը անձնատուր եղաւ , ու Վաղդիացիք շատ զարմանալով իրենց նորահասակ թշնամւոյն քաջասրտութեանը վրայ , զանիկայ կառքով Ցօղոյի բերդը իր ծնողացը տունը խրկեցին : Անիկօն ան տեղը ծներ էր շատ աղնուական ազգատոհմէ մը , Հուտրէն ուեթը տարի ետքը , ու աս պատճառաւ խել մը տունէն եաքը Ցօղա ըսուեցաւ :

Պէտք եղաւ որ անոր վիրաբուժական ցաւալից գործողութիւն մը ընեն : Անիկօն իր դառնակսկիծ ցաւոց մէջ՝ իր ձեռքը միայն ուժով կըգոցեր ու կըսեղմէր , բայց բնաւ ձայն մը չէր հաներ : Ըսիկայ անզբաղ ճնալով որ իրեն անտանելի էր , իր աշխոյժ եւ եւակայութիւնը բանով մը զբաղեցընելու կըկարօտէր : Մինչեւ անատոնը ասպետաց վերաբերեալ պատմական ու զուարճալի գրքեր միայն կարդացեր էր , բայց հոն անանկ գրքեր չգտնուելուն համար , Յիսուս Քրիստոսի պատ-

մութիւնը ու "Նաղիկ Սրբոցը" անոր ձեռքը տուին : Ան գիրքը՝ այսպիսի հիւանդութեան ու առանձնութեան վիճակի մէջ կարդալուն՝ չափազանց տպաւորութիւն մը ըրաւ իր հոգւոյն վրայ . ու կարծեց թէ՝ պատերազմական ու ձիախաղութեան փառաւոր վիճակը՝ որով իր տղայութեան ժամանակը անցուցեր էր , իրմէ կը հեռանայ . ու իր վախցած ու զարմացած աչուըներուն առջևը աւելի փառաւոր ասպարէզ մը կը բացուի : Սրբոց խոնարհական գործքերը ու դիւցազնական չարչարանքները՝ բոլոր ասպետական ու դինւորական գերազանց քաջութիւններէն աւելի գովելի ու արժանապատիւ երևցան իրեն : Անէպէտև անիկայ անկողնոյ վրայ պառկած էր , ու մարմինը ջերմախտութեամբ կը տանջուէր , բայց միտքը աւելի ներկակ ու հակատական խորհրդոց անձնատուր եղեր էր : Անոր աշխարհքը՝ ու մեկալ աշխարհքը՝ որուն արբազան նեղութիւնները սիրով կընդունէր , երկուքը մեկէն իր աչքին կերևային . մեկը՝ իր փափկութիւններովը՝ ու մեկալն ալ իր խստութիւններովը . ու ասերկու աշխարհքը իր մտաց մէջը սաստիկ կերպով մը իրարու հետ կը պատերազմէին . ու ինքիրեն կըսէր . "Ինչ կըլլար որ սուրբ Ֆրանչիսկոսին կամ սուրբ Դոմինիկոսին ըրած բաները ես ալ ընէի" * : Անոր իր սիրուհւոյն դէմքը աչքին երևալով՝ անկեղծ ունայնասիրութեամբ մը պոռաց . "Ասիկայ կոմսուհի չէ , դքսուհի չէ . բայց անոնցմէ շատ բարձր ու գերազանց է" : Անոց որ՝ ասանկ խորհուրդներէն որչափ որ ձանձրութիւն ու նեղութիւն կրզդար , սրբոց նմանող ըլլալու փափաքն ալ այնչափ իր սիրտը ուրախութեամբ ու խաղաղութեամբ կլեցընէր :

Ան նոյն ատենէն իր ընտրութիւնը որոշեց : Առողջանալուն պէս՝ ուզեց որ աշխարհիս վերջին հրաժարական

* Quid si ego hoc agerem quod fecit b. Franciscus, quid si hoc quod b. Dominicus? Acta Sanct. VII, p. 634.

պէջոյնը տայ : Ու Լուտերի նման , իր գինուորական ընկերացը հետ մէկ հեղ մըն ալ կերակուր ուտելէն ետքը , մինակ ու խիստ ծածուկ կերպով մը երթայ գնայ ան առանձին բնակարանները կամ խրճիթները՝ որն որ Աննեզիկեան ճգնաւորները՝ Անթոէրրամի լերանց ժայռերուն մէջը փորեր էին : Ու բանագատուելով՝ ոչ թէ իր մեղացը ցաւէն կամ ապաշաւածային շնորհաց կարօտութենէն , այլ բոլոր սրբոց բանակին պէս "Աարիամու Լսպահա" ըլլալու փափաքէն , ու բարեպաշտ գործքերով ու ձեռնհասներով անուանի ըլլալու եռանդէն , իրեք օր հետզհետէ խոստովանանք եղաւ , ու իր փառաւոր լաթերը մէկ մուրացկան աղքատի մը տալէն ետքը , քուրձ հագաւ ու մէջքն ալ չուան մը փաթթեց * : Լսքը Լմադիս Տրկօլին երեսէն ու սրբանուէր գործուղութիւնը յիշելով՝ Աարիամու պատկերքի մը առջին իր սուրը կախեց , ու նոր և անսովոր հագուստովը ան գիշերը հսկումի մէջ անցուց , մերթ ծունկի վրայ ու մերթ ոտքի վրայ կենալով , բայց միշտ աղօթք ընելով ու իր ուխտաւորի գաւազանը ձեռքը բռնելով , ան Հոչակաւոր Լմադիսին ըրած բոլոր հոգևորական կրթուխիւնները կատարեց :

Լջօլան տակաւին մէկ ոտքով կաղ ըլլալով՝ պոռչտ ու անկոխ ճամբաներով ու շատ նեղութեամբ Աներեսա հասաւ , ու հոն Լոմինիկեանց վանքը մտաւ , որպէս զի ան աղքատիկ ու անճոռնի տեղը ուխտի սաստիկ ապաշխարութիւններ ընէ : Լուտերի պէս ամէն օր դռնէ դուռ իր հացը ու կերակուրը կը մուրար : Ընտուան եօթը ժամը ծունկի վրայ կանգնէր , ու օրը իրեք հեղ խնքինքը խարազանով կը ծեծէր : Ահա գիշերուն՝ նորէն աղօթքի կը կայնէր , ու մեղ տուեր էր

*Pretiosa vestimenta quibus erat ornatus , pannoso cuidam largitus, sacco sese alacer induit , ac func præcinxit. (Maf. p 20.)

որ իր մաղերը ու եղունգները երկրննան . ու թէ որ աս Անարէսայի կրօնաւորին ժժգոյն ու գեղնած երեսը մէկը տեսնէր , անկարելի էր որ հասկրնար , թէ անիկայ Կամբէլոնի նորահասակ ու զուարթերես տղան է :

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ ժամանակը հասեր էր որ ան կրօնական գաղափարները՝ որ մինչև ան վայրկեանը Անիկային տղեկական խաղի պէս բան մը երևցեր էին , աւելի ծանր կերպով մը յայտնուին անոր , ու իրենց զօրութիւնը անոր ցուցընեն : Ետանց նախատածանօթ իմացողութեան ու պատճառի մը , մէկէն ի մէկ իր մըշտատիպ ուրախութիւնը կորսընցուց* : Թէպէտև անիկայ շատ աղօթքներ ըրաւ ու օրհնութիւններ երգեց , բայց հանգստութիւն չէր կրնար գտնել : Իր երևակայողութեան մէջէն ախորժելի ու զուարճալի առարկաները ու երևոյթները բոլորովին վերցան . ու միայն իր խղճմտանքին հետ կըպատաղեր : Չէր կրնար հասկընալ , թէ իրեն աս նոր վիճակը ինչ պիտի ըլլայ . ու տակաւին՝ ինքնիրեն կըսեր , թէ Աստուծոյ համար այսչափ չարչարանքներ ու նեղութիւններ քաշելէս ետքը , արդեօք Աստուած տակաւին բարկացած է ինծի : Ինոր հոգին գիշեր ցորեկ սաստիկ վախերով կըտանջուեր , դառն արցունքներ կըթափեր , ու կորսընցուցած խաղաղութիւնը բարձրագոչ ձայնիւ կըհրաւիրեր . . . : Այդ բոլոր աս բաները պարապը կերեւային† : Ին ատենը նորէն երկայն բարակ խոստովանանք ըլլալու նստեցաւ , ինչպէս որ առաջ Պօնթմէրրանթի մէջ եղեր էր . "Ասուցէ բան մը մոռցեր եմ" , կըսեր : Այդ աս խոստովանանքը իր նեղութիւնը աւելցուց . վասն զի բոլոր իր մեղքերը միտքը ձգեց : Տրտում ու սրտաբեկ երեսով թա-

* Tunc subito, nulla præcedente significatione, prorsus exui nudarique se omni gaudio sentiret. (Maff. p. 27.)

† Vanis agitari terroribus, dies noctesque fletibus jungere. (Ibid. p. 28.)

փառական կըշրջէր . ու իր խղճմտանքը անդադար իրեն կըսէր թէ , բոլոր կենացդ մէջը ուրիշ բան ջրիր , բայց եթէ մեղք մեղքի վրայ դիզելիր : Խնդճ ողորմելին այսպիսի սոսկալի մտատանջութիւններէն խիստ նեղանալուն համար , իր բաղմահառաչ հնձութիւններովը բոլոր վանքը կըխօսեցընէր :

Ընատեղը անոր սրտին մէջ անսովոր խորհուրդներ մտան : Խոստովանանքէն ու Եկեղեցւոյ զանազան պատուիրանքներէն* միխիթարութիւն մը չգտնելուն համար , Լուտերի պէս սկսաւ անոնց վրայ կասկածիլ ու տարակուսիլ : Այդ անիկայ մարդկային գործքերէն ետ դառնալու ու Յիսուսի ամենաբաւական գործքը ու արդիւնքը փնտրտելու տեղը՝ կըմտածէր թէ արդեօք արժան է նորէն աշխարհիս փառացը հետևիլ : Անդէպտեւ իր հոգին սաստիկ եռանդով մը նետուեցաւ ան աշխարհին վրայ՝ ուսկից որ փախեր էր , բայց եռքը իսկոյն սոսկալով մը անկից ալ ետ կեցաւ : Անդրէասի կրօնաւորին ու Լրփուրթի կրօնաւորին մէջ՝ արդեօք ան ատենը տարբերութիւն մը կա՞ր : Կերպարանքի ու հագուստի կողմանէ թէպէտեւ տարբերութիւն ունէին , բայց անոնց հոգւոյն վիճակը ու կացութիւնը մէկ էր : Երկուքն ալ ապրում կերպով մը իրենց մեղաց մեծութիւնը կըզգային . երկուքն ալ կըփափաքէին որ Աստուծոյ հետ հաշտուին , ու հաշտութեան ատոյգ նշանը իրենց սրտին մէջը զգան : Անոր որ մէկ Առաւօտից մը՝ Աստուածաշունչ Վիրքը ձեռքը բռնելով՝† Անդրէասի վանքին մէջը մտնէր , կարելի է թէ Ինիկօն Ապանիայի Լուտերը կըլլար : Ալ նշանաւոր բորգ դարուն աս երկու մեծ մարդիկը ու երկու հոգևոր

* Ut nulla jam res mitigare dolorem posse videretur. (Ibid. p. 29.)

† Տե՛ս Հատ . Ը . երես 33 :

իշխանութեանց* ան երկու հիմնադիրները, որ իրեք հարիւր տարիէ՝ի վեր իրարու հետ կրմաքառին, անատնը իրարու եղբայր էին. ու թէ որ Լուտեր ու Ջօլա իրար տեսած ըլլային, կարելի է թէ զիրար կը գրկէին ու իրենց արցունքը ու իղձը իրարու կրնառնէին:

Հայց ան երկու կրօնաւորները ան վայրկեանէն իրարմէ շատ տարբեր ճամբաներ բռնել սկսեցին: Ինկոն՝ փոխանակ ըսելու թէ իմ խղճմտանքս կամք գիս կղդրդէ, որպէս զի երթամ խաչին ոտքը իյնամ, ինքզինքը համոզեց թէ ան ներքին յանդիմանութիւնները Աստուծոյ կողմանէ չեն գար, այլ սատանայէն. վասն ոըոյ միտքը դրաւ որ անկից ետքը մէյմըն ալ իր մեղքերը չմտմտայ, ու յաւիտենական մոռացմամբ մը զանոնք բնաջինջ ընէ: Լուտեր Պրիտտոսի դարձաւ, բայց Ջօլա նորէն իրեն դարձաւ:

Հակոյն տեսիլքները ու երեւոյթները սկսան Ինիկոն իր համոզման մէջը հաստատելու: Իր յատուկ առաջադրութիւնները՝ իրեն առջեւը աստուածային շնորհք սեպուեցան. իր յատուկ երեւակայութիւնները՝ իր քովը Աստուծոյ խօսքին տեղը բռնեցին. իր խղճմտանաց մէջ եղած Աստուծոյ ձայնը՝ Սատանային ձայնը կարծեր էր. ինչպէս որ բոլոր անոր մնացած պատմութենէն ալ կը հասկըցուի, որ անիկայ բոլորովին զինքը Սատանայի թելադրութեանցը յանձներ էր: Ով մը Ջօլա պատառ կենան մը հանդիպեցաւ, ինչպէս որ Լուտերին ալ ծեր մարդ մը այցելութիւն ըրեր էր, անոր մոռացանջ նեղութեան ատենը: Հայց Պաննիացի պատառը՝ Մանրէսայի ապաշխարողին՝ մեղաց թողութիւնը ու ներումը աւետարանելու ու ծանուցանելու տեղը, Յիսուսի երեւումը նախագուշակեց: Ըհա Ջօլա՝ Յուիկաւի մարգարէներուն պէս այսպիսի քրիստոնէութեան մը ապա-

* Ը՝ Պապականութիւնը և Բարեկարգութիւնը:

ւթենցաւ : Նոքիկ զճշմարտութիւնը Սուրբ Կրոց մէջ չփնտռուեց . այլ ուղեց որ Սուրբ Կրոց տեղը՝ Պատց թա-
գաւորութեանը հետ անմիջապէս հաղորդակցութիւն մը
ունենայ . վասն որոյ սկսաւ բոլոր իր կեանքը հո-
գեւոր յափշտակութեանց ու աստուածային հայեցողու-
թեանց մէջը անցընելու : Ընդ բազմաթիւ տեսիլքնե-
րով ու երեւոյթներով բոլոր իր տարակոյսները լուծեր
էր : Նուտերի հաւատքը ու Ցօլայի հաւատքը իրար-
մէ շատ տարբեր էին . վասն զի Նուտեր՝ հաւատոյ մա-
տունքը Սուրբ Կրքին մէջը գրուած կըտեսնէր . բայց Ցո-
լա իր տեսած երազներուն մէջը զանիկայ կըփնտռեր :
Ու անոր ջատագովները կըսեն թէ՝ «Մեծ որ բնաւ Ընտ-
տուածաշունչ Կրքը չըլլար , ու աստուածային խորհուրդ-
ները Սուրբ Կրքին մէջ յայտնուած * չըլլային , անիկայ
անոնց պիտի հաւատար . վասն զի Ընտուած անոր աս-
ջևը յայտնի ու բաց կեցեր էր † : Նուտեր իր վար-
դապետ եղած առներ՝ Սուրբ Կրքին վրայ երդում ըրեր
էր . ու Նարեկացութեան հիմնական սկզբունքը՝ աս-
տուածային Նանին միակ ու անսխալ հեղինակութիւնն
էր : Ցօլան ալ երազներուն ու երեւոյթներուն վրայ
երդում ըրաւ . ու երեւակայական ու մտացածին երեւոյթ-
ները ու ցնորքները՝ իր հաւատքին հիմը ու կենացը
սկզբունքը եղան : Նուտերի Ընդուրեմի վանքին մէջ
բնակիլը՝ Նարեկացութիւնը կըյայտնէ մեզի . Ցօլային
ալ Ս. Անդրէասի վանքին մէջ բնակիլը՝ նոր պատակա-
նութիւնը մեզի կըծանուցանէ : Ընս կրօնաւորը՝ որ ի-
ռոմայ հատած ուժը պիտի կենդանացընէր . իր վան-
քը թողուց ու եկաւ Երուսաղէմ գնաց . բայց մինչ
անոր հետ Երուսաղէմ չերթալով , աս պատմութեանս
ընթացքին մէջը նորէն անոր պիտի հանդիպիմք :

* Quod etsi nulla scriptura mysteria illa fidei doceret. (Act. Sanct.)

†Quæ Deo sibi aperiente cognoverat. (Maff. p. 34.)

ԳԼՈՒԽ Բ

ԵՐԲՈՐ աս բաները Սպանիայի մէջ կըպատահէին , կերեւար որ Հռովմայեցիք ալ աւելի ծանր ու կանոնաւոր ճամբայ մը կըբռնէին : Արուեստութեան , որսորդութեան ու հանդէսներուն մեծ պաշտպանը՝ քահանայապետական աթոռէն անյայտ կըլլար , և բարեպաշտ ու ծանրաբարոյ միաբան մը իր տեղը կանցնէր :

Աս բանը 1521ին ձմեռուան սկիզբը պատահեցաւ : Լեւն Տասներորդ սովորութիւն ունէր աշնանային եղանակը գեղի մէջ անցընելու : Ընիկայ ան տաները առանց պապական պատմուճանի Հռովմէն կելլէր կերթար , ու իր ծիսապետին խօսքին նայելով՝ կօշիկ ալ կըհագնէր , որ շատ գայթակղեցուցիչ բան էր : Ա իթերպոյի մէջ թռչնոց որսորդութեան կերթար , ու Վօրնեթոյի մէջ եղնիկի որսորդութեան . Պօլսէնայի լիճէն ալ ձուկ որսալով կըզբօսնուր ու կըզուարճանար . ու ետքը կերթար ուրախութեան հանդէսներով քիչ մը տաեն Անլիանայի մէջ անցընելու , որն որ իրեն ցանկալի բնակարանն էր : Արաժիշտները , բանաստեղծները ու բոլոր ան արուեստաւորները , որ իրենց բնական ձիրքովը կրնային աս զուարճալի գիւղաքաղաքիս պայծառութիւն մը տալ , Հոն կերթային ու ծայրագոյն քահանայապետին քովը կըշարուէին : Արդոր Ալիանի առնուելուն լուրը եկաւ , ինքը աս քաղքիս մէջը գտնուեցաւ : Իակոյն ամէնքը իրար անցան , պալատականները ու զինուորականները ուրախութենէ չէին կրնար վերնէք բռնել : Օ.ուիցերինները սկսան հրացաններ արձակել , ու Լեւն ուրա-

խումբներէն ինքզինքը կորսնցընելով, բոլոր գիշերը իր սենեակին մէջը ոտքի վրայ կըպտըտեր. ու շատ հնդ պատուհանէն Օլիւիերիներուն ու ժողովրդեան ըրած հանդէսը ու ցնծութիւնը կըդիտեր: Ընդհակայ շուտով Հռոմ դարձաւ յոդնած, բայց ուրախութիւնով լեցուած. ու հաղիւ թէ Վատիկանի մէջ ոտք կոխեր էր, յանկարծ անոր վրայ հիւանդութիւն մը եկաւ. ու իր ծառաներուն ըսաւ թէ "Ինծի համար աղօթք ըրէք". և ոչ իսկ Սրբութիւն առնելու ժամանակ ունեցաւ. ու քառասունըհօթը տարուան վախճանեցաւ յաղթանակի ատեն ու հանդէսներու մէջ: Նրբոր ժողովուրդը ծայրագոյն քահանայապետին գագաղը կըտանէր, խիստ շատ անէծքներ ու յիշոցներ անոր կուտար. վասն զի չէին կրնար ներում ու թողութիւն տալ առանց Հաղորդութեան մեռած ըլլալուն, ու մեծ ծախքեր ու շռայլութիւններ ընելէն ետքն ալ, մեծ պարտքեր ձգելուն: Հռոմայեցիք կըսէին թէ՝ "Ասուն աղուէսի մը պէս քահանայապետութիւնը ձեռք ձգեցիր, առիւծի մը պէս գործածեցիր, ու շան պէս թողուցիր վանիկայ": Նհա Նարեկարգութիւնը նղովող պապը՝ Հռոմայեցիք այսպէս թաղման հանդէսով պատուեցին. ու աս պապին անունովը ան դարը՝ պատմութեանց մէջ երեւելի դարերուն մէկը սեպուեցաւ:

Նս միջոցիս Հռոմի մէջ Լեռնի ու Հռոմայեցւոց մտածմունքները քիչ մը կանկ առին: Վանի մը բարեպաշտ մարդիկ աղօթարան մը հաստատեր էին հասարակաց շինութեանը համար՝ ան տեղուն մօտ, ուր որ առաջին քրիստոնեաները կըժողվուէին ըստ վկայելոյ աւանդութեան: Վհոնթարինին՝ որ Լորմի ժողովքին մէջը Լուտերի խօսքը լսեր էր, ան քահանայից գլուխն էր: Նյսպէս երբոր Լիդէմպերկի մէջ Նարեկարգութիւնը սկսած էր, գրեթէ նոյն ժամանակը տեսակ մը

բարեկարգութիւն ալ Հռովմայ մէջ սկսաւ : Հաշմարիտ էր ան խօսքը թէ "Ուր որ բարեպաշտութեան սերմունքը կան , հոն Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ալ ընձիւղները կան : Հայց ատ բաւի դիտաւորութիւնները շուտով ցրուեցան էին :

Ուրիշ ատեն որ ըլլար , Տաննեսրդ Ը. Լեռնին տեղը Ս. Երիսդոր մը կամ գ. Ինոսենտիոս մը կընտրէին ու կընտահցընէին , թէ որ գահուելու ըլլային : Հայց ան ատենը ազգութեան օգուտը՝ Եկեղեցւոյն օգուտէն առաջ ըլլալով , "Կարօղ ես անանկ պապ մը կուզէր որ իրեն հնազանդ ըլլայ : Կարդինալ որ Աֆրիկէ՝ որ խելք մը ատենէն եղբը Ս. Կղեմէսի անուամբ պապ անուանեցաւ , տեսնելով որ տակաւին չկրնար քահանայապետական թագը ձեռք ձգել , բարձր ձայնով մը ըսաւ թէ՝ "Ֆլօրիդոյի կարդինալը ընտրեցէք , որ տարիքը առած մարդ մըն է , ու ամէն մարդ զանիկայ սուրը կը համարի" : Ըս կարդինալը՝ որ Ալթիէրի մէջ գեղջկական ազգատոհմէ մը ծնած էր , վերջապէս պապ ընտրուեցաւ , ու ջ. Ադրիանոսի անուամբ թագաւորեց : Ընտնօք Լուվէնի մէջ դասատուութիւն ըրեր էր , եւ ան ալ Կարոլոսին վարժապետ եղեր էր , ու 1517ին ալ Կարոլոսին հրամանաւը Հռովմէական ծիրանափայլ պատմուճանը հագեր ու կարդինալ եղեր էր : Տը Վիլ կարդինալը վերոյիշեալ առաջարկութիւնը հաստատեց ըսելով , "Ադրիանոս՝ Լուվէնի վարդապետներուն ընտնով՝ Լուտերի դատապարտութեանը շատ օգնութիւն ըրաւ" : "Կարդինալները յոգնած ու տարակուսած ըլլալուն համար՝ ան օտարական մարդը ընտրեցին ու հրաւիրեցին . բայց եռքը երբոր խելքերնին գլուխնին եկաւ , կըսէ պատմիչ մը , սկսան չափազանց կերպով մը անկից վախնալ . ու զիրենք կըմխիթարէին յուսալով որ գուցէ ան խստասրտոյ Ադրիանոսին քահանայապետական թագը չընգունի . բայց ան յոյսը խիստ քիչ ատեն քշեց" :

Յամի Տեառն 1522 , Օգոստոս ամսուն մէջը Ադրիանոս Ջ. Հռոմ գնաց . թէպետև Հռոմայեցիք ա-ռաջուց տհաճութիւն ցուցրեր էին , բայց ետքը զա-նիկայ ընդունեցին . ու կըսէին թէ անիկայ հինգ հա-զարէն աւելի եկեղեցական թոշակ պիտի շնորհէ . ու ա-ժէն մարդ այն շնորհացը վրնքը բաժանորդ կըկարծէր , Ո՞տտոնց էր որ պապական աթոռին վրայ ասանկ պապ մը չէր նստած . վասն զի աս քահանայապետը՝ ար-դար , ժրաջան , գիտուն , բարեպաշտ , անկեղծ ու քաղց-րաբարոյ մարդ մըն էր . և անոր համար չէր խաբուեր ոչ սիրով և ոչ բարկութեամբ : Նիկոլայ երբոր Վատիկա-նը մտաւ , իր հին տնտեսը հետը առեր էր . ու անոր հրամայեց որ իր չափաւոր պիտոյքը խոնարհաբար հո-գայ ան մեծաշէն պալատին մէջը , որն որ Լևոն իր զեղ-խութեամբը և շռայլութեամբը լեցուցեր էր :

Ադրիանոս վախնալով ան վտանգներէն , որ Նարե-կարգութիւնը միջին դարու հաւատքին կըսպառնար , և ոչ թէ Լատալացւոց պէս՝ ան վտանգներէն , որոնց մէջը Հռոմ ու անոր քահանայապետութիւնը կըձգեր , շատ կըփափաքեր որ Նարեկարգութեան հետ աղեկ մը պա-տերազմի ու զանիկայ խափանէ . և աս դիտաւորու-թիւնը առաջ տանելու համար , ուրիշ լաւագոյն միջոց մը չէր կրնար գտնել , բայց եթէ Եկեղեցւոյ մէջ նոր Նարեկարգութիւն մը մտցընել նոյն ինքն Եկեղեցւոյն ձեռքովը . և ինքը ըսեր էր որ Նարեկարգութիւն մը պէտք է Եկեղեցիին . բայց քայլ առ քայլ յառաջ եր-թալու , Պապին միտքը՝ կըսէ Լուտեր , այս է որ ամէն մէկ քայլերուն մէջը մէկ քանի դար անցնի : Ադրիանոս իր խորհուրդը հաւատարմութեամբ ու կատարելապէս՝ գործ դնելու համար , սկսաւ անօրէն՝ անզգամ ու վայե-լուչ մարդիկը քաղաքէն հեռացընել , որ ասիկայ խիստ դիւրին բան չէր . վասն զի ժողովրդեան մեծ մասը ասանկ

մարդիկ էին : Հռովմայեցիք նախ սկսան անոր վրայ ծիծաղիլ, ու եղբն ալ շուտով մը անկից երես դարձուցին : Պահանջական տէրութիւնը ու անոր անհուն շահերը, Հռովմայ իշխանութիւնը ու անոր միջը եղած անհամար խաղերը, հանդէսները ու զեղխութիւնները բոլորովին պիտի կորսուէին, թէ որ Ակեղեցին դառնար ու նորէն առաքելական վարուց ու օրինակաց հետևող ըլլար :

Նայց հաւատոյ նորոգ ու բարեկարգ հաստատութիւնը շատ մեծ արգելքներ ու ընդդիմութիւններ գըտաւ : Ինծ ապաշխարողահայր ըսուած կարդինալը * ըսաւ թէ՝ "Այս գործքը առաջ տանելու համար՝ նախ քրիստոնէից ջերմեռանդութիւնը նորէն շարժելու ու հաստատելու է : Պետը հիւանդէն ուժով որ ըլլայ, հիւանդը կմեռցընէ : Օգոյշ կեցիր, ջըլայ թէ Պերմանիան ձեռքի մէջ առնելու ու պահելու համար՝ Իտալիան կորնցընես" † : Ալ երջապէս Ադրիանոս սկըսաւ աւելի Հռովմէականութենէ վախնալ՝ քան թէ Լութերականութենէ : Իր շորս կողմը եղողները ջանացին որ Ադրիանոսը նորէն ան ճամբան մտցընեն, ուսկից որ անիկայ հեռանալ կուզէր : Ծեր ու խորագէտ Պատերին տը Պօլթէր ըսուած կարդինալը՝ շատ հեղ յաւտուկ ու մանաւոր խօսքերով համեստաբարոյ Ադրիանոսին կը հասկըցընէր, թէ ինքը միայն իրենց խորհուրդը ու կամքը կատարելու համար պապ ընտրուեր ու հոն կոչուեր էր : Ու օր մը անոր ըսաւ թէ "Եպետիկոսները միշտ Հռովմայ պալատականաց ուրած վարքը բամբասեցին, ի վերայ այսր ամենայնի պապերը բնաւ անոնց վարքը չփոխեցին : Մինչև աս օրս, ըսաւ, երևցած նորանոր հերետիկոսութիւնները Բարեկարգութեամբ չխափանեցան, այլ

* Cardinal grand Penitencier.
† Sarpi. Hist. du concile de Trente, p. 20.

խաչակիր ղօրքերով" : Պահանջապետը խորունկ մը հառաչելով՝ պատասխան տուաւ . "Ո՜հ , որչափ ողբալի է եղեր պապերուն վիճակը . որովհետև և ո՛չ իսկ ազգութիւն մը ընելու արտօնութիւն ունին"* :

ԳԱՏՈՒԱԾ Գ

ՅԱՐՈՒ Տեառն 1522 , Դեկտեմբեր ամսուն մէջ՝ Լիւսրընպէրկ քաղաքը նորէն ժողովք մը եղաւ , ու ան ժողովքին մէջը իշխաններուն շատը բռնութեամբ մը Լուտերի դէմ խօսեցան . բայց մեկալ իշխանները երկբայութեան մէջ ըլլալով՝ անորոշ կերպով մը կեցեր էին :

Պիէրէկաթին պապին նուիրակը՝ Ալեցպուրկի կարդինալին հետ մէկ եղեր էր ու Լուտերի մահը կըխընդրեր . ու քահանայապետական կոնդակ մը ձեռքը բռնելով , պապին կողմանէ կըսէր թէ՝ "Ես առողջ մարմինէն աս փտտած անդամը պէտք է բոլորովին բաժանել : Ձեր հայրերը թէպէտև Կոստանդիայի մէջ Յովհաննէս Հուսը ու Ջերոնիմոս Պրակացին մեռցընել տուին , բայց անոնք Լուտերի ձեռքովը կենդանացան : Ձեր մեծափառ նախնեացը հետևող եղիք . ու Լատուծոյ ու սրբոյն Պետրոսի օգնութեամբը դժոխային վիշապին վրայ մեծ յաղթութիւն մը ըրէք" :

Իշխաններուն շատը սոսկացին , երբոր բարեպաշտ ու համեստաբարոյ Մելրիանոսին կոնդակը լսեցին . վասն զի շատերը սկսեր էին Լուտերի նախադասութիւնները ու փաստերը լաւ մը հասկընալ . ու պապին կողմանէ ուրիշ տեսակ բան կըյուսային : Բայց Հռոմի այսպի-

* Sarpi. Hist. du conc. de Tr. p. 21.

ամ Պղրիանոսի մը իշխանութեան տակն ալ՝ իր մոլորութիները ու սխալը չուզեց ճանչնալ : Պնիկայ տեսակին իր նետերը կարձակէր , Վերմանական գաւառները արիւնհեղութեամբ քանդելու համար : Հրրոր իշխանները տրտում կերպով մը լուռ կեցեր էին , կարդինալները ու Հռովմայ հնազանդ ժողովականները իրար անցնելով կաղաղակէին . "Պէտք է որ անիկայ մեռնի" * : Սաքսոնիայի դեսպանը՝ որ ան ժողովքին մէջը գտնուեր էր , այսպէս կըվկայէ :

Հայց Վիւռնպէրկի նկեղեցիներուն մէջը ուրիշ շատ տարբեր խօսքեր կըլսուէին : Ժողովրդեան բազմութիւնը՝ Իւանդանոցին մատուռը , Ֆրանսիսկեանց , սուրբ Սեպաստոսին ու սուրբ Լաւրենտիոսին նկեղեցիները կըլեցուէին , Ջետարանին քարոզութիւնը լսելու համար : Պնդրէաս Օսիանդրը սուրբ Լաւրենտիոսին նկեղեցւոյն մէջը մեծ զօրութեամբ մը քարոզ կուտար . ու իշխաններուն մեծ մասը շատ հեղ հոն կերթային : Վաղաքին կրօնաւորները իրենց վանքը կըթողուին ու արուեստ կըսորվէին , որպէս զի իրենց վաստակովը ապրուստնին հոգան :

Վխիերեկաթին այսչափ յանդգնութեան չէր կրնար համբերել . վասն որոյ ուզեց որ ապստամբ քահանաները ու կրօնաւորները բանտը դրուին : Ժողովքը՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրին ու Վազիմիր իշխանին դեսպանացը սաստիկ ընդդիմութիւնը հերքելով՝ որոշեց որ կրօնաւորները բռնուին . բայց ուզեց որ առաջ Օսիանդրին ու անոր գործակից ընկերացը ծանուցանէ նուիրակին տրտունջը ու գանգատը : Ֆախանձայոյզ Սալցպուրկի կարդինալին կողմանէ փոխանորդ մը ընտրուեցաւ որ աս հրամանը՝ ի գործ դնէ : Սա տանգը մօտ էր , ու պատերազմը

* Nicht anders geschrien denn: Crucifige! Crucifige! (L. Opp. XVIII, p. 376.)

պիտի սկսէր . բայց աս բանը ընդդէմ նոյնինքն ազգային խորհուրդն էր . ի վերայ այսր ամենայնի քաղաքացիք աս խորհուրդը խափանեցին : Երբոր ժողովքը կը մտածէր թէ իր քահանաներուն ինչ ճամբայ բռնէ , Արիւնպէրկցիք ալ խորհուրդ կընէին թէ ժողովքին որոշմանը ու վճռոյն դէմ ինչ ճամբայ բռնեն : Այ երջապէս ա- նոնք ալ իրենց միտքը դրին որ եթէ Արիւնպէրկ քա- ղաքին քարոզիչները բռնի վերցընեն նէ , իրենք ալ զա- նոնք բռնութեամբ ազատեն : Այս որոշ առաջադրու- թենէն շատ բան կրնար հասկցուիլ : Ժողովքը աս բանիս վրայ զարմանալով՝ նուիրակին պատասխան տուաւ թէ՝ Արիւնպէրկ ազատ քաղաք մը ըլլալուն համար , հրաման չկայ անոր քարոզիչները բռնելու , առանց ճանչ- ցընելու անոնց իրենց հերետիկոսութիւնը :

Վիէրէկաթին շատ վշտացաւ աս նոր նախատանաց համար , որ պապին ամենակարողութեանը եղաւ . ու խստութեամբ մը Ֆերտինանտոսին ըսաւ . "Այրեմ գուք մէկդի կեցէք , ու թող տուէք որ ես գիտցածս ընեմ . ես ան հերետիկոս քարոզիչները պապին անունովը բըռ- նել կուտամ" : Այնցի արքեպիսկոպոս Ալպերտոս կար- դինալը ու Վալտիմիր իշխանը աս անսովոր ու այլանդակ վճիռը լսածնուն պէս , շուտով նուիրակին տունը գա- ցին , ու անոր աղաչեցին որ աս բանէս ետ կենայ : Նուիրակը իր մտացը վրայ հաստատ կեցեր էր , ու կը պնդեր թէ՝ Վրիստոնէութեան մէջ պէտք է որ ամէն մարդ պապին հնազանդի : Այս երկու իշխանն ալ նուի- րակը ձգեցին գացին՝ ըսելով , "Ահ որ դուն աս մտքին վրայ հաստատ կենաս , պէտք է որ մեզի ծանուցանես . վասն զի դուն դեռ քարոզիչներուն ձեռք չդպցուցած՝ մենք աս քաղաքը պիտի թողունք երթանք" : Ընատեղը նուիրակը իր դիտաւորութենէն ետ կեցաւ : Այլ երբ որ տեսաւ որ իշխանութեան ճամբով գործքը առաջ պիտի չերթայ , ջանաց որ ուրիշ հնարք մը գտնէ . ու

աս դիտաւորութեամբ ժողովքին իմացուց քահանայապետին միտքը ու գրած նամակները , որ մինչև անտեղը ծածուկ պահեր էր :

Նայեց բարեպաշտ ու բարեմիտն Գրիանոս՝ քաղաքագիտութեան անծանօթ ըլլալով , իր ընդարձակ ու անկեղծ համարձակութեամբը միտս կուտար ան գաւտին , որն որ ինքը կրփափաքէր պաշտպանելու : Իր մտացը որոշումը նամակով մը իր նուիրակին յայտնելու համար՝ այսպէս գրեր էր . "Ինչ աղէկ գիտեմք որ շատ տարիներէ ՚ի վեր սրբազան քաղաքին մէջը շատ անկարգ ու գարշելի սովորութիւններ մտեր են* : Ըս տարափոխիկ հիւանդութիւնը՝ գլխէն ամէն անգամներու անցեր է . պապերէն մէկալ եկեղեցականներուն ալ ազգեր է : Ինչ կուզեմք բարեկարգութեամբ նորոգել ան Հռոմէական պալատը , ուսկից որ ամէն չարիք յառաջ կուգան : Ամբողջ աշխարհ աս բանիս կրփափաքի . ու մենք աս գործը կատարելու համար յանձն առինք քահանայապետական աթոռը նստելու" :

Հռոմայեցի կողմնակից եղողները աս անսովոր խօսքերը լսելով , ամչնալնուն կարմրեցան . վասն զի անիկայ իր փափաքը շատ անկեղծ ու համարձակ ոճով մը բացատրեր էր : Բարեկարգութեան հետևողներն ալ խիստ շատ կուրախանային , երբոր կըտեսնէին որ նոյն ինքն Հռոմ իր ապականութիւնը ու մոլորութիւնը կըպախարակէ : Ամէն վրայ ամէնը անտարակոյս կերպով մը համոզուեցան , ու ըսին թէ՝ իրաւունքը Լուտերինն է , որովհետև պապը իր բերնովը զանիկայ կըյայտնէ :

Ժողովքին պատասխանէն յայտնի կերևար որ ծայրագոյն քահանայապետին իշխանութիւնը ու հեղինակութիւնը տէրութեան մէջը շատ վար իջեր էր . ու Լու-

* Pall. I, p. 160. Տե՛ս նաև Sarpi, p. 25, L. opp. XVIII, p. 329, etc.

տերի ոգին աղգային փոխանորդաց սրահին մէջը թափանցեր էր : Ժամանակը բարեյաջող ու նպաստաւոր էր . Ընդրիանոսին ականջը բաց կերևար , ու կայսրը հեռու էր : Ժողովականները խորհրդով որոշեցին որ Վերմանիա այնչափ դարերէ 'ի վեր Հռովմայ կողմանէ որչափ անիրաւութիւն ու վնաս քաշեր էր , անոնց առջինը մէկ տեղ ժողովին ու անոնց ցանկը պապին խրկին :

Պապին նուիրակը աս խորհուրդը իմանալուն՝ սարսափեցաւ . անդադար անոնց աղաչանքներ ու սպառնալիքներ ըրաւ . բայց ամէնն ալ պարապը գացին : Ընդհակառակն իշխանները իրենց մտքին վրայ հաստատ կեցեր էին . ու եկեղեցական իշխաններն ալ անոնց կամացը չէին հակառակեր : Ութսուն տեսակ վնաս համրեցին ու 'ի գիր անցուցին : Իշխանները կըհասկըցընէին , թէ այսչափ ապականութեանց ու անիրաւութեանց պատճառը՝ մարդկային աւանդութիւններն են . ու իրենց վերջին եզրակացութիւնն ալ աս էր . "Թէ որ այս վնասները մինչև մէկ որոշ ժամանակ մը չվերնան , մենք ետքը ուրիշ միջոցներ կըգործածենք , որպէս զի այսպիսի զրկանքներէ ու նեղութիւններէ ազատինք : Վերջին միջոցը՝ որն որ ժողովքը պիտի գործածէր , շուտով մը Սիւնէպէրկ քաղաքը ձգեց գնաց , որպէս զի այնպիսի յանդուգն ու ձախորդ պատասխանին դեսպանը ինքը չլլայ :

'Ի վերայ այսր ամենայնի՝ արդեօք չէր վախցուեր որ ժողովքը իր իշխանութիւնը ու համարձակութիւնը ձեռք ձգելու համար՝ Լուտերը զոհէր : Առաջ ասանկ մտածեցին . բայց արդարութեան ու ճշմարտութեան Հոգին այս ժողովքին մէջը ներշնչած ըլլալուն համար , ժողովականներն ալ Լուտերի պէս ուզեցին որ տէրութեան մէջը ընդհանրական ու ազատ ժողովք մը ըլլուի . ու նաև ըսին թէ՝ մինչև որ ան ժողովքը ըլլայ , ամէն

տեղ միայն Լեհաստանը քարոզուի . ու առանց հաւանութեան և հրամանաց քանի մը բարեպաշտ ու գիտնական անձանց՝ բնաւ գիրք մը չտպուի * : Այս վճիռներէն յայտնի կերեւայ որ Աւրմնի ժողովքէն միջև ան ատենը՝ Կարեկարգութիւնը շատ մեծ յառաջադիմութիւն ըրեր էր :

Աֆրիկանի մէջ պապին գործակալները շատ մեծ իշխանութիւն ու ազդեցութիւն ունեցան . վասն զի չէ թէ միայն պապ մը ունեցան որ Հռովմայեցւոց բոլոր յոյսերը պարապը կըհանէր՝ և որուն պալատին մէջը խաղեր ու երգեր չկար , բայց աշխարհական իշխաններն ալ Հռովմայ չափած կերպովը կըզուրցէին և Իդդէմպերկցի հեթոփիկոսին մահուան վճիռը կըխափանէին : Եւ նոյն ինքն Էրիանոս Գերմանիայի մէջ գարձած բաներուն վրայ սաստիկ բարկացաւ . ու իր բարկութեան կրակը բոլորովին Աքսոնիայի կայսրընտրին վրայ թափեց : Ինչու մէկ Հռովմէական քահանայապետ մը տակաւին այսպէս զօրաւոր՝ անկեղծ ու գուղէ աղգու հրաւէր ու յանդիմանութիւն մը չէր գրած : "Մենք խիստ շատ սպասեցինք , ու գուցէ խիստ երկար ժամանակ , (կըսէր բարեպաշտն Էրիանոս՝ կայսրընտրին գրած նամակին մէջը) . մենք կուզէինք տեսնել , որ Աստուած քու հոգւոյդ այցելութիւն ընէ , ու դուն վերջապէս սատանային որոգայթներէն ազատես : Այլ ուր որ մենք կը յուսայինք խաղաղ քալել , աղոխէն ուրիշ բան չգըտանք : Ներշնչողը պարապ տեղը ներշնչեց . քու անօրէնութիւններդ բնաւ չհալեցան : Արևմն աչուըներդ բայց , որպէս զի քու մոլորութեանդ մեծութիւնը տեսնես : Ընտամբ Աստուծոյ ամենակարողն և Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , որուն ես փոխանորդն եմ աս աշխարհիս վրայ , քեզի կըծանուցանեմ որ դուն աշխարհիս

* Pal. I , p. 166. Sleidan. I , p. 135.

մէջը պիտի պատժուիս , ու հանդերձեալ աշխարհին մէջն ալ յաւիտենական հրով պիտի պրծիս : Ողջոյն ըրէ ու դարձիր . . . : Վկնուդ վրայ երկու սուր կախուած կեցեր են , մէկը՝ տէրութեան սուրը , մէկալն ալ՝ պապութեան սուրը . . . ՚՚ :

Նարեպաշտ Փրիդերիկոսը աս սպառնացող նամակը կարդալով՝ սարսափեցաւ . ու իրեն պատշաճ ու հարկաւոր կերեւար , որ իր սուրը պատեանէն հանէ ու իրեն հպատակացը խղճմտանքը անով պաշտպանէ . վասն զի սրդէն մէկ ոտքը գերեզմանին մէջը ըլլալով , կերկարծէր թէ պիտի չկարենայ խաղաղութեամբ մեռնիլ : Ասկոյն Վիդեմպերկ քաղաքը թուղթ մը խրկեց , որպէս զի Նարեկարգութեան հիմնադիր հնղինակներէն խորհուրդ ու խրատ մը ուզէ : Անոնք ալ հոն խռովութիւններէ ու հալածանքներէն կերվախնային . վասն զի քաղցրասրտոյ Մելանկտոնը կաղաղակեր . ՚՚Ո՛նչ ըրուցեմ , որ կռզմն գառնամ . ամէնը կատղեր են , ու սաստիկ ատելութեամբ մը զմեզ կանարգեն՚՚ : Լութեր , Լինք , Մելանկտոն և Պուկենհակէն մեկտեղ խորհուրդ ըրին , որպէս զի կայսրընտրին պատասխան մը տան : Վրեթէ ամէնն ալ մի և նոյն կերպիւ խորհրդածութիւն ընելով , անոր աս հետագայ երեսէն խրատը տուին :

՚՚Ոնաւ մէկ իշխան մը կամ թագաւոր մը չկրնար պատերազմ բանալ՝ առանց համակամ հաւանութեան իրեն ժողովրդոցը . վասն զի իր իշխանութիւնը անոնցմէ առեր է * : Իսկ արդ՝ ժողովուրդը չուզեր որ Ունտարանի համար պատերազմ ըլլուի . վասն զի չհաւատար : Աբեմն պէտք չէ որ իշխանները ձեռքերնին զէնք առնեն . անոնք ազգաց՝ այսինքն անհատատից թագաւոր կամ իշխան են՚՚ : Ընտրեալ Լութերը աս

* Corp. Ref. I, p. 601.

ձևով Վրիդերիկոսին կաղաչէր , որ սուրը իր պատեանը դարձընէ : Ան խրատը կամ ազդարարութիւնը 1523ին՝ Փետրվար 8ին գրուեցաւ : Վրիդերիկոս ասոր խրատին վրայ ընդը զինքը զսպեց : Պապին բարկութիւնը շուտով իր պտուղները հասցուց : Ան իշխանները որ իրենց քաշած ձեռները Հռովմայ յայտներ էին , իրենց յանդգնութենէն վախնալով՝ ուզեցին որ շողոքորթութեամբ նորէն զանիկայ ձեռք առնեն : Հատերը իրարու կըսէին թէ Հռովմայ քահանայապետը պիտի յաղթէ ու վրայ պիտի գլլէ . վասն զի անիկայ աւելի զօրաւոր կերևար :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Ասոնք Հաստատ ու քաղցրաբարոյ Ադրիանոսին ժայթքած հրեղէն բոցերը հրդեհը բորբոքեցին . ու անոր զայրացումը՝ բոլոր քրիստոնէական քաղաքաց մէջը անհուն վրդովմունք պատճառեց : Հալածանքը՝ որ քիչ մը ատեն դադրած էր , նորէն սկսաւ : Հուտեր Վերմանիայի համար խիստ շատ վախցաւ . ու ջանաց որ աս փոթորիկը խափանէ : "Մե՛ր որ իշխանները՝ ճշմարտութեան դէմ դնեն , ըսաւ , անանկ մէկ խռովութիւն մը պիտի գլլէ , որ իշխանները , դատաւորները , քահանաները ու ժողովուրդը պիտի կորսուին . ու կըվախնամ որ բոլոր Վերմանիան ալ շուտով արեան մէջ պիտի լողայ : Մենք պարսպի մը պէս գլլենք կանգնինք , ու մեր ժողովուրդը մեր Հատուածին բարկութենէն պաշտպանենք : Հիմակուան ժողովուրդը՝ առաջին ժողովուրդը չէ : Քաղաքական պատերազմից սուրը՝ Թագաւորաց գլխուն վրայ կախուած է : Թագաւորները կուզեն զհուտեր կորսընցընել , բայց Հուտեր կուզէ զանոնք աղաւել : Կը-

քրիստոս կենդանի է ու կը թագաւորէ . ես ալ կենդանի պիտի ըլլամ , ու անոր հետ պիտի թագաւորեմ" * :

Այս խօսքերը բնաւ ներգործութիւն մը չըրին . վասն զի հռոմ կը ջանար որ արիւնհեղութիւններ ու սպանութիւններ ընէ Կարեկարգութիւնն ալ Յիսուս Քրիստոսի պէս՝ չէր եկած խաղաղութիւն բերելու , այլ սուր : Հալածանքը հարկաւոր էր Պատուծոյ ճանապարհաց մէջը . ու ինչպէս որ նիւթական առարկաներէն ոմանք հրով կը պինդանան , որպէս զի մինոլորտին ազդեցութիւններէն պաշտպանուին , այնպէս ալ աւետարանական ճշմարտութիւնը՝ հրեղէն փորձով աշխարհիս ազդեցութիւններէն պիտի պաշտպանուէր : Այդ ատ հուրը աւելի ներգործութիւններ ըրաւ . վասն զի քրիստոնէութեան առաջին ժամանակներուն պէս , մարդոց սրտին մէջը ընդհանրական եռանդ մը ձգեց ու բորբոքեց ան դատին վրայօք , որն որ այնչափ կատաղութեամբ կը պաշտպանուէր : Երբոր մարդս ճշմարտութիւնը ճանչնալ կը սկսի , սրտին մէջը սրբազան զայրոյթ մը կը զգայ անիրաւութեան ու բռնութեան դէմ : Երկնաւոյ իղձ մը զանիկայ կը դրդէ՝ յանիրաւի տառապելոց ու ճնշելոց կուսակից ու օգնական ըլլալու . և մարտիրոսաց հաւատքն ալ զանիկայ կը բարձրացընէ , կը շահի ու կը քաշէ դէպի ան փրկաւէտ վարդապետութիւնը՝ որն որ մարդուս այնքան բաջասրտութիւն ու խաղաղութիւն կուտայ : Վէրջապէս արդ դարուն հալածանք ընողներուն գլուխ եղաւ . իր իշխանութեանը տակը եղող քաղաքներուն մէջը հալածանք ընելէնետքը , ուղեց որ կայսրընտրական Սաքսոնիան ալ աւերէ ու քանդէ . վասն զի անիկայ հերետիկոսութեան բնակարանը կը սեպուէր . ու Փրիդերիկոս կայսրընտիրը սատսելու համար՝ հոն ամէն բան ըրաւ :

* Christus meus vivit et regnat , et ego vivam et regnabo. (L. Epp. II. p. 158.)

Վրիդերիկոս անդրդուելի կերպով ու քաղցրութեամբ մը անոր պատասխանէ տուաւ, թէ ոչ որ իմ իշխանութեանս սահմաններուն մէջը չարագործութիւն մը ընելու ըլլայ, անտարակոյս Հարկաւոր եղած պատիժը կը քաշէ. բայց խղճմտանքի վերաբերեալ բաները պէտք է որ Աստուծոյ յանձնեմք: Վէորգ չկրնալով զՎրիդերիկոս համոզել, սկսաւ խստութիւն ընել իր իշխանութեանը տակը եղողներուն վրայ: Լուտերին հետևող միաբանները ու քահանաները բանտը դրաւ. ու իր սահմանին մէջ գտնուած ուսանողները ետ դարձուց ան Համալսարաններէն՝ ուր որ Բարեկարգութիւնը մտեր էր. ու հրամայեց որ աշխարհաբար լեզուով տպուած բոլոր Նոր Կտակարանները դատաստանական ատեանին յանձնուին: Ան հրամանը՝ի գործ դրուեցաւ նաև Աստրիայի մէջ, Լուրթէմպերկի մէջ ու Պրունսվիքի դքսութեանը մէջ:

Նայց Սաորին քաղաքները Հինգերորդ Կարոլոսի անմիջական իշխանութեանը տակը ըլլալով, աւելի մեծ Հալածանքներ քաշեցին: Ընվէրսի մէջ եղած Գոստիանեանց վանքը՝ աւետարանական ճշմարտութիւնը ընդունող միաբաններով լցուած էր: Ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ Հոն կրվազէր. ու ան տեղի Գոստիանեանց եկեղեցին ալ՝ Լուդէմպերկի եկեղեցւոյն պէս՝ ժողովրդոց պզտիկ կուգար: Հոկտեմբերի մէջ 1522ին, անոնց գլխուն վրայ պտըտող ու սպառնացող փոթորիկը սկսեց: Անքը գոցուեցաւ, կրօնաւորները բանտը դրուեցան ու՝ի մահ դատապարտեցան: Անոնց մէկքանին փախան. ու քանի մը կնիկ իրենց կանացի վախկոտութիւնը մէկդի ձգեցին, և Հենրիկոս Օուֆթէնը իր դահիճներուն ձեռքէն ազատեցին: Հենրիկոս ալ՝ յետ՝ Յովհաննէս Լաս ու Լամպէրթ Քոօրն անուանով երեք նորահաստակ միաբաններ ատեն մը Քննիչներուն ձեռքէն ազատեցան: Ան վանքին բոլոր անօթները ծախեցին, շինուածքը ամէն կողմէն փակեցին

ու Արքունիքն սրբոցը անկից դուրս հանեցին իբրև մէկ պիղծ ու գեշ տեղէ մը : Անարգարիտ անունով Ատոռին քաղաքացի իշխանուհին՝ փառաւոր հանդէսով մը զանիկայ տուրբ Աստուածածնայ եկեղեցին ընդունեց : Ու հրամայեցին որ աս հերետիկոսական եկեղեցին այնպիսի կերպով մը քակեն , որ քար քարի վրայ չմնայ : ու ան եկեղեցւոյն մէջ Աւետարանը ուրախութեամբ մը-տիկ ընող քաղաքացիներուն ու կանանց շատը բանտը դրին : Հռովմէական քահանաները ամէն տեղ վրանին զէնք կըկրէին : Ատէնի վրայ եղած Անկղենպերկ քաղաքը՝ որ Անայնի կայսրընտրին արքեպիսկոպոսին կըվերաբերէր , Աստուծոյ խօսքը սիրով ու շուտով ընդունող քաղաքներուն մէկն էր : Անոր բնակիչները մեծ սէր ունէին իրենց Յովհաննէս Տրաքօն անունով հովիւին վրայ , որն որ անատեսը գտնուող դիտուն ու լուսաւորեալ մարդոց մէկն էր : Անիկայ բռնադատուեցաւ որ աս քաղաքէն հեռանայ . բայց Հռովմէական քահանաները՝ ժողովրդեան վրէժխնդրութենէն վախնալով , անոնք ալ քաղաքէն դուրս ելան : Մէկ աւետարանական սարկաւագ մը միայն հոն ճնաց քրիստոնէից սիրտը մխիթարելու համար : Ան ժամանակը Անայնի զօրքերը տուսերամերկ ներս մտան . քաղաքին մէջը տարածուեցան , ու ամէն տեսակ հայհոյութիւններ ու անառակութիւններ ըրին : Քանի մը աւետարանական քրիստոնեաներ անոնց սրոյն հարուածովը ինկան մեռան . ուրիշներն ալ բռնուեցան ու բանտը դրուեցան . Աստուածաշունչ կարդալը արգիլուեցաւ , ու քաղաքին բնակչացը ապստրուեցաւ որ Աւետարանի խօսքը բնաւ չընեն և ոչ իսկ ընտանի խօսակցութեանց մէջ : Հռովմայ արքունիքները նորէն հաստատուեցան : Զօրքերը ներս մտած ատենը սարկաւագը փախաւ ու գնաց մէկ աղքատ որբեվարի կնկան մը տունը պահուեցաւ : Անոնք աս բանը իմանալով , զինուոր մը խրկեցին որ երթայ զա-

նիկայ բռնէ : Կոնարհ սարկաւագը երբոր տեսաւ որ զինուորը վազելով կուգայ որ զինքը մեռցընէ , հանդարտութեամբ սպասեց անոր . ու սենեակին դուռը կըստութեամբ բացուածին պէս՝ քաղցրութեամբ զանիկայ գիմաւորեց ու գրկեց՝ ըսելով , "Խարմվ ևկար եղբայր , ահա ես հոս եմ . խօթէ* սուրդ իմ սիրտս" : Ընգուժ զինուորը զարմանալով մը սուրը իր ձեռքէն վար ձգեց . ու թող չտուաւ որ աս բարեպաշտ աւետարանչին ինամք մը տան :

Հայց Կիտորին քաղաքաց Ընիիչները իրրև ծարաւիք արեան , աս քաղաքը կրկոխէին . ու ամէն տեղ Ընվէրսի հալածանքէն փախած նորահաստակ ()գոստիներուն կրփնտրուէին : Կյս՝ ևյէս ու Կամպէրթը վերջապէս գտնուեցան ու ձեռք ինկան , և շղթայակապ պրուքսէլ խրկուեցան : Կկմոնտանոս , Հոխստրատէն ու մէկ քանի ուրիշ Ընիիչներ զանոնք իրենց առջևը կանչեցին : Հոխստրատէն անոնց հարցուց . "Ձուք պիտի հերքէք արդեօք ձեր ան խօսքը՝ թէ քահանան իշխանութիւն չունի մեղքերը արձակելու , և թէ աս բանը միայն Ընտուծոյ կըվերաբերի" : Նոքը ուրիշ աւետարանական վարդապետութիւններ ալ յիշեց , ու զանոնք բռնադատեց որ երդմամբ հրաժարին անոնցմէ : Կյս և ևյէս հաստատութեամբ ու միաբերան աղաղակեցին , թէ "Ձաւ լիցի . բան մը չեմք հերքեր . Ընտուծոյ խօսքը չեմք ուրանար . նա մանաւանդ՝ պատրաստ եմք հաւատքի համար մեռնիլ" :

Ընդհանր . Խոստովանեցէ՛ք թէ դուք Կուտերէն խաբուեր էք :

Կոդոհոսոկ ()գոսպինէտոն . Ինչպէս որ առաքեալները Յիսուս Ընրիստոսէն խաբուեցան :

Ընդհանր . Ասնք կըվճռեմք որ դուք հերետիկոս էք ,

*Sey gegrüsst, mein Bruder. (Scultet. ann. I, p. 173.)

և ողջ ողջ այրուելու արժանի . ու մենք զձեզ աշխարհականաց ձեռքը կըմատնեմք :

Լամպերթ լուռ կեցեր էր , մահուանէ կըվախնար . ու իր սիրտը երկբայութեան ու նեղութեան մէջ ըլլալով , տրտում ու մարած ձայնով մը ըսաւ . "Լա չորս օր ժամանակ կուզեմ" : Նորէն զանիկայ բանտը տարին : Լսե որոշեալ ժամանակը լմընցածին պէս , Լյսէն ու Վիջէսէն հրապարակաւ քահանայական կարգը առին , ու զանոնք Պտորին քաղաքաց կառավարական ատեանին յանձնեցին : Ատեանը անոնց ձեռքերը կապել տուաւ ու դահիճին յանձնեց : Հոխստրատէն ու ուրիշ իրեք Վննիչներ՝ ինչուան փոյտակոյտին կամ տանջանաց տեղը անոնց ընկերութիւն ըրին * :

Նրբոր աս նորահասակ մարտիրոսները ան մահուան տանջանաց տեղը տեսան՝ անչափ հանդարտութեամբ մը վննեցին զանիկայ : Անոնց արիութիւնը , աստուածպաշտութիւնը ու հասակը՝ Վննիչներուն ալ աչքէն արցունք վազցուցին : Նրբոր զանոնք կապեցին , խոստովանահայրերը անոնց մօտեցան ու ըսին . "Մենք ձեզի անգամ մըն ալ կըհարցընեմք . կուզէք քրիստոնէական հաւատքը ընդունիլ" :

Մարթիրոսները. Մենք քրիստոնէական Նկեղեցւոյն կը հաւատամք , բայց ձեր եկեղեցւոյն չեմք հաւատար :

Կէս ժամու չափ զանոնք անանկ թողուցին . վասն զի կըյուսային թէ գուցէ աս նորահասակ կտրիճները ան ստկալի մահուան տեսարանէն վախնան ու միտքերնին փոխեն : Նայց անոնք միայն ան բազմախուռն ժողովըրդեան ու բազմավրդով հրապարակին մէջ հանդարտ կեցեր էին ու սաղմոսներ կերգէին . և ատեն ատեն իրենց աղօթքը միջահատելով՝ համարձակութեամբ կըսէին . "Մենք Յիսուս Վրիստոսի անուանը համար կուզեմք մեռնիլ" :

*L. Epp. II, p. 361.

Քահանիչները կը պօռային . "Կարձի՛ եկէք , դարձի՛ եկէք . ապա թէ ոչ՝ սատանային անուանը համար պիտի մեռնիք" : Մարտիրոսները պատասխան տուին . "Ո՛չ . մենք քրիստոնէի պէս ու Աւետարանի ճշմարտութեանը համար պիտի մեռնինք" : Փայտակոյտը փուընկցուցին . ու երբոր բոցը կամաց կամաց վեր կելլէր , անոնց սիրտը աստուածային խաղաղութեամբ մը կըլեցուէր , անանկ որ անոնց մէջէն մէկը ըսուցեց . "Կարծեմ թէ վարդեղէն անկողնի մը վրայ կըհանգչիմ* : Հատուր ժամը հասեր էր , մահը մօտեցեր էր . ան երկու մարտիրոսները բարձր ձայնով մը գոչեցին . "Ո՛վ Տէր Յիսուս՝ Որդի Դաւթի ողորմեայց մեզ" : Երբոր կրակը անոնց մարմնոյն տիրեց , սկսան բարձր ձայնով պէտք Աստուածաշունչը երգելու : Ին հրաւառ բոցը իսկոյն անոնց ձայնը կտրեց , ու միայն անոնց մոխիրը մնաց : Աս տանջանքը չորս ժամու չափ քշեց : Ու 1523ին՝ Յուլիսի առաջին օրն էր որ Բարեկարգութեան առաջին մարտիրոսները՝ Աւետարանին համար այսպէս իրենց կեանքը տուին :

Հոլոր բարեպաշտ մարդիկը սոսկացին , երբոր աս լուրը իմացան . վասն զի ապագայ ժամանակը ամէնուն մեծ վախեր կուտար : Երեսմոս ըսաւ թէ "Արդասպանութիւնները ու տանջանքները սկսան : "Ու Աստեր գո-

*Dit schijnen mij als roosen te zijn. (Brandt. Hist. der Refor. I, p. 79.)

ջեց . "Ալ երջապես Յիսուս Քրիստոսը մեր խօսքէն քանի մը պտուղ կըքաղէ , ու նոր մարտիրոսներ կըստեղծէ"։ Լութեր աս երկու նորահասակ քրիստոնէից հաւատարմութեանը համար որչափ որ կուրախանար , այնչափ ալ կըտրտմէր , երբոր զնամպերթը միտքը կըբերէր։ Իրենքին մէջը ամենէն գիտունը անիկայ էր . ու իր քարոզութեան պաշտօնը Հրօպոթին յանձներ էր Ինվէրսի մէջ ։ Անոնցմէ անիկայ բանտին մէջը շփոթած էր ու մահուանէ կըվախնար , բայց իր խղճմտանքն ալ խիստ կըտանջէր զինքը , իր տկարութիւնը երեսը կըզարնէր , ու զինքը կըբռնադատէր Ինեթարանը խոստովանելու։ Հ. ու. տով մը իր վախերէն ազատելով համարձակութեամբ զճշմարտութիւնը դաւանեց , ու իր եղբարցը պէս մեռաւ։

Ինչ մարտիրոսներուն արիւնէն մեծ պտուղներ յառաջ եկան։ Պրուսէլ քաղաքը Ինեթարանին դարձաւ։ Հրատմոս կըսէ թէ՝ "Ինէանտէր ուր որ փայտակոյտ կըվառէր , հոն իբր թէ հերետիկոսները կըսերմանէր"։ "Ձեր կապանքը՝ գոչեց Լութեր , ձեր բանտերը ու ձեր կրակները իմ են *։ Մենք ամէնս ձեզի հետ ենք հոգիով . և Քրիստոս ձեր ամէն բաները կըկատարէ"։

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Ընդունող անտարակոյս ան բռնաւորական ճամբուն մէջը պիտի յարատևէր . վասն զի Հարեկարգութիւնը խափանելուն անօգուտ ջանքովը ու իրեն ուղղափառական նախանձայուզութեամբը՝ խստութեամբը ու մտատանջութեամբը՝ մէկ անգութ հալածող մը պիտի ըլլար . բայց աստուածային նախախնամութիւնը թող չտուաւ , 1523ին՝

*L. Epp. II, p. 464.

Սեպտեմբեր 14ին մեռաւ . ու Հռովմայեցիք աս խաղաղութեան օտարականէն խալըսելնուն համար շատ ուրախացան , ու անոր բժշկին դուռը ծաղիկներով զարդարեցին , ու վրան ալ աս գրութիւնը դրին . "Փրկիչ Հայրենեաց" :

Յուլիոս որ Աէտիչի Տանեցւոյն Լևոնի եղբօրորդին՝ Զերարդ Մդրիանոսին յաջորդեց է Կղեմէս անուամբ : Սիկայ պապ ընտրուելէն ետքը՝ բնաւ հաւատոյ բարեկարգութեան կամ նորոգութեան վրայօք խօսք մը չեղաւ : Նոր պապ ըլլալով՝ իր նախորդներուն պէս ուրիշ բան չէր մտմըտար , բայց միայն պապականութեան արտօնութիւնները հաստատ պահել , ու անոնց ուժովը իր իշխանութիւնը մեծցընել : Կղեմէս ուզեց որ Մդրիանոսին սխալները շիտկէ . աս պատճառաւ իր կողմանէ Նիւռնպերկ քաղաքը մէկ փոխանորդ դեսպան մը խրկեց կարդինալ Վամբէձձի անունով , որ իր պալատին մէջը անկից աւելի յաջողակ , քաջախոհ ու քաղաքագէտ մարդ չկար . ու անիկայ գրեթէ բոլոր Գերմանիոյ իշխաններուն հետ ծանօթութիւն ուներ : Նտալիոյ քաղաքները մեծ հանդէսով մը զանիկայ ընդունեցին . բայց երբ որ Գերմանիայի մէջ մտաւ , իսկոյն հասկըցաւ որ տերութեան մէջը մեծ փոփոխութիւն մը եղեր է : Մկըսպուրկ քաղաքը մտած ատենը՝ ուզեց որ ժողովրդեան օրհնութիւն տայ ըստ սովորութեան . բայց ամէնը սկսան վրան խնդալ : Մսոր վրայ՝ անծանօթ ու հասարակ զգեստով մը, Նիւռնպերկ մտաւ . ու սուրբ Աեպաստոսի եկեղեցին չգնաց , ուր որ եկեղեցականները իրեն կըսպասէին : Գնաւ մէկ քահանայ մը եկեղեցական զգեստով զարդարուած՝ կամ մէկ խաչ մը հրապարակական հանդէսով անոր առջևէն չէր երթար : Գոլոր աս բանները պապականութեան կըհասկըցընէին թէ անոր թագաւորութիւնը պիտի վերջանայ :

1524ին՝ Յունվար ամսուն մէջ՝ Նիւռնպերկ քաղաքը նորէն ժողովք եղաւ : Ոստիկը մտ եր . Վաղկաղար-

գին օրը՝ ձիթհնեաց օրհնութիւնը ու ուրիշ արարողութիւնները զանց եղաւ։ Ողջոյնը հազար մարդ գինիով ու հացով հաղորդեցան. ու Տանիմարքայի թագուհին՝ կայսեր քոյրն ալ յայտնապէս ասանկ հաղորդեցաւ բերդին մէջը։

Վամբէճճին այսչափ յանդգնութիւն տեսնելով՝ սարսափեցաւ. բայց ժողովրդեան խնդալը ու քարոզչաց քարոզները դրսուանց արհամարհելով՝ ու կայսեր ու պապին իշխանութեանը ապաւինելով, ժողովքին մէջը ալ օրմանին հրովարտակը յիշեց, և ուզեց որ Նարեկարգութիւնը բռնութեամբ խափանէ։ Իշխաններուն ու քաղաքաց դեսպաններուն շատը՝ աս խօսքին վրայ իրենց սրտմտութիւնը ցոյց ուին ու Վամբէճճիին ըսին. "Վերմանական աղին կողմանէ պապին խրկուած՝ վնասուց ու անիրաւութեանց ցանկը ի՞նչ եղաւ"։ Պապին դեսպանը՝ ինչպէս որ խրատուած էր, պարկեշտ կերպով մը ու զարմանք ցուցընելով՝ ըսաւ թէ "Ին ցանկէն իրեք օրինակ եկաւ Հռոմ՝ քաղաքը, բայց մենք ճշմարիտ բնագիրը չկրցանք ձեռք ձգել. ու ես չեմ կրնար հաւտալ որ ձեղի պէս իշխաններէն անանկ մէկ անվայելուչ գրուածք մը յառաջ եկած ըլլայ"։ Ժողովականները աս պատասխանը լսելնուն՝ շատ նեղացան։ "Ահ որ պապը, ըսին, ժողովքին առաջարկութիւնները ասանկ կընդունի, ժողովքն ալ ասկից ետքը պապին առաջարկութիւնները իր ուզածին պէս պիտի ընդունի"։ Ու քաղաքաց դեսպաններուն շատերը ըսին թէ՝ "Ժողովուրդը Աստուծոյ խօսքին ծարաւի է. թէ որ մենք ալ օրմանի հրովարտակին հետևելով՝ ժողովուրդէն Աստուծոյ խօսքը վերցընենք, արեան գետեր պիտի վազէ"։

Ասկէն ժողովականները խորհուրդ մը ըրին, որպէս զի պապին պատասխան մը տան։ Անովհետև ալ օրմանի հրովարտակը չէին կրնար բոլորովին բնաջինջ ընել, անանկ թէութիւն մը ու խօսք մը գտան, որ հրովարտակին զօրութիւնը ինքիրեն կրոչընչանար։ "Հրովարտակին հե-

տևող կըլլանք, ըսին, ուչափ ու կոչնչէ՛ն է՛" *: Վ՛ատն զի շատ գաւառներուն իշխանները յայտարարութիւն ըրեր էին, թէ անկարելի է ան հրովարտակին հրամանը կատարել: Ու նոյն ատենը Կոստանդիայի ու Պալէին ժողովներուն անվայելչութիւնը յիշելով պատշաճ դատեցան որ Գերմանիայի մէջ ընդհանուր ժողովք մը ըլլայ:

Բարեկարգութեան հետևողները ատով միայն չբաւականացան: "Ինչ պիտի հասկընանք, ըսին, անանկ ժողովքէ մը՝ որ կա՛մ բնաւ չըլլար, կամ թէ որ ըլլայ ալ՝ 'ի հարկէ ամէն ազգաց եպիսկոպոսներէն բաղկացած պիտի ըլլայ: Ազգային կառավարութիւնը տակն ու վրայ եղաւ. պէտք է անոր տեղը ազգային ժողովք մը հաստատել, որպէս զի ժողովրդեան օգտակար եղած բաները պաշտպանէ" : Ամէն ալ համակամ միաբանութեամբ պատշաճ տեսան որ 'Ասյեմբլեր ամսուն մէջ Սփայր քաղաքը աշխարհական ժողովք մը ըլլայ, բոլոր կրօնական խնդիրները ու դատերը 'ի կարգի դնելու համար. ու ամէն գաւառաց իշխանները՝ իրենց աստուածաբաններուն ձեռքովը՝ հաւատոյ ներհական խնդիրներուն վրայ ցանկ մը գրել տան, ու անմիջապէս զանիկայ ան օգոստափառ ժողովքին դատողութեանը ու ընտրողութեանը յանձնեն: Ասկոյն սկսան աս խորհուրդը 'ի գործ դնել. իւրաքանչիւր գաւառ՝ իր ցանկը պատրաստեց: Հռոմ՝ երբէք ատանկ մէկ զօրաւոր, յանկարծադէպ ու սոսկալի որոտումի մը չէր հանդիպած: Երբոր պապը աս լուրը իմացաւ, չկրցաւ իր բարկութիւնը զսպել: "Ա՛ս ի՞նչ բան է, ըսաւ. ի՛նչպէս կըհամարձակին աշխարհական ատեան մը հաստատել, ու հաւատոյ վերաբերեալ դատաստանները կատրել՝ իմ իշխանութեանս դէմ: Ա՛հ որ աս զարմանալի առաջադրութիւնը 'ի գործ դրուի, անտարակոյս Գերմանիան կազատի, բայց Հռոմ քաղաքը կըկորսուի": Հետով պապը առանձին եկեղեցական ժողովք մը ը-

*Cochlæus, p. 84.

րաւ . ու կարդինալներուն երեսին գոյնը այնչափ նետեր էր , որ տեսնողը պիտի ըսէր թէ Գերմանացիք Հռովմայ վրայ կը յարձակին : Ալէքանտէր ըսաւ . "Ֆրիդերիկոսին գլխէն կայսրընտրական գլխարկը վար առնելու է" : Ուրիշ կարդինալ մըն ալ ըսաւ թէ՝ "Պէտք է որ Անգղիայի ու Սպանիայի թագաւորները ազատ քաղաքներուն վախտան ու ըսեն , թէ ասկից ետքը ձեզի հետ բնաւ առուտուր պիտի չընեմք" : Ա՛յրջապէս աս եկեղեցական ու աւանձին ժողովքը անանկ վճռեց՝ թէ մի միայն փրկութեան միջոցը ան է , որ երկինք ու երկիր իրար անցընեն , ու չթողուն որ Սփայրի ժողովքը ըլլայ :

Ասկոյն պապը ասանկ գրեց կայսեր . "Անպէտև աճենէն առաջ ես աս փոթորիկին դէմ կըմաքառիմ , բայց աս փոթորիկը միայն ինծի չսպառնար : Իմ ուրիշներէն տարբերութիւնս ան է , որ ղեկը իմ ձեռքս է : Աս փոթորիկը՝ տէրութեան իրաւանցը աւելի կըդպչի , քան թէ նոյն ինքն Հռովմայ պալատին արժանապատուութեանը" :

Պապը մէկ կողմանէ աս թուղթը Ասթիլիա կը խըրկէր , մէկալ կողմանէ ալ կըջանար որ Գերմանիայի մէջ դաշնակից բարեկամներ վաստըկի : Ասկոյն տէրութեան խիստ զօրաւոր ազգատոհմներուն մէկը իրեն դարձուց , այսինքն Պավարիայի դուքսերուն տունը : Ա՛յրմին հրովարտակը աս քաղաքիս մէջ՝ ինչպէս նաև ուրիշ տեղեր , համարում չէր ունեցած ու՛ի գործ չէր դրուած . ու աւետարանական վարդապետութիւնը հոն մեծ յառաջադիմութիւններ ըրեր էր : Այս 1521ին վերջի օրերը՝ աս քաղաքին իշխանները՝ իրենց Անկօլստադի համալսարանի ատենապետէն՝ Էք վարդապետէն յորդորուելով ու համոզուելով՝ նորէն Հռովմայ դարձան , ու հրովարտակ մը հանելով՝ իրենց հպատակացը հրամայեցին որ հայրենական հաւատքին մէջը հաւատարիմ ու հաստատ մնան :

Պավարիայի եպիսկոպոսները երբոր տեսան որ աշխարհական իշխանութիւնը՝ կրօնական բաներու ձեռք կեր-

կընցրնէ , շատ նեղացան ու ոտք ելան : Ըն առեն Լ֊ք Հռովմ գնաց , որպէս զի պապէն ան քաղաքին իշխանացը ընդարձակ իշխանութիւն մը առնել տայ : Պապը անոնց ամէն արտօնութիւնը տուաւ , ու դուքսերուն ալ՝ իրենց քաղաքներուն մէջը եղած եկեղեցական եկամուտներուն հինգերորդ մասը շնորհեց : Ան իսկոյն հետզհետէ Վերտինանտոս արշիդուքսը , Սալցպուրկի արքեպիսկոպոսը ու մէկալ իշխաններն ալ ձեռք առաւ :

Բայց Վամբէճճին կուզէր աւելի մեծ բաներ ընել : Պատշաճ կըդատէր որ Վերմանիան երկուքի բաժնէ , ու Վերմանացին Վերմանացիի դէմ հանէ : Ըս նուիրակը Սթութկարտի մէջ նստած առենը՝ Վերտինանտոսին հետ մէկ նոր դաշնակցութիւն մը մտածեց՝ Բարեկարգութեան դէմ դնելու համար , ու աս դաշնակցութիւնը կամ ժողովքը Հաթիզպոնի մէջ պիտի ըլլար : Թէպետև Պավարիայի ու Ըստրիայի տուները նախանձաւորութեամբ իրարմէ զատուեր էին , բայց Վամբէճճին 1524ին՝ Յունիսին վերջը , իր ջանքովը Պավարիայի դուքսերը ու արշիդուքս Վերտինանտոսը իրարու բարեկամացուց Հաթիզպոնի մէջ : Սալցպուրկի արքեպիսկոպոսը ու Տրիտենդի եպիսկոպոսներն ալ անոնց հետ մէկ եղան , ու Սփայրի , Պամպերկի , Ըւկսպուրկի , Սթրասպուրկի , Պալի , Կոստանդիայի , Վրէյսէնկէնի , Հասսալի ու Պրիքսէնի եպիսկոպոսները իրենց կողմանէ փոխանորդներ խրկեցին :

Պապին նուիրակը աս ժողովքը կազմելէն ետքը՝ աղդու կերպով ու խօսքերով նկարագրեց ան վնասները , որ Հարեկարգութիւնը իշխանաց ու եկեղեցականաց պիտի տար : Ու աղաղակեց , "Հերետիկոսութիւնը արմատաքի՛ խլենք , ու Եկեղեցին ազատեմք" : Ըս ժողովքին խօսակցութիւնները տասնըհինգ օր քշեց Հաթիզպոնի մէջ , ու աս ուղղափառական առաջին ժողովքը՝ որ պապին ձեռքովը եղեր էր , Նորածին Հարեկարգութեան դէմ մէկ գիշեր մը մինչև առտու խաղալով խնդալով՝ մեծ

ուրախութիւն մը ըրաւ։ Ընկից ետքը քանի մը կա-
նոններ դրին, որպէս զի հերետիկոսները բնաջինջ ընեն։
Թէ՛ իշխանները և թէ եպիսկոպոսները մէկտեղ խօսք
ըրին որ Վ՚օրմսի ու Վ՚իւռնպէրկի հրովարտակները ՚ի
գործ դնեն. Թող չտան որ Հաւատոյ ու պաշտամանց մէջ
փոփոխութիւն մը ըլլայ. իրենց իշխանութեանը սահ-
մաններուն մէջ՝ կարգուած եկեղեցականը բնաւ չընդունին.
Թէ որ իրենց քաղաքին ուսանողները Վ՚իտդէմպէրկ քա-
ղաքը երթան, անկից ետ դարձընեն. ու իրենց ձեռքէն
եկածին չափ ջանան, որպէս զի հերետիկոսները բնաջինջ
ընեն։ Ու քարոզիչներուն հրամայեցին որ Մուրը Վ՚րոց
մէջը գժուարին տեղ մը գտնելու որ ըլլան, Լ՚ատինական
Եկեղեցւոյն Հարցը՝ Ք՚մբրոսիոսի, Հերոնիմոսի, Աւգու-
տինոսի ու Վ՚րիգորի մեկնութեանը հետևին։ Ու Նարե-
կարգողներուն առջևը չհամարձակելով դպրոցականաց հե-
ղինակութիւնը յիշել, Հռովմէական Եղղափառութեան
առաջին հիմունքը հաստատելը բաւական կը համարէին։

Այց մէկ կողմանէ ալ քահանաներուն տուած գայ-
թակղութեանցը ու աւրած վարուցը չկրնալով աչք գո-
ցել, ամէնը մէկտեղ խօսք ըրին որ պէտի բարեկար-
գութիւն մը ընեն, ու Հռովմայ Հպատակելով՝ Վ՚երմա-
նիայի քաշած ցնաները չհետկեն։ Վ՚ահանայից ար-
գիլեցին որ առուտուր չընեն, գինետունը չմտնեն ու
"կաքաւատեղիները չերթան", ու գինիին գաւաթը ձեռուր-
նին բռնելով՝ Հաւատոյ վրայ վիճաբանութիւն չընեն։

Ասաթիզպոնի ժողովքին վճիռը ասիկայ էր։ Մեպէտև
անատենը Հռովմ բոլորովին Նարեկարգութեան դէմ
կըդնէր, բայց ՚ի վերայ այսր ամենայնի քանի մը բան
անոր թոյլ տուաւ. ու ան վճիռներուն մէջը մարդ կրնայ
դիտել ու տեսնել վեշտասաներորդ դարուն Նարեկար-
գութեան առաջին ազդեցութիւնը՝ Եղղափառութեան

*Ranke, Deutsche Gesch. II, p. 159.

ներքին նորոգութիւնը՝ ի գործ դնելու համար։ Ընտա-
րանը չկրնար իր զօրութիւնը տարածել, թէ որ իր հա-
կառակորդները չձանձրանան մէկ կերպով մը իրեն նմանող ու
հետեւող ըլլալու։ Անոնք՝ Լուտերին թարգմանած Աս-
տուածաշունչին դէմ ուրիշ թարգմանութիւն մը ըրեր էր։
Անոր՝ Մելանկտոնին համառօտ աստուածաբանութեանը
դէմ ուրիշ համառօտ աստուածաբանութիւն* մը գրած էր։
Հռոմի անատոնը Բարեկարգութեան դէմ դնելու հա-
մարքանի մը մասնաւոր բարեկարգութիւններ ըրաւ, որոնց
համար նոր Հաղորդութիւնը շնորհակալ ըլլալու է։

Այն միջոցին ուրիշ գործք մըն ալ յառաջ եկաւ։ Հռով-
մայ կուսակից եղողները՝ Հաթիլպոնի դաշնակցութեամբ
Գերմանական միութիւնը աւերեցին։ Պատերազմական
աղդարար փողը՝ պապին ասպարէզին մէջը հնչեցաւ։ Հա-
թիլպոնը եղաւ օրորոց մը Գերմանիայի քաղաքական բա-
ժանմանը կամ երկպառակութեանը, որուն համար մինչև
ասօր շատ Գերմանացիք կողբան ու կըցաւին։ Հիայ-
րին աղգային ժողովքը՝ Եկեղեցւոյն Բարեկարգութիւնը
տարածելով ու ընդհանրացուցանելով՝ տէրութեան միու-
թիւնը պիտի հաստատէր։ Հաթիլպոնի բաժանող կամ
պառակտիչ դաշնակցութիւնը՝ ազգը երկուքի բաժնեց
մշտնջենապէս†։

Վամբէճճի նուիրակը ասիկա փառքը վաստկեցաւ որ մէկ
որոգայթ մը լարեց, որով քիչ ճնաց Գերմանական ա-
զատութիւնները, տէրութիւնը ու Բարեկարգութիւնը
պիտի կորսուէին։ Ընտանէն ետքը Լուտերին գատը՝
սոսկ կրօնական գատ չսեպուեցաւ։ Ի Լիդէմպէրկի միա-
բանին վիճաբանութիւնը՝ Եւրոպայի քաղաքական դի-
պուածոց կարգը կանցնէր։ Լուտեր անկից ետքը մէկդի
քաշուեցաւ։ Կարոլոս Ֆինգերորդ՝ պապը ու իշխան-

*Enchiridion, seu loci communes contra hæreticos. 1525.
†Ranke, Deutsche Gesch. II, p. 163.

ները իրեւ գլխաւոր խաղարկուք պիտի երեւնային թատրոնին վրայ , ուր որ վիշտասանաներորդ դարուն մեծ գործողութիւնը պիտի կատարուէր : Ի վերայ այսր ամենայնի ամենուն մտածմունքը Ափայրի ժողովքն էր . վասն զի միայն անիկայ կրնար Կամբէճճիին ըրած չարութիւնները դէմ դնել : Հռովմէականները ամէն կերպով ջանացին որ ան ժողովքը խափանեն : Նպաստաւոր առիթ մը գտան կայսրը իրենց կողմը գարձընելու : Կայսեր ու Ս. Ֆրանչիսկոսի մէջ մեծ պատերազմ մը բացուեր էր : Լէքարիոն ու Պուրպոնի զօրագլուխը Իտալիան ձգեր էին , ու Անյիս ամբոխն մէջ Վաղղիա մներ ու Անթսիլիան պաշարեր էին : Պապը առ պատերազմէն չախորժելուն համար , կրնար կայսերական վերջապահ զօրացը մէջ մեծ խռովութիւն մը ձգել : Կարոլոս՝ պապին տհաճութենէն վախնալով՝ իսկոյն իր անկախ տէրութիւնը՝ Հռովմայ բարեկամութեանը ու Վաղղիոյ հետ ըրած պատերազմին յաջողութեանը զօհ ըրաւ :

Յուլիսի 15ին՝ Կարոլոս՝ Վասթիլիա Պուրկոսին մէջ մէկ վճիռ մը տուաւ , որուն մէջը իշխանական ձեւով ու կիրքով մը կըյայտներ թէ "Ժողովք ընելը՝ միայն պապին կըվերաբերի , ու ժողովք ուզելը՝ կայսեր միայն կըպատշաճի . ու Ափայրի ժողովքը պէտք չէ ու ընդունելի չէ : Կանոնէ ու սովորութենէ դուրս բան է , որ Վերմանական ազգը անանկ գործքի մը ձեռք զարնէ . ու նաև աշխարհիս բոլոր ազգերը մէկտեղ որ գան ու պապին հետը միանան , առ գործքը ընելու իրաւունք ու իշխանութիւն չունին : Ու պէտք է որ Ա. օրմնին հրովարտակը շուտով՝ Ի գործ դրուի նոր աղանդապետին դէմ" :

ԳԱՏՈՒԱԾ Զ

ՅՈՎՀ. ՄԱՍ. 3 կուսակից եղողները այսչափովս միայն գոհ չեղան : Աթիլպոնին դաշնակցութիւնը միայն բանիւ պիտի չհաստատուէր , այլ նաև արեամբ պիտի կնքուէր : Վերտինանտոսը ու Վամբէճճին Աթիլպոնէն Ալ Իէննա գացին , ու ճամբան իրարու հետ անգութ ու անողորմ դաշնադրութիւններ ու խոստմունքներ ըրին : Ակոյն Ընատրիայի սահմաններուն մէջը հաստատ : Դասպար Մաւապէր անունով Ալ Իէննացի աշխարհական մը՝ Լուտերին գրքերը տարածեր էր . ու ինքն ալ Սլոբոց բարեխօսութեանը դէմ , Վաւարանի ու Պոյափոխութեան դէմ գիրք շիներ էր : Բանտը դրուեցաւ . ու քանի մը աստուածաբաններ ու իրաւագէտ դատաւորներ զանիկայ բռնադատեցին որ իր մոլորութիւնները հերքէ : Ամէն ալ կարծեցին թէ անիկայ անոնց առաջարկութիւնը ընդունեց . ու Ալ Իէննայի մէջ մեծ պատրաստութիւն մը տեսան , որ Ժողովրդեան զարմանալի հանդէս մը ցուցընեն : Ս՛արիամու ծննդեան օրը՝ սուրբ Ստեփաննոսի գերեզմաննոցին վրայ երկու ամպիոն շինեցին . մէկը՝ դատապետին համար , որ իր երգերովը հերետիկոսին դարձը ու զղջումը պիտի հրատարակէր . մէկալն ալ՝ նոյն ինքն Մաւապէրին համար : Մաւապէրին ձեռքը գրած թուղթ մը տուին , որպէս զի զանիկայ կարդայ , ու ամէնուն իր դարձը իմացընէ : Ժողովուրդը , տիրացուները ու քահանաները լուութեամբ կըսպասէին : Մաւապէր կամ բնաւ խոստմունք մը չէր ըրած ու չէր դարձած , և՛ կամ իր մոլորութիւններէն հրաժարելու

ատեանը՝ յանկարծ իր հաւատքը մէկ նոր զօրութեամբ մը զինքը զօրացուցեր էր : "Ես բնաւ չեմ համոզուած, ըսաւ, ու Հռովմէական սուրբ Տէրութեանը կը բողոքեմ" : Եկեղեցականները, դպիրները ու ժողովուրդը զարմացան ու սոսկացին : Բայց Թատպէր իր խօսքը կը շարունակէր . ու աւելի կուզէր մեռնիլ, քան թէ Աւետարանը ուրանալ : Ան որոյ անոր գլուխը կտրեցին, ու մարմինն ալ այրեցին : Անոց որ՝ անոր քաջասրտութիւնը ու համարձակութիւնը՝ Լիէննայի քաղաքացւոց վրայ անջինջ տպաւորութիւն մը ըրաւ :

Ունկարիայի Պուտա քաղաքին մէջ Յովհաննէս անունով աւետարանական գրքավաճառ մը՝ Նոր Կտակարանը ու Լուտերին գրքերը տարածեր էր : Ոչնիկայ ցերեկ մը կապեցին . ու ետքը կամաց կամաց բոլոր իր գրքերը բոլորտիքը շարեցին, անանկ կերպով մը որ անիկայ իբր թէ մէկ աշտարակի մը մէջ մնաց . ու անկից ետքը ան գրքերուն կրակ տուին : Յովհաննէս անդրդուելի քաջասրտութեամբ մը բոցերուն մէջէն կը պօռար թէ՝ "Ես շատ երջանիկ եմ՝ Աստուծոյ համար ասանկ նեղութիւն քաշելուս համար" : Լուտեր ասոր մահը լսելուն՝ այսպէս ըսաւ . "Աբիւն արիւնի կը յայտնէ . բայց ա՛ս առաւ արիւնը՝ որ Հռովմ կախարժի թափելու, վերջապէս զպապը բոլոր իր Թագաւորութիւններովը ու բոլոր իր Թագաւորներովը պիտի ընկղմէ" :

Կրօնական կոյր նախանձաւորութիւնը օր ըստ օրէ կը սաստկանար . աւետարանական քահանաները եկեղեցիներէն կըվռնտուէին . դատաւորները կաքսորուէին, ու երբեմն ալ սոսկալի տանջանքներ կըկրէին : Ուրդէմպերկի մէջ Ոէյսլեր անունով Կոնիչ մը Լուտերական քարոզիչները ծառերէն կախել կուտար : Կանի մը բարբարոս ու անգութ մարդիկ քահանաները կըբռնէին, ու լեզուներնին ցից վրայ կը գամէին, այնպէս որ՝ ան խեղճերը իրենց աղաւթքները

ձեռք ձգելու համար, իրենց լեզուն բռնութեամբ կրկոթե-
ին. ու զիրենք կզրկէին ան խօսելու կարողութենէն՝
որով խել մը ատեն սուրբ Լեւտարանը քարոզեր էին*:

Ուղղափառական դաշնակցութիւնը՝ ատ հալածանքները
ուրիշ գաւառներու մէջ ալ կընէր: Սալցպուրկի ար-
տաբանական քահանայ մը բռներ բանտը կըտանէին,
որպէս զի ան տեղը մեռնի: Ջանիկայ տանող կալա-
նաւորները՝ երբոր ճամբան գինետուն մը մտան գինի
խմելու համար, երկու կտրիճ գեղացիներ ատ քահանա-
յին վրայ գթալով, զանիկայ հնարքով ու վարպետու-
թեամբ մը ազատեցին: Ընդհպիսկոպոսը ատ խեղճ գե-
ղացիներուն վրայ սաստիկ բարկացաւ, ու առանց անոնց
գատաստանը կտրելու, հրամայեց որ գլխատուին: Ա-
տուանց կանուխ զանոնք ծածկաբար բռնեցին ու քաղա-
քէն դուրս հանեցին, ու երբոր հասան ան դաշտը՝
ուր որ զանոնք պիտի մեռցընէին, նոյն ինքն գահիճը
սկսաւ դողալ ու տարակուսիլ. վասն զի անոնց գատաս-
տանը տեսնուած ու կտրուած չէր: Ընդհպիսկոպոսին
փոխանորդը խստութեամբ պատասխան տուաւ թէ՝ "Ա-
ս քեզի ինչ որ կըհրամայեմ, դուն անիկայ ըրէ. թէ որ
ատ բանին մէջը մեղք մը կայ, արքեպիսկոպոսը թող
մտմըտայ": Ւսկոյն ան նորահասակ ազատիչներուն գլուխ-
ները կտրուեցան ու գետինը ինկան:

Ա հալածանքը ամենէն աւելի Պաւարիայի դուքսե-
րուն սահմանները կըքանդէր ու կըտոչորէր: Ւհահա-
նաները իրենց իշխանութենէն կըհանէին. աղնուական-
ները իրենց բերդէն կաքսորէին. ամէն տեղ ամբաստա-
նող ու լրտես պակաս չէր, ու ամենուն սրտին մէջը
վախը ու կասկածը տիրեր էր:

Ընդարձակ Վիխհէլ անունով ատենակալ մը՝ դուքսին
գործոցը համար Ինւռնպերկ քաղաքը կերթար. ճամբան

*Ranke, Deutsche Gesch. II, p. 174.

Իրանչիսկոս Պուրքարտին հանդիպեցաւ, որ Ինկօլտա-
դին վարժապետն էր ու Նչք վարդապետին ալ բարեկամն
էր։ Պուրքարտ անոր մօտը գնաց, ու միատեղ ճամբոր-
դութիւն ըրին։ Իրիկուան կերակուրէն ետքը՝ վարժա-
պետը հաւատքի վրայ խօսք բացաւ։ Ֆիլիթէլ իր ճամ-
բու ընկերը ճանչնալով, անոր ըսաւ թէ՝ նոր հրովար-
տակը այսպիսի խօսակցութիւնները կարդիլէ։ Պուր-
քարտ պատասխան տուաւ թէ՝ "Ինչ մէջը վախնալու
բան մը չկայ"։ Ընտաւնը Ֆիլիթէլ ըսաւ. "Նչ չեմ
յուսար որ աս հրովարտակը՝ ի գործ դրուի"։ Նչքը Վա-
ւարանին վրայ երկրայական կերպով մը խօսքեր զրուցեց.
ու նաև ըսաւ թէ, շատ սոսկալի ու զզուելի բան է
որ կրօնական կարծիքներու համար մարդ կրմեռցընեն ու
կրտանջեն։ Պուրքարտ աս խօսքը լսելուն՝ չկրցաւ զին-
քը զսպել, ու պօռալով ըսաւ. "Պէտք է որ բոլոր ան
անօրէն Լուտերականները գլխատնմք ու մեռցընենք.
ասկից աւելի արդար բան չկայ"։ Նս խօսքը լսելէն
ետքը՝ քաղցրութեամբ ու քաղաքավարութեամբ մը Ֆիլի-
թէլէն զատուեցաւ, ու շիտակ գնաց անոր վրայ ամբաս-
տանութիւն ըրաւ։ Ֆիլիթէլը բռնեցին բանտը դրին.
ու աս ողբերգի մարդը՝ որ մարտիրոս ըլլալու բնաւ միտք
չունէր, ու Նարեկարդութեան վրայ ալ ազէկ մը չէր
համզուած, մինչև որ ամօթալից ու դժնդական խոստո-
վանութիւն մը չըրաւ, չկրցաւ մահուանէ ազատիլ։ Նր-
նաւ մէկ տեղ մը ապահովութիւն չկար. և ո՛չ իսկ իրեն
մտերիմ բարեկամին կրնար մարդ զինքը հաւատալ։

Նայց ան միջոցին Ժողթէյնի մէջ կրօնական կռիւ
նախանձաւորութեանը մէկ մեծ օրինակ մը տեսնուեցաւ։
Ա. Երոյիշնալ Ժենրիկոս տը Օ՚ուֆթէնը՝ Նվէրքսի վան-
քէն փախչելէն ետքը, Պրեմայի մէջ Նւնտարանը կը
քարոզէր։ Անիկոդայոս Պոյէն՝ Աչհլտօրֆի Տիմար-
քաց քաղաքին Ժուիը ու խել մը բարեպաշտ մարդիկ
զանիկայ կանչեցին, որպէս զի իր Նմուս Վերմոսը քա-

քոզէ իրենց : Հենրիկոս որ Օուփթիէնը անոնց խընդիրքը ընդունեց : Յակոբ Պոմինիկեանց մեծաւորը ու Համպուրկի եպիսկոպոսին փոխանորդը մեկտեղ խորհուրդ ըրին , ու ըսին . "Թէ որ ժողովուրդը անոր քարոզը լսելու ըլլայ , մեր բանը կըմըննայ" : Ըն մեծաւորը՝ բոլոր գիշերը խռովութեամբ ու մտատանջութեամբ անցընելէն ետքը , առտուանց կանուխ ելաւ գնաց ան տուները՝ ուր որ սովորաբար քաղաքին քառասնորեայը իշխանները կըժողովէին : Ու անոնց ըսաւ թէ՝ "Պրեմայի կրօնաւորը հոս եկեր է , ու բոլոր Տիթմարքնեըը պիտի կորսնցընէ" : Ըն քառասնորեայը միամիտ ու տգէտ մարդիկը միտքերնին դրին որ զանիկայ մեռցընեն , առանց տեսնելու ու անոր խօսքը լսելու :

Ըս բանը մէկ շաբաթ օր մը եղաւ , ու մեծաւորը չէր ուզեր թողուլ որ Հենրիկոս Կիրակի օրը քարոզ տայ : Կէս գիշերուն ելաւ Պոյէ Հովիւին տուները գնաց քառասնորեայը իշխաններուն նամակովը : Հենրիկոս որ Օուփթիէնը ըսաւ . "Թէ որ Ըստուած կուզէ որ ես Տիթմարքներուն քաղաքը մեռնիմ , երկինքին հեռաւորութիւնը ամէն տեղէ մէկ է . ես անպատճառ քարոզ պիտի տամ" : Ընդհակառակը ելաւ , ու մեծ զօրութեամբ մը քարոզ տուաւ : Ընկնդիրները անոր քրիստոնէական պերճախօսութենէն համոզուեցան ու վառուեցան , ու եկեղեցիէն դուրս ելածնուն պէս՝ մեծաւորը քառասնորեայը իշխաններուն կողմանէ անոնց մէկ թուղթ մը տուաւ , որպէս զի կրօնաւորին թող չտան որ քարոզ տայ : Յակոբ անոնք իրենց կողմանէ իշխաններուն մարդ խրկեցին աս բանիս համար , ու շատ վիճաբանութիւններէն ետքը՝ Տիթմարքները հրաման տուին որ մինչև զատիկ քարոզ տայ : Այլ մեծաւորը աս բանիս շատ նեղանալով՝ գնաց իշխաններուն , մէկ քանին ոտք հանեց , ու նորէն անոնց նախանձաւորութիւնը բորբոքեց : Ընոնք ալ ըսին թէ՝ "Մենք անոր կըգրևմք" :

Մեծաւորը պատասխան տուաւ . "Ոչինչ կեցէք , ջրլայ որ անոր բան մը գրէք . թէ որ անիկայ խօսելու սկսի , մարդ մը չկրնար անոր դէմ դնել : Ոչ անիկայ գիշեր ա- տեն բռնելու է , ու բերանը բանալ չտուած՝ պրելու է" : Շատ վճիռ կարեցին . և Յղութեան տօնին հետևեալ իրիկունը՝ երբոր Ներսէս Տէրունի աղօթքին զանգակը զարնուեցաւ , ասիկա նշանով՝ բոլոր մերձակայ գեղերուն գեղացիները հինգ հարիւրի չափ մէկտեղ ժողովեցան . ու անոնց գլխաւորները՝ իրենք տակաւ Ներսէսի պուրկի գարեջուր անոնց խմցուցին , որպէս զի անոնց համարձակութիւն ու սիրտ տան : Երբոր Աէհլտօրփ հասան , կէս գիշեր եղեր էր . գեղացիները ձեռուընին զէնք առեր էին , ու միաբաններն ալ ջահեր բռներ էին . ամէնն ալ անկարգ ու խառնիխուռն կերպով կը քալէին , ու կատաղութեամբ մը կրկանչուրտէին : Երբոր գեղը հասան , ձայներնին կտրեցին . ու մեծ լռութիւն մը պա- հեցին , որպէս զի Հենրիկոսը չփախչի : Ինոնք մէ- կէն 'ի մէկ ծխատէր քահանային տանը դռները խորտա- կեցին . ու բոլոր ան գինովցած գեղացիները ներս թա- փեցան , ու աչուրներնուն և ձեռուըններնուն ինչ որ դպաւ , ամէնն ալ զարկին կոտրեցին . ամաններըը , կաթսաները , գաւաթները , ղգեստները իրար խառնեցին . ու որչափ որ արծաթ ու ոսկի գտան , ամէնն ալ յափշտակեցին . ու ողորմելի Հովիւին վրայ յարձակեցան , ու զանիկայ անարգական խօսքերով աղէկ մը ծեծելէնետքը , տղմի մէջ նետեցին : Ասոց անոնց փնտռածը Հենրիկոսն էր . զանիկայ իր անկողինէն դուրս հանեցին , և ձեռուընե- րը գէպի կռնակը կապեցին . ու անանկ ցուրտ տանն առանց զգեստի զանիկայ գետնի վրայ կը քաշկռտուէին ու կըսէին . "Դուն ինչ բանի համար հոս եկար" : Երբոր անիկայ քաղցրութեամբ պատասխան տուաւ . "Ձայնդ կտրէ , ըսին . թէ որ մենք քու խօսքիդ ականջ դնենք , մենք ալ քեզի պէս հերետիկոս կըլլանք" : Ոչ-

Նիկայ անանկ մերկ՝ ձիւնի ու սառի վրայ քաշկըռտելնուն համար , ոտուքները արիւնլուայ ըրեր էին . վասն ո- րոյ աղաչեց որ զինքը ձիու վրայ դնեն : Ընոնք ա- նոր վրայ խնդացին , ու պատասխան տուին . "Անենք ալ ան կըմտմըտամք , որ քեզի պէս հերետիկոսներուն ձիեր պատրաստեմք որ վրան հեծնաք . . . : Բալէ քալէ" : Եւ անանկ մինչև իշխանաց տունը գետնի վրայ քաշկռ- տելով տարին զանիկայ : Անկ կնիկ մը իր տանը դուռը կեցեր էր , երբոր Ընտուծոյ ողորմելի ծառան ան տեղէն կանցընէին : Կնիկը զանիկայ տեսնելով՝ սկսաւ լալ : Յեննիկոս լսաւ թէ՝ "Բարի կնիկ մի՛ լար իմ վրաս" : Երբոր դատաւորը անոր մահուանը վճիռը գրեց , ան կատղած ու քաշկըռտող գեղացիներուն մէկը՝ Յիսուս Բրիստոսի քարոզչին գլխուն սրով զարկաւ . մէկ ուրիշ մըն ալ լախտով մը զանիկայ ձեձեց : Ետքը անոր քովը մէկ խեղճ միաբան մը բերին , որ զանիկայ խոստովանցընէ : Յեննիկոս անոր ըսաւ թէ՝ "Նէ՛ղբայր , ես քեզի մէկ պնաս մը կամ գէշութիւն մը ըրեր եմ" : "Չէ՛" ըսաւ միաբանը" : "Ուրեմն ես քեզի խոստովանելու բան մը չունիմ , ըսաւ Յեննիկոս . ու դուն ալ բան մը չունիս ինձի ներելու կամ թողութիւն տալու" : Անոնք շփոթելով ու ամչնալով ետ քաշուեցան : Պարապ տեղը կըջանային փայտակոյ- տը փռնկցընելու , վասն զի չէր փրընկեր : Ան- տիրոսը անանկ երկու ժամու չափ ան գինովցած գեղա- ցիներուն առջևը կայնեցաւ . ու հանդարտ աչուքներով և ուրախութեամբ դէպի երկինք կըննայէր : Երբոր զանիկայ կըկապէին , որպէս զի վառած փայտակոյտին վրայ նետեն , սկսաւ իր հաւատքը խոստովանիլ : Անկ գեղացի մը իր ձեռքովը անոր բերնին զարկաւ , ու ը- սաւ . "Դադջ այրուէ՛ ու եաքը խօսէ" : Զանիկայ վեր- ցուցին փայտակոյտին վրայ նետեցին , բայց անիկայ մէկ կողմը ինկաւ : Յովհաննէս Յոլմը լախտով մը անոր կուրծքին զարկաւ , ու զանիկայ հրաբորբոք փայտերուն

վրայ մեղքընելով՝ երկընցուց: Ինչ Լեոնիկոս որ Օրլեթէն սուրբ մարտիրոսին ճշմարիտ պատմութիւնը ասիկայ է*:

ՀԱՏՈՒԱԾ Է

Որչափ որ Հռովմայ կուսակիցները ամէն տեղ Բարեկարգութեան դէմ սուր կըքաշէին, այնչափ ալ Բարեկարգութիւնը նորանոր ընձիւղներ կարձակէր: Ի՛նչ թէ Յուրիկի կամ Ա՛ինեվրայի մէջ այլ բուն Վիտեմպերկի մէջ Լուտերականութեան բնակարանին մէջը փնտրելու է ան բարեկարգ ու նոր Եկեղեցւոյն սկզբնաւորութիւնները, որուն խիստ մեծ վարդապետը Վալվինն է: Ի՛ս երկու մեծ ազգատոհմը մի և նոյն օրոցի մէջ քնացան ու մեծցան: Պէտք էր որ միաբանութեամբ ալ իրենց ժամանակը ու գործքը կատարէին: Նայց Հաղորդութեան խորհրդոյն քննութիւնը ու հակաճառութիւնը պատճառ եղաւ որ Լուտեր բռնութեամբ մը Բարեկարգութեան անունը մերժեց. ու իր Եկեղեցին Լուտերականութեան որոշ անունովը հաստատեց:

Կարլստադ ու Լուտեր թէպէտև շատոնցմէ իրարու բարեկամ էին, ու Լիպսիայի մէջ մեկտեղ Լուտերի դէմ քաջութեամբ մաքառեր էին, բայց ասոնք նիւթիս համար իրարու հետ աւրուեցան: Երկուքին ալ ներհակ ու տարբեր վարդապետութիւնները՝ արժանայարգ դիտաւորութիւններէ յառաջ կուգան: Ինչպէս Հաւատոյ նիւթին մէջը երկու ծայր կայ, Մէկը

*L. Opp. L. XIX, p. 333.

ամէն բանը կընիւթականացընէ , մկալն ալ՝ ամէն բանը կըհոգևորացընէ : Այս երկու ծայրին առաջինը՝ Հռոմին է . երկրորդն ալ՝ Արևելից : Հաւատքը՝ մարդու պէս , հոգիէ ու մարմինէ բաղկացած է : Սոսկ գաղափարականք և նիւթապաշտք հաւասարապէս կըսխալին կրօնական կամ փիլիսոփայական առարկաներու մէջ :

Հաղորդութեան վէճին տակը ահա ասանկ մեծ քննութիւն մը պահուած է : Մեր որ մկը զանիկայ հաբևանցի աչքով դիտելով՝ միայն բառերու պզտիկ կռիւ մը կըկարծէ , մկ ուրիշ մը իրեն սրատես նայուածքովը անոր մէջը անանկ մկ մեծ հակաճառութիւն մը կըգըտնէ , որ մարդուս խելքը կըյոդնեցընէ : Արեկակարգողները աս վէճին համար երկուքի կըբաժնուին . բայց երկու կողմն ալ՝ ճշմարտութեան մէյմէկ մասն ունին : Հուտեր իրեն հետևողներովը կուզէ չափազանց հոգևորականութեան դէմ դնել : Կարլստադը ու աւելի Արեւկարգութիւն սիրողները կուզեն առելի նիւթապաշտութեան դէմ դնել : Երկուքն ալ՝ իրենց խիստ միասակար երևցած մոլորութեան դէմ կըմաքառին . ու մաքառելու առեններն՝ կարելի է թէ ճշմարտութենէն կըշեղին : Բայց միասս չունի . վասն զի երկուքին ալ ընդհանուր դիտաւորութիւնը ճշմարիտ ու ուղիղ է : Ասկէ առ աս երկու երևելի վարդապետներուն բանակները իրարմէ տարբեր են , բայց երկուքն ալ մի և նոյն դռօշակի տակ են , այսինքն Յիսուս Քրիստոսի՝ որ է մի միայն ու անսահմանելի ճշմարտութիւն :

Կարլստադ կըկարծէր թէ բնաւ մէկ բան մը՝ ճըշմարիտ աստուածպաշտութեան այնչափ միասս չկրնար տալ , որչափ հաւատք ընծայելը քանի մը արտաքին արարողութեանց , ու խորհուրդներուն մոգական ազդեցութեանը : Բայց Հուտեր աս նիւթիս մէջ բոլորովին ներհակ ճամբայ մը բռնեց : Ի սկզբան՝ վերոյիշեալ դըրութեանը պաշտպանութիւն կընէր . ու պատարագի վը-

բայ գրած գրքին մէջը (որ 1520ին հրատարակուեցաւ,) կըսէ թէ՝ "Ամէն օր կրնամ խորհուրդները վայելել, թէ որ ես միայն Ս. Բրիստոսի խօսքը ու խոստումնքը ի-շեմ, ու անով իմ հաւատքս սնուցանեմ ու զօրացընեմ", Կարլստատ, Օ. Ժուինկլ ու Կոլվին՝ բնաւ ասկից աւելի զօրաւոր խօսք մը չգրուցեցին,

Նոյն նորաձեւ դիպուածները բռնադատեցին զՀուտեր անանկ մէկ գրութիւն մը ընդունելու ու հաստատելու, որ իր առաջին կարծեացը բոլորովին ներհակ կերեւայ: Ա-կայն Հուտերին ան առենուան դիտաւորութիւնը՝ կըրկնակնունքներուն մոլար աղանգէն կըհասկըցուի: Ան ե-րաշտես մարդիկը՝ ոչ միայն Աստուածաշունչ Վերքը արտաքին խօսք սեպելով՝ խիստ քիչ կըպատուէին, ու Հոգւոյն Սրբոյ մասնաւոր յայտնութիւնները կըփնտրո-էին, այլ նաև Հաղորդութեան խորհուրդը իբրև արտաքին բան մը կարհամարհէին, ու ներքին հաղորդութիւնը մի-այն ճշմարիտ հաղորդութիւն կըսեպէին: Ին նոյն առե-նը թէպէտև շատերը բաշխառնական փորձեր ըրին, ու աշխատեցան որ Հաղորդութեան խորհուրդը նշանա-ւոր կերպով մը բացատրեն, բայց Հուտեր ան փորձերուն մէջը ուրիշ բան չգտաւ, բայց եթէ մեծ վտանգ մը Սուրբ Վրոց հեղինակութիւնը սասսելու ու այլայլելու. անոնց ճշմարիտ իմաստը՝ ինքնահնար այլաբանութիւններու փո-խելու. հաւատքին ամէն բանը հոգևորացընելու ու կը-րօնը հաստատելու՝ ոչ թէ Աստուծոյ շնորհացը վրայ, այլ մարդկային ներգործութիւններէն վրայ. ու սանկով՝ ճշմարիտ քրիստոնէութիւնը բոլորովին պիտի վերնար, ու անոր տեղը՝ մէկ խորհրդաւոր աստուածդիտութիւն մը ու մէկ կոյր կրօնական նախանձաւորութիւն մը պիտի հաստատուէր: Մենք Հուտերին մեծ շնորհակալութիւն ընելու ենք. վասն զի թէ որ անիկայ զօրաւոր ընդդի-մութիւն մը չընէր, կարելի է որ անատեղը՝ ան խորհրդա-ւոր ու երևակայական հաւատքը արագ յառաջադիմու-

թիւններ ընէր , ու ոտքի տակ առնէր ան աղէկութիւնները որ Լարեկարգութիւնը բոլոր աշխարհիս մէջ պիտի տարածէր :

Կարլստադ չկրնալով իր հաւատքը Վիդէմպէրկի մէջ համարձակ քարոզել ու տարածել , ու իր խղճմտանքէն բռնադատուելով՝ որ դէմ դնէ անանկ մէկ դրութեան մը , որով "Քրիստոսի մահը կանարգուէր , ու անոր արդարութիւնը կըոչընչանար" , միտքը դրաւ որ՝ "չարաչար խաբուած խեղճ քրիստոնէից սիրոյն համար՝ բարձրաձայն ու լուսափայլ քարոզութիւն մը ընէ" : Ընդհակայ 1524ին սկիզբը՝ Վիդէմպէրկ քաղաքը ձգեց , ու Լկեղեցական-նաց ու Համալսարանեանց բան մը չիմացուցած , ելաւ Օրլամունտ քաղաքը գնաց , որուն Լկեղեցին իր պաշտպանութեան տակն էր : Ընդ Լկեղեցւոյն քահանան փոխանորդութենէ հանեց , ու անոր տեղը զինքը Համալսարանին նստեցընել տուաւ , ու կայսրընտրին , Լկեղեցւոյն ու Համալսարանին նախատինք մը ընելու համար , աս նոր թեմին մէջը հաստատուեցաւ : Լսկոյն իր վարդապետութիւնը տարածեց հոն : "Ընկարելի է , կըսէր , առանց հաւատքի՝ իրական ներկայութեան մէջ օգուտ մը գտնել , ուրեմն իրական ներկայութիւնը պարապ բան է" : Կարլստադ այսչափովս միայն գոհ չեղաւ : Լուտերին իշխանութեանը տակէն ելլելուն պէս , ուզեց որ պատկերներու դէմ ալ քարոզ տայ : Ընոր անխոհեմ քարոզները ու եռանդագին խօսքերը՝ ան երկպառակութեան առիթները՝ դիւրաւ կրնային մարդոց միտքը համզելու ու յորդորելու : Ժողովուրդը զանիկայ երկրորդ Լդնայի նմանցընելով , Լահաղին կուռքերը կոտրտեց : Ան եռանդը իսկոյն շրջակայ գեղերուն մէջը տարածուեցաւ : Կայսրընտիրը ուզեց որ աս բանին մէջ մտնէ ու զանիկայ խափանէ . բայց գեղացիները անոր պատասխան տուին թէ աւելի պէտք է Ընտուծոյ հնազանդիլ , քան թէ մարդոց : Ընոտեները կայսրըն-

տիրը Օրլամունտ քաղաքը խրկեց զԼուտեր , որպէս զի ան տեղը առաջին խաղաղութիւնը հաստատէ : Լէնա քաղաքը Օրլամունտի ճամբուն վրայ էր . Լուտեր Օգոստոսի 23ին ասկէ քաղաքը մտնելէն ետքը , 24ին՝ առաւօտեան եօթներորդ ժամուն ամպիոնը ելլաւ , ու ժամ ու կէս քարոզ տուաւ բազմաթիւ ժողովրդեան առջեւը՝ անոնց կոյր նախանձաւորութեանը , ապստամբութեանը , պատկերները կոտրելնուն ու իրական ներկայութիւնը անարգելնուն վրայ . մանաւանդ Օրլամունտի փոփոխութեանը դէմ շատ կծու խօսքեր ըրաւ : Անկէտև անիկայ Կարլստադին անունը չտուաւ , բայց ամէնը հասկըցան թէ օրմ համար կըխօսի :

Ան միջոցին Կարլստադ՝ կամ դիպուածով կամ կամքը Լէնայի մէջ գտնուեցաւ . ու Լուտերին ունկնդիրներուն մէջ կեցեր էր : Լսեց որ երթայ Լուտերին հետ տեսնուի , ան քարոզին պատճառը փնտրէ , ու իր իրաւունքը շիտակէ : Երբոր Լուտեր նստեր կերակուր կուտէր , Ալֆէդմպերկի մեծաւորին ու Լէնա քաղաքի դատաւորին ատենադպրին ու Հոլիւին հետ , ու կայսեր և իշխանին բազմաթիւ գործակալացը հետ , Կարլստադին կողմանէ ձեռքը նամակ մը եկաւ : Կարլստադ ան նամակին մէջը Լուտերէն կըխնդրեր որ իրեն հետ խօսակցութիւն մը ընէ : Լուտեր ան թուղթը իր քովինները տուաւ , ու զանիկայ բերողին ալ պատասխանեց թէ՝ "Մէ որ Կարլստադ վարդապետը հոս գալ կուզէ՝ թող գայ . թէ որ չուզեր , ես անոր չեմ երթար" : Կարլստադ հոն եկաւ : Անոր գալը մէկ մեծ ներգործութիւն ու տպաւորութիւն մը ըրաւ բոլոր ան ընկերութեանը վրայ . վասն զի անոնց շատը կըփափաքեր տեսնել աս երկու առիւծներուն իրարու հետ կռուիլը . կերակուրը մէկդի ձգեցին և ուշադրութեամբ անոնց կընայէին : Խիստ վախկոտներն ալ գեղնեցան վախերնուն : Կարլստադ շիտակ գնաց Լուտերին առջեւը նստաւ , ու ետ-

քը ըսաւ. "Տէր վարդապետ՝ դուն այսօր զիս քու քարոզիդ մէջը՝ ապստամբութիւն ու մարդասպանութիւն քարոզող մարդոցը կարգը դրիր։ Նայէ ես կրծանուցանեմ որ քու ըրած մեղադրութիւնդ ու ամբաստանութիւնդ սուտ է"։

Լ–ԹԷՐ. Ես բնաւ քու անունդ չտուի. բայց որովհետեւ դուն ան քարոզը քու վրադ առեր ես, թող անանկ ըլլայ։

Կարլստադ վայրկեան մը լուռ կենալէն ետքը, պատասխան տուաւ. "Ես չանձս կառնեմ փորձով ու փաստերով ցուցընելու որ դուն Ազգութեան խորհրդոյն վրայ հակասական վարդապետութիւններ ըրեր ես, և թէ առաքելոց ժամանակէն՝ի վեր բնաւ մէկ մարդ մը ինծի չափ պարզ ու բացայայտ կերպով չէ քարոզած աս նիւթիս վրայ"։

Լ–ԹԷՐ. Կրէ՛, ու մաքառէ։

ԿԱՐԼՍՏԱԴ. Ամէ որ ինծի ապահովական թուղթ մը առնել կուտաս, ալ Լդդէմպէրկի կամ Լրֆուրթի մէջ քեզի հետ հրապարակական վիճաբանութիւն մը կընեմ։

Լ–ԹԷՐ. Տէր վարդապետ՝ դուն բանէ մը մի՛ վախնար։

ԿԱՐԼՍՏԱԴ. Կուն իմ ձեռքս ու ոտքս կըկապես, ու իմ դիժս կարնէն ետքը՝ զիս կրծնծես*։

Լուտեր վայրկեան մը լուռ կենալէն ետքը՝ պատասխան տուաւ. "Կուն ինծի դէմ գրէ՛ հրապարակաւ, այլ ձէ ծածկաբար"։

ԿԱՐԼՍՏԱԴ. Ես աս բանս կընեմ, թէ որ գիտնամ որ անկեղծութեամբ կըխօսիս։

Լ–ԹԷՐ. Լ՛րէ, ես քեզի ֆիօրին մը կուտամ։

ԿԱՐԼՍՏԱԴ. Կուն տուր, ես կընդունիմ զանիկայ։ Ա՛ս խօսքին վրայ Լուտեր իր ձեռքը ծոցը խօթեց, ու ոսկի ֆիօրին մը հանեց Կարլստադին տուաւ՝ ըսելով, "Ա՛սիկայ առ, ու ինծի հետ ուժով կռուէ"։

*L. Opp. XIX, p. 150.

Կարլստադ ոսկի ֆիօրինը ձեռքը բռնելով , հոն գըտնուողներուն դարձաւ ըսաւ թէ՝ "Սիրելի եղբայրներ , ասիկայ ինձի մէկ գրաւ մըն է , որով ես իշխանութիւն ունիմ Լուտեր վարդապետին դէմ գրելու . ու զձեզ ամէնը ալ աս բանիս վկայ կըբռնեմ" : Ետքը ֆիօրինը ծռեց , որպէս զի կարենայ ճանչնալ զանիկայ . ու քըսակին մէջը դնելէն ետքը՝ ձեռքը Լուտերին երկրնցուց , Լուտեր անոր կենդանութեանը խմեց . Կարլստադ ալ Լուտերին կենդանութեանը խմեց : Ետքը Լուտեր ըսաւ անոր . "Ձու հակաճառութիւններդ որչափ որ զօրաւոր ըլլան , այնչափ աւելի ախորժելի են ինձի" : Կարլստադ պատասխան տուաւ . "Ես իմ պարտաւորութիւնս պիտի կատարեմ" : Ընծոնք նորէն իրարու ձեռք տալ ետքը , Կարլստադ ելաւ իր տեղը գնաց . Լուտեր ալ Օրլամունտ քաղաքը գնաց . բայց Ինգոլշտատի դիպուածին համար՝ Լուտերին գլուխը տաքցած էր : Ըն եկեղեցականները ու քաղաքին խորհրդականները մէկտեղ ժողվեց ու անոնց ըսաւ . "Այսօրընտիրը ու Համալսարանականք չեն ուզեր որ Կարլստադ ձեզի Նովիս ըլլայ" : Քաղաքական խորհրդոյն գանձապետը պատասխան տուաւ . "Թէ որ Կարլստադ մեր Նովիսը չէ , Պօղոս առաքեալ մէկ սուտ վարդապետ մըն է , ու ձեր գրքերն ալ սուտ են . վասն զի մենք ընտրեցինք զանիկայ" : Երբոր աս խօսքը կըզրուցէր , Կարլստադ ներս մտաւ : Լուտերին քովը նստողներուն մէկ քանին Կարլստադին աչք ըրին որ նստի . բայց Կարլստադ շիտակ Լուտերին քովը երթալով , անոր ըսաւ . "Սիրելի՛ տէր վարդապետ՝ թէ որ հրաման կուտաք , հրապարակաւ ընդունիմ զձեզ" :

Լուտեր . Ձուն իմ հակառակորդս ես : Ես աս բանին համար քեզի ոսկի ֆիօրին մը տուի :

Կարլստադ . Որչափ ատեն որ դուն Աստուծոյ ու անոր ճշմարտութեանը թշնամի ըլլաս , ես ալ քեզի այնչափ ատեն թշնամի պիտի ըլլամ :

Լ–թէր. Ինչո՞ւ ես. ես չեմ կրնար քեզի թոյլ տալ որ դուն ասոնց տեղը կենաս։

Կոլըտոտ. Ասիկայ հասարակութեան ժողովք է. թէ որ քու փաստդ ուղիղ ու ճշմարիտ է, ինչո՞ւ համար ինծմէ կը վախնաս։

Լ–թէր. (Իր ձեռագիրը.) Կառքը պատրաստէ։ Ես հոս Կարլստադին հետ գործք մը չունիմ. և որովհետև անիկայ չուզեր դուրս ելլել, ահա ես կերթամ*։

Երբոր Լուտեր ոտք ելաւ, անատեները Կարլստադ դուրս ելաւ ու գնաց։ Լուտեր վայրկեանի մը չափ լուռ կեցաւ, եւ ետքը՝ ըսաւ. "Աստուածաշունչ Վրքէն կրնաք վկայութիւն բերել, թէ պատկերները պէտք է բնաջինջ ընել"։

Ինքնիշխան իշ. Տէր վարդապետ, դուն անշուշտ կը հաւատաս որ Ադամէս Աստուծոյ պատուիրանքները աղէկ գիտէր։ (Ընդհանրապէս Վէյտ իշ քոնոլըվ.) Ընդհակառակն իր խօսքերը. "Ուն բնաւ փորուած պատկեր մը չէինէս, և ոչ իսկ նմանութիւն մը", ևն։

Լ–թէր. Այս խօսքը միայն կռոց արձաններուն ու պատկերներուն համար է։ Մեր որ ես իմ սենեակիս մէջ մէկ խաչ մը կախեմ, ու անոր երկրպագութիւն չընեմ, անիկայ ինծի ի՞նչ վնաս կրնայ տալ։

Կոլլոտ իշ. Այս շատ հեղ իմ սենեակիս մէջը կամ ճամբու վրայ գտնուած պատկերի մը առջևը իմ գլխարկս վար առեր եմ։ Ասիկայ մէկ կռապաշտութիւն մըն է, որ Աստուծմէ կը յափշտակէ այն փառքը որ միայն անոր կը վայլէ։

Լ–թէր. Ուրեմն պէտք է արդեօք՝ չարաչար գործածութեան համար՝ բոլոր կնիկները սպաննել ու գինին փողոցը թափել†։

*Spann an, spann an. (L. Opp. XIX, p. 154.)
†So muss du des Missbrauchs halber auch. (L. Opp. XIX, p. 155.)

Ո՞ւրիշ էվէղէցոպէան մը . Ո՛չ . անոնք Ըստուծոյ ստեղ-ծուածներն են , ու մեղի հրաման չկայ զանոնք սպան-նելու :

Ըս խօսակցութիւնը լսել մը ատեն քշելէն ետքը՝ Լու-տեր ու իր մարդիկը կառքը հեծան , զարմանալով աս վի-ճաբանութեանը վրայ . անիկայ չկրցաւ համոզել ան քա-ղաքին մարդիկը , որոնք կըպնդէին թէ իրենք ալ իրաւունք ունին Աուրբ Գիրքը համարձակ մեկնելու ու բացատրելու ; Որամանտին մէջը մեծ խռովութիւն մը կար . ժողովուր-դը զԼուտեր կընախատէր : Գանի մը մարդիկ ալ ա-նոր երեսն ’ի վեր պօռացին թէ՝ “Գնա ասկից բոլոր սա-տանաներուն անունովը . ու երանի թէ աս քաղաքէն դուրս չելած՝ գլուխդ կտոր կտոր ըլլար”* : Լուտեր մինչև անա-տեղը բնաւ ասանկ անարգական խօսքեր չէր լսած :

Լուտեր անկից Գալ ըսուած քաղաքը գնաց , որուն Ժովիւը Կարլստադին վարդապետութիւնները , ընդուներ էր . և ուզեց որ հոն քարոզ տայ : Գայց երբոր ամպիո-նին մէջը մտաւ , խաչի մը կտորուանք գտաւ : Ըս բա-նիս համար խսկոյն տակնուվրայ եղաւ . բայց ետքը շու-տով ինքզինքին գալով , ան կտորուանքը ամպիոնին մէկ կողմը ժողվեց . ու տուած քարոզին մէջ՝ աս նիւթիս վը-րայով խօսք մը չըրուցեց : Գայց խել մը ժամանակէն ետքը ըսաւ թէ՝ “Ն՛ արհամարհելով ուզեցի վրէժխնդ-րութիւն ընել , ու յաղթել սատանային” :

Կայսրընտիրը որչափ որ իր վախճանին կըմօտենար , այնչափ ալ աւելի կըվախնար որ չըլլայ թէ Գարեկար-գութիւնը իր սահմանէն դուրս ելլէ : Ա՛ստն որոյ հը-րամայեց որ Կարլստադ իր պաշտօնէն հանեն . ու ՛ի

*Երկու խիստ երևելի Գերմանացի պատմիչներ կըգրեն թէ Օրլամիւնա քաղաքին մարդիկը՝ Լուտերին վրայ քարեր ու տիղմեր նետեցին . բայց Լուտեր բոլորովին ասոր ներհակը կըգրուցէ . “Dass ich nit mit Steinen und Dreck ausgeworffen ward.” L. Epp. II, p. 579.

միայն Ֆրլամունտէն , այլ նաև բոլոր կայսրընտրական սահմաններէն դուրս ելլէ երթայ : Ասոնք այս գործքիս մէջ կայսրընտրին խստասրտութեանը բնաւ օգնութիւն չըրաւ . վասն զի անոր պէս անգութ բնութիւն չուներ , ինչպէս որ խել մը ատենէն ետքը փորձով ցրցուց : Ինհնար էր որ առանց վշտանալու տեսնէր մէկը այս երկու անձանց մէջը եղած գժտութիւնը , որոնք երբեմն բարեկամ էին մէկմէկու հետ , և երկուքն ալ ընտիր մարդիկ էին : Ասոնց հարեկարգութեան բոլոր աշակերտները խիստ տրտմեցան այս բանիս վրայ . վասն զի հարեկարգութիւնը ի՞նչ պիտի ըլլար , երբոր անոր պինտ երևելի պաշտպանները իրարու հետ կըմաքառէին : Ասիկա կարծուէր որ անիկայ այսչափ նեղութեանց ու չարեաց չկրնալով դէմ դնել , պիտի կործանի . և արդարև անիկայ կըկործանուէր , թէ որ մարդու գործք եղած ըլլար : Հայց ինչելու ատենը՝ իսկոյն նոր զօրութեամբ մը ելաւ կանգնեցաւ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Ընթացիկ պոնի ուղղափառական դաշնակցութիւնը ու անոր պատճառաւը եղած հալածանքները՝ Գերմանական ժողովրդոց վրայ նորէն զօրաւոր ներգործութիւն մը ըրին : Գերմանացիք բնաւ չէին ուզեր որ իրենցմէ վերնայ ու յափշտակուի ան աստուածային Հանը՝ որ վերջապէս ճեռք անցուցեր էին . ու Կարոլոսին հրամանագիրներուն , պապին կոնդակներուն , Գերտինանտոսի ու ուրիշ Հռովմէական իշխանաց վառած փայտակոյտներուն ու սպառնալիքներուն դէմ պատասխան տուին թէ՝ "Անենք Աստուծոյ խօսքը պիտի պահեմք" :

Եւ որովհետև քաղաքաց եպիսկոպոսները Աթիզպոնի գաշնակցութեանը մասնակից եղեր էին, գաշնակիցները հազիւ թէ Աթիզպոնէն ելեր էին, որ քաղաքաց փոքանորդները զարմանալով ու բարկանալով՝ Ափայրի մէջ ժողովեցան, ու վճռեցին որ իրենց քարոզիչները՝ եպիսկոպոսներուն հրամանացը դէմ դնելով՝ միայն Աստուածը քարոզեն, մարգարէից ու առաքելոց խօսքին համաձայնելով: Ասոր պատրաստուեցան որ ազգային ժողովին հաստատ ու մշակերպ ծանուցում մը ընեն: Ու տարուըն ծոքերը՝ քաղաքաց վերակացուները ու շատ իշխաններ Ուրմ քաղաքին մէջ ժողովք մը ըրին, ու հոն երդում ըրին որ իրենց դէմ պատերազմ բացուելու ըլլայ նէ, իրարու օգնութիւն տան:

Ասոնք՝ Աստրիայի, Պավարիայի ու եպիսկոպոսներուն ձեռքովը կազմուած պատերազմական բանակին դէմ՝ ազատ քաղաքներն ալ ուրիշ բանակ մը պատրաստեցին, որուն մէջ Աստուածի ու ազգային ազատութեանց դրօշակը կանգներ էին:

Նորքոր քաղաքները այսպէս Բարեկարգութեան օգնութիւն ընելու համար՝ պատրաստութիւն կըտեսնէին, իշխաններուն շատն ալ համոզուելով՝ անոր վարդապետութիւնը սրտանց կընդունէին: 1524ին՝ Յունիս ամսուն առջի օրերը, երբոր Մելանկտոն Կամերարիոսի ու քանի մը բարեկամաց հետ՝ իր մօրը այցելութենէն հետ կըդառնար, Ֆրանքֆօրթի մօտ աղուաշուք բազմութիւն մը դիմացը ելաւ: Ասիկայ Փիլիպպոսն էր՝ Հեսսէի իշխանը, որ իրեք տարի առաջ Ուորմսի մէջ Աստուծոյ այցելութիւն ըրեր էր. ու ան միջոցին՝ խազերու ու հանդէսներու պատճառաւ՝ Լայտելպէրկ կերթար, ուր որ բոլոր Գերմանացի իշխանները պիտի գտնուէին:

Ասոնք աստուածային նախախնամութիւնը՝ զՓիլիպպոս Բարեկարգութեան հիմնադիրներուն ալ յաջորդաբար կըմօտեցընէր: Որովհետև պիտէին թէ մեծապա-

տիւ վարդապետը իր հայրենական քաղաքը գացեր էր, իշխանին ձիաւորներուն մէկը անոր ըսաւ. "կարծեմ թէ ասիկայ Անդրեանկոսն է": Նորահասակ իշխանը իսկոյն վարդապետին քովը գնաց, ու անոր ըսաւ. "Դուն Փիլիպպոսն ես": "Հրամմեր ես", ըսաւ Անդրեանկոս վախկոտ կերպով մը, ու երբոր յարգութեամբ մը պատրաստեցաւ որ ձիէն վար իջնէ, "Այնէ" ըսաւ իշխանը. ձիդ դարձուր ու ինծի հետ եկուր, աս գիշեր մէկ տեղ անցընեմք. վասն զի շատ կրփափաքիմ որ քանի մը նիւթի վրայ քեզի հարցմունքներ ընեմ ու քեզի հետ խօսակցիմ. դուն բնաւ բանէ մը մի՛ վախնար": Վարդապետը պատասխան տուաւ. "Հրամանքիդ պէս իշխանէն ինչո՞ւ համար պիտի վախնամ": "Անանկ է, ըսաւ իշխանը ծիծաղելով. բայց թէ որ զքեզ տանիմ Կամբէճճիին ձեռքը տամ, կարծեմ թէ անոր սիրտը չնեղանար": Նորկու Փիլիպպոս մէկտեղ ճամբորդութիւն կընէին. իշխանը բան կըհարցընէր, ու վարդապետը պատասխան կուտար, անանկ որ անոր բացայայտ ու ազդու պատասխաններէն գոհ կըլլար իշխանը ու կըզմայլէր: Այդ վերջապէս Անդրեանկոս անկից հրաման ուզեց, որպէս զի իր ճամբան շարունակէ: Փիլիպպոս Անդրեանկոսէն զատուելու ատենը՝ շատ դժուարութիւն զգալով՝ ըսաւ. "Ես պայմանով հրաման կուտամ, որ տեղդ հասնելէն ետքը՝ մեր ըրած հակաճառութիւնը ուշադրութեամբ գրես, ու ան գրուածքը ինծի խրկես"†: Անդրեանկոս անոր առաջարկութիւնը ընդունեց: "Ուրեմն գնա, ըսաւ Փիլիպպոս իշխանը, ու իմ քաղաքներուս մէջէն անցիր": Անդրեանկոս իր գերազանց հանճարովը մէկ գիրք մը շարադրեց, ու ան գրքին անունը դրաւ, "Համառօտա-*

•Honoris causa de equo descensurus. (Camerarius, p. 94.)

†Ut de quæstionibus quas audiisset moveri, aliquid diligenter conscriptum curaret. (Camerarius, p. 94.)

ըլլա նորոգեալ Քրիստոնէական վարդապետութեան" * :
Ա՛ս ազդու ու բացայայտ գրուածքը՝ իշխանին սրտին վըրայ որոշ տպաւորութիւն մը ըրաւ : Ա՛ս իշխանը՝ Հայտէլպէրկի խաղերէն ետ դառնալէն քիչ մը ետքը՝ ազատ քաղաքաց հետ չմիաբանեցաւ , բայց իր կողմանէ հրամանագիր մը հանեց , ու անով Աւգսպուրկին դաշնակցութեանը դէմ դնելով , հրամայեց որ միայն Ա՛ետարանը քարոզուի . ինքն ալ սաստիկ սիրով ու եռանդով մը Ա՛ետարանը ընդունեց : Ու կըսէր թէ՝ "Ա՛ւելի կըփափաքիմ իմ կեանքս ու իմ մարմինս՝ քաղաքներս ու հպատակներս թողուլ , քան թէ Ա՛ստուծոյ Խօսքը" :
Ուրիշ իշխաններն ալ անոր հետևողը կըլլային :
Բարեկարգութիւնը մէկ մեծ յաղթութիւն մըն ալ ըրաւ . վասն զի մէկ ուրիշ իշխան մըն ալ Հռովմէն զատուեցաւ ու Ա՛ետարանին վարդապետութիւնը ընդունեց . և ան մինչև աս օրս շատ մեծ օգուտներ ու պըտուղներ առաջ բերաւ : Ա՛նկղեսոն Ալ Հդդէմպէրկէն ետ դառնալէն քիչ մը ետքը , Յունիսի մէջ օր մը Ա՛լբերտոս անունով Պրանտէպուրկի իշխանը՝ Ալեբռոնեան կարգին մեծաւորը՝ Լուտերին սեղանակը մտաւ : Ա՛ս մեծաւորը անատեղը Բրուսիայի վրայ հրամայող Գերմանացի կրօնաւոր Ա՛պետներուն գլուխը ըլլալով , Տիւտնպէրկի ժողովքը գացեր էր , որպէս զի տէրութենէն օգնութիւն մը խնդրէ Փոլանդի դէմ դնելու համար : Ա՛նկից սիրոտը կոտրած ետ դարձեր էր : Ա՛կ կողմանէ՝ Ա՛սիանդրին քարոզութիւնները ու Ա՛ետարանին ընթերցմունքը զինքը համոզեր էին թէ իր կրօնաւորական կացութիւնը Ա՛ստուծոյ Խօսքին դէմ է . մէկ կողմանէ ալ՝ Գերմանիայի ազգային կառավարութիւնը ինկած ըլլալով , յոյս չունէր որ իր ուզած օգնութիւնը կարենայ ձեռք ձգել : Ասոր կըմտածէր ու չէր գիտեր թէ ինչ պիտի ընէ :

*Epitome renovatæ ecclesiasticæ doetrinæ.

Ելանէց քաղաքին Աթանասիոսի խորհրդականը զանիկայ բունադատեց որ երթայ Լուտերին հետ տեսնուի . վասն զի Ալեքսանդրոս՝ նախնապէրկէն ելած առեներ՝ ասոնց խորհրդականին հետ ճամբորդութիւն ու ընկերութիւն ըրեր էր : Ալեքսանդրոս իշխանը մտատանջ խռովութեամբ մը Լուտերին հարցուց թէ՝ "Ի՞մ կարգիս կանոնը քեզի ի՞նչպէս կերևայ" : Լուտեր բնաւ չտարակուսեցաւ . ու աղէկ հասկըցաւ որ Հռուսիա ևս իր փրկութիւնը ուրիշ կերպով չկրնար գտնել , բայց միայն Աստուածային ճամբան բռնելով . ասոր պատճառաւ մեծաւորին դարձաւ ըսաւ թէ՝ "Դուն Աստուծմէ օգնութիւն խնդրէ ու քու կարգիդ անմիտ ու չփոթ կանոնը մէկդի ձգէ . ու ճիտ կենցիր ան գարշելի իշխանութենէն , որ իրաւցընէ չէզոք հրէշի մը կընմանի . վասն զի ոչ եկեղեցական է և ոչ աշխարհական * : Ասոնց ողջախոհութենէն փախիր . ճըշմարիտ ողջախոհութիւնը փնտրէ , ու կարգուէ . և ասանանուն հրէշին տեղը՝ մէկ օրինաւոր տէրութիւն մը հաստատէ" † : Ասոնց խօսքերը՝ կրօնաւոր Աստիճին սրտին մէջ մէկ մաքուր ու լուսափայլ գաղափար մը գծագրեցին , որն որ մինչև անատեները անոր աչքին պարապ ու ոչինչ բան մը կերևար : Աստուածային երեսը խնդաց . բայց շատ խոհեմ ըլլալուն համար՝ բան մը չզրուցեց , լուռ կեցաւ ‡ : Ալեքսանդրոն ալ հոն գտնուելով , ան ալ Լուտերին պէս խօսեցաւ : Իշխանը իր քաղաքը դարձաւ . բայց բարեկարգ հիմնադիրները աղէկ հասկըցան որ մեծաւորին սրտին մէջը ձգած սերմունքնին՝ օր մը պտուղներ պիտի բերէ § :

*Ut loco illius abominabilis principatus, qui hermaphrodita quidam. (L. Epp. II, p. 527.)

†Ut contempta ista stulta confusaque regula, uxorem duceret. (Ibid.)

‡Ille tum arrisit, sed nihil respondit. (L. Epp. II, p. 527.)

§Հռուսիոյ թագաւորութեան ակզբնաւորութիւնը այսպէս է :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Երբոր ժողովուրդները ու անոնց իշխանները աստանկ դէպի ճշմարտութեան լոյսը կը մօտենային, Նարեկարգողներն ալ կը ջանային որ ամէնուն միտքը նորոգեն, ու քրիստոնէութեան սկզբունքները ամէնուն սորվեցընեն։ Ա՛մէնէն առաջ աստուածային պաշտամանց մէջ կարգադրութիւններ ըրին։ Լուտեր Վարդպուրկէն ետ դառնալէն ետքը՝ իր որոշած բարեյաջող ժամանակը հասած տեսնելով՝ "Հիմա, ըսաւ, մարդոց սիրտը աստուածային շնորհօք զօրացած ըլլալուն համար, պէտք է որ վերցընեմք ան գայթակղութիւնները որ Ա՛ստուծոյ Թագաւորութիւնը կաղտոտեն. ու Յիսուսին անունովը քանի մը բան համարձակ քարոզեմք"։ Ուզեց որ ամէնը հացով ու գինիով հաղորդուին, ու Հաղորդութենէն՝ պատարագի անունը ու դիտաւորութիւնը բոլորովին վերցուի*։ և թէ քրիստոնեաները բնաւ չհաւաքուին, թէ որ անոնց ժողովին մէջը Աւետարանին խօսքը պիտի չքարոզուի†։ Հաւատացեալները կամ գոնէ քահանաները ու դպրատան աշակերտները ամէն առաւօտ չորրորդ կամ հինգերորդ ժամուն մէկտեղ ժողովին, ու Հին Կտակարանը կարդան։ Ու Կիրակի օրերը՝ առաւօտուն ու օրհասրակէն ետքը՝ բոլոր քրիստոնեաները մէկտեղ գան, և իբրև գերագոյն կանոն աստուածպաշտութեան՝ Աւետարանին բարձրաձայն ընթերցմունքը ու քարոզութիւնը լսեն‡։ Ետեր ամէն բանէն առեալ Վիտէմպէրկի Ա-

*Weise christliche Messe zu halten. (L. Opp. L. XXII, p. 232.)

†Die christliche Gemeine nimmer soll zusammen kommen, es werde denn daselbst Gottes Wort geprediget. (L. Opp. XXII, 226.)

‡Dass das Wort im Schwange gehe. (L. Opp. XXII, 227.)

Ժենայի Սրբոց եկեղեցիին համար շատ կընեղանար : Ան եկեղեցիին մէջը՝ ամէն տարի 9901 պատարագ կըսուէր . ու 35,570 լիպրա մոմ կըվառէր , ինչպէս որ Սեքենտօրֆ կըպատմէ : Սկիզբը ու պատերազմը աս եկեղեցիին բոլորտիքը սկսաւ : Անիկայ Վատղհացւոց , հին կռապաշտ Եպիպտացւոց ու Վերմանացւոց տաճարներուն կընմանէր . վասն զի մինչև որ անունք չկործանեցան , Քրիստոնէութիւնը չկրցաւ հաստատուիլ : Ասոնք կուզէր որ պատարագը աս եկեղեցիէն բոլորովին վերնայ . ու աս պատճառաւ՝ 1523ին Մարտի 1ին՝ ան Անկեղեցիին թուղթ մը խըրկեց , ու Յուլիսի 11ին մէկ ուրիշ թուղթ մըն ալ խրկեց* : Կանոնիկոսները երբոր պատասխան տուին , թէ "Կայսրնտիրը աս բանիս հրաման չտար" , "Ինչ փոյթ է մեզի կայսրընտրին հրամանը , ըսաւ Ասոնք . անիկայ աշխարհական իշխան մըն է . անիկայ զէնքի ու պատերազմի վերաբերեալ բաներուն միայն կրնայ խառնուիլ . Աւետարանին սպասաւորացը ու քարոզչացը վրայ իշխանութիւն չունի" † : Ասոնք հոս Անկեղեցւոյն ու տէրութեան մէջ եղած տարբերութիւնը որոշ կերպով մը կըբացատրէ :

Ան միջոցին՝ քաղաքին վերակացուն , երկու դատաւորները ու տասը խորհրդական՝ գահերէց կանոնիկոսին քովը գացին , ու Ալդեմպերկի հավալսարանին , խորհըրդոյն ու ժողովրդեան անունովը զանիկայ բռնադատեցին որ "վերցընէ ան մեծ ու սոսկալի անօրէնութիւնը , որ կըլլուի պատարագի մէջ Աստուծոյ մեծութեանը դէմ" :

Կանոնիկոսաց ուխտը հարկադրեցաւ որ անձնատուր ըլլայ ու հնազանդի . նաև ծանուցում մը ըրաւ , թէ ին-

*L. Epp. II, p. 308 & 354.

†Welchem gebührt dus Schwerd, nicht das Predigtamt zu versorgen. (L. Opp. XVIII, p. 497.)

քը* աստուածային ուրը խօսքէն լուսաւորութեամբ, իր ջարաչար ու ծուռ գործածութիւնները ճանչցեր էր, ու ուրիշ նոր եկեղեցական պաշտամունքի հրաման մը հրատարակեց, որ 1524ին՝ Յովհաննէս օրը սկսաւ՝ ի գործ դրուիլ։

Ահա այսպէս խափանեցաւ պատարագը՝ ան հռչակաւոր եկեղեցիին մէջ, ուր որ անիկայ խել մը ատեն Բարեկարգողներուն կրկին և կրկին ազդարարութեանցը դէմ դրեր էր։ Ֆրիդերիկոս կայսրընտիրը՝ ոտնացաւութեան հանդիպելով, երբոր իր կենաց վախճանը կրմօտենար, կաշխատէր որ Բարեկարգութեան աս մեծ գործողութիւնը չկատարուի. բայց տեսնելով որ իր ջանքերը անօգուտ են, և հասկընալով թէ ասիկայ է Աստուծոյ կամքը, հնազանդեցաւ։ Ամենայն Սրբոց եկեղեցիին մէջ Հռովմէական կրթութիւնները ու արարողութիւնները խափանուելուն պէս, Եւրոպայի խիստ շատ Եկեղեցիները ալ ուզեցին անոր հետևողը ըլլալ. թէպէտև անոնց մէջն ալ շատ ընդդիմութիւն ընողներ գտնուեցան, բայց ամէնն ալ յաղթուեցան. վասն զի ոչ միայն քահանաները, այլ նաև իշխանները շատ տեղուանք ջանացին զանիկայ խափանելու. բայց բան մըն ալ չկրցան ընել։

Բարեկարգութիւնը միայն զկրօնական պաշտամունքը չնորոգեց, այլ նաև շուտ մը եկեղեցւոյն քովը դպրատուն մըն ալ հաստատեց։ Ու աս երկու մեծ կանոնադրութիւնը՝ ժողովրդոց նորոգ ծննդեանը զօրաւոր շարժառիթ ըլլալուն համար, մեծ զօրութիւն տուաւ անոնց։ Բարեկարգութիւնը գրագիտութեան հետ մտերիմ դաշնակցութիւն մը ընելէն ետքը՝ երեցաւ աշխարհիս մէջը. ու իր յաղթութեան օրն ալ, իր դաշնակիցը երեսէ չձգեց։ Ասոր աղէկ հասկրցաւ որ Բարեկարգութիւնը հաստատելու համար, տղաքները պզտիկուց կըր-

*Durch das Licht des heiligen göttlichen Wortes .... (L. Opp XVIII, p. 502.)

թելու է . դպրատուններըը կատարելագործելու է . ու Աստուածաշունչ Վիրքը աղէկ հասկընալու համար, հարկաւոր եղած գիտուԹիւններըը քրիստոնէից մէջ տարածելու է : Ասոր իր կենացը գլխաւոր նպատակներուն մէկը ասիկայ էր : Անանուանդ մեր այժմեան դարը ու կացուԹիւնը առաջուց մտածելով , Լերմանիոյ ամէն քաղաքաց խորհրդականներուն առաջարկեց , որպէս զի քրիստոնէական դպրատուններ շինուին ու հաստատուին : "Սիրելի տեարք իմ, լսաւ . տարիէ տարի այնչափ ծախքեր կըլլան ճամբաներու , ջրանցքներու ու Թումբերու համար . պէտք չէ որ աղքատ տղայոց համար ալ մէկ կամ երկու դպրատուն շինուի : Տղայոց հոգ տարէք . վասն զի շատ ծնողքներ ջայլամանց կընմանին , որ իրենց ձագերուն խստուԹիւն ու անգԹուԹիւն կըցուցընեն . հաւկիԹը ածելու միայն կընային , ու անկից ետքը բնաւ զանոնք չեն հոգար" :

Աւետ ամէն բանէն աւելի գրականուԹիւնը ու լեզուագիտուԹիւնը տղայոց հարկաւոր կըսեպէր : Ընդ հարցուցին Թէ՝ "Լատինական , Յունական ու Եբրայական լեզուն սորվելէն ի՞նչ օգուտ կելլէ : Մենք Աստուածաշունչ Վիրքը Լերմանական լեզուով ալ կարդանք նէ, կըհասկընանք" : Պատասխան տուաւ Թէ՝ "Մեծ որ մենք լեզուներ չսորվէինք , Աւետարանը չէինք կրնար ընդունիլ ու ձեռք բերել : Լեզուները պատեան մըն են , որուն մէջը Հոգւոյն սուրը կըգտնուի* : Անոնք սնտուկ մըն են , որուն մէջ գոհարները կըպահուին : Ու ինչպէս որ Աւետարանը կըպրուցէ , անոնք զամբիւղներն են , որոնց մէջ կըպահուին ան հացերը ու ձուկերը , որոնցմով ժողովուրդը պիտի սնանի" :

Աւետ չէր ուզեր որ միայն եկեղեցականներըը ուսում ու գիտուԹիւն սորվին . այլ կուզէր որ աշխարհական-

*Die sprachen sind die Scheide, darinnen dies Messer des Geistes stecket. (L. Opp. W. X, p, 535.)

ներն ալ գիտութեան տեղեակ ըլլան . վասն զի անոնք մինչև անատենը գիտութենէ զուրկ ճեացեր էին : Խընդրեց որ գրքատուններ շինուին . ու անոնց մէջ ոչ միայն դպրոցականաց ու Եկեղեցւոյ Հարց գրքերը ու մեկնութիւնները գտնուին , այլ նաև Յեթանոս ատենաբանից , բանաստեղծից գրքերը , ու քանասիրութեան , իրաւագիտութեան , բժշկութեան ու պատմութեան վերաբերեալ գործքերն ալ գտնուին : "Ա՛ս գրքերը , ըսաւ , կրծատուածեն Ա՛ստուծոյ գործքերը ու հրաշքները ճանչցընելու" :

Լուտերի աս գործքը՝ Բարեկարգութեան մէջ երևցած խիստ մեծ ու կարևոր գործքերուն մէկն է : Ու որուվհետև քահանաները՝ Պիպոսացւոց հին քուրմերուն պէս՝ գիտութիւնը իրենց սեպհականեր էին , ու գաղտնիքի պէս ժողովուրդէն կըպահէին , Լուտեր զանիկայ քահանայից ձեռքէն հանեց , ու ամենուն բաշխեց : Բարեկարգութեան աս գործքը պատճառ եղաւ որ գիտութիւնները հիմա այսչափ յառաջադիմութիւններ ըրած են : Ան գրագէտ ու գիտուն աշխարհականները՝ որ հիմա Բարեկարգութիւնը կըպահպանեն , Թուղ միտքերնին բերեն , որ իրենք ալ անոր պտուղներն են . ու առանց անոր՝ տգէտ տղայոց պէս մինչև հիմա եկեղեցականաց գաւազանին տակը պիտի ճնային : Բարեկարգութիւնը աղէկ հասկըցաւ որ ամեն գիտութիւն իրարու հետ սերտ կապակցութիւն ունի , ու աղէկ հասկըցաւ ալ որ ամեն գիտութիւն Ա՛ստուծմէ կըսկսի ու Ա՛ստուծով կըվերջանայ : Անիկայ ուզեց որ ամենը գիտութիւն սորվին . ու ամեն գիտութիւն սորվին : Մելանկտոն կըսեր թէ՝ "Առտաքին գիտութիւնները պահպանող մարդիկը՝ աստուածաբանութիւնն ալ խիստ շատ չեն պատուեր : Անոնց պահպարակելը ուրիշ բան չէ , բայց եթէ պատրուակ մը՝ որով կուզեն իրենց տգիտութիւնը ու վատութիւնը ծածկել"* :

*Hunc titulum ignaviæ suæ prætextunt. (Corp. Ref. I. p. 613.)

Խարհակարգութիւնը ոչ միայն գրականութեան մէջ գըրգիռ տուաւ, այլ նաև արուեստաներն ալ շատ առաջ տարաւ: Ա՛ս կերպով՝ արուեստները, գրագիտութիւնը, բարեպաշտութիւնը ու ժողովրդոց և թագաւորաց լուսաւորութիւնը օրէ օր կըյառաջանային. բայց աս նորածին, քրիստոսափայլ, ամենատարած ու մեծագործ ներդաշնակութիւնը քիչ ատենուան մէջ տակնուվրայ պիտի ըլլար: Ընդարձակ բոլոր Վերմանիայի վրայ մառախլապատ ամպ մը տարածեցաւ, ու լուսաւոր և պայծառ ցօրեկի մը՝ խորին գիշեր մը յաջորդեց:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Ընտանեաց էր որ Լուտերանին ներգործութենէն խիստ տարբեր՝ քաղաքական խռովութիւն մըն ալ զտէրութիւնը կըսարսէր: Ժողովուրդը՝ քաղաքական ու եկեղեցական գաւազանին տակը ճնշուելով և տառապելով, ու շատ քաղաքներու մէջ տիրական կալուածքներու ծառայելով և անոնց հետ ծախուելով, կըսպառնար որ սոսկալի կատաղութեամբ մը ոտք ելլէ, ու վերջապէս իր գերութեան շղթաները խորտակէ: Ա՛յսպէսով աս խռովութիւնը՝ Խարհակարգութենէն շատ առաջ յայտնուած էր, ու շատ արտաքին նշաններ ցուցըցեր էր, բայց ան միջոցին՝ հաւատոյ նիւթն ալ քաղաքական նիւթին հետ միացաւ. ու վեշտասաներորդ դարուն մէջը՝ անկարելի բան էր որ աս երկու սկզբունքը իրարմէ զատուէին. վասն զի ասոնք ամէն ազգաց սրտին մէջը միաբանութեամբ մը տպաւորուած էին: Ժամանակաց դարուն վերջերը՝ Գերմանիայի մէջ գեղացիները ոտք ելեր էին. ու իրենց դրբոշակներուն վրայ՝ նշանի տեղ՝ հաց ու պանիր դրեր էին. վասն զի ա՛ս երկու բանը՝ ան աղքատ մարդոցը մեծ

բարիքներն էին : 1503ին՝ Սփայըրին քովերը "Կոչնակ պաշնոյո-ՆԻ-նը" հրատարակուած էր : Նոյն դաշնակցութիւնը 1513ին՝ քահանաներէն ստիպուելով ու ոյժ առնելով, Պրիսկաի մէջ նորոգուեր էր : Ու 1514ին ալ Ա. ուրթէմպերկի մէջ "Ընդքատ Կոնրատին դաշնակցութիւնը" հրատարակուեր էր . որուն դիտաւորութիւնը ուրիշ բան չէր , բայց եթէ ապստամբութեամբ "Ընտուծոյ իրաւունքը" հաստատել : Ու 1515ին՝ Վատինթիա ու Ա. ճառիստանը մեծամեծ ու տոսկալի վրդովմանց թատրոն եղեր էին : Ը. խռովութիւնները խիստ շատ արիւնհեղութեամբ ու կոտորածով վերջացեր էին . բայց ժողովուրդը բնաւ մէկ միխիթարութիւն մը չէր գտած : Ը. պատճառաւ քաղաքական բարեկարգութիւնն ալ՝ կրօնական Բարեկարգութեան չափ հարկաւոր կերևար : Ժողովուրդը աս գործքիս մէջը իրաւունք ունէր , բայց տակաւին յարմարութիւն չունէր զանիկայ վայելելու :

Բարեկարգութիւնը սկսելէն ետքը , աս ժողովրդական խռովութիւնները չէին նորոգուած . վասն զի ամենուն միտքը ուրիշ մտածմունքներով զբաղած էր : Լուտեր իր սրատես աչքովը իր ժողովրդեան վիճակը տեսնելով , բարձրադիտակ Ա. արդպուրկէն անոնց ծանր ու խոհեմ խրատներ տուեր էր , խռովարար ու շփոթած մարդիկը զսպելու համար : Ան ըսեր էր թէ "Ընտուծոյ իրաւունքը՝ բնաւ մէկ ցանկալի ու բարի պտուղ մը չտար , ու Ը. տուած զանիկայ կրդատապարտէ : Ընտուծոյ իրաւունքը ուրիշ բան չէ , բայց եթէ իր անձին վրայ վրէժխնդրութիւն ընել : Սատանան կը ջանայ որ Ը. ետաբարին հետևողները յապստամբութիւն դրդէ , որպէս զի զանոնք անարգութեամբ խայտառակէ . բայց իմ քարոզած վարդապետութիւնս աղէկ հասկըցողները՝ բնաւ չեն ապստամբիր" * :

*Luther's treue Ermahnung an alle Christen sich vor Aufruhr und Empörung zu hüten. (Opp. XVIII, p. 288.)

Ամէնը կրվախնային որ չըլլայ թէ ժողովրդական վրդովմունքը երկար ատեն քշէ : Սաքսոնիայի Փրիդերիկոսին շատ աշխատանքով հիմնած ազգային կառավարութիւնը քակուած էր : Կայսրը՝ որ իր զօրութեամբը գուցէ ան ազգային կառավարութեան տեղը պիտի բռնէր , ան ալ հեռու տեղ գացեր էր . իշխանները՝ որոնց միաբանութիւնը Վերմանիայի միշտ ոյժ տուեր էր , անոնք ալ իրարմէ զատուեր էին . ու Լութերի դէմ հրատարակուած կարոլոսին նոր յայտարարութիւնները՝ ապագայ միաբանութեան յոյսը բոլորովին վերցընելով , կըզրկէին Լութեր ըստ մասին ան բարոյական իշխանութենէն , որով անիկայ 1522ին՝ խռովութիւնները խափաներ էր : Ան գլխաւոր թումբերը՝ որ մինչև ան վայրկեանը հեղեղանման խռովութիւններու դէմ դրեր էին , կործանած ըլլալնուն համար , անոնց կատաղութիւնը զսպող ու նուաճող բան չկար :

Վանի մը աւելորդապաշտ ու խելացնոր մարդիկ՝ երկնային ազդեցութեանց քարոզիչ ըլլալով , հաստարակութեան չարիքը ու վտանգը սաստկացուցին : Անշուշտ Լութերի անդադար զանոնք Աստուծոյն սուտ հեղինակութենէն՝ Սուրբ Գրոց ճշմարիտ ու իրական հեղինակութեանը ու իշխանութեանը կըհրաւիրէր , բայց ան խելացնոր և նախանձայոյզ մարդիկը ոչ միայն Աստուծոյն հեղինակութիւնը , այլ նաև Սուրբ Գրոց հեղինակութիւնը մերժեցին . ու միայն ներքին խօսակցութեանց ու աստուածային յայտնութեանց խելքերնին տուին . ու իրենց սրտին բնական ապականութիւնը չճանչնալով , բոլորովին իրենց անխելք հոգևոր հպարտութեանը անձնատուր եղան , ու կարծեցին թէ՝ սուրբ են :

Այս խելացնոր և նախանձայոյզ մարդոց պինդ մեծը ու գլխաւորը Թոմմաս Մինցէրն էր : Այսիկայ անմիտ մարդ չէր . Սուրբ Գիրքը կարդացեր էր . ու խիստ նախան-

ձաւորութիւն ունէր և կրնար մեծ աղէկութիւններ ընել, թէ որ կարող ըլլար իր շփոթած ու ցրուած միտքը իրեն ժողվել, ու իր սրտին խաղաղութիւնը գտնել։ Հայց ինքզինքը չճանչնալով ու ճշմարիտ խոնարհութիւն չունենալով, չափազանց իղձով մը կվախեր աշխարհիս բարեկարգութիւն տալու. ու բոլոր նահանձայղղ մարդոց պէս, բնաւ չէր ախորժեր թէ բարեկարգութիւնը նախ իրմէ սկսելու էր։ Իր տղայութեան տարիները խորհրդաւոր մեկնութիւններ ու գրքեր կարդացած ըլլալով, իր միտքը սուտ ու ծուռ գաղափարներով լցուած էր։ Ուրաջ Յուիկաւի մէջ զինքը յայտնեց, ու Լուտեր դառնալէն ետքը՝ Վիտէմպէրկ քաղաքը ձգել գնաց. վասն զի սիրտը կրնեղանար որ Լուտերի չափ համարում չունեցաւ հոն. ու Ալտորֆինկհայի մէջ պզտիկ Ուլստադ քաղաքին հովիւը եղաւ։ Ընտեղն ալ չկրցաւ երկար տարին հանդարտ կենալ. հարեկարգողներուն վրայ ամբաստանութիւն ըրաւ, թէ անոնք Աուրբ Գրքին նկարագրական իմաստին փակչելով՝ նոր պապականութիւն մը կհաստատեն. ու անանկ Լուկեղցիներ կըկազմեն, որ բնաւ սուրբ ու մաքուր չեն։ Ինքը կըսէր թէ՝ Աստուծոյ կողմանէ խրկուած է, աս մեծ չարիքը խափանելու համար։ Այնպէս կըկարծէր՝ թէ Ռոֆէնն յայտնութիւններովը միայն իր բարեկարգութիւնը առաջ պիտի երթար։ "Վա՛ր որ աս Ռոֆին ստանայ, կըսէր, անիկայ ճշմարիտ հաւատացեալ է. թէև իր կենացը մէջ Աստուածաշունչ Գիրքը բնաւ տեսած չըլլայ"։ Կըսէր նաև թէ՝ "Աս Ռոֆէն սաանալու համար, պէտք է որ մարդս իր մարմինը տանջէ. գէշ լաթեր հագնի, մազերը ու մօրուքը երկնցընէ, երեսին վրայ տրտմութիւն ցուցընէ, լռութիւն պահէ*, առանձին տեղուանք քաշուի նստի. ու Աստուծոյ աղաչէ որ

*Saur sehen, den Bart nicht abschneiden. (L. Opp. XIX, p. 294.)

իր սիրոյն նշանը մեզի ցուցընէ : Ընտանեաց Աստուած կուգայ մեզի հետ՝ կրնասի , ինչպէս որ առենօք Աբրահամու , Հսահակայ ու Յակովբայ հետ խօսեցաւ : Մեր որ Աստուած ասանկ չընէր , արժան չէր որ մարդս իր ուշադրութիւնը անոր դարձընէր . ես Աստուծմէ իշխանութիւն առի , որպէս զի իր ընտրեալները սուրբ և յաւիտենական գաշնակցութեամբ մը մէկտեղ ժողովեմ'' :

Ան միջոցին՝ մարդիկ մտատանջութեան ու խռովութեան մէջ ըլլալնուն համար , աս աւելորդապաշտական ու ցնորեալ գաղափարները խիստ շուտ տարածեցան : Անդրս հրաշալի բաները ու իր հպարտութեանը ահռոտելի առարկաները միշտ կըսիրէ : Անիկէր իր հօտին մէկ մասը բռնի համոզելով , եկեղեցական երգերը ու բոլոր արարողութիւնները վերցուց . ու վճռեց թէ՝ անխնայ հնազանդութիւն ընելը՝ Աստուծոյ և միանգամայն բնութեայ ծառայութիւն ընել է : Ատքը իր թեմին ժողովուրդներովը մատուռի մը վրայ յարձակեցաւ , ու զանիկայ կործանեց : Ան մատուռը Աստուածի մատ էր . ու հոն ամէն տեղացի մարդիկ ուխտի կուգային : Անիկէր աս մատուռը կործանելէն ետքը՝ բրռնադատեցաւ որ ան քաղաքը ձգէ երթայ . ան պատճառաւ Վերմանիայի մէջ աստանդական շրջելով , մինչև Հելվետիա հասաւ . ու ամէն տեղ իր ընդհանրական ապստամբութեան դրութիւնը՝ իր ունկնդիրներուն կը սորվեցընէր ու կը քարոզէր : Ամէն տեղ ալ իր մտացը յարմար ու պատրաստ մարդիկ գտնելով , իրը թէ վառօդը բորբոքեալ ածուխին վրայ կրցաներ , որպէս զի շուտով սաստիկ որոտում մը եղէ :

Ասոնք՝ որ Անխինդէնի պատերազմական առաջարկութիւնները մերժեր էր* , գնդացրով խռովայոյզ ապըս-

* Տես Ը . երես 87 :

տամբութեանը չէր կրնար հետեւողը ըլլալ : Ընիկայ Ե-
ւեսարանին հետեւելով , ընկերական երջանիկ օրէնքը
կուզէր բռնել ու հաստատել : Ա՛սան զի թէ որ անիկայ
իր ամենատարած ազդեցութեամբը անոնց պատերազմա-
կան դաշտին մէջը մնար , շատ գէշ բաներ կրնար պա-
տահիլ . . . : Ընիկայ միշտ հոգեւորական ու աշխար-
հական իշխանութեանց տարբերութիւնը բացայայտ ու
որոշ կերպով մը քարոզեց . ու անդադար ըսուցեց , թէ
Քրիստոս անմահ հոգիները իր խօսքովը գերութենէ կա-
զատէ : Ու թէ որ մէկ ձեռքովը՝ Եկեղեցւոյն հեղինա-
կութեանը դպաւ , նմանապէս մէկալ ձեռքովն ալ՝ թա-
գաւորաց իշխանութիւնը հաստատեց : Ու կըսէր թէ՝
"Հա՞տ աղէկ է որ մէկ քրիստոնեայ մը հարիւր անգամ
իր մահը աչքը առնէ , քան թէ գեղացւոց ապստամբու-
թեանը պատճառ ու մասնակից ըլլայ : Ընոնք կըսեն
թէ՝ Հոգին Աստը զերենք կըդրդէ . ես պատասխան
կուտամ թէ՝ Ընիկայ չար ոգի մըն է , որ ուրիշ պը-
տուղ մը չկրնար տալ , բայց եթէ եկեղեցիները ու վան-
քերը թալնել . աշխարհիս պինտ անզգամ ու չարագործ
մարդիկն ալ այդչափ բաներ կրնան ընել" : Ու որով-
հետեւ Աստեր՝ ոչ միայն իր անձին , այլ նաեւ ամէն
մարդոց ազատութիւնը կուզէր , զկայսրընտիրը ամէն բըռ-
նաւորական խորհուրդներէն ետ դարձուց : "Ամէն ինչ որ
ուզեն՝ քարոզեն , ըսաւ , և որուն դէմ պատշաճ որ
սեպեն : Ա՛սան զի պէտք է որ Հանն Աստուծոյ ինքի-
րեն առաջ երթայ , ու անոնց հետ պատերազմի : Ամէ
որ անոնց Հոգին ճշմարիտ է , մեր խստութիւններէն
չվախնար . թէ որ մերինը ճշմարիտ է՝ անոնց բռնութե-
նէն չվախնար : Ու վերայ այսր ամենայնի՝ թէ որ անոնք
ձեռքերնին զէնք առնել կուզեն , դուք զանոնք արգի-
լեցէք , ու հրամայեցէք որ քաղաքէն դուրս ելլեն երթան" :
Ընդհատումը Ամ Ընտաին ու Հանուրին կող-
մերը սկսաւ . ան կողմերը շատ հեղ ժողովրդական խը-

ռովութիւններով տակնուվրայ եղեր էին։ 1524ին՝ Յունիսի 19ին, Մուրկովացի գեղացիները Սաքսէնաւի քահանային դէմ ոտք ելան. վասն զի անիկայ չէր ուզեր որ աւետարանական քարոզիչ մը անոնց խրկէ։ Մէնկկէն քաղաքին առջևը շուտով մը հաղարաւոր մարդիկ ժողովեցան, որպէս զի եկեղեցական մը բանտէն ազատեն։ Պատամբութիւնը անպատմելի արագութեամբ մը ամէն տեղ տարածուեցաւ. Ռուպիայէն մինչև Հոնոսի, Ֆրանկոնիայի, Մուրինկիայի ու Սաքսոնիայի քաղաքները։ 1525ին՝ Յունվարի մէջ բոլոր ասոնք քաղաքները ոտք ելեր էին։

Այս ամուսս վերջերը՝ գեղացիները տասներկու յօդուածով յայտարարութիւն մը հրատարակեցին. ու կը խնդրէին որ իրենք իշխանութիւն ունենան իրենց հովիւները ընտրելու. պզտիկ տասանորդը վերցնեն. ծառայութենէ ելլեն. իրենց ժառանգութեանց վրայ ուրիշը իրաւունք չունենայ. որսորդութիւն, ձկնորսութիւն ընելու ու փայտ կոտրելու ազատութիւն ունենան, եւ։ Ամէն մէկ յօդուածը մէյմէկ վկայութեան վրայ հաստատուած էր։ Ու վերջն ալ կըսէին թէ՝ "Մէ որ մենք կը սխալինք, թող Լուտեր վարդապետը Մուրբ Գիրքով զմեզ ուղղէ"։ Անոնց յայտարարութիւնը ու խնդիրը Իդդէմպէրկի աստուածաբաններուն ցրցուցին։ Մէլանկտոն ու Լուտեր զատ զատ պատասխան տուին. ու աս գործքիս մէջ անոնց բնութեան տարբերութիւնը խիստ աղէկ կըհասկըցուի։ Մէլանկտոն՝ որ ամէն խռովութեան տեսակը մեծ յանցանք կըսեպէր, իր սովորական քաղցրութիւնը մէկդի ձգելով, իր չափազանց զայրացութիւնը մէկ կերպով մը չկրցաւ բացատրել։ "Գեղացիները յանցաւոր են, ըսաւ, ու մարդկային և աստուածային օրինաց դէմ կըմեղանչեն։ Մէ որ անուշութեամբ չհամոզուին, պէտք է որ դատաւորները զանոնք աւազակներու ու չարագործներու պէս հալածեն ու պատժեն։

Կայց (աս ալ ըսաւ, որ Անգլիկտոնի բարքը մոքերնիս կը ձգէ) որքերուն գթութիւն ընեն, ու զանոնք մահապարտութեան օրէնքով չպատժեն"։ Լուտեր ալ Անգլիկտոնի պէս ապստամբութիւնը մեծ յանցանք կըսեպէր, բայց շատ գթասիրտ ըլլալով, ժողովուրդին խղճութեանը սիրտը չէր դիմանար։ Ան դիպուածիս մէջը զինքը բոլորովին անկողմնապահ ցըցուց, ու համարձակաբար երկու կողմին ալ ճշմարիտը զրուցեց։ Ադաջ իշխանութիւն՝ մանաւանդ եպիսկոպոսներուն դարձաւ ըսաւ.

"Ապստամբութեան պատճառը դուք էք. վասն զի դուք Աւետարանի դէմ քարոզութիւններ ու յանդիմանութիւններ ընելով, ու Եկեղեցւոյ զաւակները յանիրաւի ճրնշելով, ժողովուրդը յուսահատութեան մէջ ձգեցիք։ Սիրելի տեարք իմ, ձեզի դէմ գնողները գեղացիները չեն, այլ նոյն ինքն Աստուած է, որ կուզէ ձեր կատաղութեանը դէմ գնել*։ Գեղացիները ուրիշ բան չեն, բայց եթէ գործիքներ, որոնցմով Աստուած կուզէ զձեզ խոնարհեցընել։ "Սիրելի՛ տեարք իմ, Աստուծոյ սիրոյն համար ձեր բարկութիւնը մէկդի՛ դրէք, ու աս աղքատ ժողովրդեան հետ խոհեմութեամբ վարուեցէք, ինչպէս որ մէկ գինով ու մոլորած մարդու հետ կըվարուիք։ Ան խռովութիւնները անուշութեամբ դադրեցուցէք, որպէս զի չըլլայ թէ մեծ հրդեհ մը պատահի ու բոլոր Գերմանիան այրէ։ Անոնց տասներկու յօդուածներուն մէջը՝ բանաւոր ու արդար յօդուածներ ալ կրգտնուին"։

Լուտեր աս յորդորակով կուզէր գեղացւոց սիրտը շահիլ, որպէս զի զրուցելու ճշմարտութիւնները անոնք երկայնմտութեամբ մաիկ ընեն։ Ու անոնց ալ ազդարարութիւն մը ըրաւ, թէ՝ "Ձեր խնդիրներուն մեծ մասը բանաւոր են, բայց ապստամբութիւնը՝ կռապաշտից գործք

*Gott ist's selber der setzt sich wider euch. L. Opp. XIX, p. 254.)

է . քրիստոնէից պարտքը՝ հնազանդութիւնն է , և ոչ թէ պատերազմ . թէ որ գուք Աստուածային անունովը՝ ասանկ չարունակարար նոյն ինքն Աստուածին դէմ դըննելու ըլլաք , զձեզ պապէն աւելի վտանգաւոր թշնամի պիտի սեպեմ" :

Այդ Լուտեր աս քրիստոնէական խօսքերը պարապ տեղը կըզրուցէր . վասն զի ժողովուրդը՝ ապստամբութեան գլխաւոր հեղինակներուն գրգռեցուցիչ խօսքերովը համոզուած ըլլալով՝ բնաւ չէր ուզեր Լուտերին խօսքը մտիկ ընել , ինչպէս որ ուրիշ ատեն մտիկ ըրեր էր : "Անիկայ կեղծաւոր է , կըսէին . իշխաններուն շողոքորթութիւն կընէ . ինքը պապին դէմ պատերազմ բացաւ , ու կուզէ որ մենք անիրաւ ու բռնաւոր իշխաններուն գերի ըլլանք" :

Ասոր ապստամբութիւնը՝ դադրելու տեղը , աւելի սաստկացաւ : Ալ էյնսպէրկի մէջ՝ Լուտովիկոս Ֆելֆենսթէյնի կոմսը ու անոր հրամանին տակը եղած եօթանասուն մարդիկը 'ի մահ դատապարտուեցան : Գունդ մը նիզակաւոր գեղացիներ՝ իրենց նիզակները անշարժ ու հաստատ կերպով մը դէպի առջևնին երկընցուցին , կեցան . ուրիշ գունդ մըն ալ՝ զկոմսը ու անոր մարդիկը դէպի ան մահաբեր երկաթները կրմանէին ու կրմղէին * : Աղորմելի Ֆելֆենսթէյնին կնիկը՝ որ Նաքսիմիլիանոս կայսեր հարճորդին էր , երկու տարեկան տղայ մը իր գըրկացը մէջ բռնելով , ու ծունկի վրայ գալով , բարձր ձայնով անոնց կաղաչէր որ իր էրիկը չմեռցընեն . բայց պարապ տեղը կըջանար ան մահաբեր ընթացքը խափանելու : Էկ կտրիճ տղայ մը՝ որ առաջ կոմսին ծառայութիւն ըրեր էր , ու ետքը ապստամբներուն կողմը անցեր էր , ուրախութեամբ մը կոմսին քովը կըցաթկըռտէր ու սրինգով մը անոր մահուան եղանակը կըգեղգեղէր ,

*Und jechten ein Grafen durch die Spiesse. (Mathesius, p. 46.)

իրր թէ զանիկայ կաքաւելու ու խաղալու կրտանէին : Ընոնց ամէնն ալ մեռան . պզտիկ տղան իր մօրը գրկացը մէջ վիրաւորուեցաւ . ու մայրն ալ անասնոյ պէս կրող կառքի մը մէջ դրին ու անանկ Էհլեպօն տարին :

Խարեկարգութեան հետևողները՝ աս անողորմ ու անգութ գործողութիւնը լսելուն , սոսկացին . ու Նուաեր ալ իր սրտին մէջ մեծ ցաւ ու սոսկալի պատերազմ մը զգաց : Անկ կողմանէ՝ գեղացիները իր խրատներուն վրայ ծիծաղելով , կըկարծէին թէ երկնառաք յայտնութիւն մը եղած է իրենց . ու Էին Կտակարանին խօսքերը ամբարբշտութեամբ գործածելով , կուզէին որ ամէնուն կացութիւնը ու վիճակը հաւասար ըլլայ . և ամէնուն ինչքը ու ստացուածքը հասարակաց ըլլայ . անոնք իրենց գաղը հրով ու սրով կըպաշտպանէին , ու բարբարոսական գործողութիւններու ձեռք կըզարնէին : Անկալ կողմանէ ալ՝ Խարեկարգութեան թշնամիները ծաղրական ժպիտով մը Նուաերին կըսէին թէ՝ ասիկայ չկրցար գիտնալ թէ աւելի դիւրին է հրդեհը բռնկըցնել , քան թէ մարել : Նանկ չափազանց ու անսովոր դիպուածներէն Նուաերին սիրտը նեղանալով , ու վախնալով որ չըլլայ թէ Նեսաբանին յառաջադիմութիւնը ետ ձեայ , գիտութիւնը ու տարակուսանքը մէկդի ձգեց , ու իր բնածին խստութեամբը ու եռանդագին ջանքովը ապստամբներուն դէմ դրաւ . ու գուցէ արդարութեան կոպարէն ու չափէն ալ դուրս ելաւ , ուր որ պէտք էր որ զինքը զսպէր : Խաղցութիւնը ու զօրութիւնը բնաւ չկրցան աս ժողովրդական ապստամբութիւնը խափանել : Նայնուհետև եկեղեցիներուն զանգակները՝ աստուածային պաշտամանց համար չէին հնչեր : Նրբոր գեղերուն ու դաշտերուն մէջէն՝ զանգակներուն երկայն ու ծանր ձայնը կուգար , իսկոյն կըհասկընային որ կռիւ կայ . ամէնը ղէնքերնին կառնէին հոն կըվազէին : Ու Նետաւին ժողովուրդները՝ Յովհաննէս Նուլլեր տը Պուլկենպաք անունով

ապստամբին քովը ժողովեր էին : Ա՛ս խոժոռահայեաց մարդը՝ ապստամբաց գլուխ ըլլալով , վրան կարմիր վերարկու մը առեր էր , գլուխն ալ կարմիր գլխարկ մը դրեր էր , ու իր գեղացիներովը՝ բռնաւորի մը պես մեկ գեղէն մեկալ գեղը կանցնէր : Ձեռքէն ալ մեկ կառք մը կերթար տերևներով ու ժապաւէններով զարդարած , ու անոր վրայ սև , ճերմակ ու կարմիր գունով դրօշակ մը անկուած էր իբրև նշան ապստամբութեան : Ա՛նեսիկ մըն ալ անանկ գոյնզգոյն զգեստ հագած , ան 12 յօդուածները կկարդար , ու ժողովուրդը ապստամբութեան կը հրաւիրէր : Ա՛վ որ անոնց հետ միանալ չէր ուզեր , զանիկայ հասարակութենէ դուրս կհանէին :

Ա՛ս ապստամբները՝ որ առաջ խաղաղութեամբ կբռնադատէին , նոքը սկսան ամէնուն նեղութիւն տալ : «Պէտք է , կըսէին , իշխանաւոր մարդիկ բռնագատել , որ մեզի հետ դաշնակցութիւն ընեն» : Ա՛յս գանոնք բռնագատելու համար՝ սկսան անոնց ցորենի շտեմարանները թալլել , գինետուները պարպել , լիճերուն մէջը ոտոռգութիւն ընել , ու դէմ դնող ամէնուկաններուն բերդերը կործանել , և վանքերը այրել : Ա՛ս թանձրամիտ ու անկիրթ մարդիկը որչափ որ ընդդիմութիւն տեսան , այնչափ աւելի կատղեցան . հատասարութեան օրէնքով գոհ չեղան . ուզեցին արիւնհեղութիւն ընել . . . . ու երդում ըրին՝ որ ամէն ասպետները ու ձիաւորները մեռցընեն :

Իրբոր գեղացիները կրմտտենային , քաղաքացիները չկրնալով անոնց դէմ դնել , քաղաքին դռները կբանային ու անոնց հետ կըմիանային : Ուր տեղ որ կը մտնէին ասոնք , հոն պատկերները կըպատռէին , խաչերը կըկոտրէին . ու կնիկները ձեռքերնին դանակ՝ փողցները կըպտըտէին ու միաբաններուն կըսպառնային : Ա՛յե որ մեկ տեղ մը չաղթահէին , ուրիշ տեղ կըժողվէին , ու հոն իրենց սոսկալի ղօրութիւնը կըցուցընէին :

Իսկ մը ազնուական մարդիկ անոնց հետ միացան .

ոմանք վսխերնուն համար , ոմանք ալ փառասիրութեան համար : Կօց տը Պէրլիքինկէն անունով երևելի իշխանը՝ երբոր տեսաւ որ իր մարդիկը իրեն չեն հնազանդիր , ուզեց որ Սաքսոնիայի կայսրընտրին քովը երթայ. բայց իր կնիկը որդեծննդեան պատճառովը՝ կայսրընտրին պատասխանը էրիկէն պահեց , որպէս զի էրիկը իր քովը գտնուի : Կօց՝ ապստամբներէն պաշտպուելով , հարկադրեցաւ որ ապստամբաց բանակին զօրագլուխը ըլլայ :

Մէկ մեծ ապստամբութիւն ու խռովութիւն մը պիտի ելլէր բոլոր տէրութեան մէջ : Ն՚ն եկեղեցական ու աշխարհական իրաւունքները՝ որ գեղացիներուն նեղութիւն կուտան , պիտի խափանուէին : Ն՚ահանայից ստացուածքը՝ աշխարհականաց ձեռքը պիտի անցնէր , իշխանաց քաշած վնասը հատուցանելու ու տէրութեան պիտոյքը հոգալու համար : Տուրքերը պիտի վերնային , ու միայն տասը տարին մէյմը՝ ամէն մարդ հարկ մը պիտի տար : Կայսերական իշխանութիւնը միայն պիտի մնար , Ն՚որ Կտակարանին մէջը յիշուած ըլլալուն համար . ամէն ուրիշ թագաւորներուն իշխանութիւնը բոլորովին պիտի դադրէր : Ս՚աթոռներվեց ատեաններ կամ դատաստանարաններ պիտի հաստատուէին . ու ամէն աստիճանի մարդոցմէ մէյմէկ հատ անոնց մէջը պիտի նստէին : Ն՚մէն իշխանութիւն կամ պաշտօն իր առաջին վիճակը պիտի դառնար : Եկեղեցականները միայն եկեղեցիներու հովիւ պիտի ըլլային . իշխանները ու ասպետները միայն տկարաց պաշտպան պիտի ըլլային . ամէն տեղ չափը ու կշիռքը մէկ պիտի ըլլար . ու բոլոր տէրութեան մէջը միայն մէկ տեսակ ստակ պիտի կոխուէր :

Ն՚ս միջոցին՝ իշխանները իրենց թմրութենէն արթընցան . ու Վէորգ տը Թրուքսէս անունով կայսերական բանակին զօրապետը՝ Կոստանդիայի ըճին կողմանէ սկսաւ առաջ երթալ : Ա՚նյիսի 7ին՝ պէպլինկէնի մէջ գեղացիները զարկաւ , ու Ա՚էնսպէրկի վրայ քալեց , ուր որ

ողորմելի Հելֆենսթէյնի կոմսը մեռեր էր , ու զանիկայ այրեց , քանդեց , ու հրամայեց որ անոր աւերակները մը-նան իրեւ յաւիտենական յիշատակ անգթութեան ու մատնութեան իրեն բնակչացը : Վէորդ որ Ալրուքսէսը Դուրֆէլտի մէջ փալատինեան կայսրընտրին ու Ալբէվէղի կայսրընտրին հետը միացաւ , ու անկից ամէնը մէկտեղ Ֆրանկոնիայի վրայ քալեցին :

Ֆրաէնպուրկը՝ որ Ա ուրցպուրկին միջնաբերդն էր , տա-կաւին իշխանաց կուսակից և օգնական էր , ու գեղացւոց մեծաժողով բանակը միշտ անոր պարիսպներուն տակը կը կենար : Ալրուքսէսին գալը իմացան , ուզեցին որ ի-րենց թշնամեացը վրայ յարձակին . ու Մայիսի 15ին՝ երեկոյեան իննըորդ ժամուն՝ փողերը հնչեցուցին , ի-րենք գունով դրօշակը բացին , ու սոսկալի ձայներ հա-նելով՝ վազեցին որ ձեռկուին : Ներաստիանոս որ Ասո-թէնեան՝ որ Կարնկարգութեան մտերիմ բարեկամնե-րուն մէկն էր , բերդին մէջը հրամանատար էր : Ընդիկայ սոսկալի պատրաստութիւն մը տեսեր էր վնքը պաշտպա-նելու համար . ու բերդապահ զինուորները յորդորեր էր որ քաջասիրտ կարծութեամբ մը ան յարձակողները վա-նեն . ու անոնք ալ իրենց իրենք մատը դէպի երկինք վեր-ցընելով՝ երդում ըրեր էին որ քաջութեամբ ձեռկուին : Ընտանեք խիստ մեծ ու սոսկալի պատերազմ մը սկսաւ : Վեղացիները որչափ որ ուժով ու յուսահատութեամբ կըպատերազմէին , այնչափ ալ բերդապահ զինուորները՝ բերդին պարիսպներէն ու աշտարակներէն անձրեւի պէս ծծմբավառ կրակներ , եռացեալ կպրաձիւթ ու գնատակներ անոնց վրայ կըթափէին : Վեղացիները ասանկ իրենց ան-երեւոյթ թշնամիներէն զարնուելով , թէպէտև վայրկեա-նի մը չափ ապրակուսեցան , բայց եռքը խիստ կատա-ղեցան : Վիշերը վրայ գալով՝ պատերազմը երկընցաւ : Ընդ բերդը հազարաւոր պատերազմական կրակներէն լու-սաւորուելով , գիշերուան մութին մէջ մեծահասակ հըս-

կայի մը կընմանէր , որ բերնէն բոցեր ժայթքելով՝ միանակ կըպատերազմէր . ու տէրութեան ազատութեանը համար՝ փայլակնացայտ շառաչմունքներով ան կատաղի գեղացոց վայրենի զօրութեանը դէմ կըդնէր : Ամէն երկուքին կէս գիշերէն ետքը , գեղացիներուն բոլոր ոյժը տկարանալով՝ ետ քաշուեցան :

Ա՛ն ատենք ուղեցին որ հաշտութիւն բնեն , թէ բերդապահ վինուորներուն հետ , և թէ Թրուքսէս զօրապետին հետ , որ իր բանակովը անոնց կըմօտենար : Բայց աս հաշտութիւնը անկարելի բան էր . միայն յաղթութեամբ ու բռնութեամբ կրնային դիրենք ազատել : Վիչ մը ատեն տարակուսանքի մէջ մնալէն ետքը , ուղեցին որ կայսերական բանակը դիմաւորեն . բայց անոնց ձիաւորները ու թնդանօթները դիրենք չարդուբուրդ ըրին : Վռնիկսհոֆէնի մէջ ու ետքն ալ Ընկէստադի մէջ աս խեղճերը բոլորովին բնաջինջ եղան : Ընատեները՝ իշխանները , ազնուականները ու եպիսկոպոսները իրենց յաղթութիւնը չարաչար գործածելով , չքաւոր անգթութիւններ ու անօրէնութիւններ ըրին : Վներէ բռնաւորները ճամբաներու վրայ կախեցին . ու Ա՛ուրցպուրկի եպիսկոպոսը որ փախեր էր , դարձաւ եկաւ . ու դահիճներով բոլոր իր թեմը պտըտելով , թէ ապստամբները և թէ Ընետարանին խազաղասէր բնակիչները մէկտեղ մեռցուց . ու անոնց արիւնովը իր թեմը ոռոգեց : Կօց որ Պէրլիբինկէնը մշանջենաւոր բանտի մէջ դրուեցաւ : Ընապաքի Վազիմիր իշխանը՝ ուժասունըհինգ ապստամբ գեղացիներուն աչքը հանել տուաւ , վասն զի ասոնք երդում ըրեր էին որ աս իշխանին երեսը մէկ մըն ալ չտեսնեն . ու աս կոյր մարդիկը ողջ մընալով՝ տադին անդին ցրուեցան . ու իրարու ձեռքը բռնելով , խարխափելով ու տատանելով՝ իրենց ապրուստը կըմուրացին : Ընորահասակ կորիճը՝ որ սրինգ կըհնչեցընէր՝ երբոր Էլիզաբենթէյնը մեռցընելու կըտանէին ,

շղթայով ցից մը վար կախելով, բոլորտիքը կրակ վառեցին, ու ասպետները խնդալով ու ծիծաղելով՝ անոր մահաւոր տանջանքը զննեցին։

Ա՛յրջապէս կրօնական պաշտամունքը ամէն տեղ իր հին սովորութեամբը նորէն հաստատուեցաւ։ Ն՛ամբորդները՝ տէրութեան խիստ բարեշէն ու բազմամարդ քաղաքներուն մէջ ուրիշ բան չէին տեսներ, բայց եթէ դիականց շէնջակոյտներ ու այրած աւերակներ։ Ա՛ս դիպուածիս մէջ յիսուն հազար մարդ մեռաւ, ու ժողովուրդը գրեթէ ամէն տեղ կորսընցուց իր ունեցած քիչ մը ազատութիւնը, որն որ մինչև անատեները վայելեր էր։ Ա՛հա հարաւային Վերմանիայի մէջ եղած ապստամբութիւնը պէսպիսի սոսկալի կատարած մը ունեցաւ։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Բ՛ԱՑ աս չարաբաստ խառնուածիւնը՝ միայն Վերմանիայի հարաւային ու արեւմտեան կողմանքը պիտի չաարսեր։ Ա՛ինղեր՝ Հելվետիայի, Ա՛լսակէի ու Աւազի մէկ մասը պտըտելէն ետքը, նորէն Աքսոնիա կըդառնար։ Թուրինկիայի մէջ Ա՛ուհուսի բնակիչները՝ իրենց քաղաքը հրաւիրեցին զանիկայ ու իրենց Հովիւ կարգեցին։ Վաղաքին ժողովը աս բանիս դէմ կենալով՝ Ա՛ինղեր մերժեց զանիկայ, ու անոր տեղը ուրիշ ժողով մը հաստատեց իր բարեկամներէն բազադրած, ու ինքն ալ անոնց գլուխ եղաւ։ Ա՛սիկայ կարհամարհէր ու կանարգէր զՔրիստոս՝ "որն որ քաղցր էր իբրև զմեղը ըստ քարոզութեան Լուտերի", քանզի միտքը դրեր էր որ խիստ զօրաւոր միջոցներ գործածէ։ "Պէտք է, կըսէր, Յեսուի պէս բոլոր Վանանու ժողովուրդները սրով մեռցընել"։

Ընքաւտները ալ չէին աշխատեր . թէ որ մէկը լաթի կամ ցորենի կարօտութիւն ունենար , կերթար Հարուստէն կուղէր . թէ որ Հարուստը չէ՛ ըսեր , աղքատը բռնութեամբ կը յափշտակէր կառնէր . թէ որ Հարուստը դէմ կենար , զանիկայ կը բռնէին կը կախէին : Ուրհուս անկախ ու ազատ քաղաք մը ըլլալուն Համար , Ինղէր տարիի մը չափ Հոն դիւրաւ իր իշխանութիւնը բանեցուց : Ֆրանչիսկեանց վանքին մէջը մեծ Թնդանօթներ ձուլել տուաւ , ու ջանաց որ Անաբէպտիստին գեղացիները ու Հանքագործները ոտք Հանէ : "Մինչև երբ պիտի քնանաք , ըսաւ անոնց , կոյր նախանձաւորութեամբ լցուած . ելէք ու Տէրոջը Համար պատերազմեցէք : Ժամանակը Հասած է . Վազղիա , Վերմանիա ու Իտալիա ոտք ելեր են : Առաջ գացէք , առաջ գացէք , առաջ գացէք . . . : Ընօրէններուն ցաւոցը ու ողբոցը ականջ մի՛ տաք : Անոնք տղայոց պէս ձեղի պիտի աղաչեն , բայց դուք անգութ եղէք . . . : Արբակը կայրէ . թող ձեր սուրը միշտ արեամբ ներկի * . . . : Ընշխատեցէք քանի որ ցորեկ է" : Այս թուղթը ասանկ ստորագրած էր . "Մինղէր ծառայ Աստուծոյ ընդդէմ անօրինաց" :

Վեղկական ու դաշտային ժողովուրդը արծաթասէր ըլլալնուն Համար , յոգնախոհութեամբ վազեցին անոր դրօշակին տակը մնան : Իրենց հեռաւոր քաղաքները սկսան վախնալ : Ա՛յդ դէմքերուն մէջ ևս ամէն մարդ երկիւղի մէջ էր : Ընչ վարդապետները՝ որ կայսրէն ու պապէն չէին վախցած , բռնադատութեան առ անխելք մարդուն առջևը դողալու : Իարեպաշտ կայսրընտիրը խել մը տաեն տարակուսանաց մէջ մնաց . ու չէր

*Lasset euer Schwerdt nicht kalt werden von Blut. (L. Opp, XIX, p. 289.)

գիտեր թէ ինչ ընէ : Անոնցմէ կը յորդորէր կայսրընտիրը ու բոլոր իշխանները , որ գառնան ու իր վարդապետութիւնը ընդունին . վասն զի ձեր ժամանակը հասած է , կըսէր : Ու ան նամակներուն ստորագրութիւնը սանակ էր . "Անոնցմէ զինեալ սրով Վէդէոնիի" : Վրիպեցուիկոս ասոնց մոլորեալ մարդիկը ուղղելու համար , ուղից անոնց հետ քաղցրութեամբ վարուիլ : Ան իր վանդաւոր հիւանդութեանը մէջ՝ իր Յովհաննէս եղբօրը Ապրիլի 14ին՝ ասանկ գրեր էր . "Կարելի է թէ աս աղքատ մարդոցը խիստ շատ պատճառներ ուած ըլլան ասանկ մեծ ապստամբութիւն ընելու : Աւաղ . պղտիկները կամ աղքատները՝ իրենց հոգևոր ու ժամանակաւոր իշխաններէն շատ կերպ նեղութիւններ կը քաշեն" :

Իշխաններուն մէջը ամենէն առաջ ձեռքը զէնք առնողը՝ նորահաստակ իշխան Եսսացի Փիլիպպոսը եղաւ : Իր ձիաւորները ու զօրքերը երդում ըրին որ իրեն հետ ապրին կամ մեռնին : Իր քաղաքները հանդարտեցընելէն ետքը՝ ելաւ Աքսոնիա գնաց : Յովհաննէս դուքսը՝ կայսրընտրին եղբայրը , Աքսոնիայի Վէոդրդ դուքսը ու Եննրիկոս՝ Պրունսվիքի դուքսն ալ առաջ եկան , ու իրենց զօրքերը Եսսէի զօրքերուն հետ միացուցին : Վեղացիները աս բանակը տեսնելնուն՝ սոսկալով բլուրի մը վրայ փախան . ու հոն առանց կրթութեան , առանց զէնքի ու առանց քաջասրտութեան , իրենց կառքերը պատնէշի պէս իրենց առջևը շարեցին : Անոնցմէ իր անթիւ թընդանօթներուն համար վառօդ ալ չէր կրցեր պատրաստել : Ընաւ մէկ տեղացի մը անոնց օգնութիւն չէր երևար : Դուքսերուն բանակը՝ ապստամբները մօտիկէն պաշարեց , ու գեղացիները յուսահատութեան մէջ ինկան : Իշխանները անոնց վրայ գթալով՝ քանի մը առաջարկութիւններ ըրին , որն որ կերևար թէ անոնք պիտի ընդունէին : Այլ Անոնցմէ անատեսը խիստ զօրաւոր հնարք մը գտաւ անոնց սիրտը ու եռանդը իրեն դարձընելու : "Անոնք այսօր

Աստուծոյ բազուկը պիտի տեսնենք, բսաւ, ու բոլոր մեր թշնամիները բնաջինջ պիտի ըլլան»։ Ան վայրկեանին մէջը ծիրանի գօտի մը երևցաւ երկինքի վրայ. աս նախապաշարեալ ու թանձրամիտ գեղացիները կարծեցին որ Աստուած անշուշտ իրենց պաշտպանութիւն կընէ. վասն զի իրենց դրօշակներուն վրայ ծիրանի գօտի քաշուած էր։ Անդէպ աս դիպուածէս մեծ օգուտ քաղից, ու գեղացիներուն բսաւ. «Լուք բնաւ մի վախնաք. բոլոր ձեր վրայ եկող գնտակները ես իմ հանդերձիս թևին մէջը կառնեմ»*։ Ու նոյն միջոցին անգթութեամբ մեռցընել տուաւ Անաբաստներուն տը Կէհօլֆէն անունով նորահաստակ ազնուականը՝ որ իշխաններուն կողմանէ խրկուած էր. որպէս զի աս գործքովս ապստամբներուն միտքէն թողութեան յոյսը բոլորովին վերցընէ։

Հեսսէի իշխանը իր ձիաւորները մէկաեղ ժողվից ու անոնց բսաւ. «Աս աղէկ գիտեմ որ մենք իշխանքս շատ հեղ կըսխալիմք, վասն զի մարդ եմք. բայց Աստուած կուզէ որ իշխանութիւնները պատուին։ Անոր կնիկները ու մեր զաւակները աս կատղած մարդասպաններուն ձեռքէն ազատենք։ Աստուած մեղի պիտի տայ յաղթութիւնը. վասն զի ինքը բսաւ թէ՝ «Ան որ իշխանութեան դէմ կըդնէ, Աստուծոյ հրամանին դէմ կըդնէ»։ Աչքը փիլիպպոս պատերազմը սկսելու նշանը տուաւ անոնց. ան օրը Մայիսին 15ն էր, 1525։ Հանակը սարսեցաւ. բայց գեղացւոց բազմութիւնը անշարժ կեցաւ ու բարձր ձայնով կերգէր, «Կրի Սոէ Հոփէ». ու կըսպասէր որ Աստուած իրենց օգնութիւն ընէ։ Ագդանօթները շուտով մը անոնց հաստ պատնէշը ջարդուբուրդ ըրին, շատ մարդ մեռցուցին ու տակնուվրայ ըրին զանոնք։ Անոնք իրենց համարձակութիւնը ու կոյր նախանձաւորութիւնը

*Ihr sollt sehen dass ich alle Büchsensteine in Ermel fassen will. (L. Opp. XIX, 297.)

մէկդի ձգելով ու սաստիկ վախնալով՝ ցիրուցան եղած սկսան փախչիլ . և աս միջոցիս անոնցմէ հինգ հազար մարդ մեռաւ :

Իշխանները ու անոնց յաղթող զօրքերը պատերազմէն ետքը Վրանկէնհաւսէնի մէջ մնան : Այս քաղաքիս մէջը գինուոր մը իր նստած տունին վերի դատիկոնը ելաւ , ու տեսաւ որ մէկ մարդ մը պառկեր կը քնանայ * : Ձարհուց անոր . "Դուն ո՞վ ես . արդեօք ապստամբներէ՞ն ես" : Անոր թղթերու պահարան մը գտնելով , բացաւ նայեցաւ որ քանի մը նամակներ կան մէջը Գոլմաս Պինզերին գրուած : Ընտանեաց ձիաւորը ըսաւ թէ "Դուն Գոլմասն ես" . հիւանդը շփոթելով՝ "Ձէ" ըսաւ : Նայց երբոր գինուորը խիստ սոսկալի սպառնալիքներ ըրաւ , անկայ խոստովանեցաւ թէ՝ Գոլմաս Պինզերը ինքն է : "Դուն իմ գերիս ես" , ըսաւ գինուորը : Պինզէր՝ երբոր Վէորգ դքսին ու փիլիպպոս իշխանին առջևը ելաւ , անդադար կըսէր թէ՝ "Ձա իրաւունք ունէի իշխանները պատժելու , որովհետև անոնք Վեստարանին դէմ կըդնեն" : "Ով խեղճ ոզորմելի , ըսին անոր , մտածէ մէյմը , թէ որչափ մարդոց կորստեանը պատճառ եղար" : Նայց Պինզեր իր տագնապին մէջը՝ խնդալով անոնց պատասխան տուաւ թէ՝ "Ընանք այնպէս ուզեցին" : Անկայ հացիւ միայն հաղորդուելէն ետքը՝ իսկոյն գլխատեցաւ փիլիպպէրին հետ , որն որ իր փոխանորդն էր : Անուշտս քաղաքը առին ու գեղացիներուն ձեռքը ոտքը կապեցին . ձնացած ապստամբներն ալ սրով բնաջինջ եղան : Վէորգ դուքսը շատ սոսկալի խստութիւն ցըցուց աս գործքիս մէջը : Կայսրընտիրը իր քաղաքներուն մէջը բնաւ մարդու մը տանջանք ու պատիժ չտուաւ † : Ընտուծոյ խօսքը հոն ամենայն մաքրութեամբ ու զօրութեամբ քարո-

*So findet er einen am Bett.

†Hic nulla carnificina , nullum supplicium. (Corp. Ref. 1, p. 752.)

զուելուն համար , ժողովրդեան խռովայոյզ կիրքերը սանձ ելր :

Նայց Լուտեր անդադար աս ապստամբութեան դէմ կըպատերազմէր , վասն զի զանիկայ ընդհանրական դատաստանին կարապետը կըսեպէր : Խրատներ , աղաչանքներ , հնգնական ձևեր ու ամէն տեսակ միջոցներ գործածեց , որպէս զի զանիկայ խափանէ : Լուտեր միայն գրով չաշխատեցաւ , երբոր գեղացւոց ապստամբութիւնը տակաւին խիստ զօրաւոր էր , անիկայ Վիտէմպէրկ քաղաքը ձգեց գնաց ու պտըտեցաւ բոլոր ան քաղաքները , ուր որ խռովութիւնը աւելի տիրեր էր : Պարոյ կուտար ու կրջանար որ ամենուն սիրտը իջեցընէ . ու իր տիրապօր աջովը՝ կատղած ու փրփրած հեղեղները կըհանդարտեցընէր ու կըսանձէր :

Ամէն տեղ Նարեկարգութեան վարդապետները մի և նոյն կերպով ազդեցութիւններ ու ներգործութիւններ կընէին : Հալը քաղաքին մէջ Պրէնց՝ աստուածային Նանին խոստմունքներովը՝ քաղաքացւոց տրտում սիրտը կազդուրեր էր , ու չորս գեղացիներ՝ վեց հարիւր քաղաքացիներուն առջևէն փախեր էին : Ինթերհաւսէնի մէջ խել մը գեղացիներ մեկտեղ ժողվուեր էին , ու կուզէին բերդերը կործանել ու անոնց տէրերը մեռցընել . Վրիգերիկոս Ալկոնիոսը մինակ ելաւ անոնց քովը գնաց , ու իր զօրաւոր ու ազդու խօսքերովը անոնց դիտաւորութիւնը ու միտքը դարձուց * : Ահա Նարեկարգութիւնը ու Նարեկարգութեան հեղինակները աս ապստամբութեան ատենը ասանկ մեծ աղէկութիւններ ըրին . անոնք աստուածային Նանին սրովը ապստամբութեան դէմ կեցան . և ուժով մը ձեռք առին միայն ան սկզբունքները , որ միշտ կրնան բոլոր ազգերը կանոնի ու հնազանդութեան մէջ

*Agmen rusticorum qui convenerant ad demoliendas arces, unica oratione sic compescuit. (M. Adam. Vit. Fred. Myconii, p. 178.)

պահել : Ուստի Լուտեր կըզրուցէ որ՝ եթէ ողջամիտ վարդապետութեան իշխանութիւնը՝ ժողովրդեան կատաղութիւնը չդադրեցընէր , ապստամբները աւելի մեծ կոտորածներ ու չարիշտակութիւններ պիտի ընէին , ու Եկեղեցին և տէրութիւնը բոլորովին պիտի կործանէին : Ապստամբներուն բռնած ճամբայէն կայտնի կերևար , որ Լուտերին չարագուշակ նախատեսութիւնները իրօք պիտի կատարուէին : Հայց իշխանները անդադար կըզրուցէին թէ աս ապստամբութեանը պատճառը՝ Լուտեր ու անոր վարդապետութիւնն է : Թէպէտև աս կարծիքը խիստ անպատշաճ ու անտեղի էր , բայց ամենը զանիկայ ընդունելնուն համար , Լուտեր իր սրտին մէջը խիստ մեծ ցաւ կըզգար : Ժողովրդեան կողմանէ ալ՝ Անընդէր ու բոլոր ապստամբաց գլուխները՝ իրրև անարդ կեղծաւոր ու իշխանաց շողոքորթ կըպախարակէին ու կըբամբասէին զԼուտեր * . ու ամէն մարդ աս զրպարտութիւններուն դիւրաւ ականջ կուտար : Ու ան սաստկութիւնը՝ որով Լուտեր ապստամբներուն դէմ կեցեր էր , չափաւոր ու խոհեմ մարդոց ալ անհաճոյ եղեր էր : Հռովմայ բարեկամները կըյաղթահանակէին † . ամենը Լուտերի դէմ էին . ու ամենը իրենց ծանր ցասումը Լուտերին վրայ կըթափէին : Հայց անոր սրտին մեծ ցաւը ան էր որ աստուածային գործքը ստանկ անարգութեամբ կարհամարհուէր , ու խիստ անհիմն ու աւելորդապաշտական նիւթերուն կարգը կըդրուէր :

Ես միջոցիս՝ Լուտերին մտատանջութիւնը վերջացաւ , որն որ Վարդպուրկէն դառնալէն ետքը սկսեր էր : Ընկից ետքը անիկայ միայն ներքին կեանքը բաւական չսեպեց : Եկեղեցի մը հաստատելը ու կանոններ դնելը իրեն

*Quod adulator principum vocer. (L. Epp. II, p. 671.)
†Gaudent papistæ de nostro dissidio. (L. Epp. II, p. 612.)

խիստ հարկաւոր երեցաւ : Ըն հաւարձակութիւնը՝ որով անիկայ ամէնը նուաճեր էր , մեծապոյն ու աշխարհաւեր կործանմանց առջեւը դադրեցաւ : Ընդկ հասկըցաւ որ պահպանելը , կառավարելը ու շինելը պիտանի է : Եւ ան սրինաձիաձաւ աւերակաց մէջը՝ որոնցմով գեղացւոց պատերազմը բոլոր Գերմանիան ծածկեց , նոր Ակեղեցւոյն շինուածքը սկսաւ կամաց կամաց վեր ելլել ու կանգնիլ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.Ը

Ի ՎԵՐՑԱՅ այսր ամենայնի՝ կերեւար որ նոյն ինքն Բարեկարգութեան գաղը ու իրաւունքը շուտով պիտի կորսուէր ան անդունդին մէջ , որ ժողովրդական ապստամբութիւնները սպառեց : Ակ ձախորդ դիպուած մը շուտով զանիկայ պիտի վերջացընէր : Ըն վայրկեանին մէջ յորում իշխանները Աինղէրին վրայ կը քալէին , Աինղէրին կործանումէն տասը օր առաջ , Ասքսենհայի ծեր կայսրընտիրը , որն որ Ըստուած ընտրեր էր Բարեկարգութիւնը պաշտպանելու ու արտաքին թշնամիներէն ազատելու համար , գերեզմանը կիջնէր : Օրէ օր անոր ոյժը կը հատնէր , ու գեղացւոց պատերազմէն առաջ եկած խեղճութիւններուն պատճառաւը՝ անոր գորովագութ սիրտը կտոր կտոր կըլլար : Ընիկայ խորին հառաչանքով մը կըսէր . "Ա՜հ , թէ որ Ըստուած կամենար , ես ուրախութեամբ կը մեռնէի : Ես ալ չեմ տեսներ աշխարհիս վրայ ո՛չ սէր , ո՛չ ճշմարտութիւն և ո՛չ իսկ բարի բան մը" * : Երբոր տեսաւ որ իր մահը կըմօտենայ , ուրեք տուաւ

*Noch etwas gutes mehr in der Welt. (Seckend, p. 702.)

ան կտակը՝ որն որ շատոնց գրեր էր . ու ան կտակին մէջը իր հոգին "Անոր Աստուծոյ" յանձներ էր . ետքը ուրիշ կտակ մը գրել տուաւ , ու անոր մէջը "իր մեղաց թողութեանը համար" Յիսուս Քրիստոսի արժանաւորութիւնը միայն իրեն օգնութիւն կոչեց . ու աներկբայ ստուգութեամբ մը յայտնեց , թէ "ինքը իր ամենասիրելի փրկչին արիւնովը գնուած է" * : Ետքը ըսաւ . "Ես ասկից աւելի բան մը չեմ կրնար զրուցել" : Ու իրիկունը հինգերորդ ժամուն քաղցրութեամբ ննջեց : Աշխատանը իր բժիշկը ըսաւ . "Աստիկայ խաղաղութեան որդի էր , ու խաղաղութեամբ իր հոգին յանձնեց" : Ու Լուտեր ըսաւ . "Ով մահ՝ որչափ դառն ցաւ ու կսկիծ տուիր կենդանի ծնացողներուն" † :

Լուտեր՝ որ անատանը Վուրինկիայի մէջ կըպտըտեր խռովութիւնները խափանելու համար , կայսրընտրին հետ բնաւ չէր տեսնուած . միայն Վորմսի մէջ՝ Հինգերորդ Կարոլոսին քովը զանիկայ հեռուանց տեսեր էր : Այց Նաւնկարգութեան առաջին վայրկեանին մէջը՝ միայն աս երկու մարդը հոգւով ու սրտով իրարու հետ տեսնուեր էին : Փրիդերիկոս՝ աղգասիրութեան ու անկախութեան կարօտ էր , Լուտեր ալ՝ ճշմարտութեան ու կրօնական նորոգութեան : Նաւնկարգութիւնը անշուշտ հոգևորական գործ մըն էր . բայց իր առաջին յաջողութեանցը համար գուցէ հարկաւոր էր որ աղգային օգտին հետ կապակցութիւն ունենար : Ըս պատճառաւ՝ Լուտեր նեղողութեանց դէմ դնելուն պէս , աս իշխանին ու միաբանին մէջը գաղտնի դաշնակցութիւն մը հաստատուեցաւ : Ըս դաշնակցութիւնը՝ սոսկ բարոյական , անգիր , անպայման ու անխօս դաշնակցութիւն մըն էր , որուն

*Durch das theure Blut meines allerliebsten Heylandes erlöset. (Seck, p. 703.)

†O mors amara ! (L. Epp. II, p. 659 .)

մէջ զօրաւորը տկարին ուրիշ օգնութիւն չտուաւ, բայց միայն աղատութիւն խօսելոյ ու գործելոյ։ Այսպէս հիմնարկուեցաւ այն բարձր ու զօրաւոր ծառը, որուն հովանաւորութեան տակը Բարեկարգութիւնը կամաց կամաց կաճէր, ու Լեհաստանին թշնամիները ամէն տեղ իրենց ատելութիւնը ու նոր զօրութիւնը կը ցուցընեն, ու Լեհաստանին բարեկամները կը բռնադատուին պահպանելու ու լսելու, չունայն անանկ մէկ անձ մը կամ իր մը որ կարենայ Լեհաստանը բռնութեամբ ու սաստիկ հալածողներուն դէմ դնել ու Լեհաստանին պաշտպանութիւն ընել։

Սահմիզգոնին դաշնակիցները՝ որ տէրութեան հարաւային ու արեւմտեան կողմը եղող գեղացիներուն յաղթեր էին, ամէն տեղ ապստամբներէն՝ ի զատ՝ Բարեկարգութեան հետեւողներն ալ կը զարնէին։ Վ՚ուրցպուրկի ու Պամպէրկի մէջ խիստ շատ խաղաղասէր ու բարեպաշտ քաղաքացիներ մեռցուցին, ու նաեւ գեղացւոց դէմ դրած նողները սուրէ անցուցին։ Ու յայտնապէս կ՚ըսէին. "Վ՚նաս չունի. անոնք Լեհաստանական էին". ու այս խօսքը հերիք կ՚ըսեպէին զանոնք գլխատելու համար *։

Վէորգ դուքսը կը յուսար որ իր բաղձանքը ու ատելութիւնը իշխանին ու Յովհաննէս դքսին ալ՝ աղդէ ու ղօրդէ։ Ու գեղացւոց կործանումէն ետքը՝ պատերազմին դաշտը անոնց ցուցընելով՝ ըսաւ. "Տեսէք Լուտերին ծընած շարիքները"։ Յովհաննէս ու Փիլիպպոս անոր յայտուին ու անանկ ցըցուցին որ իր գաղափարները պիտի ընդունին։ Վէորգ առանց ժամանակ կորսնցընելու, Վերմանիայի հարաւային կողմը Սահմիզգոնի մէջ եղածին պէս՝ խորհուրդ մը կամ դաշնակցութիւն մը կազմեց։ Այնցի ու Պրանտէպուրկի կայսրընտիրները, Հենրիկոս ու Լրիք Պրունսվիքի դքսերը ու Վէորգ դուքսը Տեսսավի

*Ranke, Deutsche Gesch. II, p. 226.

մէջ ժողովեցան, ու Հայլիսի մէջ Հռովմէական դաշնակցութիւն մը հաստատեցին* :

Ան օրերը՝ Հինգերորդ Կարոլոսին կողմանէ Վերմանիա թղթեր կուգային Մելէտէն գրուած, ու կըհրամայէին որ Ուկսպուրկի մէջ նոր ժողովք մը ըլլայ : Կարոլոս կուզէր տէրութեան մէջը անանկ օրէնք ու կանոն մը դնել, որով կարենայ ուզածին պէս Վերմանիայի զօրացը ու զօրութեանը վրայ իշխել : Կրօնական երկպառակութիւնները սաստիկ ճամբան կըցուցընէին իրեն : Հռովմէականները Ուետարանականներուն դէմ ոտք պիտի հանէր, ու երբոր երկուքն ալ տկարանային, անատէնը երկուքին ալ դիւրաւ պիտի յաղթէր : Ան պատճառաւ կայսրը կաղաղակէր թէ՝ "Ինձ Լուտերական պիտի չգտնուի" † :

Ինչ այսպէս ամէնը մէկ եղան, որպէս զի Կարեկարգութեան դէմ դնեն, ու Լուտեր խիստ մեծ սրտադողի մէջ էր : Հինգերի աղանդոյն հետեւողները երդում ըրեր էին որ Լուտերը մեռցընեն. իր մէկ հատիկ պաշտպանը‡ մեռեր էր, ու իրեն կըգրէին թէ, Վէորգ դուքսը միտք ունի քեզ բռնել տալու Ա խդդէմպերկի մէջ § : Ան իշխանները՝ որ կրնային զինքը պաշտպանել, առջևնին կը նայէին, ու Ուետարաները թողածի պէս կերևային : Հռոմայեցիները՝ որ արդէն խռովութիւններուն պատճառաւը պղտիկցեր էր, կըսուէր թէ՝ նոր կայսրընտրին ձեռքովը բոլորովին պիտի գոցուի : Կարոլոս Վաւիայի մէջ յաղթող ըլլալով՝ նոր ժողովք մը կըկանչէր, Կարեկարգութիւնը բոլորովին բնաջինջ ընելու համար : Լուտեր ասանկ մեծ վտանգները տեսնելով՝ սիրտը կտոր կտոր կըլլար,

*Habito conciliabulo conjuraverunt restituros sese esse omnia. (L. Epp. III, p. 22.)
†Sleidan. Hist. de la Ref. I, p. 214.
‡Փրիդերիկոս կայսրընտիրը :
§Keil, Luther's Leben, p. 160.

ու մտատանջութեամբ կըհառաչէր . բայց այսչափ թըշնամիներուն ինչպէս կրնար դէմ դնել : Ը՛ս խաւարութեանց մէջը , այսչափ վտանգներուն առջեւը , ու փըրիպերիկոսին մեռելին քովը՝ որ տակաւին իր տաքութիւնը չէր կորսընցուցած , ու գեղացւոց դիահներուն դիմացը՝ որ Վերմանիայի դաշտերը ծածկեր էին , Լուտեր եւս կարգուեցա՜ւ , աս բանը բնաւ մարդու մը մտքէն չէր անցած :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ Գ

ԱԸՐՈՆՈՒԸ Կրիմմայի մօտ՝ Ահմրչի վանքին մէջը՝ 1523ին ինը կուսանք կային , որ շարունակ Աստըւածածինը կըկարդային . ու վանական կենաց ու քրիստոնէական կենաց մէջը գտնուած ընդդիմութիւնը աղէկ ճանչցեր էին : Ը՛ս նորահասակ աղջիկները՝ վանական աւելորդապաշտութիւններէն զերծնիլ ազատելէն եաքը , իրենց ծնողացը գրեցին թէ՝ "Ինչ հոգւոյն փրկութիւնը մեզի թող չտար որ մենք այսուհետեւ վանքի մը մէջ մեր կեանքը անցընենք" * : Ընծոց ծնողքը վախնալով որ՝ չըլլայ թէ աս դիտաւորութիւնը անոնց վնաս մը տայ , իրենց աղջկանցը խնդիրքը խստութեամբ մը մերժեցին : Խեղճ կուսանքը տակնուվրայ եղան : Այլ վանքը ի՛նչպէս թողուն երթան . ու վախկոտ ըլլալնուն համար չէին համարձակեր ասանկ յուսահատական գործ մը ընելու : Ա՛յնջատէս պապական կրօնքին առելութիւնը իրենց վրայէն մէկդի ձգեց . իրարու խօսք տուին որ իրարմէ չզատուին , ու ամէնը մէկէն շնորհքով ու պարկեշտու-

*Der Seelen Seligkeit halber .(L. Epp. II, p. 323.)

թեամբ երթան պատուաւոր ու աղէկ տեղ մը նստին * : Վ.օբբ ու Մ.օմիչ անունով երկու աղնիւ ու բարեպաշտ Մ.օրկավցի քաղաքացիներ անոնց ձեռնտուութիւն ըրին† : Կուսանքները զանոնք Ը.ստուծոյ կողմանէ խրկուած մարդու պէս ընդունեցին . ու երբոր Նիմրըի վանքէն դուրս եկան , անոնց բնաւ դէմ դնող չեղաւ . կարծես թէ Ը.ստուած իր ձեռքովը վանքին դռները բացաւ ‡ : Վ.օբբը ու Մ.օմիչը զանոնք իրենց կառքը դրին . ու 1523ին՝ Ը.պրիլի 7ին ան իսկ կուսանքը՝ իրենց համաձակութեանը վրայ զարմանալով , սրտերնին եղած ու շիտակութեամբ գացին Ո.դոստինեանց հին վանքին առջևը կայնեցան , ուր որ Լ.ուտեր կըբնակէր :

Լ.ուտեր զանոնք ընդունելու ատենը ըսաւ . "Ը.ս բանը ես չըրի , բայց Ը.ստուած տար որ բոլոր գերի եղած խըղճմտանքները այսպէս կարենայի ազատել , ու բոլոր վանքերը պարպել § : Հիմա դուրս բացուեցաւ" : Իսկոյն շատ մարդիկ վարդապետին առաջարկեցին որ ան կուսանքները իրենց տունը ընդունին . ու Կատարինէ տը Պօրան Վ.իթդէմպէրկի քաղաքապետին տունը գնաց նստաւ : Ին միջոցին թէ որ Լ.ուտեր կրխորհէր որ մեծ դիպուածի մը պիտի պատրաստուի , անշուշտ այրուելու համար գէպի փայտակոյտը երթալը կըմտածէր ան , չէ թէ ամուսնանալը : Վանի մը ամիսէ ետքը՝ ամուսնութեան խօսքը ընողներուն ասանկ պատասխան տուաւ . "Ը.ստուած կրնայ իր ուզածին պէս իմ սիրտս ու կամքս փոխել . բայց հիմա ես բնաւ միտք չունիմ ամուսնանալու . ոչ թէ ան վիճակին վրայ յօժարութիւն չունիմ . վասն զի ես ոչ փայտեղէն եմ և ոչ քարեղէն . այլ ամէն օր կըսպա-

*Mit aller Zucht und Ehre an redliche Stätte und Orte kommen. (L. Epp. II, p. 322.)

†Per honestos cives Torgavienses adductæ. (Ibid, p. 319.)

‡Mirabiliter evaserunt. (Ibid.)

§Und alle Klöster ledig machen. (Ibid, p. 322.)

սեմ հերետիկոս սեպուած մարդու մը վայլած տանջանքին ու մահուանը"* : Այսու ամենայնիւ Եկեղեցիին մէջը ամէն բան յառաջադիմութիւն կրնէր : Արգահնար ու մոացածին վանական կեանքին տեղը՝ աստուածադիր ա-մուանական կենաց սովորութիւնները կըհաստատուէին : 1524, Հոկտեմբերի 9ին, Կիրակի առաւօտը՝ Լուտեր ըստ սովորականին անկողինէն ելլելով՝ իր կրօնաւորական զգեստը մէկդի դրաւ, ու աշխարհական քահանայի զգեստ հագնելէն ետքը՝ գնաց եկեղեցիին մէջը կեցաւ. հոն դտնուողները աս փոփոխութիւնը տեսնելով՝ խիստ ուրախացան : Ազատագեալ քրիստոնէութիւնը խիստ շատ կուրախանար, երբոր անհիմն ու հինցած սովորութիւնները մէկդի ձգած կըտեսնէր :

Վիճ մը ատենէն ետքը՝ բոլոր կրօնաւորները վանքը թողուցին գացին. բայց Լուտեր հոն մնաց. ան երկայն սրահներուն մէջը միայն անոր ոտքին ձայները կըլսուէր. ու մինակ անիկայ կընստէր ան սեղանատանը մէջ, որ միշտ շատախօս կրօնաւորներուն ձայնովը կըխօսէր : Անիկայ պերճախօս առանձնութիւն մըն էր, որ աստուածային Բանին յաղթանակները յայտնի վկայութեամբ կըհաստատէր : Վանքը բոլորովին պարպուեցաւ ու գոցուեցաւ : Լուտեր 1524ին՝ Նոեմբեր ամսուն վերջերը՝ վանքին բանլիքները կայսրընտրին խրկեց. ու անոր իմացուց, թէ Աստուած ուր որ սնուցանել կուզէ զինքը, հոն պիտի երթայ : Կայսրընտիրը վանքը համալսարանին տուաւ, ու Լուտեր հրաւիրեց որ շարունակ հոն բնակի : Կրօնաւորաց բնակարանը իսկոյն քրիստոնէական ազգատոհմի մը բնակարան պիտի ըլլար :

Լուտեր բարեսիրտ ըլլալով, ու առտնին կենաց քաղցրութիւնները վայելելու ընդունակութիւն ունենալով,

*Cum expectem quotidie mortem et meritum hæretici supplicium. (L. Epp. II, p. 570. 30 Նոյեմբ. 1524.)

ամուսնական կացութիւնը կրպատուէր ու կըսիրէր : Ու հասանական է թէ՝ Կատարինէ տը Պօրայի վրայ ալ մնծնաւոր սէր ու յարում մը ունեցած ըլլայ : Իր խղճմտանքը ու զրպարտութեանց հոգը՝ խնչ մը ատեն անոր թող չտուին որ Կատարինէի վրայով խորհի . վասն զի թէ որ շուտով անոր հետ կարգուէր , ամենուն լեզուն իր վրայ պիտի երկրննար : Ան պատճառաւ առաջ ուզեց որ խեղճ Կատարինէն Նիւռնպէրկցի Պօմկարթներին տայ , ու ետքն ալ Օրլամունտցի Կլաց վարդապետին : Նայց երբոր տեսաւ որ Պօմկարթները զԿատարինէն չուզեր , ու Կատարինէն ալ վարդապետը չուզեր , սկսաւ ինքիրեն խորհուրդ մը մտմըտալ , թէ արդեօք իրեն կը վայլէ՞ անոր հետ ամուսնանալ : Իր ծեր հայրը՝ որ բնաւ չէր ուզած իր կրօնաւոր ըլլալը , զինքը շարունակ կըյորդորէր ամուսնական վիճակը ընդունելու : Նայց ամէն բանէն աւելի մէկ նոր ու զօրաւոր գաղափար մը ամէն օր Լուտերին խղճմտանացը կըներկայանար . այսինքն թէ Ը մուսնութիւնը աստուածադիր օրէնք է , բայց անամուսին կեանքը մարդկային օրէնք է : Նոլոր Հռոմէական պատուիրանքներէն կըզզուէր , ու իր բարեկամացը կըսէր թէ՝ "Ես իմ պապական կեանքես չեմ ուզեր բան մը պահել" : Վիշեր ցորեկ Ը ստուծոյ կաղաչէր որ առ տարակուսանքէն ու երկբայութենէն զինքը ազատէ : Ա ներջապէս մէկ խորհուրդ մը եկաւ , ու իր վերջին կապերը լուծեց : Ձնպէտև վայելչութեան ու անձնական հնազանդութեան պատճառաւ պարտաւորեցաւ իրեն յարմարցնելու ան աստուածային յայտարարութիւնը , թէ "Ը ղէկ չէ որ մարդ մինակ ըլլայ" , բայց մէկ ուրիշ պատճառ մըն ալ գտաւ որ շատ աւելի մեծ ու զօրաւոր էր : Ա ան զի մտմըտաց որ , ինքը ոչ միայն իբրև հասարակ մարդ մը պիտի ամուսնանայ , այլ նաև իբրև օրէնսդիր ու նորոգիչ կրօնի : Ան խորհրդով իր միտքը որոշեց ու կատարեց : Իր բարեկամը՝ իրաւագէտ Շ ուրֆը կըսէր

թէ՝ "Այս կրօնաւորը թէ որ կարդուի, աշխարհս ու առտանան պիտի ճանճերընէ խնդալով, ու անոր սկսած գործքն ալ պիտի աւրէ" : Այս խօսքը Լուտերին վրայ այնպիսի տարբեր ներդործութիւն՝ ու տպաւորութիւն մը ըրաւ որ ամենևին մարդուս մտքէն չէր անցեր : Ասանկ որ Լուտեր կրնափաքեր որ աշխարհիս, սատանային ու իր հետևմինիներուն յաղթէ. ու իր յատուկ գործողութեամբը Կարևկարդութեան գործքը չնսափանելէն՝ ի զատ, անոր յառաջադիմութիւնը ու յաջողութիւնը բնաւ իրեն չարուի, այլ Աստուծոյ միայն : Ասանկ որով համարձակութեամբ մը գլուխը վերցընելով, պատասխան տուաւ. "Այս աս բանս պիտի ընեմ. ես սատանային ու աշխարհիս աս խաղը պիտի խաղամ. իմ հայրս պիտի ուրախացընեմ. ու Կատարինէին հետ պիտի ամուսնանամ" : Լուտեր իր կարգուելովը՝ պապականութեան օրէնքները ու պատուիրանքները աւելի յայտնի կերպով մը կանարգէր ու կաւրէր, ու իր քարոզած վարդապետութիւնը իր օրինակովը կըհաստատեր. ու վախկոտ մարդոցը սիրտ կուտար որ իրենց մոլորութիւններէն բոլորովին հրաժարին : Կեւրևար թէ՝ Հռոմ աս բանիս վրայ աս դին ան դին կորսընցուցած երկիրներուն մէկ մասը նորէն կըվաստրկեր. ու յաղթելու ալ յոյս կունենար : Այդ յանկարծ զօրաւոր ձայն մը անոր գաւնգերը գողացուց ու զարմացուց. ու անոր աղէկ մը հասկըցուց, թէ իրեն հետևմին ծրջաւի քաջասիրտ է. ան հետևմին՝ որն որ ինքը տկարացած ու կործանած կըսեպէր : "Այս կուզեմ Աստուածին վկայութիւնը տալ, ըսաւ Լուտեր, ոչ միայն իմ խօսքերովս, այլ նաև գործքերովս : Այս կուզեմ իմ հետևմիններուս առջևը, որ արդէն կըյաղթանակեն ու իրենց ուրախութիւնը կիմացընեն, մէկ մարագետի մը հետ կարդուիլ, որպէս զի դիտանան ու հասկընան որ ինձի չյաղթեցին : Այս աս կնիկը չեմ առներ անոր հետ շատ ապրելու համար. հապա տեսնելով որ ժողո-

վուրդները ու իշխանները կատաղութեամբ մը ինձի դէմ կըգնեն, ու նախատես ըլլալով՝ որ իմ մեռնիլս մօտ է, ու իմ մեռնելէս ետքը իմ վարդապետութիւնս նորէն ոտքի տակ պիտի առնեն, կուզեմ որ տկարաց շինութեանը համար՝ աս աշխարհիս վրայ սորվեցուցած ու քարոզած բաներուս վրայօք՝ երևելի ու ստոյգ վկայութիւն մը ու օրինակ մը թողում»:

Լուտեր 1525ին՝ Յունիսի 11ին, Մանսորֆին տունը գնաց, որն որ իր գործակից բարեկամն էր. ու Կոմերանոսէն խնդրեց որ իր պսակը օրհնէ. վասն զի զանիկայ Հովիւ կըկոչեր ու շատ կըպատուէր: Հռչակաւոր պատկերհանը Լուկաս Կրանաք ու Յովհաննէս Պեղէս վարդապետը անոր ամուսնութեանը վկայ եղան: Մելանկտոն հոն չէր:

Լուտեր երբոր կարգուեցաւ, բոլոր Եւրոպայի քրիստոնեաները զարմացան ու շփոթեցան: Մէնը սկսան անոր վրայ զրպարտութիւններ ու ամբաստանութիւններ ընել: Մանք կըսէին թէ՝ «Ես ամուսնութենէն նեղ պիտի ծնանի. վասն զի մարգարէութեան մը մէջը գրուած է թէ՝ 'Եղը' կրօնաւորէ մը ու մարապետ մը պիտի ծնանի»: Ես խօսքիս՝ Աբրահամս իր ննջգամիտ ու հեգնական ժպիտովը պատասխան տուաւ թէ՝ «Ես մարգարէութիւնը թէ որ ճշմարիտ է, աշխարհիս մէջը արդէն հազարաւոր նեռներ պիտի գտնուին»: Մեպէտև ոմանք Լուտերը ատանկ կըպարսաւէին, բայց խիստ շատ Հռոմէականն բարեպաշտ ու գիտուն անձինք ալ անոր պաշտպանութիւն կընէին: Աբրահամս կըսէ թէ՝ «Լուտեր Պօրայի անուանի ազգատոհմէն աղջիկ մը առաւ. բայց անիկայ օժիտ չունի»: Ին միջոցին մէկ ուրիշ մը անոր աւելի պատուական վկայութիւն տուաւ: Վերմանիայի վարժապետը՝ Փիլիպպոս Մելանկտոն, որ առաջ աս բանիս վրայ խիստ խռովեցաւ, անանկ արժանայարգ խօսք մը զրուցեց, որ նաև իրեն թշնամիները յարգութեամբ մտիկ

կընէին ու կընդունէին : "Ամէ որ Լուտերին ամուսնութիւնը անվայելուչ ու անկարգ բան մըն է , ըսին , ըսածնին ստութիւն ու զրպարտութիւն է : Այս աղէկ գիտեմ որ անոր ամուսնութիւնը հարկաւոր էր , ու անիկայ ակամայ ամուսնացաւ : Ամուսնական կեանքը խոնարհ կեանք մըն է . բայց աշխարհիս վրայ անկից աւելի սուրբ կեանք չկայ : Ու Սուրբ Գիրքը ամէն տեղ մեզի կըհասկըցընէ , թէ անիկայ Աստուծոյ առջեւը պատուական ու ընդունելի կեանք մըն է" :

Լուտեր առջի բերանը խիստ տակնուվրայ եղաւ , երբ որ տեսաւ որ ամէնը զինքը կանարգեն ու իրեն ծուռ աչքով կընային : Կայց Ալեանկտոն իր բարեկամութիւնը ու համարումը Լուտերին վրայ աւելցուց : Ու Լուտեր իսկոյն ան մարդկային ընդդիմութեանց մէջը՝ աստուածային հաճութեանը ու կամեցողութեանը նշանը տեսաւ : "Ամէ որ ես աշխարհս չգայթակղեցընէի , ըսաւ , իրաւունք կունենայի վախնալու , որ չըլլայ թէ ըրած բանս Աստուծոյ կամացը դէմ ըլլայ" :

Ներողութիւններուն դէմ գրած վայրկեանէն մինչեւ ան վայրկեանը՝ որ Կատարինէ տը Պօրային հետ կարգուեցաւ , ութը տարի անցեր էր : Հռովմէական եկեղեցւոյն չարաչար սովորութեանց դէմ Լուտերին ունեցած ընդդիմութիւնը ու նախանձաւորութիւնը չկրնար տրուիլ կարգուելու անհամբեր ցանկութեան մը՝ ինչպէս որ ոմանք կուտան տակաւին : Պատճառը Լուտեր քառասունուերկու տարեկան էր . ու Կատարինէ տը Պօրան ալ՝ երկու տարի էր որ մենաստանը ձգած՝ Ա Իդդէմպէրկի մէջ կընթացեր : Ամուսնական երջանկութեան քաղցրութիւնները շուտով ցրուեցին ան ամպը ու փոթորիկը՝ որ թշնամիները Լուտերին դէմ հաներ էին : Լուտեր Կատարինէին հետ ընկերանալով՝ իր բնածին ուրախութիւնը աւելցուց . ու նաէ խիստ մեծ խռովութեանց մէջը՝ ան երջանիկ տրամադրութիւնը անխախտ ու անփոփոխ մնաց :

Վրեթէ բոլոր եկեղեցականաց ուրած վարքը՝ քահանայութիւնը մեծ անարգանաց մէջ ձգեր էր . ու Աստուծոյ քանի մը ծառայից մնանաւոր առաքինութիւնները չէին կրցած քահանայութիւնը բամբասանքէ ազատել : Ցան խաղաղութիւնը ու ամուսնական հաւատարմութիւնը՝ որ երկրաւոր երջանկութեան գլխաւոր հիմունքն են , անդադար տակնուվրայ կըլլար քաղաքներուն ու գեղերուն մէջը , միաբաններուն ու քահանայից անկարգ ու անկիրթ վարքովը ու կիրքովը : Ոնաւ մէկ մարդ մը չէր կրնար ա-նոնց խաբեական հնարքներէն ազատիլ : Ընտանք առնե-րը կըմտնէին ու իրենց համար մեծ օգուտներ կըքաղէ-ին . ու նաև երբեմն ապաշխարութեան ծածկագիտական առեանը՝ այսինքն խոստովանանքը՝ գործիք ընելով , մար-գոց սրտին մէջը մահաւէտ թոյն մը կըսերմանէին , ու իրենց չար ցանկութիւնները կըկատարէին : Խարեկար-գութիւնը՝ քահանայից անամուսնութիւնը լուծելով , սուրբ ամուսնութիւնը նորէն հաստատեց : Վ.ահանանե-րուն կարգուիլը՝ անթիւ ծածուկ մեղքերը խափանեց : Խարեկարգութեան հիմնադիրները՝ ընտանեկան կենաց օրինակը եղան իրենց հօտին : Ու ժողովուրդը մեծ ու-րախութիւն ունեցաւ , երբոր հաւատոյ գործակալներուն նորէն փնտռեց ու հոյր ըլլալը տեսաւ :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԴ

Ա. Ս. Ի. բերանը այնպէս կըթուէր որ Լուտերին ամուս-նութիւնը՝ Խարեկարգութեան ցաւը աւելցուց . վասն զի անիկայ տակաւին գեղացւոց ապստամբութեանը հարուա-ծէն բոլորովին ազատած չէր . ու իշխանաց և կայսեր սուրերը միշտ անոր կըսպառնային . և իր բարեկամնե-րը՝ Փիլիպպոս իշխանը ու Յովհաննէս նոր կայսրընտիրը՝

անոնք ալ իրրև յուսաբեկ ետ քաշուած կերևային : Այսու ամենայնիւ առ ձախորդ վիճակը խիստ շատ չդշնց : Նորահասակ փիլիպպոս իշխանը իսկոյն պերճութեամբ մը գլուխ վերցուց : Ընիկայ ալ Լուտերին պես քաջասիրտ ու եռանդուն բնութիւն մը ունէր . ու Լուտերին գնչեցիկ վարքը զինքը համոզեր էին : Ընիկայ նորահասակ երիտասարդի մը պես Բարեկարգութիւնը գրկեց . ու ծանրաբարոյ նախագահ առաջնորդի մը պես զանիկայ քննեց :

Աքսոնիայի մէջ՝ իշխանութեան ու իմաստութեան կողմանէ՝ փրիդերիկոսին տեղը բռնող չեղաւ . բայց անոր եղբայրը՝ Յովհաննէս կայսրընտիրը՝ ուշ թէ առաջին պաշտպանողական ձևը միայն կըգործածէր , այլ համարձակութեամբ ու շիտակ շիտակ հաւատոյ գործքերուն մէջը կըմտնէր : Նորահասակ իշխանը իսկոյն միտքը դրաւ որ Վէորգ դուքսը գարձընէ : Նրբեմն Մարբ Վրոց բաւականութիւնը կըհաստատէր . երբեմն պատարագի , պապականութեան ու պարտաւորիչ ուխտերուն դէմ կըպրուցէր : Նաև եռև թղթեր կըգրէր . ու Նանին Ըստուծոյ յայտարարութիւններովը ու խօսքերովը՝ ձեր դքսին հաւատոցը դէմ կըդնէր : Ըս աշխատանքը անօգուտ չեղաւ : Վէորգ դքսին տղան նոր վարդապետութիւնը ընդունեց : Նայց փիլիպպոս չկրցաւ անոր հայրը համոզել : Վրաջասիրտ ու հանճարեղ փիլիպպոսը աւետարանականներուն գլուխ ըլլալով , կարող էր դէմ դնել խիստ մեծ ու սոսկալի հարուածներու , որ թշնամիները իրենց կը պատրաստէին : Նայց աւետարանականները արդեօք իրաւունք չունէի՞ն ցաւելու , որ Բարեկարգութեան գլուխը ան վայրկեանին մէջ գինուորական մարդ մըն էր , և ոչ թէ պարզ աշակերտ մը Նանին Ըստուծոյ : Բարեկարգութեան մէջ մարդկային զօրութիւնը շատցաւ , ու հոգևոր զօրութիւնը պակսեցաւ : Ըս բանը Բարեկարգութեան գործքին վնաս կուտար . վասն զի պէտք է որ

ամէն գործք իր յատուկ բնութեանը օրէնքովը առաջ երթայ ու ընդարձակի . որովհետև Նարեկարգութիւնը զուտ հոգևոր գործողութիւն մըն էր :

Ընտուած անոր պաշտպանները ու օգնականները կը շատցընէր : Նրուսիա՝ որ արդէն Վերմանիայի դիմաց մէկ զօրաւոր տէրութիւն մըն էր , ուրախութեամբ Ընտարանին դրօշակին տակը կըմտնէր : Որ մը մուրացիկ աղքատ մը՝ թնդանօթական ասպետներուն տակը եղող քաղաքներէն գալով՝ Ալդեմպէրկ քաղաքը հասաւ , ու Լուտերին տանը առջևը կանգ առնելով , բարձր ձայնով մը Նօլհանդրոսին ան գեղեցիկ երգը կանչեց . "Փրկո-Ի-նը չէրլոպէս ինձ հասա-" : Լուտեր ասոր քրիստոնէական երգը բնաւ չէր լսած . վասն որոյ մեծ զարմանքով մը մտիկ կընէր . ու երգողին օտարաձև հընչեւմը ու արտաբերութիւնը՝ իր ուրախութիւնը կաւելցընէր : Երբոր աղքատը երգը լմընցուց , "Ակյմըն ալ՝ մեյմըն ալ կանչէ" , ըսաւ : Նտքը անոր հարցուց , թէ ասոնք երգը ուր սորվեցար : Ու Լուտերին աչուըներէն սկսաւ արցունք վազել , երբոր ան աղքատ մարդէն լսեց թէ՝ ան աղատութեան երգը Պալդիկեան եղերքներէն մինչև Ալդեմպէրկ քաղաքը հասեր է : Ընտեղեր Լուտեր ձեռուընները վեր վերցընելով՝ Ընտուծոյ շնորհակալութիւն տուաւ : Յիրաւի փրկութիւնը հոն էր . քանզի Նրուսիոյ ժողովուրդը իր մեծաւորին կըսէր . "Ելթա մեր թշուառութեանը վրայ . ու մեզի անանկ քարոզիչներ տուր , որ միայն Նրիստոսի Ընտարանը մեզի քարոզեն" : Ալպերտ շուտով պատասխան մը չտուաւ . բայց գնաց Ալիկսմունտի Պոլոնիայի թագաւորին հետ խօսակցութիւն ըրաւ , որն որ իր Նօրեղբայրը ու ծայրագոյն տէրն էր : Ալիկսմունտ զանիկայ ճանչցաւ իրրև արժանաժառանգ դուքս Նրուսիոյ* , ու աս նոր իշխանը Վէ-

*Sleidan. Hist. de la Ref, p. 220.

Նիզպէրկ ըսուած իր մայրաքաղաքը մտաւ զանգակներու ձայներով, ու ժողովրդեան ցնծութեան աղաղակներով։ Ամէն տուները փառաւոր զարդերով՝ ու փողոցները ծաղիկներով զարդարուած էին։ Ալպերտ ըսաւ թէ՝ "Այսայն մէկ կարգ մը կայ. այն ինքն է՝ Արիստոնէութիւն"։ Ա՛ս նական կարգերը մէկդի կրճեպին, ու աս աստուածայինկարգը կրհաստատուէր։

Եպիսկոպոսները իրենց աշխարհական իրաւունքները կամ եկամուտները նոր դքսին տուին. վանքերը հիւրանոցի ու հիւանդանոցի փոխուեցան. Ալեւտարանը՝ խիստ ալքատ գեղերու մէջ անգամ քարոզուեցաւ։ Ու հետեւեալ տարին՝ Ալպերտ՝ Տանիմարքայի թագաւորին աղջկանը Տորոթիայինհետ կարգուեցաւ, "որուն հաւատքը՝ միայն Քրիստոսի վրայ" անխախտ կերպով մը հաստատուած էր։ Պապը բռնադատեց զկայսրը՝ որ աս "ուրացող ու ապստամբ" միաբանը պատժէ. Կարոլոս ալ Ալպերտը իր պաշտօնէն արգիլեց։ Երբոր Սաքսոնիայի Յովհաննէս դուքսը, Լեսսայի փիլիպպոսը ու Բրունսիացի Ալպերտը այսպէս բարձրաձայն կրխոստովանէին զԱրեւկարգութիւնը, ու խոհեմ Քրիդերիկոսին տեղը՝ իրենք հատ ատանկ քաջասիրտ ու անյողդողդ իշխաններ կրգըտնուէին, սուրբ գործողութիւնը Ա՛կեղեցւոյն ու աղգայմէջ մեծ յառաջադիմութիւններ կրնէր։ Ուստեր զկայսրընտիրը կրյորդորէր որ ամէն տեղ՝ Հռովմէական քահանայից տեղը՝ աւետարանական քարոզիչներ հաստատէ, ու եկեղեցւոյ համար հանրական այցելութիւն մը սահմանադրէ*։ Ընտեննեն էր որ Ա՛ղդեմպէրկի մէջ սկսան եպիսկոպոսական իրաւունքները գործածել ու քահանաներ ձեռնադրել։ Անլանկտոն կրսէր թէ՝ "պապը, եպիսկոպոսները, միաբանները ու քահանաները թո՛ղ ջրսեն թէ՝ Ա՛կեղեցին մենք ենք, ու մեզմէ զատուողը՝ Ա՛-

*L. Epp. III, p. 28, 38, 51, &c.

կեղեքիչն կըզատուի : Կեղեքի միայն ան մարդոց ժողովրդէ , որ Աստուծոյ խօսքը ունի ու անով սրբուած է'' :

Ազգու գործք մը ու զօրութիւն մը չունեցողը՝ ասանկ բաներ ո՛չ կրնայ ըսել և ոչ կրնայ ընել : Հռովմ կարծեց թէ Կարեկարգութիւնը՝ ապստամբ գեղացւոց աբեամբը բոլորովին շիջաւ , բայց անոր բոցերը ամէն տեղ նորէն աւելի կենդանի ու պայծառ լուսով մը կըփայլէին : Հռովմ ուզեց որ նորէն դիմադրութիւն ընէ : Պապը ու կայսրը սպառնացող նամակներ գրեցին , մէկը Հռովմէն , մէկալն ալ Պանիայէն : Կայսերական կառավարութիւնը պատրաստութիւն կըտեսնէր , որ ամէն բանը նորէն առաջին ճամբան դարձընէ , ու հետևեալ ժողովին մէջը բացայայտ ու որոշ կերպով մը Կարեկարգութիւնը բոլորովին ջախջախէ :

Աքսոնիայի կայսրընտրական իշխանը ու կալուածոց իշխանը իրար անցնելով , Նոյեմբերի 7ին՝ Տրիետէվալթի բերդին մէջը իրարու հետ տեսնուեցան , ու անանկ խօսք ըրին որ իրենց փոխանորդ դեսպանները ժողովին մէջը միաբերան մէկ տեսակ խօսք մը ըրուցեն : Դեկտեմբերի 11ին՝ Կոլոպուրկի ժողովքը սկսաւ : Կաթոլիկական իշխանները անձամբ հոն չգտնուեցան : Աքսոնիայի ու Հեսէի դեսպանները ժողովքին մէջը մտնելնուն պէս , համարձակ կերպով մը ասանկ ըսին , ''Ազգացւոց ապստամբութիւնը՝ ձեր անխոհեմ խստասրտութիւնը պատճառ եղաւ : Աստուածային ճշմարտութիւնը՝ կրակով ու սրով մարդուն սրտէն դուրս չելլեր : Թէ որ Կարեկարգութիւնը խափանելու համար բռնութիւն գործածել կուզէք , աղէկ գիտցէք որ անանկ գէշ բաներ պիտի տեսնէք , որ պիտի մոռնաք ան առաջին սոսկալի վտանգները՝ որոնցմէ գետ հաշիւ ազատեցաք'' : Կէսը աղէկ հասկըցան որ ինչ վճիռ կտրեն նէ , մեծ հետևութիւններ պիտի ունենայ : Ա՛ն որոյ երկու կողմն ալ կըփափաքէր որ վճռոյն վայրկեանը հեռացընէ , որպէս զի իր զո

բուԹիւնները շատցընէ : Ասոր որոշեցին որ յետագայ Այիս ամսուն մէջը՝ Սիպսրի մէջ նորէն ժողովք մը ընեն : Ու մինչեւ այն օրը՝ Լիւտնպէրկի ժողովքին կանոնովը վարուեցան : Ու ըսին ԹԷ՝ "Ընտաեանը՝ սուրբ Հաւատքի , արդարուԹեան ու խաղաղուԹեան վրայ , ինչպէս որ պէտք է նէ , պիտի խօսիմք" :

Իշխանը իր դիտաւորուԹիւնը առաջ տարաւ . ու 1526 , փետրվարի վերջը՝ ԿօԹայի մէջ կայսրընտրին հետ խօսակցուԹիւն մը ըրաւ : Այս երկու իշխանը իրարու հետ խօսքը ըրին որ՝ ԹԷ որ Աւետարանին համար իրենց դէմ ձեռ կուռղ ըլլայ , բոլոր իրենց զօրքերը մէկտեղ ժողվեն , ու իրենց թշնամեացը դէմ դնեն : Այս դաշնակցուԹիւնը Մօրկա ւի մէջ նորէն հաստատուեցաւ , ու մեծ հետևուԹիւններ պիտի ունենար : Նայց իշխանը Մօրկաւին դաշնակցուԹիւնը հերիք չսեպեց : Ընդհակ մը հասկընալով որ Ֆինգերորդ Կարոլոս կուզէ "Բրիստոսի ու անոր սուրբ Խօսքին դէմ" գաղտնի ժողովք մը կազմել , կայսրընտրին նաեւ նաև թղթեր կըգրեր , ու անոր կիմացընէր ԹԷ ուրիշ տէրուԹեանց հետ միանալը հարկաւոր է : Ու կըսէր ԹԷ՝ "Այս աւելի կուզեմ մեռնիլ , քան ԹԷ Աստուծոյ Խօսքը ուրանալ , ու Թողուլ որ ինձ իմ աԹոռէս վռընտեն" * :

Կայսրընտրական պալատը մեծ տարակուսանաց մէջ էր . քանզի մեծ արգելք մը կար , որով աւետարանական իշխանները չէին կրնար իրարու հետ միանալ : Ու այս արգելքը՝ Լուտեր ու Մելանկտոնն էր : Լուտեր կուզէր որ աւետարանական վարդապետուԹիւնը միայն Աստուած պաշտպանէ , ու անանկ կըկարծէր որ մարդիկ որչափ որ աս բանիս մէջ քիչ խառնուելու ըլլան , այնչափ Աստուած ինքնին յայտնի կերպով անոր պաշտպանուԹիւն

*Seckendorf, p. 788.

պիտի ընէ : Ու բոլոր անոնց բռնած ճամբաները ու խորհուրդները՝ իր աչքին անարդ վախկոտութիւն մը ու յանցաւոր թերահաւատութիւն մը կերեւար : Անլանկատոնն ալ կըվախնար որ աւետարանական իշխանաց դաշնակցութիւնը՝ յայտնի ու արիւնաշաղախ պատերազմի մը պատճառ չըլլայ , վասն զի պատերազմէ ու խռովութենէ կըխորշէին : Իշխանը այսպիսի խորհրդածութիւններուն համար՝ իր դիտաւորութենէն ետ չկեցաւ , ու ջանաց որ մերձակայ տէրութենանց հետ դաշնակցութիւն ընէ : Հայց իր ջանքը ու աշխատանքը չյաջողեցաւ :

Անդէպտեւ իշխանը Հռենոս գետին կողմը տակաւ մնաց , բայց կայսրընտիրը աւետարանական աստուածաբաններուն խրատուցը դէմ դնելով , դաշնագրութիւն ըրաւ անոնց հետ՝ որ շատ ժամանակէ ի վեր Աքսոնիայի զօրաւոր տանը գլուխ կըծռէին : Երկու օրէն ետքը՝ Մագդեպուրկ քաղաքն ալ անոր դաշնակից եղաւ , ու Հրուսիոյ նոր դուքսը՝ Պրանտէպուրկցի Ալպերտը՝ մասնաւոր կերպով մը անոր յարեցաւ :

Անդէպտեւ աւետարանական դաշնակցութիւնը կազմեցաւ , բայց ան վտանգները՝ որ անիկայ հեռացընել կուզէր , օրէ օր աւելի սպառնացող կերեւային : Պահանանները ու Հռովմայ բարեկամ եղող իշխանները՝ մէկէն ի մէկ իրենց առջեւը սոսկալի կերպով մը մեծցած կըտեսնէին ան Հարեկարգութիւնը , որն որ իրենք կործանած ու ընկղմած կըկարծէին : Հարեկարգութեան հետեւողները գրեթէ պապին հետեւողներուն չափ զօրաւոր էին : Անդ որ ժողովքին մէջը անոնք մեծութիւն ունենային , կրնայ դուշակուիլ թէ եկեղեցական իշխանները ժողովքէն ինչ պիտի յուսային : Կամ հիմա , կամ ուշ երբէք : Անոնց միտքը միայն հերետիկոսութիւնը հերքել չէր , այլ նաեւ զօրաւոր կողմը ոտքի տակ առնել : Ան վայրկեանին մէջը մեծ յաղթութիւն պէտք էր . Լոք վարդապետին յաղթութիւնները չէին ասոնք , որ կարող ըլ-

լային քրիստոնէից քաղաքները վտանգէ ազատել : Ար-
դէն զօրաւոր ու մեծ պատրաստութիւններ տեսնուած է-
ին : Այնպէս եպիսկոպոսական նախադահ Ինկղեցին՝ իր
մասնաւոր քահանաներովը ու ժողովուրդովը խորհուրդ մը
բրաւ , ու որոշեց որ կայսեր ու պապին դեսպան մը խըր-
կէ , անոնց՝ Ինկղեցւոյն ազատութիւնը խնդրելու հա-
մար : Այն ժամանակը՝ Սաքսոնիայի Վէորդ դուքսը,
Պրունսվիքի Հենրիկոս դուքսը ու կարդինալ կայսրնե-
րու Լէկերտը՝ Հալլ քաղաքին մէջը ժողովեցան , ու ո-
րոշեցին որ Հինգերորդ Կարոլոսին այսպէս գրեն . "Ո-
տերին զգուելի վարդապետութիւնը՝ մեծ ու արագ յա-
ռաջադիմութիւններ կընէ . ամէն օր կաշխատին որ զմեզ
ալ շահին , և որովհետև քաղցրութեամբ չեն կրնար
իրենց բաղձանացը հասնիլ , կուզեն որ ատ բանիս զմեզ
բռնադատեն , մեր հպատակները մեղի դէմ ոտք հանե-
լով : Ա՛ատն որոյ մենք կայսերական օգնութիւնը կը
խնդրեմք" * : Ա՛ս թուղթը գրելէն ետքը՝ անմիջապէս
նոյն ինքն Պրունսվիք նըլաւ Սպանիա գնաց , որպէս զի
Կարոլոսը աղէկ մը համոզէ : Պրունսվիք չէր կրնար ա-
կից առնլի յաջող ժամանակի մը մէջ Սպանիա հասնիլ.
վասն զի կայսրը ան միջոցին Ռատրիսի երևելի հաշտու-
թիւնը լմընցուցեր էր Ֆրանչիսկոս Ա ա-
նոր թօսք տուեր էր որ թէ Հերետիկոսաց և թէ Ցաճ-
կաց դէմ ըրած պատերազմին կէս ծախքը ինքը վճարէ :

Կայսրը Աէվիլիայի մէջ էր , ու փորթուկալի իշխա-
նուհիներուն մէկը պիտի առնէր . ու Լուտտաքիվիրին
եղերքը ցնծութմով և ուրախութեան ձայներով կըհաօսէին :
Ա՛ս միջոցին էր որ Պրունսվիքի Հենրիկոսը Վերմանի-
այէն հոն հասաւ , ու Կարոլոսին աղաչեց որ Ինկղեցին

*Schmidt, Deutsche Gesch. VIII, p. 202.

ու տէրութիւնը Ա. Լիդէմպէրկի միաբանին ձեռքէն ազատէ : Իր խնդիրքը խոկոյն լսելի եղաւ . ու կայսրը միտքը դրաւ որ զօրաւոր չափեր ու միջոցներ գործածէ : 1526ին՝ Մարտի 23ին , Հռովմայ Հաւատարիմ եղող իշխաններուն ու քաղաքներուն Թուղթ խրկեց : Ու մանաւոր ծանօթութեամբ մը Պրունսվիքի դուքսին ապսպրեց որ իր կողմանէ անոնց ղրկէ , թէ ինքը շատ ցաւեցաւ , երբոր իմացաւ թէ Լուտերի հերետիկոսութեան անդադար յառաջադիմութիւնները կըսպառնան զԳերմանիան քանդելու սրբապղծութեամբ ու արիւնհեղութեամբ : Նաև թէ ընդ հակառակն՝ ինքը շատ կուրախանայ , երբոր բաղմաթիւ իշխանայ ու քաղաքաց Հաւատարմութիւնը կը տեսնէ : Նաև թէ ինքը իր ամէն գործքը զանց առնելով , Պապիայէն պիտի ելլէ ու Հռովմ պիտի երթայ , պապին հետ խօսակցելու համար . ու անկից ալ Գերմանիա պիտի դառնայ , Ա. Լիդէմպէրկի գարշելի ժանտախտը մաքրելու համար . և թէ անոնք իրենց Հաւատքին մէջը Թող հաստատ ճնան . և թէ որ Լուտերականք բռնութեամբ կամ խաբէութեամբ զիրենք իրենց մոլորութեան մէջը ձգել ուզեն , ամէնը իրարու հետ միանան ու քաջասրտութեամբ անոնց դէմ դնեն . և թէ ինքը շուտով պիտի հասնի ու բոլոր իր զօրութեամբը անոնց պիտի օգնէ :

Երբոր Պրունսվիք Գերմանիա դարձաւ , Հռովմէականներուն կողմը շատ ուրախացաւ , ու Հպարտութեամբ մը գլուխ վերցուց : Բոլոր եկեղեցական իշխանները յաղթող Կարոլոսին սպառնացող նամակը կարդալէն ետքը անշուշտ Հաւատացին , թէ յաղթութիւնը իրենք պիտի ընեն : Ու յետագայ ժողովքին մէջը հերետիկոս իշխաններուն երեսը վար պիտի առնէին . ու թէ որ անոնք խօսք մտիկ չընէին , անասունը զանոնք սրով պիտի բըռնադատէին : Լուտեր աս դիպուածիս մէջ ուրիշ կերպ զգուշութիւն ու խոհեմութիւն կըգործածէր . վասն զի անի-

կայ աւելի Աստուծմէ օգնութիւն ու զօրութիւն կրնալնդրէր, քան թէ մարդոցմէն։ Ու Փրիդերիկոս Առկոնիոսին կըգրէր թէ՝ "Պատահան իր կատաղութիւնը կըցուցընէ. անօրէն քահանայապետները դաշնակցութիւն կընեն ու մեզի պատերազմով կըսպառնան։ Դուն ժողովուրդը յորդորէ որ Աստուծոյ աթոռին առջևը կարիճի պէս պատերազմին, հաւատքով ու աղօթքով. այնպէս որ՝ մեր թշնամիները՝ Աստուծոյ Հոգիէն յաղթուելով, ստիպուին հաշտութիւն ընդունիլ"։

Այսպէս ամէնը պատրաստութիւն կըտեսնէին որոշ պատերազմ մը ընելու։ Խարհկարգութեան օգնականը՝ քրիստոնէից աղօթքը, ժողովրդեան համակրութիւնը ու մտաց համոզումն էր, որն որ բնաւ մէկ տէրութիւն մը չէր կրնար խափանել։ Պապականութեան օգնականներն ալ՝ հին սովորութեանց զօրութիւնը, սոսկալի ու ահարկու իշխանաց նախանձաւորութիւնը ու ատելութիւնը, ու ան մեծաղօր կայսեր իշխանութիւնն էր, որ երկու աշխարհին վրայ ալ կըթագաւորէր, ու Ս. Ֆրանչիսկոսին դէմ դնող նոր յաղթութիւն մը ըրեր էր։ Այս բանը աս ատեճանը հասեր էր, երբոր Ասիսիի ժողովքը սկսաւ։

ԳԻՐՔ Թ

ԲՈԳՈՔ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

1526—1529

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

Տնտեսական կարևկարգութեան սկզբնաւորութեանը՝ ընդհմանութիւնները, փոփոխութիւնները և անոր յառաջադիմութիւնը. բայց մինչև հիմա մեր ստորագրած պատերազմները մասնաւոր էին, ահա ժամանակին մէկ նոր շրջանին մէջը կըմտնենք, այսինքն ընդհանուր պատերազմներու շրջանը: Այն զօրքերը՝ որ մինչև աս ատեններս բաժնուած պատ կըկենային, հիմա կըմիաբանին ու մէկ զօրաւոր բանակ մը կըլլան. և աստուածային կարողութիւնը յառաջ կըմարէ ան գործողութիւնները՝ որոնք մէկ նոր թուական մը կըկազմեն աղգերուն պատմութեանը մէջ. և անդիմադրելի զրգիռ մը կըհաղորդեն մարդկային սեռին: Հիմա միջին դարուց վախճանը կըհասնի և նոր ատեններու սկզբնաւորութիւն կըլլայ:

Այն մեծ բողոք մը պիտի կատարուի. և թէպէտ քրիստոնէութիւնը սկսուած օրէն՝ ճշմարտութիւնը դատապղներ եղան Եկեղեցիին մէջ, որովհետև աշխարհի մէջ կարելի չէ աղատութիւնը և ճշմարտութիւնը պաշտպանել, եթէ ոչ՝ շարունակ բողոք ընելով բռնաւորութեան և մոլորութեան դէմ, սակայն հիմա աս ճշմարտութեան

դաւանողները մէկ նոր յառաջադիմութիւն մը ընելու են։ Ընդունք մէկտեղ պիտի գան մէկ գունդ մը ձևանան, և այսպէս աւելի զօրութեամբ յարձակին ան "անօրէնութեան խորհուրդին" վրայ՝ որ շատ դարերէն ի վեր մարմինի կերպարանք առած է ի Հռոմ՝ Պատուոյ տաճարին մէջը * ։

Հայց սակայն թէպէտև մեր պատմութիւնը բողոքներու վրայ պիտի լլլայ, այսու ամենայնիւ պէտք չէ երևակայել թէ Բարեկարգութիւնը բացասական գործ մըն է † ։ Ո՛ր որ օգտակար բան մը երևան ելլէ յայտնուի, թէ բնութեան սահմանին մէջն լլլայ ան՝ թէ ընկերութեան, հոն տեղ կենաց սկզբունք մը կրգտնուի. անանկ մէկ սերմ մը՝ որ Պատուած կըբեղմնաւորէ ։ Բդարև Բարեկարգութիւնը երբոր վերստաստանեցրած դարուն երևան ելաւ, մէկ նոր կարգադրութիւն մը չբրաւ, որովհետև Բարեկարգել‡ նորէն ստեղծել ըսել չէ, բայց իր երեսը դարձուց Քրիստոնէութեան սկզբնաւորութեանցը, յարգանօք ընդունեց զանոնք, և խանդակաթ սիրով անոնց փարեցաւ ։ Հայց անիկայ՝ միայն նախնի աւեններուն պատնալը բաւական չսեպեց. այլ ճշմարտութեան պատուական բնորոշը ծանրաբեռնեալ, վերստին անցաւ դարերու միջոցէն, և կործանած ու անզգայ քրիստոնէից դարձուց ու արծարծեց ան սրբազան հուրը որ սահմանուած էր դարձեալ անոնց լոյս և կեանք տալու ։ Ա՛ս երկպատիկ շարժմանը մէջ կըկայանայ Բարեկարգու-

* Ը Թախս . Ը ։

† Բացասական կամ հերքող գործ ըսելով՝ հեղինակին միտքն ան է թէ Բարեկարգութիւնը չէ թէ միայն մոլորութեան դէմ հակառակեցաւ ու զանիկայ հերքեց, այլ նաև մարդիկ ճշմարտութեան վրայ հաստատեց ։ Մոլորութիւնը հերքելը բացասական գործն է, բայց ճշմարտութիւնը ընդունելը առթրատական գործն է ։ Ծ-անոթ-ութ-իւն ընդ-ման-ին ։

‡ A reformation is not a formation.

թեան գործողութիւնը և զօրութիւնը : Հետոյ անտա-
րակոյս հերքեց հնացեալ արարողութիւնները և պատ-
րաստեցաւ մոլորութեան դէմ . բայց ասիկայ գրեթէ իր
գործողութեանցը փոքրագոյնն էր և իր երրորդ շարժումը :
Մինչև անգամ մեր պատմելու բողոքին նպատակը և վախ-
ճանը՝ ճշմարտութեան և կենաց վերատին հաստատութիւն
տալ էր , և հետևաբար ստորագրական գործ մը կրնար
անպուիլ :

Նարեկարգութեան ատ զօրաւոր և արագաշարժ կըրկ-
նակի գործողութիւնը , որով առաքելական ատեններուն վե-
րըստին հաստատութիւն գտան , մարդկային գործ չէ :
Նարեկարգութիւնը՝ առանց փաստերու և իրաւանց , իշ-
խանութեան չկատարուիր , ինչպէս որ քանի մը երկիրնե-
րու մէջ այնպիսի փոփոխութիւններ եղած են : Ո՛շմա-
րիտ Նարեկարգութիւնը որ շատ գարերէ 'ի վեր կըպատ-
րաստուէր , Լ. տուծոյ Հոգիին գործն է : Ահմանա-
դրեալ ժամէն առաջ՝ ամենամեծ տաղանդներու տէր եղող-
ները և մինչև անգամ Լ. տուծոյ խիստ հաւատարիմ ծա-
ռաները չեն կրնար 'ի գործ դնել զանիկայ . բայց երբ
որ Նարեկարգութեան ժամը գայ հասնի , երբոր Լ. ս-
տուած բարեհաճի աշխարհային իրերուն ձեռնամուխ ըլ-
լալու , անտանելի պէտք է որ աստուածային կեանքը ճամ-
բայ մը բանայ . և ան կեանքը ինքնիրեն կրնայ ստեղծել
ան խոնարհ գործիքները՝ որոնցմով ատ կեանքը մարդկային
սեռին կըհաղորդի : Լ. պա ուրեմն՝ թէ որ մարդիկ լուռ
կենան , քարերը պիտի աղաղակեն * :

Լ. րդ՝ Ա փայրի (1529) Հողոքին պիտի դարձընեմք աչ-
քերնիս . բայց պիտի ստորագրեմք նաև ան խաղաղու-
թեան տարիները՝ որոնց մէջ ատ բողոքիս պատրաստու-
թիւնը եղաւ . նմանապէս միաբանութիւն ընելու ջանքե-

* Ղուկ . ԺԹ . 40 :

ըը՝ որ անոր հետևեցան : Ի վերայ այսր ամենայնի՝ Ռըթմէսգանդութեան օրինաւոր հաստատութիւնը՝ 1526էն մինչև 1529 կատարուած Նարեկարգութեան վերաբերեալ դիպուածներուն ամենէն երևելին կըհամարուի :

Պրունսվիքի դուքսը Գերմանիա բերած էր Կարոլոս Հինգերորդին սպառնալից հրամանը : Կայսրը կըպատրաստուէր որ Պանիայէն Հռոմ երթայ պապին հետ տեսնուի , անոր հետ որոշմունք մը ընէ , ու անկից Գերմանիա անցնի հերետիկոսները պատժելու համար : Ա ՛ր ջին սպառնալիքները իրկուելու էր անոնց՝ Ապրիլի ժողովէն , 1526ին * : Նարեկարգութեան ազատալի ժամը գարնելու վրայ էր :

Յունիսի 25ին՝ 1526 , ժողովը բացուեցաւ : Նարտի 23 թուականով Եվիլայէն գրուած նամակին մէջը՝ կայսրը կըհրամայէր որ Ինկոլեցւոյ պատրաստութիւնները հաստատ պահուին . և կըպատուիրէր ժողովին որ Ա ՛ օրմի հրովարտակին գործադրութեանը դէմ կեցողները պատժեն : Ֆերտինանտոս անձամբ Ապրիլի մէջ էր , և իր ներկայութիւնը աւելի կըստատկացընէր առ հրամանները : Նրբէք այնպիսի ահարկու երևցած չէր Հռոմայ կուսակիցներուն թշնամութիւնը աւետարանական իշխանաց դէմ : "Փարիսեցիք չարաչար ատելութեամբ կըհալածեն զՅիսուս Քրիստոս" , ըսաւ Պալատին :

Նրբէք աւետարանական իշխաններն ալ այնպիսի մեծ յոյս ցուցըցած չէին . քանդի փոխանակ յանցաւոր մարդոց պես շփոթած և պլպլալած երևնալու , անոնք յառաջ կուգային Ազատասիրտ Նահին պաշտօնեաներուն հետ մեկտեղ բարձրագլուխ և զուարթադէմ : Իրենց

* Տե՛ս երես 217—221 : 1526ին գումարուած Ապրիլի ժողովը պէտք չէ շփոթել ան ժողովին հետ որ 1529ին եղաւ Ապրիլի մէջ , որ առանձին Խորհրդը (Ռըթմէսդը) կատարուեցաւ :

առջի գործը աս եղաւ որ աստուածային պաշտօն կատարելու տեղ մը խնդրեցին . բայց Ափայրի եպիսկոպոսը՝ Լըռենոսի փարագինեան կոմսը , անոնց խնդիրը արհամարհելով , իշխանները տրտունջ ըրին աս անիրաւութեանը դէմ . և հրաման տուին իրենց քարոզիչներուն ամէն օր քարոզ տալու իրենց պալատին սրահներուն մէջը : Ալ ազվազակի քաղաքէն և գիւղերէն հազարաւոր անձինք խուռն բազմութեամբ լեցուեցան աս սրահներուն մէջը : Օրուր տեղը Վերտինանտոս՝ օտարական իշխանները և եպիսկոպոսները տօնախմբութեան օրերը ներկայ կըգտնուէին Հռովմէական արարողութեան մեծաշուք հանդէսին՝ Ափայրի հոյակապ մայր եկեղեցւոյն մէջ . քանզի աւետարանականաց սրահներուն մէջ քարոզուած անարուեստ Խանն Ըստուծոյ՝ ունկնդիրներուն բազմութիւնը իրեն կը քաշէր , և պապական պատարագը դատարկ եկեղեցիի մը մէջ կըկատարուէր * :

Ա՛յ միայն պաշտօնեաները՝ այլ և աստիճանները ու ձիադարմանները անգամ՝ "տգէտ անձինք" , ջերմեռանդութեամբ ամէն տեղ Ըստուծոյ խօսքը բարձրաբարբառ կըգովէին : Ըւետարանական իշխանաց հետ եղողներուն ամէնն ալ՝ իրենց աջ թեզանիքին վրայ աս գիրերը բանուած ունէին . V. D. M. I. Æ . որ ըսել է , "Տէրոջը խօսքը յաւիտեան կըմնայ" † : ա Պէտ . ա . 25 : Ըս սոյն նշանագիրները կըկարդացուէին իշխանաց բնակարաններուն ճակատը կախուած նշանակներուն վրայ : ԸՍՏՈՒՆՁՈՑ ԽՕՍՔԸ , ահա աս վայրկեանէս Խարնկարգութեան կնիքը և դրօշակը եղաւ :

Խայց բանը հոս չէր վերջանար : Ըւետարանականները տեսան որ պարզապէս պաշտօն կատարելը բաւական չէ . վասն որոյ կալուածոց Իշխանը խնդրեց կայսրընտրէն

* Populum a sacris avertebant. (Cochlæus, p. 138.)
† Verbum Domini Manet in Æternum. (Cochlæus, ibid.)

խափանել տալու քանի մը "պալատական սովորութիւնները", որոնք նախատինք կըբերէին Ս. Եւտարանին: Ս. Եւտեւապէս աս երկու իշխանները կենցաղավարութեան կանոն մը հաստեցին որ կարգիլէր արբեցութիւնը՝ շռայլութիւնը և ուրիշ մոլեկան սովորութիւնները՝ որոնք ժողովի առեն կաւելնային:

Ասուցէ Թրոթէսդանդ իշխանները երբեմն անխոհեմութեամբ կըհակառակէին պապականներուն: Անոնք ասոնք ոչ միայն պատարագի չէին երթար և սահմանադրեալ պահքերը կըլուծէին, այլ ասոնցմէ աւելին կընէին. պահոց օրերը՝ իրենց սպասաւորները հրապարակաւ մսեղէն և ոսեղէն կերակուրներ կըտանէին իրենց տէրերուն սեղանը, և կանցնէին՝ կըսէ Ֆոքլէոս, բոլոր ժողովրդոց ներկայութեանը, ան սրահներէն՝ ուր որ պաշտօնը կըկատարուէր: "Ս բանը կընէին, կըսէ աս պատմագիրը, որ Աղդապահներուն սիրտը որսան կերակուրի և գինիի հոտովը":

Պապէն կայսրընտիրը բաղմաթիւ պաշտօնեաներ ունէր. եօթը հարիւր անձինք էին իր հետը եղողները: Մէկ օր մը կոչունք մը ըրաւ, ուր տեղ ներկայ գտնուեցան քառնըվեց իշխաններ՝ իրենց սենեկապաններովը և խորհրդականներովը մէկտեղ. և իրենց խնճոյքը շատ երկար քշեց. մինչև գիշերուան տասներորդ ժամը: Յովհաննէս գուքսին ներկայութիւնը ամէն կերպով կըյայտնէր թէ ինքը տէրութեան խիստ զօրաւոր իշխան է. բայց Ս. եսէի ծաղկահասակ իշխանը եռանդով ու գիտութեամբ լցուած, ու նախնի քրիստոնէական սիրովը վառուած՝ աւելի խորագոյն ազդուութիւն կընէր իր մօտը եղող կոչնականներուն: Սիկայ շատ անգամ կըվիճաբանէր եպիսկոպոսներուն հետ, և Աստը Վրոց տեղեակ ըլլալով՝ դիւրաւ կըծնփէր անոնց բերանը:

Խարեկարգութեան հետևողաց հաստատութիւնը այնպէս պտղաբեր եղաւ, որուն իրենք ալ չէին յուսար:

Այլ ևս կարելի չէր որ աս մարդիկը խարուէին . քանզի անոնց մէջը յայտնուած հոգին՝ Աստուածաշունչին հոգին էր . և ամէն տեղ իշխանութեան գաւազանը Հռովմայ ձեռքերէն իյնելու վրայ էր : "Լուտերի խմորը , ըսաւ նախանձայոյզ պապական մը , բովանդակ Վերմանիոյ ժողովուրդը կրնմարէ մէկ պանգուած մը կընէ , և սաստիկ յուզմունքէն օտարազգիներն ալ կըշարժին" :

Նախիջապէս յայտնի եղաւ թէ ոչքան զօրաւոր տպաւորութիւն եղած էր մտքերուն վրայ : Այն գաւառները՝ որ լաւ հակամիտեալ էին Բարեկարգութեան , բայց դեռ չէին համարձակեր իրենց համակամութիւնը հրապարակաւ յայտնելու , հիմա համարձակութիւն առին . և չէզոք տէրութիւնները՝ որոնք երկրին խաղաղութեանը կը բաղձային , հաստատ որոշեցին որ Հռոմի հրովարտակին դէմ կենան , որուն գործադրութիւնը բոլոր Վերմանիոյ մէջ խռովութիւն պիտի տարածէր , իսկ պապական գաւառները իրենց արիւթիւնը կորսընցուցին : Օրաւորին աղեղը խորտակուած էր * :

Վերտինանտոսի յարմար չերևցաւ ասանկ մէկ վտանգաւոր վայրկեանի մը մէջ ժողովին հաղորդել կայսրէն ընդունած սաստիկ պատուէրները , ուստի անոր տեղը երկու կողմին հաճելի առաջարկութիւն մը ըրաւ :

Հիւսարհականները վաղվաղակի վերստին ձեռք առին ան զօրութիւնը՝ ուրկից Հոգևորականք մերկացուցեր էին զանոնք : Հակեղեցականները դէմ կեցան իշխանաց խորհուրդին մէջ եղած առաջարկութեանը , թէ ժողովը ինքնին քննէ նկեղեցւոյ չար սովորութիւնները . բայց իրենց ջանքերը ընդունայն էին : Ընտարակոյս ուրիշ ժողով մը՝ որ քաղաքական չըլլար , աւելի յարմարութիւն կունենար աս գործին . բայց կրօնական նիւթերուն կարգադրութիւնը ալ այնուհետև միայն քահանաներուն ձեռքը չձգելը պզտիկ բան մը չէր :

* Ա Մակ . բ . 4 :

Աղաքներէն եկած փոխանորդները աս որոշմունքիս լուրը ընդունելով՝ խնդրեցին որ Յիսուս Քրիստոսի հատատոյն դէմ եղած ամէն սովորութիւն բնաջինջ ըլլայ։ Եպիսկոպոսները փուճ տեղը կաղաղակէին՝ թէ փոխանակ աս վատթար համարուած սովորութիւնները խափանելու, աւելի պատուական գործ մը պիտի կատարեն, թէ որ այրեն ան ամէն գրքերը՝ որոնք անցեալ ութը տարիներէն հետէ հերետիկոսի պէս ծածկեցին բուլանդակ Գերմանիան։ Անոնց պատասխանը աս էր. "Դուք կուզէք բոլոր իմաստութիւնը և գիտութիւնը թաղել"։ Աղաքներուն խընդիրը ընդունելի եղաւ, և ժողովը առանձին քննիչներ կարգեց դէշ սովորութեանց խափանուելուն համար խորհելու։

Անատեմը յայտնի եղաւ թէ որքան կրզուի հասարակութիւնը Հռովմէական քահանաներէն։ "Գիտենք կանք, ըսաւ Ֆրանքֆօրթէն եկած փոխանորդը, հասարակաց բարեկեցութիւնը խաղալիք կընեն, և միայն իրենց անձին շահը կընային"։ "Քրիստոնեաներուն փրկութիւնը աւելի աշխարհականաց սրտին մէջն է՝ քան թէ եկեղեցականաց", ըսաւ Գէորգ դուքսին խրկած փոխանորդը։

Քննիչները իրենց ծանօթութիւնները ժողովին ներկայացուցին, և ժողովուրդը զարմացաւ աս բանիս վրայ։ Արդիկ երբէք այսպիսի համարձակութեամբ չէին խօսեր պապին և եպիսկոպոսներուն դէմ։ Անձնաց կողմէն դրուած քննիչները՝ որուն մէջ եկեղեցականք և աշխարհականք հաւասար էին թուով, պապականութեան և Բարեկարգութեան խառնուրդ մը առաջարկեցին։ "Լաւ աղէկ է որ՝ կրսէին, քահանաները ամուսնանան, քան թէ վատահամբաւ կնիկներ պահեն տուներնուն մէջը. ամէն մարդ ազատ ըլլայ ուղղութեան մէկ տեսակէն կամ երկուքէն առնելու. Գերմաներէն և Լատիներէն լեզուները հաւասարապէս գործածուին ուղղու-

թեան և Աղտուութեան ատեն . իսկ ուրիշ խորհուրդնեը թող պահուին , բայց ձրիապէս մատակարարուին : Երջապէս Աստուծոյ խօսքը թող քարոզուի Եկեղեցիին տուած մեկնութեանը համեմատ , (ասիկայ էր Հռոմայ ուզածը ,) բայց միշտ Սուրբ Գրքին մէկ տեղը մէկ ուրիշ տեղին հետ բաղդատուելով բացատրուի'' . (ասիկայ էր Բարեկարգութեան հիմնական սկզբունքը) : Այսպէս ազգային միաբանութիւն մը հաստատելու առաջին քայլը առնուեցաւ . քիչ մըն ալ աւելի ջանք պէտք էր որ բոլոր Գերմանիան Աետարանական ճամբուն մէջ քալէ :

Աետարանական Քրիստոնեայք աս փառաւոր յոյսը տեսնելով՝ իրենց ջանքերը կրկնապատկեցին : ''Հասատատ կեցէք Աետարանի վարդապետութեանը վրայ'' , կըսէր Սաքսոնիայի կայսրընտիրը իր խորհրդականներուն : Ան նոյն ատենը գրքածախները քաղաքին ամէն կողմը տարածուած՝ համառօտ , դիւրիմաց և պատկերազարդ հոգևոր տետրակներ կըծախէին , Գերմաներէն ու Լատիներէն լեզուով . աս տետրակներուն մէջ պապական մոլորութիւնները կծու խօսքերով կըյանդիմանուէին :

Այդ սակայն Լուտեր երգիծաբանութեան հարուածները տալէն ետև , մարգարէից փողն ալ հնչեց . ու աս բանը կատարեց՝ ''Կործանումն Երուսաղէմի'' անուանեալ իր շարադրած մէկ տետրակին մէջ : Երեմիայի նման արցունք թափելով՝ կընախաձայնէր թէ Երուսաղէմի պէս պիտի կործանի Գերմանական ժողովուրդը , թէ որ անոր պէս Աետարանը չընդունի : Կաղաղակէր թէ՝ ''Աստուած իր ամէն գանձերը ընծայեց մեզի . անիկայ մարդ եղաւ , մեզի ծառայութիւն ըրաւ , մեզի համար մեռաւ , Երկին յարութիւն առաւ , և այնպէս բացաւ երկինքը դռները որ ամէնն ալ կարող ըլլան հոն մտնելու . . . . . Ընդհաց ժամը հասեր է . . . ցնծութեան աւետարանները կըքարոզուին . . . . : Այդ ո՞ւր է քաղաքը, ո՞ւր է

զանիկայ ընդունող իշխանը : Աւետարանը ոտքի տակ կառնեն , սուր կը քաշեն և լրբաբար Աստուծոյ վրայ կը յարձակին . . . Ակայն սպասէ . . . Անիկայ պիտի արթըննայ , մէկ հարուածով մը անոնց ճնշտները պիտի փշրէ , և բոլոր Վերմանիա ընդարձակ աւերակ մը պիտի դառնայ'' :

Այս տեսրակներէն շատ օրինակներ ծախուեցան : Անհնակ գեղացիք և քաղաքացիք չէին զանոնք կարդացողները , հապա նաև ազնուականները ու իշխանները : Անոնք քահանաները միայնակ խորանին առջևը թող տալով , ինքզինքին նոր գտնուած Աւետարանին բազուկներուն մէջ կը ձգէին : Օգոստոսի 1ին՝ ընդհանուր ժողովը օրինաւոր յայտարարութիւն մը հանելով՝ հրատարակեց թէ գէշ սովորութիւններուն խափանուիլը հարկաւոր է :

Ընատենը Հռովմ արթընցաւ իր թմրութենէն . և կոյր նախանձաւոր քահանաները , միաբանները , եկեղեցական իշխանները ամէնն ալ Ֆերտինանտոսի չորս կողմը պատեցին : Խաբէութիւն , կաշառակրծութիւն և ամէն կերպ հնարքներ՝ ի գործ դրին : Ֆերտինանտոսի ձեռքը չէր արգելօք Աէվիլայէն տրուած հրամանները : Ոչանոնք չհրատարակելովը պատճառ պիտի ըլլար Լկեղեցիին և տէրութեան կործանմանը : Մոտ Կարոլոսի հզօր ձայնը դէմ գնէ Վերմանիան տակնուվրայ ընող անկարգութեանը , և Վերմանիան պիտի ազատի : Ֆերտինանտոս օրոշեց , և վերջապէս Օգոստոսի 3ին՝ անիկայ հրատարակեց կայսերական հրամանները՝ որն որ չորս ամիս առաջ տրուած էին՝ ի նպաստ Ա օրմի հրովարտակին :

Աստի հալածումը սկսելու վրայ էր . Լարեկարգողները բանտերուն մէջ ձգուելու էին , և Լուտերալքիվե-

*Perquam plurima vendebantur exemplaria. (Cochlæus, p. 139.)

րի * եղերքը քաշուած տուրը՝ ի վերջոյ պիտի Թափանցէր Կարեկարգութեան սրտին մէջ :

Կայսերական հրամաններուն հրատարակութիւը մեծ ազդեցութիւն մը տուաւ ժողովին : Կայսրընտիրը և Սեսսէի իշխանը ծանուցին թէ իրենք ժողովէն պիտի հեռանան . և հրաման տուին իրենց սպասաւորներուն որ մեկնելու պատրաստութիւն տեսնեն : Ըն նոյն ատենը քաղաքներէն եկած փոխանորդները՝ աս երկու իշխանին հետ կըմիաբանէին . և կըթուէր թէ Կարեկարգութիւնը վաղվաղակի պիտի սկսի պապին և Հինգերորդ Կարոլոսին հետ պատերազմելու :

Կայց անիկայ դեռ պատրաստ չէր ընդհանուր պատերազմ տալու . պէտք էր որ ծառը խորագոյն արմատներ արձակէ ; Ըմենակարողը անոր դէմ մրրկալից հովեր յարուցանելէն առաջ : Ըն կուրութեան հոգին՝ որ նախնի ատենները Աւուղի՝ Երովդէսի † խրկուած էր , հիմա եկաւ պատեց նաև Ըւետարանի մեծ թշնամին . և ահա այսպէս եղաւ որ Ըստուածային Կախախնամութիւնը աղատեց զԿարեկարգութիւնը , երբոր դեռ անիկայ իր օրոցին մէջն էր :

Կեղութեան առաջին ազդուութիւնը անցեր էր . և ւետարանականները սկսան քննել կայսերական հրամաններուն Թուականը , և բաղդատել նոր քաղաքական դաշնադրութիւնները , որոնք խիստ անակնկալ անցքեր կըգուշակէին աշխարհիս : Ալ երին Կերմանիայի քաղաքներէն ըսին թէ՝ "Երբոր կայսրը աս Թուղթերը գրեց , պապին հետ բարեկամ էր . բայց հիմա ամէն բան փոխուած է . աս ալ կըհաստատեն թէ անիկայ ըսած է Կարգարիտին՝ Ատորին Կաւառաց մէջ իր փոխանորդին , որ քաղցրութեամբ վարուի աւետարանականաց հետ :

* Պանիայի մէջ գետ մըն է :
† ա Գադ . ժզ . 14—23 : Ատոթ . բ :

Աստի մեր կողմն փոխանորդ մը խրկենք իրեն»։ Այց ասիկա բանը հարկաւոր չէր. քանզի Կարոլոս արդէն իր միտքը փոխած էր։ Քաղաքական իրերուն ընթացքը յանկարծ փոխուելով՝ մէկ նոր ճամբու մը մէջ մտեր էր։ Տակաւին խաղաղութեան տարիներ վայելելու էր Նարեկարգութիւնը։

Կղեմէս Է. (որուն այցելութեան պիտի երթար Կարոլոս, ինչպէս որ Ադրիանէն խրկած հրամաններուն մէջ կըծանուցանէր, որ բուն Հռովմայ մէջ և նորին սըրբազնութեան ձեռքէն ընդունի կայսերական թագը, և անոր փոխարէն քահանայապետին ձեռքը յանձնէ Վենետարանը ու Նարեկարգութիւնը,) մէկ պլանդակ յիմարութեան մը ենթակայ եղած՝ յանկարծ աս զօրաւոր ինքնակալին դէմ դարձաւ։ Կայսրը դժկամակելով ամէն բանի մէջ պապին փառասիրութեանը օգնելու, չընդունեց անոր պահանջմունքները Ֆէրրարայի դուքսին երկիրներուն վրայօք։ Ասկոյն սրտմտեցաւ Կղեմէս և բարձրաձայն գոչեց թէ՝ «Կարոլոս կուզէ՝ ի գերութիւն վարել ցամաքակղզին, բայց Իտալիոյ անկախութեանը վերըստին հաստատուելու ատենը եկեր հասեր է»։ Ասոր որոյ Կղեմէս շուտով քաղաքական դաշնակիցներու օգնութեանը դիմեց։ Պապը՝ Վենետիկցիք և Ֆլորէնտիայի Թագաւորը՝ որ հաղիւ թէ իր աղատութիւնը գտեր էր, մէկ սրբազան դաշնակցութիւն մը հաստատեցին, որուն պահապան և պաշտպան կարգեցաւ Ընգլիոյ Թագաւորը պապական կոնդակով մը*։ 1526ին՝ Յունիսի մէջ, կայսրը խիստ նպաստամատոյց առաջարկութիւններ ըրաւ պապին. բայց աս միջոցները անօգուտ եղան. և Ալեսսայի դուքսը՝ որ Կարոլոսի գեսպանն էր Հռովմայ մէջ, երբոր վերջին անգամ պապին հետ տեսնուելէն ետքը՝ ձի հե-

*Sleidan, Hist. de la Ref. liv. VI; Bullar. Mag. roman. X.

ձած իր տունը կըդառնար , խեղկատակ մը ուներ որ իր եաևէն կերթար , ու հաղարումէկ խեղկատակութիւններով կիմացըներ Հռովմայեցւոց թէ ինչպէս ծաղը կընեն իրենք պապին գաղտիարները : Իսկ պապը պատասխանեց ատ խրոխտաբանութիւններուն մէկ կոնդակով մը՝ որուն մէջ բանադրանքով կըվախցըներ կայսրը , և ատեն չանցուցած իր զօրքերը Հռոմպարտիա խրկեց . ան նոյն ատենները Անգլիան՝ Գիւրէնցա և Փիլմոնդ հրատարակեցին թէ իրենք ալ Արքային Դաշնադրութեանը միաբան են :

Կարոլոս չվախցաւ . պապը ձախ կողմը բռնածին պէս՝ շուտով ինքն ալ աջ կողմը անցաւ . և առանց յապաղելու՝ աւետարանական իշխանաց դարձաւ : Գրեց իր եղբօրը թէ՝ "Հռոմի Հրովարտակը խափաննենք . Հռոմի կողմնակալները քաղցրութեամբ ետ դարձընենք , և օրինաւոր ժողովով մը աւետարանական ճշմարտութեանը յաղթութիւն տանք" : Նոյն ժամանակը խնդրեց որ կայսրընտիրը՝ Հեսէի իշխանը և իրենց դաշնակիցները իր հետը յառաջ խաղան Տաճկաց դէմ , այսինքն Իտալիոյ դէմ , Քրիստոնեայ ժողովրդոց բարեկամութեանը համար :

Վերտինանտոս տարակուսանքի մէջ ձեաց . քանզի Հռոմի կողմնականներուն բարեկամութիւնը ստանալովը՝ մեկալ իշխաններուն բարեկամութիւնը պիտի կորսնցընէր : Հրոթէսդանդներն ալ այնքան յօժարամիտ չէին կայսեր հետ բարեկամանալու : "Հաստուած՝ նոյն ինքն Հաստուած պիտի փրկէ իր Եկեղեցիները" :

Արդ՝ ինչ ճամբայ բռնելու էր . Հռոմի հրովարտակը ոչ ետ կառնուէր՝ ոչ ալ ի գործ կըդրուէր :

Այս դժուարատար վիճակը պատճառ եղաւ ան փափագելի թոյլտուութեանը , այսինքն կրօնական ազատութեանը : Այս բանը՝ առաջ քաղաքներու փոխանորդները մտածեցին . և ըսին թէ՝ "Մէկ տեղ մը հին ծէսերը կը

պահեն , և ուրիշ տեղ մը զանոնք բնաջինջ ըրած են . ու երկու կողմերն ալ կըկարծեն թէ իրենցն է ուղիղը : Ուրեմն եկէք թոյլտուութիւն ընենք որ ամէն մարդ իր պատշաճ սեպածին պէս ընէ , մինչև որ մէկ ժողովմը Աստուծոյ Խանիւը վերստին հաստատէ ան բաղձալի միութիւնը" : Այս գաղափարը ամենուն հաճոյ թուեցաւ . և ժողովը Յունուար 27 թուականով հրատարակեց իր վճիռը , թէ մինչև մէկ տարի ընդհանուր կամ գոնէ ազգային ազատ ժողովմը ըլլայ , թէ անոնք խնդրեն կայսրէն որ վաղվաղակի Գերմանիա գառնայ , և թէ մինչև անատենը իւրաքանչիւր իշխան այնպիսի վարմունք մը ունենայ իր երկրին մէջ , որպէս զի կարող ըլլայ համար տալու Աստուծոյ և կայսեր :

Այս ատ կերպով ազատեցան անոնք իրենց նեղութենէն միջին ճամբայ մը բռնելով . և հարկ եղաւ որ ատանկ ընեն . քանզի ամէն մարդ իր իրաւունքը կըպահէր , առանց դպչելու ուրիշին իրաւանցը : Պատմութեան մէջ նշանակելու արժանի թուական մը եղաւ 1526ին ժողովը : Մէկ վաղեմի զօրութիւն մը՝ այսինքն միջին դարուց զօրութիւնը կործանեցաւ . և մէկ նոր զօրութիւն մը՝ այսինքն նոր ատենի զօրութիւնը յառաջ գիմեց . կրօնական աղատութիւնը համարձակօրէն գլուխ վերցուց Հռովմէական բռնաւորութեանը դէմ . աշխարհականաց զօրութիւնը երևան եկաւ և քահանաներունը տկարացաւ : Այս մէկ հատիկ քայլը յաղթութիւնը կատարեց . Ռեֆորմացիոնին փաստը յաղթող հանդիսացաւ :

Հայց դեռ հաստատութեան անծանօթ էր աս բանը : Լուտեր՝ ժողովին վճիռը հրատարակուելէն օր մը եաքը , այսպէս գրեց իր մէկ բարեկամին . "Ժողովը գումարուած է Ափսբէ մէջ ըստ սովորութեան Գերմանացւոց : Անոնք կըխմեն և կըզբօսնուն , ու ասկից զատ ուրիշ բան մը չեն ըներ" : Լուտեր անգամ այսպէս կըկարծէր . ոչ իսկ շատ անգամ մեծամեծ բաներ տկար երևոյթով

մը ՝ի գործ կըդրուին , և Ըստուած իր դիտաւորութիւնները կըկատարէ առանց իմացընելու մինչև անգամ անոնց որ իրեն գործիքներ ըրած է : Ֆերտինանտոս տակաւին տարակուսանաց մէջ կըվարանէր . ու նոյն ատենը Տաճիկներն ալ ձեռնտու եղան Ըւետարանին յառաջադիմութեանը , Ըսի , որ Հունկարիայի և Պոհեմիայի Թագաւորն էր , 1526ին՝ Օգոստոսի 22 , Մոհաչ գետին մէջ խղդուելով , Միւլէյման Բ Տաճկաց Թագաւորին առջևէն փախած ատենը՝ կտակով Ֆերտինանտոսի թողուցեր էր աս երկու Թագաւորութեանց ժառանգութիւնը : Սակայն Պավարիայի դուքսը՝ Ցրանսիլվանիոյ կուսակալը և ՝ի վեր քան զամենայն ահարկու Միւլէյմանը. աս Թագաւորութեանցը վրայով անոր դէմ պատերազմ բացին : Ըս գործը բաւական էր Կարոլոսի եղբօրը . վասն որոյ Թողուց Ըուտերը և աճապարեց աս երկու աԹոռներուն համար մարտնչելու :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Կ ԸՑՄԸ հետով քաղեց իր նոր քաղաքականութեան պտուղները . և ազատ ըլլալով Գերմանական գործքերէն , դարձաւ Հռովմայ դէմ : Հարեկարգութիւնը բարձրացած էր և պապականութիւնը նուաստանալու վրայ էր . իր անգութ թշնամին՝ տրուելու հարուածները մէկ նոր ասպարէզ մը բանալու էին Ըւետարանին ընթացքին :

Ֆերտինանտոս՝ որ իր Հունկարիոյ գործերովը բռնուած կըկենար , Իտալիա խրկուելու զօրաց հրամանատար կարգեց Ֆրէյնձպէրկը՝ ան ծերունի զօրապետը որ քաղցրութեամբ խօսեր էր Ըւտերի հետ անոր կռնակը շոյելով , երբոր Հարեկարգողը Վ օրմսի ժողովին առ-

ջևը երևնալու էր * : "Ես ծերունի զօրապետը՝ կըսէ ժամանակակից մը , որ իր վեհանձն սրտին մէջ կըկրէր Աստուծոյ սուրբ Եւետարանը , բարւոք հաստատուած ու ամէն կողմէն զօրաւոր պարիսպով մը պատսպարուած , իր կնոջը գոհարները գրաւ դրաւ , օգնական զօրք խրկեց Ալերին Վերմանիոյ ամէն քաղաքներուն , և շուտով ժողովեց բազմաթիւ զինուորներ , որոնք պապին դէմ պատերազմելու խորհրդովը վառուած՝ գունդագունդ կուգային իր դրօշակին տակը կըմտնէին" :

Ասպէս զօրաւոր կարոլոսը՝ փոխանակ պապին հետ Ներեկարգութեան դէմ ելլելու , ինչպէս որ Էվիլայի մէջ սպառնացեր էր , Ներեկարգութեան հետ պապին դէմ կըյարձակի : Աս ընթացքին փոփոխութիւնը քիչ օրուան մէջ եղած էր . պատմութեան մէջ քիչ կըգտնուին այսպիսի անցքեր , որոնց մէջ Աստուծոյ ձեռքը աստանկ յայտնապէս երևնայ : Կարոլոս անմիջապէս սկսաւ բարեկարգողի մը պէս վարուիլ : Սեպտեմբերի 17ին՝ յայտարարական թուղթ մը խրկեց պապին † , որուն մէջ կըմեղադրէ զպապը , ոչ իբրև հայր Հաւատացելոց , այլ անօրէն և անբարոյական մեկու մը պէս վարուելուն համար ‡ . և իր զարմանքը կըյայտնէ թէ անիկայ Քրիստոսի փոխանորդը ըլլալով՝ կըհամարձակի արիւն թափել երկրաւոր ստացուածք ձեռք բերելու համար , "որն որ , կըսէ՝ գլխովին հակառակ է աւետարանական վարդապետութեան" : Ուտեր ասկէց աղէկ չէր կրնար խօսիլ : "Ձեր սրբազնութիւնը , շարունակեց Հինգերորդ Կարոլոսը , պատեանին մէջ դարձընէ սրբոյն Պետրոսի սուրը , և սուրբ ու ընդհանրական Ժողով մը գումարէ" :

* Տե՛ս Հատ . Ը . երես 518 .

† Caroli Imperat. Rescriptum ad Clementis Septimi Papæ criminationes. (Goldasti, Constitut. Imperiales, I. p. 479.)

‡ Ibid, p. 487.

Այդ սակայն սուրը աւելի ախորժելի էր պապին՝ քան թէ ժողովը : Հռովմէական վարդապետաց ըսածին նայելով՝ չէ՞ որ պապութիւնը երկու իշխանութեանց հեղինակն է . միթէ ան կարող չէ՞ թագաւորները իրենց իշխանութենէն զրկել , և հետևապէս անոնց դէմ պատերազմիլ : Կարոլոս պատրաստուեցաւ "աչքի տեղ աչք ու ակռայի տեղ ակռայ" հատուցանելու * :

Իմա սկսաւ ան սոսկալի պատերազմը . և Հռովմայ ու պապականութեան վրայ հասաւ ան փոթորիկը որ պատրաստուած էր Վերմանիոյ և Լեհաստանին վրայ գալու : Վահանյապետական քաղաքին վրայ հասած պատուհասներուն սաստկութենէն կրնամք դատել բարեկարգեալ եկեղեցիներուն բնաջինջ ըլլալը ուղղութիւնը : Նոյեմբեր ամսու մէջ Երէյնծպէրկ տասնըհինգ հազար մարդոց գլուխ եղած՝ Լվթեան լերանց ստորոտը կրկենար : Ա՛ս վաղեմի զօրաւորը՝ ձգելով զօրք անցնելու ընդարձակ ճամբաները , որովհետև թշնամին աղէկ պահպանութիւն կընէր ան տեղուանքը , գնաց մտաւ ահարկու անդունդներու վրայ նայող մէկ նեղ անցք մը , որ եթէ բրիչով քիչ մը տեղ փլցընող ըլլար՝ մարդ չէր կրնար անցնիլ : Ձենուորներուն հրաման եղաւ որ չդադրնան ետևնին չնային , այսու ամենայնիւ գլուխնին կդադրնար , ոտքերնին կըսահէր , ու մերթ ընդ մերթ ձիաւորներ ու հետևակներ կըգլորէին անդունդին մէջ կիյնէին : Ուիտա գժուարին տեղերը՝ ամենէն քաջընթաց հետևակները երկայն նիզակներնին իրենց ալևորևալ զօրապետին աջ կողմէն ու ձախ կողմէն վար կըձգէին պատրպարան կընէին , ու Երէյնծպէրկ մէջ տեղէն կանցնէր յաւաջ կերթար առջևի զինուորը բռնած , ու ետևէն եկողն ալ զանիկայ կըմղէր : Երեք օրուան մէջ Լվպեան լեռները անցան , և Նոյեմբերի 19ին՝ բանակը Պրէշիայի սահմանը մտաւ :

* Նախ . իա . 24 :

Պուրպոնեան Կոնդէսթապլը՝ որ փէսքարայի մեռնելէն ՚ի վեր կայսերական զօրաց ընդհանուր հրամանատարն էր, նոր տիրեր էր Միլանու դքսութեանը. և փետրվարի 12ին՝ ինքը ու իր Սպանիացի զօրքերը եկան յարեցան Ֆրէյնդսպերկի բանակին: Կոնդէսթապլը շատ մարդիկ ունէր, բայց ոչ դրամ. վասն որոյ որոշեց որ Ֆերրարայի դուքսին՝ Ալֆոնսոյ իշխանաց ան վաղեմի թշնամիին խրատը բռնէ և շիտակ Հռոմայ վրայ քալէ: Այս լուրը տարածուելուն պէս՝ բոլոր բանակը ուրախութեամբ լցուեցաւ: Սպանիացիք Կարոլոս Ինգեբորդին վրէժը պահանջելու փութաքով լցուեր էին, և Կերմանացիք պապին դէմ չարաչար ատելութիւն ունէին. ամէնն ալ կուրախանային ան յուսովը թէ վերջապէս իրենց հատուցումը պիտի ընդունին ու իրենց աշխատանքները առատապէս վարձատրուին Քրիստոնէից ան գանձերէն որ Հռոմ շատ դարերէ ՚ի վեր դիզեր էր: Իրենց ցնծութեան աղաղակները՝ Ալպեան լերանց միւս կողմէն արձագանք կըՀանէին: Կերմանիայի մէջ ամէն մարդ կըկարծէր թէ ալ հիմա պապականութեան վերջին ժամը հասեր է, և կըպատրաստուէր անոր կործանումը տեսնելու: Լուտեր կըդրէր թէ՝ "Պայսրին զօրքերը Իտալիայի մէջ յաղթութիւն կրնեն. պապը ամէն կողմէն կըպատժուի. իր կորուստը մօտեցեր է. իր ժամը ու վախճանը հասեր է":

Սակայն Լատիօլիի տէրութեանը մէջ պապական զօրաց քանի մը ընտիր յաղթութիւնները պատճառ եղան որ վերջապէս զինադադարու մը ըլլայ, որն որ պէտք էր որ պապը ու կայսրը հաստատէին: Այս լուրը տարածուելուն՝ սոսկալի աղմուկ մը ծագեցաւ Կոնդէսթապլի բանակին մէջ. Սպանիացի զօրքերը ապստամբեցան, բռնութեամբ փախցուցին իրենց զօրապետը ու անոր վրանը կողոպտեցին: Նետոյ Կերմանացի զօրաց մօտենալով՝ կրցածնուն չափ կըպօռային ու իրենց գիտցած

մի միայն աս Վերմաներէն բառերը կարտասանէին. Նէ-
ղէ, Նէղէ. տրա՜մ, տրա՜մ: Ու բառերը կայսեր կողմինն-
ուն գրգիռ մը եղան. քանզի անոնք ալ ապստամբեցան
ու սկսան յամենայն զօրութենէ աղաղակել. Նէղէ,
Նէղէ. տրա՜մ, տրա՜մ*: Իրէյնծպէրկ բոլոր զօրքերը մէկ-
տեղ հաւաքեց, ու իր չորս կողմը ժողվելով զինուոր-
ները ու իր գլխաւոր պաշտօնեաները, հանդարտութեամբ
հարցուց թէ երբէք զերենք ձգեր փախեր է: Ամէն բան
անօգուտ էր. զինուորներուն իրենց առաջնորդին վրայ ու-
նեցած վաղեմի սէրը մարած կըթուէր, և միայն մէկ բա-
նի մը խնդքերնին պատկեր էր. պէտք էր որ դրամ առ-
նեն ու պատերազմին: Ուստի նիզակներն վար ծռելով՝
իրենց հրամանատարներուն վրայ երկընցուցին, իբր թէ
զանոնք սպաննել կուզէին. և դարձեալ սկսան կանչուրտ-
տել. Նիզակ, նիզակ. դրա՜մ, դրա՜մ: Իրէյնծպէրկ՝
որուն երբէք ահագին բանակ մը անգամ վախ տուած
չէր, Իրէյնծպէրկ որ սովոր էր ըսել՝ թէ "Ամբան շատ
ըլլան թշնամիները, այնքան մեծ կըլլայ պատիւը", հի-
մա տեսնելով որ ան զինուորները՝ որոնց հրամանատա-
րութեանը մէջ մազերը ճերմկցուցեր էր, իրենց մահ սպառ-
նացող նիզակները իրեն դէմ կուզղեն, լեզուն բռնուե-
ցաւ ու կայծակնահար եղածի պէս անզգայ՝ թմրուկի մը
վրայ ինկաւ: Ու վաղեմի զօրաւորին ոյժը ալ մէյմըն
ալ գառնալիք չունէր: Նայց զինուորները իրենց զօրա-
պետին մահուան տեսարանէն այնպիսի զգացում մը ու-
նեցան որ բնաւ խօսք մը չէր կրնար այնչափ աղդուու-
թիւն ընել անոնց վրայ: Նիզակներուն ամէնն ալ վեր
առնուեցան, և աղմկած զօրքերը ակնկոր եղած՝ տեղեր-
նին դարձան: Ուրս օրէն ետև Իրէյնծպէրկի լեզուն բա-
ցուեցաւ, և ըսաւ Վօնդէսթապլին. "Հառա՜ջ քալենք,
յառա՜ջ քալենք. Ուտուած ինքը պիտի հասցընէ մեզ

*Lanz, lanz, geld, geld.

սահմանեալ տեղը" : "Յառա՛ջ քալենք՝ յառա՛ջ քալենք", կրկնեցին զինուորները : Պուբպօնեան Վօնդէսթապլը ա-նոնց մտիկ ընել հարկադրեցաւ . ասկից զատ ո՛չ Կարթլոս ոչ ալ Կղեմէս կուզէին որ և իցէ խաղաղութեան առաջարկութիւններու ականջ կախել : Տրէյնթպէրկը Փերրարա տարին ու յետոյ Պինտէլհէյմի իր բերդը , ուր տեղ տարի ու կէս հիւանդութիւն քաշելէն ետքը՝ մեռաւ : Իսկ Վօնդէսթապլը Հռոմայ պրահնտ ճամբան բռնեց , ուր առաջուց հիւսիսային կողմերէն եկող մեծամեծ բա-նակները կոխեր էին :

Երբոր փոթորիկը Ազպան լեռներէն վար իջնելով՝ յա-ւէժական քաղաքին կրմծտիկնար , պապը ինչ ընելիքը չգիտցաւ . արձակեց իր զօրքերը , ու միայն պահապան զի-նուորները պահեց : Երդարև երսուն հազար Հռոմայե-ցիներէն աւելի որ չէնք բանեցընելու կարող էին , փո-ղոցներուն մէջ գունդ գունդ կրպտրտէին և իրենց քաջու-թիւնը կըցուցընէին թուրերնին շողշողելով՝ կռուելով ու մարտնչելով . բայց աս ալնիւ քաղաքացիները բան վաստկելու փափագովը վառուած՝ պապը պաշտպանելու միտք չունէին , և ընդհակառակն կըբաղձային որ շքե-ղապանծ Կարոլոսը գայ Հռոմ նստի , յուսալով որ իր ճեալէն մեծ օգուտ մը քաղեն :

Անյիսի հինգերորդ օրուան իրիկունը Վօնդէսթապլը մայրաքաղաքին պարիսպներուն տակը հասաւ , և նոյն րո-պէին յարձակումը պիտի սկսէր , թէ որ սանդուխներ ու-նենար : Ալ եղին՝ առաւօտուն զօրքերը՝ թանձր մառա-խուղով մը ծածկուած՝ որ իրենց ինչ կերպ շարժիլը կը թագուցանէր , յարձակումը սկսան . Պանիացիք Հռո-գւոյն Աբբայ ըսուած գրանը վերի կողմէն ու Վերմանա-ցիք վարի կողմէն քալելով՝ իրենց դիրքը բռնեցին : Վօն-դէսթապլը իր զօրքերուն խրախոյս տալու համար՝ ձեռք ձգեց մէկ սանդուխ մը , պարսպին վրայ եղաւ ու զօրքը իր ետևէն կանչեց : Ա՛ս րոպէին հրացանի գնտակ մը և-

կաւ վերաւորեց զինքը . վար ինկաւ ու մէկ ժամէն ետև մեռաւ : Այդ ատենկ վախճան ունեցաւ աս ապերջանիկ մարդը՝ իր թագաւորին ու իր հայրենեացը մատնիչը , որուն վրայ իր նոր բարեկամներն ալ կասկած ունէին :

Ակայն իր մահը փոխանակ զօրաց սիրտը վհատեցնելու , միայն անոնց բարկութիւնը բորբոքեց : Վլատիսլաս Ագյաթենսթուբէր իր երկայն թուրը ձեռքը բռնած՝ նախ առաջին պարսպին վրայ ելաւ . իր ետևէն վազեց Ալիքսէյ Հարթմանը . ու աս երկու աւետարանական Վերմանացիները կըգոչէին թէ նոյն ինքն Աստուած ամպերուն մէջ առջևնուն կերթար : Պոռները բացուեցան , զօրքը ներս թափեցաւ , քաղաքին բոլորտիքը եղած տեղերը առնուեցան և պապը տասնիրեք կարդինալներով շրջապատած՝ Սուրբ Հրեշտակի ըսուած բերդը փախաւ : Կայսեր կողմինները խաղաղութիւն առաջարկեցին պապին , ան պայմանովը որ ան իրեք հարիւր հազար Ակութ* հատուցանէ : Հայց Կղեմէս քնաւ մէկ առաջարկութիւն մը չընդունեց . որովհետև կըկարծէր թէ Սրբազան Դաշնագրութիւնը† զինքը ազատելու վրայ է . և կերևակայէր թէ անոնց առաջապահ զօրքերը արդէն կըտեսնէ : Աստի չորս ժամ հանդարտութիւն ըլլալէն ետև՝ վերըստին սկսաւ կռիւը . ու արևը մտնելէն ժամ մը ետքը բանակը տիրեց բոլոր քաղաքին , որ մինչև կէս գիշեր զինուորական պահպանութեան տակը ու բարեկարգ վիճակի մէջ ձեաց : Պանիացիք Վիացցա Հավօնայի մէջ էին ու Վերմանացիք Վամբօֆիօրէնի մէջ : Ի վերջոյ՝ երբոր տեսան որ ոչ պատերազմի ոչ ալ խաղաղութեան նշաններ կան , զօրքերը ցրուեցան ու աւարառութեան յարձակեցան :

* Մէկ Ակութը գրեթէ մէկ ֆռանգի արժողութիւն ունի : Թարգ .

† Տե՛ս երես 233 :

Ընտանեաց սկսաւ Հռոմայի հոչակաւոր աւարառութիւնը : Պապական տէրութիւնը շատ գարեր ձնշեր հարստահարեր էր Քրիստոնեայ ազգերը : Եկեղեցիներու հաստիքներ, տարեկան եկամուտներ, Յոբելեան տարիներ, ուխտագնացութիւններ ու եկեղեցական արտօնութիւններ . ահա ատ ամէն բաներէն շատ դրամ գանձեր էր ան : Ըս ընչաքաղց զօրաց խումբերը որ ամիսներով թշշուառ կեանք մը վարեր էին , միտքերնին դրին որ չարաչար մերկացընեն զանիկայ , ամէն բան յափշտակեն : Ոչ մէկը աղատեցաւ անոնց ձեռքէն , ոչ Կիպելլեանք * ոչ ալ Կուէլֆեանք † : Եկեղեցիները , պալատները , մեծատուններուն , մասնաւոր տուները , դրամանոցները , գերեզմանները , ամէն տեղ թալանեցին կողոպտեցին , մինչև անգամ Յուլիոս Բ պապին մեռած մարմնոյն մատին վրայ եղած ոսկեղէն մատանին : Պապենացիք խիստ մեծ հնարքներ բանեցուցին , անոնք գիտես թէ հոտ կառնէին ու ամենագաղտնի ծածուկ տեղերէն գանձեր կը հանէին . բայց Նաթօլիցիք ևս աւելի կատաղի էին ‡ : Կուիչչիարտինի կըսէ թէ՝ "Ամէն կողմէն կըլսուէր Հռոմայեցի կնիկներուն ու միանձնուհիներուն ողորմելի աղաղակները , զորոնք զինուորները խումբ խումբ բռնի կըքաշէին գուրս կը հանէին , իրենց ցանկութիւնը յագեցընելու" § :

Ի սկզբան Վերմանացիք բերկրութիւն մը զգացին պապականաց արիւնը թափելով , բայց շուտով ուտելիք ու ըմպելիք գտնելուն պէս՝ ուրախացան ու իրենց ընկերներէն աւելի հանգարտութեամբ վարուեցան անոնց հետ : Ուտելականներուն բարկութիւնը մասնաւորապէս Հռոմ-

* Պայսեր կուսակիցները :
† Պապին կուսակիցները : } Ծանօթ . Թարգ :
‡ Jovius, Vita Pompeii Colonnæ, p. 191 ; Ranke, Deutsche Gesch. II, p. 398.
§ Guicciardini, II, p. 734.

Մեկանաց սուրբ կոչած բաներուն վրայ թափեցաւ : Ը-նդնք ժողվեցին սկիհները՝ մանեատուփերը՝ արծաթեղէն անօթները , ու քահանայական պգեստներ հագցուցին իրենց ծառաներուն ու բանակի սպասաւորներուն : Վեամբօֆիօրէն մէկ ընդարձակ խաղող տուն մը դարձեր էր . զինուորները կըբերէին հոն ոսկեղէն անօթներ ու ստակով լեցուն պարկեր , ամէնը մէկտեղ մէկ անգամ խաղալու կըդնէին , և զանոնք կօրանկրնելէն ետև՝ կերթային վերջապէս յափշտակութիւն ընելու :

Վերմանացիք ամէն բանէն առելի հաճութիւն կըզգային պապին պալատականները ծաղր ընելէն : "Ո՞ւստ եպիսկոպոսներ էշերու վրայ նստեցուցած՝ բոլոր Հռոմ քաղաքին մէջը կըպտըտցընէին" , կըսէ Կուիչչարտինի * : Այս թափօրը լըրնալէն ետև՝ եպիսկոպոսները իրենց ազատութեանը համար դրամ կըհատուցանէին . բայց ետքը Պանիացւոց ձեռքը իյնելով՝ նորէն դրամ կըվճարէին ու այնպէս աղատութիւն կըգտնէին † :

Որ մը Կիլեօմ տը Ակեդ Ակը անունով զինուորին մէկը պապին զգեստները հագաւ ու եռապսակ թագը իր գլուխը դրաւ . ուրիշներն ալ կարդինալաց կարմիր գըտակներովը ու երկայն հանդերձներովը զարդարուած՝ անոր չորս կողմը շարուեցան . այսպէս ամէնը մէկտեղ էշերու վրայ հեծած՝ հանդիսաւոր թափօրով քաղաքին փողոցները պտըտեցան , և՝ ի վերջոյ հասան Սուրբ Պետրոսի բերդին առջևը , ուր որ Կղեմէս Ը պահուեր էր : Այն տեղը կանգ առին զինուոր կարդինալները , ու իրենց հանդերձներուն ծայրերը վեր առնելով՝ կեղծեալ քահանայապետին ոտքը պագին : Այն ալ Կղեմէս պապին կենդանութեանը գինի խմեց . կարդինալները ծունր դնելով՝ նոյնը ըրին , և աղաղակեցին թէ այնուհետև բա-

* Wars of Italy, II. p. 723.
† Cochlœus, p. 156.

բնպաշտ պապեր ու բարի կարդինալներ պիտի ըլլան , ո-
րոնք պիտի ջանան որ իրենց նախորդներուն պէս պատե-
բազմ չյարուցանեն : Պապ ընտրելու համար ժողով
մը կազմեցին . և պապը իր կարդինալներուն իմացընե-
լով թէ ինքը իր պաշտօնէն հրաժարիլ կուզէ , անմիջա-
պէս ամէնն ալ ձեռքերնին վեր առին ընտրութեան համար
ու բարձրաձայն գոչեցին . "Ողտեր պապ ըլլա՛յ , Ողտեր
պապ ըլլա՛յ" * : Երբէք այսպիսի կատարեալ միաբանու-
թեամբ քահանայապետ ընտրուած չէր : Այս ասանկ
խեղկատակութիւններ կընէին Վերմանացիք :

Պանիացիք այնքան դիւրաւ չէին թողուր եկեղեցա-
կանները : Ղեմէս է զանոնք "Լատիշիկ" անուաներ էր ,
ու լիակատար ներողութիւն մը տուեր էր զանոնք սպան-
նողներուն համար : Ես պատճառաւ խիստ շատ կատղեր
էին անոնք : Ես անկեղծ ուղղափառները սոսկալի տան-
ջանքներով կըմահացընէին Ծայրագոյն աստիճանի եկե-
ղեցականները , անոնց ինչքը գուրս հանելու յափշտա-
կելու համար . անոնք ոչ աստիճանին նայեցան , ոչ սե-
ռին , ոչ ալ հասակին : Որդ՝ տասը օր աւարառութիւնը
տևելէն ետև , և տասը միլիոն ոսկի գանձկան կողոպտե-
լէն ու հինգ հազարէն մինչև ութը հազար անձինք սպա-
նուելէն ետև , խաղաղութիւնը կամաց կամաց նորէն
հաստատուիլ սկսաւ :

Այսպէս սպառեցաւ ոչնչացաւ քահանայապետական
քաղաքը ան երկար ու դառն աւարառութեամբը . և ան
փառքն ու պարծանքը՝ որով Հռոմ աշխարհ լեցուցեր
էր վեհշտասաներորդ դարուն սկիզբէն , քանի մը ժամու
մէջ նետմացաւ : Ման մը չկրցաւ աս ամբարտաւան քա-
ղաքը պատուհասէն ազատելու . ոչ ալ իր թշնամիներուն
բաղձանքը : "Այս չեմ ուզեր որ Հռոմ այրի , կաղաղակէր
Ողտեր . ատ բանը մեծ եղեռն գործ մըն է" : Ներանկատ-

* Cochlœus. p. 156.

նի վախերը աւելի սաստիկ էին. "Կրգողամ կրսէր մատենագրաններուն համար. գիտեմ թէ որքան աւելի են գրքերը Ըրէսին"* : Սակայն Խարնկարգողներուն աս բաղձանացը հակառակ՝ ժ. Լեոնին քաղաքը Ըստուծոյ դատապարտութեանը տակն ինկաւ :

Ինկ կղեմէս Ե Սուրբ Ըրէշտակի բերդին մէջ պաշարուած, և վախնալով թէ գուցէ թշնամին իր ականներովը օգը թռցունէ իր պատսպարանը, վերջապէս հաշտութեան կիջաւ : Կարոլոս Ինգերորդին դէմ ըրած ամէն գաշնակցութիւնները մերժեց, և բանտարգեալ մնալու յանձնառու եղաւ, մինչև որ չորս հարիւր հազար ոսկի գահնկան հատուց բանակին : Ընտարանական Ըրբիտանեալք զարմանքով նայեցան Տէրոջը աս գատաստանին վրայ : "Ինչ ատանկ է, կրսէին, Յիսուս Ըրիստոսի տէրութիւնը, որ երբ կայսրը կըհալածեր զՅուտեր պապին համար, պարտաւորեցաւ Լուտերին տեղը պապը կործանել : Ամէն բանները Տէրոջը կըծառայեն, և իր թշնամիներուն դէմ կըգառնան" † :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ը Ի յիրաւի Խարնկարգութիւնը Հանդստութեան տարիներու կարօտ էր որ աճի ու զօրութիւն ստանայ. և անիկայ չէր կրնար խաղաղութիւն վայելել՝ թէ որ իր մեծ թշնամիները իրարու հետ չմարտնչէին : Ըս բանը միայն քանի մը ամսուան վաստակ չէր, այլ 1526էն մինչև 1529 Գերմանիայի մէջ հանդարտութիւն մը կար, ուրկից Խարնկարգութիւնը ժամանակ գտաւ կարգի գրուե-

* Ըրէս՝ նախնի Հռոմայեցւոց պատերազմի յաստուածն էր :
† L. Epp. III, p. 188.

լու և տարածուելու : Հիմա մէկ նոր սահմանադրութիւն պիտի տրուէր Նորոգեալ Եկեղեցիին :

Պապական լուծը խորտակուած ըլլալով՝ պէտք էր որ եկեղեցական կարգաւորութիւնը նորոգ հաստատուի : Այլ անհնարին էր վերատին եպիսկոպոսներուն ձեռքը յանձնել իրենց վաղեմի իշխանութիւնը . քանզի առ ամենայն եպիսկոպոսները կը հաստատէին թէ իրենք յատկապէս պապին պաշտօնեաներն են : Ասոր որոշ հարկ եղաւ նոր կարգադրութիւն մը ընելու , որ չըլլայ թէ Եկեղեցին անիշխանութեան մէջ իյնայ : Հոս անատոնը աւերտարանական ազգերը յայտնապէս բաժնուեցան պապական իշխանութենէն որ շատ դարեր ծառայութեան մէջ պահեր էր բովանդակ Քրիստոսքը :

Ազգէն ժողովը երկու անգամ իր բաղձանքը յըղուց որ Եկեղեցւոյ Խարհկարգութիւնը՝ ազգային գործ մը ըլլայ . բայց կայսրը , պապը ու քանի մը իշխաններ առանիս դէմ կեցեր էին . ասոր համար Ափայրի ժողովը իրաքանչիւր կառավարութեան յանձներ էր ան գործը որ ինքնին գլուխ հանելու կարող չեղաւ * :

Այլ անոնք ինչ սահմանադրութիւն հաստատելու էին պապականութեան տեղը :

Ընդարձ կրնային անոնք պապը նուաճելով՝ Եպիսկոպոսական կարգը պահել . ասիկայ կործանուելու վրայ եղած դրութեանը խիստ մօտն էր :

Այլ ասոր հակառակ կրնային վերատին կանգնել եկեղեցական կարգադրութիւնը աստուածային Խանին իշխանութեանը ապաւինելով , ու քրիստոնեայ ժողովրդոց իրաւունքները վերստին հաստատելով : Ասիկայ Հռոմէական դրութենէն ամենէն հեռաւորն էր : Ասկ առ երկու վերջին ծայրերուն մէջ միջին եղանակներ կային :

Երկրորդը Օգսբիւրկի դրութիւնն էր . բայց Օգսբիւրկի

* Տե՛ս երես 235 :

բարեկարգողը լինելի կատարած չէր զանիկայ . որովհետև ինքը բոլոր Ակեզեցին չհրաւիրեց որ իրենց իշխանութիւնը բանեցընեն , այլ բաւական համարեցաւ միայն երկու հարիւր հոգի ժողվել և անոնց խորհրդովը ընել ամէն բան :

Սակայն Օսմինկլի դժուարին երևցածը՝ անհնարին բան մը չէր , կրնար կատարուիլ . և յիրաւի կատարուեցաւ ալ : Իշխանին մէկը չխորշեցաւ ան բանէն որ հասարակապետութիւնները անգամ զարհուրեցուցեր էր : Ասիկայ Նեստոսի փիլիպպոսն էր , որուն ձեռնարկեց համարձակութեանը՝ իշխաններէն մէկը չէր հաւասարեր . ինքը ուշիմութեան կողմանէ Անկոնացի փիլիպպոսին նմանեցաւ , և քաջասրտութեան կողմանէ անոր որդւոյն Ղէքսանդրի : Փիլիպպոս համոզուեր էր թէ կրօնքը վերջապէս իր պարտուպատշաճ զօրութիւնը ստանալու վրայ է . և փոխանակ ժողովուրդը գրգռող գործողութեանը դէմ կենալու , ինքն ալ միաբանեցաւ նոր գաղափարներուն հետ :

Փիլիպպոս հազիւ թէ իր զօրութիւնը ցրցուցեր էր Ափայրի Յողովին մէջ , որ ատեն միտքը հաստատեց որ իր ժառանգական երկիրներուն բարեկարգութեանը հոգ տանի : Իր աներկիւղ բնաւորութեանը հաճելի եղաւ Օսիցերիի բարեկարգութիւնը : Ինքը Ափայրի մէջ բարեկամացեր էր Աթրասպուրկի փոխանորդին՝ Յակովբոս Աթուրին հետ . ասիկայ խօսք բացեր էր իրեն Վիւնեօնացի Ֆրանսիս Ղամպերթին վրայով , որ անատեն Աթրասպուրկի մէջն էր : Ղամպերթի քաղցր ու հաստատուն բնաւորութեամբ մը Լարատային տաքութեանը վրայ աւելցուցեր էր Լիսխային յարատեւութիւնը : Վաղղիայի մէջ ինքն էր նախ և առաջ վեղարը մէկդի ձգողը , ու անատենէն՝ի վեր անգադար կրջանար որ կատարեալ բարեկարգութիւն մը ըլլայ Ակեզեցիին մէջ : "Դառջները երբոր կեղծաւոր մլին էի , կըսէր ան , առատութեամբ կապրէի . հիմա չափով կուտեմ իմ ամէն օրուան հացս

ընտանեացս հետ . բայց լաւագոյն կը համարիմ այդքան
ըլլալ Ալրիստոսի թագաւորութեան մէջը , քան թէ ոսկւոյ
առատութիւնը ունենալ պապին զեղխալից բնակարաննե-
րուն մէջը" : Իշխանը տեսաւ որ Լամպերթ ճիշդ իր փնտը-
ռած մարդն է , և հրաւիրեց զանիկայ իր պալատը :

Ուստի Լամպերթ՝ Նասէի բարեկարգութիւնը պատ-
րաստելու փափագովը , Հարիւր Քիսունըութը նախադա-
սութիւններ գրեց , ու անատնի սովորութեանը համե-
մատ՝ դռներուն վրայ կախեց :

Ա՛ղվաղակի բարեկամներ ու թշնամիները խուռն բազ-
մութեամբ անոնց բոլորտիքը դիզուեցան : Պապականնե-
րէն ոմանք ուզեցին վար առնել պատռտել զանոնք , բայց
աւետարանական քաղաքացիք թոյլ չտուին , և ժողով
մը ընելով հասարակաց հրապարակին մէջ՝ ան առաջար-
կութիւններուն վրայ վիճաբանեցան , զանոնք քննեցին ,
փաստերով հաստատեցին , ու պապականաց բարկութեա-
նը վրայ ծիծաղեցան :

Հոկտեմբերի 21 , առաւօտեան ժամը եօթնին՝ Հօմ-
պուրկի մայր եկեղեցւոյն դռները բացուեցան , ու իրա-
րու ետևէ ներս մտան եպիսկոպոսները , վանահայրերը ,
քահանաները , կոմսերը , ասպետները ու քաղաքներուն
փոխանորդները . անոնց մէջն էր նաև փիլիպպոս՝ Լյ-
կեղեցւոյ առաջին անդամին վայելուչ եղած պատուովը :

Լամպերթ՝ իր նախադասութիւնները բացատրելէն ու
փաստերով հաստատելէն ետև՝ ըսաւ . "Ով որ անոնց
դէմ ըսելիք մը ունի , թող ոտքի վրայ ելլէ" : Նախ
խորին լռութիւն մը եղաւ հոն . բայց ի վերջոյ Նիկո-
ղայոս Ֆերպէր՝ Պարպուրկի Ֆրանչիսկեանց մեծաւորը ,
որ 1524ին Հռոմայ պաշտպանած փաստին վրայօք խօ-
սելով՝ թախանձանօք աղաչեր էր Իշխանին որ իր սուրը
հերետիկոսներուն դէմ վերցընէ , խօսիլ ոկսաւ՝ գլուխը
կախած ու ակնկոր . բայց որովհետև անիկայ վկայութիւն

կրթեր էր Ապոստինոսէն, Պետրոս Լամպարտէն և ուրիշ վարդապետներէն, Յիսուսը ըսաւ անոր. "Ալ յառաջ բերիր մարդոյ անհաստատ խօսքերը, հապա Աստուծոյ խօսքը՝ որն որ միայն կը հաստատէ ու կը զօրացընէ մեր սրտերը": Ֆրանչիսկեանը շփոթած տեղը նստաւ՝ ըսելով, "Աստիկայ պատասխան տալու տեղը չէ": Այսու ամենայնիւ նորէն սկսաւ վիճաբանութիւնը, և Լամպերթ Հարաւային բոլոր ջերմութիւնը ցուցընելով՝ անանկ զարմացուց իր թշնամին, որ մեծաւորը զարհուրելով ան խօսքերուն վրայ, զորոնք ինքը կանուանէր "Հայհոյութեան որոտումներ ու ամբարշտութեան փայլակներ", տեղը ներս տաւ կրկին աս խօսքերը ըսելով, "Աստիկայ պատասխան տալու տեղը չէ":

Օրուր տեղը Ֆայկէ ատենադպիրը կիմացընէր անոր թէ ամէն մարդ կատարեալ ազատութեամբ իրաւունք ունի իր կարծիքը հաստատելու. զուր տեղը նոյն ինքն Յիսուսը կըպօռար թէ Աւկեղեցին ճշմարտութեան համար կըհառաչէ. լուսինը Հռոմայ պատմագրաները եղած էր, Ալ իճաբանութենէն քիչ մը առաջ քահանային մէկը ըսեր էր. "Ես պիտի պաշտպանեմ քաւարանին վարդապետութիւնը". մէկ քահանայ մըն ալ ըսեր էր. "Ես պիտի դէմ խօսիմ նախադասութեանց վեցերորդ յօդուածին, (ճշմարիտ քահանայութեանը վրայ"). և մէկ ուրիշն ալ աղաղակեր էր. "Ես պիտի ջրեմ տասներորդ յօդուածին խօսքերը (պատկերաց վրայ"). բայց հիմա անոնք ամէնն ալ պապանձեր էին:

Ասոր վրայ Լամպերթ ձեռքը ձեռքին վրայ բերելով՝ Հաբարիային գէս աղաղակեց. "Ըհնէ՛ր է Իսրայէլէ Տէր Աստուածը, ոչ ձեզի այցելութիւն եղեր ու ձեր ծողովրդին ներելութիւն ըներ"*:

Իրեք օր վիճաբանութիւն ըլլալէն ետև՝ որ ատեն շա-

* Ղուկ. Ա. 68:

բունակ յաղթող եղաւ աւետարանական վարդապետութիւնը, մարդիկ ընտրուեցան և գործակալ կարգեցան որ Աստուծոյ Խանին համեմատ Եսսէի Եկեղեցիները բարեկարգեն։ Անոնք իրենք օրէն աւելի աս գործին մէջ պարապելէն ետև՝ յանուն սիւնհոդին հրատարակուեցաւ իրենց նոր սահմանադրութիւնը։

Հետ յարմար է որ Խարեկարգութեան յառաջ բերած առաջին եկեղեցական սահմանադրութիւնը պատմութեան մէջ յիշատակուի. վասն զի ան օրինակ մը եղած էր անատեսը Հրիստոնեայ ժողովրդոց նոր Եկեղեցիներուն*։

Ասոր սահմանադրութեանը հիմնական սկզբունքն է Եկեղեցիին ինքնակամ օրինադրութիւնը կամ ինքնիշխանութիւնը. Եկեղեցիէն՝ այսինքն Տէրոջը անունով Եկեղեցին ներկայացընող հաւաքեալ բազմութենէն կը ծագի աս օրինադրութիւնը. ոչ տէրութեան ոչ ալ իշխանի անուն յիշուած է անոր յառաջաբանութեանը մէջ†։ Փիլիպպոս գոհ ըլլալով որ իր վրայէն ու ժողովուրդին վրայէն վերցուց օտար քահանայի մը լուծը, ինքզինքը անոր տեղը դնելու բաղձանք չունէր. և բաւական կը սեպէր յարտաքուստ խնամակալութիւն մը ընելը՝ որն որ հարկաւոր էր կարգադրութիւնը պահպանելու համար։

Ասոր սահմանադրութեանը մէջ երևցած երկրորդ գլխաւոր հանգամանքը՝ անոր կառավարութեան ու աստուածային պաշտօնին պարզութիւնն է։ Ժողովը կաշաչէ յաջորդ սիւնհոդներուն որ բազմաթիւ արարողութիւններով Եկեղեցիները չբեռնաւորեն. "վասն զի՝ ուր որ կարգադրութիւնները շատ են, հոն անկարգութիւնները չա-

*Schminke, Monumenta Hassiaca, vol · II, p. 588. Pro Hassiæ Ecclesiis, et si deinde nonnullæ aliæ ad idem nostro exemplo provocarentur".

† Synodus in nomine Domini congregata. Ibid.

փազանց են»։ Ընոնք մինչև անդամ չէին ուզեր որ այլ ևս երգեհոններ գործածուին եկեղեցիներուն մէջ. քանզի կըսէին թէ՝ «պէտք է որ մարդիկ լսածնին հասկընան»։ Արդարև միտքը որչափ աւելի հակամիտ մէկ կողմին, այնքան սաստկագոյն ընդդիմութիւն կունենայ հակառակ կողմին, երբոր անկից բաժնուած է։ Եկեղեցին անատեսը կրօնքի արարողութիւններուն վերջին աստիճանէն՝ պարզութեան վերջին ծայրը անցաւ։ Ահա ասոնք են աս սահմանադրութեան գլխաւոր կանոնները։

«Եկեղեցին միայն իր Ընքնակալ Հովիւին Յիսուսէն կըընայ սորվիլ ու կառավարուիլ։ Ով որ ուրիշ ինչ և իցէ խօսքի ապաւինի՝ Եկեղեցիէն դուրս պիտի ձգուի։

«Ամէն բարեպաշտ մարդ որ Աստուծոյ Յիսուսովը վարժուած է, ինչ որ ըլլայ իր վիճակը՝ կրնայ եպիսկոպոս ընտրուիլ թէ որ ցանկայ անոր. քանզի անիկայ՝ ի ներքոստ Աստուծմէ կանչուած է։

«Ամէն բնաւ մէկը չհաւատայ թէ եպիսկոպոս ըսելով՝ Աստուծոյ Յիսուսին պարզ պաշտօնեայէն ուրիշ բան մը կըհասկընամք։

«Եկեղեցական պաշտօնեաները ծառայ են, ու հետևաբար պէտք չէ որ անոնք տէր՝ իշխան կամ կառավար ըլլան։

«Ամէն հաւատացեալք մէկտեղ հաւաքուին ու ընտրեն իրենց եպիսկոպոսները ու սարկաւագները։ Ուրաքանչիւր Եկեղեցի իր հովիւը ընտրէ։

«Եպիսկոպոս ընտրուածները թող իրենք եպիսկոպոսներու ձեռնադրութեամբը իրենց պաշտօնին կարգուին. սակայն սարկաւագները թող Եկեղեցիին երէցներէն ձեռնադրութիւն ընդունին, թէ որ եպիսկոպոսները ներկայ չըլլան։

«Ամէ որ եպիսկոպոս մը իր հնչտասիրութեամբը, կամ իր փառաւոր հանդերձներովը, կամ իր թեթևաբարոյ ընթացքովը գայթակղութեան պատճառ մը ըլլայ Եկեղեցիին, և թէ որ ան խրատուելէն ետև իր վարքը չուղղէ, թող Եկեղեցին լուծէ զանիկայ իր պաշտօնէն։

"Իւրաքանչիւր Եկեղեցի իր եպիսկոպոսը այնպիսի վճռակի մը մէջ պահէ որ ան կարող ըլլայ իր ընտանեօքը սպրիլ ու հիւրասէր ըլլալ, ինչպէս որ սուրբն Պօղոս կըպատուիրէ. բայց եպիսկոպոսները թող բան մը չպահանջեն իրենց պատահական պարտաւորութիւններուն համար *:

"Ամէն Սիրակի՝ բոլոր հաւատացեալ այր մարդիկ թող յարմար տեղ մը ժողովուին որ իրենց եպիսկոպոսին հետ Աստուծոյ խօսքին համեմատ Եկեղեցիին ամէն գործքերը կարգադրեն. և Եկեղեցիին գայթակղութեան առիթ եղողները հաղորդակցութենէ զատեն. վասն զի Քրիստոսի Եկեղեցին երբէք առանց այս իշխանութեանը եղած չէ:

"Ինչպէս որ շաբաթական ժողով մը հարկաւոր է մասնաւոր Եկեղեցիներուն կարգադրութեանը համար, նմանապէս պէտք է որ ընդհանուր ժողով մը ըլլայ ամէն տարի տերութեան մէջ եղած բոլոր Եկեղեցիներուն կարգադրութեանը համար:

"Ժողովները ամէնն ալ՝ տարեկան ժողովին անդամներն են. բայց ասոնցմէ զատ իւրաքանչիւր Եկեղեցի իր անդամներէն Ժողով Սրբով ու հաւատքով լեցուն մէկը ընտրելու ու փոխանորդ կարգելու է ժողովին իրաւասութեանը վերաբերեալ ամէն բաներուն համար:

"Տարող տարի իրեք քննիչներ ընտրուին որ երթան բոլոր Եկեղեցիները աչքէ անցընեն, եպիսկոպոսութեան համար ընտրուածները քննեն, ընդունելի եղածները իրենց պաշտօնին կարգեն ու ժողովին վճիռներուն գործադրութեանը հոգ տանին" †:

Ա՛ս առաջին աւետարանական սահմանադրութիւնը՝

* Այսինքն՝ բացի եկեղեցւոյ մէջ կատարած պաշտօններէն, երբոր անոնք մէկ տեղէ մը կանչուին թէ՛ հիւանդի համար աղօթք ընելու և թէ ուրիշ հոգևոր պաշտօն մը կատարելու, բնաւ ստակ չառնուն: Թրգ.

†Schminke, Monumenta Hassiaca, cap. 2, 15, 18, 21, 23.

անշուշտ եկեղեցական իշխանութիւնը գրեթէ գլխովին ժողովրդոց ձեռքը ձգած է. բայց սակայն քանի մը կանոններ կային մէջը՝ որ կարող էին հետզհետէ ասոնց իշխանութիւնը պակասցընել: Ուրանցի եղբը վեց հնգենաւոր վերատեսուչներ դրուեցան ասոնց տարեկան քննիչներուն տեղը, (որոնք առաջին կարգադրութեանը նայելով՝ կրնային եկեղեցւոյ պարզ անդամներ ըլլալու.) և ինչպէս որ վերը նշանակուեցաւ, թէ ասոնց վերատեսուչներուն ձեռքը և թէ կառավարութեան կողմէն հետզհետէ ներս մտած կանոնները առ սակաւ սակաւ տկարացուցին Հոսէի եկեղեցիներուն եռանդը ու անկախութիւնը:

Մէկ մեծ խնդիր մը երևան ելաւ, թէ արդեօք ասոնց սկզբունքները պիտի ընդունուին Արեւելքի եկեղեցիներէն:

Ամէն բան կըցուցընէր թէ անոնք պիտի ընդունուին: Նաւտենի ամենէն բարեպաշտ մարդիկը խորհեցան թէ եկեղեցական իշխանութիւնը յառաջ կուգայ եկեղեցւոյ անդամներէն: Ան ինքն Լուտեր յառաջագոյն 1523ին ասոնց վարդապետութիւնը գաւաներ էր: Պոհեմիայի Վալդեքաթինեանք բառնողները երբոր տեսան թէ իրենց եպիսկոպոսները իրենց հոգևոր պաշտօնեաներ չեն տար, համարձակեցան մինչև անգամ առաջին դատարկաշրջիկ քահանան իրենց պաշտօնեայ ընելու: "Թէ որ հոգևոր հովիւներ ատանալու ուրիշ միջոցներ չունիք, գրեց անոնց Լուտեր, հոգ չէ՝ առանց հովիւի մնացէք, և թող իւրաքանչիւր ընտանիքին մեծը Աստուած կարդայ իր տանը մէջ ու իր զաւկընները մկրտէ հառաչանօք փափագելով Երկնային սեղանին համար, ինչպէս որ Հրեայք Բաբելոնի մէջ կըհառաչէին Երուսաղէմին համար *: Պապին օրհնութիւնը քահանաներ կըյօրինէ ուշ Աստուծոյ՝ հապա Սատանային, որոնք կըձեռնադրուին մի մի-

* L. Opp. lat. II, p. 363.

այն ան բանին համար որ ոտքի տակ առնեն զՅիսուս Քրիստոս , իր պատարագը ունայնացընեն ու իր անուամբը մեռացածին պատարագներ վաճառեն աշխարհի : Արդիկ միայն ընտրութեամբ ու կոչումով հոգևոր պաշտօնեայ կըլլան , ու ան ալ պարտի աս հետագայ կերպովս կատարուիլ :

'Նախ' աղօթքով գՅատուած խնդրեցէք , ապա մէկտեղ հաւաքուելով' ամէն անոնց հետ որ սրտերնին Յատուած շարժած է , յանուն Տեառն ընտրեցէք զանիկայ կամ զանոնք որ գուք աս պաշտօնիս կարգուելու յարմար կը դատէք : Յետոյ ձեր մէջէն թող մեծերը ձեռքերնին անոնց վրայ դնեն ու յանձնեն զանոնք ժողովուրդին ու Եկեղեցիին" * :

Նուտեր՝ այսպէս պատուիրելով որ միևնակ ժողովուրդը կարգէ իր հովիւները , ժամանակին հարկաւորութեանցը գլուխ ծռեց : Հարկ էր որ հոգևոր պաշտօնէից կարգը սահմանուի . բայց որովհետև աս պաշտօնէից կարգը չկար , վասն որոյ հնար չէր որ Յատուծոյ պաշտօնեաներուն ընտրութիւնը՝ պաշտօնէից վաւերական հաւանութեամբը կատարուի :

Բայց մէկ ուրիշ հարկաւորութիւն մըն ալ կար , որ նմանապէս իրերուն վիճակէն ծագելով , պիտի յօժարեցընէր զՆուտեր իր հիմնած սկզբունքներէն խոտորելու :

Կներմանական Հարեկարգութիւնը հազիւ ուրեմն կըրնայ ըսուիլ թէ ստորին աստիճանի մարդոցմէն սկսած ըլլայ , ինչպէս որ եղաւ Հելվետիայի ու Վաղդիայի մէջ . և Նուտեր շատ քիչ գտաւ ան քրիստոնեայ անձինքը՝ որոնք իր նոր սահմանադրութիւնը 'ի գործ դնելու էին : Եկեղեցիին անդամներն էին տգէտ մարդիկ , ինքնահաւան քաղաքացիք , որոնք իրենց պաշտօնեաներուն պիտոյքը անգամ չէին ուզեր հոգալ . ուստի ինչ գործ կրնար կատարուիլ աս տկարամիտներուն ձեռքովը :

* L. Opp. lat. II, p. 370.

Ի վերջ այսր ամենայնի՝ թէև ժողովուրդը անտարբեր էր, իշխանները այնպէս անհոգ չէին. անոնք պատերազմին ճակատը կեցան ու ժողովի մէջ ամենէն առաջին տեղը բազմեցան: Ինկեղեցին Քրիստոնեաներէն բազկացեալ է, ու ինչ աստիճան անձինք որ ըլլան անոնք՝ թէ բարձր և թէ նուաստ, անոր մէջ կընդունուին: Նուաթերի գտած քրիստոնեաները յատկապէս բարձրաստիճան անձինք էին. ուստի անիկայ ժողովուրդին փոխանորդ կարգեց իշխանները, և այնուհետև կառավարութեան ներգործութիւնը գլխաւոր սկզբունքներէն մէկը եղաւ ազետարանական Ինկեղեցւոյ սահմանադրութեանը մէջ:

Նարեկարգողին միտքն ան էր որ աս իշխաններուն խնամակալութիւնը միայն ժամանակաւոր ըլլայ: Հաւատացեալք անատեները գրեթէ տղայութեան մէջ ըլլալով՝ անոնց մէկ խնամակալու մը պէտք եղած էր. բայց Ինկեղեցին չափահաս ըլլալուն թուականը հասնելու էր, ու անով անոր աղատութիւնն ալ պիտի գար:

Արա՛ է որ անատենները քաղաքական իշխանի օգնութեանը դիմելը հարկաւոր էր, բայց ետքը զանազան գժուարութիւններու պատճառ եղաւ աս բանը, որոնց մէկը միայն կընշանակեմք հոս: Նրբոր Հետարանական գրութիւնը տէրութեանց ու ազգերուն խառնուելու գործ մը եղաւ, ընդհանուր ըլլալէն դադրեցաւ ան: Նուաւորութեան նոր հոգին կարող էր բոլոր երկրիս երեսը նորոգելու. բայց սակայն Հետարանականք՝ փոխանակ նորանոր շաւիղներ բանալու, և փոխանակ բոլոր Քրիստոնեայ ժողովրդոց նորոգութեանը ու բովանդակ աշխարհի գարձին փափագելու, ջանացին որ կարելի եղածին չափ իրենք հանգիստ բնակին Կերմանական դքսութեանց քանի մը երկիրներուն մէջ: Աս երկչոտութիւնը՝ որ խոհեմութիւն կըկարծէին, մեծ վնաս հասցուց Նարեկարգութեան:

Հա այսպէս՝ Նարեկարգողները Ինկեղեցւոյ կարգա-

դրութեանը վրայով խորհեցան , ու Լուտեր ալ ձեռնամուխ եղաւ առ գործիս . քանզի թէև ինքը մանաւորապէս շահատակողն էր ու Կալվին կարգադրողը , այսու ամենայնիւ Ըստուծոյ առ երկու ծառաներուն վրայ պակաս չէին ան երկու հանգամանքները , որոնք որչափ որ հարկաւոր են տէրութեանց հիմնադիրներուն , նոյնչափ ալ հարկաւոր են Եկեղեցւոյ բարեկարգողներուն :

Պէտք էր հոգևոր պաշտօնատարաց նոր կարգ մը սահմանադրել . վասն զի քահանաներէն շատերը որ պապականութենէն հրաժարեր էին , բաւական անպատ էին Բարեկարգութեան կողմը բռնելը , առանց զգալու Ա՛շմարտութեան արբարար զօրութիւնը : Մինչև անգամ մէկ ժողովրդապետական թեմի մը մէջ քահանան Լեւտարանը կը քարոզէր իր գլխաւոր Եկեղեցիին մէջ , ու պատարագ կընէր մեկնելուն մէջը * : Հայց ուրիշ աւելի հարկաւոր բան մըն ալ կար . այսինքն՝ պէտք էր Վրիստոնեայ ժողովուրդ մը կազմել : "Ո՛հ , ըսաւ Լուտեր Բարեկարգութեան քանի մը կուսակիցներուն համար , առնենք Հռովմէական վարդապետութիւնները ու ծէսերը ձգեցին , և մերինները ծաղր կընեն" † :

Լուտեր ետ չքաշուեցաւ առ երկու հարկաւոր գործքերէն . այլ անոնց համար պէտք եղած միջոցներն ալ 'ի գործ դրաւ : Եկեղեցիներուն ընդհանուր այցելութիւն մը ընելու հարկաւորութիւնը տեսնելով՝ առ նիւթիս վրայ նամակ գրեց կայսրընտրին 22 Հոկտեմբերի , 1526ին՝ այսպէս ըսելով . "Ձեր Արձրութիւնը խնամակալու ընտրելով մանկանց ու ան ամէնուն որ անձերնուն խնամք տանիլը չեն գիտեր , պէտք է որ իրենց հովիւներ ու դպրապաւուններ չուշադ բնակիչները ստիպէ շնորհաց միջոց-

* Seck . p . 102.
† L . Epp . III, p . 225.

ները ընդունելու , ինչպէս որ անոնք կրօտիպուին ճամբաններուն վրայ , կամուրջներուն վրայ , և ուրիշ այսպիսի գործքերու մէջ աշխատելու : Պապական կարգադրութիւնը խափանուած ըլլալով՝ ձեր պարտականութիւնն է աս բաները կարգին դնել . ուրիշ մէկը հոգ չտանիր անոնց վրայ . վասն զի ոչ կրնայ և ոչ ալ պարտական է աս բանիս ձեռք զարնել : Ուրեմն չորս հոգի խրկէ բոլոր երկիրը այցելութիւն ընելու . թող անոնց երկուքը քննեն նային տաճանորդները ու եկեղեցական կալուածքները . և երկուքը թող հոգ տանին քարոզուած վարդապետութեանը , դպրատանց , Եկեղեցիներուն և հովիտներուն վրայ" : Այս խօսքերը կարդալով՝ բնականաբար կըհարցընեմք , թէ որ Եկեղեցին առաջին դարուն առանց իշխաններու օգնութեանը կարգադրուեցաւ , վերջտասաներորդ դարուն չէր կրնար առանց անոնց բարեկարգուիլ :

Լուտեր միայն գրով իշխանին ձեռնտուութիւնը խնդրելը բաւական չսեպեց . իր սիրտը կրցաւէր երբոր կը տեսնէր թէ ան պալատականները՝ որոնք Փրիդերիկոս կայսրընտրին առնը Նարեկարգութեան սաստիկ թշնամի ցուցրեր էին ինքզինքնին , հիմա կըվազեն , "կըխաղան , կրնդան , կրցաթկեն" , ինչպէս որ ինքը կըսէր , Եկեղեցւոյ աւարը առնելով : Ուստի աս սոյն տարուան վերջը որ առեն կայսրընտիրը Լիդդէմպէրկ եկաւ , անմիջապէս Նարեկարգողը անոր պալատը գնաց , և գրանը մէջ կայսրընտրին իշխանազուն որգւոյն պատահելով՝ գանգատեցաւ անոր . յետոյ մտիկ չընելով անոնց որ զինքը արգիլել կուզէին , բռնի անցաւ գնաց անոր հօրը ննջելու սենեակը , և խօսելով կայսրընտրին՝ որ այսպիսի անակընկալ այցելութեան մը վրայ զարմացած կրկենար , աղաչեց իրեն որ Եկեղեցւոյ չարիքներուն առջին առնելու միակ ճարը գտնէ : Եկեղեցիներուն այցելութիւնը որոշուեցաւ , և Անլանկատնին ապսպրուեցաւ որ հարկաւոր կանոնները գրէ :

1526ին՝ Լուտեր հրատարակեց իր "Վերմանական պատարագ" ըսուած գիրքը, որով ընդհանրապէս նշանակեց եկեղեցական պաշտամունքի կարգադրութիւնը։ "Ընդմարթու աւետարանական ժողովները՝ կըսէր, չէ՛ թէ հրապարակաւ՝ խառնիխուռն՝ ամէն տեսակ մարդիկը անոր մէջ ընդունելով կըհաստատուին, այլ բարեպաշտ քրիստոնեաներէ կըբաղկանան, որոնք իրենց վարքովը ու խօսքովը Աւետարանը կըդաւանին, և որոնց մէջ թէ որ անարժան անդամներ գտնուին՝ կրնամք յանդիմանել ու հաղորդակցութենէ զատել՝ Քրիստոսի կանոնին համեմատ։ Այս չեմ կրնար ասանկ ժողովներ սահմանել, որովհետև անոնց մէջ դնելու մէկը չունիմ, բայց թէ որ բանը կարելի ըլլայ, անշուշտ աս պարտականութիւնը պիտի կատարեմ"։

Եւ Մելանկտոն աս կանոնները դրելու կաշխատէր, չէ՛ թէ կարծելով որ երկրպագութեան լաւագոյն երևցած եղանակը պիտի ներկայացընէ Եկեղեցիին, այլ կարելի եղած եղանակը միայն, որչափ որ ժամանակին պարագաները կընեբէին։

Վերմանական Բարեկարգութիւնը անաւանը կարելի եղածին չափ կարգադրութիւն ըրաւ։ Պահպանիչ սկզբունք մը դրուեցաւ բարեկարգիչ սկզբունքին տեղը։ Մելանկտոն վերատեսուչներէն մէկուն գրեց. "Կաղաչեմ, հին արարողութիւններէն որքան որ կրնաս պահել՝ պահէ։ Նոր ձեւութիւն մի՛ ըներ, վասն զի ամէն նորաձեւութիւն ջնաստակար է ժողովուրդին"։

Այսպէս որոշ անոնք պահեցին Լատինական պաշտամունքի կարգը և արարողութիւնները, քանի մը Վերմանները երգեր խառնելով անոնց հետ. մէկ տեսակէն Հաղորդութիւն տալը միայն անոնց որ ըսած սովորութեան խիղճ կընէին երկու տեսակէն ընդունիլ. քահանային խոստովանիլը առանց ամենևին պարտք դնելու. շատ սրբոց տօնախմբութիւնները, եկեղեցւոյ մէջ գործածուած

պետաները և ուրիշ ծէսեր, "որոնք՝ կըսէր Անլանկտոն, ամենևին վնաս մը չունին. Ովսիոկլ ինչ որ կըսէ թող ըսէ" *: Նա ան նոյն ատենը՝ Կարեկարգութեան վարդապետութիւնները խոհեմութեամբ կը հրատարակէին:

Ընդարձակ պէտք է խոստովանիլ որ իրենուն պարագաները իշխանութիւն ունեցան առ եկեղեցական կանոնադրութեանցը վրայ. բայց կըպարտաւորէին որ առնլի Աստուծոյ Խօսքին իշխանութեանը հնազանդէին:

Գուցէ անատները Անլանկտոն իր ձեռքէն եկածը ըրաւ. սակայն հարկաւոր էր որ մէկ օր մը գործը նորոգ սկսանի ու վերստին իր նախնական կանոնին վրայ հաստատուի. և առ երևելի գործը Կալվինին պահուած էր:

Ընդ միջոցիս՝ թէ Հռովմայ և թէ Կարեկարգութեան կուսակիցները զարմացման մէջ էին: Ընտարանական քրիստոնեաներէն ոմանք կըսէին. "Ներ փաստը մատնուեցաւ. Յիսուս Քրիստոսի մեզի տուած ազատութիւնը՝ ի բաց առնուեցաւ":

Ալթրամոնդանիսդները† իրենց կողմանէ յաղթութիւն կըցուցընէին Անլանկտոնի չափաւորութեանը վրայ, ու կըկարծէին թէ անով կըհերքէ Ընտարանական վարդապետութիւնը. ու առ ալ՝ Կարեկարգութեան դէմ խօսելու առիթ մը եղաւ ձեռքերնին: Քոքլէոս "զարհուր-

* Corp. Ref. II, p. 910.

† Ընդ բառը՝ որ կրնշանակէ Լոան անդէն հոմը բնակողները, կըգործածուի պապական Եկեղեցւոյն ան անձինքը ցուցընելու համար, որ պապին անձնական անսխալականութիւնը կըբռնեն և իր պահանջմունքները մեծապէս կը յարգեն. որովհետև պապը այսպէս գերասահման յարգողները Ընդ պան լերանց միւս կողմը բնակողներէն էին, ինչպէս Խուալտիք և ուրիշները: Իսկ Վալդենսիք՝ Ալպեան, որ Ընդպան լերանց հիւսիսային կողմը կըբնակին, պապին այսպիսի չափազանց պահանջմունքը հաւանութիւն չէին տար: Ծանօթ. Թարգ:

րելի'' պատկեր մը հրատարակեց , ինչպէս որ ինքն ալ աս անունը կուտայ անոր , որուն մէջ կրտսեռւեր թէ Լուտերի վեղարին տակէն եօթնագլխեան հրէշ մը դուրս կելլէ նոյն ինքն Լուտերի տեղը : Ա՛ս գլուխներուն ամէն մէկը տարբեր երեսոյթ ունէր . ու ամէնը մէկտեղ կերևնային որ սոսկալի ու հակառակ խօսքեր արտասանելով՝ իրարու դէմ կրկռուին , իրար կըպատռեն ու կուլ կուտան * :

Ա՛րդ ընդհանուր այցելութիւնը սկսաւ : 1528ին՝ Հոկտեմբերի ու Նոյեմբերի մէջ՝ Լուտեր Ասքսոնիայի մէջ , Ասպատին Ա՛լթենպուրկի ու Յուիկաւի նահանգները , Ա՛նհալտեան Քուրինկիայի և Քուրին Ֆրանկոնիայի մէջ՝ եկեղեցական երեսփոխաններով ու քանի մը աշխարհական գործակիցներով գործը սկսան :

Ա՛սոնք մաքրեցին եկեղեցականները՝ գէշ վարք ունեցող քահանաները արձակելով . Եկեղեցւոյ կալուածոց մէկ մասը՝ հասարակութեանը պաշտամունքին վերաբերեալ ծախքերուն կարգեցին , և ճեռագործը յափշտակուելէն ապահովեցին . մենաստանները գոցեցին . ամէն տեղ միօրինակ դաստիարակութիւն հաստատեցին . և Լուտերի մեծ ու փոքր քրիստոնէականները՝ որ 1529ին 'ի լոյս ընծայուեցան , գուցէ ամէն գրուածքներէն աւելի օգնեցին Ա՛ռաքելոց նախնի հաւատքը ծաւալելու նոր Եկեղեցիներուն մէջ . մեծ քաղաքներուն հովիւները՝ Եկեղեցիներուն ու դպրատանց վրայ հոգաբարձու կարգեցին վերատեսուչի տիտղոսով . եկեղեցականաց ամուրի ճնալուն խափանումը հաստատեցին , և աստուածային Գանին պաշտօնեաները ամուսիններ ու հայրեր ըլլալով՝ ընտիր գերդաստաններ կազմեցին , ուրկից տարիներէն ետքը գիտութիւն՝ ճարտարութիւն ու լոյս տարածեցան հասարակութեանը մէջ : Եւ Ա՛սիկայ էր անշուշտ առաջին պատճառներուն մէկը՝ ո-

* Cochlœus, p. 169.

թով աւետարանական ազգերը մտաւորական ու բարոյական գերազանցութիւնը ունեցան :

Աթոռակիցի մէջ Ակնկալութիւնները կանոնադրութիւնը թէ գեան անկատար էր , այսու ամենայնիւ ան առիթին համար խիստ օգտակար հետեւանքներ պատճառեց : Ա՛ր բանը եղաւ , որովհետեւ Պատուոյ Խօսքը գերագոյն իշխանութիւն ունէր , և որովհետեւ ուր որ այս Խօսքը իր իշխանութիւնը բանեցընէ , երկրորդական սեռակնութիւնները ու գէշ սովորութիւնները կամաց կամաց բնաջինջ կըլլան : Այն իսկ խոհեմութիւնը որ ի գործ կըդրուէր , իրօք բարի սկզբունքէ մը կըծագէր : Նարեկարգութիւնները երբէք սահմանադրութիւն մը գլխովին չհերքեցին , անիկայ մերթութեան հետ խառնուած ըլլալուն համար : Օրինակի աղագաւ՝ անոնք չըսին թէ , "Խորհուրդները այլեւս հոն են , ուստից խորհուրդի մնամք . եկեղեցական պաշտօնէից կարգը խանգարեալ է , հերքեմք զանիկայ" . այլ անպիտանը հերքեցին ու պիտանին վերստին հաստատեցին : Ա՛ս խոհեմութիւնը Պատուոյ մէկ գործը ըլլալուն նշանն է , և որ երբեմն Պատեր թող ուտեր որ չարդը ցորենին հետ խառն մնայ , ուսենէ մը նաև կալվին ելաւ , և ուելի սրբեց մաքրեց Նրիստոնէական ցորենին կալը :

Եկեղեցական կանոնադրութիւնը՝ որ անուաներ Աթոռակիցի մէջ կրկատարուէր , զօրաւոր ներգործութիւն մը բրաւ Վերմանիոյ ընդհանուր երկրին վրայ , և Նեռատարանին վարդապետութիւնը խիստ մեծապայծ ընթացքով առաջ գնաց . և յայտնի խնացուեցաւ թէ ինչ է եղեր Պատուոյ նպատակը՝ որ Վերմանիոյ բարեկարգեալ վիճակներէն գործընկերով կայծակը՝ հօմնարարուր քաղաքին վրայ իջեցուց : Երբէք տարիները ուելի օգտակար եղած չէին , և Նարեկարգութիւնը ուշ միայն սահմանադրութիւն ընդու պարտպեցաւ , այլ իր վարդապետութիւնն ալ ընդարձակեց :

Լունէպուրկի ու Պրունսվիքի դքսութեանց երկիրները, կայսերական քաղաքներուն խիստ երևելիներէն շատը՝ ինչպես Նիւռնպէրկ, Ուլմ, Աֆրասպուրկ, Կոթինկէն, Կոսլար, Նօրտհաւսէն, Լիպէք, Պռեմէն և Համպուրկ, մատուռներէն մէմերը՝ կանթեղները վերցուցին և անոնց տեղը Աստուծոյ Խանին լուսապայծառ ջահը կանգնեցին։

Փուճ տեղը շփոթած կանոնիկոսները Եկեղեցիին իշխանութիւնը կրցուցընէին։ Պրեմէն և Համպուրկի բարեկարգիչը Յեսենհակէն պատասխան տուին թէ՝ "Ընդհնար է Եկեղեցիին իշխանութիւնը ընդունիլ, մինչև որ նոյն ինքն Եկեղեցին իր Հովիւին՝ Յիսուս Քրիստոսի չհնազանդի"*։ Համբանաս շատ տեղեր գնաց պտըտեցաւ որ կարգադրութիւնները վերջին կատարելութիւն մը տայ։

Վրանկոնիայի մէջ՝ Պրանտէպուրկի Վէորգ դուքսը՝ Ընտիք ու Պայսայդը բարեկարգելէն ետև, այսպէս գրեց իր վաղեմի խնամակալուին՝ Աստրիացի Ֆերտինանտոսին, որ անոր բարեկարգութեան ձեռնամուխ ըլլալը լսելուն՝ տրտմեր էր։ "Ձս բանը լրի Աստուծոյ հրամանովը, ուստի զի ան կը հրամայէ իշխաններուն որ ոչ միայն իրենց հպատակաց մարմիններուն՝ այլ անոնց հոգիներուն ալ խնամք տանին"։

Ընտեղեան Վրիսլանտիոյ մէջ 1527ին՝ Կաղանդին օրը Ոէսիոս անուն Համինիկեան մը իր վեղարը գլուխը անցուցած՝ Նուրտէնի եկեղեցւոյն ամպիոնը ելաւ, ու իմացուց թէ ինքը պատրաստ է Ընտաբանին վկայութիւններովը քանի մը նախադասութիւններ հաստատել։ Ոէսիոս իր ոչջամիտ փաստերովը Նուրտէնի Ընբրան պապանձեցընելով՝ իր վեղարը հանեց ամպիոնին վրայ դրաւ, և հաւատացելոց ցնծութեան աղաղակներովը վար իջաւ

*Seckend, I. p. 245.

ժողովրդոց մէջ մեռաւ : Ո՛չ ատ չանցաւ բովանդակ Փրիս-
լանտիա մէկդի ձգեց պապական կերպարանքը՝ ինչպէս որ
Անգլիոս ըրած էր :

Պէտքին մէջ Էդինսբեռի Պրանտէպուրկի կայսրընտ-
րին կինը՝ Լուտերի գործքերը կարդալով , Քրիստոսի
սահմանադրութեանը համեմատ՝ աղօրդութիւն առնելու
փափագ մը ունեցաւ . հոգևոր պաշտօնեային մէկը գաղտ-
նի կատարեց՝ աղօրդութեան խորհուրդը 1528ին՝ Օգոս-
կի տօնախմբութեան օրը . բայց իշխանուհին զաւկընե-
րէն մէկը կայսրընտրին իմացուց առ բանը : Յովակիմ
մեծապէս սրտմտեցաւ և իր կնոջը հրաման ըրաւ որ քանի
մը օր սենեակին մէջ գոցուի ինչ . առ ալ կըսուէր թէ
միտք ունի զանիկայ բանտարգելու : Ան իշխանուհին զուրկ
ձեռնով առնէն կերպ կրօնական մխիթարութիւններէ , և
հովիական քահանայից խարդախութիւններէն կաս-
կածելով՝ խորհեցաւ որ փախչելով ազատի . ու իր եղբօր-
մէն՝ Յանիմարքայի Քրիստիանոս Բ թագաւորէն օգնու-
թիւն խնդրեց , որ անատեններէն Կոպհակի մէջ կրբնա-
կէր : Ատ՝ մէկ մեռած գիշեր մը պատեհութիւն գտնելով՝
բերդէն դուրս ելաւ գիւղականի զգեստով , և մեռաւ գեղջ-
կական անշուք կառքի մը մէջ որ քաղքին դուռը իրեն
համար կըսպասէր : Էդինսբեռի երբոր կըստիպէր կառա-
վարը որ յառաջ քշէ , մէկ գէշ ճամբու մը վրայ կառքին
մէկ կողմը կոտրեցաւ : Իշխանուհին անմիջապէս իր գը-
լուխը փաթթած թաշկինակը քակելով՝ մարդուն նետեց
որ անով կապեց կառքը , և շատ չքշեց Էդինսբեռի Կոպ-
կաւ մեռաւ : "Ինչ որ քեզ վտանգի մը մէջ պիտի ձգեմ ,
ըսաւ ան իր հօրեղբօրը Աքսոնիայի կայսրընտրին , պատ-
րաստ եմ երթալ ուր որ Աստուած ինձի առաջնորդէ" :
Ապա Յովհաննէս՝ Էլպա գետին վրայ Վիդեմպերկի
մեռ եղած Լխթէնպերկի բերդին մէջ բնակելու տեղ մը
տուաւ անոր : Անոնք առանց արդարացընելու Էդինսբե-
թին փախուստը , կընշանակեմք միայն թէ Աստուածային

Յաջորդնամութեամբը աս բանս աղէկ հետևանքներ ունեցաւ։ Ը՛ս քաղցրաբարոյ տիկինը՝ որ Խիմէնպերկի մէջ բնակելով՝ Ը՛ստուծոյ հօսքին ուսմանը կըպարապէր, շատ քիչ անգամ կերևէր պալատի բազմութեանը մէջ. յաճախ Ը՛ուտերի քարոզութիւնը լսելու կերթար, և ոգևշահ ներգործութիւն մը ընդունելով իր զաւկըներուն վրայ՝ որ ատեն ատեն զինքը տեսնելու կուգային իրենց հօրը հրամանովը, առաջինը եղաւ ան բարեպաշտ իշխանուհիներուն որ Պրանտէպուրկի տունը* յարգի համարած է և դեռ յարգի կըհամարի իր անդամներուն մէջ։

Ը՛ն նոյն ատենները Ը՛օլթայն՝ Ալէյվիք և Ալէղիա Խարեկարգութեան կողմը դարձան. և Ա՛նկարիայի ու Պոհեմիայի մէջ անոր կողմնականներուն թիւը կաւելնար։

Ը՛մէն տեղ՝ փոխանակ ան քահանայական իշխանութեանը՝ որ արդարութիւն կըխնդրէ մարդկային գործքերուն մէջ, փառք՝ արտաքին հանդէսի մէջ և զօրութիւն՝ նիւթական իշխանութեանը մէջ, Ը՛ռաքելական Ը՛կեղեցին երևան կելլէր, սկզբնաւորութեանը ատենին պէս խոնարհ և նախնի քրիստոնեաներուն նման, իր արդարութիւնը՝ իր փառքը ու իր զօրութիւնը մի միայն Ը՛քրիստոսի արիւնէն ու Ը՛ստուծոյ Խանէն յուսալով†։

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Ը՛ՆԿԵՐՈՒԼԻ էր որ Ը՛ւետարանին աս ամէն յաղթութիւնները ծածուկ մնային. մէկ զօրաւոր հակառակութիւն մը կար անոր դէմ. և մինչև որ քաղաքական

* Ը՛րուսիոյ արքայական ընտանիքը։ Թանօթ. Թարգ.։
† Յայտ. ԺԲ. 11։

թոյլտուութիւն ընէին որ մէկ մեծ հարուած մը տրուի Կարեկարգուհեան՝ իր առջի հաստատուած տեղը, և ժողովներու միջոցովը ու հարկ եղած ատենը զօրքերով հալածուի ան, Հռովմէական գաւառներուն մէջ սկսան մասնաւոր հալածանք ընել տանջանքներով և հրապարակաւ սպաննելով։

1527, Յունուար 20ին՝ Ֆերտինանտոս թագաւորը Ալնկարիայի մէջ Ֆէնի հրովարտակովը յանցանքներու ու պատիժներու ցուցակ մը հրատարակեց, որուն մէջ սրով՝ կրակով կամ ջրով մահ կըսպառնար, Ասիկա ուրիշ կանանց պէս կնիկ մըն է ըսողին, կամ հերետիկոսական եղանակաւ Հաղորդութիւն առնողին, կամ Հռովմէական քահանայ չըլլալով՝ Տէրունական Ընթրիքը կատարողին, Նաև որ ատոնք, որ Աստուածանականք Հաղորդութեան խորհուրդը կատարելու ըլլային, յարքունի պիտի առնուէր, կամ հիմնայատակ կործանուէր։

Ընանկ չէր Լուտերի օրինադրութիւնը, որովհետև երբ որ Ինք Կարցուց իրեն թէ օրինաւոր է արդեօք գատաւորին՝ սպաննել տալ սուտ մարգարէները, ըսել ուզելով ան Հերետիկոսները՝ որոնց վարդապետութիւններուն դէմ Լուտեր այնքան սաստիկ զօրութեամբ գրեր և խօսեր էր, Կարեկարգողը պատասխանեց թէ "Հնէմ ուզեր շուտով մահուան վճիռ տալու յանցաւորին, թէև անիկայ չափազանց պատժապարտ ըլլայ։ Ընենէին չեմ կրնար Հաւանութիւն տալ որ սուտ վարդապետները սպանուին, բաւական է զանոնք մերժելը" *։ Շատ գարեր Հռովմէական Եկեղեցին արեան մէջ լողաց, Լուտեր առաջինն էր որ մարդկային գթութեան, կրօնական ազատութեան մեծ սկզբունքները խոստովանեցաւ։

Երբեմն պապականները հրապարակաւ սպաննելէն աւելի դիւրին միջոցներու ձեռք կըզարնէին։ Հալէ քաղա-

* Նամակ առ Ինք, 14 Յուլիս 1528։

քին հոգևոր հովիւը Վէորդ Ութենբէք՝ երկու տեսակէն ընդդիմութիւն մատակարարելուն համար, 1527ին՝ գարնան մէջ Ըլվերտոս արքեպիսկոպոսին առջևը դատուելով՝ ազատութիւն տացեր էր։ Ան պաշտօնեան երբոր անտառներու մէջէն անսովոր ճամբայէ մը միևնակ իր տեղը կը դառնար, յանկարծ գունդ մը ձիաւորներ իր վրայ յարձակեցան, ու սպաննելով զանիկայ՝ իսկոյն մացառներուն մէջէն փախան գացին առանց բան մը վերցնելու անոր վրայէն։

Ան ատենէն մէջ Վէորդ Վարտիէնթէր անուն մէկը՝ ջրով մկրտութիւնը իր զօրութեամբը մարդս փրկելու կարող ըլլալը ուրանալուն համար, հրապարակաւ այրեցին։ Իր նզովքներէն մէկ քանին ըսին իրեն թէ՝ "Երբոր քեզ կրակին մէջ ձգեն, մէկ նշան մը տուր մեզի որ գիտնանք թէ հաւատքիդ մէջ հաստատ կրկենաս"։ Պատասխան տուաւ թէ՝ "Երբ ատեն որ բերանս կրնամ բանալ, Տէր Յիսուսի անունը պիտի խոստովանիմ"։ Դահիճը սանդուխի մը վրայ տարածեց զանիկայ, վիզը փոքրիկ պարկով մը վառօդ կապեց և եղբը կրակին մէջ ձգեց։ Վարփէնթէր անմիջապէս աղաղակեց, "Յիսո՜ւս՝ Յիսո՜ւս", և դահիճը իր երկաթի ունելիներովը ատեպ երկու կողմը դարձընելով զանիկայ, մարտիրոսը շատ անգամ Յիսուս բառը կրկնելով մեռաւ։

Լանտսպէրկի մէջ ինը հոգի հրոյ ճարակ եղան, և Անդնիքի մէջ քսաներկուքը անձինք ջուրին մէջ ձգուելով՝ խզգուեցան։ Լէօնարտ Վայսէր՝ Լուտերի մէկ բարեկամը ու աշակերտը, Ակէտպինկի մէջ եպիսկոպոսէն դատապարտուած ըլլալով՝ իր գլուխը ածիլեցին, և երկայն վերարկու մը հագցուցած՝ ձիու վրայ հեծցուցին։ Ու որովհետև դահիճները չկրնալով քակել ան չուաններըն՝ որով զանիկայ կապելու էին, կը հայհոյէին ու անէծք կուտային, բաղցրութեամբ բսաւ անոնց. "Սիրելի բարեկամներ, ձեր կապերը հարկաւոր չեն. Վրիստոս իմ Տէրս արգէն

զիս կապած է" : Երբոր սպանուելու տեղը հասաւ՝ Յայաէր, դարձաւ ժողովուրդին նայեցաւ ու բարձր ձայնով գոչեց. "Ո՛հա հունձքը. ո՛վ ՏԷր, խրկէ քու մշակներդ" : Պատգլխատուելու տեղը եկեղով՝ ըսաւ. "Ո՛վ Յիսուս, փրկէ զիս. ես քուկինդ եմ" : Սոնք էին իր վերջին խօսքերը * : Ուստեր երբոր անոր մահուան լուրը առաւ, գոչեց բարձրաձայն. "Ո՞վ եմ ես շատաբան քարոզիչս՝ բաղդատուելով աս երևելի անձին հետ, որ չէ՛ թէ միայն Աստուծոյ խօսքին լսողը եղաւ՝ այլ և կատարողը" † :

Ո՛հա այսպէս Նարեկարդութիւնը աս հիանալի գործքերովը յայտնեց ճշմարտութիւնը՝ որն որ վերստին հաստատելու համար եկեր էր. այսինքն՝ թէ հաւատքը Հռոմայ սուրբգուցածին պէս մէկ պատմական՝ դատարկ՝ մեռեալ գիտութիւն մը չէ ‡, այլ կենդանի հաւատք մը՝ Հոգւոյն Սրբոյ գործը՝ ան միջոցը, որով Քրիստոս նոր բաղձանքներ ու փափագներ կըլեցընէ սրտին մէջ, ու կենդանի Աստուծոյ ճշմարիտ երկրպագութիւնը :

Ես մարդասպանութիւնները ահով ու դողով Կերմանիան լցուցին, և մեծամեծ մարդոցմէն ազետալի գուշակութիւններ կըտարածուէին ժողովրդոց մէջը : Զմեռուան երկար գիշերները տուներուն մէջ եղած խօսակցութիւնը բոլորովին բանտերու՝ տանջանքներու՝ սպանութիւններու և մարտիրոսներու վրայ էր. և ամենաթեթև աղմուկը կըվախցընէր ծերերը՝ կիներն ու տղայքը : Ես պատմութիւնները բերնէ բերան երթալով՝ աւելցան. Աստուածին դէմ ընդհանուր դաշնադրու-

* Seckend. II, p. 85.

† L. Epp. III, p. 1214.

‡ Si quis dixerit fidem non esse veram fidem, licet non fit viva, aut eum qui fidem sine charitate habet non esse christianum, anathema sit. (Conc. Trid. Sess. 6. p. 28.)

թիւն մը ըլլալու շրջանը բոլոր Տէրութեանը մէջ տա-
րածեցաւ : Ընտարանին թշնամիները աս երկիւղէն պա-
տեհութիւն գտնելով՝ և ինքզինքնին գաղտնի բան մը
գիտցողի պէս ցուցընելով՝ կրծանուցանէին թէ աս սոյն
տարին (1528) Խարնկարգութեան դէմ ամենաստիպ
հալածում մը պիտի տեսնեն : Ընդհամին մէկը խորհե-
ցաւ որ աս երկիւղը առիթ մը ընելով՝ իր ագահութիւնը
յագեցընէ :

Անկ փաստի մը տրուած Հարուածները որքան սաս-
տիկ ըլլան , բուն ինքը իր վրայ բերած Հարուածներէն
աստակագոյն չեն կրնար ըլլալ : Խարնկարգութիւնը շը-
փոթութեան մէջ ինկած՝ քիչ ճեայ որ ինքզինքը կոր-
ծանէր : Անկ մոլորութեան ոգի մը կայ որ ծածուկ գա-
ւակցութիւն կընէ խորամանկութեամբ խաբելով * . Խա-
բնկարգութիւնը անոր Հարուածները պիտի կրէր , և ա-
մենաստիպ յարձակման ենթակայ եղած՝ խուովեալ խոր-
հուրդներու ու իմաստութեան և ճշմարտութեան ճամ-
բայէն օտարանալու վտանգին մէջ պիտի թափառէր :

Աքսոնիայի Վէորդ դուքսին փոխանորդ ատենադպի-
րը կար Օթօ փաք անուն , խորամանկ ու հնարագէտ
անձ մը , որ իր պաշտօնին [օգնութեամբը ամէն տեսակ
վարպետութիւնները կրբանեցընէր դրամ շահելու հա-
մար : Ըստեսէի իշխանին պէս ալ պապականներուն վրայ
չափազանց կասկածներ ունեցող մէկը չկար : Ընդհակա-
նորահաս՝ դիւրահաւան և վաղվաղուտ ըլլալով՝ միշտ
արթնութեան մէջ էր : 1528ին՝ փետրվար ամսու մէջ
փաք քանի մը գժուար գործառնութեանց մէջ փիլիպ-
պոսին օգնելու համար դիպուածով մը Ասսէլի մէջ
գտնուեցաւ , ու Իշխանը իմացուց անոր իր երկիւղները :
Յիշեալ փոխանորդ ատենադպիրը՝ Խարնկարգութեան
գլխաւոր թշնամիներէն մէկը ըլլալով , պապականաց դի-

* Ջ հոդի . ժա . 3 .

տաւորութիւնները իրմէ աղէկ գիտցող մը չկար : Լսած Իշխանին խօսքերը լսելուն՝ հառաչելով աչքերը գետինը ձուեց ու լուռ կեցաւ : Փիլիպպոս իսկոյն անհանգիստ եղաւ , աղաչեց իրեն , և խօսք տուաւ գուքսին ինծի հաշնելու բան մը չընել : Ընտանիքը փաթ այնպէս ձևացընելով թէ երեսի գաղանիք մը տրտմութեամբ կխնացընէ իրեն , ըսաւ թէ Լուտերականներուն դէմ դաշնակցութիւն մը եղած է Պրէսլաւի մէջ՝ Լո-ուիլլէ* ըսուած Վիրտեմբերկեան հետևեալ չորեքշաբթի օրը , 12 Մայիսի՝ 1527ին . և խօսք տուաւ դաշնակցութեան բնագիրը ձեռք անցընելով՝ Իշխանին տալ , որ ան ալ աս ծառայութեանս փոխարէն տասը հազար ֆիորին ընծայել խոստացաւ իրեն : Ա՛ս թշուառական մարդուն մինչև հիմա ըրած սակարկութեանց ամենաձեծն էր ասիկայ , որ տէրութիւնը հիմնայատակ կործանուելու վտանգի մէջ կը ձգէր :

Իշխանը մեծ շփոթութեան մէջ էր , այսու ամենայնիւ ինքզինքը զսպեց . որովհետև կուզէր որ քանը իր աչքովը տեսնէ իր դաշնակիցներուն իմացընելէն առաջ . վասն որոյ Տրէզդա գնաց : "Ձեմ կրնար բնագիրը ստանալ ձեզի համար , ըսաւ փաթ . քանզի գուքսը միշտ իր վրայ կը պահէ որ ուրիշ իշխաններուն ալ կարդայ , զորոնք իր կողմը գարձընել կը յուսայ : Ա՛նտ օրերս Լայփսիկի մէջ ցրցուց զանիկայ Պրունսվիքի Հ՛ենրի գուքսին , բայց կուտամ ձեզի անոր մէկ օրինակը՝ որն որ նորին բարձրութեան հրամանաւը եղած է" : Իշխանը ձեռքը առաւ դաշնագիրը՝ որուն վրայ գլխովին հարազատ օրինակ մը ըլլալուն ամեն նշանները կերևնային . մէջ տեղն ալ մեռաքսայ ժապաւէն մը անցուցած էր , և երկու ծայրերը գքսութեան դիւանատունը կնիքովը հաստատուած † .

* Երկրորդ Վիրակին Օգսպէն եաև , որ Jubilate այսինքն "Ըղալակեցէք աս Ըսուած ամենայն երկիր" սաղմոսը կերգուն Լատինացիք : Ծանօթ . Թարգ :

† Seekend. II, p. 94.

Թուղթին ճակատը Վէորգ դքսին միշտ իր մատը կրած մատանւոյն կնիքը կար , ան եռանկիւնի նշանովը որ Փիլիպպոս շատ անգամ տեսեր էր , վրան Թագը ու տակը երկու առիւծներ : Ա՛ման որոյ անոր վաւերական ըլլալուն վրայ բնաւ տարակոյս չունեցաւ : Այժ ինչպէս կըրնամք նկարագրել անոր բարկութիւնը՝ երբոր աս աղեւտալի գաշնագիրը կարդաց , թէ Փերտինանտոս Թագաւորը , Անյնցի ու Պրանտէպուրկի կայսրընտիրները , Սաքսոնիայի Վէորգ դուքսը , Պավարիոյ դուքսերը , Սալցպուրկի՝ Ա՛ուրցպուրկի և Պամպէրկի եպիսկոպոսները դաշնադրութիւն մը ըրած են Սաքսոնիայի կայսրընտիրէն պահանջելու որ պապին իշխանութեանը յանձնէ Լ՛ուտեր հերետիկոսապետը՝ բոլոր ուրացեալ քահանաներուն , միաբաններուն և միանձնուհիներուն հետ մէկտեղ . և նախնի պաշտամունքին արարողութիւնը վերստին հաստատէ : Թէ որ անիկայ աս պահանջմունքը ՚ի գործ՝ չդնէ , իր վիճակները բռնի պիտի յափշտակուին , և աս իշխանը ու իր զաւկընները իրենց ժառանգական իշխանութենէն մշանջենաւորապէս պիտի զրկուին : Ա՛ս սոյն կերպով պիտի ըլլար եռքը Լ՛եսէի իշխանին , միայն Թէ (“Զեր անները՝ Վէորգ դուքսը աս պարբերութիւնը դնել տուաւ” ըսաւ Փաք) իր պատանեկութեան պատճառովը իր վիճակները վերստին իրեն պիտի տրուէին , Թէ որ կատարելապէս հաշտուէր Ռուրբ Լ՛ևկեղեցիին հետ : Վարձեալ աս Թղթին մէջ նշանակուած էր գաշնակիցներուն գործածելու մարդոց և դրամոց ոյքանութիւնը , և աս երկու հերետիկոս իշխաններէն առնուած աւարներէն իրենց ամէն մէկին ուներելու բաժինը* :

Եւ յիրաւի շատ պարագաներ աս Թուղթին ստոյգ ըլլալը կըհաստատէին : Փերտինանտոս՝ Պրանտէպուրկի Յովակիմը և Սաքսոնիայի Վէորգը իրաւցընէ ան նոյն

* Hortleber, De Bello Germanico, II, p. 579.

նշանակուած օրը Պրէսլաւի մէջ հաւաքուեր էին . և մէկ աւետարանական իշխան մը , այսինքն Ալէորգ իշխանը՝ Ալերտինանտոսի դահլիճներէն Յովակիմին դուրս ելլելը տեսեր էր իր ձեռքը մեծ մագաղաթի մը բռնած՝ վրան շատ կնիքներով կնքուած : Շփոթած իշխանը աս գրոյն մէկ օրինակը առնել տուաւ , խոստացաւ ատեն մը աս խորհուրդը ծածուկ պահել , ըորս հաղար ֆիօրին տուաւ վաքին՝ խօսք տալով որ մնացած գումարն ալ հատուցանէ . Երբոր բնագիրը իրեն համար ձեռք ձգէ . և յետոյ փոխադրիկին առջին առնելու համար արտօրալով Ալայմառ գնաց որ կայսրընտրին իմացընէ աս տարօրինակ դաշնակցութիւնը :

"Աս տեսայ , ըսաւ կայսրընտրին ու անոր որդւոյն , մանաւանդ թէ իմ ձեռքս ալ անցաւ աս սոսկալի դաշնադրութեան մէկ օրինակը , որուն վրայ ստորագրութիւն՝ կնիք՝ բան մը պակաս չէր : Ահա ասիկայ է . և խօսք կուտամ բնագիրն ալ ձեզի ցուցընելու : Մենասոսկալի վտանգ կայ մեզի՝ մեր անձանցը՝ մեր հաստատուն հպատակներուն և Աստուծոյ Եկեղեցւոյն" :

Կայսրընտիրը բնաւ պատճառ մը չունէր Իշխանին ըրած աս պատմութեանը վրայ երկբայելու . ապշեցաւ , տակնուվրայ եղաւ ու շատ տրտմեցաւ : Մենաշնորհ միջոցները միայն կրնային աս աղէտները խափանել . ամէն բան վտանգի մէջ պիտի դրուէր որ անոնք աս կործանումէն ազատէին : Արկասիրտ Փիլիպպոսը կրակ ու բոց կըժայթքէր . դէմ դնելու գաղափարը արդէն իր միտքին մէջ հաստատեր էր . ուստի յայտնեց կայսրընտրին , ու պետ որ անիկայ նոր շփոթած էր , իբր թէ բանութեամբ անոր հաճութիւնն ալ առաւ աս գաղափարիս վրայօք : 1528 , Մարտի 9ին՝ աս երկու իշխանները միաբանեցան որ ինքզինքնին պաշտպանելու համար իրենց բոլոր զօրութիւնը՝ ի գործ դնեն , և մինչև անգամ անիրաւութեանը վրէժխնդիր ըլլան ու Աստուծոյ Խանը պաշտ-

պանելու համար կեանք՝ պատիւ՝ ստիճան՝ հպատակներ և իրենց երկիրները զոհ ընեն : Ինչպէս՝ Մեկլենպուրկի՝ Լունէպուրկի և Նոմերանիոյ դուքսերը , Տանիմարքայի և Նոլընիայի թագաւորները ու Պրանտէպուրկի իշխանը ատ դաշնադրութեանս հաղորդ ըլլալու հրաւիրուելու էին : Պատերազմի ծախքերուն համար վեց հարիւր հազար ֆիօրին որոշուեցաւ . և ատ գումարը ձեռք բերելու համար փոխ դրամ պիտի առնէին , իրենց քաղաքները գրաւ դնէին ու եկեղեցիներուն անօթները ծախէին * : Բրդէն սկսեր էին զօրք ժողվել ու զօրաւոր բանակ մը պատրաստել : Հեսսէի իշխանը անձամբ Լիւնըպէրկ ու Ընաբաք գնաց . որովհետև ատ քաղաքները մէջ խռովութիւնը ընդհանուր էր . յուզմունքը բոլոր Վերմանիա ու նաև անկից դուրս տարածուեր էր : Յովհաննէս Օլարոլիա Անկարիայի թագաւորը հարիւր հազար ֆիօրին խոստացաւ զօրք ժողվելու համար , և ամիսը քսան հազար ֆիօրին ալ անոնց պիտոյքը հոգալու համար : Յայտնի մոլորութեան հոգի մը կըմոլորցուներ իշխանները . և թէ որ անիկայ Նարեկարգողներն ալ խոտորելու ըլլար , անշուշտ Նարեկարգութիւնը պիտի կործանուէր :

Սակայն Աստուած կըպահպաներ զանոնք . և Անլանկտոն ու Լուտեր Աստուծոյ Հանին ժայռին վրայ հաստատուած՝ ատ պատասխանը տուին . "Խրատած է թէ՝ Ոու Տէր Աստուածդ չփորձես" : Ա՛ս երկու մարդիկը՝ որոնք յայտնապէս վտանգի մէջ էին , (քանզի ատոնք պապին իշխանութեանը յանձնուելու էին) երբոր տեսան թէ ծաղկահասակ Իշխանը իր սուսերը մերկացուցեր է , ու ծերունի կայսրընտիրն ալ ձեռքը իր սուրին պատեանին վրայ դրեր է , իսկ և իսկ աղաղակ մը արձակեցին ,

* Seck. II, p. 95.

ու ան աղաղակը որ երկնից մէջ կը լսուէր , ազատեց զՀռոբեկարդուհիները :

Լուտեր՝ Հռոմերանոս և Վելանկտոն անմիջապէս հեռանալով խրատը տուին կայսրընտրին . "Մեզ բանէն առնելի՝ Թող պատերազմը նախ մեր կողմէն չսկսուի , ու Թող արիւն չթափուի մեր պատճառովը : Պատանեմք Թշնամիին , և խաղաղութիւն խնդրենք : Վէկ դեսպան մը խրկէ կայսեր որ իմացընէ անոր ասնողկալի դաւադրութիւնը" :

Ահա ասկերպովս Աստուծոյ զաւկրներուն հաւատքը՝ որն որ այնքան արհամարհելի է քաղաքագէտներուն , ուղղութեամբ առաջնորդեց անոնց ան նոյն րոպէին՝ որ ատեն քաղաքականութեան հմուտ եղողները կը մոլորէին : Կայսրընտիրը ու իր որդին՝ Յեսսէի իշխանին ծանուցին Թէ իրենք միտք չունին պատերազմը սկսելու : Փիլիպպոս անհնարին տագնապի մէջ մնաւ : "Արդեօք արժան չէ՞ պապականաց պատրաստութիւններուն դէմ ելլել , կը հարցընէր ան . Հնա՞ր է որ պատերազմ սպառնանք ու չպատերազմինք . մեր հակառակորդներուն ատելութիւնը գրգռենք ու անոնց ժամանակ տանք որ զօրանան . ա՛չ , ա՛չ , յառաջ տանինք գործը . քանզի ասկերպովս պանծալի խաղաղութիւն մը պիտի ստանանք" : "Ա՛ն որ իշխանը պատերազմիլ կուզէ , պատասխանեց Խարկարգողը , կայսրընտիրը պարտաւոր չէ դաշնադրութեանը վրայ հաստատ կենալ , որովհետև առաւել Աստուծոյ հնազանդիլ պարտիմք քան Թէ մարդոց : Աստուած ու արդարութիւնը ամէն դաշնադրութենէն վեր են . ըզգոյշ կենանք որ չըլլայ Թէ Սատանային Թելադրութեանցը ականջ կախեմք ու անոր հպատակիմք * : Սակայն Թէ որ Իշխանին դէմ պատերազմ բացուի , կայսրընտիրը պարտի իրեն օգնութեան երթալ . քանզի Աստուծոյ կամքն

* L. Epp. III, p. 321.

ան է որ մեր հաւատքը պաշտպանենք" : Կարեկարգողներուն տուած աս խրատը մտատանջութեան պատճառ եղաւ անոնց : Հոսէի իշխանին յարուցած երկիւղներուն վրայ՝ պապական իշխաններուն տուածներն ալ կաւելնային : Աս դառն փորձութիւնը խորին տրտմութեան մէջ թաղեց զանոնք : "Տրտմութեամբ իմ անձս սպառեցաւ, աղաղակեց Անլանկտոն, և աս վիշտը ամենասաստիկ տանջանք կուտայ ինծի" . և յետոյ ըսաւ . "Հոկից ազատելու համար պէտք է որ ծունկի վրայ գալով՝ աղօթք ընենք" :

Կայսրընտիրը աստուածաբաններուն և քաղաքագէտներուն տուած տարբեր խրատները մտիկ ընելէն ետև՝ վերջապէս միջին ընթացք մը բռնեց . որուշեց որ զօրք ժողվէ բանակ մը պատրաստէ, "միայն թէ՝ ըսաւ, խաղաղութիւն ընելու համար" : Հոսէի փիլիպպոսն ալ՝ ի վերջոյ խելաբուեցաւ, ու առանց յապաղելու ան հրաշակաւոր դաշնադրութեան օրինակները խրկեց Վէորգ դուքսին, Պավարիայի դուքսերուն և կայսեր փոխանորդներուն, խնդրելով որ այսպիսի անագորոյն գաղտնի դաւադրութիւններէն ետ կենան : "Հանի կըկամի իմ անդամներուս մէկը կտրել տալ, ըսաւ իր աներոջը, քան թէ սասանկ մէկ դաշնադրութեան մը մասնակից տեսնել զքեզ" :

Վերմանացի իշխանաւորները երբ որ կարդացին աս դաշնադրութեան թուղթը, մեծ զարմանքի մէջ ձգուեցին : Վէորգ դուքսը անմիջապէս պատասխանեց Հոսէի իշխանին, թէ չարաչար խաբուած է անհիմն ստութիւններով . թէ ան դաշնադրութեանը թուղթին բնագիրը տեսած եմ ըսելով պարծենցողը անհնարին ստախօս մըն է և մեծեղեռն սրիկայ մը . և թէ ինքը կրնդրէ Իշխանէն որ աս ստութեան հեղինակը յայտնէ, եթէ ոչ անշուշտ պիտի կարծուի թէ բուն ինքն է աս կեղծուպատիր բանին հնարողը : Վերտինանտոս թագաւորը՝

Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը և ամէն անոնք որ գաղտնի դաշնակից սպասած էին, սաոր նման պատասխաններ տուին :

Ընդ՝ Հռենէի փիլիպպոսը երբոր տեսաւ որ խաբուեր է, մեծապէս շփոթեցաւ ու սաստիկ բարկացաւ. քանզի ինքը գործքով արդարացուցեր էր իր հակառակորդնեբուն ամբաստանութիւնները որ զինքը տաք գլուխ պատանի անուաներ էին, և վերջին սահմանի վտանգի մէջ դրեր էր թէ Կարևկարդութեան և թէ իր ժողովուրդին փասաը : Ոմանք կըսէր թէ՝ "Մեծ է անցքը պատահած ջըլլար, հիմա այլ ևս չէր կրնար պատահիլ : Ամ բոլոր կենացս մէջ բնաւ ուրիշ մէկ բան մը այնքան մեծ վիշտ չտուաւ ինծի՛" :

Փաք՝ յուսահատութեան մէջ ինկած՝ Իշխանին քովը փախաւ, որ ան ալ բանտը դնել տուաւ զանիկայ. և Հռասէլի մէջ եկան հաւաքեցան ան զանազան իշխանաւորներուն դեսպանները՝ զորոնք վտանգի մէջ դրեր էր ասչարաճճիկ անձը, և սկսան անոր վրայ քննութիւն ընել : Ոն կըհաստատեր թէ դաշնագրութեան գրոյն բնագիրը ստոյգ Տրէզտայի դիւանատանց մէջ կըգտնուի : Հետևեալ տարին Իշխանը աքսորեց զանիկայ Հռասէլեն, ասգործովս յուշընելով որ ինքը բնաւ չէր վախնար անկից. յետոյ փաք Պելճիայի մէջ երևցաւ, և Վէորգ դուքսին խնդրանօքը բռնուեցաւ, տանջուեցաւ ու վերջապէս գլխատուեցաւ :

Հռասէլի Իշխանը չուզեց որ զուր տեղը զէնք վերցուցած ըլլայ : Ոյնցի կայսրընտիր արքեպիսկոպոսը Յունիսի 11ին՝ 1528, Հերձքիրքէնի բանակին մէջ պատասխանեցաւ Ոաքսոնիայի ու Հռասէլի մէջ իր ունեցած բոլոր հոգևորական իշխանութիւնէն հրաժարիլ. և ասիկայ պզտիկ օգուտ մը չէր :

Հայտնի թէ զէնքերը վար դրուած էին, երբ որ Լութեր իր գրիչը ձեռքը առաւ ու սկսաւ ուրիշ տեսակ պատե-

բաղմ մը, այսպէս դրելով Լինքին. "Ընթերցաւան իշխանները ուզածնուն չափ կրնան ուրանալ աս դաշնադրութիւնը. ես սակայն գիտեմ որ ասիկայ մտացածին բան մը չէ: Այս միտաքաղց տղրուկները բնաւ պիտի չդադարին, մինչև որ բովանդակ Կերմանիան արեան մէջ թաթխուած տեսնեն": Լուտերի աս կարծիքը ամենուն ունեցած ընդհանուր կարծիքն էր: "Կարելի է որ Ջնսսէի իշխանին ցրցուցած դաշնագիրը՝ փաքին հնարածն ըլլայ, կըսուէր. բայց աս ամէն կեղծիքներուն տակը ճշմարտութիւն մը պիտի ըլլայ: Թէ որ դաշնադրութիւնը չեղաւ, գոնէ անոր խորհուրդը եղած է":

Այս բանը ցաւալի հետեւանքներ ունեցաւ. քանդի երկպառակութիւն պատճառեց Կարեկարգութեան մէջը, և ատելութիւն տարածեց երկու կողմերուն մէջ: Կայսէրի՝ Ուինքլերի՝ Կարբէնթերի և ուրիշ շատ մարտիրոսներուն հրակոյտներէն վեր ելած բոցերը արծարծեցին ան հուրը որ արդէն բոլոր տէրութիւնը հրդեհելու սպառնացեր էր: Այս պարագաները աստիճ վտանգաւոր և սպառնալից էին, որ ատեն Ադրիայի հռչակաւոր ժողովը սկսաւ Վարմս ամսու մէջ 1529ին: Պապականութիւնը և կայսերական տէրութիւնը նախապատրաստութիւն կը տեսնէին Կարեկարգութիւնը բնաջինջ ընելու, թէև փաքին հնարած ճամբայէն տարբեր եղանակով մը: Տակաւին պիտի տեսնուէր թէ արդեօք աս նորոգեալ Եկեղեցիին մէջ աւելի՞ կենսատու զօրութիւն կայ քան որչափ որ ուռնեցած էին այնքան աղանդները՝ որոնք դիւրաւ յաղթուած էին Հռոմայ առջեւը: Կայց բարեբաղդութեամբ հաւատքը աճեր էր, և Եկեղեցւոյ տրուած սահմանադրութիւնը մեծապէս զօրացուցեր էր անոր կուսակիցները: Անոնք ալ պատրաստ կեցեր էին իրենց սուրը վարդապետութիւնը և եկեղեցական գերազանց կառավարութիւնը պաշտպանելու: Հանդարտութեան երեք տարիներուն մէջ Լեհաստանական ժառը իր արմատները խո-

բին արձակեր էր . և թէ որ փոթորիկը հասնելու ըլլար , հիմա կարող էր դիմանալու :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ՈՄԱՅ քաղաքին աւարառութիւնը պապականութեան կողմնակիցները բարկացընելով՝ Կարոլոս Ֆինգերորդին բոլոր թշնամիները ոտք հաներ էր : Կաղղիացւոց Լաւութրէք զօրապետին հրամանատարութեամբը բռնագատեցին կայսերական զօրքերը՝ Նաբօլիի պարիսպներուն մէջ ինքզինքնին թաղուցանելու : Տօրիա՝ իր Կենուացի ցըրտկանաւերուն գլուխ եղած՝ աւրեր ցիրուցան ըներ էր Սպանիացւոց նաւատորմիղը , և բովանդակ Կերմանական զօրութիւնը Իտալիոյ մէջ սպառուած կրթուէր : Հայց յանկարծ Տօրիան կայսեր կողմը անցաւ . ժանտախտը Լաւութրէքին կեանքը վերցուց ու անոր զօրաց կէսը սրըբեց տարաւ . և Կարոլոս՝ որ միայն վախուն տագնապի մէջ ինկած կրտանջուէր , վերստին զօրութիւն ստացաւ , հաստատ միտքը դնելով որ այնուհետև խիստ մտերիմ կապակցութիւն ունենայ Կահանայապետին հետ , որուն յաղթուիլը գրեթէ շատ տուղի նատեր էր իրեն : Կղեմէս Է օթներորդն ալ իր կողմէն լսելով որ Իտալացիք կընախատեն զինքը իր անհարազատ ծնունդ ըլլալուն համար , և մինչև անգամ չեն ուզեր պապի պատուանունը տալ իրեն , բարձրաձայն ըսեր էր թէ լաւ կըհամարի կայսեր սենեկապանը ըլլալ՝ քան թէ իր ժողովուրդին խաղալիքը : Ուստի Մարտի 29ին՝ 1528 , Պարչէլոնիա քաղաքը կայսրին ու պապին մէջ խաղաղութիւն եղաւ հերետիկոսութիւնը բնաջինջ ընելու պայմանադրութեամբը . և Նոյեմբեր ամսուն հրաման եղաւ որ 1529 Յունուարին՝ Փետրվարի 21ին՝ Ափսլի մէջ ժողով մը ըլլայ : Կարոլոս

խորհեր էր որ նախ ջանք ընէ ժողովին վճռովը Կարեկարգութիւնը ջնջելու. սակայն թէ որ ան վճռոյն եզրնակը բաւական չըլլայ՝ իր բոլոր ոյժը անոր դէմ թափէ:

Կերմանիա իմացաւ իր ինչ վտանգաւոր վիճակի մէջ ըլլալը. ձախորդ գուշակութիւններով լցուեր էին միտքերը. և ան օրերը կերպ կերպ նորանշան բաներ պատահեցան, որոնք ընդհանուր սոսկում պատճառեցին: Կայսերական կառավարութիւնը կողմանէ տարաձուած ժողովին հրաւիրման նամակները շատ համաձայն կուգային ան չարագուշակ անցքերուն: Կայսրը Ռոլէտօ քաղաքէն նամակ գրելով Սաքսոնիայի կայսրընտրին, իբրև խռովար և ապստամբ կրնախատէր զանիկայ: Ներնէ բերան պղտոած երկիւղալի շշունչները բաւական էին տկարը իր հաւատքէն թօթըվելու: Մկկլէնպուրկի Հենրիկոս գուքսը և Փալատինեան կայսրընտիրը փութով պապականաց կողմը դարձան:

Երբէք պապականները ժողովի մէջ չէին երևցեր ատանկ բազմաթիւ կամ զօրաւոր ու անփոփոխ մտօք: Մարտի 5ին՝ Տերտինանտոս՝ ժողովին նախագահը, անոր եաևէն Պալարիայի դուքսերը, և ամենէն վերջը Ռոբէվէզի ու Մայնցի եկեղեցական կայսրընտիրները Ափայր քաղքին դռներէն ներս մտան խել մը զինուորական պաշտօնեաներովը: Յետոյ ամսու 13ին՝ Սաքսոնիայի կայսրընտիրը եկաւ միայն Մելանկտոնին և Ընկրիքօլային ընկերութեամբը: Լակ Հեսսացի Փիլիպպոսը իր սովորական կերպովը Մարտի 18ին Ափայր մտաւ փողերու ձայներով ու երկու հարիւր ձիաւորներով:

Ա՛ղվաղակի յայտնի եղաւ մարդոց մտքերուն իրարու դէմ հակառակութիւնը: Ընհնար էր որ պապական մը փողոցի մէջ Լութերականի մը հանդիպելուն՝ անոր դէմ չխոժոռի ու գաղտնի ջապաւնայ զանազան չարիքներ հասցընել անոր գլուխը: Փալատինեան կայսրընտիրը չմանչնալու զարկաւ զՍաքսոնիացիները. և թէպէտ Սաքսո-

նիայի Յովհաննէսը կայսրընտիրներուն ամենէն երևելին էր, սակայն հակառակորդաց գլխաւորներէն ոչ միկը այցելութիւն ըրաւ անոր։ Իսկ Հռովմէական իշխանաւորները բազմաթիւ սեղանակիցներով՝ զբօսանքներու մէջ թագուած էին։

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ շատ չանցաւ պապականները իրենց սրտին թշնամութիւնը յայտնապէս դուրս հանեցին։ Կայսրընտիրը ու Հսկէի իշխանը իրենց բնակարաններուն մէջ Ալետարանը քարոզել տալէն արդիլեցան, և գնո ժողովը չսկսած՝ աս ալ կըհաստատուէր թէ Ափայրէն դուրս պիտի վռընտեն Յովհաննէս կայսրընտիրը ու իր կայսրընտրութեան պաշտօնն ալ վրայէն առնեն։ "Ալեհարսի աղբը ու ջնջոցը եղանք, ըսաւ Պետանկտոն. բայց Քրիստոս պիտի նայի իր տառապեալ ժողովուրդին վրայ ու պահպանէ զանոնք"*։ Ան յիրաւի Աստուած իր վկաներուն հետն էր. Ափայրի բնակիչները ծարաւի էին Ալետարանին. Ծաղկազարդին կիւրակէ օրը կայսրընտիրը դրից իր որդւոյն թէ՝ "Այսօր գրեթէ ութը հազար անձինք ներկայ էին իմ մատուռիս մէջ առաւօտեան և երեկոյեան ժամերգութեանը առեն"։

Արդ՝ Հռովմէականք մեծ եռանդով կաշխատէին։ Իրենք տարուբնէ հետէ եղած կրօնական ազատութիւնը հարկաւոր կըսեպէին վերցընել. և աս բանիս համար պէտք էր որ 1526ին տրուած վճիռը խափանէին ու 1521ին վճիռը նորոգէին։

Մարտի 15ին՝ կայսերական պատգամաւորները ծանուցին ժողովին՝ թէ Ափայրի վերջին վճիռը՝ որն որ իւրաքանչիւր իշխան ազատ կըթողուր իր խղճմտանքի ձայնին համեմատ վարուելու, մեծամեծ անկարգութիւններ յարուցած ըլլալով՝ կայսրը իր գերագոյն իշխանութեան զօրութեամբը կըեղծէ զանիկայ։ Ան ինքնահաճոյ վարմունքը՝

* Corp. Ref. I, p. 1040.

որուն օրինակը յառաջագոյն բնաւ եղած չէր տէրութեանը մէջ, և անոր հետ եղած բռնաւորական հրամանները բարկութեամբ ու սոսկումով լցուց աւետարանական քրիստոնեաները։ "Քրիստոս վերստին կայիափայ ու Պիղատոսի ձեռքը ինկաւ", աղաղակեց Ամուրմ։

Կայսերական առաջարկութիւնը քննելու համար ժողովին մէջ գործակալներ ընտրուեցան, որոնց մէջն էին Սալցպուրկի արքեպիսկոպոսը Ֆապէր և Էք, այսինքն՝ Խարիկարգութեան ամենակատաղի թշնամիները։ "Մեզ որ մեր պարտաւորութիւնն է դատողութիւն ընել, բսաւ Ֆապէր, Աստուածաշունչին ու Հին Հայրերուն սխալմունքներուն մէջ, պէտք է որ առջինը հերքենք"։ "Ժողովի բազմութեանը մէջ Ֆապէր նորանոր քարեր կը յարձակէ Աւետարանականներուն դէմ", կըսէ Մելանկտոն *։

Իշխանները 1521ին տրուած հրովարտակին հրամաններուն գործադրութիւնը կըպահանջէին, և գործակալաց աւետարանական անդամները՝ որոնց մէջ կային Սաքսոնիայի կայսրընտիրը և Ամուրմ, ընդհակառակն կըպահանջէին որ 1526ին տրուած Սփայրի հրովարտակը հաստատ մնայ։ Այսպէս ետքինները օրէնքին սահմաններուն մէջ հաստատ մնացին, որ ատոնք իրենց հակառակորդները կըստիպուէին խորամանկութիւն բանեցընել։ Սպաբէն տէրութեանը մէջ օրէնքով հաստատուած նոր կարգադրութիւն մը եղած ըլլալով՝ ոչ ոք կարող էր լուծանել զանիկայ, և թէ որ ժողովականները ուզէին իրենք ատոնցմէ՛ի վեր օրէնքով հաստատուած բանը ջնջել, աւետարանական վիճակները իրաւունք ունէին դէմ կենալու։ Ժողովականաց մեծ մասը իմացաւ որ հին կարգադրութեանց վերստին հաստատուելուն յարուցանելու

* Corp. Réf. p. 1046.

աղմուկը՝ նոյն ինքն Կարեկարգութեանը պատճառածէն պակաս պիտի չըլլայ : Ինչպէ՞ս կրնային անոնք դարձեալ Հռովմայ հպատակ ընել ան ազգերը , որոնց մէջ ամէն տեղ Աստուծոյ Խանը այնպէս առատօրէն ցանուեր էր : Ա՛ս պատճառով բազմութիւնը՝ հաւատարապէս մերժելով քահանայից և աւետարանականաց խնդիրները , Մարտի 24երորդ օրը ասոր որոշմունքը ըրաւ , թէ ամէն կրօնական նորաձեւութիւն խափանուած մնայ ան տեղերը՝ ուր որ Աօրմի հրովարտակին հրամանները բռնուած են . և թէ ուր որ ժողովուրդը չէ ընդուներ զանիկայ և ուր որ անկարելի եղեր է զանոնք հնազանդեցընել առանց ապստամբութեան վտանգի , ան տեղերը գոնէ նոր բարեկարգութիւն մը չընեն , վիճաբանութեան ենթակայ եղած նիւթերուն չդպչին , պատարագ ըլլալուն չհակառակին , Հռովմէականներուն թոյլտուութիւն չընեն Լուտերական ըլլալու , եպիսկոպոսներուն իշխանութիւնը չվերցընեն , և կրկնակնունք ըսուող հերետիկոսներուն ազատութիւն չտան : Ա՛ս որոշմունքիս գլխաւոր հանգամանքն էր ամէն բան իր գտնուած վիճակին մէջ պահել ու մարդ դարձընելու ջանք չընել :

Ա՛ս անգամ գործակալաց մեծ մասը 1526ին պէս իր հաւանութիւնը չտուաւ . քանզի հոլը Աւետարանին դէմ դարձեր էր : Ասոր ասաջարկութիւնը զատական տօնախմբութեան պատճառովը քանի մը օր ձգձգեն ետև՝ ժողովին ներկայացուցին Ապրիլի 6ին , և 7ին վճռուեցաւ :

Եթէ ասոր որոշմունքս օրէնքի մը պէս հաստատուէր , Կարեկարգութիւնը ոչ ևս կրնար դեռ անծանօթ տեղերը տարածուիլ , ոչ ալ կրնար արդէն եղած տեղերը հաստատուն հիմանց վրայ հաստատուիլ : Հռովմայ եկեղեցականաց իշխանութեան վերստին հաստատութիւնը՝ որն որ առաջարկութեանը մէջ պայմանադրեալ էր , անշուշտ ետ պիտի դարձընէր վաղեմի վատթար սովորութիւնները . և այսպիսի հարատահարիչ կարգադրութե-

նէն քիչ մը խոտորիլը դիւրին պատճառ մը պիտի ընծայէր Հռովմէականներուն գլխովին կործանելու ան գործը՝ որ արդէն ահագին սասանութիւն կրած էր :

Ա՛րդ՝ մէկ կողմէն Աքսանիայի կայսրընտիրը , Հեսսէի իշխանը , Պրանտէպուրկի իշխանը , Ընհալդի իշխանը և Լունէպուրկի տեղապահը , և միւս կողմէն քաղաքաց եպիսկոպոսանները մէկտեղ խորհուրդի մտան : Այս խորհրդակցութենէն գլխովին նոր կարգադրութիւն մը պիտի յառաջ գար : Այն որ ասոնք շահախնդրութենէ շարժուած ըլլային , թերևս ընդունելու էին առ վճիռը . վասն զի գոնէ ըստ երևութին իրենք ազատ ձգուած էին իրենց կրօնքը գաւանելու . պէ՞տք էր որ ալ աւելին պահանջէին . և կրնա՞յին առ բանը գլուխ հանել : Ա՛րդեօք պարտաւո՞ր էին անձերնին խղճմտանքի ազատութեան ախոյեաններ կանգնեցընել բոլոր աշխարհի մէջ : Այսուհե՛տ բնաւ երբէք ասանկ վտանգաւոր վիճակի մը մէջ չէին գտնուեր . սակայն ասոնք աղնուամիտ անձինքը յաղթող դուրս ելան փորձութեան վտանգէն : Ո՛նչ . միթէ յառաջագոյն հաստատութիւն տալո՞ւ էին սպանութեանց և տանջանաց օրէնքին . միթէ հակառակելո՞ւ էին Հռոգւոյն Սրբոյ՝ հոգիները Քրիստոսի գարձնելու գործին մէջ . պիտի մոռնա՞յին իրենց Տէրոջը պատուէրը . "Այսպէ՛ս բոլոր աշխարհը , և Հեթոլոանը փոխկիցս ահեղ սովեզեռաձնէրուա" : Միթէ աերութեան գաւառներէն մէկը իրենց օրինակին հետևելով՝ Խարեկարգութիւնը ընդունելու բաղձար , միթէ Թող տալու չէի՞ն անոր ասոր բանը ընելու . իրենք երկնից Թագաւորութեանը մէջ մտած ըլլալով՝ պիտի գոցե՞ն դուռը անոնց դէմ : Այ՛ ամենևին . աւելի պատրաստ էին ամէն բան կրել , ամէն բան զոհ ընել , մինչև իրենց քաղաքները , Թագերը և կեանքը :

"Այսէք առ վճիռը հնազանդինք , ըսին իշխանները . խղճմտանքի վերաբերեալ նիւթերուն մէջ ժողովականաց բազմութիւնը իշխանութիւն չունի" , "Աստուածիշխ վայելած

խաղաղութեանը համար շնորհապարտ եմք 1526ին տրուած վճռոյն, ըսին քաղաքաց փոխանորդները. ասկից վճիռը խափանելը վիշտերով երկպառակութիւններով Վերմանիան լցունել է: Ժողովականները իրաւունք չունին կրօնական ազատութիւնը պահպանելէն աւելի բան մը ընելու, մինչև որ (Ակկղեցական) ժողով մը գումարուի'': Ահա ասկից է աշխարհական իշխանաց իրաւունքը. և թէ որ մեր օրերը Լեհստարանական տէրութիւնները ուղէին Հռոմէական կառավարութեան հպատակներուն օգուտ մը ընել, իրենց մի միայն ջանքը ասկից ըլլալու էր որ անոնց համար ձեռք բերուին ան կրօնական ազատութիւնը՝ որն որ պապը իր շահուն համար գլխովին տիրապետած է ուր տեղ որ ինքը կը հրամայէ: Վաղաքներու փոխանորդներէն ոմանք առաջարկեցին որ ամենևին ձեռնտուութիւն չընեն տէրութեանը՝ Տաճկաց դէմ եղած պատերազմին մէջ, յուսալով որ ասկից միջոցով պարտաւորին կայսրը ասկից կրօնական խնդրոյն ձեռնամուխ ըլլալու. բայց Ալթուրմ աղաչեց անոնց որ քաղաքական բաները՝ հոգիներուն փրկութեանը վերաբերեալ բաներուն հետ չխառնեն: Ասկից որոյ անոնք որոշեցին որ ժողովին վճիռը մերժեն, բայց առանց սպառնալիք մը ընելու:

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ Ֆերտինանտոս և քահանաները, որոնք իրենց խորհուրդին վրայ հաստատ կեցեր էին, որոշեցին որ ան իրենց յանդուգն յամառութիւն անուանած բաները նուաճեն. և սկսան տկարագոյն իշխաններէն: Ասկից տուին և իրարմէ բաժնեցին քաղաքաց փոխանորդները՝ որոնք մինչև անատենը միօրինակ ընթացքի մը հետևեր էին: Ապրիլի 12ին՝ ժողովին առջևը պատասխան տալու հրաւիրուեցան անոնք. զուր տեղը կը պատճառէին թէ իրենց թիւը լրացած չէ, և քիչ մըն ալ սպասել կը խնդրէին: Անոնց ասկից խնդիրը չէր ընդունուեր, և հրաւէրը հետզհետե կը սաստկանար. Ասոր

աղատ քաղաքաց փոխանորդներէն քսանըմէկը ժողովին առաջարկութիւնը ընդունեցին, և տասնըչորսը չընդունեցին: Այս եաբիններուն ըրածը մեծ քաջութիւն էր, և մինչև աս բանը գլուխ հանելը անտանելի նեղութիւններ կրեցին: "Այս առաջին փորձառութիւնն է, ըսաւ Փֆարէր՝ Սթրասպուրկի երկրորդ փոխանորդը. հիմա երկրորդը պիտի գայ. կամ պարտիմք Աստուծոյ խօսքը ուրանալ՝ կամ սպրիլ" *:

Ազվազակի Ֆերտինանտոսի մէկ տոկալի հնարքովը՝ ի գործ դրուիլ սկսան Լուտերականական քաղաքները հրապատակեցընելու համար պատրաստուած միջոցները: Սթրասպուրկի փոխանորդին մէկը՝ Ա օրմի վճռոյն համեմատ, Ապրիլի սկիզբէն կայսերական կառավարութեանը անդամ ըլլալու էր: Ասոյց հրատարակեցին թէ առնիկայ իր իրաւունքներէն զուրկ պիտի ձեայ մինչև որ պատարագը վերստին հաստատուի Սթրասպուրկի մէջ: Ասոր քաղաքաց փոխանորդները աս բռնաւորական վարմունքին դէմ միաբերան բողոքեցին:

Ան նոյն առենը Փալադինեան կայսրընտիրը ու Ֆերտինանտոս Թագաւորը խնդրեցին իշխաններէն աս վճիռը ընդունիլ, հաստատելով թէ կայսրը չափազանց սէր պիտի ունենայ անոնց վրայ: "Խաղաղութիւնը ու Աստուծոյ պատիւը պահպանելու շահաւոր եղած ամէն բանի մէջ պիտի հնազանդիմք Կայսեր", պատասխան տուին իշխանները հանդարտութեամբ:

Արդ՝ աս վիճաբանութեանս վախճան մը տալու առնը հասեր էր: Ապրիլի 13ին որոշուեցաւ որ աւետարանական իշխանաւորներուն վերստին ունկնդրութիւն չըլլայ. և Ֆերտինանտոս պատրաստուեցաւ վերջին հարուածը տալ հետևեալ օրը:

* Das wort Gottes zu wiederrufen oder aber brennen. Jung Beytrage, p. 37.

Հրրոր առտու եղաւ, Թագաւորը տէրութեան ուրիշ պաշտօնատարներուն հետ ժողովատեղին գնաց։ Հնդհակառակ եղաւ պապականներուն՝ իրենց հաւատարմութեանը համար, և իմացուց թէ ժողովին վճիռը յայտնապէս ընդունուած ըլլալով՝ կայսերական հաւանութիւնը տրուելով պիտի հրատարակուի։ Յետոյ գարձաւ իմացուց կայսրընտրին ու անոր կողմիններուն՝ թէ մեծ մասին հնազանդելէն ուրիշ բան մը չմնար իրենց։

Հետարանական իշխանները որ չէին յուսար ասանկ վճռական խօսք մը լսելու, սրտմտեցան աս աղդարարութեանը վրայ, և ըստ սովորութեան ժողովատեղին քովը մէկ սենեակ մը մտան խորհուրդ ընելու։ Սակայն Վիրտինբեռգոս անոնց պատասխանին սպասելու պէտք չունէր. ոտքի վրայ եղաւ, և բոլոր կայսերական պաշտօնատարները իր հետը ելան։ Հետարանականները ջանացին որ վար գնեն զինքը, բայց ընդունայն էր անոնց ջանքը։ ''Մորին կայսերական վեհափառութենէն պատուէր մը ընդունեցի, ըսաւ, ու ան պատուէրը 'ի գործ դրի։ Հմէն բան լմընցած է''։

Հյսպէս Կարոլոսին եղբայրը մէկ պատուէր մը կրծանուցանէ քրիստոնեայ իշխաններուն, և կրձգէ կերթայ առանց հոգ տանելու մինչև անգամ անոր դէմ մէկ պատասխան մը տրուելուն։ Հյնինչ տեղը իշխանները իրենց կողմանէ մէկը խրկեցին թագաւորին և աղաչեցին որ ետ գառնայ։ Վիրտինբեռգոս գարձնալ պատասխան տուաւ թէ ''Պործը կատարուած է, հնազանդութենէն ուրիշ բան մը չմնար''։ Հս ընդդիմութիւնը կատարելագործնց հերձուածը, զատնց Հռոմը Հետարանէն։ Թէ որ տէրութեան ու պապականութեան կողմանէ աւելի արդարութիւն մը եղած ըլլար, կարելի է որ խափանէր ան խրամատը՝ որ նոյն ատենէն հետէ երկուքի բաժնեց Հրևմտեան Եկեղեցին։

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

ԿԵՑՈՒՆԲԱՑՆ կողմնակիններուն ցուցըցած ասանարգութիւնը առանց պատճառի չէր . իմացեր էին որ տըկարութիւնը Նարեկարգութեան կողմն էր և զօրութիւնը Կարոլոսին և պապին կողմը : Նայց տկարներն ալ իրենց զօրութիւնը ունին . և ասոնք բանիս շատ մտադիր էին աւետարանական իշխանները : Արդեհետև Վիրտինանոս բանի տեղ չդրաւ իրենց գանգատները , պէտք էր որ իրենք ալ բանի տեղ չդնէին անոր ժողովէն ելլել երթալը , և ժողովին աղաչաթուեցան՝ Ըստուծոյ Անին , ու Կարոլոս կայսրէն՝ Յիսուս Քրիստոսի թագաւորաց Թագաւորին ու տերանց Տէրին բողոքէին :

Ընդ՝ ասոնք գործս գլուխ հանելու համար խորհրդակցեցին և որոշեցին ետև՝ յայտարարութիւն մը պատրաստեցին , և ահա ասիկայ էր ան հռչակաւոր Բողոքը (Ըրոթէսթը) որ անատնէն մինչև հիմա Բողոքարկու (Ըրոթէսթանդ) անունը տուաւ Նորոգեալ Եկեղեցիին : Սաքսոնիայի կայսրընտիրը ու իր ընկերները ժողովին մեծ սրահը գառնալով՝ ասանկ սկսան խօսիլ Հոն գումարուած իշխանաւորներուն .

"Սիրելի՛ Տեարք , Հօրեղբօրորդիք , Հօրեղբարք և Նարեկամք : Ցորին Վ եհափառութեան հրաւիրանօքը և տէրութեան ու քրիստոնեայ ժողովրդոց ընդհանուր բարեկաւութեանը համար ասոր ժողովս գալով՝ լսեցինք ու իմացանք որ անցած ժողովին որոշմունքները մեր քրիստոսական սուրբ հաւատքին վրայով՝ արդիլուելու են , և որ անոնց տեղը կոպարատոր ու դժուարատար կանոնադրութեանց վճիռներ տալ առաջարկուեցաւ :

"Նայց սակայն Վիրտինանոս Թագաւորը ու կայսե-

բական ուրիշ պաշտօնատարները իրենց կնիքը դրոշմելով Ապրիլի վերջին վճռոյն , յանուն կայսեր խօսք տուին հաւատարմութեամբ ու անխախտելի՛ գործ դնել ա-նոր մէջ բոլոր պարունակուածները , և անոր դէմ եղած բանի մը թոյլտուութիւն չընել : Նմանապէս նաև դուք և մենք՝ կայսրընտիրները , իշխանները , արքեպիսկոպոսները , աշնուականներն և տէրութեան փոխանորդները , հարկ դրինք վրանիս աս վճռոյն բոլոր յօդուածները հաստատ պահել ամէն ատեն ու մեր ամէն զօրութեամբը :

"Ա՛ան որոյ չենք կրնար անոր խափանուելուն հաւանութիւն տալ .

"Նախ՝ անոր համար որ կը հաւատամք թէ Նորին Կայսերական Ս. Հափառութիւնը , նմանապէս դուք և մենք պարտաւոր ենք հաստատուն պահել ինչ որ միաձայն հաւանութեամբ ու հանդիսաւոր եղանակաւ որոշուած է :

"Երկրորդ՝ անոր համար որ աս բանը կը վերաբերի Աստուծոյ փառքին և մեր հոգիներուն փրկութեանը , և թէ ասանկ բաներու մէջ պարտաւոր ենք ամէն բանէն ի վեր Աստուծոյ պատուիրանին հնազանդիլ , որ թագաւորաց Թագաւորն է ու տերանց Տէրը , և մեզմէ ամէն մէկը անոր հաշիւ պիտի տայ իր անձին համար , ամենևին հոգ չընելով մարդոյ բազմութեանը կամ սակաւութեանը :

"Մենասիրելի Տնարք , ձեզի վերաբերեալ բաներուն վրայ դատողութիւն չենք ըներ . և գոհ կըլլանք ամէն օր աղօթք ընելով առ Աստուած որ ինքը բարեհաճի մեզ ամենս ի միութիւն հաւատոյ , ճշմարտութեան , սիրոյ և արդութեան բերելու Յիսուս Քրիստոսի՝ մեր շնորհաց Թագաւորին և մեր միակ Միջնորդին ձեռօքը :

"Սակայն մեզի վերաբերեալ բաներուն մէջ՝ ձեր խորհուրդին հաւանութիւն տալով՝ (և թող ամէն ազատամիտ անձն դատաւոր ըլլայ ,) պիտի ըլլանք մեր խղճմտանքին դէմ դործող , մեր քրիստոնէական վարդապետութիւնը

գատապարտող , և մեր վիճակներուն մէջ անոր խափանուելուն հրաման տուող , թէ որ առանց Նեղութեան կարող ըլլայինք աս բանը ընելու :

"Սիրելի մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը ուրանալ է , իր սրբազան Անունը մերժել և ասանկով արդարապէս իրաւունք տալ իրեն որ մեր ըրածին փոխարէն ինքն ալ մեզ ուրանայ իր Հօրը առջևը , ինչպէս որ ըսած է :

"Զարմանալի՞ բան . մենք վաւերացընե՞նք աս հրովարտակը . մենք հաստատե՞նք թէ երբ ամենակարողն Աստուած մէկ մարդ մը Իր գիտութեանը կոչէ , նոյն ատենը ան անձը կարող չըլլայ Աստուծոյ գիտութիւնը ընդունիլ . ո՞հ , ինչ սոսկալի ուրացութեան պատճառ պիտի չըլլամք մենք աս բանը ընելով՝ ոչ միայն մեր Հոգիներուն մէջ , այլ նաև ձեր իններուն մէջ :

"Ալ ան որոյ ան մեր վրայ դրուած լուծը կրթօթափեմք : Ան թէպետ ամենուն յայտնի է որ մեր վիճակներուն մէջ Տեառն մերոյ մարմնոյ և արեան սրբազան Խորհուրդը պարտուպատշաճ եղանակաւ կրկատարուի , սակայն չենք կրնար ընդունիլ հրովարտակին առաջարկած կանոնը Հաղորդութեան հերետիկոսաց դէմ . վասն զի կայսերական հրովարտակը բան մը չըսեր անոնց վրայօք , վասն զի անոնք չկանչուեցան և չպաշտպանեցին զիրենք , և վասն զի չենք կրնար ասանկ նիւթերու վրայ որոշմունք ընել մինչև որ եկեղեցական ժողով մը չըլլայ :

"Արձեալ՝ (ահա աս է բողոքին հարկաւոր մասը) նոր հրովարտակը կը ծանուցանէ թէ հոգևոր պաշտօնեաները Աստուածաբանը քարոզելու են քրիստոնէական սուրբ Եկեղեցւոյ ընդունած դրութիւններուն համեմատ մեկնելով , ուստի աս կանոնին ընդունելութեան արժանի սեպուելուն համար՝ կարծեմք թէ նախ պէտք է որ համաձայն ըլլամք աս ճշմարիտ ու սուրբ ըսուած Եկեղեցիին ինչ նշանակութեան վրայով : Յետ՝ որովհետև աս նիւթիս վրայ կար-

ձիքները մեծապէս տարբեր են, որովհետև Աստուծոյ Հանին սորվեցուցած վարդապետութենէն՝ի զատ ուրիշ ապահով վարդապետութիւն մը չկայ, որովհետև Ջէրը կարգիլէ ուրիշ որ և իցէ վարդապետութիւն սորվեցընելը, որովհետև Սուրբ Գրոց իւրաքանչիւր խմաստը պէտք է առնլի պարզ իմաստներով բացատրուիլ, որովհետև աս սրբազան Գատեանը ամէն բանի մէջ հարկաւոր է քրիստոնեային, դիւրիմանալի է և խաւարը փարատելու յարմար, վասն որոյ Աստուծոյ շնորհօքը հաստատ մտքներնիս դրած ենք որ իր ներքին պարզ ու անխառն քարոզութիւնը ունենանք՝ ճիշդ ինտոր որ Հին և Նոր Կտակարանաց Աստուածաշունչ Գիրքերը կըպարունակեն, ամենևին անոր հակառակ եղած բան մը չաւելցընելով անոր մէջ կամ անոր վրայ: Ըհա աս Աստուածային Հանն է մի միայն ճշմարտութիւնը, ասիկայ է ամէն վարդապետութեան ու ամէն վարուց ապահով կանոնը, և ոչ երբէք կրնայ սխալիլ կամ մեզ խաբել: Ըն որ աս հիմանը վրայ կըշինէ՝ դժոխքին բոլոր զօրութիւններուն դէմ պիտի կենայ, որ ատեն անոր դէմ կեցող բովանդակ մարդկային ունայնութիւնները Աստուծոյ երեսին առջևը պիտի կործանին:

"Աս պատճառներով՝ ով ամենասիրելի Ջեարք, Հօրեղբարք, Հօրեղբօրորդիք և Հարեկամք, սրտեռանդն կաղաչեմք ձեզի որ մեղի եղած անիրաւութիւնները ու մեր շարժառիթները ուշադրութեամբ քննէք: Սակայն թէ որ դուք չէք ղիջանիր մեր աղաչանքին, աս ներկայ յայտարարութեամբս ԿԸՐՈՂՈՒԹԻՒՆ Աստուծոյ առջևը՝ որ մեր մի միայն Ստեղծիչը՝ Պահպանիչը՝ Փրկիչը և Դատիչն է, և որ մէկ օր մը մեր Դատաւորը պիտի ըլլայ, նմանապէս ամէն մարդոց ու ամէն արարածներուն առջևը, թէ մենք՝ մեղի համար ու մեր ժողովուրդին համար բնաւ մէկ կերպով մը ոչ կըհաճիմք ու ոչ ալ կըմիաբանիմք առաջարկուած վճռոյն որ և իցէ բանին որ հակա-

ռակ է Աստուծոյ , իր սրբազան խօսքին , մեր ուղիղ խղճմտանքին , մեր հոգիներուն փրկութեանը և Սիպտրի վերջին հրովարտակին :

"Ա՛ս միանգամայն կը յուսամք որ Ս. Եհափառ Կայսրը պիտի վարուի մեզի հետ իբրև քրիստոնեայ իշխան մը որ՛ի վեր քան զամենայն ինչ զԱստուած կը սիրէ . և մենք ալ կը ձանուցանենք թէ պատրաստ ենք թէ անոր և թէ ձեզի՝ բարեգութ Տնարք , մատուցանել ան ամէն սէրը ու հնազանդութիւնը որ մեր իրաւացի ու օրինաւոր պարտաւորութիւնն է" :

Ահա այսպէս խօսեցան ժողովին առջևը ան քաջասիրտ մարդիկը , որոնք այնուհետև Քրիստոնեայ ազգերէն պիտի կոչուէին ՊՈՂՈՔԱՐԿՈՒ (Պրոթէսթանդ) :

Ա՛ս իրենց յայտարարութիւնը լմընցուցածնուն պէս՝ ծանուցին թէ հետևեալ օրը Սիպտրէն մեկնելու միտք ունին :

Ա՛ս բողոքը և յայտարարութիւնը խորին տպաւորութիւն մը ըրաւ . ժողովը յանկարծ միջահատեցաւ և երկու իրարու հակառակ կողմերու բաժնուեցաւ , որ գրեթէ պատերազմի դուշակութիւն մը եղաւ : Ժողովականաց մեծ մասը՝ (այսինքն պապականները) սաստիկ վախերու մէջ ձեռց . իսկ Ողջաբարկուները ըստ մարդկային օրինաց Սիպտրի Հրովարտակին՝ և ըստ Աստուածային օրինաց Աստուածաշունչին ապաւինելով , արիութեամբ ու հաստատութեամբ լցուած էին :

1529 թուականին Ապրիլ 19ին եղած աս հռչակաւոր բողոքիս սկզբունքները Ողջաբարկութեան բուն էութիւնը կըպարունակեն : Ըրդ՝ աս բողոքը կրօնական նիւթերու մէջ կըհակառակի մարդու հնարած երկու չար սովորութիւններու , որոնց առաջինն է աշխարհային կառավարութեան բռնակալութիւնը և երկրորդը Եկեղեցիին բռնաւորական բացարձակ իշխանութիւնը : Ողջաբարկուք (Պրոթէսթանդները) փոխանակ աս երկու չար սովորու-

թիւններուն , աշխարհային կառավարութիւնէն վեր կը դնեն խղճմտանքին զօրութիւնը , և տեսանելի Եկեղեցիէն վեր կը դնեն Աստուծոյ Հոգիին իշխանութիւնը : Նախ և առաջ Աստուածային բաներու մէջ աշխարհային իշխանութիւնը կը մերժեն , և Արքայէից ու Հոգեւոր ասիթլոց ասիթները կը կրկրնեն . Աստուծոյ հնազանդեցեալ եմ ես քան քեզ մարդոյ : Ընդդէմ կարծեցեալ Հինգերորդին թագին առջեւը՝ Յիսուս Քրիստոսի թագը կը բարձրացընեն : Սակայն ասկից աւելի մեծ բանին ձեռնամուխ կ՚ըլլան . կը հաստատեն այն սկզբունքը՝ թէ ամէն մարդկային վարդապետութիւն՝ Աստուծոյ պատգամներէն վար դնելու է և անոնց համեմատ ըլլալու է : Հանգի նախնական Եկեղեցին ևս՝ Հոգեղէն գրուածքները ընդունելով , ցուցրեր էր թէ ասոնք գերագոյն իշխանութեանը կը հնազանդի և ոչ թէ անոր վրայ կ՚իշխէ , ինչպէս որ Հռոմ կը հաստատէ . սակայն երբոր հաստատուեցաւ այն ատեանը՝ որ Աստուածաշնչին մեկնութիւն տալու իշխանութիւնը իր վրայ առաւ , ասոնք եղաւ անոր արդիւնքը՝ որ մարդս մարդու իրեւ գերի հպատակի այն տեսակ բաներուն մէջ՝ ուր բոլորովին ազատութիւն ունենալու է . այսինքն՝ խղճմտանքի և հաւատոյ վերաբերեալ նիւթերուն մէջ : Սփայրի ասոնք գերահոչակ ժողովին մէջ բնաւ աստուածաբանի մը հնղինակութիւն չերեւնար , այլ Աստուծոյ Հոգին միայնակ կը թագաւորէ : Երբէք պապին պէս ինքզինքը բարձրացընող մարդ չեղաւ . երբէք Հարեկարգողներուն պէս ալ զիրենք նուաստացընող մարդիկ չեղան :

Սփայրի Հոգեբարկուները չէ թէ միայն ճշմարտութիւնը բարձրացուցին , հապա եղբայրսիրութիւնն ալ պաշտպանեցին : Պապէր և պապին կողմնակիցներէն ուրիշները աշխատեցան որ ընդհանրապէս Հաւատքի ընթացքին հետեւող իշխանները բաժնեն այն քաղաքաց փոխանորդներէն , որոնք առաջ Օգսբնկի կողմին հակամի-

տեալ էին : Ս. Աղվաղակի Հիպոլամիատոս նամակ գրեցով Ս. Ներսէսին՝ լուսաւորից գահիկայ Հռուիմի Հայրիկեան կարդոզին վարդապետութեանցը վրայով . զայրացմամբ հերքից ան խօսքը՝ թէ Կրիատոս երկինքին մէկ անկիւնը քաշուած կրկնայ , և եռանդագին փոյթով հրատարակից թէ Հռուիսերի քրիստոնեաներուն վարդապետութեանը համեմատ՝ Կրիատոս ամէն տեղ է ու ամէն բան կրկատարէ իր իշխանութեան Հանիւը : Ըսաւ կըսէր թէ՝ "Տնօրէնի նշանակներովը կուտամ ու կընդունիմ անտեսանելի շնորհքը , ինչպէս որ ամէն հաւատացեալները կընեն" :

Ըս յայտարարութիւնները անօգուտ չեղան . Փոյրի մէջ երկու հոգի կային որոնք տարբեր պատճառներով Յապէրի ջանքերուն դէմ կեցան ու Հիպոլամիատոսին օգնեցին : Հռսէի իշխանը՝ որ յարաժամ մտքին մէջ միաբանութիւն մը ընելու գաղափարները կըձևացընէր , ազէկ Հասկըցաւ որ եթէ Աթանիայի ու Հռսէի քրիստոնեաները հաւանութիւն տային Հելվետիայի ու Վերին Պերմանիոյ Ազգեցիներուն դատապարտութեանը , առ բանը ընելով զօրաւոր օգնականներէ զուրկ պիտի թողէին զիրենք : Իսկ Ս. Գալլոս՝ որ բնաւ Հռսէի իշխանին պէս քաղաքական միաբանութիւն չէր ուզեր , վախնալով որ առ բանէն շուտով պատերազմ ծագի , արդարութեան մեծ սկզբունքներուն պաշտպան կեցաւ՝ ըսելով , "Մարդոց ինչ իրաւացի մեղադրանաց ենթակայ պիտի ըլլայինք , եթէ մեր հակառակորդներուն հետ իրաւունք համարէինք դատապարտել մէկ վարդապետութիւն մը , առանց մարդ ընելու զանոնկայ պաշտպանողներուն իրաւունքը" : Ըս խօսքէն կիմանանք որ բոլոր աւետարանական քրիստոնէից միութիւնը՝ Հարկարդոզներուն մէկ գլխաւոր սկզբունքն էր :

Ապրիլեան Ֆերտինանտաս Ապրիլի 19ին բողոքը լսած չէր , վասն որոյ հետևեալ օրը աւետարանական իշխա-

նաւորաց կողմէն դեսպանները գացին իրեն , և բողոքին Թուղթը ներկայացուցին : Կարոլոս Հինգերորդին եղբայրը նախ և առաջ ընդունեց , ձեռքը առաւ զանիկայ , բայց անմիջապէս ուղեց որ ետ տայ : Նատոնը զարմանալի անարան մը կրներկայանար . Թագաւորը չէր ուզեր բողոքին Թուղթը իր քովը պահելու , և դեսպանները չէին ուզեր ետ առնելու : Վերջապէս նոքինները Թագաւորին պատիւը պահելու համար՝ Ֆերտինանտոսի ձեռքէն առին զանիկայ , բայց համարձակաբար գրասեղանի մը վրայ դրին , ու շիտակ սրահէն դուրս ելան գացին :

Թագաւորը և կայսերական պաշտօնատարները աս առարկու գրութեանս առջին մնացին . ահա հոն տեղ՝ իրենց աչուըներուն առջեւը կրկնար Բողոքարկուներուն քաջութեանը և հաստատին մէկ նշանաւոր յիշատակութեան : Կարոլոս Հինգերորդին եղբայրը բարկանալով աս լուակեաց բայց զօրաւոր վկայիս դէմ , որն որ իր բռնաւորութիւնը երեսը կըզարնէր , և տէրութեանը վրայ գալու բոլոր չարիքներուն պատասխանատու կրնէր զինքը , իր խորհրդականներէն մէկ քանին կանչեց և հրամայեց անոնց որ շուտով Բողոքարկուներուն դարձընեն աս կարեւոր գրութիւնը :

Սակայն ընդունայն էին անոր աս ամէն ըրածները . բողոքը աշխարհի տարեգրութեանց մէջ արձանագրուած էր , և մէկ բան մը կարող չէր ջնջել զանիկայ . մոքի ու խղճմտանքի ազատութիւնը գալու դարերուն համար յաղթանակաւ ձեռք բերուած էր : Ահա այսպէս Լեւտարեանական Վերմանացիք՝ յառաջագոյն տեսնելով աս բաները , աս վիհանձնական գործիս շարժեցան , և գլուխ հանեցին զանիկայ իրրև մէկ ապագայի մը իրենց բաղձանքին և հաստատին : Արդիկ ամէն կողմերէն ակնկատոյց եղած՝ աս բանը չէ թէ քաղաքական դիպուած մը կըհամարէին , այլ մէկ քրիստոնէական գործողութիւն մը . և

Նորահաս կայսրընտիր իշխանը՝ Յովհաննէս Փրիդերիկոս՝ որ աս բանիս մէջ իր գարուն բերանն էր, բարձրաձայն գոչեց Ափայրի Նողքարկուներուն. "Ընձենակարողը՝ որ ձեղի շնորհք տուաւ հզօր՝ համարձակ և աներկիւղ դաւանութիւն ընելու, պահէ զձեզ աս քրիստոնէական հաստատութեանը մէջ մինչև յօրն յաւիտենական":

Երբոր աւետարանականները ցնծութեան մէջ էին, իրենց թշնամիները զարհուրած կրկնապին իրենց ըրածին վրայ: Երեքշաբթի Ապրիլի 20ին՝ ան նոյն օրը որ Վիեր-տինեանտոս բողոքը մերժեց, կէս օրը ժամ մը անցած՝ Պրոյնսվիքի Հենրիկոս դուքսը և Պատէնի փիլիպպոսը Յողովին ներկայացան միջնորդութիւն ընելու համար, ծանուցանելով թէ միայն իրենց քովէն ձեռնամուխ կըլլան աս գործիս: Սոսկ առաջարկեցին որ այլ ևս Ա օրմնի մէջ եղած վճռոյն յիշատակութիւնը չըլլայ, ու Ափայրի առաջին վճիռը՝ ի գործ դրուի միայն քանի մը փոփոխութիւններ ընելով, որ երկու կողմերը աղատ մնան մինչև ապագայ եկեղեցական ժողովին հաստատուիլը, սակայն ամէն նոր ազանգի դէմ կենան, և թոյլտուութիւն չընեն Հաղորդութեան խորհուրդին դէմ եղած որ և իցէ վարդապետութեան:

Յորեքշաբթի՝ 21 Ապրիլի, աւետարանական իշխանաւորները աս առաջարկութիւններուն հակառակ չերևցան. և Օգսբուրկի վարդապետութիւնը ընդունողները ևս համարձակօրէն ծանուցին՝ թէ ասանկ խնդիր մը վտանգաւոր չէ իրենց: "Միայն թէ միաբերնիս բերենք, ըսին, որ այսպիսի դժուարին խնդիրներու մէջ ոչ թէ սուրով՝ այլ Աստուծոյ անսխալելի Խանիւը վարուելու ենք. քանզի Պօղոս առաքեալ կըսէ. Ինչ բան որ հաւատքով չէ՝ մեղք է: Ա ան որոյ նեղ ստիպմամբ քրիստոնեաները որ իրենց անիրաւ սպաւած բանը ընեն, փոխանակ Աստուծոյ Խանիւը բարիին գիտութեանը բերելու զանոնք, բանի մեղանչել տուած կըլլամք անոնց, և մենք ալ սոսկալի պատասխան տալու պարտաւոր կըլլամք":

Հռովմայ կողմնականներուն կոյր նախանձաւորները զարհուրեցան, երբոր տեսան թէ յաղթութիւնը ձեռքերնուն կ՚ելլէր. որովհետեւ անոնք ամէն կերպ հաշտութեան առաջարկութիւնը հերքեր էին, և ուզեր էին որ վերստին պարզ և կատարեալ պապականութիւնը հաստատուի: Իրենց նախանձը ամէն բանի յաղթեց և միջնորդական ըղձյները բարձի թողլ եղան:

Հինգշաբթի Ապրիլի 25ին, առաւօտեան ժամը եօթնին ժողովը գումարեցաւ, և աւետարանականաց դէմ եղած վճիռը կարդացուեցաւ ճիշդ ինչպէս որ առաջ գրուած էր, մինչև անգամ չփոխելով անոր մէջ թէ քիչ մը առաջ հաշտութեան ջանք եղեր էր:

Տապէր աս յաղթութիւնը տանելէն ետքը՝ հպարտանալով որ թագաւորները իրեն ականջ կը կախեն, կատաղաբար ատին անդին կը վազէր, և ականատես մը կը պատմէ թէ՝ զանիկայ տեսնողը պիտի ըսէր որ Կիկղոպներէն մէկն է ան՝ որ իր այրին մէջ ահարկու շղթաներ կը շինէ որ անոնցմով Խարհկարգութիւնը ու Խարհկարգողները կապէ: "Պապական իշխանները խառնիճաղանճ ժողովուրդին հետևելով՝ առաջ վազեցին և ինքզինքնին վտանգներով լեցուն շաւիղի մը մէջ ձգեցին", կ՚ըսէ Անլանկտոն: Դէ բան մը մնացած չէր աւետարանական քրիստոնեաներուն, բացի ծունկի վրայ գալ և առ Տէր գոչելէն: "Անդլ համար միայն աս կը մնայ՝ դարձեալ ըսաւ Անլանկտոն, որ Աստուածորդին յօդնութիւն կանչենք":

Ժողովականաց վերջին գումարումը Ապրիլի 24ին եղաւ: Իշխանները վերստին կրկնեցին իրենց բողոքը, ուրուն տասնըչորս ազատ և կայսերական քաղաքներու փոխանորդներ յարեցան. և ապա խորհեցան որ օրինաւոր հաստատութիւն տան իրենց բողոքին:

Աստի Կիրակի օրը՝ որ Ապրիլի 25ն էր, Փիլիպոս սուրբ Յովհաննէսի փողոցը՝ համանուն եկեղեցիին քովը եղած

մէկ տունի մը գետնի վրայ նեղ սենեակի մէջ փոքրիկ գրասեղանի մը առջեւ նստան երկու նօտարներ , Տիբէրսինկենցի Լեռնարտ Աթէմները և Պամպէրկցի Փանկրաս Սայցմանը , ատոնց բոլորտիքը կային իշխանաց և ասպատարանական քաղաքաց փոխանորդներու ատենադպիրները՝ հետերնին քանի մը վկաներ ունենալով :

Ըս փոքրիկ տաներտերը հոգևոր հովիւ մըն էր Պետրոս Անթէրսթադ անուն՝ սուրբ Յովհաննէսի սարկաւագ , որ Աքսոնհայի կայսրընտրին կամ Նասկի իշխանին տեղը՝ օթևան մը մատուցանելով ան երևելի գործին համար որ կըպատրաստուէր , արժանի եղաւ որ իր անունը յաջորդ աղգերու մէջը յիշուի : Ողջոյնի օրինակը կատարելապէս յօրինուելէն և՝ ի գիր անցնելէն ետև՝ նօտարներէն մէկը սկսաւ կարդալ զանիկայ : "Արդ հետև բնական հաղորդակցութիւն մը կայ ամէն մարդոց մէջ , կըսէին Ողջոյն ընդունները (Տրոթէսթանդները) , և որով հետև ի մահ դատապարտեալ անձինքը ևս թոյլտուութիւն ունին միաբանելու և իրենց դատապարտութեանը դէմ բողոքելու , ո՞րքան ևս առաւել մենք՝ որ մի և նոյն հոգևոր մարմնոյն՝ Յաւուժոյ Արգոյն Լկեղեցիին անդամներն ենք , մի և նոյն երկնաւոր Հօրը զաւկները , և հետևապէս Հոգիով եղբայրներ , իրաւունք ունինք միաբանելու՝ երբ որ մեր փրկութեանը և յաւիտենական դատապարտութեանը վերաբերեալ գործ մը կըլլայ" :

Նետոյ ժողովին մէջ անցած գացած բաները քննելէն ետև , և անոնց վերաբերեալ գլխաւոր հատուածները իրենց բողոքին մէջ աւելցընելէն ետև , Ողջոյնականները կըվերջացընէին խօսքերնին՝ ըսելով , "Ա՛ստն որոյ մենք՝ մեզի համար , մեր հպատակներուն համար և ամէն անոնց համար որ կընդունին կամ այսուհետև պիտի ընդունին Յաւուժոյ Խօսքը , կըբողոքենք ամէն անցեալ՝ ներկայ և ապառնի վշտացուցիչ և հարստահարիչ վարմունքներէն՝ Սրբին կայսերական Ա Հատուածոյ

նը , և քրիստոնեայ սուրբ ժողովուրդներէ բաղկացեալ ազատ ու ընդհանուր ժողովի մը'' : Ան բողբոջ յօդուածները տասներկու մագաղաթեայ թերթեր լցուցին , և ժիներորդին վրայ հաստատուեցան ստորագրութիւնները և կնիքները :

Ահա այսպէս սուրբ Յովհաննէսի մատրանապետին անշուք բնակարանին մէջ կատարուեցաւ քրիստոնէական ճշմարիտ միաբանութեանը առաջին գաւանութիւնը : Յիսուսի աս խոստովանողները՝ պապական արտաքին միութեանը առջին՝ քրիստոնէական ներքին և կենդանի միութեան դրօշակը կանգնեցուցին . և հիմա ալ՝ ինչպէս որ մեր փրկչին օրերը , թէև շատ սինակոկաներ կան , սակայն տաճարը միայն մէկ հատ մրն է : Քրիստոնեայք կայսրընտրական Սաքսոնիայի , Պրունեպէրկի , Պոհեմի , Հեսսէի իշխանութեանց երկիրներուն , Սիթրասպուրկի , Նիւռնպէրկի , Ուլմի , Կոստանդիայի , Պինտաւի , Ազմինկէնի , Քէմբրիճէնի , Նորտլինկէնի , Հելպրոնի , Ռոյթլինկէնի , Լանոյի , Սէնդ Կալի , Պէյսէմպուրկի և Ուիցհայմի , Ապրիլի 25երորդ օրը՝ սուրբ Յովհաննէսի եկեղեցիին մօտը ձեռք ձեռքի տուին իրարու հետ միաբանեցան՝ երբ որ հալածանաց սպառնալիքը կերևնար : Ասոնց մէջ գոյէ կրգտնուէին ոմանք որ Օգուինկլի պէս՝ Տէրունական Ընթրիքին մէջ կրգաւանէին թէ Յիսուս Քրիստոս միայն հոգևորապէս ներկայ է . նմանապէս կը գտնուէին ոմանք որ Լուտերի պէս կրգաւանէին անոր մարմնաւոր ներկայութիւնը : Ան ժամանակը Աստուածաբանականներուն մէջ չկար տարբեր դրութիւններ , աստղութիւն կամ հերձուած . այլ ճշմարիտ քրիստոնէական միութիւն մը կար անոնց մէջ : Ան վերնատունը՝ ուր որ քրիստոնէական կրօնքին սկզբնաւորութեան օրերը առաքեալները կնիկներուն ու եղբայրներուն հետ մէկտեղ ''միաբանութեամբ միշտ աղօթք կընէին'' , և ան ստորնատունը՝ ուր որ Յարեկարգութեան առջի օրերը Յի-

սուս Ա.բրիստոսի նորածին աշակերտները իրրև մէկ մարմին մը կազմուած ներկայացուցին անձերնին պապին և կայսեր՝ աշխարհի և մահուան , Ա.կեղեցիին երկու օրոցներն են . և ահա Ա.կեղեցին աս իր տկարութեան ու խոնարհութեան ժամուն՝ ամենապայծառ փառօք փայլեցաւ :

Ա.լ բան մը չէր մնացեր որ Ա.ողոքարկուները պարտաւորեր Ափպրի մէջ մնալ . վասն որոյ իրենց բողոքին հետեւեալ առաւօտուն , (որ էր երկուշաբթի՝ 26 Ա.պրիլի ,) կայսրընտիրը , Հռոմի իշխանը և Ա.ինէպէրկի դուքսերը քաղաքէն մեկնելով Ա.օրմս գացին , և ապա Հռոմէն անցնելով՝ իրենց վիճակները դարձան : Հռոմի իշխանը Մայիսի 5ին հրատարակեց բողոքը , և կայսրընտիրը՝ Մայիսի 13ին :

Մայիսի 6ին Մելանկտոն Ա.իդէմպէրկ դարձաւ , հաստատ միտքը դրած՝ որ երկու կողմերը իրարու դէմ սուր պիտի վերցընեն : Օ.արհուրեցան իր բարեկամները երբոր տեսան զինքը պլպլալած՝ ուժէ ինկած և կիսամեռ : "Ափպրի մէջ մեծ անցք մը պատահեցաւ , կըսէր , որ մեծամեծ վտանգներ կըսպառնայ ոչ միայն Գերմանիոյ տէրութեանը , այլ և նոյն ինքն Աբօթին : Գ.ժոխքին բոլոր տագնապները զիս կըտանջեն" :

Մելանկտոնին անհնարին ցաւ տուողը ան էր որ բոլոր չարիքներուն նախապատճառը զինքը կըհամարէին , ինչպէս որ իրաւցընէ ինքն ալ այնպէս կըհամարէր զինքը : "Մէկ բան մը միայն վնաս հասցուց մեզի , ըսաւ , այսինքն Օ.ուինկլեաններուն դէմ առաջարկուած հրովարտակին հաւանութիւն չտալնիս , երբոր աս բանը մեղմ պահանջուեցաւ" : Ա.ետեր աս անցքերուն վրայ աս խաւարտանք գաղափարը չունեցաւ , բայց ան ալ շատ հեռու էր բողոքին զօրութեանը վերահասու ըլլալէն : "Ա.ողովը գըրեթէ առանց եղբակացութեանց վերջացաւ , կըսէր , միայն թէ անոնք որ կըձաղկէին զՅիսուս Ա.րիստոս , ձեռնհաս չեղան իրենց կատաղութիւնը լեցընելու" :

Սակայն յաջորդ ազգերը Լուտերի աս ըսածը իրաւացի չհամարեցան. և ընդհակառակն՝ Բարեկարգութեան կատարեալ հաստատութիւնը աս սոյն թուականէն նշանակելով, պատմութեանց մէջ յիշատակուած ամենամեծ անցքերուն կարգը դասեցին Սիայրի Բողոքը:

Ընդ՝ Բարեկարգութիւնը տեսանելի կերպով մը հաստատեցաւ: Ս. օրմի ժողովին մէջ միանակ Լուտեր Ա՛ը ըսեր էր, բայց Սփայրի ժողովին մէջ՝ Եկեղեցիները, հոգևոր պաշտօնեաները, իշխանները և ժողովուրդները Ա՛ը ըսին:

Ինաւ մէկ երկրի մէջ սնապաշտութիւնը՝ պրոցականութիւնը, եկեղեցական իշխանութիւնը և պապականութիւնը այնքան զօրացած չէր, որչափ որ Գերմանիայի աղգերուն մէջ: Ա՛ս անկեղծ ու պարզամիտ ժողովուրդները խոնարհութեամբ վիզերնին ծռեր էին Տիբերիս գետին եղերքներէն եկած լուծին: Ա՛յսու ամենայնիւ անոնց մէջ նրբամտութիւն մը՝ աշխոյժ մը և ներքին ազատութեան փափաք մը կար, որ Ա՛ստուծոյ Բանին օրհնութեամբը քրիստոնէական ճշմարտութեան խիստ զօրաւոր գործիքները պիտի ընէր զանոնք: Ա՛ահմանուած էր որ անոնց ձեռքովը կործանի Պ՛րիստոնէութեան տեղը բռնած անհաւատական՝ աստաքին և ծիսական դրութիւնը, անոնք կանէուեր էին որ հոգիին ու կեանքին տեղը դրուած կմախքը ջախջախեն փոշի դարձընեն, և պապական իշխանութեան ձեռօքը քարացած Պ՛րիստոնէութեան սրտին վերստին դարձընեն ան աշխոյժ կենդանութիւնը ու եռանդը, ուրկից շատ դարերէ հետէ զրկուած էր ան: Ընդհանրական Եկեղեցին երբէք պիտի չմոռնայ իր շնորհապարտ ըլլալը Սփայրի Իշխանաւորներուն և Լուտերին:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Սիրոյ Ղողքը ևս առաւել սաստկացուցեր էր պապականութեան կուսակից եղողներուն սրտմտութիւնը. և Կարոլոս Հինգերորդ՝ Պարչելոնայի մէջ իր ըրած երդումին համեմատ, պատրաստուեր էր "յարմար դեղթափ մը տալու Վերմանիայի մէջ կոտորած ընող ժանտախտին, և նորաբանչ կերպով մը վրէժխնդիր ըլլալու Յիսուս Քրիստոսի տրուած նախատինքին" *: Պապն ալ իր կողմանէ աշխատեցաւ որ քրիստոնեայ աղգաց բոլոր ուրիշ իշխանները միաբանէ դաշնակից ընէ աս հաւատոյ պատերազմիս մէջ. և Վամպրայի հաշտութիւնը՝ որ Օդոստոսի 5ին եղաւ, անոր անագորոյն դիտաւորութիւնները գլուխ հանելու օգնեց, որովհետև կայսրը ալ արգելք մը չունենալու հերետիկոսաց դէմ պատերազմելու: Ուստի Ազետարանականները Սիսայրի մէջ իրենց Ղողքը ընելէն ետև՝ հարկ եղաւ որ խորհին թէ ինչ կերպով կրնան հաստատուն պահել զանիկայ:

Ղողքարկու իշխանները որ արդէն աւետարանական դաշնակցութեան մը հիմունքը հաստատած էին Սիսայրի մէջ, միաբան հաւանութեամբ կամեցան որ փոխանորդներ խրկեն Ռօթաք. սակայն կայսրընտիրը երկմտելով Լուտերի խրատներէն, որ միշտ կըսէր իրեն՝ թէ "Դուք ձեզ հանդարտ և խաղաղութեան մէջ պահելով պիտի փրկուիք" †, պատուիրեց իր խրկած փոխանորդներուն որ իր դաշնակցաց առաջարկութիւնները մտիկ ընեն, բայց բան մը չվճռեն: Ընդունք ալ որոշեցին որ

*Dumont, Corp. Univ. Diplomatique, IV, p. 1, 5.
† Ե՜ռ. Լ. 15: L. Epp. III, p. 454.

ուրիշ ատեն նորէն մէկտեղ գան ասոնք բանը գլուխ հանեն, որն որ երբէք չեղաւ։ Լուտեր յաղթութիւն բրաւ, վասն զի մարդկային դաշնագրութիւնները գլուխ չեղան։ "Ձեր Յիսուս աղէկ գիտէ թէ ինչպէս աղատելու է մեզ առանց փիլիպպոս իշխանին, ու նաև ընդդէմ անոր", ըսաւ իր բարեկամներուն *։

Հեսսացի փիլիպպոսը՝ որուն սիրտը կընեղանար Լուտերի դիմադարձութեանը համար, կըկարծէր որ աս բանը բառերու վրայ եղած կռիւ մը կըծագի։ "Ընդունք դաշնակցութեանց յիշատակութիւնը ըսել չեն ուզեր Օգսբուրկեանները համար, ըսաւ ան, ապա ուրեմն վերջացընենք ան հակառակաբանութիւնները որ կըբաժնեն զանոնք Լուտերէն"։

Ու յիրաւի կերևնար թէ Աստուծոյ Հոգին բոլոր աշակերտներուն միաբանութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է Հարեկարգութեան յառաջադիմութեանը, քանզի ինչպէս կրնային անոնք Հռովմայ և Տէրութեանը դէմ կանգնիլ, թէ որ բաժնուած ըլլային։ Ընտարակոյս Հեսսէի իշխանը կըփափագէր անոնց միտքերը միացընելու, որ եռքը կարող ըլլայ զէնքերնին ալ միացընելու, սակայն Քրիստոսի փաստը թուրով յաղթանակելու չէր։ Մէ որ անոնք կարող ըլլային սրտերնին ու աղօթքնին միացընելու, անատանը Հարեկարգութիւնը այնպիսի զօրութիւն մը պիտի գտնէր իր զաւակացը հաւատքին մէջ, որ փիլիպպոսի զինուորները այլ ևս պէտք ըլլալու չէին։

Այդ դժբաղդաբար մարդոց մտքերուն աս միաբանութիւնը, որ անատանը ամէն բաներէն առնլի փափագելի ըլլալու էր, շատ դժուարին գործ մը եղաւ։ Լուտեր 1519ին՝ նախ և առաջ այնպէս երևցեր էր, թէ ոչ միայն պիտի բարեկարգէ, այլ գլխովին պիտի նորոգէ Տէրութեական Ընթրիքին վարդապետութիւնը, ինչպէս որ քիչ

*Unser Her. Christus, etc. (L. Epp. III, p. 454.)

մը առնէն հետև Ջուիցերլիի քրիստոնեաները ըսին ։ "Կերթամ" ըսեր էր Լուտեր , Տէրունական Ընթրիքի խորհուրդին , և հոն տեղ Աստուծմէ մէկ նշան մը կընդունիմ , թէ Քրիստոսի արդարութիւնը և չարչարանքը միս կարդարացընեն" ։ Այս խօսքը վերին Վերմանիայի քաղաքներուն մէջ տարածուելով՝ զանազան ներգործութիւններ ըրեր էր մարդոց մտքերուն , և պատրաստեր էր զանոնք Ջուինկլիի վարդապետութեանը ։ Ասոր Լուտեր զարմանալով իր ստացած համբաւին վրայ , 1527ին աս նշանաւոր ծանուցումը հրատարակեց . "Աստուծոյ և բովանդակ աշխարհի առջևը կըխոստովանիմ որ ես երբէք Հաղորդութեան խորհուրդին վրայով սխալ կարծիք ունեցողներուն չհետևեցայ" ։

Ան յիրաւի Լուտեր երբէք Ջուինկլի գաղափարը չընդունեցաւ Հաղորդութեան վրայով ։ Այլ ընդ հակառակն՝ 1519ին , անիկայ տակաւին Պապափոխութեան կըհաւատար ։ Ուրիշ ինչու համար դէմ խօսեցաւ . ահա աս էր պատճառը ։ Ջուինկլ կըհաւատար՝ թէ հացն ու գինին Քրիստոսի մարմինը և արեանը նշաններն են , իսկ Լուտեր կըհաւատար՝ թէ Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը Աստուծոյ շնորհացը նշաններն են ։ Այս կարծիքները մեծապէս տարբեր են միմեանց ։

Այս կարծեաց անհամաձայնութիւնը շատ չգնաց յայտնի եղաւ . 1527ին՝ Ջուինկլ իր "Խարեկամական Վկայութիւն" անուանած գրքին մէջ վերստին յիշեց Լուտերի աս գաղափարը քաղցրութեամբ և ակնածութեամբ , Այց բանը ձախորդ երթալով՝ նոյն ժամանակը նոր հրատարակուած էր Սաքսոնացի Խարեկարգողին տետրակը "Ընդդէմ Հրաշայայտ Սարդոց" . և անոր մէջ Լուտեր կըայտնէր իր պատմութիւնը իր հակառակորդներուն դէմ , որոնք կըհամարձակէին քրիստոնէական միութեան և խաղաղութեան վրայով խօսելու ։ "Ուրեմն՝ կըգրէր ան , որովհետև անոնք ամէն բանականութեան դէմ

կը գործեն, ահա կուտամ անոնց մէկ Լուտերական խրատ մը*: Ընդհանրապէս ըլլայ ան միաբանութիւնը, անիծեալ ըլլայ ան սէրը, գեղեցիկ տեսակը անցնի, դժոխքին անչափ խորխորատը իյնայ: Ձեզ որ ես քու հայրդ՝ մայրդ՝ կինդ և զաւակդ սպաննէի, և չկարող քեզ ալ սպաննել ուզելով՝ քեզի ըսելու ըլլայի, Աիրելի բարեկամ եկուր քեզի հետ հաշտուինք, ինչ պատասխան պիտի տայիր: Ահա այսպէս երազայոյզ մարդիկը կըսպաննեն Յիսուս Քրիստոս իմ Տէրս՝ Հայր Աստուածը, և իմ մայրս՝ Ընդրիստոնէութիւնը, եաքը զիս ալ սպաննել ուզելով՝ կըսեն. Եկուր բարեկամ ըլլանք":

Օսիանդր երկու պատասխան գրեց "գերապատիւ Արտիենոս Լուտերին", որոնց մէջ իր ցուցքցած ցուրտ բայց մեղմ եղանակը քան զԱպաստնացի վարդապետին կշտամբանքները յանդիմանիչ էին: "Պարտիմք պատուել զձեզ մէկ ընտիր ամանի մը պէս, ըսաւ. և ուրախ սրտով աս պատիւը կընծայեմք ձեզի, առանց նայելու ձեր սրխաւմունքներուն": Հետզհետէ տետրակ տետրակի վրայ ելաւ, Լուտեր միշտ ան նոյն սաստկութեամբը և Օսիանդր ան նոյն ցրտութեամբը և հեգնութեամբը գրելով:

Ահա ասանկ էին ան վարդապետները՝ որոնք Հասէի իշխանը հաշտեցընել ուզեց: Ընդէն անիկայ Աիայրի ժողովը եղած առենը՝ սիրտը ցաւելով պապականաց բերնէն միշտ աս նախատինքը լսելուն՝ թէ "Ուր կըպարծենաք պարզապէս Աստուծոյ Հանին յարեալ ըլլալնուդ վրայ, այսու ամենայնիւ անմիաբան էք", միաբանութեան առաջարկութիւններ ըրած էր Օսիանդրին: Հիմա աւելի ըրաւ, երկու հակառակ կողմերուն աստուածաբանները հրաւիրելով որ Ինարպուրկի մէջ ժողվուին: Ան հրաւէրքին տարբեր պատասխաններ տրուեցան: Օսիանդր լայնսիրտ ու եղբայրասէր ըլլալով՝ իշխանին հրաւէրը ըն-

*L. Opp. XIX, p. 391.

ՈՒԼԻԿ ՋՈՒԻՆԿԼ

ULRIC ZWINGLE.

գունից , սակայն Լուտեր չկամեցաւ ընդունիլ զանիկայ , որովհետեւ իրեն այնպէս կը թուէր թէ աս միաբանութիւն ըսուած բանին ներքեւը դաշնակցութիւններ և կապիւններ կան :

Կ՚ըսուի ամենայնիւ կերևնար թէ մեծամեծ դժուարութիւններ արգելք պիտի ըլլան Օսիանդրի , քանզի Յունիսէն մինչև Սարտուարկ երթալու համար՝ պէտք էր անցնիլ կայսեր և Խարնկարգութեան սրիշ թշնամիներուն սահմաններէն , Հոսէի իշխանը ևս իմացուցեր էր անոր ճամբորդութեան վտանգները , բայց աս արգելքներուն առջին առնելու համար՝ խոստացեր էր որ իր կողմէն գունդ մը զօրք ուղեկից ըլլալով անոր հետ՝ պիտի պաշտպանեն զինքը Աթրասպուրկէն մինչև Հոսէ , և մնացածն ալ "Աստուած պիտի պաշտպանէ" * : Կ՚ը նախազգուշութիւնները հերիք չէին Յուրիսենցւոց երկիւղը փարատելու :

Սրիշ տեսակ պատճառներ արգելք կըլլային Լուտերի և Մելանկտոնի , "Խրատացի չէ , ըսին , որ Իշխանը այնքան աւելի կողմնապահ կըլլայ Օսիանդրեաններուն : Կ՚ընոնց սխալմունքը այնպիսի ներգործութիւն մը ունի , որ սրամիտ անձինքը դիւրաւ կրհամոզուին անոնց : Խանդակաթութիւնը իր հասկըցածը կըսիրէ , մանաւանդ երբոր պիտուննները իրենց դաղափարները կըծածկեն Աստըւածկան վկայութիւններով" :

Մելանկտոն աս տեղս կանգ չառաւ , այլ խիստ տարօրինակ խորհուրդ մը առաջարկեց , այսինքն՝ պապականներէն վիճաբանութեան դատաւորներ ընտրելու խորհուրդը : "Թէ որ անկողմնապահ դատաւորներ չըլլան , ըսաւ ան , Օսիանդրեանները ալէկ պատճառ մը պիտի ունենան յաղթականս պարծենալու" : Զարմանալի բան , որ Մելանկտոն կրկարծէ թէ պապականք անկողմնապահ դատաւոր պիտի ըլլան , քանի որ Հաղորդու-

* Zw. Epp. II, p. 329.

թեան խորհուրդն է վիճաբանութեան նիւթը : Սակայն անիկայ ատով ալ գոհ չեղաւ . Այլեւս Կին՝ գրեց Սոքռանիայի կայսրընտրական ժառանգ իշխանին , թէ "Կայսրընտիրը թող հրաման չտայ մեզի Սարպուրկ երթալու , որպէս զի ասանկով մեր հոն չերթալուն պատճառ մը ունենանք" : Կայսրընտիրը չհաճեցաւ ասոնց անվայելուչ բառնը ընելու . և Լիդեմպերկցի Նարեկարդոզները պարտաւորեցան Նասէի փիլիպպոսին խնդիրքը ընդունելու : Սակայն անոր ատ խնդիրը ընդունեցին ատ խօսքը ըսելով , "Մեր որ Նլվիտացիները մեզի գլուխ չծռեն , ձեր ամէն աշխատանքները ընդունայն պիտի ըլլան" . և Իշխանին հրաւիրած իրենց բարեկամներուն մէջ գտնուած ատտուածաբաններուն գրեցին , "Մեր որ կրնաք՝ վիճաբանութեան ներկայ մի՛ գտնուիք . վասն զի ձեր բացակայութիւնը շատ օգտակար պիտի ըլլայ մեզի" :

Ինդ հակառակն Օսիենկլ՝ որ մինչեւ աշխարհի ծայրը երթալու պատրաստ էր , իր ամէն ճիգը թափեց որ Գուրլիխի իշխաններէն հրաման առնէ Սարպուրկ երթալու : "Ես շատ յոյս ունիմ , ըսաւ ներքին ժողովին , որ եթէ մենք վարդապետներս երես երեսի գալու ըլլանք , ճշմարտութեան ճառագայթը պիտի լուսաւորէ աչուընիս" : Նայց ժողովը դեռ նոր ստորագրած ըլլալով կրօնական խաղաղութեան առաջին պայմանագիրը , ամենևին մեկնելու հրաման չտուաւ Նարեկարդոզին :

Ետոր վրայ Օսիենկլ ինքնիրեն որոշեց բանը . քանզի կըզգար որ թէեւ իր ներկայութիւնը հարկաւոր է Գուրլիխի խաղաղութիւնը հաստատ պահելու , սակայն բոլոր քրիստոնեայ ժողովրդոց բարեկաւութեանը համար էր իր Սարպուրկ կանչուիլը : Ա՛ստո որոշեց որ ճամբայ ելլէ , և իր աչուընները դէպի երկինքը վերցընելով՝ աղաղակեց . "Ո՛վ Աստուած , երբեք Հոն երեսէ չձգեցիր զմեզ . Հոն քու կամքդ պիտի կատարես քու փառքիդ համար" : Օգոստոսի 31ին՝ բոլոր գիշերը Օսիենկլ

իր ճամբու պատրաստութիւնը տեսաւ , և չէր ուզեր Հռոմէի իշխանին ազատագրոյն սպասել : Միայն Յունարէն լեզուի ուսուցիչը՝ Աստղիկոս Վռլէին պիտի ըլլար իր ճամբու ընկերը : Նարեկարգողը գրեց փոքր և Անձ Ձողովին . "Ա՛ սեմմափայլ Տեարք , չէ թէ ձեր իշխանութիւնը անարգելուս համար առանց ձեզի իմաց տալու ճամբայ կ'ելլեմ , այլ անոր համար որ գիտնալով ձեր ունեցած սէրը իմ վրաս , կըլլամ յառաջագոյն որ ձեր հոգածութիւնը արգելք պիտի ըլլայ իմ երթալուս" :

Այրը որ անիկայ աս խօսքերը կըգրէր , մէկ չորրորդ նամակ մը եկաւ Հռոմէի իշխանէն , որ առջիններէն առաւել սոսկալի էր : Նարեկարգողը Իշխանին նամակը իր գրոյն հետ մէկտեղ քաղաքապետին խրկեց . և յետոյ գիշերով գաղտնի մեկնեցաւ իր տունէն , չյայտնելով իր մեկնիլը ոչ իր բարեկամներուն՝ որոնց թախանձանքէն կը վախնար , ոչ ալ իր թշնամիներուն՝ որոնց որոգայթներէն վախնալու շատ իրաւունք ունէր : Իր կնոջը անգամ չըսաւ իր ուր երթալը , որ չըլլայ թէ տրտմի : Աստի ինքը ու Վռլէին հնձան ան երկու ձիերուն վրայ որ աս ճամբորդութիւնս համար վարձքով բռներ էին , և վաղվաղակի Պաղէլի ճամբան բռնելով՝ քշեցին գացին :

Օրինկլ անվտանգ Պաղէլ հասաւ , և Անպտեմբերի 6ին՝ Հռենոս գետին վրայ նաւով ճամբայ ելաւ Նչօլամիտտոսին և ուրիշ վաճառականներուն հետ մէկտեղ : Ընծեր տասնիրեք ժամու մէջ Ամերտապուրկ հասան , ուր երկու Նարեկարգողները իջևանեցան մայր եկեղեցւոյ քովը Սանթէոս Ջէյմզին տանը մէջ : Կատարինէ՝ քոյրիկին կինը , խոհանոցին մէջ կերակուրները պատրաստեց , սեղանին սպասաւորութիւնը ըրաւ Վերմանացւոց հին սովորութեանը համեմատ , ու յետոյ Օրինկլի քովը նստելով՝ ուշիուշով անոր բաժներուն ականջ տուաւ . և այնքան շատ ջերմեռանդութեամբ ու խելացութեամբ խօսեցաւ , որ Նարեկարգողը շատ ստոյգ պատասխաններէն վեր դասեց զանիկայ :

Օրինակ Ամերսպուրկի իշխաններուն հետ խօսեցաւ թէ ինչ միջոցներ հարկաւոր են Հռովմէական դաշնադրութեանը դէմ դնելու համար, և թէ ինչ կարգադրութիւն ընել պէտք է քրիստոնէական միաբանութեանը, եաքը մեկնեցաւ անկից, ու քառասուն Հեսսացի ձիաւորներու ուղեկցութեամբը՝ ինքը ու իր բարեկամները, գաղտուկ բայց ապահով ճամբով՝ խորտուբորթի տեղերէ՝ անտառներու մէջէ՝ լեռներէ ու ձորերէ անցնելով, վերջապէս Ամերպուրկ հասան։

Իակ Լուտեր Ալեանկաոնին՝ Քրուչիկերին և Յոլիանին ընկերութեամբը Հեսէի սահմանագլուխը կեցած՝ կրծանուցանէր թէ բնաւ չկրնար առաջ երթալ մինչև որ Իշխանէն ազատագիր չընդունի։ Ընդհակառակն ասոր իր խնդրածը ընդունելէն եաև՝ Ալսֆելտ հասաւ, ուր տեղի դպրատան աշակերտները՝ Նարեկարգողին իշխանած պանդոկին պատուհաններուն տակը ծունկ չոքած, իրենց հոգևոր երգերը երգեցին։ Սեպտեմբերի 30ին Ամերպուրկ մտաւ, այսինքն՝ Օրինկլի հոն հասնելէն օր մը ետքը։ Մեծ Լուտերականք և թէ Օրինկլեանք պանդոկներու մէջ իջևանեցան, սակայն հաղիւ թէ հանգչեր էին, փիլիպպոս իշխանը հրաւիրեց զանոնք որ երթան բերդին մէջ բնակին, խորհելով որ ասոր միջոցովը երկու հակառակ կողմերը աւելի մօտ բերէ իրարու։ Փիլիպպոս ընդունեց և մեծարեց զանոնք ճշմարիտ արքայավայել եղանակաւ։ "Ո՜հ, ըսաւ բարեպաշտօն Յոլիանը՝ երբ որ պալատին սրահներուն մէջը կըպտըտէր, ո՛չ թէ 'ի փառս Աուգուստոսի, այլ 'ի փառս Աստուծոյ և Քրիստոսի այսպիսի առատաձիր մեծարանք կընդունիմք Հեսէի ասոնց անտառներուն մէջը"։ Ընչի օրը կէս օրուան ճաշէն եաև՝ Էքօլամպիատիոս, Հեսիս և Մուկէր, Իշխանին կամքը հաճեցընելու համար՝ գացին Լուտերի հետ տեսնուեցան։ Ռարեկարգողը սիրով խօսեցաւ Էքօլամպիատիոսին հետ, բայց որովհետև երբեմն Մուկէր իր մտերիմն էր, և հիմա

Ջուինկլի կողմը անցած էր , վասն որոյ երբոր ան իրեն մօտեցաւ , ժպտելով և իր ձեռքը շարժելով բսաւ անոր . "Ասուն մէկ ոչինչ ու խաբեբայ մարդ մըն ես" :

Հասայի փիլիպպոսը կամեցաւ որ Հրապարակական խօսակցութենէն առաջ՝ աստուածաբանները առանձին տեսութիւն մը ունենան : "Ձեզ ամենայնիւ վոտանդաւոր կրճուէր , կըսէ ժամանակակից մը , առջի բերանը Ջուինկլի և Լուտերի մէկզմէկու հետ մաքառիլը , երկուքն ալ բնականաբար եռանդոտ ըլլալնուն համար . և Էքօլամպատիոս ու Մելանկտոն՝ ամենէն հեզաբարոյները ըլլալով՝ աս եռանդոտ մարդոց հետ կրնային վարուիլ" : Հոկտեմբերի 1ին՝ ուրբաթ օրը , աստուածային պաշտօնը կատարուելէն ետև՝ Լուտերն ու Էքօլամպատիոսը մէկ սենեակի մը մէջ դրուեցան , ու Ջուինկլը և Մելանկտոնը ուրիշ սենեակի մը մէջ . և այսպէս թողուցին աս մեծամարտիկները իրարու հետ մարտնչելու :

Վճռաւոր վիճաբանութիւնը Ջուինկլի և Մելանկտոնի սենեակին մէջ եղաւ : "Կըհաստատեմ թէ՝ Մելանկտոն ըսաւ Ջուինկլին , ձեր մէջէն ոմանք Հրէից պէս կըխօսին եղեր Աստուծոյ վրայով , այսինքն՝ թէ Քրիստոս իրօք Աստուած չէ" : Ջուինկլ պատասխանեց . "Հաստատ՛ի Սուրբ Երրորդութիւնն , ըստ Նիկիական ժողովոյն և ըստ Աթանասեան հաստատ Հանգանակին" : "Ո՛չ , Հաստա՞տ մի . ատ ի՞նչ ըսել կուզէ , Հարցուց Մելանկտոն , չէ՞ որ դուք շարունակ ըսած էք թէ բաց՛ի Սուրբ Գրքէն ուրիշ իշխանութիւն չէք ճանաչեր" : "Մենք երբէք մերժած չենք ժողովները , պատասխանեց Հելվետացի Կարլոստատը , երբ որ անոնք Աստուծոյ Խօսքին իշխանութեանը վրայ հիմնեալ են* : Առաջին չորս ժողովները իրենց վարդապետութեանը նայելով՝ ճշմարտապէս սուրբ են , և հաստատելոց ոչ մէկը երբէք մերժած

* Zw. Opp. IV. p. 191.

է գանոնք" : Ա՛ս կարևոր յայտարարութիւնը՝ որ Ա՛ր-
ջամիտոսէն մեզի աւանդուած է, կըբացայայտե Հա-
լևկարգեալ Ա՛ստուածաբանութիւնը * :

Մելանկտոն գարձեալ Հարցուց. "Սակայն գուք Ծով-
հաննես Հունթերի նման կըսորվեցընէք, թէ Հոգին Սուրբ
գլխովին միայնակ կընեբգործէ իր զօրութիւնը, և ոչ
Արբազան Խորհրդոց և Ա՛ստուծոյ Հանին միջոցովը" : Օ՛ք-
ինկլ պատասխանեց. "Հոգին Սուրբ արդարութիւն կը
գործէ մեր մէջը Հանին միջոցովը, բայց քարոզուած և ի-
մացուած Հանին միջոցովը, Հանին Հոգիովը ու էու-
թեամբը, մարդկային բարբառով կերպարանաւորեալ
Ա՛ստուծմէ յայտնուած Ճշմարտութեան միջոցովը" † :

"Սակայն, շարունակեց Մելանկտոն, սկզբնական
մեղքը կուրանաք, և միայն ներգործական ու արտաքին
գործոց մէջը կրկայացընէք մեղքը, Պեղագեանց՝ փիլի-
սոփայից և պապականաց պէս" :

Ա՛ս էր գլխաւոր գժուարութիւնը : Օ՛քինկլ պատաս-
խանեց թէ՝ "Մինչեւ մարդս բնականաբար իր անձը
կըսիրէ, փոխանակ զԱ՛ստուած սիրելու, վասն որոյ աս
բանին մէջ յանցանք մը կայ, մեկ մեղք մը որ կըպա-
տասպարտէ զանիկայ" ‡ : Թէպետև քանի մը անգամ
աս գաղափարը յայտներ էր ան §, սակայն և այնպէս
Մելանկտոն ուրախացաւ երբ որ աս խօսքը լսեց ան-
կից : "Ձեր հակառակորդները բոլոր աս խնդիրներուն
վրայով մեր բաժին իրաւունք տուին", ըսաւ եաքը :

Մելանկտոն Օ՛քինկլին հետը ինչ ընթացքով որ խօ-
սեցաւ՝ նոյնը ունեցաւ Լ՛ութեր՝ Ա՛ր-
ջամիտոսին հետը :

* Խորհուրդ տալ բառը հոս սեղ Օ՛քինկլեան և Կալվինական Եկեղեցին Լ՛ութերական Եկեղեցիէն որոշելու մտօք գործածուած է :

† Zw. Epp. IV. 173.

‡ Ibid. p. 172.

§ De peccato originali ad Urb. Rhegium. (Ibid. III, p. 632.)

Սակայն վիճաբանութիւնը յատկապէս Սկրտութեան վրայ դառնալով՝ Լուտեր գանգատեցաւ թէ անոնք չէն խոստովանիր , որ աս պարզ նշանովը մարդս Աստուծմէ անդամ կըլլայ : "Ստոյգ է , ըսաւ Էքօլամպատիոս , որ մենք հաւատք կըպահանջենք , այսինքն՝ կամ ներկայ և կամ ապառնի հաւատք մը . ինչո՞ւ ուրանամք աս բանը . ո՞վ է քրիստոնեայ , չէ՞ որ Քրիստոսի հաւատացողը : Բայց ամենայնիւ Սկրտութեան ջուրը մէկ կերպով մը նորոգութեան ջուր ըլլալը չեմ ուրանար , որովհետև անով Աստուծմէ անծանօթ եղողը անդամ կըլլայ Աստուծմէ" :

Երբ որ աս չորս աստուածաբանները իրենց վիճաբանութեանցը մէջ սաստիկ տաքցեր էին , սպասաւորները նկատ իմացուցին անոնց թէ Իշխանին կերակուրը պատրաստ է : Ընդհատեցին ոտք ելան , և Օսիանկր ու Անդրեասոն Լուտերին ու Էքօլամպատիոսին դէմը ելլելով՝ որ անոնք ալ իրենց սովնակէն դուրս կելլէին , աս եռքինը Օսիանկրի մօտեցաւ և տրտմութեամբ անոր ականջն՝ 'ի վար փսփսաց՝ ըսելով , "Երկրորդ անգամ Էք վարդապետին ձեռքն ինկայ" * : Հարեկարդոցներուն լեզուովը սակից աւելի սաստիկ խօսք մը չէր կրնար ըսուիլ :

Ընդհանար թէ Լուտերին ու Էքօլամպատիոսին մէջ եղած խօսակցութիւնը կերակուրէն ետև դարձեալ սկսած ըլլայ . Լուտերի ընթացքը իր հակառակորդին քիչ յոյս կրնծայէր . բայց Անդրեասոն և Օսիանկր վերսին իրենց վիճաբանութեանը գարձան , և Յուրիխեցի վարդապետը տեսնելով՝ որ Աիդդէմպէրկի ուսուցիչը օձաձուկի նման խոյս կուտայ , ինչպէս որ ինքը կըսէր , և "Պրոթէոսի նման հազարումէկ կերպարանք" կառնէ , ձեռքը գրիչ մը առաւ որ իր հակառակորդը չփախցընէ : Ընդհակառակն Անդրեասոնի ըսածները գրեց , և յետոյ ինքն ալ իր պատասխանը գրելով՝ անոր տուաւ որ կարդայ :

* Տե՛ս Հատ . Ը . երես 310—355 :

Ա՛ս կերպով վեց ժամ վիճաբանեցան . իրենք ժամ առաւօտուն և իրենք ժամ կէս օրէն ետքը : Ա՛պա ընդհանուր խօսակցութեանը պատրաստուեցան :

Օ՛ուինկլ խնդրեց որ առ խօսակցութիւնը հրապարակաւ ամենուն առջեւը ըլլայ . Լուտեր չընդունեց առ բանը : Ա՛յնպէս որոշուեցաւ որ իշխանները՝ աղնուականները՝ քաղաքայ երեսփոխանները և առտուածաբանները վիճաբանութեան ներկայ գտնուին . սակայն խիստ շատ քաղաքացիներ ու նաև շատ գիտնականներ ու պարոններ՝ որոնք Ֆրանքֆօրթէն , Հաննոսի եղերքը եղած նահանգներէն , Աթրասպուրկէն , Պազէլէն և Օ՛ուիթերպի ուրիշ քաղաքներէն եկած էին , դուրս մնացին : Ասոնց յիսուն կամ վաթսուն ունկնդիրներ կը հաշուէ , իսկ Օ՛ուինկլ միայն քսանըչորս :

Լան գետին քովը վայելչագեղ բլուրի մը վրայ հին բերդ մը կայ , որ Ա՛արպուրկ քաղաքին վրայ կը նայի : Հոուէն կերևնայ Լանի գեղեցկատեսիլ դաշտավայրը , որուն եռանի կողմէն լեռներուն ծայրերը՝ որոնք մեկզմեկու վրայ բարձրացած՝ մինչև ամպերը կելլեն անտես կըլլան : Ա՛հա առ բերդիս մէջ պիտի կատարուէր խօսակցութիւնը , Ա՛սպետաց Սրահ ըսուած վաղեմի սրահի մը՝ Վոթացի ճարտարապետութեամբ շինուած կամարներուն տակը :

Հ՛արամ առաւօտուն (Հոկտեմբեր 2) փիլիպպոս իշխանը սրահին մէջ բազմեցաւ . իր բոլորտիքը շարուեցան իր պաշտօնեաները . բայց ինքը այնպիսի պարզ հագուստ մը հագած էր որ քնաւ մեկը պիտի չհմանար առնոր իշխան ըլլալը . և ասոր պատճառն ալ ան էր որ չէր ուզեր եկեղեցական գործերուն մէջ Կոստանդիանոսի մը փառաւոր երևոյթը ունենալ : Իր առջին գրասեղան մը դրուած էր , որուն մեանցան Լուտեր՝ Օ՛ուինկլ՝ Աներանկտոն և Էքօլամփատիոս : Լուտեր կաւիճի մը կտոր առնելով՝ սեղանին վրայ ձգուած թաւիշէ սփռոցին վրայ

ծունգաւ , և ծանրութեամբ մը խաշոր գիրերով չորս բառ գրեց անոր վրայ : Ընդհանուր աչուքները անոր ձեռացը շարժմունքին կընայէին , և իսկոյն աս խօսքը կարդացին . HOC EST CORPUS MEUM . ԵՑՍ Ի ՄԵՐՄԱՆ ԻՄ՝ Լուտեր կուզէր աս խօսքը միշտ իր առջին ունենալ , որ իր հաւատքը զօրացընէ ու իր հակառակորդներուն նշան մը ըլլայ :

Ան չորս աստուածաբաններուն եւս՝ նստան անոնց բարեկամները , այսինքն՝ Հեսիո , Ամսուրմ , Ֆունք , Ֆրէյ , Լպերարտ , Աման , Յոչեան , Քրուչիկեր և ուրիշները : Ան նշանաւոր մարդիկը՝ որ առաջնորդներ էին ժողովրդոց Սաքսոնիայի դաշտերուն վրայ , Հռենոս գետին եղերքը և Հելվետիայի բարեսահիլ ձորերուն վրայ . Քրիստոնեայ աղգաց աս վէմաւորները՝ Հռոմէն բաժնուած , մէկտեղ եկեր էին որ տեսնեն թէ արդեօք կըրնան միաբանիլ : Ա՛ստն որոյ Գերմանիայի ամէն կողմերէն աղօթք կընէին անոնց համար , և անհամբեր աչք դեպի Վարպուրկ կընայէին :

Յովհաննէս Ֆոյկէ՝ Հասէի իշխանին ատենադպիրը՝ իր տիրոջը կռնդանէ անոնց միտքը ձգեց թէ աս խօսակցութիւնս միութիւն հաստատելու համար է : "Ես կը խոստովանիմ , ըսաւ Լուտեր , որ իմ հակառակորդներս կըտարբերիմ Տէրունական Ընթրիքին վարդապետութեանը վրայով , և միշտ պիտի տարբերիմ անոնցմէ : Քրիստոս ըսաւ , Ա՛ս իմ մարմինս է . թող անոնք ցուցընեն ինձի , թէ մարմին մը մարմին չէ : Ամէն ընդունելի ձեռնարկութիւն , հաստատակաց կարծիք , մարմնաւոր փաստեր և մաթեմատիկական ապացոյցներ : Աստուած մաթեմատիկոպէն վեր է . մենք Աստուծոյ խօսքը ունինք ու պէտք է որ յարգենք և կատարենք զանիկայ" :

"Ընկարելի է ուրանալ , ըսաւ Էքօլամպատիոս , Աստուծոյ խօսքին մէջ այլաբանական ձևեր ըլլալը . զորս-

բինակ՝ Յովհաննէս Լուսաւորչ. տէրը Քրիստոս էր. եւ եմ ոչինչ։ Ուստի Ա՛ն ինչ տալին է խօսքը՝ անոնց պէս այլաբանութիւն մըն է՛՛։ Ուստեր Աստուածաշնչին մէջ այլաբանական ձևեր ըլլալը ընդունեց, բայց աս վերջին խօսքը այլաբանութիւն չէ՝ ըսաւ։

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ բրիստոնէական Եկեղեցին բաղկացընող ամէն զանազան ազգերը աս խօսքին այլաբանութիւն ըլլալը կընդունին։ Պապէն Հռովմէականք այնպէս կըմեկնեն թէ Ա՛ն ինչ տալին է խօսքը՝ ա՛չ միայն "իմ մարմինս" ըսել է, հապա նաև "իմ արիւնս", "իմ հոգիս", և մինչև անգամ "իմ Աստուածութիւնս", և "Քրիստոս բովանդակապէս" *։ Ասոնց որոյ աս խօսքերը՝ Հռովմայ վարդապետութեանը նայելով, ճարտասանական խեղամտութիւն են, այսինքն՝ մէկ այլաբանական ձև մը՝ որով մէկ մասը ամբողջին տեղը կառնուի. և աս ձևը աւելի յայտնի է Ուտերականաց վարդապետութեանը նայելով †։ Ինչ և իցէ թէ խեղամտութիւն ըլլայ ան, թէ փոխաբերութիւն և թէ փոխանունութիւն, տակաւին այլաբանական ձև մըն է։ Աւելի փաստերով ցուցընելու համար՝ Քրիսոստոմոս աս հաւաքաբանութիւնս ըրաւ։

"Քրիստոս Յովհաննու վեցերորդ գլխոյն մէջ իր հերքած բանը՝ չկրնար հաստատել Հաղորդութեան խօսքերուն մէջ։

"Ուրդ՝ Քրիստոս երբոր Կապառնայումի ժողովրդոց ըսաւ թէ Անարմինը շահ մը չըներ, բուն աս խօսքովը արգիլեց իր մարմնոյն բնրնով ճաշակումը։

* Ահա որ մեկը ուրանայ փրկչին մեղոյ Հիսուսի Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը, իր հոգիովը ու իր աստուածութեամբը, և հետևապէս բովանդակ Հիսուս Քրիստոսը (totum Christum) Հաղորդութեան մէջ պարունակուած ըլլալը, նզովեա՛լ ըլլայ։ Յոդով Տրիտենդեայ, հատուած 13։

† Tota Christi persona. (Form. concord. VIII.)

"Աւրեմն անիկայ չհաստատեց իր մարմնոյն բերնով ճաշակումը՝ իր Յղեմիրքը սահմանած ժամանակը" :

Ա՛ռաքել . Ամէն ընդունիր առ նախադասութեանը փոքրագոյնը (երկրորդը)· Քրիստոս իր մարմնոյն բերնով ճաշակումը գլխովին չհերքեց , այլ միայն հերքեց նիւթաւոր ճաշակումը , այսինքն՝ եղանց կամ խողի մսի պէս ճաշակումը :

Յ՚ովհաննէս . Այդ նիւթին խիստ շատ պատիւ տալը վտանգաւոր է :

Ա՛ռաքել . Աստուծոյ հրամայած ամէն բանը հոգի ու կեանք կըլլայ : Ան որ Տէրոջը հրամանովը գետնէն մէկ շիւղ մը վերցընեմք , ան նոյն գործողութեանը մէջ հոգևոր գործ մը ըրած կըլլամք : Պէտք է որ ուշադրութիւն ընեմք անոր որ կըխօսի , և ոչ ան բանին որ ան կըսէ : Աստուած կըխօսի . Մարդի՛կ՝ որդեր , մոլի՛կ ըրէք . Աստուած հրաման կընէ . Թող բոլոր աշխարհ հնազանդի , և Թող մենք ամէնս մէկտեղ երեսի վրայ իյնանք ու խոնարհութեամբ համբուրեմք գետնաքը :

Յ՚ովհաննէս . Բայց որովհետև հոգևոր կերակուրը ունիմք , ինչ՞ պէտք է մարմնաւորը :

Ա՛ռաքել . Ան չեմ հարցըներ անոր մեղի ինչ պէտք ըլլալը , այլ կըտեսնեմ որ գրուած է . Կէ՛ր , ու կ՚ուտիես է : Ա՛ստն որով պարտիմք հաւատալ և կատարել· պարտիմք կատարել , պարտիմք կատարել * :

Ան տեղս Օգոստինկլ վիճաբանութեան մէջ խառնուեցաւ , և ըսաւ թէ՝ "պէտք է որ մենք Աւրը Աւրոյ մէկ տեղը՝ մէկ ուրիշ տեղին հետ բաղդատելով բացատրեմք : Այսու տեսակ մարմնաւոր ճաշակում չեմք կրնար ընդունիլ , այսինքն՝ չեմք կրնար ըսել թէ Քրիստոսի ըսածը ուտելու վրայով էր , և Կափառնայումի ժողովրդոցը ըսածը՝ կտոր կտոր պատառելու վրայ . որովհետև երկու

* *Man mus es thun* sæpe inculcabat : (Zw. Opp. IV, p. 176.)

տեղն ալ մի և նոյն խօսքը դործածուած է : Յիտուս կըսէ թէ իր մարմինը մարմնաւորապէս ճաշակելը շահ մը չըներ (Յով. ՟ի. 64) . ահա աս խօսքէն հետևելու էր թէ անիկայ Տէրունական Ընթրիքին մէջ անօգուտ բան մը տուած պիտի ըլլար մեզի'' :

Լութէր . Երբոր Քրիստոս մարմինը շահ մը չըներ կըսէ , չէ թէ իր մարմինին համար , հապա մերինին համար կըխօսի :

Ցուինկլ . Հոգին կըկերակրի Հոգւով և ոչ մարմնով :

Լութէր . Ան բերնովը կուտէմք մարմինը . հոգին չուտեր զանիկայ * :

Ցուինկլ . Ըպա ուրեմն Քրիստոսի մարմինը մարմնաւոր կերակուր է և ոչ հոգևոր :

Լութէր . Դուն անոտի նրբութիւններ կընես :

Ցուինկլ . Աս անոտի նրբութիւններ չեմ ըներ , սակայն դուն իրարու հակառակ բաներ կըխօսիս :

Լութէր . Երէ Ըստուած վայրի խնձորներ տար ինծի , հոգևորապէս պիտի ուտէի զանոնք : Հաղորդութեան առեն բերանը Քրիստոսի մարմինը կընդունի , և հոգին կըհաւատայ անոր խօսքերուն :

Ընատենը Ցուինկլ Սուրբ Գիրքէն բազմաթիւ համարներ յառաջ բերաւ , որոնց մէջ նշանը իր նշանակած բանին անունովը նկարագրուած է . և աս օրինակներէն եղրակացուց թէ Յովհաննու աւետարանին մէջ Քրիստոսի ըսած աս խօսքին նայելով՝ Անդինը շահ մը չընէր , պէտք որ Հաղորդութեան բանները նոյն կերպովը բացատրեմք :

Ըս փաստերուն վրայ Հոն եղողներուն շատերը զարմացան մեացին : Մարպուրկի ուսուցիչներուն մէջ նստած

* Anima non edit ipsum (corpus) corporaliter. (Zw. Epp. II, p. 370.)

էր Կաղղիացի Լամպերթը, իր երկայն ու նիհար մարմինը սաստիկ խռովեցաւ։ Ընթկայ առաջ Լուտերի կարծիքը ունէր, և յետոյ երկու Կարևկարդողներուն մէջ տեղը կըվարանէր։ Խօսակցութեան սրահը գացած ատենը ըսած էր թէ "Կըթաղձամ ես թերթի մը դատարկ թուղթ ըլլալ, որ Ընտուծոյ մատը անոր վրայ իր ճըշմարտութիւնը գրէ"։ Սակայն շուտով աղաղակեց՝ Օուբինկլին և Էքօլամիատիոսին ըսածները լսելով, "Էյ, Հոգի՛ն, անիկայ է կենդանի ընողը"։ Երբոր աս փոփոխութիւնը իմացուեցաւ, Վիդեմպերկցիները ուսերնին թոթվելով՝ ըսին. "Ո՛վ Կաղղիական փոփոխամտութիւն"։ "Ո՛հ, ըսաւ Լամպերթ, միթէ սուրբն Պօղոս փոփոխամի՞տ էր փարիսեցիներէն դարձի գալուն համար։ Ու մի թէ մենք ալ փոփոխամի՞տ եղած ենք, պապութեան մահաբեր աղանդները թողուցած ըլլալնուս համար"։

Ընտու ամենայնիւ Լուտեր անսասան կեցաւ. "Ինչ ինչ մարդին է, ըսաւ դարձնալ՝ մատովը ցուցընելով իր առջևը գրուած բառերը։ Ինչ ինչ մարդին է. նոյն ինքն Սատանան կարող պիտի չըլլայ զիս խոտորելու անկից։ Ես բանը հասկընալու համար հետամուտ ըլլալը հաւատքէն կործանիլ է"։

"Վարդապե՛տ, ըսաւ Օուբինկլ, սուրբն Յովհաննէս կըթացատրե թէ Քրիստոսի մարմինը ինչպէս կըճաշակուի, և վերջապէս պիտի պարտաւորիս միշտ մի և նոյն երգը երգելէդ դադարիլ"։

"Դուն անքաղաքավար խօսքեր կըգործածես", պատասխանեց Լուտեր։ Վիդեմպերկիք ևս Օուբինկլի փաստը "իր հին երգը" կանուանէին։ Օուբինկլ սառնոյ շփոթելու իր խօսքը շարունակեց. "Վարդապե՛տ, կը հարցընեմք քեզի թէ՝ արդեօք Քրիստոս՝ Յովհաննու վեցերորդ գլխուն մէջ իրեն առաջարկուած հարցումին պատասխան տալ չուզեց"։

Լուտեր. Ես Օուբինկլ՝ քու հպարտ և անապարդ լե-

զուարճ բերան գոցել կուզես : Ըն համարը աս նիւ-
թիս չվերաբերիր :

Օ՛ւինկլ (ապտրտլով) . Ներէ ինձի վարդապե՛տ ,
ան համարը գլուխդ կըջախջախէ :

Լ՛ուտեր . Այդքան շատ մի պարծենար . Էնսէի մէջ
ես , և ոչ Օ՛ւինկլիի : Ըս երկրիս մէջ մենք մարդու
գլուխ չենք ջախջախեր :

Ընտաւնեը Լ՛ուտեր իր բարեկամներուն դառնալով՝ սկսաւ
սաստիկ գանգատիլ Օ՛ւինկլի ձեռքէն , իբր թէ ան ի-
րօք իր գլուխը ջախջախել կուզէր : "Ընիկայ զինուո-
բավայել ու արիւներուշտ բառեր կըգործածէ" , ըսաւ :
Լ՛ուտեր մռռցեր էր որ ինքն ալ այնպիսի խօսքեր ըրած
էր Կարըտագի հետ խօսելու ատենը :

Օ՛ւինկլ անոր առջի բառին դառնալով՝ պատասխա-
նեց . "Էլվետիայի մէջ ալ անաչառ արդարութիւն կայ ,
և առանց դատաստանի մարդու գլուխ չենք ջախջախեր :
Ըն խօսքը որ ես ըսի , միայն աս կընշանակէ թէ քու
փաստդ կորսուած և անհիմն է" :

Անճապաղ վըրդովեցաւ Ըսպետաց Արահը . Էլվե-
տացիին սաստկութիւնը ու Ասքոնացիին յամառո-
տութիւնը իրարու բաղխեցան : Իշխանը վախցաւ որ հաշ-
տութեան համար իր ըրած ջանքը անօգուտ պիտի ըլ-
լայ , և Օ՛ւինկլի տուած մեկնութեանը հատնութիւն
տուաւ : "Ա՛յրդապետ , ըսաւ Լ՛ուտերին , պէտք չէ
որ այնպիսի չնչին խօսքերէն սիրտդ նեղանայ" : Սակայն
անօգուտ էր , ալեկոծեալ ծովը չէր կրնար շուտով հան-
դարտիլ . վասն որոյ իշխանը ոտքի վրայ ելաւ , ու ամէն-
ալ իր հետը ելան սեղանատունը դացին : Կերակուրէն
առքը կրկին իրենց խօսակցութեանը դարձան :

"Կըհաւատամ , ըսաւ Լ՛ուտեր , որ Ք՛րիստոսի մար-
միները երկինքն է , բայց նաև կըհաւատամ որ ան Էս-
ղորդութեան հացին մէջն է : Փոյթ չէ ինձի աս բանիս
բնականին դէմ ըլլալը , միայն թէ հաւատոյ դէմ չըլ-

լայ : Քրիստոս իսկապէս Հաղորդութեան մէջն է , ճիշդ ինտոր որ կոյսէն ծնաւ" :

Նչօլամիատիոս (Պօղոս ատուրէալեն վիայո-ին-ը բէրէ-ղի) · Մինչ Յիսուս Քրիստոսը մարմինով չենք դի-տեր * :

Նուբէր · Ըստ համարին մէջ "մարմինով" կընշանա-կէ մեր մարմնաւոր ցանկութիւններով :

Նչօլամիատիոս · Ձես ուզեր ընդունիլ թէ ատ խօսքը՝ Ըս իմ մարմինս է , պյլաբանութիւն է , և սակայն կըսես թէ խնամութիւն է :

Նուբէր · Պյլաբանութիւնը կըցուցընէ թէ միայն մէկ նշան մը կայ , բայց խնամութիւնը այնպէս չէ : Ձեմ որ մէկը ըսէ թէ շիշ մը խմել կուզեմ , կիմանանք թէ ան շիշին մէջի ըմպելիքը ըսել կուզէ : Քրիստոսի մարմինը հացին մէջն է , ինչպէս որ սուր մը պատեանին մէջ , կամ ինչպէս որ Հոգին Աուրբ աղաւնիին մէջ :

Նրբոր Օգսինկլ տեսաւ թէ մեկնութիւնը բաւական չընկալաւ Լուտերին , սկսաւ վարդապետական աստուածա-բանութեան ձեռնամուխ ընկալ , ու պէտք եղած ատենը բնական փիլիսոփայութիւնէն ալ օգնութիւն քաղել :

"Ձոյ ըսածդ կընդունիմ , ըսաւ , մեր Հաւատոյ աս յօդուածովը Ascendit in cœlum , Համբարձաւ յերկինս : Ձեմ որ Քրիստոս իր մարմնովը երկինքն է , ինչպէ՞ս կրնայ հացին մէջ ընկալ : Աուրբ Գիրքը կըսորվեցընէ մեզի թէ ան բոլորովին իր եղբայրներուն պէս եղաւ (Նբէր · բ · 17) · վասն որոյ անիկայ չկրնար մի և նոյն ատենը շատ տեղեր ընկալ" :

Նուբէր · Ձեմ որ ես բաղձայի այդպիսի ձեռնարկու-թիւններ ընելու , պիտի սկսէի փաստերով Հաստատել թէ Յիսուս Քրիստոս ամուսնացած էր , թէ ան սև աչ-քեր ունէր՝ , և Գերմանիայի մեր երջանիկ Հայրենիքին

* Ա Կորնթ . ժ . 16 :

մէջ կըբնակէր : Իսկ մահեմահիգայի վրայով հոգ չեմ ըներ :

"Հոս տեղ մեր խնդիրը մահեմահիգայի վրայ չէ , բաւ Օ.ուինկլ , հապա սրբոյն Պօղոսի փիլիպպեցւոց գըրած խօսքին վրայ , μορφὴν δούλου λαβὼν , ձառայի կերպարանք առնելով" : Փիլիպ . բ . 7 :

Լ–ուէր (ընդհատելով ուրիշ խօսքը) . Լաւիններէն կամ Վերմաններէն կարդա մեղի , և ոչ Յունարէն :

Օ–ւինկլ (Լ–ուէրին) . Թողութիւն շնորհէ . տասներկու տարիէ՛ի վեր միայն Յունարէն կտակարանը գործածած եմ" : Ապա նոյն համարը վերստին կարդալով , անկից եզրակացուց թէ Քրիստոսի մարդկութիւնը մերինին պէս հունաւոր է :

Լ–ուէր (Ցառաջ իր ուրախ եղոյծ ընդհատելով) . Մեծապատուական Տնօրէն , որովհետև Քրիստոս իմ Տէրս կըսէ , Այս է մարմին իմ , ես ալ կըհաւատամ թէ իր մարմինը իսկապէս հոն տեղ է :

Այս տեղ կիրքերը բորբոքեցան : Օ.ուինկլ իր նստած աթոռէն յանկարծով Լ.ուտերի քովը վազեց , և իր ձեռքովը անոր առջևը եղած սեղանին զարնելով՝ պատասխանեց .

"Ա՛րդապե՛տ , ուրեմն դուն կըհաստատես թէ Քրիստոսի մարմինը Հաղորդութեան հացին մէջն է տեղակա-նապէս . քանզի կըսես թէ Քրիստոսի մարմինը իսկապէս հոն փէղ է — հոն փէղ — հոն փէղ . կրկնեց Օ.ուինկլ : Հոն փէղ տեղական մակբայ է : Ուրեմն Քրիստոսի մարմինը ան հանգամանքը ունի որ մէկ տեղ մը կրկայանայ , և թէ որ ան մէկ տեղ մըն է , երկինքին մէջն է , ուսկից կըհետևի թէ անիկայ հացին մէջը չէ" :

Լ–ուէր . Ցորէն կըսեմ թէ ես մահեմահիգական հաշիւներու և փաստերու հետ բան չունիմ : Սրբագործութեան բառերը հացին վրայ արտասանելուն պէս՝ իսկոյն մարմինը հոն տեղ է , թէև ան խօսքը արտասանող քահանան չար մէկը ըլլայ :

Ո՞ւ-ինկլ · Ըստ ըսելով նորէն կը հաստատես պապական նուիրումը :

Լո՞ւթէր · Ըսիկայ ոչ թէ քահանային արժանաւորութիւնովը կը կատարուի , հապա Քրիստոսի սահմանադրութիւնը ըլլալուն համար : Երբոր խնդիրը Քրիստոսի մարմինին վրայ է , չեմ ուզեր որ մէկ մանաւանդ տեղի մը վրայով խօսք ըլլայ . ամենևին չեմ ուզեր :

Ո՞ւ-ինկլ · Արեւմն պէտք է որ ամէն բան ճիշդ քննադատի պէս ըլլայ :

Իշխանը իմացաւ որ հակաճառութիւնը բորբոքելու վրայ է , և երեկոյեան ճաշը պատրաստ ըլլալով՝ վերջացուց վէճը :

Հետևեալ օրը՝ որ Կիրակի էր , Հոկտեմբերի 3 , վիճաբանութիւնը շարունակուեցաւ . գուցէ ասոր պատճառը ժանտախտը եղած ըլլայ , որ նոր սկսեր էր Պարպուրկի մէջ , և թոյլ չտուաւ որ խօսակցութիւնը երկարի : Լուտեր՝ նախընթաց իրիկուան իր վէճին դառնալով՝ ըսաւ . "Քրիստոսի մարմինը Հաղորդութեան հացին մէջն է , բայց ոչ թէ մէկ տեղի մէջ եղածի պէս է հոն տեղ" :

Ո՞ւ-ինկլ · Արեմն ամենևին հոն չէ :

Լո՞ւթէր · Փիլիսոփաները կըսեն թէ յոյժ կարելի է որ մէկ մարմին մը շատ տեղեր ըլլայ միանգամայն : Տիեզերքը մէկ մարմին մըն է , սակայն չեմք կրնար հաստատել թէ մանաւանդ տեղ մըն է ան :

Ո՞ւ-ինկլ · Ո՛հ վարդապետ , փիլիսոփաներո՞ւն խօսքը կընես . վերջապէս անշուշտ պարտաւորած ես Եգիպտոսի սխտորներուն ու մսի պտուկներուն դառնալու * : Սակայն ան խօսքը որ ըսիր թէ տիեզերքը մէկ մանաւանդ

* Zw. Opp. II, Part. 3, p. 57. Ընդհակառակն Ո՞ւինկլի ան խօսքին պատճառն ան է որ Լուտեր առաջ քանի մը անգամ ըսած էր թէ փիլիսոփայական փաստ չընդունիր , և այլն :

տեղ մը չէ , կրնդրեմ որ ամէն խելացի մարդիկ դատողութիւն ընեն ատ փաստին վրայ :

Ընատեղը Օուինկլ՝ որ Լուտերի ըսածներուն կրնար զանազան պատասխաններ տալու , իր փաստը մեկնութեամբ և փիլիսոփայօրէն հաստատելէն ետև՝ ուղեց որ կատարելագործէ զանիկայ Հկեղեցւոյ Հայրերուն վկայութեամբը :

"Լսեցէք , ըսաւ , թէ Հինգերորդ դարուն Նումիտիայի մէջ՝ Հուսիա քաղաքին Փուլկենտիոս եպիսկոպոսը ինչ կըսէ Թրասամոնտի Վանդալաց Թագաւորին : "Արդին Ըստուած ճշմարիտ մարդկութեան Հանգամանքները առաւ , և ճշմարիտ Ըստուածութեան Հանգամանքները չկորսընցուց : Նոնաւ ի ժամանակի իր մէրը կողմանէ , կենդանի է յաւիտենականութեան մէջ իր Ըստուածութեամբը որ Հօրմէն ունի . մարդէն գալով՝ մարդ է , և հետևապէս մէկ տեղ մըն է . ծնանելով ի Հօրէ՝ Ըստուած է , և հետևապէս ամէն տեղ ներկայ : Իր մարդկութեամբը երկինքէն հեռու էր՝ քանի որ երկրի վրայ կըգտնուէր , և երկիրէն հեռացաւ՝ երբոր երկինքը համբարձաւ . բայց իր Ըստուածութեամբը երկինքին մէջ մնաց՝ երբոր անկից վար իջաւ , ու երկրէս չհեռացաւ՝ երբոր երկինքը գարձաւ" * :

Հայց սակայն Լուտեր տակաւին կըսէր . "Պրուած է թէ՝ Ըս իմ մարմինս է" : Օուինկլ ալ չկրնալով համբերել , ըսաւ . "Ըտ քու ըրածդ գլխովին անտեղի հակառակութիւն է : Մէկ ինքնահաւան վիճաբանասէր մը կրնայ նաև պնդել թէ Փրկիչն մեր՝ Յովհաննէսը ցուցընելով իր մէրը , ըսաւ անոր՝ Ըհա՛ քու որդիդ : Ընդունայն են քու տուած մեկնութիւններդ . ինքը անդադար կըգոչէ՝ Այ՛ ոչ . Քրիստոս ըսաւ , Ecce filius tuus, Ըհա՛ քու որդիդ , ահա՛ քու որդիդ : Ըհա՛ մէկ ուրիշ

* Թուղթ Փուլկենտիոսի առ Թրասամոնտ Թագաւորն . Կիրք Ի :

վիայութիւն մըն ալ սուրբ Օգոստինոսէն . Ընդայ որ կարծենք՝ կըսէ , թէ Քրիստոս իր մարդկային կերպարանքովը ամէն տեղ ներկայ է . զգոյշ կենանք որ Աստուածութիւնը հաստատելու ջանքովնիս՝ իր մարմնոյն ճշմարտութիւնը չուրանանք : Քրիստոս երբեք Աստուած ամէն տեղ է հիմա . սակայն իր իսկական մարմնոյն նայելով՝ երկինքին մէջ մէկ որոշեալ տեղ մըն է" * :

"Սուրբն Օգոստինոս , ըսաւ Լուտեր , հոս տեղ Հաղորդութեան համար չհաւատար : Քրիստոսի մարմինը Հաղորդութեան հացին մէջ ամէն տեղ մը եղածի պէս չէ" :

Էքօլամփատիոս տեսաւ որ Լուտերի աս ըսածէն կըրնայ օգուտ քաղել : "Արդեօք Քրիստոսի մարմինը մէկ տեղէ մը մէջ եղածի պէս չէ Հաղորդութեան մէջ , վասն որոյ ճշմարիտ մարմին չկայ հոն , ըսաւ . վասն զի ամէն մարդ գիտէ թէ մարմինի մը հարկաւոր հանգամանքներուն մէկն ալ՝ տեղ մը ըլլալն է" :

Հոս վերջացաւ առաւօտեան վիճաբանութիւնը :

Էքօլամփատիոս մտմտալով՝ լաւ վերահասու եղաւ որ Լուտերի ըսածը կրնայ իրենց փաստին մերձաւորութիւն մը համարուիլ . վասն որոյ կէս օրէն ետև ըսաւ . "Ինչքա կուգայ որ աս առաու վարդապետը կըհաստատէր թէ Քրիստոսի մարմինը մէկ տեղի մը մէջ եղածի պէս չէ Հաղորդութեան մէջ : Ուրեմն բարեկամօրէն հարցընենք թէ ինչ կերպ է Քրիստոսի մարմնաւոր ներկայութիւնը" :

Լուտեր տեսնելով թէ ուր պիտի գահավիժին զինքը , բարձրաձայն աղաղակեց . "Ինկ քայլ մըն ալ անդին չէք կրնար տանիլ զիս : Ձեր կողմը ունիք Ցուլկենտիոսը և Օգոստինոսը , բայց բոլոր ուրիշ Հայրապետները մեր կողմն են" :

Էքօլամփատիոս՝ որ խնամ † կերևար Ա Խդէմպէրկցի-

* In loco aliquo cœli propter veri corporis modum. (Aug. Ep. p. 57.)

† Zw. Opp. IV, p. 201.

ներուն , ըսաւ անոնց . "Ձեզ Հայրապետներուն ա-
նուններդ տուէք . մենք յանձնառու կըլլանք հաստատե-
լու թէ անոնք ալ մեր կարծիքը ունին" :

"Հոգ կամիր անոնց անուններդ յիշել" * , ըսաւ Լու-
թեր : Ապա կ'ելլէին ըսաւ , "Ձեզ ձեր բերած վկայութիւնը
Օգոստինոս իր պաշտպանելուեան ժամանակին գրեց , և
բաց ի սակէց անիկայ գժուարիմաց հեղինակ մըն է" : Ին
ատենը իր ապաստանարանին գիմելով՝ ուրկից բնաւ հեռա-
նալու միտք չունէր , բաւական չհամարեցաւ մատովը ան
գիրը ցուցընելը , "Ձեր է մատեան իմ" , այլ վերցուց
սեղանին վրայէն Թաւիշէ ս[illegible]ը՝ որուն վրայ ան խօսքը
գրուած էր , և վեր առնելով զանիկայ , Օսիանդրին ու
Ֆքօլամփատիոսին աչքերուն առջեւ բռնեց † և ըսաւ .
"Տեսէք , տեսէք , ահա աս է մեր վկայութիւնը . գնա
չհեռացուցիք ձեզ սակից , և ուրիշ վկայութիւններ մեր փոխը չեն" :

"Ան որ այդպէս է , ըսաւ Ֆքօլամփատիոս , աղէկ է
որ վիճաբանութիւնը վերջացընենք : Հայց նախ աս կու-
զեմ ծանուցանել՝ թէ մենք միայն անոր համար Հայրա-
պետներէն վկայութիւն բերինք որ մեր վարդապետու-
թիւնը իբրև նորութիւն մը բամբասուելէն ազատ ճնայ ,
և ոչ թէ անոնց վկայութեամբը մեր փաստը հաստատուի" :
Ինկեղեցւոյ Հայրց գրութիւններուն օրինաւոր կիրառու-
թեանը վրայ սակից լաւագոյն վճիռ չէր կրնար տրուիլ :

Ապաքէն վիճաբանութիւնը այլ ևս երկարելու պատճառ
մը չկար : Այնչափ անգամ Լուտերի մեծ ջատագովը Ան-
քենտորֆ կըսէ , թէ "Լուտեր աննահանջելի և բարկացող
բնաւորութիւն մը ունենալով՝ անդադար կըպահանջէր
Հերետացիներէն որ միայն իր գաղափարը ընդունին" ‡ :

* Scultet. p. 228.
† Osiander; Niederer's Nachrichten, II. p. 114.
‡ Seck. p. 136.

ԵՓՕԼԱՄՓԱՏՈՄ

Ձարհուրեցաւ առեղագիրը երբոր տեսաւ խօսակցութեան առ վախճանը, և յորդորեց աստուածաբանները որ միաբանին։ "Ես քանին համար միայն մէկ հնարք մը գիտեմ, ըսաւ Լուտեր, և ան ալ աս է. Հոգի մեր հակառակաբանները հաւատան ճիշդ ինչպէս որ մենք կը հաւատամք"։ "Ես քանը չեմք կրնար ընել", ըսին Հնվիգլիք։ "Ընանկ է նէ Աստուծոյ դատաստանին կը յանձնեմ զձեզ, ըսաւ Լուտեր, և աղօթք կընեմ որ ինքը լուսաւորէ զձեզ"։ "Մենք ալ այնպէս պիտի ընենք", պատասխանեց Էքօլամիատիոս։

Երբոր աս խօսքերը կըլսային, Զուինգլ լուռ՝ անշարժ և խորին կարեկցութեամբ լցուած կըկենար. և իր կրծիցը սաստիկ շարժումը՝ որն որ ուրիշ անգամ ալ յայտներ էր խօսակցութեան մէջ, հիմա շատ տարբեր կերպով մը յայտնուեցաւ. քանզի անիկայ սաստիկ լաց մը փրցուց ամենուն առջևը։

Խօսակցութիւնը վերջացաւ. և աւելի խաղաղութեամբ եղած էր ան՝ քան որչափ որ պատմութիւնները կրնկատագրեն. գուցէ պատմագիրները մեզմէ տարբեր գաղտնութիւն ըրած ըլլան ասանկ բաներու վրայօք։ Կհանատես մը կըսէ թէ՝ "Հաց 'ի քանի մը կծու խօսքերէ՝ ամէն բան հանդարտութեամբ՝ քաղաքավարութեամբ և խիստ մեծ սիրով կատարուեցաւ *։ Խօսակցութեան առեն ուրիշ բառեր չէին լսուեր, բայց եթէ Տէր, ամենասիրելի բարեկամ, ձեր մարգասիրութիւնը կամ ասոնց նման խօսքեր. ոչ մէկ բառ մը հերձուածողութեան կամ հերետիկոսութեան։ Կրնար լսուիլ թէ Լուտեր և Զուինգլ եղբայրներ են և ոչ հակառակորդներ"†։ Ասիկա Ռրէնցի վկայութիւնն է։ Ի վերայ այսր ամենայնի աս ժողովներուն տակը անդունդ մը կար.

* Zw. Opp. IV, p. 201.
† Ibid.

քանզի Յովհան՝ որ նոյնպէս ականատես մըն է, "Աստուածային կռիւ մը" * կանուանէ խօսակցութիւնը :

Յոհաննան՝ որ յանկարծապէս սկսած էր Պարպուրկի մէջ, տոկալի կոտորած կընէր, և ամենուն սիրտը անհնարին երկիւղով կըլեցընէր† : Ամէն մարդ կըթաղձար քաղաքէն հեռանալ : "Ցնարք, ըսաւ անոնց Հռոմի իշխանը, ասանկով չէք կրնար իրարմէ բաժնուիլ" : Այս ուղիղով պատեհութիւն մը տալ վարդապետներուն, որ իրարու հետ տեսնուին առանց միաբներին զբաղեցնել ըլլալու աստուածաբանական խնդիրներով, զանոնք ամէն ալ իր սեղանը հրաւիրեց, ասոր բանը Պիրակի գիշեր եղաւ :

Հռոմի Փիլիպպոսը ամենուն ալ հատուցած ուշադրութեամբ մտիկ ըրած էր, և ամէն մէկը կըկարծէր թէ անոնց իրեն կողմնակից է : Յովհան կըպատմէ թէ ան ասանկ խօսք մը ըսաւ. "Աւազդոյն կըհամարիմ Արիստոսի պարզ խօսքին վրայ դնել իմ յոյս, քան թէ մարդոց նրբին կարծիքներուն" : Սակայն Օգոստինկ կըհատատէ թէ ան Իշխանը անատանը իրեն խորհուրդներուն համաձայնեցաւ, բայց քանի մը անձանց համար իր կարծիքները պատրուակեց : Աւետեր կըզգար որ Հռոմայեցոց համար իր ըսած խօսքը տկար ջատագովութիւն մըն էր, վասն որոյ տոմսակ մը խրկեց Փիլիպպոսին, որուն մէջ զանազան վկայութիւններ ժողվեր էր Աւգոստոսէն, Ակեբերբանէն, Կիպրիանոսէն, Հրանոսէն և Ամբրոսիոսէն, զորոնք իրեն նպաստաւոր կըկարծէր :

Անկնելու ժամը եկեր հասեր էր, ու գեռ բան մը եղած չէր. Իշխանը իր բոլոր ճիգովը կաշխատէր միաբանութեան համար, ինչպէս որ Աւետեր կըգրէ իր կնոջը ‡ : Աստուածաբանները մէկիկ մէկիկ իր առանձին

* Acerrimo certamine. (Corp. Ref. I, p. 1096.)
† Hospin. p. 131.
‡ L. Epp. III, p. 512.

սենեակը կանչեց * . ատիպեց , աղաչեց , խրատեց , յորդորեց և Թախանձեց զանոնք : "Ա՛տածեցէ՛ք , ըսաւ , քրիստոնեայ ժողովրդոց փրկութիւնը , և բոլոր տարաձայնութիւնը բարձէ՛ք անոնց միջէն" : Երբէք բանակի մը գլուխ կեցող զօրապետ մը այնքան աշխատած չէր պատերազմը վաստկելու համար :

Ա՛րջին ընդհանուր ժողով մը եղաւ , և անտարակոյս Նկեղեցին հաղիւ Թէ այնպիսի փառաւոր հանդէս մը տեսած էր : Լուտեր և Օ՛ուինկլ՝ այսինքն Աքսոնիան և Հելվետիան՝ վերջին անգամ իրարու քով եկան : Ժանտախտը հազարաւոր անձինք կըկոտորէր ամեն ոնց ջորս կողմէն : Կարոլոս Հինգերորդը և պապը Լոտալիոյ մէջ կըմիաբանէին . Ֆերտինանտոս և Հուվէական իշխանաւորները կըպատրաստուէին Ափայրի Ժողովը պատելու կտոր կտոր ընելու . որոտացող ամպը օր աւուր վրայ առաւել սպառնական կերեւէր . միաբանութիւնը միայն կարող կերևնար Նւետարանական փաստը աղատելու . և մեկնելու ժամը եկեր հասեր էր , ան ժամը՝ որ գուցէ պիտի բաժնէր զանոնք միմեանցմէ պէս :

"Խոստովանինք մեր միութիւնը ան ամէն բաներուն մէջ՝ որոնց վրայով համաձայն ենք , ըսաւ Օ՛ուինկլ . և ինչուան բաներուն համար ալ յիշենք որ եղբայր ենք : Երբէք խաղաղութիւն պիտի չըլլայ Նկեղեցիներուն մէջ , Թէ որ հաւատքով փրկուելու մեծ վարդապետութիւնը ընդունելով ու պաշտպանելով՝ աղատութիւն չունենանք տարբերելու երկրորդական բաներուն մէջ" : Նհա խաղաղութեան կապէս սասնկ կըլլայ քրիստոնէական միութեան ճշմարիտ սկզբունքը : Ա՛ղետասաներորդ դարը գեռ խորագոյն ընկղմած ըլլալով դպրոցականութեան մէջ չէր կրնար վերահասու ըլլալ սա բանիս . յուսամք որ իննևտասաներորդ դարը լուսագոյն պիտի իմանայ զանիկայ :

† Zw. Opp. IV, p. 203.

"Ա՛յո, այո, գոչեց Լչհանը, միաբանեցէ՛ք. ուրեմն ձեր միաբան ըլլալուդ մէկ նշանը տուէ՛ք հիմա, և եղբայր ճանաչեցէ՛ք մէկզմէկ" : Ընատեները Օ՛ուինկլ մեծարելով Անդէմպէրկցի աստուածաբաններուն՝ ըսաւ. "Լչհարհի վրայ չկայ մէկը՝ որուն հետ այնքան փափաք ունենամ միաբանելու, քան որչափ ձեզի հետ" : Նոյնպէս ըսին Լչօլամիատոս, Հուկեր և Ա՛եսիս :

"Ընդունեցէ՛ք զանոնք իբրև եղբայր, ընդունեցէ՛ք զանոնք" , կրկին ըսաւ Լչհանը : Ա՛մէնուն սիրտը շարժեցաւ և միաբանութիւն ընելու վրայ էին. Օ՛ուինկլ յարուցաւ փղձկելով՝ Լչհանին, պալատականներուն և աստուածաբաններուն առջեւը, (ասը բանը Լուտեր ինքը կըպատմէ*) Լուտերին կըմօտիկնայ, և անոր ձեռքը կըբռնէ : Ա՛իմա Հարեկարգութեան երկու գերդաստանները միաբանելու վրայ են. երկար վիճաբանութիւնները իրենց օրթոդոքսին մէջ խեղդամահ ըլլալու վրայ են. բայց Լուտեր չընդունիր ան ձեռքը որ իրեն կըմատուցուի : "Ձեր ունեցած հոգիէն տարբեր հոգի մը ունիք" , ըսաւ. ասիկա գիտես թէ եկեղեցական ցնցիւն մը հաղորդեց Ա՛ելվետացիներուն : Ընոնց սիրտը կըճմլէր քանի անգամ որ Լուտեր նոյն խօսքը կըսէր, և շատ անգամ նոյն խօսքը կրկնեց ան : Ա՛ս բանը մեզի պատմողը ինքն է :

Ա՛ամառօտ խորհրդակցութիւն մը եղաւ Անդէմպէրկի վարդապետներուն մէջ : Լուտեր, Մելանկտոն, Ա՛կրիքօլա, Խրէնց, Յոնէան և Օգիանտեր իրարու հետ խօսեցան : Ընոնք աղեկ համոզուած ըլլալով որ իրենց հաստատած մասնաւոր վարդապետութիւնը Ա՛աղորդութեան խորհուրդին վրայով՝ փրկութեան համար հարկաւոր է, այնպէս կրկարծէին որ զանիկայ չընդունողները կատարեալ հաւատք չունին : "Ա՛ա ի՛նչ յիմարութիւն

*Zwinglius palam lacrymans coram Langravio et omnibus. (Hospin. p. 136.)

է'' , բսաւ Անգլիկան , (որ յետոյ գրեթէ համաձայնեցաւ Օքսֆորդի գաղափարներուն ,) անոնք կը դատապարտեն զմեզ , և նոյն ատենը կուզեն որ զիրենք մեզի եղբայր համարինք'' : ''Ո՛նչ փոփոխամտութիւն , բսաւ Կրէնց . անոնք դեռ նոր ամբաստանութիւն ըրին մեր վրայ , թէ հացը իբրև պատուած կը պաշտանինք , և հիմա կուզեն հաղորդութիւն ունենալ մեզի հետ'' : Աւսաի Ա իդդէմպէրկցիք դարձան Օքսֆորդի ու անոր ընկերներուն , և բսին . ''Դուք Կրիստոնէական Եկեղեցիին հաղորդութենանը վերաբերութիւն չունիք . ընդ կրնար եղբայր համարիլ զձեզ'' :

Ընվետացիք ամենևին չունեցան ատ երկպառակութեան խորհուրդը : ''Անդի կըթողուի , բսաւ Նուկէը , թէ ձեր վարդապետութիւնը Յիսուս Կրիստոսի փառքին կը դպչի , որ հիմա Տէրը աչ կողմը կը թագաւորէ : Այլ որովհետև ամեն բաներու մէջ պատուծմէ կախում ունենալնիդ կը խոստովանիք , մենք կընայիմք ձեր խղճմտանքին՝ որ կը պարտաւորէ զձեզ ձեր դաւանած վարդապետութիւնը ընդունելու , և ընդ տարակուսիր որ դուք Կրիստոսինն էք'' :

''Պնանկ ալ մենք , բսաւ Լուտեր , կրկին կը խնդրուցանենք ձեզի թէ մեր խղճմտանքը թող չտայ որ զձեզ իբրև եղբայր ընդունիմք'' : ''Պպա ուրեմն , պատասխանեց Նուկէը , յիմարութիւն է ատ բանը խնդրելը'' :

Լուտեր դարձեալ բսաւ . ''Ցափոզանց կը զարմանամ ես որ դուք կուզէք ձեզի եղբայր սեպել զիս : Պտ բանը յայտնի կը ցուցընէ թէ դուք շատ հոգ չէք տանիր ձեր վարդապետութենանը վրայ'' :

Պնատենը Նուկէը երկայրաբանութիւն մը ատաջարկելով Կարլկարդոլին , բսաւ . ''Ձեր ուզածին պէս թող ըլլայ . կամ բնաւ եղբայր պիտի չհամարիք որ և իցէ նիւթի մէջ ձեզմէ տարբեր կարծիք ունեցողները , (որ այսպէս ամենևին մէկ եղբայր մը պիտի չգտնէք ձեր կողմնակիցներուն մէջ ալ ,) կամ թէ ձեզմէ տարբեր կարծիք ու-

նեցողներուն մէկ քանին պիտի ընդունիք , և անոնք պարտաւոր էք մեզ ալ ընդունելու" :

Հելվետացիք միաբանութեան համար բան մը չգտնց ըրին , և ըսին թէ՝ "Ան՛ր խղճմտանքը կը վկայէ որ մենք իբր թէ Աստուծոյ առջևը շարժեցանք . ապագայ աղգերն ալ մեր իրաւունքը պիտի հաստատեն" : Պոնք զատուելու վրայ էին , և Լուտեր տակաւին ժայռի մը պէս կը կենար . վասն որոյ Իշխանը սրտմտեցաւ : Հոսացի աստուածաբանները՝ Քրաֆթի , Լամպերթ , Անէք , Օնիկեր և Ալանտեր , Իշխանին թախանձանքին վրայ իրենցն ալ աւելցուցին :

Լուտեր տարակուսած էր , և կրկին խորհուրդ ըրաւ իր ընկերներուն հետ : "Օգոյշ կենանք , ըսաւ իր բարեկամներուն , մեր ունդունքը խիստ սաստիկ մաքրելէն , որ չըլլայ թէ արիւն վազէ" :

Պա անոնք Օուինկլին և Էքօլամփատիոսին դաշնալով՝ ըսին անոնց . "Կը ճանաչենք զձեզ իբրև բարեկամներ , բայց չենք համարիր զձեզ իբրև եղբայրներ և Քրիստոսի Եկեղեցիին անդամներ : Այսու ամենայնիւ չենք վերցներ ձեզմէ ան ընդհանուր սէրը՝ որն որ պարտաւոր ենք մինչև անգամ մեր թշնամիներուն" :

Օուինկլ՝ Էքօլամփատիոս և Հուկէր սաստիկ ցաւ ըզգացին սրտերնուն մէջ . վասն զի աս հաւանութիւնը պրեթէ մէկ նոր արհամարհանք մըն էր իրենց : Ի վերայ այսր ամենայնի անոնք որոշեցին որ ընդունին ինչ որ իրենց կառաջարկուէր : "Օգուշութեամբ հետի կենանք , ըսին , ամէն կծու և թշնամանական խօսքերէն և գրութիւններէն . թող իւրաքանչիւր ոք իր անձին պաշտպանը ըլլայ առանց ծաղրածութեան"* :

Պնատներ Լուտեր մօտեցաւ Հելվետացիներուն , և ըսաւ . "Յանձնառու կըլլամք , և ես կըմտատուցանեմ

* Quisque suam sententiam doceat absque invectivis. (L. Epp. III, p. 514.)

ձեզի խաղաղութեան ու սիրոյ ձեռքը'' : Հելվետացիք և անդագին փոյթով մը Վիտէմպէրկցոց մօտեցան , և ամէնն ալ ակզմունկու ձեռք թօթվեցին* : Լուտերի սիրտը իջաւ . քրիստոնէական սէրը վերստին զօրացաւ անոր սրտին մէջ : ''Արդարև , ըսաւ ան , գայթակղութեան մեծ մասը կրվերնայ՝ թէ որ մեր սաստիկ վիճաբանութիւնները վերջանան . այսչափս ալ մեր ակնկալութենէն վեր է : Քրիստոսի բազուկը ջնջէ վերցնէ ան վերջին խոչընդոտը որ կբաժնէ զմեզ : Հիմա բարեկամական կապակցութիւն մը կայ մէջերնիս , և թէ որ աղօթքի մէջ յարատևելու ըլլամք , եղբայրութիւնը պիտի ժամանէ'' :

Ամէնն ալ կբաղձային որ աս կարևոր վախճանը հաստատուի մէկ ազդարարութիւնով մը : Փիլիպպոս իշխանը ըսաւ թէ՝ ''Պէտք է որ քրիստոնեայ ժողովրդոց իմացընենք , թէ՝ բաց'ի աղօրդութեան մէջ մարմնոյ և արեան ներկայութեանը որպիսութենէն , հաւատոյ ամէն յօդուածներուն մէջ համաձայնած էք'' : Այս ազդարարութեանս հարկաւոր ըլլալը վճռեցին . բայց ով գրելու էր զանիկայ : Ամէնուն աչուընները Լուտերի վրայ դարձան , և Հելվետացիք ևս անոր անկողմնապահութեանը ապաւինեցան :

Լուտեր իր առանձին սենեակը գնաց , խորին մտատանջութեան մէջ էր ու անհանգիստ , և կըտեսնէր որ աս շատ ծանր գործ մըն է : ''Ակ կողմանէ , ըսաւ , կը բաղձամ անոնց տկարութեանը ներողամիտ ըլլալ , բայց ուրիշ կողմանէ ամենևին չեմ ուզեր Քրիստոսի սրբազան վարդապետութիւնը խանգարել'' : Ինքը չէր գիտեր թէ ինչ կերպով գրէ , ու իր սրտին տագնապը կը զօրանար : Ալ երջապէս աղաւեցաւ իր նեղութենէն . ''Պիտի շարադրեմ յօդուածները , ըսաւ , վերջին ատեանի ճշդութիւնը բանեցընելով : Ինէ ես չեմ գի-

*Dedimus tamen manus pacis et caritatis. (L, Epp .III, p. 513.)

տեր որ անոնք երբէք պիտի չստորագրեն իմ գրածներըս" : Ինչ և իցէ շուտով տատնեվինգ յօդուածներ գրեց , և Լուտեր զանոնք իր ձեռքը բռնած՝ երկու կողմի աստուածաբաններուն ներկայացաւ :

Այս յօդուածները նշանաւոր են . վասն զի ան երկու վարդապետութիւնները՝ որ իրարմէ անկախ ըլլալով տատածուկը էին Հելվետիայի ու Սաքսոնիայի մէջ , հիմա իրարու քով բերուած ու բաղդատուած էին : Թէ որ մարդէ ըլլային անոնք , մէկ անարգ միակերպութիւն մը կամ մէկ նշանաւոր ներհակութիւն մը պիտի տեսնուէր անոնց մէջ : Սակայն անանկ չէր բանը : Մէկ մեծ միութիւն մը տեսնուեցաւ Սաքսոնիայի ու Զուիցերիի Բարեկարգութեանցը մէջ . վասն զի անոնց երկուքն ալ մի և նոյն Աստուածային վարդապետութենէ կը ծագէին . միայն թէ տարբերութիւն մը կար երկրորդական բաներուն մէջը . վասն զի Աստուծոյ ի գործ դրած ան Բարեկարգութեան գործիքները մարդիկ էին :

Լուտեր թուղթը առաւ , և կարդաց առաջին յօդուածը . "Նախ՝ կը հաւատամք որ միայն մէկ՝ ճշմարիտ ու ինքնագոյ Աստուած մը կայ , Արարիչ երկնի ու երկրի և ամէն արարածներուն , և որ աս սոյն Աստուածը՝ էութեամբ ու գոյութեամբ մէկ , անձամբ իրեք է , այսինքն՝ Հայր , Որդի , և Սուրբ Հոգի , ինչպէս որ Նիկիոյ Ժողովին մէջ ընդունուած է , և ինչպէս որ բովանդակ Քրիստոնէական Եկեղեցին կը դաւանի" :

Հելվետացիք ընդունեցին ասիկայ :

Ցարձակ՝ անոնք միաբանեցան Յիսուս Քրիստոսի աստուածութեանը և մարդկութեանը վրայ , անոր մահուանը և յարութեանը վրայ , սկզբնական մեղաց , Հաւատքով արդարանալու , Հոգւոյն Սրբոյ ներգործութեանը և Աստուծոյ Բանին վրայ . մկրտութեան , բարեգործութեանց , խոստովանութեան , աշխարհային կարգադրութեան և ամանգութեան վրայ :

Ինչև աս տեղս ամէնն ալ միաբան էին . Ա՛յդհմ պէրկցիք զարմանալէն չէին դադարեր* : Երկու կողմինները ալ՝ այսինքն թէ Աբսոնացիք և թէ Հելվետացիք մէկ կողմէն պապականաց մոլորութիւնները հերքեր էին , որովհետև ասոնք միայն արտաքին ծէսի վրայ կայացուցած են կրօնքը , և մէկալ կողմանէ երազատես նախանձայոյզներուն կամ վերացեալ բաներու հետևողներուն մոլորութիւնը , որովհետև ասոնք ալ գլխովին ներքին շարժումներուն վրայ կրխօսին . և տեսան որ իրենք ան երկու բանակներուն մէջ տեղը մի և նոյն դրօշակներու տակը ժողվուեր են : Սակայն զանոնք բաժնելու վայրկեանը հասած էր . քանզի Լուտեր պինտ վերջը Թողուցեր էր Հաղորդութեան յօդուածը :

Խարեկարգողը նորէն սկսաւ ընթեռնուլ :

"Տէրունական Ընթրիքին վրայով մենք ամէնս կըհաւատամք՝ թէ անիկայ պէտք է հացով ու գինիով կատարել ըստ առաջին սահմանադրութեան . թէ Պատարագը այնպիսի գործ մը չէ , որով քրիստոնեայ մը թողութիւն ստանայ մէկ ուրիշի մը համար , այսինքն մեռեալի կամ կենդանիի . թէ Հաղորդութեան խորհուրդը Յիսուս Ընբրիստոսի ճշմարիտ մարմնոյն և ճշմարիտ արեանը խորհուրդն է . և թէ աս մարմնոյն ու արեանը Հոգևոր ճաշակումը մասնաւորապէս հարկաւոր է ամէն մէկ ճշմարիտ քրիստոնեային" :

Հիմա զարմանալու կարգը Հելվետացիներուն էր . Լուտեր կըշարունակէ .

"Նմանապէս Հաղորդութեան խորհուրդին օգտակարութեանը վրայով՝ միաբանեցանք որ անիկայ Ստուծոյ Խօսքին պէս , Ամենակարող Ստուծմէ սահմանադրեալ է , որպէս զի տկար անձերը Հոգւով Արբով քաջալերին հաւատքի ու սիրոյ մէջ" :

*Quod mirari non satis potuimus. (Brentius, Zw. Opp. IV, p. 203.)

Հելվետացւոց ցնծութիւնը կրկնապատկեցաւ, և Լուտեր շարունակեց. "Ա՛ւ թէպէտ առ այժմ միաբանած չեմք ան խնդիրին վրայ՝ թէ Քրիստոսի իսկական մարմինն ու արիւնը հացին ու գինիին մէջ մարմնաւորապէս ներկայ է կամ չէ, այսու ամենայնիւ երկու կողմերն ալ առ բանիս մէջ սիրով պիտի վարուին մէկզմէկու հետ, որչափ որ խղճմտանքը կրնայէ. ու մենք ամէնս մէկ տեղ պիտի խնդրեմք Տէրոջմէ որ իր Հոգւովը բարեհաճի հաստատել զմեզ ողջամիտ վարդապետութեան մէջ":

Ընդ՝ Հելվետացիք իրենց ուզածը ձեռք բերին, այսինքն՝ միութիւնը՝ ի զանազանութեան: Ընդհանուր ժողով մը ընեն յօդուածոց ստորագրութեան համար:

Ս յօդուածներուն ամէնն ալ միաբանգամ կարգացին. և նախ Աքսբուրգիատիոս՝ Օուինկլ՝ Ռուկէր և Հեսիո ստորագրեցին զանունք մէկ օրինակի մը վրայ. և նոյն առենը Լուտեր՝ Մելանկտոն՝ Յուշան՝ Օզիանտեր՝ Ընբէնց և Ակրիքօլա իրենց անուանները նշանակեցին մէկ ուրիշ օրինակի մը վրայ, այսինքն՝ երկու կողմիններն ալ իրենց հակառակորդներուն օրինակը ստորագրեցին. և առ նշանաւոր յօդուածներուն օրինակը տպուելու խրկուեցաւ:

Հասէի իշխանը վերջին օրը կերակուրի համար իր սեղանը հրաւիրեց բոլոր առտուածաբանները, և հոն տեղ անօնք՝ ձեռք ձեռքի տուած՝ սիրով հրաժարական ողջոյն տուին միմեանց, և ամէնն ալ պատրաստուեցան քաղաքէն հեռանալու:

Երեքշաբթի օրը՝ Հոկտեմբերի 3ին, Իշխանը կանուխ մեկնեցաւ Մարպուրկէն, և նոյն օրը կէս օրէն ետև Լուտեր իր ընկերներուն հետ ճամբայ ելաւ, բայց չէ թէ յաղթականի մը պէս իր ճամբան կըշարունակէր ան. քանզի վհատութիւն մը և երկիւղ մը նկեր էր իր վրայ. անիկայ որդի մը պէս փոշիի մէջ կըթաւալէր, ինչպէս որ ինքը կըսէ: Այնպէս կըթուէր իրեն՝ թէ երբէք պի-

տի չտեսնէ իր կինը և իր զաւակունքը . և բարձրաձայն կաղաղակէր թէ՝ "Ես որ այնքան նեղեալ Հոգիները միխիթարած եմ , հիմա անմխիթար կըմնամ" :

Ինկ Ջուինկլ տրամաբանեամբ մեկնեցաւ Վարպուրկէն , Լուտերի ցուցրցած խստութեանը համար . և Հեսսէի իշխանին գրեց , թէ "Լուտերականութիւնը պապականութեան պէս ծանր բեռ մը պիտի ըլլայ մեր վրայ" : Հոկտեմբերի 19ին Յուրիխ հասաւ , և իր բարեկամներուն ըսաւ , թէ "Ազնուութիւնը այնքան յայտնի յաղթական հանդիսացաւ , որ եթէ բոլոր աշխարհի առջևը անկից յաղթուող մը կայ նէ , ան անձը Լուտերն է , թէև ինքը շարունակ կըգոչէ թէ անյաղթելի եմ" : Լուտեր ալ իր կողմանէ ասանկ մէկ կերպով մը խօսեցաւ : "Պտոյտ է որ՝ ըսաւ , Հելվետացիները յաղթուեցան , բայց իրենց քաղաքացիներէն վախնալով՝ չուզեցին դարձի գալ" :

Թէ որ մէկը հարցընէ թէ յաղթութիւնը իրօք որո՛ւն կողմն էր , գուցէ պիտի ըսեմք թէ Լուտեր յաղթողի եւ բևեռիը իր վրայ առաւ , բայց Ջուինկլ իսկապէս յաղթող եղաւ : Ես խօսակցութիւնը բոլոր Վերմանիայի մէջ տարածեց Ջուինկլի վարդապետութիւնը , որ մինչև անատեները այնքան իմացուած չէր ան տեղուանքը , և խիստ շատ անձինք ընդունեցին զանիկայ : Ընոնց մէջն էին Լաֆֆարտս՝ որ Պրունսվիքի մէջ սուրբ Վարտիրոսի դպրոցին առաջին վերակացուն էր , Վիոնէսիոս Վնեանտէր , Յուստոս Լինինկ , Հարթման , Կապաք և ուրիշ շատերը : Հեսսէի իշխանը ևս իր մեռնելէն քիչ մը առաջ խոստովանեցաւ , թէ ան խօսակցութիւնը հերքել տուաւ իրեն Վրիստոսի մարմինը ուտելու վարդապետութիւնը * :

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ ան հռչակաւոր շրջանիս մէջ տիրող սկզբունքը միութիւնն էր : Ու ան բանիս մէջ լաւագոյն դատողութիւն ընողները՝ բուն հակառակորդ-

* Rommels Anmerkungen, p. 227—229.

ներն են : Հռոմէականք զայրացան , երբոր տեսան թէ Լուտերականք և Օսնինկլեանք միաբաններ են հաւատոյ ամէն գլխաւոր նիւթերուն մէջ , և ըսին թէ ''Ընդդէմ համակամութիւն մը ունին ընդդէմ ուղղափառ եկեղեցւոյ , ինչպէս որ Հերովդէս և Պիղատոս ընդդէմ Յիսուսի Քրիստոսի'' : Նրազատես և նախանձայոյզ աղանդաւորներն ալ՝ նոյն խօսքը ըսին . ուստի թէ՛ ասոնք և թէ պապականները հաւասարապէս անարգեցին Աստուծոյ մէջ հաստատուած միութիւնը :

Ինչ և իցէ շատ չանցած մէկ աւելի հզօր վրդովմունք մը աս շշունչները խափանեց , և բովանդակ աւետարանական ժողովուրդին դէմ եղած սպառնալիքները նորանոր ուժգնութեամբ անոր հզօր ու անքակտելի միութիւնը կը յայտնէին : Ամէն տեղ աս խօսքը կըլսուար թէ՝ Կայսրը սրմանելով Սփայրի Խորհրդին դէմ , Ճնշելա ելեր է յաղթականի հանդէսով , և Պարչելօնայի մէջ երդում ընելով որ հերետիկոսները վերատին պապին իշխանութեանը հնազանդեցնէ , հիմա կերթայ պապին հետ տեսութիւն ընելու , խոնարհութեամբ անոր առջևը ծունր դնելու , և կանգնելով՝ Անգլեան լեռներէն անդին պիտի անցնէր իր սոսկալի դիտաւորութիւնները՝ ի գլուխ հանելու : Ընդ Ճնշելա անցնելէն քանի մը օր ետքը՝ Լուտեր ըսաւ թէ , ''Կարոլոս կայսրը որոշեր է Տաճիկներէն աւելի անագորոյն երևնալ մեզի . և արդէն ամենասոսկալի սպառնալիքներ ըրած է : Հիմա է Քրիստոսի չարչարանաց և տկարութեան ժամը . աղօթք ընենք ամէն անոնց համար՝ որոնք շուտով՝ ի գերութիւն և՝ ի մահ մատնուելու են'' :

Այսպիսի լուրեր անատանը բոլոր Գերմանիան կըվրդովէին ու ամենուն վախ կուտային : Ամէն խնդիրը ան էր՝ թէ արդեօք Սիայրի Խորհրդը պիտի կրնայ հաստատ մնալ Կարոլոս կայսեր ու պապին զօրութեանը դէմ : Այս բանը յայտնուելու էր 1530ին :

ԳԻՐՔ Ժ

ՈՒԿՋՊՈՒՐԿՒ ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1530

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա

ԲԸՐԵԿԸՐԳՈՒԹԻՒՆԸ կատարեցաւ հոգևորական սկզբունքի մը անուամբը : Ընիկայ յայտնաբարբառ քարոզեց թէ իր ուսուցիչը՝ Աստուծոյ Որդին է , իր փըրկութիւնը՝ Հաւատքով է , իր թագաւորը՝ Յիսուս Քրիստոս է , իր զէնքը՝ Հոգին Սուրբ . և աս սոյն բաներովը հերքեց բնաջինջ ըրաւ բոլոր մարդկային սկզբունքները : Հռոմի Պապուն պապութիւնը հաստատուած էր . Նարեկարգութիւնը հաստատուեցաւ անվախճան կենաց զօրութիւնը * :

Քրիստոսական կրօնքը՝ մի միայն իր հոգևորական կրօնք մը ըլլալուն վարդապետութեամբը կրտարբերի ուրիշ ամէն կրօնքներէն : Այս կրօնքին գործն ան է որ երկնային կեանք մը կըհաղորդէ մարդուն . և այսպէս էր որ Աստուածարանի զօրութեան ընդդիմութիւնը աշխարհի զօրութեանը դէմ ան մեծ գործողութիւնը եղաւ , որ նշանաւոր ըրաւ ու հռչակեց Քրիստոնէութեան սկզբնաւորութիւնը ազգերուն մէջ : Այդ սակայն անոր Հիմնադրին բաժանած բաները շուտով վերստին միացեր էին . Նկե-

* Նրբ . է . 16 :

ղեցին աշխարհի բաղուկներուն մէջ ինկեր էր . և ասպատժապարտ միութիւնը՝ ողբալի վիճակի մը հասցուցեր էր զանիկայ , որուն մէջ կը գտնուէր Խարկարդութեան սկսած տաները :

Ընդ՝ վերջաւորութեան դարուն ամենէն երևելի գործողութիւններէն մէկն էր հոգևոր սկզբունքը իր իրաւանցը վերադարձընելու գործողութիւնը : Խարկարդողներուն քարոզած Աստուածը բնաւ մէկ գործ մը չունենար աշխարհի ու քաղաքական կառավարութեան հետ : Պապականութիւնը՝ քաղաքականութեան գործ մը և Թագաւորաց ձեռքը խորամանկ հնարքներու գործիք մը եղած էր . սակայն Խարկարդութիւնը սահմանուած էր որ բնաւ ուրիշ ազդեցութիւն չունենայ իշխաններուն և ժողովրդեան վրայ՝ բացի՝ ի ան ազդեցութենէն որ կը ծագի խաղաղութեան Աստուածէն :

Խարկարդութիւնը անտառները յանցաւոր եղաւ Աստուծոյ ու իրեն դէմ , երբոր քիչ մը յառաջանալէն ու հաստատուելէն ետև՝ իր բնութեանը անհատատարիմ դտնուեցաւ , սկսաւ աշխարհի սովորութեանցը հետ խառնուիլ ու ժամանակին բնրմունքին յարմարիլ , և այսպէս դադրեցաւ հոգևոր սկզբունքը բարձրաբարբառ քարոզելէն :

Այնուհետև իր կործանումը մօտ էր :

Ընհնարին է որ մէկ ընկերութիւն մը յաջողութիւն տեսնէ ու ծաղկի , թէ որ անհատատարիմ ըլլայ իր հիմնադրած սկզբունքներուն : Երբ որ անիկայ իրեն կեանք մատուցանող բանէն կը հեռանայ , ուրիշ բան մը պիտի չգտնէ , բայց միայն մահ :

Աստուծոյ կամքն ան էր որ անատները աշխարհի մէջ իր կանգնեցընելու տաճարին բուն սեամին վրայ գծագրուի աս մեծ ճշմարտութիւնը . և մէկ զարմանալի ընդդիմութիւն մը խիստ փառաւոր պիտի ցուցընէր աս ճշմարտութիւնը :

Խարհկարգութեան մէկ մասը աշխարհի գաշնակցութիւնը պիտի փնտրէր, և ասոր սոյն գաշնակցութեանը մէջ կատարեալ կործանում ու մահ պիտի գտնէր։

Ան՝ ուրիշ մասը առ Ոստուած նայելով՝ վեհանձնութեամբ պիտի հերքէր մարդկային զօրութիւնը, և հաւատքին ասոր գործողութեամբը պանծալի յաղթութիւն մը ստանար։

Թէ որ իրեք դար ուղիղ անցան գացին ասոնք վիճակիս մէջ, պատճառն ան է որ մարդիկ կարող չեղան վերահասու ըլլալ այսպիսի սուրբ և փառաւոր գաղափ մը։

Յամի Տեառն 1529ին՝ Սեպտեմբեր ամսու սկիզբները, Վ՚ենուա քաղաքը մտաւ Կարոլոս Հինգերորդ, ան անձը՝ որ պատերազմներով կամ գաշինքներով յաղթող հանդիսացեր էր պապին և Իտալիայի թագաւորին վրայ։ Ընդհակառակն Իտալիան թերակղզիէն մեկնելու առնէր՝ Պապնիացւոց ցնծութեան աղաղակները հրաժարական ողջոյն տուեր էին իրեն, բայց իր ձեռացը յանձնուած Իտալացւոց տխուր աչուրները՝ կորացեալ գլուխները և անշշունչ շրթունքը միայն՝ անոր գալուստը բարեւեցին Հռոմնիենան լերանց ստորոտը։ Հմէն բան պատճառ կուտար հաւատալու, թէ՝ Կարոլոս անոնցմէ վրէժ պիտի առնու ան առատաձեռնութեանը փոխարէն, որն որ ինքը առ երեսս ցուցրեր էր պապին։

Սակայն անոնք խաբուած էին. վասն զի փոխանակ Իտալացւոց և Հոնաց բարբարոս իշխաններուն, կամ փոխանակ հպարտ ու կատաղի կայսերուն, որոնք քանի մը անգամ Հլպեան լեռներէն անցնելով՝ Իտալիոյ վրայ արշաւեր էին սուսեր՝ի ձեռին և վրէժխնդրութեան աղաղակներով, Իտալացիք տեսան իրենց մէջը մէկ ծաղկահասակ ու քաղցրատեսիլ իշխան մը, ժժգոյն գէմքով՝ փափուկ կազմուածքով՝ տկար ձայնով և քաղաքավար ու քաղցր բնաւորութիւնով. որ առաւել պալատականի մը

երեսյի ունէր քան թէ պատերազմականի . որ երկիւղածու-
թեամբ կը կատարէր պապական կրօնքին բոլոր արարողու-
թիւնները . և իր հետը եղողները բարբարոս Վերմանա-
ցւոց ահարկու զինուորները չէին , այլ մէկ փառաւոր խումբ
մը Սպանիացի ազնուականներու , որոնք սրտի մտօք կը ջա-
նային իրենց զարմին պերճութիւնը և իրենց ազգին փառ-
քը ցուցընելու : Այս իշխանը՝ որ Եւրոպայի յաղթականն
էր , միայն խաղաղութիւն և անդիշաչարութիւն կուզէր .
և Ֆերրարայի դուքսը անգամ՝ որ Իտալացւոց ամէն իշ-
խաններէն աւելի երկիւղ ունենալու պատճառ ունէր , երբ
որ Ռոմէնայի մէջ Կարոլոսին ձեռքը կը յանձներ քաղաքին
բանալիները , անոր քաղցրաբարբառ շրթունքներէն լսեց
խիստ անակնկալ քաջալերական խօսքեր :

Արդեօք ո՞սկից յառաջ կուգար աս տարօրինակ ըն-
թացքը . որովհետև Կարոլոս՝ և Ֆրանչիսկոսի գերու-
թեան ժամանակը յայտ յանդիման ցուցրեր էր , թէ
ինքը բնականաբար իր թշնամիներուն վեհանձնութիւն և
ներողամտութիւն ցուցընելու առաքինութիւնը չունի :
Հատ չքշեց աս գաղտնիքը երեան ելաւ :

Վրնեէ ան նոյն ատենները Կարոլոսին հետ Իտալիա
հասան Լիոնի և Աննեվալի ճամբայով իրեք Վերմանացի
ազնուականներ : Անոնք էին Յովհաննէս Ցհինկէր՝ Աէմ-
փինկէնի քաղաքապետը , որ բարձրագլուխ էր , շռայլ և
այնքան բարեխառնութիւն սիրող անձ մը չէր . երկրորդն
էր Ալքայեէ Կատէն՝ Ասիւռնպէրկ քաղաքին գատաւորը ,
որ արժանապարգ՝ պարկեշտ ու վեհանձն մէկն էր , բայց
ատելի էր Կաստաւի կոմսին՝ որ Կարոլոսի նախարար-
ներուն ամենէն զօրաւորն էր . և երրորդը՝ Ալէքսիանոս
Ֆրաունէրբաւգը՝ Պրանտէպուրկի իշխանին քարտուղա-
րը , որ միանձնուհիի մը հետ ամուսնացած ըլլալուն հա-
մար՝ շատ գէշ համբաւ ունէր պապականաց մէջ : Ա-
հա ասոնք էին ան իրեք անձինքը՝ որ Ասիւռնպէրկի մէջ

հաւաքեալ Ազետարանական իշխանաց կողմանէ խրկուած էին կայսեր ներկայացընելու Սիպայրի հռչակաւոր Նողքը : Իշխանները դիտմամբ միջակ աստիճանէ ընտրեր էին աս երեսփոխանները , որ վտանգը քիչ ըլլայ : Ն'ըշմարիտը ըսելով՝ կարծես եին այսպիսի պատգամ մը տանիլը անանկ մեկ գործ մըն էր , որ քիչ մարդիկ պիտի ուզէին զանիկայ կատարել : Ւստի ան մարդոցը վտանգ մը պատահելուն՝ անոնց այրիներուն տրուելու համար թոշակը յառաջագոյն պատրաստուած էր :

Կարոլոս Ն'ենօվայէն Պօլոնիա երթալու ճամբուն վրայ էր , և Փիաչէնցա քաղաքին մէջ կըկենար , երբ որ իրեք բողոքարկու դեսպանները իրեն հասան : Ազս պարզևոյթ Վերմանացիները զարմանալի երևոյթ մը ունեցան նորահաս իշխանը շրջապատող Սպանիական փառաւոր հանդէսին և Հռովմէական ջերմեռանդութեանը մէջտեղը : Կարդինալ Կաթթինարան՝ կայսեր ատենադպիրը , որ իր բոլոր սրտովը Վկեղեցիին բարեկարգութեանը կըփափագէր , Սեպտեմբերի 22ին՝ զանոնք կարոլոս կայսեր առջևը հանելու մեկ հնարքը գտաւ . բայց անոնց ապսպրուած էր որ ղգոյշ ըլլան իրենց խօսքերուն մէջ . որովհետև չկար մեկ բան մը որ Ազետարանական խօսակցութեան չափ ատելի ըլլար կայսեր : Երեսփոխանները ամենևին ականջ չդրին աս խրատներուն . և Սիպայրի Նողքը Կարոլոսին ձեռքը տալէն ետև՝ Վիրաւնեթրաւդ սկսաւ այսպէս խօսիլ . ''Սեզմէ ամէն մեկը Վեր բագոյն Վատուորին հաշիւ տալու է , և ոչ ամէն հովէ շարժող արարածներուն : Ազաւել բարի է ամենազաւն աղքատութեան մէջ իյնալ , քան թէ Ազստուծոյ բարկութիւնը կրել : Սեր ազգը պիտի չհնազանդի բաց 'ի Սուրբ Վոքէն ուրիշ որ և իցէ հիման վրայ հաստատուած վճիռներուն'' :

Ազհա այսպիսի վսեմ եղանակաւ խօսեցան աս Վերմանացի աղնուականները Ազևմտեան կայսեր : Կարոլոս

քնաւ մէկ խօսք մը չըսաւ . վասն զի իր խօսիլը շատ մեծ պատիւ եղած պիտի ըլլար անոնց . այլ իր խորհրդականներէն մէկուն պատուիրեց որ մէկ ուրիշ առեն մը պատասխանը տայ :

Ա՛րդ՝ աս դեսպանները չանացին որ գէթ իրենց ժամանակը մէկ օգտակար կերպով մը գործածեն : Կիւռնակերկէն անոնց մեկնելու վայրկեանին՝ Հասէի իշխանը մէկ թաւշակազմ ու փառաւոր ակեզօծեալ Աւաղիարէն գրքոյկ մը տուեր էր Կատէնին , ըսելով թէ՝ "Ա՛ռ աս գիրքը , ու կայսեր ձեռքը տո՛ւր" : Ա՛նիկայ Արիստոնէական Հաւատոյ համառօտ բովանդակութիւն մըն էր , որն որ Փիլիպպոս իշխանը Ֆրանչիսկոս Աւամպերթէն ընդուներ էր , և հատանականաբար նոյն վարդապետը գրած էր զանիկայ : Կատէն պատեհութիւն մը կրնդրէր որ աս ճառը կայսեր տայ . ուստի մէկ օր մը երբոր Կարոլոս Հրապարակաւ պատարագ տեսնելու կերթար , Կատէն անոր ձեռքը տուաւ ան գրքոյկը : Կայսրը առաւ զանիկայ , ու անմիջապէս իր քովը գտնուող մէկ Ապանիացի եպիսկոպոսի մը տուաւ : Ապանիացին սկսաւ կարդալ քալելով . և ըստ պատահմանն Աւրբ Վրբին ան համարը աչքին դպաւ , ուրտեղ Քրիստոս կըպատուիրէ իր աշակերտներուն , որ աշխարհացեալ եկեղեցւոյ չըներկայանան : Ղուկ . իբ . 26 : Հեղինակը աս խօսքը ձեռք առնելով կըհաստատէր , թէ Ա՛ստուծոյ Հանին պաշտօնեաները՝ հոգևոր բաներու վերաբերեալ պաշտօնը ուներնալով , պէտք չէ որ աշխարհային բաներուն ձեռ-

նամուխ ըլլան : Պապական եպիսկոպոսը իր շրմունքը խածաւ , և կարծես տեսնելով աս բանը՝ հարցուց իրեն , թէ "Ինչ կայ" . եպիսկոպոսը շփոթելով խոչոն մէկ սուտ մը հինեց : "Այս ճառը , ըսաւ , քրիստոնեայ իշխանին ձեռքէն սուրը կընկնցնէ , և կընծայէ զանիկայ՝ միայն օտարահաւատ ազգերուն" : Իսկ և իսկ սաստիկ խռովութիւն մը ծագեցաւ . Պանիացիք ամենէն աւելի շփոթեցան , և ըսին . "Ան թշուառականները որ ասանկ ծաղկահաս իշխան մը մոլորցընելու կաշխատին , արժանի են կախուելու ճամբու վրայ եղած առաջին ծառէն" : Կարծես հաստատ երդումըրաւ որ ան գիրքը բերողը իր յանդգնութեան պատիժը պիտի կրէ :

Վերջապէս Հոկտեմբերի 12ին Ընդհանուր Վեհ ասնուն կայսերական քարտուղարը՝ երեսփոխաններուն տարաւ կայսեր պատասխանը , որ աս խօսքն էր , թէ սակաւաթիւ անձինք պարտին հնազանդիլ ժողովին մէջ բազմաթիւ անձանց հաստատած վճիռներուն . և թէ որ Պաստոնիայի դուքսը ու իր ընկերները չեն հնազանդիր , զանոնք սանձահարելու միջոցները զանց ընելու չեն :

Ընդ վրայ Հինկէր և կատէն բարձր ձայնով կարդացին առ կայսր ուղղեալ Հողքը՝ որն որ Սիայրի մէջ գրուած էր Ապրիլ 26ին , Հողքէն վեց օր ետքը , և նոյն ատենը Ֆրաուէնթրաւդ՝ որ փոխանորդութեան աստիճանը ձգած՝ քարտուղարի պաշտօնը իր վրայ առած էր , սկսաւ եղած բանները ՚ի գիր անցընել : Նրբոր կարդալը լմընցաւ , երեսփոխանները Վեհի մօտեցան ու Հողքը ներկայացուցին : Կայսերական քարտուղարը զարմանալով ետ քաշուեցաւ՝ չընդունեց . երեսփոխանները սկսան պընդել որ ընդունի , սակայն Վեհ հաստատ կեցաւ : Ասոտի անունք գրասեղանի մը վրայ դրին Հողքը . Վեհ տարակուսանքի մէջ ձնաց , բայց վերջապէս առաւ թուղթը և կայսեր տարաւ :

Կէս օրէն ետև՝ երբ որ գեսպաններէն մէկը (կատէն)

նոր դուրս եկած էր , նոյն ատենը աղմուկ մը ծագելով պանդոկին մէջ , մէկ չարապուշակ դիպուած մը կիմացընէր : Կայսերական քարտուղարը վերատին եկեր էր զինուորներով մեկտեղ : "Կայսրը , ըսաւ Բողքարկուներուն , չափազանց բարկացած է ձեզի դէմ ատ բողոքին պատճառովը . և մահուամբ ու ստացուածքնիդ յարգունիս գրաւելով պիտի պատժէ զձեզ , թէ որ ձեր իջևանէն դուրս ելլէք , Գերմանիա նամակ գրէք կամ որ և իցէ լուր մը խրկէք" : Ա.յսպէս՝ Կարոլոս բանտարգեց դեսպանները , ճիշդ ինչպէս որ իր պահապան զինուորները կըբանտարգէ . քանզի անիկայ կուզէր որ ատ կերպովս հրատարակէ իր ատելութիւնը Ա.ւետարանական քրիստոնէից դէմ , և իշխանները վախցընէ :

Կատէնի սպասաւորը զարհուրած՝ պանդոկէն դուրս ցաթկեց վազեց իր տիրոջը , և պատմեց անոր ատ անցքը : Ա.ն ալ դեռ իր անձը ազատ համարելով՝ բոլոր անցքին պատմութիւնը վեր 'ի վերոյ գրեց Նիւռնպէրկի ատեանին , առանձին սուրհանդակով մը իր նամակները ճամբու դրաւ , և դարձաւ իր ընկերներուն քովը՝ անոնց հետ բանտարգուելու :

Հոկտեմբեր 23ին՝ կայսրը մեկնեցաւ Վիաչէնցայէն , և իր հետը առաւ ան իրեք Գերմանացիները : Հայց 30ին՝ ազատութիւն տուաւ Ց.հինկէրին ու Վրաունէնթրաւդի , որոնք գիշերով իրենց ձիերը հեծած՝ շուտով քշեցին գացին զինուորներով ու գողերով լեցուն ճամբայէ մը : Կրանվէլ ըսաւ Կատէնին . "Ահա դուն դեռ պիտի ճնաս մահուամբ պատժուելու . կայսրը միտք ունի պապին յանձնել ան քու տուած գիրքդ" : Ուզէ հաճելի բան մը կըթուէր Կարոլոսին՝ Հռովմայ քահանայապետին ցուցընելու ան տեղը՝ որ արգիլած էր Ա.ստուծոյ պաշտօնեաներուն ժողովրդոց կառավարութեանը խառնուելէն : Ապա կայն Կատէն պալատականաց խառնիխուռն բազմութեանը մէջ՝ գաղտուկ ձի մը ձեռք ձգեց և Վերարա փա-

ֆաու, ուրկից Վ. Ենեաին անցաւ, և անկից Վաիւռնպէրկ գարձաւ :

Կարոլոս ուրքան շատ բարկացած կերեւար Վերմանիոյ դէմ, այնքան մեծ հանդարտութիւն կըցուցընէր Իտալացւոց. իր բոլոր պահանջածը միայն ծանր տուրք էր : Կուզէր որ բուն աս կրօնական կռիւներուն միջոցովը իր գերութիւնը հաստատէ Վ.լպեան լերանց անդին կողմը՝ քրիստոնէական աղգայ կեդրոնին մէջը :

Նոյեմբերի 5ին Պօլոնիա մտաւ Կարոլոս, որուն բոլորտիքը եղած ամէն բաները շատ շքեղ ու փառաւոր էին. ազնուականաց խուռն բազմութիւնը, պաշտօնեաներուն ու անոնց զարդարանքին պերճութիւնը, Սպանիացի զօրաց խումբերուն վսեմ երեւոյթը, ջրաս հազար տուգաթը որ լիաձեռն կըբաշխուէր ժողովրդոց, բայց՝ ի վեր քան զամենայն ծաղկահասակ կայսեր մեծվայելչութիւնը և օգոստափառ երեւոյթը հիանալի տեսարան մը կըներկայացընէին : Հռովմէական քրիստոնեայ աղգաց երկու գլուխները հիմա դէմ առ դէմ կուգային : Պապը իր պալատէն դուրս ելաւ բոլոր իր պաշտօնեաներովը. և Կարոլոս՝ մէկ բանակի մը գլուխ եղած՝ որ քիչ օրուան մէջ կրնար բոլանդակ Իտալիայի տիրել, փոքր տղի մը պէս խոնարհելով՝ ծունկի վրայ եկաւ ու քահանայապետին ոտքերը համբուրեց :

Պօլոնիայի մէջ կայսեր ու պապին պալատները քովէքով էին, մէջ տեղէն պատ մը քաշած, որուն մէջէն դուռ մը բացուած էր. ու մէկ բանալի մը կայսրը և մէկ բանալի մըն ալ պապը կըպահէր : Հատ անգամ կըտեսնուէր որ նորահաս ու քաղաքագէտ կայսրը՝ ձեռքը լծուղթեր բռնած, կերթար ծեր ու խորամանկ քահանայապետին հետ տեսութիւն ընելու :

Կղեմէս Սփորցային յանցանացը ներում ընդունց, որ հիւանդ ու գաւազանի մը կռթնած՝ կայսեր առջևը երեցաւ : Վենետիկին ալ աղատութիւն տրուեցաւ. աս

երկու գործերը կարգին գնողը մէկ միլիոն թալէան էր : Հայց Կարոլոս չկրցաւ պապէն ներում ընդունիլ Ֆիլիբէնցայի համար . ասոր անուանի քաղաքը Մէտիչիին նուիրուած էր . "Ալ լաւ զի , կըսէին , անհնարին է որ Ռըբիստոսի փոխանորդը անիրաւ բան մը պահանջէ" :

Հայց ամենէն երևելի գործը Նարեկարգութիւնն էր . ոմանք աս առաջարկութիւնը ըրին կայսեր , թէ ինքը յաղթող ըլլալով բոլոր իր թշնամիներուն վրայ , պէտք է որ խստութեամբ միջամտէ ըլլայ աս գործիս , և բռնութեամբ զսպէ զՀողբարկուները : Սակայն Կարոլոս աւելի խոհեմ էր . նախամեծար կըհամարէր տկարացընել զՀողբարկուները պապականաց ձեռօքը և զպապականները Հողբարկուներուն ձեռօքը . ու այսպէս անոնց երկուքին վրայ իր իշխանութիւնը բարձրացընել :

Այսու ամենայնիւ աւելի խելացի ճամբայ մը առաջարկուեցաւ մէկ երևելի խօսակցութեան մը մէջ : "Լկնդնեցին պատակուած բաժնուած է , ըսաւ Կաթթինարա ատենադպիրը : Դուք (Կարոլոս) տէրութեան գլուխն էք . դուք (պապը) Լկնդնցիին գլուխն էք : Ձեր պարտականութիւնն է միաբան հաւանութեամբ հոգ տանիլ ու անակնկալ դիպուածներու դէմ պէտք եղածը ընել : Մէն աղգերէն բարեպաշտ մարդիկ հաւաքեցէք , և Թող մէկ ազատ ժողով մը՝ Աստուծոյ Հանէն այնպիսի վարդապետութիւններ յառաջ բերէ ու հաստատէ , որ ամէն ժողովրդոց ընդունելի ըլլայ" * :

Ինաւ երբէք մէկ կայծակ մը ասկից աւելի սաստիկ պիտի չաղդեր Կղեմէս Յօթներորդին . վասն զի աս քահանայապետը՝ որ անհատական ամուսնութեան մը ծընունդ էր , պապութիւնը ամօթալի եղանակով ստացեր էր , և ապօրինաւոր պատերազմի մը մէջ Լկնդնցիին

* Oratio de Congressu Bononiensi, in Melanethonis Orationum IV, p. 87, et Cœlestinus, Hist. Concil. 1530. Augustæ. I, p. 10.

գանձը սպառեր էր , հազարումէկ անձնական պատճառ ունէր քրիստոնեայ աղգերէն բազկացեալ ժողովէ մը սոսկալու : Աստի պատասխան տուաւ թէ՝ "Ինծ ժողովները հարկաւոր են միայն ընդհանուր կարծիքներ հաստատելու համար : Իմ վիճաբանութիւնները որոշելու համբ ոչ թէ ժողովներու վճիռներովը , այլ սուրին բերնովը" * :

Պապը՝ տեսնելով որ Կաթթինարան գնա իր խօսքը կրհաստատէ , բարկութեամբ ընդմիջեց անոր խօսքը՝ ըսելով , "Ես իշաչ է . կրհամարձակիմ ինձի դէմ խօսիլ , ուքու տէրդ իմ վրաս գրգռել" : Կաթոլոս շփոթած՝ ոտքի վրայ ելաւ . բոլոր ժողովը խորին լռութեան մէջ մնաց , և անիկայ նորէն նստելով՝ իր ատենադպրին խօսքը կրկնեց : Կղեմէս բաւական համարեցաւ ըսել , թէ աս բանիս վրայով խորհելու է : Ընկից ետքը պապը սկսեց նորահաս կայսեր միտքը անանկ համոզել իրենց առանձին խօսակցութիւններուն մէջ , որ Կաթոլոս վերջապէս խոստացաւ բռնութեամբ ջոգել գհերետիկոսները , և պապն ալ խոստացաւ որ անոր օգնութեանը հրաւիրէ ուրիշ ամէն իշխանները † : Ս. Ենեոտիկէն գրեցին կայսրընտրին , "Յուսալացուց մի միայն նպատակն ան է որ բռնի նուաճէն գԻտալիանիան , և ապա բնաջինջ ընէն զանիկայ երկրիս երեսէն" ‡ :

Ընդ այսմ չարագուշակ լուրեր կըտարածուէին , որոնք թէև վախ կրձգէին Ընտարանի հետեւողներուն մէջ , բայց նաև պէտք էր որ միարան ընէին զանոնք : Ժողովոյդարար մէկ հակառակ շարժում մը կըլլար ան

* Non concilii decretis, sed armis, controversias dirimendas. (Scultet, p. 248. Maimbourg. II, p. 177.)

† Pontifex, ut cæteri Christiani principes, ipsos pro viribus juvent. (Guicciardini, XIX, p. 908.)

‡ Ut Germania vi et armis opprimatur, funditus deleatur, et eradicetur. (Cœlœstin. I, p. 42.)

ատները . քանզի Լուտեր և իր բարեկամներէն մէկ քանին՝ իրենց գաղափարին համեմատ աւելի ճշդութեամբ կարդացեր ու սրբագրեր էին Վարպուրկի յօդուածները . և Սաքսոնիայի կայսրընտրին պաշտօնատարները Հվապախի ժողովին ներկայացուցեր էին զանոնք : Ուլմէն և Մերսեպուրկէն հոն եկող երեսփոխանները իսկ և իսկ հրաժարելով՝ ժողովը վերջացեր էր :

Այսու ամենայնիւ շատ չանցած՝ նորէն ժողով ու խորհրդակցութիւն ընել կըհարկաւորէր : Փիլիպպոսին կատէնի խրկած սուրհանդակը Նիւռնպէրկ հասեր էր : Վերմանիոյ մէջ ամէն մարդ հասկըցաւ որ իշխանաց կողմանէ խրկուած փոխանորդներուն բանտարգուիլը՝ պատերազմի յայտարարութիւն մըն էր . և կայսրընտիրը շփոթեցաւ , ու հրամայեց իր ատենադպրին որ Աիդդէմպէրկի աստուածաբաններուն խորհուրդ հարցընէ :

Նոյեմբերի 18ին՝ Լուտեր ասանկ պատասխանեց . "Անձնք մեր խղճմտանքին նայելով՝ բնաւ չենք կրնար հաւանութիւն տալ պատերազմի համար առաջարկուած դաշնակցութեանը : Աւելի կրնտրեմք տասը անգամ մեռնիլ , քան թէ տեսնել որ մեր Աւետարանը պատճառ կըլլայ կաթիլ մը արիւն թափուելու * : Անր կողմինները մորթուելու գառանց պէս ըլլալու են . Քրիստոսի խաչը պէտք է կրել : Թող Ձեր Նարձրութիւնը աներկիւղ ըլլայ . մենք մեր աղօթքովը աւելի գործ պիտի տեսնեմք , քան որչափ մեր ամէն թշնամիները իրենց սնոտի պարծանքներովը : Նայն թէ թող ձեր ձեռքը չշաղախի ձեր եղբարցը արեամբը : Թէ որ կայսրը պահանջէ մեզմէ որ իր ատեաններուն անձնատուր ըլլամք , պատրաստ եմք երթալու : Քուք չէք կրնար մեր հաւատքը պաշտպանել . այլ ամէն մարդ հաւատալու է , յանձնառու ըլլալով իր վտանգին ու կորստեանը" :

* Lieber zehn mal todt seyn. (L. Epp. III, p. 526.)

Նոյեմբերի 29ին՝ Լեհատեսանական ժողով մը բացուեցաւ Մոլքալտի մէջ, ու մէկ անակնկալ դիպուած մը՝ եւս առաւել հարկաւոր ըրաւ աս ժողովը։ Լ՚Հինկէր՝ Կաթէն և ՖրաուէնՀրաւդ՝ որոնք Ե Կարոլոսին ձեռքէն ազատեր էին, եկան աս ժողովին առջեւը երեցան։ Հասկի իշխանը այլ եւս տարակոյս չունէր որ պատերազմի դաշնակցութեան համար իր ջանքը պիտի յաջողուի։

Սակայն խարուած էր ան. որովհետեւ դեռ հաստատ կրնային Լուտերի երկու սկզբունքները. այսինքն՝ Եկեղեցական վարդապետութեանց մէջ միաբանութիւն չընել, քաղաքական անձանց ու կրօնքի մէջ դաշնակցութիւն չընել։ Ուստի միաբանութեամբ որոշեցին որ միայն Շ վարպետի յօդուածները ստորագրելու յօժար եղողները՝ Սիւրընպէրկի մէջ ժողովուին Նոյեմբերի 6ին։

Փոթորիկի վախը քանի կերթար կըսաստկանար։ Վերմանհոյ պապականք իրարու կըգրէին աս համառօտ բայց նշանաւոր խօսքը. "Փրկիչը կուգայ"։ "Լ՚փո՜ս, աղաղակեց Լուտեր, ինչ անգութ փրկիչ է այդ։ Ըն պիտի պատառէ ու բզքտէ զանոնք ամէնը, անանկ ալ մեզ"։ Սիրաւի երկու Լատալացի եպիսկոպոսներ՝ Կարոլոս Եէն հրաման առած, պապին անուանովը կըպահանջէին եկեղեցիներէն ամէն արծաթեղէն ու ոսկին, և եկեղեցական եկամտից երրորդ մասը։ Այս բանը շատ աղմուկ հանեց։ "Լ՚Ժոխքը երթայ պապը", ըսաւ Վատէրպօրնի կանոնիկոս մը քիչ մը աւելի համարձակութեամբ։ "Լ՚այ՝ այո՛, պատասխանեց Լուտեր խնդալով, ահա աս է ձեր փրկիչը որ կուգայ"։ Ժողովուրդը արդէն սկսեր էր երկիւղալի բաներ գուշակել։ "Մեզի՝ ինչ կատարեալ է, ըսաւ Լուտեր. Տաճիկը իր իշխանութեանը ամենաբարձր աստիճանին հասաւ. պապութեան փառքը նսեմանալու վրայ է, և աշխարհ ամէն կողմէն կըթպչքայուի"։ Ամբեկարգողը՝ վախնալով որ չըլլայ թէ աշխարհի վախճանը

հանի, գնա ինքը բովանդակ Աստուածաշնչին թարգմանութիւնը չըրացուցած, զատ հրատարակեց Դանիէլի մարգարէութիւնները, և ըսաւ. "Աստիկայ մէկ գործ մըն է աս վերջին ատեններուս համար": Դարձը աս ալ ըսաւ. "Պատմագիրները կըսեն թէ Անձն Ազէքսանդր միշտ իր բարձին ներքևը կըդնէր Հոմերոսը. Դանիէլ մարգարէն արժանի է որ թագաւորները ու իշխանները ոչ միայն իրենց գլխուն ներքևը պահեն, այլ իրենց սրտերուն մէջ. քանզի ան պիտի սորվեցընէ անոնց, թէ ազգերուն կառավարութիւնը յառաջ կուգայ Աստուծոյ զօրութենէն: Անոյշ ինքն է որ կուտայ, կըսահմանէ, կըկառավարէ, կըպաշտպանէ, կըհաստատէ և կըվերցընէ: Անոնք Տէրոջը ձեռքին մէջն եմք, իբրև նաւ մը ծովուն վրայ, կամ իբրև ամպ մը օդին մէջ":

Ի վերայ այսր ամենայնի ան սոսկալի երևոյթը՝ որ Հաստէի փիլիպպոսը անդադար իր ընկերներուն ցուցըցեր էր, և որուն զարհուրելի բերանը արդէն բացուած թուեր էր, յանկարծ աներևոյթ եղաւ, և անոր տեղը տեսան իշխանաց ամենէն քաղցրաբարոյին սիրուն պատկերը:

Յունվարի 21ին՝ Կարոլոս հրաւիրանաց թուղթ խըրկելով տէրութեան բոլոր մեծամեծներուն, որ Ուկզպուրկի մէջ ժողովին, ջանացեր էր խիստ միաբանական եղանակաւ խօսելու: "Ա երջացընենք, կըսէր, բոլոր անմիաբանութիւնը. մէկդի ձգեմք մեր հակակրութիւնները. վրկչին մերոյ մատուցանենք մեր ամէն յանցանքներուն զոհը. մեր պարտականութիւնը համարինք հեզութեամբ իմանալ և կշռել ուրիշներուն կարծիքները: Երկու կողմն ալ ինչ որ ըսուեցան կամ ինչ որ եղան ընդդէմ իրաւանց, բնաջինջ ընենք և հետամուտ ըլլանք քրիստոնէական ճշմարտութեանը: Ամէնս մէկտեղ մատուցնենք մի և նոյն զօրապետին՝ Յիսուս Քրիստոսի հրամանին տակը, և այսպէս ջանանք մէկ հաղորդութիւն, մէկ Եկեղեցի և մէկ միաբանութիւն ունենալու":

Ո՜նչ գեղեցիկ խօսքեր են ասոնք . ի՞նչ էր պատճառը որ Կարոլոս մինչև հիմա թուր կըգոչէր , և այժմ խաղաղութիւն կըխօսի : Կարելի է ըսել՝ թէ իմաստուն Կաթթինարան մասն ունէր աս բանիս մէջ . թէ աս հրաւիրման նամակը գրուեցաւ Տաճկաց յարձակմունքին պատճառած երկիւղովը . թէ կայսրը արդէն տեսեր էր որ Վերմանացի Լուտէրականք ոչքան քիչ փոյթ ունին իր գաղափարներուն հետևելու . թէ ան ուզեց որ զպապը վախցընէ . թէ աս գրութիւնը՝ որ այնքան կատարեալ ներողամտութիւն կըպարունակէր , մէկ դիմակ մըն էր՝ որ Կարոլոս՝ ի գործ կըդնէր իր թշնամիները խաբելու համար . թէ կուզէր որ կրօնքի նիւթերուն մէջ ճշմարիտ կայսերական վարմունք ունենայ՝ Աւգոստոսի և Կոստանդիանոսի նման , և նախ ջանայ իր գիտութեան ու իր քաղցր վարմունքին զօրութիւնովը երկու կողմը միաբանել , և ապա բռնութիւն գործածէ , թէ որ քաղցրութիւնը չյաջողի : Կարելի է որ աս պատճառներուն ամէնն ալ մէկ մէկ զատ ազդեցութիւն ունեցած ըլլան Կարոլոսին վրայ , բայց մեզի կըթուի թէ վերջինը աւելի ճշմարիտ է , և աւելի յարմար անոր բնաւորութեանը :

Սակայն թէ որ Կարոլոս յօժարութիւն ցուցընէր քաղցրութիւն և հեզութիւն ունենալու , մելեգին նախանձաւոր Ֆերտինանտոսը պատրաստ էր զանիկայ խստացընելու : Ընիկայ գրեց իր եղբօրը . "Աս միշտ պիտի շարունակեմ գործը , առանց վերջաբանութիւն մը ընելու . և թէ որ աս բանիս պարտաւորիմ ալ , մի՛ վախնաք՝ աս ապստամբները պատժելու պատրուակներ պակաս պիտի չըլլան , և դուք բաւական մարդիկ պիտի գտնէք , որ բոլոր սրտով օգնեն ձեզի՝ ձեր վրէժխնդրութեանն առնելը" :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

ԿԸՐՈՒՍՈՍ կրթաղձար որ իր կայսերական թագը պապին ձեռքէն ընդունի , ինչպէս Աճն Կարոլոս հին ատենները , և ինչպէս Նափոլէոն ասոր դարուս սկիզբները . թէպէտև նախ՝ ասոր բանիս համար խորհեր էր որ Հռոմ երթայ , բայց Վերտինանտոսի ստիպողական նամակները հարկադրեր էին զինքը Պոլոնիա քաղաքը ընտրել : Աստի Կարոլոս՝ իբրև թագաւոր Լոմպարտիոյ , երկաթի թագը ընդունեց Փետրվարի 22ներորդ օրը . և իբրև կայսր Հռոմայեցւոց՝ ոսկեղէն պսակը իր գլուխը դրաւ , ան նոյն ամսուն 24ին , որ իր ծնած օրն ու Փառիայի պատերազմին տարեդարձը ըլլալուն համար միշտ բարեբաղդիկ օր մը կըհամարէր իրեն :

Հոլոքը Պանիացի կամ Իտալացի էին Վերմանիոյ կայսեր թագադրութեանը հանդէսին մէջ եղողները . տէրութեան կայսրընտիրներուն կատարելու պատուաւոր պաշտօնները օտարականներուն տրուեր էին : Ընթֆերթաթի ասպետը բռներ էր կայսերական գաւազանը . Արպինի դուքսին ձեռքն էր սուսերը . և Սավոյի դուքսը բռներ էր ոսկի թագը : Ինչ մէկ Վերմանացի իշխանաւոր մը կար , որ այնքան երևելի մէկը չէր . ասիկայ Փիլիպպոն էր՝ Փալատինեան կոմսը , որ երկրագունտը կըկրէր : Ա՛ս նախարարներուն ետևէն կայսրը կուգար երկու կարդինալներուն մէջ տեղէն . ետքը իր ատենին անդամները կուգային իր ետևէն : Հոլոր ասոնք թափորը անցած մէկ փառաւոր կամարջի մը վրայէն , որ յատկապէս ասոր հանդէսին համար շինուած էր կայսեր պալատէն մինչև եկեղեցին : Երբոր կայսրը մտեցաւ սուրբ Փեթրոնիոսի եկեղեցիին , ուր որ թագադրութեան հանդէսը պի-

տէր կատարուէր , նոյն րոպէին անոր եանէն կամուրջին մէկ կողմը քակուելու փլաւ . և անոր հետը և՝ դոշներէն շատերը վիրաւորեցան , և ժողովուրդը զարհուրելով ետ քաշուելու : Կարծես հանգարտ սրտով մը իր տեղն դառնալով՝ ժպտելու , ամենևին տարակոյս չունենալով , որ իր բարեբազդիկ ատաղը զինքը ազատեր էր ան վտանգէն :

Ի նրջապէս Կարոլոս Հինգերորդ հասաւ Կղեմէս Լ՛օթներորդին նստած աթոռին առջևը . և որովհետև կայսր պահուելէն առաջ՝ պէտք էր որ սրբազան կարգները ընդուներ , վասն որոյ պապը ներկայացուց անոր կանոնիկոսութեան շապիկը , որ սրբոյն Պետրոսի և սրբոյն Հռովհաննու Լատերանի կանոնիկոսը ընէ զանիկայ . և անմիջապէս աս երկու եկեղեցիներուն կանոնիկոսները մերկացուցին զԿարոլոս իր արքայական փառաւոր զգեստներէն , ու հագցուցին անոր իրենց կարգի սրբազան զգեստները : Պապը սեղանին առջևը գնաց , ու սկսաւ պատարագ ընել . նոր կանոնիկոսն ալ անոր քովը կայնեցաւ որ սպասաւորութիւն ընէ : Պատարագը լրանալէն եաև , սարկաւագ կայսրը ջուր տուաւ պապին ձեռուըներուն . և յետոյ երկու կարդինալներու մէջ տեղը ծունր դնելով՝ հաղորդութիւն ընդունեց պապին ձեռքէն : Կայսրը հիմա դարձաւ իր գահը . ուր իշխանները հաղցուցին անոր Կոստանդնուպոլիսէն բերուած վերարկուն , որուն ամէն կողմէն անդամանդները կրփպչէին , և Կարոլոս խառնարհութեամբ ծունկի վրայ եկաւ Կղեմէս Էին առջևը :

Վանահայապետը իւղով օծեց զանիկայ , և կայսերական գաւազանը տուաւ անոր ձեռքը , և յետոյ մերկ սուսեր մը ներկայացուց անոր՝ ըսելով , "Կործանէ ասիկայ հաւատոյ թշնամիներուն դէմ Եկեղեցին պաշտպանելու համար" : Ետքը փալաքինեան կոմսին ձեռքէն առաւ գոհարներով զարդարուած օսկեղէն գունտը , և ըսաւ . "Կառավարէ զաշխարհ բարեպաշտութեամբ" : Ի

վերջը Սավղի դուքսը մօտեցաւ , որ իր ձեռքն էր ան-դամանդներով գեղեցիկ զարդարուած ոսկի թագը : Կայսրը խոնարհեցաւ , և կղեմէս անոր գլխուն վրայ դնելով կայսերական թագը , ըսաւ . "Կարօղ ես , կայսր անյաղթելի , ընդունէ աս թագը, որ մենք ձեր գլխուն վրայ կը դնենք , 'ի նշան բովանդակ աշխարհի՝ ան իշխանութեանը որ ձեզի յանձնուած է" :

Ընատեղը կայսրը համբուրեց պապին կարմիր հողաթափին վրայ նկարուած ճերմակ խաչը , և բարձր ձայնով ըսաւ . "Երդում կընեմ որ միշտ իմ բոլոր զօրութիւնս 'ի գործ դնեմ , քահանայապետական իշխանութիւնը և Հռովմայ Եկեղեցին պաշտպանելու համար" :

Երդ՝ կայսրը ու պապը բաղմեցան մի և նոյն ամպհովանիին տակը . բայց իրենց գահերուն հաւասարութիւնը մէկ չէր . որովհետև կայսեր գահը ոտք մը ցած էր քահանայապետին նստած գահէն . նոյն ատենը կարդինալ սարկաւագը բարձր ձայնով հրատարակեց ժողովուրդին . "Յաղթելի Կայսր , Պաշտպան Հաւատոյ" : Ընկից ետքը լման կէս ժամ ուրիշ ձայն չէր լսուեր բաց 'ի հրբացաններուն , նաւապարանաց , թմբուկներուն և փողերուն ձայնէն . նաև քաղաքին բոլոր զանգակները կը հնչէին , ու ժողովուրդը ցնծութեան աղաղակներ կը հաներ : Այսպէս ահա միւսանգամ կը քարոզուէր քաղաքականութեան սերտ կապակցութիւնը կրօնքին հետ : Ընծաղը կայսրը՝ Հռովմէական սարկաւագի կերպարանքը մտնելով , և իբրև կանոնիկոս սրբոյն Պետրոսի եկեղեցւոյն՝ պատարագի սպասաւորութիւն ընելով , օրինակով ցըցուց և հաստատեց Հռովմէական Եկեղեցիին անբակտելի կապով կապուիլը տէրութեանը հետ : Սխիկայ պապականութեան գլխաւոր վարդապետութիւններէն մէկն է , նաև խիստ զարմանք տուող յատկութիւններէն մէկը՝ որ կըտարբերէ զանիկայ՝ այսինքն զպապական Եկեղեցին , աւետարանական և քրիստոնէական Եկեղեցիէն :

Ի վերայ այսր ամենայնի աս Հանգէսին սկիզբէն մինչև վերջը պապը անհանգստութեան մէջ կերևնար , և կըհառաչէր երբ որ մարդիկ իրեն չէին նայեր : Ա՛սան ո՛րոյ Վաղղիացւոց դեսպանը իր տէրութեանը գրեց , թէ աս չորս ամիսները՝ որ կայսրը ու պապը մէկտեղ Պօլոնիայի մէջ անցուցին , այնպիսի պտուղներ պիտի ունենան , ուրկից Վաղղիայի թագաւորը շատ գոհ պիտի ըլլայ :

Հազիւ թէ Կարոլոս Հինգերորդ սուրբն փեթրոնիոսի սեղանին առջևէն ելած էր , որ առնն դէպի Վերմանիա դարձուց իր երեսը , և իրրև օձեալ պապութեան՝ Ղպեան լերանց վրայ կայնեցաւ : Պոռցուած կըթուէր ան հրաւիրման նամակը * , որ այնքան ներողամտութիւն և սէր կըպարունակէր . քանզի ամէն բան փոխուեր նոր եղեր էր պապին տուած օրհնութիւններէն ի վեր : Կայսերական կարաւանին մէջ միայն մէկ բանի մը վրայ խօսք կըլլար , այսինքն՝ խիստ միջոցներու Հարկաւորութեանը վրայ . և Վամբէճճի նուիրակը անդադար բարկացնող խօսքեր կըշշնչէր Կարոլոսին ականջն ի վեր : Կրանվէլ ըսաւ թէ՝ "Փոթորիկին առջի յուզմունքին պիտի տեսնեմք որ Հռովմէական Եկեղեցւոյ Հակառակորդները ամէն կողմէն կըփախչին երկչոտ աղաւնիներու նման , իրենց վրայ խոյացող Ղպեան արծիւին առջևէն" :

Մարդ մեծ սոսկում ու վախ կար բոլոր տէրութեանը մէջ . արդէն զարհուրած ժողովուրդը ամէն տեղ աս լուրը կըտարածէր , թէ Լուտեր և Մելանկտոն մեռեր են . քանզի անոնք կրգուշակէին թէ ինչ մեծամեծ չարիքներ պատահելու էին : Մելանկտոն վերջին աստիճան տրտմութեան մէջ թաղուած՝ աս խօսքերը լսելուն՝ ըսաւ . "Ա՜հ , շատ ճշմարիտ է աս շշունչը , պի ես ամէն օր կը մեռնիմ" : Սակայն ընդհակառակն Լուտեր սրտութեամբ

* Տես երես 350 :

դէպի երկինքը վերցնելով հառաջով աչքը, բարձրաձայն կըգոչէր. "Ան՛ր Թշնամիները կըյաղթանակեն, բայց անոնց յաղթութիւնը շուտով պատճառ պիտի ըլլայ իրենց կորսուանը": Հիրաւի կայսրընտրին խորհրդականները տարօրինակ համարձակութիւն մը ցուցըցին: "Ան՛ր զօրքը ժողվինք, ըսին, և Ալիրօլի վրայ յարձակելով՝ Ղլկան լերանց անցքը գոցենք կայսր դէմ": Փիլիպպոս Հեսսացին աս խօսքը լսելուն՝ ուրախութենամբ լեցուեցաւ. վասն զի կըտեսնէր որ Կարոլոսի սուրը վերջապէս կարթընցըներ իր անտարբեր դաշնակիցները: Ղաղվաղակի նոր սուրհանդակներ խրկեց Ֆերտինանտոս, որ Կարոլոսին իմացընեն շուտով հասնելու. բովանդակ Վերմանիան ալ անոր գալստեանը կըսպասէր:

Ա՛ս զարհուրելի գործիս ձեռնամուխ ըլլալէն առաջ՝ կայսրընտիրը ուզեց որ անգամ մըն ալ Լուտերի խորհուրդ հարցընէ: Կայսրընտիրներուն մէջ կայսրը միայն առաջինը կըհամարուէր իր հաւատակիցներուն մէջը, ուստի անկախ իշխանները արտօնութիւն ունէին ուրիշ իշխանի մը դէմ կռնալու, թէև ան իշխանը իրենցմէ աւելի բարձրաստիճան ըլլար: Սակայն Լուտեր ամէն բանէն աւելի կըսոսկար եկեղեցական գործոց մէջ մարմնաւոր իշխանութիւն մտնելէն. ուստի Ա՛արտի Ճին՝ պարտաւորեցաւ աս տարօրինակ պատասխանը տալու. "Ան՛ր իշխաններուն հպատակները կայսեր ալ հպատակ են, և յաւէտ անոր հպատակ են քան թէ իշխաններուն: Ա՛րդ՝ զէնքով կայսեր հպատակները կայսեր դէմ պաշտպանելը՝ ճիշդ ան բանին պիտի նմանի որ Ջօրկաւի քաղաքապետը իր քաղաքակիցները բռնի պաշտպանել ուզէ կայսրընտրին դէմ":

"Ուրեմն ի՞նչ ընելու ենք", ըսին: "Պատասխանէք, պատասխանեց Լուտեր. թէ որ կայսրը մեր վրայ յարձակիլ կուզէ, Թող բնաւ իշխան մը չպաշտպանէ զմեզ: Ա՛ատուած հաւատարիմ է, և երբէք պիտի չթողու ըզ-

մեզ»։ Ըսոր վրայ պատերազմի համար եղած բոլոր պատրաստութիւնները խափանուեցան. Հնազէի իշխանին վախկոտ պատասխան մը տուին, թէ պատերազմ ըլլալու չէ, ու աս գործիս վրայով եղած խորհուրդը վերջացաւ։ Ըստուծոյ կամքն ան էր որ իր փառքը կայսեր առջին ելլէ առանց դաշնակցութեան և առանց զինուորներու, միայն հաւատքը իրեն վահան ունենալով։

Կուզէ երբէք այսպիսի արիութիւն երևցած չէր տակաւ և անշուշտ մարդոց վրայ. սակայն գուցէ երբէք ալ այնպիսի կուրութեան երևոյթի մը առեն այնքան մեծ իմաստութիւն և խոհեմութիւն եղած չէր։

Կայսրընտրի խորհրդարանին մէջ եղած երկրորդ խընդիրը անոր ժողովի երթալուն վրայ էր. խորհրդականաց մեծ մասը կըսէր թէ պէտք չէ որ կայսրընտիրը երթայ։ «Ինչէ ամէն բան վտանգի մէջ չգնե՞ր մարդս, երբ որ կերթայ քաղքի մը պարիսպներուն մէջ կըփակուի զօրաւոր թշնամիի մը հետը»։ Պրուք և կայսրընտրի որդին տարբեր կարծիք ունէին. պարտականութիւնը երկիւղէն աւելի աղէկ խորհրդատու կերևնար անոնց աչքին։ «Ո՞նչ, ըսին անոնք, արդեօք կայսրը Ըսկզպուրկի մէջ այնքան պիտի յամառի՞ իշխաններուն առջևը, միայն ան բանին համար՝ որ զանոնք թագարդի մը մէջ ձգէ։ Անոնք չեմք կարծեր որ կայսրը այդպիսի անհատատարմութիւն մը ընէ»։ Ընդ հակառակն՝ Հնազէի իշխանը խորհրդականաց մեծ մասին կարծիքը կըհաստատէր։ «Ինքերնի՛դ բերէք, կըսէր, վիճաչէնցւոյն պարագան. կարելի է որ մէկ անակնկալ դիպուած մը պատճառ ըլլայ որ կայսրը մէկ ցանցի մը մէջ ժողվէ բոլոր իր թշնամիները»։

Ըտենադպիրը իր խօսքին վրայ հաստատ կեցաւ. «Իշխանները միայն սրտերնին թող տուր բռնեն, ըսաւ, և Տէրոջը փառքը կազատի»։ Ըս աղնուագոյն խրատին համեմատ վճիռ տրուեցաւ որ կայսրընտիրը ներկայ գըտնուի ժողովին մէջ։

Ը. ժողովը պիտի ըլլար աշխարհական կամ գէթ ազգային ժողով մը։ Ը. Լեւտարանականք յառաջագոյն կըտեսնէին որ նախ քանի մը ընդհին թոյլտուութիւններ պիտի ըլլան իրենց, և ետքը պիտի ստիպեն զիրենք որ հաւատքնին ուրանան. վասն որոյ հարկաւոր էր քրիստոնէական ճշմարտութեան էական յօդուածները հաստատ ունենալ, որպէս զի գիտնան թէ՝ ո՛ր մասին մէջ, ինչ եղանակաւ և մինչև ո՛ր կարող պիտի ըլլան միաբանիլ իրենց հակառակորդներուն հետ։ Ը. որ համար կայսրընտիրը նամակ խրկեց Մարտի 14ին՝ Վ. Իդգէմպէրկի ըսրս գլխաւոր աստուածաբաններուն, որ անոնք ամէն ուրիշ գործերը բարձի թողլի ընելով՝ աս գործիս պատաղին։ Ը. յոպէս ահա աս իշխանը փոխանակ զօրք ժողվելու, հաւատոյ յօդուածներ կըժողվէր. զի ասոնք էին լաւագոյն զէնքերը։

Օգտակի շարժուն Մօրկաւ գացին Լուտեր, Յովհան և Անդրէասոն, (բաց 'ի Ռոմերանոսէն որ Վ. Իդգէմպէրկ մնաց) և հրաման ուղեցին որ իրենք անձամբ կարդան Ա. Գրոց յոյն բնագրին ներկայացընեն իրենց յօդուածները։ "Գնա՛ լեցի, պատասխանեց կայսրընտիրը, ես ալ կըցանկամ իմ Տէրս դաւանելու"։ Ը. յետոյ Յովհաննէս կայսրընտիրը Անդրէասոնի յանձնելով դաւանութեան վերջին և որոշ գրութիւնը, և պատուիրելով որ ընդհանուր աղօթք մատուցանեն, Ը. պրիլի 3ին ճամբայ ելաւ հարիւր վաթսուն ձիաւորներով, որոնք ոսկեթելով բանուած ծիրանագոյն աղնիւ վերարկուներ հագած էին։ Ը. մէն մարդ նախատես էր կայսրընտրի պատահելու վտանգներուն, ու աս պատճառով անոր հետ եղողներուն շատը տրամութեամբ և սիրտերնին կոտրած առաջ կերթային։ Սակայն Լուտեր լիուլի հաւատքով վերստին կենդանացուց իր բարեկամներուն արիութիւնը, Ա՛կ գեղեցիկ երգ մը շարադրելով ու իր քաղցրահնչիւն ձայնովը երգելով։ Ը. երգը որ այսպէս կըսկսի, "Eine vaste Burg ist unser Gott, Ան-

Ա[illegible]ը հզոր աշխարհ է՝՝, ան առանէն մինչև հիմա շատ հազակաւոր է։ Երբէք այսպիսի քաղցր բարբառ մը գտած չէ իր տկարութիւնը զգացող, բայց առ Աստուած նայելով՝ երկիւղը առ ոչինչ համարող անձը։

Ա՛ս երգը ժողովին առանը նուագելին ոչ միայն Ա՛կղպուրկի մէջ, այլև Սաքսոնիայի ամէն եկեղեցիներուն մէջ. և անոր վսեմ ներդաշնակութիւնը ու խօսքերը շատ անգամ կրկազդուրէր ու կրկենդանացընէր խիստ տրտմեալ անձինքը։

Ծատկական տօնախմբութեանը նախընթաց երեկոյին ճամբորդները Կոպուրկ հասան, և Ապրիլի 23ին՝ կայսրընտիրը վերստին ճամբայ ելաւ. բայց մեկնելու րոպէին հրաման ըրաւ Լուտերի որ հոն մնայ։ ՝՝Ինկը ըսաւ ինծի թէ լեզուդ քիչ քաշէ, վասն զի տաղտկալի ձայն մը ունիս՝՝, գրեց Լուտեր իր բարեկամներէն մէկուն. այսու ամենայնիւ առանց դէմ կենալու հաճեցաւ հոն մնալ, և այսպէս օրինակ մը ցըցուց ան հնազանդութեանը, որն որ այնքան համարձակութեամբ կըքարոզէր ինքը։ Կայսրընտիրը կըվախնար որ գուցէ Լուտերի ներկայութիւնը ևս առաւել կատղեցընէ իր թշնամիները, ու գրգռէ զկարողս վերջին աստիճան խստութիւններ՝ի գործ դնելու. ասանկ գրեր էին իրեն Ա՛կղպուրկ քաղաքէն ալ։ Սակայն Յովհաննէս կուզէր որ անիկայ իրեն մօտ ըլլայ, որ կարող ըլլայ անոր խորհուրդ հարցընել. վասն որոյ Լուտեր Կոպուրկ մնաց, քաղաքին ու Կ գետին վրայ նայող բերդին՝ Հարաւային կողմի վերի դասիկոնին մէջ։

Մայիսի 2ին՝ կայսրընտիրը Ա՛կղպուրկ հասաւ. այնպէս կրյուսացուէր որ ան ներկայ պիտի չըլլայ ժողովին. և ամենուն զարմանք տուողը ան էր որ ամենէն առաջ ինքը եկաւ հոն։ Ա՛ղվաղակի խրկեց Տօքթիկ անունով պալատի զօրապետը, որ դիմաւորէ զկայսրը ու անոր գալուստը բարևէ։ Հեսսացի փիլիպպոսը՝ որ վերջապէս որոշած էր իր դաշնակիցէն չըաժնուիլ, Մայիսի 12ին եկաւ հոն

հարիւր իննսուն ձիաւորներով . և գրեթէ ան նոյն ժամանակը կայսրն ալ Յերրօլի մէջ Ինսբրուք քաղաքը կըմտնէր , և իր հետն էին իր եղբայրը , Ունկարիոյ և Պոհեմիայի թագուհիները , Վաղղիոյ Ընդհոյ և փօրթուկալի դեսպանները , պապին նուիրակը Վամբէճճին և ուրիշ կարդինալներ , նաև Վերմանացի Ապանիացի և Իտալացի շատ իշխաններ ու աղնուականներ :

Ընդհօք ի՞նչ կերպով Լկեղեցիին հնազանդեցընել պէտք է զՆերետիկոսները : Ըս խօսքը խոսակցութեան մեծ նիւթ մը եղեր էր շքեղ արքունիքին մէջ , աղնուականներուն և քահանաներուն , տիկիններուն և զինուորներուն , խորհրդականներուն և դեսպաններուն մէջ : Ըս անձինքը կամ գոնէ Կարոլոս , անոնց դէմ բռնութիւն բանեցընելու խորհուրդ չէին ըներ , հապա կուզէին այնպիսի ճամբայ մը բռնել , որ իրենց հակառակորդները հաւատքին Թողուն և գան ծունր դնեն պապին առջևը : Կարոլոս Ինսբրուքի մէջ կեցաւ , որ Վերմանիայի վիճակին վրայով տեղեկութիւն ստանայ , և իր պատրաստած դարանները՝ ի գործ դնելու համար պէտք եղած կարգադրութիւնը ընէ : Սակայն հաղիւ թէ անոր հոն հասնիլը իմացուած էր , որ բազմաթիւ ժողովուրդ՝ թէ բարձր և թէ ստորին կարգէ , ամէն կողմէն գունդագունդ անոր բոլորտիքը դիզուեցան , և 270 , 000 թալէռէն աւելի՝ որ յաւաջագոյն Իտալիայէն հաւաքուած էր , պէտք եղաւ գործածել ՛ռումմայ փաստին արդարութիւնը Վերմանացւոց հասկըցընելու համար : "Ինոլոր աս հերետիկոսները , կըպօռային անոնք , գետինը խոնարհելու են , և երեսանկեալ պապին ոտքերուն փարելու են" * :

Կարոլոս ատանկ չէր խորհեր . այլ ընդ հակառակն զարմացեր էր Լարեկարգութեան ստացած զօրութիւնը տես-

* Zum Kreutz Kriechen werden. (Mathesius Pred. p. 91.)
Ըս խօսքը պապին հոզեթափին վրայ բանուած խաչին համար է :

նելով : Ընդհակայ քիչ մը առեն առ խորհուրդն ալ ու-նեցաւ որ Ըվկզպուրկ քաղաքը թողու , և ուղղակի Կո-ղոնիա երթալով՝ հոն իր եղբայրը Հռովմայեցւոց թա-գաւոր անուանէ : Ընդհակ կրօնական շահախնդրու-թիւնները տեղի կուտային աշխարհային իշխանութիւն-ներ ստանալու բաղձանքին . գուցէ միայն ասանկ լուր մը տարածուեցաւ : Սակայն Կարոլոս առ գաղտիարին վրայ չմնաց . Խարեկարգութեան խնդիրը հոն իր առջևը կրկև-նար ժամէ՛ի ժամ զօրանալով , և անկարելի էր բարձի թողի ընել զանիկայ և մոռնալ :

Կայսերական իշխաններուն մէջ երկպառակութիւն մը ծագեր էր . մէկ կողմը՝ որ բաղմաթիւ ու զօրաւոր էր , կուզէր որ կայսրը ուրիշ բան չընէ , հապա միայն Վ օրմսի հրովարտակին կրկին հաստատութիւն տայ , և առանց ականջ դնելու Հողբարկուներուն , անոնց փաստը դա-տապարտէ : Պապական նուիրակը առ կողմին գլուխ եղած էր . ''Մի՛ վախնար , կըսէր Կարոլոսին . անոնց ինչքը ու ստացուածը գրաւէ , կրօնական սրբաքննութիւնը հաստատէ , և հրով ու սրով պատժէ առ յամառնալ հե-րետիկոսները'' : Սպանիացիք՝ որ մեծ փութով առ յոր-դորանքները կըկրկնէին , իրենց սովորական մոլութեանցը անձնատուր եղան , անանկ որ անոնց շատը անառակութեան յանցանքով բանտարգուեցան : Ըս բանը մէկ ցաւալի օ-րինակն էր ան հաւատքին որ անոնք կուզէին Վերմանիոյ մատուցանել : Հռովմ ամէն առեն ոչինչ բանի մը տեղ դրած՝ անհոգ եղած է բարոյականութեան վրայով :

Կաթթինարա թէև հիւանդ էր , բայց նեղութեամբ Կարոլոսի հետ կերթար նուիրակին ըրած ազգութիւնները խափանելու համար : Ըս անձը անհաշտ հակառակորդ մը ըլլալով Հռովմէական քաղաքականութեանը , կխոր հէր որ Ընտանականք կրնան օգտակար ծառայութիւններ ընել քրիստոնեայ ազգերուն : ''Ընկայ մէկ բան մը , բառ , որուն ես այնքան փափագիմ , քան որչափ կրցանկամ

տեսնել Աքսանիայի կայսրընտրին ու իր ընկերներուն ա-
րիւթեամբ յարատևելը Լեհաստանին դաւանութեանը
մէջ , և կրօնական աղատ ժողով մը խնդրելը : Եթէ
խոստմունքով կամ դաշինքով անոնց սիրտը նուաճելու
ըլլան , անտառները ես ինքնս պիտի վախնամ , տարակուսիմ
ու կասկածիմ փրկութեան միջոցներուն վրայով'' : Պա-
պական Լկեղեցւոյ լուսաւորեալ ու բարեպաշտ անդամնե-
րը՝ (որ ամէն տեղ սասանկներ կըգտնուին ,) հարկաւ
յոժար սրտով կըցանկան Լարեկարգութեան :

Կարծես Ե՝ աս երկու ներհակ աղդեցութեանցը մէջ
տեղը կնցած՝ կուզէր որ Վերմանիան կրօնական միու-
թեան վերագարձընէ իր միջնորդութեամբը . և առ ժա-
մանակ մի այնպէս կըթուէր իրեն թէ աս գործը գլուխ
հանելու վրայ է :

Ինսբռուք քաղաքին մէջ հաւաքեալ ժողովրդոցը հետ
կըգտնուէր դժբաղդ Վրիստիանոսը , որ Տանիմարքայի
թագաւորն ու Կարոլոսի աներձագն էր : Սիկայ զանա-
զան ոճիրներով ամբաստանուած՝ իր ժողովուրդէն աքս-
րուած էր . թէև ինքը առաջարկեր էր 'ի Հռովմ ուխ-
տագնացութիւն մը ընելու ան յանցանքներուն քաւու-
թեանը համար , բայց իր հպատակները մտիկ չէին ըներ :
Ուստի Աքսանիա երթալով՝ իր հօրեղբօրը կայսրընտրին
քովը , Լուտերի քարոզները լսեր էր հոն , և Լեհաս-
բանական վարդապետութիւնները ընդուներ էր , գէթ
միայն արտաքին դաւանութեամբ : Ան ողորմելի թագա-
ւորը՝ իր արքայական թագէն զրկուած , կարող չեղաւ
դիմանալ երկու աշխարհի կառավարին ճարտարախօսու-
թեանը . այսինքն Վրիստիանոս՝ Կարոլոս Հինգերորդի
հրապուրանքէն համոզուած՝ վերստին գլուխ ծռեց Հռով-
մայ եկեղեցական իշխանութեանը : Ետոլոր պապական-
ները յաղթութեան աղաղակներ հանեցին : Ընդարձակ բան
մը չհաւասարիր պապականաց դիւրահաւատութեանը , և
ընչին ու անարժան դարձ մը խիստ կարևոր բան մը հա-

մարելնուն ։ "Ձեմ կրնար ստորագրել ձեզի իմ ունեցած զգացումս ամ լուրը առնելուս , գրեց Կղեմէս պապը Կաթոլոսին , ուրախութենէն իր ձեռքը դողդղալով ։ Ձեր Ս. Հափառութեան առաքինի գործերուն պայծառութիւնը վերջապէս փարատել սկսաւ խաւարը . ամ օրինակը պատճառ պիտի ըլլայ անհամար անձանց դարձի գալուն" ։

Նորոր բանը ամ վիճակին մէջն էր , Աքսոնիայի Լէոորգ դուքսը՝ Պավարիայի Ուլրիէլմոս դուքսը և Պրանտէպուրկի Յովակիմ կայսրընտիրը արտօրնոք Ինսբրուք մտան . ամ իրեք Լներմանացի իշխանաւորները Խարնկարգութեան ամենամեծ թշնամիներն էին ։ Ընդունք Ընկզպուրկի մէջ Աքսոնիայի կայսրընտրին խաղաղութիւնը տեսնելով՝ շատ վախցեր էին . քանդի չէին գիտեր թէ Յովհաննէս ո՞րկից կընդունէր իր զօրութիւնը . երևակայեր էին թէ ան իր մտքին մէջ մէկ անիրաւ դաւադրութիւն մը կըպատրաստէ ։ Ուստի ըսին Կաթոլոսի , թէ "Յովհաննէս կայսրընտիրը առանց պատճառի ամենէն առաջ Ընկզպուրկ գացած չէ . ան շատ մարդ տարեր է իր հետը , և ձեզ բռնելու միտք ունի ։ Ուրեմն անհոգ մի՛ ըլլաք , և հրաման տուէք մեզի որ Ձեր Ս. Հափառութեանը վնց հաղար ձիաւոր պահապաններ տանք" ։ Ընդհիջապէս խորհուրդ խորհուրդի վրայ եղաւ . Խողոքարկուները կըզայրհուրէին ։ Ակնկատն ըսաւ թէ՝ "Ընդունք Ինսբրուքի մէջ ժողով կընեն , թէ ինչ լաւագոյն կերպով մեր գլխները ձեռք ձգեն" ։ Սակայն Կաթոլիկնաթա համոզեց զկաթոլոս որ անտարբեր կենայ ։

Ինչպես Ինսբրուքի մէջ ասանկ անցքեր ու շփոթութիւններ կըլլային , Ընտարանական քրիստոնեայք՝ փութանակ ղրկեցին ժողվելու և պատերազմի պատրաստուելու , ինչպէս որ ամբաստանուեր էին , իրենց աղօթքները առ Ասուած կուղղէին , և Խողոքարկու իշխանները պատրաստուեր էին իրենց հաւատքին դաւանութիւնը տալու ։

Աքսոնիայի Յովհաննէս կայսրընտիրը անոնց մէջ ա-

առջինն էր . իր մանկութենէն անկեղծ՝ արդարակորով և ողջախոհ բլլալով , կանուխ զգուելով ան փառասոր նիզակախաղութիւններէն՝ որոնց նախ մասնակից եղեր էր , ցնծալից սրախու ողջուներ էր Կարնկարգութեան առաւօտը , և Ս. Լեւտարանի լոյսը առ սակաւ սակաւ իր խոհական և արթուն մտքին մէջ թափանցեր էր : Ս. մէն գիշեր անկողինը մտնելէն առաջ Սուրբ Գիրքը կարդալ կուտար , և սիրով մտիկ կընէր : Իրաւ է որ բարեպաշտ կայսրընտիրը ծերութեան հասնելուն՝ երբեմն կը մրափէր , բայց շուտով կարթընար իր անձը թօթուելով՝ և բարձրաձայն կըզրուցեր վերջին համարը : Անէև մեղմ բնութիւն ունէր և խաղաղասէր էր , այսու ամենայնիւ այնպիսի ազդեցութիւն մը ունէր որ գլխովին յառաջ կուգար իր մեծ հաւատք ունենալէն : Ս. Հշտասանեւորդ գարուն մէջ և գուցէ Եկեղեցիին նախնի ժամանակէն հետէ , չկար մէկ իշխան մը որ Սաքսոնացի Յովհաննէսին չափ աշխատութիւն և նեղութիւն կրած ըլլայ Լեւտարանի փաստին համար . վասն որոյ պապականք նախ և առաջ անոր գէմ 'ի գործ կըղնէին իրենց ջանքերը :

Որ՝ զանիկայ շահելու և իրենց կողմը գարձընելու համար՝ սկսան այնպիսի հնարքներ բանեցընել որ յառաջագոյն 'ի գործ գրուածներէն շատ տարբեր էին : Վանդլ Սիլեզիոյ մէջ Լեւտարանականք ամէն կողմէն խոժոռ նայուածքի և բարկացած գէմքերու կըպատահէին . իսկ Լեհգպուրկի մէջ՝ անոր հակառակ , պապականք շատ սիրով կընդունէին զանոնք . այնպէս կըձևացընէին թէ երկու կողմերը բաժնող հետաւորութիւնը ոչինչ բան մըն է , և առանձին խօսակցութեանց մէջ շատ քաղցրութեամբ կըխօսակցէին . քանդի "այսպէս կուզէին որ պարզամիտ Հողոքարկուները թակարդի մէջ ձգուին" , կըսէ պատմագիր մը . և յիրաւի աս հնարիները պարզմտու-*

* Seckendorf.

թեամբ անձնատուր եղան աս ճարտար խորամանկութիւն-
ներուն :

Կարոլոս Էմենկերտ հաստատ միտքը դրած էր որ պարզամիտ Վերմանացիք կարող պիտի չըլլան իր բարեբաղդութեանը դէմ դնելու . իր պալատականները կըսէին իրեն թէ՝ "Ցանիմարքայի թագաւորը ահա գարձի եկաւ, ինչո՞ւ համար կայսրընտիրն ալ պիտի չհետեւի անոր օրինակին : Արեւմ՛ն բերենք զանիկայ կայսեր գանուած մթնոլորտին ներքեւը" : Նմիջապէս հրաւիրեցին զՅովհաննէս՝ որ երթայ ընտաներար խօսակցի կայսեր հետ Ինսբրուքի մէջ, հաստատելով որ կայսրը մտանաւոր սէր պիտի ցուցընէ իրեն :

Կայսրընտրական աթոռին ժառանգը՝ Յովհաննէս Փըրիդերիկոս, որ թէպէտ նախ և առաջ պապականաց յառաջադիմութիւնը տեսնելուն՝ աղաղակեր էր թէ՝ "Մենք այնպիսի անխոհեմութեամբ կըկատարեմք մեր գործքերը, որ շատ ցաւալի բան է", հիմա ինքը չկրցաւ իմանալ աս խաբեբայութիւնը . "Պապական իշխանները, ըսաւ իր հօրը, ամէն կերպով կըջանան մեր վարմունքը արատաւորելու : Ինսբրուք գնա՛ որ աս գաղտնի դատակնռութիւններուն վախճան մը տաս . կամ թէ որ չես կամիր երթալ, քու տեղդ զիս խրկէ" :

Նա անգամ խոհեմամիտ կայսրընտիրը իր որդւոյն վազվզկոտութիւնը չտիսաւորեց, և պատասխանեց Կարոլոսի պաշտօնեաներուն, թէ անվայել բան է նոյն ինքն կայսեր որոշած տեղը թողուլ, և երթալ ուրիշ տեղ մը խօսակցիլ ժողովին գործերուն վրայով . և աւսր համար խնդրեց որ Ասրին Ա նհաւանութիւնը իր գալուստը աճապարէ : Սակայ առաջին հարուածն էր որ Կարոլոս ընդունեց :

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Ընդ այն ժամանակը Անկղպուրկ քաղաքը հետզհետէ լեցուելու վրայ էր ամէն օր. իշխաններ՝ եպիսկոպոսներ՝ երեսփոխաններ՝ ազնուականներ՝ ասպետներ և զինուորականք փառաւոր զգեստներով զարդարուած՝ քաղքին ամէն դռներէն ներս կը մտնէին. և կը դիզուէին փողոցները, հասարակաց հրապարակները, պանդոկներուն մէջ, եկեղեցիները և պալատներուն մէջ: Ամէն ինչ որ Վերմանիայի մէջ փառաւոր ու շքեղ էր, հոն հաւաքուելու վրայ էր: Տէրութեան ու քրիստոնեայ ժողովրդոց գըտնուած վտանգաւոր պարագաները, Կարոլոս Եին ներկայութիւնը ու անոր մարդասէր վարմունքը, նորասիրութիւնը, փառասիրութիւնը և մեծ հանդէսներու ու գործողութեանց ներկայ գտնուելու բաղձանքը կը քաջալերէին Վերմանացիները իրենց հայրենիքէն ու տուներէն: Ամէն անոնք որ վիճաբանութեան գտնուելու փափագ ունէին, առանց հաշուելու դատարկապորտ անձանց բազմութիւնը, խումբ խումբ գալով տէրութեանը զանազան գաւառներէն, արտօրնօք կիջնէին դէպի ան հռչակաւոր քաղաքը:

Ահա ան անհուն բազմութեանը մէջ Աքսանիայի կայսրընտիրը ու Հեսսէի իշխանը հատուած առաջադրած էին զՅիսուս Քրիստոս գաւանիլ, և ժողովին առիթովը՝ Վերմանիոյ ազգին գարձի գալուն համար աշխատիլ: Յովհաննէս Անկղպուրկ հասնելուն պէս՝ հրաման ըրաւ իր աստուածաբաններէն մէկուն, որ ամէն օր հրապարակաւ քարոզ տայ Հոմինիկեանց եկեղեցիին մէջ: Այսինքն 8ին Սրբակի օրը՝ սուրբ Կատարինէի եկեղեցւոյն մէջ քարոզ տուեցաւ. 13ին՝ Հեսսացի Փիլիպպոսը մայր եկեղեցիին

դռները բանալ տուաւ . ու իր մատրանապետը Անէֆ անուն քարոզեց հոն փրկութեան խօսքը . և առաջիկայ Կիրակի օրը (15 Մայիսի) աս իշխանը հրաման ըրաւ Ակլարիոսի Ըւկզպուրկի պաշտօնատարին ու Օրլինկլի աշակերտին , որ նոյն տաճարին մէջ քարոզ տայ : Վրէ մը եղաւ ալ իշխանը յայտնապէս իրեն սեպհականեց սուրբ Ակլրիկի եկեղեցին , և կայսրընտիրն ալ սուրբ Կատարինէի եկեղեցին : Ըս պայծառափայլ իշխաններուն բռնած երկու տեղերն էին այս եկեղեցիները , ուր որ ամէն օր Ըւետարանը կըքարոզուէր անհամար բազմութեանը առջին , որոնք մտադրութեամբ մտիկ կընէին :

Հռովմայ կուսակիցները սկսան վախնալ ու դողալ . քանզի անոնք կըկարծէին թէ իրենց յանցանքը ծածկել ուզող յանցաւորներ պիտի տեսնեն , բայց իրենց դիմացը ելան զԱրիստոս դաւանողներ՝ բարձրագլուխ և զօրաւոր բարբառով : Ըւկզպուրկի եպիսկոպոսը իրենց կողմէն աս քարոզներուն հաւատար քարոզութիւն ընելու փափաք ունենալուն համար , հրաման ըրաւ իր փոխանորդին և մատրանապետին որ ամպիոնը ելլէ . բայց սակայն պապական քահանայք աւելի աղէկ գիտեն պատրաստ ընել քան թէ Ըւետարան քարոզել : Անոնք կըսէին թէ՝ "Ընոնք (պապական քարոզիչները) կըպօռան՝ կաղաղակեն" . և բոլոր ունկնդիրները ուսերնին թօթուելով՝ կըսէին թէ "Ընոնք թանձրամիտ՝ յիմար մարդիկ են" :

Հռովմէականք՝ իրենց քահանաներուն պատճառովը սոսկալով ճեպընուն համար բարկացան . և տեսնելով որ չեն կրնար ուղածնին առաջ տանել քարոզութեան միջոցովը , աշխարհային զօրութեան դիմեցին : "Քահանայք նորանոր հնարքներ 'ի գործ կըդնեն կայսեր միտքը շահելու համար" , ըսաւ Մելանկտոն : Ընոնք ուղածնին ձեռք բերին . վասն զի Կարոլոս յայտնապէս հրատարակեց իր տհաճութիւնը իշխանաց հանդէպ վարմունք

քին վրայ : Աստի պապին կողմնակալները սկսան Նոդրթարկուներուն մտենալ ու անոնց ականջն ի վար փըսփսալ թէ "Կայսրը՝ որ յաղթող է Գաղղիոյ թագաւորին ու Հռոմայ քահանայապետին վրայ , Գերմանիա կուգայ որ բոլոր Լեհաստանականները զսպէ" : Կայսրընտիրը անհանդարտութեամբ իր աստուածաբաններէն խրատ ուզեց , բայց գեռ պատասխան չտրուած՝ Կարոլոսի հրամանները կուգան հասան՝ Գաստաւի ու Գիւենարի կոմսերուն ձեռքը : Գոնք Կարոլոսին խիստ զօրաւոր պաշտօնատարներն էին . ուստի ասկից աւելի վարպետ ընթացք մը չէր կրնար ըլլալ : Գս երկու աղնուականները թէև Կարոլոսին յարեալ էին , սակայն հակամիտեալ էին Լեհաստանին , որն որ քիչ մը ետքը գաւանեցան : Ա՛ան որոյ կայսրընտիրը գլխովին յօժար էր անոնց խրատը բռնելու :

Լրդ՝ Մայիսի 24ին՝ աս երկու կոմսերը ներկայացուցին իրենց նամակները Աքսոնացի Յովհաննէսին , և ծանուցին անոր թէ կայսրը չափազանց վշտացած է որ կրօնական վէճերը և հակառակութիւնները կըվրդովեն ան բարեկամական կապակցութիւնը՝ որով այնքան տարիներէ հետէ Աքսոնիայի ու Լեհաստանի զարմերը իրարու հետ միացած են . թէ անիկայ կըզարմանայ տեսնելով որ կայսրընտիրը կըհակառակի այնպիսի հրովարտակի մը՝ (Ա՛օրմսի Գրովարտակին) որ տէրութեան բոլոր իշխանաւորները սիրով ընդուներ են . թէ իր ըրած դաշնակցութիւնները պատճառ կըլլան Գերմանիոյ միաբանութիւնը խզելու , և կարելի է որ արեան հեղեղներ ալ վազցնեն ան երկրին մէջը : Լմենէն ետքը անոնք պահանջեցին որ կայսրընտիրը անմիջապէս դադարեցընել տայ Լեհաստանական քարոզութիւնները . ու յետոյ մտերմական ու ընտանեկան եղանակաւ մը աս ալ ըսին , թէ իրենք շատ կըսոսկան երբ որ միտքերնին կըբերեն ան վաղաժաման և ողբալի հետևանքները որ անշուշտ պիտի

յառաջ գան կայսրընտրին դէմ կենալէն : "Այս խօսքը մենք մեզմէ կըսենք" , ըսին . սակայն ասիկայ մէկ քաղաքական վարպետութիւն մըն էր , որ Կարոլոս պատուիրեր էր անոնց քիչ մը սպառնալիք ցուցընել , սակայն այնպէս ձևացընելով թէ միայն իրենց կողմէն է :

Կայսրընտիրը մեծապէս շփոթեցաւ . "Ան որ Նորին Վեհափառութիւնը կարգիլէ Ընտարանի քարոզութիւնը , ըսաւ բարձրաձայն , իսկ և իսկ պիտի դառնամ իմ հայրենիքս երթամ" : Այսու ամենայնիւ իր աստուածաբաններուն խրատին սպասեց : Մենէն առաջ Լուտեր պատասխանեց . "Կայսրը մեր տէրն է , ըսաւ ան . քաղաքը ու անոր մէջ եղած ամէն բաները իրենն են : Եթէ Ձեր Նարձրութիւնը հրաման ըրած ըլլար Նորկաւի մէջ այս ինչ բանն ընել կամ այն ինչ բանը չընել , ժողովուրդը պէտք չէր որ դէմ կենար : Ընելի աղէկ կերևնայ ինծի ջանք ընել Նորին Վեհափառութեան որոշմունքը փոխելու խոնարհ և յարգական թախանձանօք . և թէ որ անիկայ իր խօսքէն ետ չդառնայ , զօրութեան դէմ չդրուիր . մենք միայն մեր պարտականութիւնը կատարած կըլլամք"* : Այսպէս ասանկ կըխօսէր ան մարդը՝ որ շատ անգամ իրեւ ապստամբ կըբամբասուէր :

Մելանկտոն և ուրիշներն ալ գրեթէ նոյն կարծիքին վրայ էին . միայն թէ անոնք ևս առաւել հաստատութեան թէ պէտք է կայսեր հասկըցընել որ իրենք հակառակութեան խօսքեր չեն ըներ իրենց քարոզներուն մէջ , այլ բաւական կըհամարին պարզապէս փրկչին Աւրիսատոսի վարդապետութիւնը սորվեցընելու : "Մենէն աւելի զգոյշ ըլլամք , ըսին , քաղաքէն չհեռանալու . թող Ձեր Նարձրութիւնը անվհտհր սրտով խոստովանի կայսեր առջևը թէ ինչ զարմանալի կերպով ուղիղ գաղափար ունեցեր է ճշմարտութեան վրայ . և բնաւ թող չվախնայ մեր Թըշ-

*L. Epp. IV, p. 18.

նամիներուն բերնէն ժայթքած սպառնալիքներէն»: Խոբնկարգոզք այնպէս կը համարէին թէ ճշմարտութիւնը գաւանիլը՝ ուրիշ ամէն բաներէն կարեւորագոյնը և նախապատիւը ըլլալու է:

Ընդհօք կայսրընտիրը պիտի ղիջանի՞ Կարոլոսի առաջին պահանջումին, և այսպէս՝ դեռ կայսրը չհաստած՝ պիտի սկսի՞ ճշմարտութեան պահանջած բաներէն եւս կենալ, որուն վախճանը չէր կրնար յառաջագոյն տեսանուիլ:

Ընկզպուրկի մէջ բնաւ մէկը քան ղիւովհաննէսը հաստատուն չէր. Խարնկարգոզները պարապ տեղը կը պնդէին թէ իրենք կայսեր քաղաքին մէջ են, և թէ միայն օտարականներ են հոն տեղ. կայսրընտիրը իր գլուխը կը շարժէր: Ինքնիստոն յուսահատութեամբ դրբեց Լուտերի. «Ա՜հ, ի՞նչպէս անհնազանդելի է եղեր մեր ծեր մարդը»: Սակայն վերստին սկսաւ աշխատիլ որ համոզէ զանիկայ: Խարեբաղդաբար քաջասիրտ մէկը կար կայսրընտրի աչ կողմը. ասիկայ Պրուք անուն ատենապետն էր, որ աղէկ հասկցած ըլլալով՝ թէ քաղաքականութիւնը՝ պատիւը՝ և ամէն բանէն առելի պարտականութիւնը հարկ կը դնեն Խարեկարգութեան աշակերտներուն՝ Կարոլոսի սպառնալեացը դէմ դնելու, բաւ կայսրընտրին. «Կայսեր պահանջումը ուրիշ բան չէ, բայց միայն մեղմ սկզբնաւորութիւն մը Ընետարանին հաստատ խափանուիլը գլուխ հանելու համար: Ահե որ հիմա գլուխ ծռենք, ետքը մեզ ոտքի տակ պիտի առնեն ջախջախեն. վասն որոյ խոնարհութեամբ խնդրենք վեհափառ կայսրէն՝ որ քարոզներուն շարունակութեանը թոյլտուութիւն ընէ»: Այսպէս ահա անատեղը քաղաքական պաշտօնատեր մը՝ Յիսուս Քրիստոսի դաւանողներուն պարագլուխը եղաւ: Այսիկայ ան նշանաւոր դարուն երեւելի հանգամանքներէն մէկն է. և պէտք է որ բնաւ չմոռնանք անոնք թէ որ կուզենք ուղիղ իմանալ անոր պատմութիւնը:

Մայիսի 31ին՝ կայսրընտիրը գրութեամբ իր պատասխանը Խրկից Կարոլոսի պաշտօնատարներուն : "Ատյգ չէ ան խօսքը , կսեր իր նամակին մէջ , թէ վից կայսրընտիրները ընդուներ են Ս. Օրմսի հրովարտակը : Իմ եղբայրս կայսրընտիրը ու ես ի՞նչպէս կրնայինք ընդունիլ զանիկայ , և Ս. Մենակարող Աստուծոյ յաւիտենական Նայնին հակառակ կենալ . ահա ասոր պատճառով յոյժ ժողովները ծանուցին թէ անկարելի է որ ան հրովարտակը ՚ի գործ դրուի : Իսկ ան բարեկամական դաշնակցութիւնները միայն ան մտօքը հաստատեր եմ որ ըլլանութեան գէմ ինքզինքս պաշտպանեմ . ուստի ասոնց համար զիս ամբաստանողները թող ՚Նորին Ս. Հափառութեան առջեւը յայտնեն իրենց ըրած դաշնակցութիւնները . ես ալ պատրաստ եմ իմիններս հրատարակելու , և կայսրը թող որոշէ մեր գատը : Ս. Երջանպէս մեր քարոզները խափանելուն համար եղած պահանջումին կըպատասխանեմ , թէ անոնց մէջ բնաւ ուրիշ բան մը չքարոզուիր , բայց եթէ Աստուծոյ փառաւոր ճշմարտութիւնը , և երբէք անոնք այնքան հարկաւոր եղած չէին մեզի որչափ որ հիմա . վասն որոյ չենք կրնար առանց ան քարոզութիւններուն ձեալ" :

Ա՛ս պատասխանը հարկաւ կըփութացընէր Կարոլոսին գալուատը , և հարկ կըլլար որ անոնք ալ պատրաստուէին զինքը ընդունելու : Աւստրականն բանակին բոլոր գաղափարը և որոշմունքը ան էր , որ ինչ որ իրենք կըհաստատան , յայտնեն իմացընեն , և ետքը լաւ կենան . ուստի ասոր բանը կատարելու համար մէկ գաւանութիւն մը հարկաւոր էր : Ինչ կարճահատակ՝ ակար՝ երկչոտ և մեծապէս շփոթած մարդ մը որոշուած էր պատանդագիր ասոր գործիքը պատրաստելու համար , ասիկայ Փիլիպպոս Մելանկտոնն էր , որ գիշեր ցերեկ ասոր գործին մէջ կաշխատեր , ամէն մէկ խօսք լաւ կըքննէր , կըմեղմեր զանիկայ , կըփոխեր , և յետոյ շատ անգամ վերստին իր

առջի գաղափարին կը գառնար : Ընիկայ իր զօրութիւնը տկարացընելու՝ սպառելու վրայ էր . ուստի իր բարեկամները շատ կը վախնային թէ գուցէ աս գործին մէջ մեռնի ան . և Լուտեր ալ Մայիսի 12ին՝ նշովքով պատուիրեր էր իրեն , որ իր "փոքրիկ մարմնոյն" պահպանութեանը համար պէտք եղած հոգը ունենայ , և "Աստուծոյ սիրոյն համար անձնասպանութիւն չընէ" : "Հանգիստ ձեալով ալ Աստուծոյ օգտակար ծառայութիւն կրնայ ընել , կըսէր ան . և յիրաւի մարդս երբէք լաւագոյն ծառայութիւն չկրնար ընել անոր , եթէ ոչ՝ իր անձը հանգարտ պահելով : Հայ ասոր համար Աստուած ուզեց որ Սուրբ Օրը զգուշութեամբ պահուի" :

Թէպետև աս թախանձանքները և զգուշութիւնները կըլլային , սակայն և այնպէս Մելանկտոնի զբաղումը աւելնալու վրայ էր . անիկայ անձնատուր եղեր էր քրիստոնէական հաւատոյ բացատրութիւն մը ընելու , որ միանգամայն մեղմ ու չափաւոր էր , և որքան որ կարելի էր քիչ տարբերութիւն ունէր Լատինական Եկեղեցւոյ վարդապետութենէն : Ըրդէն Կոպուրկի մէջ ձեռնամուխ եղեր էր աս գործին . առաջին մասին մէջ նշանակեր էր հաւատոյ յօդուածները Հ վսպախի յօդուածներուն համեմատ . և երկրորդին մէջ Եկեղեցիին վատթար սովորութիւնները՝ Թօրկաւի յօդուածներուն համեմատ՝ գլխովին նոր գործ մը ընելով ան : Իսկ Ուկզպուրկի մէջ աւելի ուղիղ և վսեմ ձևի մը մէջ դրաւ աս գաւանութիւնը :

Մելանկտոնի Ջատագովութիւնը՝ (որ անատենը աս անունը տրուած էր անոր ,) կատարեցաւ Մայիսի 11ին . և կայսրընտիրը խրկեց զանիկայ Լուտերի , խնդրելով որ փոխուելու բաները նշանակէ : Մելանկտոն վախնալով որ իր բարեկամին շատ տկար երևնայ աս գաւանութիւնը , գրեց անոր թէ՝ "Ինչ որ ինծի աւելի օգտակար երևցաւ , ըսեր եմ . վասն զի Ես չդադարիր մեղի դէմ ամե-

նագատն զրպարտութիւններ հրատարակելէն . ես ալ ջանացի իր թոյներուն դէմ դեղթափ մը տալ" :

Լուտեր Մայիսի 15ին պատասխաններ կայսրընտրին , թէ "Ընծիմատ փիլիպպոսի ջ ատագովութիւնը կարգացի . բաւական աղէկ երևցաւ ինծի , և սրբագրութեան արժանի բան մը չգտայ : Անհաւանդ ատ բանը ընելը այնքան յարմար չէ ինծի . որովհետև ես չեմ կրնար այնքան ներողամտութեամբ և լռութեամբ անցնիլ . Տէրն մեր Քրիստոս շնորհէ որ ասոր գործը շատ ու մեծ պտուղ բերէ" : Ի վերայ այսր ամենայնի ամէն օր կայսրընտրին խորհրդականները ու աստուածաբանները Մելանկտոնի հետ մէկտեղ աւելի կրկարգադրէին և կուղղէին դաւանութիւնը , ու կըջանային այնպիսի կարգի մէջ դնել զանիկայ , որ Հռոմէական ոգւով դիւթեալ ժողովը իր շարակամութեանը և թշնամութեանը դէմ՝ ճիշդ յարմար և պէտք եղածին պէս ըսէ :

Ինչգոն այսպէս պատերազմը կըպատրաստուէր Ուկըզպուրկի մէջ , Լուտեր Կոպուրկի մէջ լեռանը գագաթը , և ինչպէս որ ինքը կանուանէր "իր Ինային վրայ" , Ովսէսի նման իր ձեռուընները դէպի երկինքը կըվերցընէր : Ընատներ եղած հոգևոր պատերազմին ճշմարիտ զօրապետն էր ան . իր նամակները չէին դադարեր պատերազմողներուն պէտք եղած խրատները մատուցանելէն . և իր հզօր ամրոցէն դուրս ելած բազմաթիւ տետրակները՝ հրազէնքի գնտակներուն նման շփոթութիւն կըձգէին թըշնամեաց բանակին մէջ :

Լուտեր աչուընները դէպի Սաքսոնիայի դաշտերուն դարձընելով՝ իր սրտին ցնծութենէն կըխայտար , տեսնելով ան պտուղները որ արդէն Նարեկարգութիւնը հասցուցեր էր , և որոնք Մելանկտոնին դաւանութենէն ալ աւելի զօրաւոր "ջատագովութիւն" էին իրեն : "Արդեօք բովանդակ աշխարհի մէջ կայ մէկ երկիր մը , գրեց կայսրընտրին , որ արժան ըլլայ Ձեր Նարձրութեանը վի-

ճակնելուն հետ բալգատուելու , և որ ունենայ ատանկ սուրբ վարդապետութեան մը քարոզիչներ , կամ խաղաղութեան թագաւորութիւնը տարածելու համար ատանկ յարմար հովիւներ : Ա՞ր կրնայնենք Աքսոնիայի մէջ եղածներուն պէս՝ Սուրբ Աստուածոյ և քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ բարւոք կրթուած պատանիներ ու աղջիկներ , որոնք դիտութեան ու հասակի մէջ կաճին , աղօթասէր են , հաւատացող , և որոնք Աստուծոյ ու Քրիստոսի վրայով սէնի աղէկ կըխօսին՝ կը քարոզեն , քան որչափ որ մինչև հիմա ըրած են բոլոր համալսարանները՝ վանքերը և քրիստոնեայ ժողովրդոց կրօնական ժողովները : Միրելի՛դ իմ Յովհաննէս դուքս , Տէրը կրսէ ձեզի , քեզի կըյանձնեմ աս դրախտը , աս ամենագեղեցիկ տեղը աշխարհիս մէջ , որպէս զի դուն անոր դարմանիչը ու պահապանը ըլլաս'' : Անոր աս խօսքն ալ ըսաւ . ''Աւաղ , պապական իշխանաց յիմարութիւնը տղամարդից ճախին մը կըգարձընէ Աստուծոյ աս դրախտը , և պատանեկաց վարքը ապականելով՝ ամէն օր իսկական դևերով կըլեցընէ անոնց վիճակները , սեղանները և պալատները'' :

Անոնք բաւական չհամարեցաւ իր իշխանին քաջալերութիւն տալը , այլ նաև ուզից որ իր հակառակորդները սատակ՝ վախցընէ : Ահա աս դիտաւորութեամբս ան ատենը նամակ մը գրեց Անկղպուրկի մէջ ժողվուած եկեղեցական անձանց : Հազարումէկ տեսակ խորհուրդներ՝ ոտքէն մինչև գլուխը սպառազինեալ զինուորներու պէս՝ ''իր մտքին մէջ լցուելով՝ նեղութիւն և տագնապ կրաւային իրեն'' . և յիրաւի կծու խօսք չմնաց որ չգործածէ եպիսկոպոսներուն դրած ճառին մէջ : Ի նրջաբանութեանը մէջ կրսէ . ''Համառօտապար ըսելով՝ մենք գիտեմք զուք ալ գիտէք՝ որ մենք Աստուծոյ խօսքը ունինք , և թէ զուք չունիք ան : Ո՛վ պապ՝ թէ որ ապրիմ , ժամա-

ախտ մը պիտի ըլլամ քեզի. և թէ որ մեռնիմ, քու մահդ պիտի ըլլամ" * :

Ընդպէս Լուտեր ներկայ էր Ուիղպուրկի մէջ, թէև միմիայն չէր տեսներ զինքը. ու իր խօսքերովը և աղօթքովը աւելի գործ կըտեսներ քան թէ Ումրիքօլան, Մրէնցը կամ Ումլանկտոնը: Ըս օրերս Ուեստրանի ճշմարտութեանը ցաւ քաշելու օրերն էին. վասն զի անիկայ աշխարհի մէջ երևնալու վրայ էր անանկ մեկ զօրութիւնով մը՝ որ սահմանուած էր Պօղոս առաքեալի ժամանակէն՝ ի վեր եղած մոլորութիւնները ջնջելու. սակայն Լուտեր միայն իմացուց և յայտնեց Ընտուծոյ՝ ի գործ դրած բանները, չէ թէ ինքն էր անոնց գործադիրը: Ոկրատես փիլիսոփայութեան մէջ ինչ որ եղաւ, նոյնը եղաւ Լուտեր Ուկեղեցւոյ բարեկարգութեանը մէջ: Ըս փիլիսոփան սովոր էր ըսել թէ՝ "Ըս կըհետևիմ իմ մօրս օրինակին. (անիկայ մանկաբարձ էր), ինքը ցաւ չքաշեր, բայց ուրիշներուն օգնութիւն կընէ": Լուտեր՝ ինծոր որ անդադար կըսէր ինքը, ամենևին նոր բան մը չգոյացուց. միայն թէ երևան հանեց՝ լուսի դէմ բերաւ ան անգին սերմը՝ որ շատ դարերէ հետէ Ուկեղեցիին ծոցը թաղուեր էր: Ընտուծոյ մարդը ան չէ որ իր մտքին մասնաւոր գաղափարներուն յարմարցընել կուզէ իր գարը, հապա ան է որ յայտնի տեսնելով Ընտուծոյ ճշմարտութիւնը ձիշդ ինծոր որ իր խօսքին մէջ կըգտնուի, և որ իր Ուկեղեցիին մէջ ծածկուած կըմնայ, կըբերէ կըյայտնէ զանիկայ իր ժամանակակիցներուն՝ քաջութեամբ և հաստատութեամբ:

Ուրբէք այնքան աւելի հարկաւոր չեղան աս հանգամանքները, քանզի գործերը զարհուրելի երևոյթ մը ունէին: Յունիսի 4ին՝ Կաթոլիկ առաջնադպիրը մեռաւ, և իր հետը Ուեստրանականաց բոլոր մրրկային

* L. Opp. XX, p. 164.

յոյսերը ոչնչացան : Լուտեր ըսած էր թէ՝ "Աստուած մեզի համար մէկ Նէեման մը յարոյց Սորեստանի թագաւորին պալատին մէջ" . և ատոյգ է որ միևնոյն կաթոլիկ գէմ կրկնեալ պապին : Երբ որ Կարոլոս կայսրն ալ նոյնպէս ընդդիմութիւնները , "Մի՛տքդ բեր , կըսէր ատենապետը , թէ դուն տէր ես" : Սակայն այսուհանդերձ կարծես թէ ամէն բան փոխուեցաւ մէկ նոր ընթացքի մը մտաւ . քանզի պապը կըպահանջէր որ Կարոլոս բառական համարի իր հրամանին "սպասաւորը" ըլլալու , ինչպէս որ Լուտեր կըսէ , որ իր վճիռները՝ ի գործ դնէ հերետիկոսներուն դէմ : Երբ խել մը հերետիկոսական համարուած նախադասութիւններ դիզեց , Լուտերի գրութիւններէն քաղելով , ասոնք չորս հարիւր չորս հատ էին , սակայն և այնպէս ինքը պատճառ կըբերէր թէ արտօնօք քաղած ըլլալուն՝ պարտաւորեր էր այնքան քիչ ժողվելու . և բարձր ձայնով Լուտերականները վիճաբանութեան կըհրաւիրէր : Ընոնք ալ ասոնց նախադասութեանց փոխարէն՝ բազմաթիւ հեգնական և կծու նախադասութիւններ գրեցին "Ալինիի , Ըփրոդիտէսի և բաղանեաց վրայ , ընդդէմ Յովհաննէս Էքին" . և ողորմելի վարդապետը խայտառակ եղաւ ամէնուն առջևը :

Նայց ուրիշները Էքէն աւելի վարպետութեամբ շարժեցան . Ռոքլէոս՝ որ Վէորդ դքսին մատրանապետ եղած էր 1527ին , խնդրեց Մելանկտոնի հետ առանձին տեսութիւն մը ընել . "քանզի , կըսէր ան , չեմ կրնար խօսակցիլ ձեր ամուսնացած եկեղեցականներուն հետ" : Մելանկտոն՝ որ ամէնուն աչքին առելի կերևնար Ըկզպուրկի մէջ , և որ գանգատ կրներ թէ ինքը ան տեղ աւելի միևնակ մնացած է քան թէ Լուտեր իր բերդին մէջ , աս քաղաքավարութեանը վրայ շատ ուրախացաւ , նաև բոլորովին իր միտքը համոզուեցաւ թէ պէտք է որ գործքերը կարելի եղածին չափ մեղմ կերպով կարգի դրուին :

Կայսրընտրի պալատին մէջ պահոց օրերը առաջարար մնեղէն կերակուրներ ուտուելուն համար, Հռոմէականները՝ թէ քահանայք և թէ աշխարհականք մէկ մեծ խռովութիւն մը հանեցին։ Ներանկտոն խրատ տուաւ կայսրընտրին որ առ բանիս համար իր պաշտօնեաներուն զգուշութիւն ընել տայ։ "Այս անկարգութիւնը, ըսաւ ան, չէ թէ միայն պարզամիտները Աստուածէն չդարձըներ, այլ մանաւանդ կրգայթակղեցնէ զանոնք"։ Կայսրընտիրը մտիկ չըրաւ Ներանկտոնի տուած խրատը. քանզի առ բանը ընելովը տկարութեան նշան մը տուած պիտի ըլլար, ուրկից իր հակառակորդները առիթ պիտի ունենային բամբասանաց նիւթ գտնելու։

Ապրիլի 31ին՝ վերջապէս Աքսոնացւոց դատաւորները հաղորդեցին ուրիշ Աստուածային գաւառաց փոխանորդներուն, որոնք խնդրեցին որ անիկայ իրենց առջեւն անուանովը ներկայացընեն. սակայն միանգամայն անոնք կուղէին որ տէրութեան վերաբերեալ քաղաքական բանները զատ մնան։ Ներանկտոն ըսաւ թէ "Մենք ժողովի մը կրթողքնիք. կայսրը մեզի գատաւոր պիտի չընդունինք. եկեղեցական սահմանադրութիւնները ևս հրաման չեն տար անոր՝ հոգևոր գործերուն մէջ իշխանութիւն ունենալու։ Ինչպէս կրպատուիրէ թէ աշխարհային գատաւորը վճիռ պիտի չտայ, այլ Աստուածին որդիքը. Պօղոս առաքեալ ալ կըսէ (ա Կորնթ. ժդ.) "Խաղաղութիւնը չունեցողը չունի", որն որ ուրիշ բան մը չհմայուիր, բայց եթէ գլխովին քրիստոնէական ժողով մը. և նոյն ինքն վրկիչը առ պատուէրը կուտայ մեզի, "Աստուածոյ Հանին համար մեր պահանջածը ազատութիւն է"։

Ամէն ալ միաբան էին առ բանիս վրայով. սակայն երկպառակութիւնը ուրիշ մէկ տեղէ մը ծագեցաւ։ Ար-

տերականք կըվախենային թէ իրենց փաստը վտանգի մէջ ձեայ , թէ որ ըստ ամենայն մասին միաբան ըլլան Օրինկլեաններուն հետ : "Այսկայ Լուտերականաց յիմարութիւնն է , որ շուտով բնաջինջ պիտի ըլլայ" , ըսաւ Ռուկէր : Հայց Հարեկարգեալները՝ այսինքն Օրինկլեանք՝ փոխանակ "բնաջինջ ընելու" աս յիմարութիւնս , երկպառակութիւնը աւելցուցին չափազանց գանգատներ ընելով : "Աքսոնիայի մէջ վերատին սկսան երգել Լատիներէն երգերը , կըսէին անոնք , եկեղեցական ղեկտուները դարձեալ գործածել սկսան , և կուզեն որ վերատին պատարագ մատուցանեն : Աւելի կըկամիմք մերթուելու երթալ , քան թէ ատանկ քրիստոնեաներ ըլլալ" :

Հոսկէի իշխանը տրտմութեամբ լցուած՝ "կատնին և տալին մէջ տեղը" ձեացեր էր , և իր բարեկամները աւելի նեղութիւն տուին իրեն քան թէ իր թշնամիները : Այնիկայ Հոնկիոսի՝ Տրէնցի և Ալեանկտոնին դիմելով՝ կըսէր թէ ինքը բոլոր սրտովը կըցանկայ որ միաբանութիւն ըլլայ Աւետարանական վարդապետներուն մէջ : "Մե որ աս աղէտալի վարդապետութիւններուն առջեւը չառնուի , պատասխանեց Ալեանկտոն , Եկեղեցիին մէջ այնպիսի հերձուածներ պիտի ըլլան , որ մինչև աշխարհի վերջը տեւեն : Օրինկլեանք չե՞ն պարծենար որ առաջ գանձեր ունին , պատրաստ զօրքեր , և որ օտար աղգերը յօժար են իրենց օգնութեան հասնելու : Չէ՞ որ անոնք կըսեն թէ իրենց մէջ պիտի բաժնեն եպիսկոպոսաց իրաւունքը և սուրբգործքը , և ազատութիւն քարոզեն . . . : Հարեթա՞ր Աստուած , միթէ խորհելու չենք մեղմ եղբիններըը , որոնք առանց Թագաւորի և առանց եկեղեցւոյ պիտի մնան , թէ որ աս պատժապարտ ապստամբութիւնները չզսպենք" : "Ա՛յ ծէ , պատասխանեց աս վեհանձն իշխանը , որ իր գարուն մէջ այնքան յառաջագէմ էր , մենք ամէնս ալ մի և նոյն Քրիստոսը կը դաւանիմք , ամէնս ալ կըհաստատուանիմք թէ պարտիմք

Հաղորդութեան մէջ վճիռս Քրիստոս ճաշակել հաւատքով , ուրեմն միաբան ըլլամք'' : Ամէն բան անօգուտ էր . տակաւին չէր հասեր ան ժամը որ առնէն ճշմարիտ ուղղափառութիւնը պիտի հաստատուէր աս անմիաբանութեան և հակառակութեան ոգիին տեղը , որ կատարեալ կերպով կըտիրէ պապականութեան վրայ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Դ

Կ ԸՑՈՒՐԸ որքան աւելի կըմօտենար Ընկզպուրկ քաղաքին , այնքան կըշատնային Լեհաստանականաց հոգը և նեղութիւնը : Ա՛ս կայսերական քաղաքիս բնակիչները այնպէս կըկարծէին՝ թէ աս քաղաքը տարօրինակ անցքերու տեսարան մը պիտի դառնայ . վասն որոյ անոնք կըսէին , թէ որ Կայսրընտիրը՝ Հաւսէի իշխանը և Համբակարգութեան ուրիշ հետևողները իրենց մէջը չըլլային , ամէնն ալ քաղաքէն պիտի ելլէին փախչէին : Ամէն տեղ աս խօսքը կըլսար . ''Մէկ ահագին կործանում մը պիտի գայ մեր վրայ'' : Այդ 'ի վեր քան զամէնայն Լեհաստանականաց սիրտը անհանգստութեան մէջ ձգողը Կարոլոսի մէկ յանգուգն և ամբարտաւան խօսքն էր : Ընիկայ բարկութեամբ աս խօսքը ըսեր էր . ''Ա՛ս կայսրընտիրները ինչ կուզեն ինծմէ . ես իմ ուզածս պիտի ընեմ'' : Ահա աս բռնաւորական և ինքնայօժար հրամանը պիտի ըլլար ժողովին մէջ տիրող կայսերական օրէնքը :

Երբ մարդոց մտքերուն աս յուզմունքին վրայ՝ փողոցներուն յուզմունքն ալ աւելցաւ , կամ յաւէտ մէկը մեկալին պատճառ եղաւ . բոլոր հասարակաց հրապարակներուն մէջ օրմնագիրները և երկաթագործներ անդադար կաշխատէին պատուարներ շինելու և շղթաներ հաստատելու պատերուն վրայ , որպէս զի աղմուկ մը ծագածին

պէս՝ մարդիկ կարող ըլլան անմիջապէս զանոնք փակելու կամ բանալու : Այդ ատեն ուժը հարիւրի չափ ալ հետեւակ և ձիաւոր պահապաններ՝ անդադար քաղաքին փողոցներուն մէջ ժուռ կուգային , թաւշեղէն ու մետաքսեայ հանգերձներ հագած . ասոնք քաղաքին մեծերէն որոշուած էին որ կայսեր քաղաքը մտած ատենը անոր պատիւ ընեն :

Այս բանը աս վիճակիս մէջն էր , ու դրեթէ Անտիոս ամիսը կէս եղած էր , որ ատեն խնդ մը Սպանիացի զօրագլուխներ հասան հոն . ասոնք վերջին աստիճան ամբարտաւանութեամբ ու հպարտութեամբ լցուած՝ անարգանօք նայեցան աս խեղճ քաղաքացիներուն վրայ , տուներնին մտան բռնութիւններ բանեցուցին անոնց վրայ , և մինչև անգամ քանի մը իշխանաւորաց պատուոյ նշանները վար առին խորտակեցին : Քաղաքին դատաւորները մարդ խրկեցին իրենց կողմանէ անոնց հետը խօսելու , բայց անոնք հպարտ ու ամբարտաւան պատասխաններ տուին : "Ափսո՜ս , կըսէին քաղաքացիք , թէ որ սպասաւորները ասանկ են , ի՞նչ պիտի ըլլայ իրենց տէրը" : Կարոլոսի պաշտօնատարները շատ ցաւեցան անոնց աս անառակ վարմունքին , և խրկեցին Վերմանացի զօրապետ մը՝ որ Վերմանական քաղաքավարութեան ամէն ձևերը ի գործ դրաւ , որպէս զի մոռցընել տայ անոնց աս Սպանիական բարձրամտութիւնը :

Այս բանը շատ չքշեց , և շուտով անոնք աւելի շփոթութեան ու երկիւղի մէջ ձգեցին : Ուկզպուրկի Ժան անունին հարցուցին , թէ ի՞նչ կընշանակէն ան շղթաները ու զինուորները . և յանուն կայսեր հրաման եղաւ անոնց որ շղթաները վերցընել տան , ու զինուորները արձակեն : Ժանտնակալները տակնուվրայ եղած՝ պատասխանեցին , թէ "Տասը տարիէն աւելի է որ մենք միտք ունէինք աս շղթաները հաստատելու . իսկ զինուորներուն համար՝ մեր դիտաւորութիւնը ան էր որ պարտուպատշաճ

պատիւ տամք Նորին Վեհափառութեանը»։ Հետ խօսքերէն ետև վճռուեցաւ որ զօրքերը արձակին, և կայսերական զօրապետները ուրիշ հազար հոգի ընտրեն, որոնք կայսեր ծառայութեանը գործածուին, բայց վարձքերնին Ալկզպուրկ քաղաքէն ընդունին։

Ընատեղը կայսերական զօրապետները վերստին ձեռք առին իրենց անզգամութիւնը. ու ալ անկից ետև տուներուն և խանութներուն մէջ մտնելու համար նեղութիւն չկրեցին, հապա Ալկզպուրկի բնակչաց խանութներուն և տուներուն վրայի նշանագիրները փրցունելով վար առնելով՝ անոնց տեղը գրեցին թէ օրքան մարդ ու ձի բնակելու են անոնց մէջ։

Ահա այսպիսի սկզբնաւորութիւն ունէր ան հաշտութեան և միաբանութեան գործը որ Կարոլոս ծանուցեր էր, և որ սկիզբը այնքան դանդաղկոտ էր։ Ասան ուրոյ կայսրընտիրը ու իր ընկերները ևս առաւել զարմացման ու երկիւղալի վիճակի մէջ էին անոր ուշանալէն, որուն ոմանք պատճառ կուտային ժողովրդոց խուռն բազմութիւնը՝ որ Կարոլոսի բոլորտիքը պաշարեր էին իրենց ցնծութեան աղաղակներովը. ուրիշները քահանայից թախանձանքը, որ անոնք չէին ուզեր թող տալ անոր Ալկզպուրկ մտնել, մինչև որ Ալեստարանի քարոզիչները չարդիլէ. և վերջապէս ոմանք ալ պատճառը պապին տուած դասերն են, կըսէին, քաղաքականութեան և դաւաճանութեան արհեստներուն մէջ։

Հուսկ ուրեմն Կարոլոս՝ Ամմինարոյի մեռնելէն երկու օր ետքը Ինսբրուքէն ելլելով, Յունիսի 10ին Նիւռնիք հասաւ. հոն տեղ փառաւոր հանդէսով ընդունեցին զինքը։ Քաղաքէն երկու մղոն հեռաւորութեամբ շինուած պատնէշներ և զինուորական հիւղեր շինուեր էին. Թնդանօթներ յարձակուեցան, ձիաւոր զօրագ տեսակ տեսակ կրթութիւնները եղան, հրացաններ պարպուեցան, որոնց ամէնն ալ շատ հաճելի էին կայսեր. քաղաքին մէջ բաց

տեղ մը թատրոնները ներկայացուցին "Հրեայ Աթենք", և "Պարսիկ կամբիւսէս" ըսուած տեսարանները, նաև քանի մը ուրիշ տեսարաններ անոնց պէս հռչակաւոր. և բոլոր աս բաներուն հետը մեծամեծ հրճուանք մըն ալ եղաւ. ահա աս կերպովս ընդունելութիւն մը ըրին պապականք ան անձին՝ որն որ իրենց փրկիչը կանուանէին:

Կարելոս շատ հեռու չէր Ըսկզպուրկէն. Յունիսի 11էն սկսեալ ամէն օր և ամէն ժամ քաղաքին դռնէն ներս կըմտնէին կայսեր պալատի անձինքը՝ սայլեր՝ կառքեր և կահ կարասիք, խարազաններու շառաչմամբը և փողերու հնչման ձայնովը. քաղաքացիք ահուդողի մէջ ինկած և գլուխնին կախած՝ կսպասէին բոլոր աս յանդուգն մարդոց վրայ նայելով, որոնք մարախի երամներու պէս իրենց քաղքին վրայ կիջնէին:

Յունիսի 15ին՝ առաւօտուն ժամը հինգին՝ կայսրընտիրը՝ իշխանները ու իրենց խորհրդականները ժողովեցան քաղաքին մեծ սրահին մէջ, և շուտով կայսերական պատգամաւորը եկան հրաման բերին անոնց որ Կարոլոսը դիմաւորելու երթան: Ակս օրը իրեք ժամ անցած՝ իշխանները և քաղաքաց փոխանորդները քաղաքէն դուրս ելան, և Ֆէք գետին վրայ եղած փոքրիկ կամուրջի մը քովը հասնելով՝ հոն տեղ կանգ առին ու սպասեցին կայսեր: Ըյսպէս Ըլպեան հեղեղին զուարճատեսիլ եղերքին վրայ կեցած փառաւոր բազմութեանս աչուընները դէպի Ռունիքի ճամբան կընայէին: Ի վերջոյ՝ քանի մը ժամ սպասելէնետև՝ փոշեխառն ամպերը ու մեծ հնչիւն մը իմաց կուտային կայսեր գալուստը: Ըմենէն առաջ երկու հազար կայսերական պահապան զօրք եկան, ու ետքը Կարոլոս Յիսուն քայլ մեացած գետին մօտենալով՝ կայսրընտիրը ու իշխանաւորք ձիերնուն վար իջան: Ընոնց որդիքը՝ որ ասկէ առաջ անցեր էին, երբոր տեսան թէ կայսրը ձիէն վար իջնելու վրայ է, շուտով իր

քովը վազեցին, և աղաչեցին որ ձիէն չիջնայ. բայց կայսրը առանց կրկմտելու վար իջաւ, և քաղցր ժպիտով մը իշխաններուն մօտենալով՝ սիրով զանոնք բարևեց ձեռքերնին թօթուելով: Այնժամ Ալեքսիոս՝ աէրութեան առաջին ատենադպիրը ըլլալով, կայսեր գալուստը ողջունեց, և Փրիդերիկոս Փալատինեան կոմսը Կարոլոսին կողմէն պատասխանեց անոր:

Այս միջոցիս իրեք անձինք կային որ քիչ մը բարձրը կրկենային. ասոնց մէկը Հռոմայեցի նուիրակն էր, որ դառդաբար հնձած կրկենար ջորիի մը վրայ, որ ծիրանիներու մէջ կըփայլէր, և իր հետը կային ուրիշ երկու կարդինալներ, այսինքն՝ Մայնցի արքեպիսկոպոսը և Տըբիտենդիոյ եպիսկոպոսը: Նուիրակը երբոր տեսաւ այնքան արքայազուն անձինք ճամբուն վրայ իր առջևը կեցած, ձեռուըները տարածեց որ օրհնութիւն տայ: Իսկ և իսկ կայսրը՝ թագաւորը և պապին հնազանդող իշխանները ծունկի վրայ եկան. անոնց ետևէն Պանիացիք՝ Իտալացիք՝ Նէթէրլանտացիք և Կերմանացիք անոնց օրինակին հետևեցան, ու միանգամայն աչքերնուն ծայրովը կընայէին Հողքարկու իշխաններուն, որոնք միայն ոտքի վրայ կեցեր էին բոլոր աս գետնի վրայ խոնարհող բազմութեան մէջ տեղը: Այնպես կերևար թէ Կարոլոս աս բանը չգիտեր, բայց անտարակոյս անոր ինչ նշանակելը կիմանար: Այս Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը Լատիներէն ատենաբանութիւն մը ըրաւ նուիրակին օրհնութեանը պատասխան. անիկայ ընտրուած էր աս գործիս, որովհետև Լատիներէն լեզուն եկեղեցական իշխաններէն լաւագոյն կըխօսէր. և աս պատճառով՝ Կարոլոս անոր ճոռոմախօսութիւնը գովելով, իր խօսքին մէջ յիշեց նաև եկեղեցական իշխանաւորաց ծուլութիւնը: Այս կայսրը պատրաստուեցաւ իր ձին հնձնելու, և նոյն ատենը Աքստենիայի կայսրընտրական ժառանգ իշխանը՝ և Լունէպէրկի՝ Մէքլէնպէրկի՝ Պրանտէպուրկի ու Այնհալդի ծաղկահասակ

իշխանները չուտով մտածեցան որ ձիուն վրայ հնծցընեն զինքը . մէկը երասանակը բռնեց , մէկ ուրիշը ասպանդակը , և ամէնն ալ պատրաստ կընայէին իրենց հզօր ինքնակալին փառաւոր երևոյթին . այսպէս բազմութեան հանդէսը սկսաւ յառաջ խաղալ :

Ա՛ռաջ և առաջ երկու դունդ հետևակ զօրք կը քալէին , որոնց հրամանատարն էր Ալիմեն Շ էյց անուն Ա՛լկզանդրիացի մը՝ որ Իտալիայի պատերազմը դացած էր , և հիմա ոսկիով բեռնաւորած ետ կը դառնար : Ա՛սոնց ետևէն կուգային վեց կայսրընտիրներու պալատի պաշտօնեաները՝ իշխաններ՝ կոմսեր՝ խորհրդականք՝ ազնուականք և պահապան զինուորներ . Պավարիոյ դուքսերուն պաշտօնեաները իրենց կարգին մէջ կարգաւորեալ՝ որոնք չորս հատիկ յիսուն ձիաւորներ էին , հինգ կարգերու բաժնուած կը քալէին , փայլուն զրահներով զարդարուած , ծիրանագոյն բաճկոններ հագած , ու իրենց գլուխներուն վրայ կը ծածանէին գոյնզգոյն գեղեցիկ փետուրներ . արդէն Պավարիա աս գարուս մէջ Հռովմայ գլխաւոր նեցուկը եղած էր Վերմանիոյ մէջ :

Ա՛նմիջապէս անոնց ետևէն կ'երթային կայսեր ու իր եղբօրը պալատի պաշտօնեաները և կահկարասիքը , ասոնք իրենց երևոյթովը՝ առջիններուն պատերազմական երևոյթին հակառակ զարմանալի տեսարան մը կ'ներկայացընէին մարդոց աչքին , և Օսմանեան՝ Պոլսեցի ու Ա՛րաբացի նժոյգներու վրայ հնծեր էին . իրենց ետևէն կ'երթային ծագկահատակ պատանիներու բազմութիւն մը՝ կանանչ կամ կարմիր թաւիշներով զարդարուած , և Պանիայի ազնուականներ մետաքսեղէն կամ թաւիշէ հանգերձներ հագած : Ա՛յնքը փողահարները , թմբուկ զարնողները , զինուորական պատգամաբերները , թիկնապահները , սուրհանդակները և նուիրակին խաչը բռնողները կը ծածանուցանէին իշխանաւորաց մտանելը :

Ա՛ւ յիրաւի աս զօրաւոր իշխանները՝ որոնց վէճերը

պէսի անգամ լցուցած էր Գերմանիան խռովութեամբ և պատերազմով, հիմա հանդարտ հեղիկ ձիերնին հեծած՝ քովէ քով յառաջ կերթային։ Իշխանաւորաց առէն երեան ելան կայսրընտիրները. և Աքսոնիայի կայսրընտիրը ըստ սովորութեան ճիշդ կայսեր առջևէն կը քալէր իր ձեռքը բռնած կայսերական շողշողուն սուրը։

Ա՛ր ջապէս կերևնար ան իշխանը՝ որուն դարձեր էին ամէնուն աչուըները. ասիկայ էր Կարոլոսը՝ որ էր ե-բեանամեայ, նազելի կերպարանքով ու զուարթագէմ. ոտքէն մինչև գլուխը ոսկեթելով բանուած զգեստներ հագած էր, որոնք ծանրագին քարերով զարդարուած կըփայլփլըային. իր գլուխը դրած էր փոքր Սպանիական խոյր մը. խիստ սպիտակ և գեղեցկատեսիլ Պոլոնիացի ձիու մը վրայ հեծած էր, և կարմիր՝ սպիտակ և կանանչ կերպասէ շինուած ծանրագին ամպհովանիի մը ներքևէն կերթար, որն որ Ֆլէզպուրկի վից ծերակոյտները բռներ էին. իր բոլորտիքը կընայէր այնպիսի նայուածքով մը որ քաղցրութիւն ու միանգամայն ծանրութիւն կերևնար իր դէմքին վրայ. անանկ որ բոլոր աս երևոյթովը անիկայ այնպէս բորբոքեց ժողովրդոց աչխոյժը, որ ամէն մարդ բարձրաձայն գոչեց թէ անիկայ է ամենէն գեղեցիկ մարդը տէրութեան մէջ, ու նաև ամենէն զօրաւոր իշխանը աշխարհի մէջ։

Կայսրը առաջ ուզեր էր որ իր քովէն քալեն իր եղբայրը ու պապին նուիրակը, սակայն Անյոյի կայսրընտիրը՝ որուն հետ երկու հարիւր պահապաններ կերթային գեղեցիկ կերպասներ հագած, կայսեր աջ կողմը անցեր էր, ու Կոլոնիայի կայսրընտիրը հարիւր սպառազինեալ հետևակներով անոր ձախ կողմը բռներ էր. վասն որոյ Վենետիկեան թագաւորը ու նուիրակը պարտաւորեր էին ետ մնալ. ու իրենց ետևէն կերթային կարդինալները, դեսպանները և իշխանաւոր եկեղեցականները, որոնց մէջ երևելի էր կայսեր խոստովանահայրը

Ծամայի բարձրաստիճ եպիսկոպոսը, կայսերական ձիաւոր զօրքերը ու Վէկզպուրկի պահապան զինուորները ամենուն ետևէն կերթային, որոնք թափօրը կըվերջացընէին։

Պատմագրաց բսածին նայելով՝ երբէք ասանկ փառաւոր հանդէս մը եղած չէր Վերմանիայի տէրութեանը մէջ. հանդիսականները ծանր կերթային, ու երկոյեան ժամը ութնուկէսն* էր գացեր, երբոր Վէկզպուրկի դուռը հասան։ Ընտեղ դիմաւորեցին զերենք քաղաքապետը և խորհրդականները՝ որոնք մինչև գետինը խոնարհեցան Կարոլոսի առջևը, ու նոյն ատենը պատնէշներէն արձակուած թնդանօթները, բոլոր զանգակներուն սաստիկ հնչիւնը, թմբուկներուն ու փողերուն ձայնը ու ժողովրդոց ցնծութեան աղաղակները ամէն կողմէն սաստիկ արձագանք կըհանէին։ Աթատիոն՝ Վէկզպուրկի եպիսկոպոսը ու իր եկեղեցական պաշտօնեաները ճերմակ ըզգեստներ հագած՝ աս երգը երգեցին. "Advenisti desiderabilis, Նոքէ Եղէր ո՛վ այր ցանկալի"։ և վեց կանոնիկոսներ փառաւոր ամպհովանի մը բռնած՝ առաջ եկան որ քաղքին մայր եկեղեցին տանին զկայսրը. բայց նոյն վայրկենին Կարոլոսին ձին աս անսովոր երևոյթէս խըրտչելով՝ յանկարծ անանկ կատղեցաւ որ կայսրը հազիւ թէ կրցաւ սանձել զանիկայ։ Ա երջապէս Կարոլոս մտաւ մայր եկեղեցին, որ պսակներով ու ծաղիկներով զարդարուած էր, և իսկ և իսկ հազար ջահեր վառուած լուսաւորեցաւ։

Կայսրը սեղանին առջևը գնաց, և ծունկի վրայ գալով՝ ձեռուընները դէպի երկինքը վերցուց։ Երբոր կերգեին "Te Deum, Զքեզ Աստուած գովաբանեմք" երգը, Վետարանականք անձկանօք կըդիտէին որ Կարոլոս ցած ձայնով մը կըխօսէր Մայնցի արքեպիսկոպոսին հետ. ականջ կուտար նուիրակին որ կըմեկնաբանէր իրեն հետ խօսելու, և ընտանեբար աչք կընէր Վէորգ դուքսին։

* Ըստ Նրոպոցաց։

Ամէն ինչ բանները չարագուշակ նշան երևցան իրենց. բայց երբոր քահանայքն սկսան երգել "Te Ergo quæsumus, Մեծն որոյ ողջմէ ջեռ" , կարծես իսկ և իսկ ընդմիջելով իր խօսակցութիւնը՝ ոտքի վրայ ելաւ, ամարաներէն մէկը ոսկեթել բանուած բարձով մը իրեն վազեց, բայց կայսրը մէկդի ընելով զանիկայ, ձուներ դրաւ եկեղեցիին մերկ քարերուն վրայ. բոլոր ժողովուրդը անոր նայելով ձունկ չոքեց, միայն կայսրընտիրը ու Հեսեի իշխանը ոտքի վրայ մնացին: Վէորդ դուքսը զարմանալով աս համարձակութեանս վրայ՝ սպառնական աչք դարձաւ նայեցաւ իր հրեղէօրդուին, իսկ Պրանտէպուրկի իշխանը՝ որ առաջ բազմութենէն ստիպեալ ձուներ դրած էր, տեսնելով որ իր երկու ընկերները ոտքի վրայ կրկնան, իսկոյն ելաւ կանգնեցաւ:

Ընատոնը Մագդեպուրկի կարդինալ արքեպիսկոպոսը առաջ անցաւ որ օրհնութիւնը տայ. սակայն Համբէճճին դեռ աս արարողութեանս բաժանորդ չըլլալուն համար սիրտը նեղանալով՝ վազեց սեղանը ելաւ, ու տմարդութեամբ մէկդի հրելով արքեպիսկոպոսը, բարկութեամբ բսաւ անոր. "Ես պաշտօնը ինծի կ'ինայ, և ոչ քեզի": Ուստի միւսը վար իջաւ, կայսրը խոնարհեցաւ օրհնութիւն ընդունելու, և փիլիպպոս իշխանը չկրնալով զսպել իր ծիծաղը՝ քաշուեցաւ մէկ աշտանակի մը ետևը ինքզինքը պահեց: Յետ՝ զանգակները վերստին զարնել սկսան, թափօրը ճամբայ ելաւ, և իշխանները տարին զկայսրը Փալադինեան պալատը (աս անունը կուտային եպիսկոպոսին պալատին) որ անոր համար պատրաստեր էին: Ուստի ժողովուրդը ցրուեցաւ, և գիշերուան տասներորդ ժամը անցեր էր:

Հիմա հասած է ան ժամը՝ որ առնն պապութեան կուսակիցները այնպես կը յուսային թէ կարող պիտի ըլլան անանկ միջոց մը բանեցընելու՝ որով Հենապատանականները իրենց հաւատքին դէմ անհաւատարիմ ըլլան:

Կայսեր գալուստը, Հաղորդութեան Թափօրը որ կը պատրաստուէր, ուշ ատեն քաղաքը մնալը, ամէն աս բաները առաջուց հաշիւ եղեր էին. "Կիլերային դաւաճանութիւնները սկսելու վրայ էին", ըսաւ Պալատին:

Կայսեր սրահին մէջ քանի մը վայրկեան ընդհանուր խօսակցութիւն ըլլալէն ետև՝ Հռոմէական իշխաններուն հրաման եղաւ տեղերնին դառնալու. բայց Կարոլոս նշան տուած էր Սաքսոնիայի կայսրընտրին, Հեսսէի իշխանին, Պրանտէպուրկի Կէորգ դուքսին, Ընհալդի իշխանին և Լունէպէրկի դուքսին որ իր եռևէն իր ներքին դահլիճը երթան: Անոնք իր եղբայրը Ֆերտինանտոս՝ որ անոնց թարգման պիտի ըլլար, անոնց հետը ներս գնաց: Կարոլոս կը խորհէր որ Հռոմէական իշխանները որքան հեռու ձեան՝ պիտի չզիջանին. բայց մէկ առանձին ու ընտանի խօսակցութեամբ մը կրնայ անոնցմէ իր ուզածը ձեռք բերել:

"Ձեր Վեհափառութիւնը կրնդունի որ դադարէք քարոզներուն շարունակութիւնը", ըսաւ Ֆերտինանտոս: Ըս խօսքը լսածնուն պէս՝ երկու ծեր իշխանները (կայսրընտիրը ու Հեսսացի Փիլիպպոսը) դէղնեցան, այլայլեցան և պատասխան չտուին. երկար լռութիւն մը պատեց:

Ի վերջոյ Հեսսացի Փիլիպպոսը սկսաւ խօսիլ. "Կաղաչեմք Ձեր Վեհափառութեանը որ աս խնդիրը չընէք. վասն զի մեր հոգևոր հովիւները միայն Աստուծոյ սուրբ խօսքը կը քարոզեն, ինչպէս որ Հին Կտակարանի վարդապետները՝ սուրբն Օգոստինոս՝ սուրբ Հիլարիոն և ուրիշ շատերը կը քարոզէին: Ձեր Վեհափառութիւնը կրնայ գիւրաւ համոզուիլ աս բանիս: Անոնք չեմք կրնար Աստուածային Գանին կերակուրէն զուրկ պահել անձերնիս և իր Աւետարանը ուրանալ":

Ֆերտինանտոս Պաղտիարէնի թարգմանելով աս խօսքը, (քանզի աս լեզուովը կրնայ իր եղբօրը հետ) Հեսսէի իշխանին պատասխանը հասկըցուց կայսեր: Ինչ բան

մը այնքան անհաճոյ չէր Կարոլոսին , քան որչափ աս Հիլարիոնը ու Օգոստինոսը վկայութիւն բերելը . ուստի իր երեսները կարմրեցան և բարկացաւ : Ֆերտինանտոս աւելի կտրուցկական եղանակաւ մը ըսաւ . "Կորին Վ. Եհափառութիւնը չկրնար իր պահանջումը ետ առնել" : "Ձեր խղճմտանքը իրաւունք չունի մեր խղճմտանքին հրամայելու" , իսկ և իսկ պատասխանեց Հեսէի իշխանը : Ու որովհետև Ֆերտինանտոս տակաւին կը յամառէր , Վէորգ դուքսը՝ որ մինչև անատեները լուռ կրկենար , այլ ևս չկարաց համբերել , և առանց թարգմանի նայելու , իր վիզը դէպի Կարոլոսին երկնցընելով՝ սրտաշարժ եղանակաւ մը գոչեց . "Ընելի յօժար եմ Ձեր Վ. Եհափառութեանը առջևը ծունկի վրայ գալ և իմ գլուխս կտրել տալ՝ քան թէ թողուլ որ Տէրոջը խօսքը քարոզուի , քան թէ իմ Ընտուածս ուրանալ" : Իշխանը աս պարզ ու աղդու խօսքը ըրած ատենը , կրսէ ժամանակակից մը , մէկ նշանաւոր շարժում մը ըրաւ , և իր ձեռքը իր վիզին զարկաւ դահիճին կացինին նման . իշխանները վերջին աստիճան վրդովեցան , և թէ որ Հարկ ըլլար , անոնք չորսն ալ նոյն րոպէին պատրաստ էին գլխատման տեղը երթալու : Կարոլոսին սիրտը խանդաղատեցաւ աս բանիս . զարմացման ու շփոթութեան մէջ ինկած՝ իսկ և իսկ գոչեց իր գէշ Վերմաններէն լեզուովը , իշխանին խօսքը կտրելու ձևով մը . "Այրելի՛դ իմ իշխան , ո՛չ գլուխը՝ ո՛չ գլուխը" : Բայց հաղիւ թէ աս խօսքը իր բերնէն ելած էր , ինք իր խօսքը կտրեց լուռ մնաց :

Ողջոր ժողովին մէջ միայն աս խօսքերն էին որ Կարոլոս խօսեցաւ իշխաններուն առջևը : Վերմանական լեզուին տեղեկութիւն չունենալը՝ և երբեմն ալ Սպանիական պալատի սովորութիւնները պարտաւորեր էին զինքը՝ միայն իր եղբօրը կամ Փալադինեան կոմսին բերնով խօսելու : Ու որովհետև սովորութիւն ունէր օրը չորս ժամ Ընտուածային պաշտօնի նուիրելու , ժողովուր-

պը կըսէր թէ՝ "Անիկայ աւելի Աստուծոյ հետ կըխօսի, քան թէ մարդոց հետը"։ Այս բնական լռակացութիւնը նպաստաւոր չէր իր ձեւացուցած եղանակներուն։ Պէտք էր իրեն ժրութիւն եւ ճարտարախօսութիւն. բայց փոխանակ աս տաղանդներուն՝ Վերմանացիք իրենց նորահաս կայսեր անխօս դէմքին վրայ կըտեսնէին լոկ պաճուճապատանք մը՝ իր գլուխը շարժող եւ աչուըները խաղցընող։ Կարծես նրբանկ շատ կըտրտմէր աս իր պակասութիւնը վրայ. "Վերմաներէնը խօսելու համար, կըսէր, յաժարակամ կուտայի ուրիշ որ եւ իցէ լեզու մը, թէ Սպանիականը ըլլայ, թէ Վաղղիարէնը, ու ասոնցմէ զատ իմ վիճակներուս մէկին ալ։

Յերտինանտոս հասկըցաւ որ անօգուտ բան է աս քաղաքականութեան ժողովներուն խափանմանը վրայով յամառիլ ձեալը. սակայն անիկայ ուրիշ նետ մը ունէր իր կապարճին մէջ։ Հետեւեալ օրը Վրիստոսի Նարինոյ եւ Աբեան տօնախմբութիւնն էր, եւ մէկ սովորութեամբ մը՝ որ դեռ բնաւ դադրած չէր, ժողովին մէջ գտնուող բոլոր իշխաններըը ու եպսկոպոսները աս հանդիսաւոր թափօրիս ներկայ ըլլալու էին։ Զարմանալի բան, արդեօք Ներարանականք մերժելո՞ւ են աս քաղաքավարական վարմունքը ճիշդ ժողովին սկսած առեն, ուր որ իւրաքանչիւր ոք միաբանական ոգիով մը եկած էր։ Չէ՞ որ իրենք ալ գաւաններ են թէ Վրիստոսի մարմինն ու արիւնը իսկապէս նշխարին մէջն է։ Չէ՞ որ իրենք կըպարծենան թէ Օգսբուրկի դէմ են, եւ միթէ կրնա՞ն աս թափօրէս հրաժարիլ առանց հերետիկոս համարուելու։ Բրդ՝ թէ որ անոնք հաղորդ ըլլան ան հանգէսին որ "Տէրոջը մարմինը" կըշրջապատէ, թէ որ խառնուելու ըլլան ան փառաւոր զգեստներու մէջ թաղուած ու հպարտութեամբ փքացած նկնղեցականաց բազմութեանը մէջ, որոնք իրենց ձեռուըներուն շինած աստուածը կըպտըտցընեն, թէ որ ներկայ գտնուին ժողովրդոց երկրպագութեան ժա-

մանակը , անհրաժեշտ հաւատքներին վտանգի մէջ դրած չեն ըլլար : Անքենան վարպետութեամբ պատրաստուած է . անոր գործողութիւնը չէր կրնար խափանուիլ . ալ տարակոյս չէր մնացեր : Խտալացւոց խորամանկութիւնը պիտի յաղթանակէ աս Վերմանացի գնդչուկներուն պարզմտութեանը վրայ . . . . . :

Աստի Վերտինանտոս վերստին սկսաւ իր խօսքը . ու ան նոյն ընդդիմութիւնը որ իշխանները ըրեր էին իրեն , մէկ գործիք մը ընելով՝ "Արդէհտև , ըսաւ , կայսրը չկրնար ընդունիլ ձեզմէ ձեր ժողովներուն խափանմանը հաճութիւնը , գոնէ կրնդրէ որ վաղը իրեն հետ ընկերանաք , ինչպէս որ սովորութիւն է , սրբազան Հաղորդութեանը թափօրին . թէ որ իր պատուոյն համար չէ , գոնէ 'ի փառս ամենակարողին Աստուծոյ ներկայ գտնուեցէք"* :

Իշխանները ևս առաւել սրտմտեցան ու վախցան . "Կրիստոս իր խորհուրդը չսահմանեց որ մարդիկ անոր երկրպագութիւն ընեն" , ըսին : Կարոլոս կը յամառի իր պահանջումին վրայ , և Հողբարկունները իրենց ընդդիմութեանը վրայ : Աւոր վրայ կայսրը կրծանուցանէ թէ իրենց պատճառը չկրնար ընդունիլ , թէ իրենց ժամանակ կուտայ խորհելու , և թէ պարտին հետևեալ օրը կանուխ պատասխան տալու :

Աւդ՝ անոնք խիստ մեծ յուզմունքի մէջ իրարմէ զատուեցան . կայսրընտրական ժառանգ իշխանը՝ որ մեծ սրահին մէջ ուրիշ ազնուականներու հետ իր հօրը կըսպասէր , երբոր իշխանները կայսեր դահլիճէն դուրս եկան , անոնց երեսը կրնայէր որ իմանայ թէ ինչ անցք պատահած է , և անոնց դէմքին վրայ նկարուած այլայլութենէն վիճաբանութեան սաստիկ ըլլալը դատելով՝ կարծեց թէ իր հայրը խիստ մեծ վտանգներու մէջ է . վասն որոյ անոր

*Et saltem in honorem Dei illud facerent. (Corp. Ref. II p. 116.)

ձեռքէն բռնելով՝ քաշեց զանիկայ սանդուխէն վար, զարհուրելի ճիչ մը արձակելով՝ իրր թէ Կարոլոսի դահիճները անոր բոլորտիքը եկեր պատեր էին, "Կ'ուզո՞ւր, եւ կո՛ւր շուտ ըրէ", կըպօռար։

Պոյգ է որ Կարոլոս բնաւ չյուսալով սասանկ մէկ դիմադարձութեան մը՝ շփոթութեան մէջ ինկած էր. նուիրակին ալ կըջանար ևս առաւել գրգռել զանիկայ։ Ա-յլայլած՝ սրտմտութեամբ եւ տրտմութեամբ լցուած, ու սոսկալի սպառնալիք ժայթքելով՝ նորահաս կայսրը անհանդարտ կըճեմէր իր պալատին սրահներուն մէջ, եւ չկրնալով մինչեւ հետեւեալ առտու պատասխանին սպասել, գիշերով մարդ խրկեց կայսրընտրին որ իմացընէ իրեն՝ թէ վերջապէս ինչ որոշած են։ Կայսրընտիրը պատասխանեց թէ՝ "Հիմա պէտք է որ ննջենք, վաղը կիմացընենք մեր որոշումը"։ Հաստէի իշխանին անհանդարտութիւնն ալ կայսեր տագնապէն նուազ չէր. քանզի իր տեղը դարձածին պէս՝ շուտով իր ատենադպիրը խրկեր էր Նիւռնպերկի երեսփոխաններուն, եւ արձնագուցեր էր եղած գիպուածը անոնց իմացընելու համար։

Նոյն ատենը Կարոլոսի պահանջումը աստուածաբաններուն իմացուցեր էին, եւ Պալատին գրիչը ձեռքը առնելով՝ գիշերով անոնց կարծիքը 'ի գիր անցուցեր էր։ "Հաղորդութիւնը, գրուած էր հոն, սահմանուած չէ երկրպագութիւն ընդունելու համար, ինչպէս որ Հրեայք երկրպագութիւն ըրին պղնձէ պատկերին։ Անոնք հոս տեղ ճշմարտութիւնը գաւանելու եկեր եմք, եւ ոչ չար սովորութիւնները հաստատելու. վասն որոյ հեռու կեցանք անկից"։ Այս խորհուրդը քաջալերեց Լեհաստանեան իշխանները իրենց ընելու վճռոյն վրայով. եւ Յունիսի 16երորդ օրը սկսաւ։

Սաքսոնիայի կայսրընտիրը ան գիշերը անձնական տրտկարութիւն մը ունենալով՝ իր որդին փոխանորդ կարգեց իր տեղը, եւ եօթներորդ ժամուն՝ իշխանները ու խորհրդականները ձիով կայսր պալատը գացին։

Պրանտէպուրկի իշխանը սկսաւ խօսիլ. "Գուք գիտէք, ըսաւ Կարոլոսին, թէ ի՞նչպէս մեր կեանքը վտանգի մէջ գնելով՝ իմ նախնիքս ու նաև ես Ձեր օգոստափառ գերդաստանը պահպանեցինք. սակայն Աստուածային իրաց մէջ՝ նոյն ինքն Աստուծոյ հրամանը կըպարտաւորէ զիս բարձի թողլ ընել բոլոր մարդկային հրամանները: Կըսաւ թէ ողջամիտ վարդապետութեան մէջ յարատևողներուն մահ կայ, ուստի ես ալ պատրաստ եմ մեռնելու": Այդքը Աւետարանական իշխաններուն յայտարարութիւնը ներկայացուց կայսեր: "Մենք չեմք կամիր, կըսէին անոնք, մեր ներկայութեամբը հաստատութիւն տալ մարդկային և ամբարիշտ աւանդութեանց, որ ընդդէմ են Աստուծոյ Խօսքին: Այլ ընդհակառակն առանց երկմտութեան և միաձայն հաւանութեամբ կըծանուցանեմք՝ թէ պարտիմք բնաջինջ ընել զանոնք Աւկեղեցիէն, որ չըլայ թէ աս մահաւիթ թոյնս ազգութիւն մը ուներայ դեռ ողջամիտ մնացող անդամներուն": Ֆերտինանտոս ըսաւ. "Աթէ 'ի սէր Աստուծոյ չէք ուզեր Կորին Աղանդութեան ընկերանալ, գոնէ 'ի սէր կայսեր և իրրև տէրութեան պաշտօնեաներ՝ * գտնուեցէք աս հանդէսիս մէջ, վերջապէս կայսրը կըհրամայէ ձեզի": Իշխանները պատասխանեցին թէ՝ "Աստիկայ պաշտօն մատուցանելու գործ մըն է. մեր խղճմտանքը կարդիլէ մեզի աս բանը": Ընտանեն Ֆերտինանտոս ու Կարոլոս ցած ձայնով մը իրարու հետ խօսելով՝ թագաւորը դարձաւ իշխաններուն ըսաւ թէ՝ "Կորին Աղանդութիւնը կուզէ տեսնել թէ արդեօք պիտի հնազանդիք իրեն, թէ ոչ": Կոյն միջոցին կայսրը ու իր եղբայրը սենեակէն դուրս ելան գացին. բայց իշխանաւորք փոխանակ անոնց ետևէն երթալու, ինչպէս որ Կարոլոս կըյուսար, ցընծալից իրենց պալատները դարձան:

*Ut vassalli et principes imperii. (Cochlœus, p. 192.)

Թափորը ճիշդ կէս օրին սկսաւ . ամէնուն առջևէն և-կեղեցականք կերթային . ետքը կայսերական պալատի Պանիերայի , Պէշիկտաշի , Ըսքյուտարի աղնուականները . անոնց ետևէն զինուորականք . ետքը աշխարհային իշ-խանաւորք ձեռքերնին կերոններ բռնած : Վենետիկի առաջնորդը՝ որ Մայնցի կայսրընտիրն էր , Հաղորդու-թեան նշխարը կըտանէր ամպհովանիի մը ներքևը . իր աջ կողմն էր Ֆերտինանտոսը և ձախը Յովակիմ կայսր-ընտիրը . իր ետևէն կերթար կայսրը միայնակ՝ ջեր-մեռանդութեամբ՝ ձեռքը կերոն մը բռնած՝ գլուխը բաց ու քահանայի մը գլխու պէս գերծուած , թէև կէս օ-րուան արեգակին տոչորիչ շառաւիղները անոր վրայ ծա-գեր էին : Կարծես աս նեղութեանս համբերելովը՝ կը ցանկար բարձրաձայն դառնալ իր հաւատքը Հռոմէա-կան կրօնքին էութիւնը հաստատող բանին մէջ : Որչափ որ Հոգին ու կեանքը զատուեր անյայտ եղեր էին նախ-նական Եկեղեցիներէն , այնչափ ալ մարդիկ ջանացեր էին անոնց տեղը լեցընելու արտաքին արարողութիւննե-րով՝ ձևերով և հանդէսներով : Հռոմէական պաշտօ-նին բուն սկզբնապատճառը ան հաւատքի ու սիրոյ նուա-զութիւնն է , որն որ նախնի դարերու ուղղափառ քրիստո-նեայք յաճախ կողբային . և Հռոմէական Եկեղեցւոյ պատմութիւնը կըբովանդակի սրբազան Հռաքեալին աս բառս խօսքին մէջ . "Որոնք աստուածպաշտութեան կերպարանքը պիտի ունենան , ու անոր զօրութենէն ու-րացած են" * : Ասոր որովհետև անատեսը զօրութիւնը սկսեր էր վերստին կենդանանալ Եկեղեցիին մէջ , վասն որոյ կերպարանքն ալ կործանելու վրայ էր : Հազիւ թէ Հարիւր Վեկտուրկցիք կային Յունիս 16ին եղած թա-փօրին , նաև առջի տանէն հանդէսներուն պէս չէր ան . քրիստոնեայ ժողովուրդը վերստին սորվեր էին սիրել ու հաւատալ :

* Ա Տիմ . դ . 1 :

Ընդու ամենայնիւ Կարոլոս աս իր ցուցքցած ջերմեռանդութեան ներքեւը վիրաւորուած սիրտ մը թաքուցած էր . պապին նուիրակը կարող չէր իր բարկութիւնը ծածկել , և բարձրաձայն կըգոչէր , թէ "Իշխաններուն աս յամառութիւնը մեծ վնաս կըհասցընէ պապին" * : Վախիօրը կատարուելէն ետև , որ մէկ ժամ տևեց , Կարոլոս այլ ևս չկրցաւ իր սաստիկ սրտմտութիւնը զսպել , և իր պալատը դարձածին պէս շուտով իմացուց , թէ ինքը ազատագիր պիտի տայ իշխաններուն . թէ ճիշդ հետեւեալ օրը աս յամառեալ ու ապստամբ իշխանները պէտք է որ ելլեն Վորմսէն . և թէ ժողովը Լյկեղեցիին ու տէրութեան ապահովութեանը համար հարկ եղած վճիռները պիտի տայ : Նետաքրքրաց նուիրակը թելադրած էր կայսեր աս խորհուրդը՝ որուն գործադրութիւնը անհրաժեշտ պատճառ պիտի ըլլար կրօնական պատերազմի : Այլ Հռովմայ կողմի իշխաններէն ոմանք խաղաղութեան փափագելով՝ կարող եղան թէև դժուարութեամբ համոզել զկայսրը որ աս իր սպառնական հրամանը ետ դարձընէ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

ԿԵՐՈԼՈՍ տեսնելով որ այս թափօրին գործին մէջ իր ջանքը ունայն ելաւ , միտքը դրաւ որ ժողովներէն հանէ իր վրէժը . քանզի բնաւ բան մը աս քարոզներուն պէս տաղտկալի չէր իրեն : Ժողովրդոց խառն բազմութիւնը շարունակ կըլեցուէր Տրանտինկեանց ընդարձակ նկեղեցւոյն մէջ , ուր որ Օգոստինկեան աշխոյժ ու ճարտասան քարոզիչ մը Նստատ գիրքին վրայ քարոզ կուտար :

* Sarpi, Conc. Trident. I, p. 99.

Ընիկայ կընեկայացըներ անոնց առջեր Վանանու Թագաւորները ու Իսրայէլի որդիքը . կըցուցըներ Ժողովրդոց անոնց խօսքերը ու անոնց գործքերը , և ամէն մարդ կիմանար որ Վանաները կընշանակէ կայսրը ու Հովմէական իշխանները . և Աստուծոյ ժողովուրդը կընշանակէ Խարնկարգութեան կողմինները : Աստի հաւատացեալք եկեղեցիէն դուրս կելլէին հաւատքնուն մէջ կենդանացած՝ և կառապաշտից գաղջելի բաներուն յերկիր կործանիլը տեսնելու՝ բազմանգրով բորբոքած : Յունիսի 16ին Հոդաբարկուները խորհուրդ ըրին Կարոլոսի պահանջումին վրայ , և բազմութեան մեծ մասը չընդունեց ան : "Այս բանը միայն անոսի վախ մըն է , ըսին . պապականք միայն կուզեն տեսնել թէ արդեօք կրնայ ըլլալ որ պատին մէջ եղած գամը խախտի , և նապաստակը մացառներէն դուրս ելլէ" :

Ուրեմն հետագայ առտուն՝ Յունիսի 17ին , նախաճաշիկէն առաջ իշխանները պատասխան տուին կայսեր , թէ "Մեր քարոզիչները պարզապէս սուրբ Աւետարանը քարոզելէն արգիլելը ապստամբութիւն է ընդդէմ Աստուծոյ , որ կրկամի թէ իր խօսքը կապուած չմնայ : Մենք՝ ողորմելի մեղաւորներս , կարօտ ենք աս Աստուածային Հանգիստին մեր տառապանքներու սփոփութեանը համար : Եթէ մենք մեր վարդապետութիւնները հրատարակենք որ աս ժողովին մէջ ամէն մէկ վարդապետութիւն անկողմնապահութեամբ քննուի , ուստի հիմնակուրենք աս քարոզները խափանելու համար մեզի հրամայելը՝ յաւաջադոյն մեր վարդապետութիւնները դատապարտել է" :

Կարոլոս վաղվաղակի Ժողովոյ ուրիշ աշխարհական և հոգևոր իշխանները , որոնք կէս օրուան առեն վալադինեան պալատը գացին , և մինչև իրիկուն խորհուրդ ըրին . անոնց վիճաբանութիւնը չափազանց առատիկ էր : Խորհրդականներէն ոմանք ըսին թէ՝ "Այս առտու Հոդաբարկու իշխանները կայսեր բովէն դուրս ելածնուն պէս՝ հը-

բապարակաւ քարոզութիւն ընել տուին»։ Կարօղաս սահակ նեղացած աս նոր ընդդիմութեանս վրայ՝ ալ չէր կրնար համբերել, սակայն իշխաններէն ոմանք աղաչելով իրեն որ իրենց միջնորդութիւնը ընդունի, բարկութիւնը իջաւ, բայց Վրաստանականք անխախտ կեցեր էին։ Ինչ աս հերետիկոսները՝ որոնց համար երեսակայեր էին դիւրաւ հնազանդեցընելու, Վրկզպուրկ ակնկր էին որ զկայսրը խոնարհեցընեն, ուստի պէտք էր տէրութեան գլխաւորին պատիւը պահել, թէև յոյժ թանկագին ըլլար ան. «Վրկէք, ըսին պապական իշխանները, մեր քարոզիչները դադրեցընենք, անատնը Ռոդոք ընօղներն ալ պիտի չկրնան դիմանալ իրենց քարոզիչները պահելու»։

Վրան որոյ ժողովին գործակալները առաջարկեցին որ կայսրը արգիլէ բոլոր քարոզիչները թէ պապական ըլլան և թէ Լուտերական, ու ինքը քանի մը մատրանապետներ կարգէ, որոնք Վատուծոյ պարզ խօսքը քարոզեն առանց դպչելու ոչ մէկ կողմին և ոչ մէկալին։ Ռոդոքարկուներուն ըսին թէ՝ «Վնոնք անտարբեր անձինք ըլլալու են. ոչ Վրապէր, ոչ ալ իր կուսակիցները գանուելու են առնոնց մէջ»։—«Ռայց անոնք մեր վարդապետութիւնը պիտի գատապարտեն»։—«Վրչ ամենևին. քարոզիչը ուրիշ բան պիտի չընէ, բայց եթէ առանց մեկնելու կարդայ Վրետարանները, Թուղթերը և ընդհանուր խոստովանութիւն մը մեղաց»։ Վրետարանական իշխանները աս բանիս վրայ մտածելու ժամանակ խնդրեցին։

«Պէտք է որ աս առաջարկութիւնը ընդունիմք, ըսաւ Վրևլանկտոն. վասն զի եթէ մեր յամառութիւնը պատճառ ըլլայ կայսեր մեր գաւանութեանը ունկնդիր չըլլալու, ևս առաւել մեծագոյն պիտի ըլլայ չարիքը»։

«Վրնոնք Վրկզպուրկ կանչուած ենք, ըսաւ Վրկրիքօլան, մեր վարդապետութեանը համար հաշիւ տալու, և ոչ քարոզելու»։

«Ռաղաքին մէջ քիչ անկարգութիւն չկայ, ըսաւ

Պալատին . Հաղորդութեան դէմ եղող հերետիկոսները ու երազայղղ անձինք մեղի պէս քարող կուտան . պէտք է որ մենք ասոնց խառնիճաղանձէն ազատ ըլլանք" :

"Ո՞նչ կառաջարկեն պապականք , ըսին միւս աստուածարանները . Հետաքրքրները ու թուղթերը ընթեռնուլ առանց մեկնելու . միթէ ասոնք ալ յաղթութիւն մը չէ՞ . զարմանք . մենք կրբողոքեմք ընդդէմ մեկնութեան Ակեղեցւոյ . և ահա քահանաներ որ Հատուածոյ հոսքը պիտի կարգան առանց իրենց բացատրութեանցը և մեկնութեանցը , պահելով Հետաքրքրական քարոզիչներու կերպարանը առնելով" : "Մեզ զարմանալի իմաստութիւն պալատականաց" , աղաղակեց Անգլիկտոն խնդալով :

Հատուածքրաններուն ասոնք իրաւունքներուն վրայ օրինագէտներն ալ իրենց կարծիքը հաստատեցին , ըսելով թէ "Քրովհետև պէտք է որ կայսրը կայսերական քաղաքի մը օրինաւոր կառավարը համարուի , որքան ատեն որ ան քաղաքին մէջ կբմնայ , վասն որոյ Հռկզպուրկի մէջ բովանդակ հրամանատարութիւնը իրաւամբ իրեն կրվերաբերի" :

"Պա ուրեմն , ըսին Հետաքրքական իշխանները , հաւանութիւն կուտամք մեր քարոզիչները լռեցընելու , ան յոյսովը որ բան մը ըսելու չեմք մեր խղճմտանացը հակառակ : Եթէ բանը ուրիշ կերպ ըլլար , պարտ անձին պիտի համարէինք այսպիսի ծանր վնասի մը դէմ դնելու" : "Սակից զատ , ըսաւ կայսրընտիրը երբոր ոտքի վրայ ելած կերթար , յուսամք թէ որ ժամանակ ուղեմք մեր մետրանապետներուն մեկին քարոզը լսելու մեր պալատին մէջ՝ ազատ ենք ասոնք ընելու" :

Ա՛ղվաղակի վարեցին կայսեր յայտնելու , որ ասոնք նիւթիս վրայ Հողբարկուներուն հետ միաբանելէն ուրիշ բանի մը այնքան չէր ցանկար , և որ ամէն բան վաւերացուց հաստատեց :

Այս բանը շաբաթ օրը եղաւ . անմիջապէս կայսերա-

կան մունետիկ մը եղաւ , որ իրիկուան արևը մտնելու ատենը փողերու ձայնով քաղաքին փողոցներուն մէջ պըտըտելով՝ բարձրաձայն կըպոռար . "Լսեցէք , լսեցէք . ասանկ կըհրամայէ Նորին Կայսերական Վեհափառութիւնը , մեր ամենողորմ տէրը . բնաւ մէկ քարոզիչ մը պիտի չքարոզէ Էկզպուրկի մէջ՝ բայց ի Նորին Վեհափառութեան անուանած քարոզիչներէն . և թէ որ ուրիշ մը համարձակի քարոզելու , յանցաւոր համարուելով՝ վեհափառ կայսեր բարկութիւնը ու պատիժը պիտի կրէ" :

Հաղարաւոր տեսակ խորհրդածութիւններ ընել սկսան Էկզպուրկի բնակիչները իրենց տուներուն մէջ : "Ընհամբերութեամբ կուզեմք տեսնել , կըսէին , աս քարոզիչները որ կայսրը պիտի որոշէ , և որոնք պիտի քարոզեն (ո՞վ անիմանալի զարմանք) ոչ ընդդէմ աւետարանական վարդապետութեան և ոչ ընդդէմ պապական վարդապետութեան" : Ուրիշներ ալ կըսէին . "Պէտք որ մենք յուսամք տեսնել մէկ Էլիա մը՝ այսինքն՝ սլաքանդակ հըրէշ մը , առիւծի գլուխ-ունեցող , այծի մարմին և վիշապի տուտ" : Պանիացիք շատ գոհ էին աս դաշնադրութեանը համար . վասն զի անոնցմէ շատերը բնաւ քարոզ լսած չէին կեանքերնուն մէջ , քանզի Պանիայի մէջ քարոզ տալու սովորութիւն չկար . իսկ Օրինկլի կողմնականները գլխովին սրտմտեցան և զարհուրեցան :

Վերջապէս Յունիսի 19երորդ Կիրակի օրը եկաւ հասաւ , ամէն մարդ եկեղեցի կըվազէր , ու եկեղեցիներուն մէջ լցուղ բարեպաշտները՝ աչքերնին քահանայի դարձուցած և ուշադրութեամբ , կըսպասէին աս նոր ու տարօրինակ քարոզիչներուն լսածները լսելու : Ընդհանրապէս կըկարծէին թէ անոնք ըստ մասին Աւետարանական և ըստ մասին պապական ատենաբանութիւն մը պիտի ընեն , և խիստ մեծ փափագ ունէին աս զարմանալի քարոզութիւնը լսելու . սակայն "ցաւ քաշող լեռը ընդին մուկ մը ծնաւ" : Քարոզիչը նախ և առաջ կը

կարդար սովորական աղօթքը , եւ քը ան օրուան աւետարանը , և կլվերջացընէր մեղայ ընդհանուր խոստովանութիւնով մը . ժողովուրդները զարմանքով իրարու կը նայէին : "Ըդարև , կըսէին , ահա մէկ քարոզիչ մը որ ոչ պապական է և ոչ աւետարանական , հապա բոլորովին Սուրբ Գիրքէն բնաբանը կարդացող" . վերջապէս ամէնն ալ բարձրաձայն կըծիծաղէին , "և գիրքի բանական պատճառ կայ" , ըսաւ Կրէնց : Սակայն քանի մը նկեղեցիներու մէջ մատրանապետք Աւետարանը կարդալէն ետև՝ քիչ մը տղայական խօսքեր կընէին , որ ոչ քրիստոնէական էր , ոչ միթարական և ոչ ալ մէկ կերպով մը Սուրբ Գրոց վրայ հաստատուած :

Ա՛ս միայն անունով կոչուած քարոզներէն ետքը՝ պատարագի կըսկսէին . շատ հանդիսաւոր էր կաթուղիկէ նկեղեցւոյն մէջ եղած պատարագը . կայսրը հոն չէր , որովհետև սովորութիւն ունէր մինչև իններորդ կամ տասներորդ ժամը ննջել . վերջը մէկ պատարագ մըն ալ անոր համար կըլլար . բայց Վերսինանտոս և իշխաններէն շատը հոն ներկայ էին : Արքեհոնը կընչէր , գաւիրները կերգէին , ամէն բան՝ ի գործ կըգրուէր , և բազմաթիւ ու խառնիճաղանճ ամբոխ մը բոլոր գաւներէն ներս դիմելով՝ տաճարին մէջ լցուեր էին . մարդ կրնար ըսել թէ՝ աշխարհիս ամէն ազգերը խօսք ըրած էին Աւկըզպուրկի մայր նկեղեցւոյն մէջ հաւաքելու : Ո՛ւս կը տեսնուէին Վալղիացիք , հոն Պանիացիք . մէկ տեղ մը խաչելիները , ուրիշ տեղ մը Աթոռպացիք . մէկ կողմ մը Խռալացիք , ուրիշ կողմ մը Ֆաճիկները և մինչև անգամ անոնք որ Աթրաթիոգ կըկոչուէին , կըսէ Կրէնց : Ա՛ս բազմութիւնը պապութեան խառնուրդին գէշ ներկայութիւնը չէր :

Միայն մէկ քահանայ մը՝ ջերմեռանդ պապական մը ըլլալով , համարձակեր էր պատարագի ջատագովութիւն մը ընել Սուրբ Խաչի նկեղեցւոյն մէջ : Կարծես իր հը-

ցամաքը հաստատ պահելու համար բանտը գնել տուաւ զանիկայ , ուրկից Թող տուին որ փախչի երթայ : Իսկ Ալկզպուրկի Ընտանեական հովիւները՝ գրեթէ ամէն ալ քաղաքին մեկնեցան որ երթան ուրիշ տեղ քարոզեն Աւետարանը : Հողաբարկու իշխանները շատ կը փափագէին որ իրենց Անկեղեցիներուն մէջ ճան այսպիսի երևելի քարոզիչները : Աստի աս բանիս վրայ սրտաբեկութեան և երկիւղի մէջ ճարին անձինք , և մինչև անգամ ամենէն զօրաւորները տրտմեցան խռովեցան : Կայսրընտիրը անմխիթար էր կայսրը իրեն ատանկ ղրկողութիւն մը ընելուն համար , և խօրին հառաչանօք կըսէր . "Ան Տէր Աստուծոյն հրաման եղաւ որ լուռ կենայ Ալկզպուրկի ժողովին մէջ" : Այնուհետև Լուտեր չունեցաւ ան բարի կարծիքը որ յառաջագոյն ունէր Կարոլոսի վրայ , և խիստ աղետալի ապագայ մը կըգուշակէր : "Տեսէք , կըսէր , թէ աս բանիս վախճանը ինչ պիտի ըլլայ . կայսրը հըրամայեց կայսրընտրին որ քարոզի ժողովները հերքէ . ետքը պիտի հրամայէ նաև որ վարդապետութիւնը հերքէ , ժողովը պիտի բորբոքի , և ուրիշ բան մը պիտի չմնայ մեզի , բայց եթէ Տէրոջը բազուկին ապաստանիլ" : Ապա իր սրտմտութեանը չափազանցութենէն ըսաւ . "Պապականք գևերուն անձնատուր ըլլալով՝ կատաղի գարձեր են . և չեն կրնար ապրիլ , մինչև որ արիւն չխմեն : Ընդնք կուզեն արդար երևնալ յամառկոտ ցուցընելով զմեզ : Ալկզպուրկի մէջ ձեր գործը մարդոց հետ մաքառիլ չէ , հապա բուն դժոխքի դռներուն հետ" : Անլանկատն ևս իր բոլոր յոյսը ունայնացած համարելով՝ կըսէր . "Այսրէն զատ՝ ամէնն ալ կատեն զմեզ չարաչար ատելութեամբ : Ա տանգը մեծ է , խիստ մեծ . . . . : Աղօթք ըրէք Քրիստոսի որ ազատէ զմեզ" : Լուտեր թէև խօրին արբուանութեան մէջ թաղուած՝ ամենևին սրտաբեկ չըլլալով , իր կլուխը վեր առաւ և ջանաց իր եղբայրներուն քաջալերութիւնը վերստին զօրացընելու : Ընդհակառակ գրեց իր եղ-

բայրներուն թէ "Հաստատ եղէք, և մի՛ երկբայիք որ դուք Հիմուս Քրիստոսի դաւանողները ու մեծ Նահատակին գեսպաններն էք":

Հիրաւի անունք կարօտ էին ասպիսի խրատներուն. վասն զի իրենց հակառակորդները ասանկ առաջին յաջողութենէս հպարտացած՝ բնաւ բան մը զանց չէին ըներ բնաջինջ ընելու համար զԿողբարկուները, և քայլ մը ևս յառաջանալով՝ առաջարկեցին բռնադատել զանոնք որ Հռովմէական արարողութեանց ներկայ գտնուին*: Պապին նուիրակը ըսաւ Կարոլոսին, թէ "Նաքսոնիայի կայսրընտիրը տէրութեան մեծ մարաջախտը ըլլալով՝ իր պաշտօնին պատճառովը պարտաւոր է ձեր առջևէն սուսերը բռնել ժողովին բոլոր արարողութիւններուն ատենը: Ուրեմն հրամայէ իրեն որ ասպիսի պարտականութիւնը կատարէ, 'ի պատիւ Հոգւոյն Սրբոյ եղած պատարագին ատենը, որ ժողովին բացուած օրը կըկատարուի": Կայսրը շուտով ասպէս հրամանը ըրաւ. և կայսրընտիրը շփոթելով ասպէս իրեն եղած հրամանին վրայ՝ ժողվեց իր աստուածաբանները: "Ես հրամանս մերժելը, ըսաւ, իմ արժանապատուութիւնս կորսնցընել է, և հնազանդիլը՝ իմ հաւատքս ոտնակոխ ընել ու Լեւտարանին փառքը անարգել է":

Սակայն Լուտերական աստուածաբանք իրենց իշխանին դժուարութիւնները լուծեցին. "Ասուք՝ ըսին, տէրութեան մէկ արարողութեանը հրաւիրուած էք իբրև մեծ մարաջախտ՝ և ոչ իբրև Քրիստոնեայ. Աստուծոյ խօսքն ալ Նէեմանի պատմութեանը մէջ հրաման կուտայ ձեզի ասպէս հրաւէրը ընդունելու" †: Սակայն Օքսինկլի բարեկաճները այնպէս չէին կարծեր. անոնց եղանակը քան զվ Իդդեմպէրկցւոց եղանակէն աւելի վճռական և

* Sarpi. Hist. Counc. Trident. I, p. 99.

† Բ Թագ. Ե. 18: Exemplo Naamanis· (Seck. II, p. 167. Sarpi. p. 99.)

հաստատուն էր : "Առաքիրոսները , ըսին , յանձնառու եղան սպանուելու , քան թէ կատր մը խունկ ծխելու կուռքերուն առջեւը" : Աւետարանականներէն ոմանք ևս՝ լսելով որ "Վէնի Ֆրէէ Սփրէ , Veni Spritus" օրհնաբանութեան երգը պիտի երգեն , գլուխնին շարժելով կըսէին , "Անճապէս կըվախնամք որ Հոգիին կառքը՝ որ Աստուծոյ խօսքն է , պապականներէն անարգուած մկրտի ձգուած ըլլալով , Հոգին Սուրբ բնաւ Աւկզպուրկ պիտի չհաստնի" : Ա՛հ ասս երկիւղներուն՝ ո՛չ ալ ընդդիմութիւններուն մտիկ ընող եղաւ :

Յունիսի 20ին՝ երկուշաբթի օրը՝ կայսրը ու իր եղբայրը՝ տէրութեան կայսրընտիրներուն ու իշխաններուն հետ մկտեղ Անյր եկեղեցին երթալով՝ աջակողմեան դասին մէջ իրենց համար պատրաստուած տեղը բազմեցան . ձախակողմեան դասը նստան նուիրակը , արքեպիսկոպոսները և եպիսկոպոսները . մէջ տեղը դեսպանները : Դասին ետեւը՝ դասին վրայ նայող վերնատան մը մէջ կարգաւ նստան Հեսսէի իշխանը և ուրիշ Աւետարանականները . քանզի ասոնք աւելի կուզէին սեղանէն հեռու մնալ : Կայսրընտիրը սուսերը ձեռքը բռնած՝ սեղանին մօտը ոտքի վրայ կըկանգնէր , քահանան սկիհը բարձրացուցած ատենը : Անմիջապէս ետքը՝ լուսարարք դասերուն դռները գոցելով , Ա Լինչէնի Պոմպինելլօ՝ Աալէրմոյի արքեպիսկոպոսը քարոզի կայնեցաւ : Անիկայ առաջ քարոզը սկսաւ Տաճիկներէն ու անոնց ըրած կոտորածէն , և ապա տարօրինակ շրջանով մը յանկարծ սկսաւ բարձրացընել Տաճիկները քան զԱնգլմանացիները : "Տաճիկները , ըսաւ , միայն մէկ իշխան մը ունին , որուն կըհնազանդին . իսկ Վանգլմանացիք շատ իշխաններ ունին , որոնց և ո՛չ մէկու մը կըհնազանդին : Տաճիկները միայն մէկ օրէնք մը՝ մէկ սովորութիւն մը՝ մէկ կրօնք մը ունին , բայց Վանգլմանացւոց մէջ կան այնպիսի անձինք որ միշտ կը բազձան նոր օրէնք՝ նոր սովորութիւն՝ նոր կրօնք ունե-

նալ : Ըս անձինքը Վրիտտոսի անկար պատմուճանը կը պատառեն , դիւական աղեղնութեամբ բնաջինջ կընեն միաձայն հաւանութեամբ հաստատուած սրբազան վարդապետութիւնները , և փոխանակ անոնց՝ խեղկատակութիւն և անառակութիւններ կըհաստատեն : Ո՛վ անյաղթելի Կայսր , ո՛վ հզօր Յաղթող , ըսաւ դէպի Կարոլոսին ու անոր եղբօրը դառնալով , ձեր թուրերը սրեցէք , գործածեցէք զանոնք հաւատոյ աս ամբարիշտ խըռովարարներուն դէմ , և այսպէս վերադարձուցէք զանոնք Եկեղեցւոյ փարախին մէջ" * : Վերմանեան երբէք պիտի չհաղաղի մինչև որ սուրը արմատաքի չհլլէ աս հերետիկոսութիւնը † : Ո՛վ սուրբ Պետրոս և սուրբ Պօղոս՝ ձեզ յօդնութիւն կըկոչեմ , քեզ՝ սո՛ւրբդ Պետրոս՝ որ գաս քու բանալիներովդ աս իշխաններուն քարացեալ սրտերը բանաս . և քեզ՝ սո՛ւրբդ Պօղոս , որ , եթէ անոնք աւելի ապստամբին , գաս քու թուրովդ կարես՝ ջարդես և ջախջախես աս այլանդակ խստութիւնը" :

Ա՛յրջապէս ժողովուրդը արձակեցաւ եկեղեցիէն , սակայն բաց 'ի նուիրակէն բնաւ մէկը գոհ չէր իր տուած քարոզէն . Անոնցի արքեպիսկոպոսը անգամ բարկացաւ անոր դէմ , և բարձր ձայնով կըսէր . "Ո՞նչ ըսել կուզէր անիկայ՝ երբոր սուրբ Պօղոս կըկանչէր իր թուրովը ջարդելու Վերմանացիները" : Ժողովուրդին մէջ քանի մը անշնան խօսքերէն զատ բան մը չլսուեցաւ . Ընտարանականք կը խօսէին հարցուփորձ կընէին իրենց բարեկամներուն որ գաղին մէջ էին : Անոնց ըսաւ թէ՝ "Ըս քահանաները որքան աւելի գրգռեն ժողովրդոց միտքերը , և որքան աւելի ստիպեն իրենց իշխանները արիւնըռուշտ պատերազմեն-

*Exacuant gladios quos in perversos illos perturbatores. (Corp. Ref. II, p. 120.)

† Nisi eradicata funditus per gladium hæresi illa. (Corp. Ref. II, p. 120.)

րու , մենք այնքան սաստիկ արդիլելու եմք մերինները բռնութեան ձեռնամուխ ըլլալէն" * : Այս ատանկ կրնաբերը խաղաղութեան Աստուածին մեկ պաշտօնեան՝ Հռովմէական քահանային քարոզութենէն ետև :

Այս պատարագը կատարուելէն ետև՝ կայսրը կառքը մտաւ , և քաղաքին մեծ ժողովատեղին հասնելով՝ ուր որ ժողովականք պիտի հաւաքէին , ոսկեթելեայ կերպասով ծածկուած գահի մը վրայ բազմեցաւ . իր դիմացը բազմոցի մը վրայ նստաւ իր եղբայրը . ապա անոնց վարտիքը կարգաւ շարուեցան կայսրընտիրները , քառասուներկու թագաւորող իշխաններ , քաղաքաց փոխանորդները , եպիսկոպոսները և դեսպանները :

Փալադիենեան կոմսը կարդաց կայսերական առաջարկութիւնը , որն որ երկու նիւթ կըպարունակէր , այսինքն՝ Տաճկաց դէմ պատերազմը և կրօնական վիճաբանութիւնը : "Հասարակաց բարօրութեանը համար իմ մանաւոր հոգերս և շահախնդրութիւններս զոհ ընելով կըսէր կայսրը , թողուցի իմ ժառանգական թագաւորութիւններս որ Իտալիա անցնիմ՝ ու անկից ալ Վերմանիա , թէև մեծամեծ վտանգներ կրելով : Տրտմալից սրտով լսեցի հոս տեղ երևան ելած հերձուածները՝ որոնք ոչ միայն կայսերական Վեհափառութեանը , այլ որ մեծն է , ամենակարող Աստուծոյ պատուիրանքներուն դէմ ըլլալով՝ պիտի պատճառեն աւարառութիւն՝ հրդեհ՝ պատերազմ և մահ" : Յամր մէկին կայսրը բոլոր իշխաններուն հետ մէկտեղ իր պալատը վերադարձաւ :

Ան նոյն օրը՝ կայսրընտիրը ժողովեց բոլոր իր կրօնակիցները՝ որոնք կայսեր խօսքերէն մեծապէս խռովեր ու շըփոթեր էին , և յորդորեց զանոնք որ և իցէ սպառնալիքներէ չվախնալով՝ ետ չդառնալ այնպիսի փաստէ մը , որ նոյն ինքն Աստուծոյ փաստն էր : Ինքն ալ խորին

* Corp. Ref. II, p. 120.

զգացին Սուրբ Կրոց աս խօսքերը . "Խօսեցէք , ու խօսքերնիդ պիտի չկատարուի , զի Աստուած ընդ մեզ է"* :

Կայսրընտրին կրելու բանը շատ ծանր էր . անիկայ ոչ միայն իշխաններուն առջևէն քալելու էր , այլ նաև Աե-լանկտոնի տկարացուցիչ ազդեցութեանցը դէմ ինքզինքը պաշտպանելու էր : Երեքշաբթի առաւօտուն կանուխ Յովհաննէս զգալով որ հարկաւոր է իրեն ան աներևոյթ զօրութիւնը , որ ըստ գեղեցիկ նկարագրութեան Սուրբ Կրոց , ձիով երկրի բարձրերը պտըտցընել կուտայ զմեզ . և տեսնելով որ ըստ սովորութեան իր սպասաւորները՝ խորհրդականները ու իր որդին իր բոլորտիքը հաւաքուած են , սիրով խնդրեց որ իր քովէն դուրս ելլեն : Կի-տէր որ միայն խոնարհութեամբ ծունր դնելով Աստուծոյ առջևը՝ կարող պիտի ըլլայ արիութեամբ կանգնիլ կա-րոլոսի առջևը : Ուստի առանձին իր սենեակին մէջ՝ Սաղմոսը բացաւ կարդաց , ետքը ծունկի վրայ գալով՝ խիստ ջերմեռանդութեամբ՝ աղօթեց առ Աստուած . յե-տոյ բազձալով հաստատել ինքզինքը ան հաւատարմու-թեանը մէջ՝ որն որ ճիշդ նոյն ատենը ուխտեր էր Տէ-րոջը , իր գրասեղանին առջին գնաց , և հոն 'ի գիր անցուց իր խորհուրդները : Տօլցիկ և Աելանկտոն վեր-ջերը աս գրութիւնները տեսան , և զանոնք կարդալով սքանչացան :

Ահա այսպէս Յովհաննէս երկնային խորհուրդներով վերստին զօրացած՝ ձեռքը առաւ կայսեր առաջարկու-թիւնը , և անոր վրայ խորհրդածութիւն ըրաւ . ապա կանչելով իր որդին՝ Պրուք ատենադպիրը և քիչ մը ետքն ալ Աելանկտոնը , ամէնն ալ միաբանութեամբ որոշեցին թէ ժողովին խորհուրդները պէտք է սկսիլ կրօնական գործերէն . իր ընկերներն ալ երբոր խորհեցան , աս նոյն բանին հաւանութիւն տուին :

* Եսայ . Ը . 10 :

Պապին նուիրակը մէկ խորհուրդ մը ձեւացուցեր էր, որ գլխովին հակառակ էր ասոր. կուզէր խափանել կրօնական խնդիրը, ու աս մտօք խնդրեց իշխաններէն որ առանձին քննիչներ կարգելով՝ քննեն զանիկայ: Նոտարակոյս Ասետարանական քրիստոնեայք հաստատ գիտէին որ եթէ ճշմարտութիւնը քարոզուի ազգային մեծ ժողովին մէջ՝ անիկայ մեծ յաղթութիւն պիտի ստանայ. սակայն ասոնք որքան աւելի կրցանկային հրապարակաւ դաւանութեան, այնքան չափազանց կրվախնային անկից պապին կողմնականները, որոնք կուզէին լռութեամբ յաղթել իրենց հակառակորդներուն, առանց դաւանութեան, առանց վիճաբանութեան, ինչպէս որ քաղաք մը կառնուի սովով՝ առանց պատերազմի և առանց յարձակման: Իրենց նորահնար խորհուրդը ան էր որ Ասարեկարգութիւնը կապեն, ու այնպէս զանիկայ տկարացընեն ու նաև մահացընեն: Հաւական չէր քարոզիչները լռեցընելը, պէտք էր նաև իշխանները լռեցընել: Նոնք կուզէին Ասարեկարգութիւնը բանտի մը մէջ դնել, ու հոն թողուլ որ մեռնի, խորհելով որ ասանկով աւելի ապահովութեամբ ազատ պիտի ըլլան անոր ձեռքէն, քան թէ հրապարակաւ դատապարտելէն:

Ան գաղափարը բարւոք պատրաստուած էր. հիմա կը ճնար անոր գործադրութիւնը. և աս բանիս համար հարկաւոր էր համոզել Ասետարանականները որ աս եղանակը իրենց համար ամենէն լաւագոյնն է: Աստի աս դաւաճանութեանս գործադրութեանը համար ընտրուած անձը Ապանիացի ազնուական մըն էր Ալփոնսոս Վալտէզ կոչուած, մէկ արժանայարգ անձ մը, որ Կարոլոսի առենապետին էր, և որ եղբերը հակամիտութիւն մը ունեցաւ Ասարեկարգութեան: Քաղաքական կառավարութիւնը յաճախ բարի մարդիկ կըգործածէ մեծնզեան գործերու համար. որոշուած էր որ Վալտէզ խօսակցի ամենէն երկչոտ Ասետարանական անձին հետը՝ այսինքն Անլանկտոնի հետ:

Յունիսի 16ին կամ 17ին՝ Կարոլոսի Ընկղմուկ հասնելէն անմիջապէս ետքը, Ալտէզ խնդրեց Ներանկտոնէն որ երթայ իր հետը տեսնուի։ "Պատիժցիք, ըսաւ ան, կրկարծեն թէ Ծուտերականք ամբարիշտ վարդապետութիւններ կըսորվեցընեն Մորը Աղրոդութեան՝ Յիսուս Քրիստոսի և Ընտուծոյ օրհնեալ Մօրը վրայով։ Ան որոյ անունք աւելի բարեգործութիւն մը ըրած կըհամարին Ծուտերական մը խղդելը՝ քան թէ Տաճիկ մը սպաննելը"։

"Վիտեմ ատ բանը, ըսաւ Ներանկտոն, և գեռ կարող չեղայ քու հայրենակիցներուդ մոռցընել տալու ատ սխալ կարծիքը"։

Ալտէզ. Կաղաչեմ՝ ըսէ ինծի, Ծուտերականք ի՞նչ կըպահանջեն։

Ներանկտոն. Ծուտերական խնդիրը բաղմակնճիռն և անյայտ գործ մը չէ, ինչպէս որ Տորին Անհաւատութիւնը կրկարծէ։ Մենք չենք անարգեր Հռովմէական Եկեղեցին՝ ինտոր որ հասարակօրէն մարդիկ կրկարծեն, և բոլոր վէճը ատ իրիք նիւթերուն վրայով է, այսինքն՝ Հաղորդութեան ատեն հացէն ու բաժակէն ժողովրդոց տրուիլը, Հոգևոր Հովիւներու ամուսնութիւնը, և Թիւ պատարագներուն խափանումը. Թէ որ կարող ըլլայինք ատ յօդուածներուն վրայով միաբանիլ, անատնը դիւրին պիտի ըլլար ուրիշ բաներուն վրայով ալ Համաձայնելու։

Ալտէզ. Ո՞ատ աղէկ, ես ատ բանը կըծանուցանեմ կայսեր։

Կարոլոս Հինգերորդ խիստ մեծ ուրախութիւն ունեցաւ ատ լուրը առնելուն. "Լաւ" ըսաւ Ալտէզին, և ատ բաները պատմէ Նուիրակին, և ինդրէ Փիլիպպոս վարդապետէն որ մէկ Համառատ բացատրութիւն մը գրէ իրենց Հաւատացած և իրենց Ներքած բաներուն վրայով"։

Ալտէզ շուտով Վամբէձին վազեց, ու ատ բաները անոր պատմեց։ "Պատմածներդ բաւական Համձիլ

ևն ինձի , բաւ Աամբէճճին . Հաղորդութեանը երկու տեսակէն տրուելուն և քահանայից ամուսնութեանը համար չափաւորելու միջոցներ կրնան ըլլալ . սակայն չեմք կրնար հաճութիւն տալ թիւ պատարագներու խափանմանը'' : Աանդի աս բանը անշուշտ Ակնեցիին խիստ շահարեր նկամտաններէն մէկը խափանել էր :

Յունիսի 18ին՝ շաբաթ օրը Ա ալտէզ կրկին տեսնուեցաւ Անլանկտոնին հետ . ''Կայսրը կրնդրէ ձեզմէ , բաւ , մէկ չափաւոր և համառօտ բացատրութիւն մը , և համոզուած է որ աւելի շահաւոր պիտի ըլլայ աս գործս կարգին դնել համառօտ և առանձին կերպով մը , բողոքովին խորշելով հրապարակական ժողովներէն և երկարաբան վիճաբանութիւններէն , որոնք ուրիշ բան չեն ըներ , հապա միայն բարկութիւն և երկպառակութիւն կը ծագեցընեն'' : ''Հապա աղէկ , պատասխանեց Անլանկտոն , պիտի խորհիմ աս բանիս վրայ'' :

Անլանկտոն դրեթէ յաղթուած էր . իր երկչոտ բնութեանը աւելի յարմար կուգար դաղտնի խորհրդակցութիւնը . քանի՞ որ ինքը յաճախ ըսեր էր թէ՝ Ամէն բանէն աւելի խաղաղութիւն պէտք է : Ահա այսպէս ամէն բան կոյս կուտար նուիրակին , թէ հրապարակաւ վիճաբանութիւն պիտի չըլլայ , և թէ բաւական պիտի ըլլայ դահլիճներ խրկել ընդդէմ Նարնկարգութեան , և բանտի մէջ խղդել տալ զանիկայ :

Նարնբաղդաբար Պուք ատենագիրը և Փրիդերիկոս կայսրընտիրը յարմար չդատեցան ընդունիլ ան առաջարկութիւնները՝ որ Կարոլոս բարեմիտ Ա ալտէզի ձեռքը բերած էր : Ակնեցւոյ աս աշխարհական անդամներուն խորհուրդը փրկեց զանիկայ ան սխալ քայլափոխէն , որ իր վարդապետները ընելու վրայ էին , և Նտալացւոց դաւակցութիւնները ընդդէմ Ակնտարանականաց՝ փուճը ելան : Անլանկտոն միայն հրաման ունէր դաւանութիւնը յոյց տալու Ապանիացիին , որ տեսնէ զանիկայ , և ան դաւա-

նուիրեալներ մէջ՝ ի գործ դրուած չափաւոր եղանակին հակառակ՝ Ալտէզ գոչեց. "Այս խօսքերը խիստ դառնագոյն են, և ձեր հակառակորդները երբէք պիտի չընդունին"։ Այսպէս վերջացաւ նուիրակին ձեռնարկած հրնարքը։

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ

Կերուլոս տեսնելով որ պարտաւորած է հրապարակաւ ժողովի ընթանալու, Յունիսի 22ին՝ չորեքշաբթի օրը հրաման ըրաւ որ կայսրընտիրը ու իր ընկերները յառաջակայ ուրբաթին պատրաստ ունենան իրենց դաւանութիւնը։ Հռովմէականք ալ հրաւիրուեցան հաւատոյ դաւանութիւն մը ներկայացընելու. բայց անոնք չհաճեցան աս բանիս՝ ըսելով թէ Աւրմի հրովարտակը իրենց բաւական է։

Կայսեր հրամանը շփոթեց Աղոզքաբկուները. քանզի Ալտէզի ու Մելանկտոնի խօսակցութիւնը արգելք եղեր էր Մելանկտոնին՝ դաւանութիւնը կատարելագործելու։ Դաւանութեան մեքուր օրինակը դեռ գրուած չէր, և անոր վերջաբանութիւնը ու նաև յառաջաբանութիւնը որոշապէս լրացած չէին։ Ասոր որոյ Լեւտարանականք աղաչեցին Այնցի արքեպիսկոպոսին որ իրենց համար օր մըն ալ յապաղելու հրաման ընդունի, բայց աղաչանքնին ընդունելի չեղաւ. ուստի անդադար աշխատեցան մինչև անգամ գիշերն ալ դաւանութիւնը սրբագրելու և օրինակելու։

Հինգշաբթի՝ 23 Յունիսի, բոլոր Լեւտարանական իշխանները՝ քաղաքաց փոխանորդները՝ խորհրդականք և աստուածաբանները կանուխ Աքսանիայի կայսրընտրին պալատը ժողովեցան։ Հոն տեղ դաւանութիւնը կարդա-

ցին Վերմանները էն լեզուով , և ամէնն ալ կատարելապէս հաւնեցան , բայց ի Հասէի իշխանէն և Աթրասպուրգցիներէն , որոնք փոփոխութիւն մը կըներդրէին Հաղորդութեան յօդուածին մէջ : Իշխանները մերժեցին անոնց խնդիրը :

Երբոր Սաքսոնիայի կայսրընտիրը պատրաստուեր էր ստորագրելու , Մելանկտոն արդիլեց զանիկայ , քանզի կը վախնար որ չըլլայ թէ աւելի քաղաքական գործի մը պէս երևնայ աս կրօնական գործը : Իր կարծիքը ան էր թէ աս գործիս մէջ Աղեղեցին երևնալու է և ոչ տէրութիւնը : "Աս բաները առաջարկելը աստուածաբաններուն և հոգևոր պաշտօնեաներուն գործն է , ըսաւ . երկրաւոր իշխանները ուրիշ պարագաներուն համար պահենք" : Կայսրընտիրը պատասխանեց թէ' "Բաւ լեցի որ ձիս դուրս ձգէք . անշուշտ իրաւացի եղաք բանը պիտի ընեմ առանց Հոգ տանելու իմ թագիս համար : Կըցանկամ զՏէրը խոստովանիլ . իմ կայսրընտրական խոյրս և իմ մուշտակս այնքան թանկագին չեն ինձի , որքան Յիսուս Քրիստոսի խաչը . աս իմ մեծութեանս նշանները երկրիս վրայ պիտի թողում , բայց իմ Տէրոջս խաչը ինձի հետ երկինքը պիտի երթայ" :

Ընդհակառակն էր այսպիսի քրիստոնէական խօսքերու դէմ կենալ . Մելանկտոն թող տուաւ որ ստորագրէ :

Ընդ՝ կայսրընտիրը մօտեցաւ , ստորագրեց և գրիչը Հասէի իշխանին ձեռքը տուաւ , ան ալ նախ քիչ մը ընդդիմութիւն ցըցուց . սակայն այժմ թշնամին նկեր դուռը հասեր էր , անմիաբանութեան առնն էր հիմա : Վերջապէս փիլիպպոս ստորագրեց , բայց Հաղորդութեան վարդապետութիւնը իրեն ընդունելի չըլլալը յայտնելով :

Վէոլֆ իշխանը և Լունէպէրկի դուքսը ցնծութեամբ իրենց անուններն ստորագրելէն ետև՝ Անհալտի իշխանը գրիչը ձեռքը առաւ , և ըսաւ . "Քանի մը անգամ աս-

պարէզին մէջ երեցայ ուրիշներուն կամքը կատարելու համար . արդ՝ եթէ իմ Տէրոջս Յիսուս Քրիստոսի փառքը կրպահանջէ ինծմէ այս բանը , պատրաստ եմ իմ ստացուածքս ու կեանքս ձգելու , ու յաւիտենականութեան մէջ գէպի մշտնջենաւոր թագին դիմելու" : Ապա ծաղկահատակ իշխանը ստորագրելէն ետև՝ դարձաւ աստուածբաններուն , և ըսաւ . "Առաւել կրկամիմ իմ հպատակներս և իմ վիճակներս թողուլ , առաւել կրկամիմ գաւազան՝ ի ձեռին իմ հայրենի գաւառներէս ելլել պանդխտանալ , առաւել կրկամիմ իմ օրուան հացս ճարել օտարականաց մուճակները մաքրելով՝ քան թէ այս գաւանութեանս մէջ պարունակուած վարդապետութենէն զատ՝ ուրիշ մէկ վարդապետութիւն մը ընդունիլ" : Ապա աշխարհականաց իշխանը ստորագրելէն ետև՝ դարձաւ աստուածբաններուն , և ըսաւ . "Առաւել կրկամիմ իմ հպատակներս և իմ վիճակներս թողուլ , առաւել կրկամիմ գաւազան՝ ի ձեռին իմ հայրենի գաւառներէս ելլել պանդխտանալ , առաւել կրկամիմ իմ օրուան հացս ճարել օտարականաց մուճակները մաքրելով՝ քան թէ այս գաւանութեանս մէջ պարունակուած վարդապետութենէն զատ՝ ուրիշ մէկ վարդապետութիւն մը ընդունիլ" : Ապա ազգաց փոխանորդներէն միայն՝ Նիւռնպէրկի և Աւսթրիոյ երեսփոխանները ստորագրեցին իրենց անունները . և ամէն ալ վճռեցին խնդրել կայսրէն որ գաւանութիւնը հրապարակաւ կարդացուի :

Իշխաններուն արիւնքը և քաջութիւնը ամէն մարդ կըզարմացնէր : Հռոմի հարստահարեր ճնշեր էր Նկեղեցիին անդամները , և զանոնք դերիներու խումբ մը գարձուցած՝ անձայն ու հնազանդ իր ետևէն կըքաշէր . իսկ Յարեկարգութիւնը զանոնք այս վիճակէն ազատելով՝ իրենց իրաւունքները ձեռքերնին տալով՝ պարտաւորութիւննին ալ վրանին դրաւ : Քահանան այլ ևս կտրող չէր կրօնքի մենաւաճառութիւնը իր ձեռքը ունենալ . իւրաքանչիւր ընտանիքի մեծը վերստին իր տանը քահանան կըլլար . և Տուժող Նկեղեցիին բոլոր անդամները այնուհետև զԲրիստոս խոստովանողներուն կարգը կըկոչուէին : Հռոմէական աղանդին մէջ աշխարհականք ոչինչ համարուած են կամ գրեթէ ոչինչ են , սակայն անունք Յիսուս Քրիստոսի Նկեղեցւոյն հարկաւոր մասն են : Ուր որ քահանայական ոգին հաստատուի , հոն տեղ Նկեղեցին կըմեռնի . իսկ ուր որ աշխարհական ան-

ձինք՝ աս Ալեքսանդրիայի մէջ եղող իշխաններուն պէս՝ իմանան թէ իրենց պատասխանատուութիւնը և թէ անմիջապէս Քրիստոսէ կախում ունենալնին, հոն տեղ նկելոցին կենդանի կըմնայ։

Ալեքսանդրական աստուածաբանք մեծապէս զբաղեցան և սքանչացան իշխաններուն ջերմեռանդութեանը վերայ։ Իրենց ըսաւ թէ՝ "Երբ որ կըմտածեմ անոնց հաստատութիւնը Ալեքսանդրի դաւանութեանը մէջ, երեսներս կըկարմրին։ Մո՞թ որ մենք՝ անոնց քովը մուրացկաններս, այնքան վախ կըկրեմք զՔրիստոս դաւանելու"։ Իրենցի միտքը քանի մը քաղաքներու կընայէր, մանաւանդ Ֆալէսի, որուն հովիւն էր ինքը. բայց անտարակոյս աստուածաբաններուն ալ։

Եւ յիրաւի աս աստուածաբանները՝ թէև հաստատուն ջերմեռանդ էին, բայց երբեմն իրենց արիութիւնը կը կորնցընէին։ Ընելանկտոն շարունակ տագնապի մէջ էր, ամէն օր անդին կըվազէր, ամէն տեղ կըմտնէր, (կըսէ Ռոդլէոս՝ Փիլիպպեան ըսուած իր գործին մէջ.) և ոչ միայն մանաւանդ անձանց տուները և պանդոկները կերթար, այլ նաև կարդինալաց և իշխանաց պալատներուն մէջ կը տողտոկէր, և մինչև անգամ կայսեր պալատը. և թէ սեղանի վրայ՝ թէ խօսակցութեան մէջ ամէն կերպով կըջանար համոզել զմարդիկ, թէ երկու կողմերուն մէջ խաղաղութիւնը և միութիւնը վերստին հաստատելէն դիւրագոյն բան մը չկայ։

Ամէն օր մը անիկայ Ալեքսանդրիայի արքեպիսկոպոսին քովը էր, որն որ մէկ երկար խօսակցութեամբ մը ընդարձակ նկարագրութիւն մը ըրաւ ան խուովութիւններուն և նեղութիւններուն, որ՝ ինչպէս ինքը կըսէր, Կարեկարգութիւնը պատճառած էր, և ըրացուց իր խօսքը մէկ վերջաբանութիւն մը ընելով՝ որն որ "արիւնով կնքուած" էր, կըսէ Ընելանկտոն։ Փիլիպպոս իր սրտին տագնապին մէջ համարձակեր էր բերնէն՝ "խղճմտանք" բառը փախցընե-

լու : "Աղաչեմ ձեզ" , պոռաց բարկութեամբ արքեպիսկոպոսը . "Աղաչեմ ձեզ , ի՞նչ ըսել կուզես . յայտնի կըսեմ քեզի որ կայսրը բնաւ թոյլ պիտի չտայ որ այսպէս խռովութիւն բերուի տէրութեան վրայ" : "Ան ոչ ես Անդրանկտոնի տեղն ըլլայի , ըսաւ Նուտեր , վաղվաղակի պիտի պատասխանէի արքեպիսկոպոսին . Ձեր կայսրն ալ , մեր կայսրը կըսեմ , բնաւ թոյլ պիտի չտայ այդպիսի հայհոյութեան մը" : "Ըմբռնա , գոչեց Անդրանկտոն , կարծես թէ անոնք կատարեալ ապահով են թէ Նատուած չկայ" :

Ուրիշ օր մը Անդրանկտոն Ադամբէճճիին քովն էր , և երդում ըրաւ անոր որ իր ցուցըցած չափաւոր գաղափարներուն վրայ հաստատ կենալու է . և ուրիշ անգամ մըն ալ ինչպէս որ կերևայ , նոյն ինքն կայսեր քովն էր ան : Ծունկըկանք շփոթած և զարհուրած՝ կըսէին . "Նահ , Անդրանկտոն Նետարանին մէկ մասը տկարացընելէն առաջ՝ միւս մասն ալ պոհ կընէ" :

Հռոմէական իշխանները Փիլիպպոսի տկարութեանը վրայ իրենց խորամանկութիւններն ալ կաւելցընէին , որպէս զի իշխաններուն արիական ընթացքը խափանեն : Յունիսի 24ին՝ ուրբաթ օրը դաւանութիւնը կարդացուելուն սահմանեալ օրն էր . սակայն զանիկայ խափանելու համար հարկ եղած միջոցները՝ ի գործ դրուեցան : Ամբողջը սկսաւ կէս օրը իրենք ժամ անցնելէն ետքը . երբոր պապին նուիրակին գալը իմացուցին , Կարոլոս դիմաւորելց զանիկայ մինչև մեծ սանդուխին գլուխը երթալով . և Ադամբէճճին կայսեր դիմացը եղած աթոռին վրայ՝ Ֆերտինանտոս թագաւորին տեղը նստելով՝ սկսաւ առաննախանութիւն մը ընել կիկերոնեան ոճով : "Արդեօք՝ ըսաւ , սրբոյն Պետրոսի նաւակը այնքան սաստիկ չշարժեցաւ աղանդներու ալիքներէն՝ հովերէն և մրրիկներէն : Երբեմն Քրիստոս տրտմագին սրտով աս բաները իմացաւ , և կըցանկայ աղաղակել գՆիկողէմոսին աս զարհուրելի անդունդներէն : Յիսուս Քրիստոսի սիրոյն համար , և քու

հայրենեացդ ու բուն քու անձիդ ապահովութեանը ու անդորրութեանը համար՝ որ հզօր իշխան , զգոյշ կեցիր աս մոլորութիւններէն , փրկէ Վերմանիան և ազատ բըրիստոնեայ ժողովուրդը . . ." :

Այնպէի կարգինալ Ընկերոը մեղմ պատասխան մը տալէն ետև՝ նուիրակը մեկնեցաւ ժողովին սրահէն , և Ընտարանական իշխանները ելան կանգնեցան որ խօսին . բայց յառաջագոյն զանունք խափանելու համար պէտք եղածը հոգացուեր էր . ուստի հրաման եղաւ որ նախ Ընտրիոյ՝ Վարինթիոյ և Վարինհօլայի փոխանորդները խօսին * :

Ընչպէս շատ ատեն անցաւ , բայց սակայն Ընտարանական իշխանաւորք վերատին ոտքի վրայ ելան , և Պրուք ատենադպիրը ըսաւ . "Ընչպէս համարուած է թէ մենք Աուրը Վրոց վրայ չհաստատուած նոր վարդապետութիւններ , հերետիկոսութիւններ և հերձուածներ կըտարածենք ժողովրդոց մէջ : Ուստի խորհելով որ ասանկ ամբաստանութիւնները վտանգի մէջ կրձգեն ոչ միայն մեր բարի համբաւը՝ այլ նաև հոգիներուն փրկութիւնը † , կըխնդրենք որ Աւրին Ա Ն հափտութիւնը բարեհաճի մեր դաւանած վարդապետութիւնը մտիկ ընելու" :

Այսպէս՝ անտարակոյս նուիրակին կարգադրութեամբը , պատասխան տուաւ , թէ ատենը շատ ուշ է , թէ աս կարգալը անօգուտ պիտի ըլլայ , և թէ իշխանները բաւական համարելու են իրենց դաւանութիւնը ի գիր անցուցած իրեն յանձնելու : Ընդ այսպէս ան վարպետութեամբ պատրաստուած ակռանը՝ զարմանալի եղանակաւ ի դերծ դրուեցաւ : Դաւանութիւնը անգամ մը կայսեր

*Oratio valde lugubris et miserabilis contra Turcas. (Corp. Ref. II, p. 154 .)

†Verum etiam ad animæ dispendium aut salutem æternam (Seck. II, p. 189.)

ձեռքը անցնելով՝ մեկին պիտի նետուէր . և Կարեկարգութիւնը պիտի ստիպուէր խափանուելու , մինչև անգամ պապականք զանիկայ լսելու ջլիջանելով , առանց պաշտպանութեան , և անարգանօք ոտնակոխ եղած :

Կրօնէպանդ իշխանները՝ խռոված և պղպղած , դէմ կելան առ բանիս : "Ան պատիւը անարգուած է , ըսին , և մեր հոգիները վտանգի մէջ են . հրապարակաւ կամ բառաւանն զմեզ , պարտիմք հրապարակաւ պատասխան տալու" : Կարոլոս սասանեցաւ , ինչ ըսելը չգիտցաւ : Վերթինանտոս դէպի անոր ծռելով՝ ականջէն վար փըսփսաց , և կայսրը կրկին չընդունեց անոնց ըսածը :

Ասոր վրայ կայսրընտիրը և իշխանները ևս առաւել երկնչելով՝ երթորդ անգամ պատաշարժ եղանակաւ և թախանձելով՝ ըսին . "Ո աեր Աստուծոյ Թոյլ տուէք որ կարգանք մեր դաւանութիւնը , անոր մէջ բնաւ մեկու մը նախատինք չկայ" : Այսպէս ահա մեկ կողմը կրկնապին քանի մը հաւատարիմ անձինք որ բարձրաձայն կաղաչէին իրենց հաւատքը գաւանելու . և միւս կողմը Արևմտեան մեծաղօր կայսրը՝ որ իր բոլորտիքը ունենալով բազմաթիւ կարդինալներ՝ եպիսկոպոսներ և իշխաններ , կըջանար ճշմարտութեան քարոզութիւնը խափանել : Աշխանաւոր աստիճ և կարողական բանակռուութիւն մըն էր աս , ուրովհետև ամենաստբր նիւթերու վրայով վիճաբանութիւն կըլլար :

Հուսկ ուրեմն կայսրը հաւանութիւն ցըցուց , և իշխաններուն պատասխան տուեցաւ , թէ "Ներին Ա՛ն հափառութիւնը ձեր ուզածը կըշնորհէ , սակայն հիմա ուշ ըլլալուն համար՝ կրնդդիւ որ իրեն տաք գաւանութեան օրինակը . և վաղը ժամը երկուքին ժողովը պատրաստ պիտի ըլլայ գաւանութեան կարդացուիլը լսելու Վալադոլիտեան պալատին մէջ" :

Իշխանները մեծապէս զարմացան աս խօսքին՝ որն որ թէպետ կրհաւատար թէ ամէն բան կըշնորհէ իրենց , բայց

իրօք բան մը չէր շնորհեր : Նախ և առաջ կայսրը պիտի մոխիկ ընէր անոնց դատաւորիները՝ չէ թէ քաղաքին մեծ սրահին մէջ հրապարակաւ ժողովրդոց առջեւը , հապա առանձին իր պալատին մէջ . երկրորդ՝ եթէ դատաւորիները անոնց ձեռքը անցնէր , հրապարակաւ կարդացուելուն բնաւ յոյս չկար . վասն որոյ անոնք խօսքերնուն վրայ հաստատ մնալով՝ ըսին . "Մեզ արտօնօք գրուած է աս գործը , (որ աս բանս ճշմարիտ էր ,) կաղաչեմք աս դիշեր մեր քովը թողուցէք զանիկայ , որ աչքէ անցընենք" : Կայսրը պարտաւորեցաւ հատանուիլն տալու , և Նեստորականք ցնծալից սրտիւ իրենց տեղը դարձան . իսկ Նուիրակը և իր բարեկամները իմանալով որ դատանուիլները անհրաժեշտ կարդացուելու է , մեծ տրտմութիւն ունեցան , և իրենց տրտմութիւնը աւելի կըշատնար , քանի որ հետեւեալ օրը կըմօտենար :

Ի վերայ այսր ամենայնի Նեստորական ճշմարտութիւնը խոստովանելու համար պատրաստուողներուն մէջ մէկ անձ մը կար , որուն սիրտը տրտմութեամբ լցուած էր . ասիկայ Անաստասն էր , որ երկու կրակին մէջ տեղը ձեացած՝ կըտեսնէր որ Նարեկարգեալները և մինչեւ անգամ իր բարեկամները իր տկարութիւնը կըմեղադրեն , և նոյն ատենը հակառակորդներն ալ կարհամարհեն զինքը իբրեւ կեղծաւոր : Կամերարիոս անոր բարեկամը՝ որ նոյն ատենները Նկղպուրկ եկեր էր , շատ անգամ կըպատնէր զանիկայ մտածութեանց մէջ ընկղմած՝ խորին հառաչելով և դառնարցունք լալով : Նրէնց կաբեկից ըլլալով՝ ապերջանիկ փիլիպպոսին տես կերթար , անոր քովը կրնստէր ու անոր հետը արցունք կըթափէր . և Յուլեան չկանալով ուրիշ կերպով մը մխիթարել զանիկայ , կըյորդորեր որ Աստմոսը ձեռքը առնէ , ու իր բոլոր սրտովը աս Նստուած ազազակէ , առաւել Նստութեի խօսքերը գործածելով՝ քան թէ իրենը :

Մէկ օր մը լուր մը եկաւ՝ որ ընդհանուր խռովակու-

թեան առարկայ մը եղաւ Լուկպարկի մէջ, և որ պատճին կուսակիցներուն մէջ վախ ձգելով՝ քիչ մը առեն տիրութիւն տուաւ Անգանկտոնին. կըսէին թէ՝ "Հռոմէական մէջ մեկ ջորի մը կուսնկի ատքեր ունենալ առանակ մը ծներ է": Անգանկտոն խորին խորհրդածութեամբ մը ըսաւ. "Այս նորանշան հրէշը կը նանշանակէ թէ Հռոմ իր վախճանին մօտ է", գուցէ անոր համար որ կուսնկը ճամբորդութիւն ընող թռչուն մըն է, և որ պապին ջորին կուսնկի ոտքով առանակ ծնանելով՝ մեկնելու նշաններ կուտար: Անգանկտոն անմիջապէս գրեց Լուտերի առ բանին վրայով. և ան ալ պատասխանեց թէ՝ "Ցափազանց ուրախ եմ որ Աստուած այսպիսի զարմանալի նշան մը տուած է պապին՝ իր կործանումները մտածելուն": Բարեկարգութեան գարուն առ տղայական բաները յիշելը անօգուտ չէ. քանզի այսպէս լաւագոյն տեղեակ կըլլանք թէ Աստուծոյ ան մարդիկը ինչ բարձրագոյն վիճակ ունէին հաւատոյ նկատմամբ: Հռոմէականաց առ անտեղի պատմութիւնները շատ երկար միխիթարութիւն չտուին Անգանկտոնին. Ցունիսի քսաներհինգերորդ օրուան նախընթաց իրիկունը կըսեւակայէր թէ իր աջին առջևը կըկարդացուի ան գաւանութիւնը՝ որ ինքը գրեր էր, որ գրեթէ աշխարհի առջևը հրատարակուելու էր, և որուն մէջ կրնար ըլլալ որ մեկ բառ մը առնէ կամ պակաս ըլլալով՝ վճռէ իշխանաց հաւանութիւնը կամ առնելութիւնը, Բարեկարգութեան և տէրութեան ապահովութիւնը կամ կործանումը: Աստի այլ ևս չկրցաւ համբերել, ու արտմանից աղաչակ մը արձակեց: "Հոս տեղ իմ բոլոր ժամանակս լացով ու սուգով կանցնի", գրեց Լիթիաս Տիւթիկին, որ Լուտերի գրագիրն էր Վորմսի մէջ. և հետևեալ օրը նոյն ինքն Լուտերին գրեց. "Իմ բնակարանս հանապազ արտասուաց մէջ է. իմ կրած անձկութիւններս անհնարագրելի են. ով հայր իմ, . . ես չեմ ուզեր իմ ցաւերուս չափազանցու-

թիւնը խօսքով ցուցընել ձեզի . սակայն առանց ձեր միխիթարական խօսքերուն անհնարին է որ ես աս տեղ բիչ մը խաղաղութիւն ունենամ" :

Ընդարձ Անգլիկացիի ակարութիւնը և ապդնապիեռուն դէմ բնաւ բան մը այնքան զօրաւոր չէր , որչափ Լուտերի հաւատքը՝ հանդարտութիւնը և քաջասրտութիւնը : Ան օգուտը ունէր Լուտեր որ նոյն ժամանակին Ընկզպուրկի վիճին մէջ տեղը չէր , և կարող էր իր բերդէն հանդարտութեամբ կոխել Ընտուծոյ խռովութիւնը ժայռին վրայ : Ինքն ալ կըզգար աս խաղաղութեան մոյնակեցութեան յարգը՝ ինչպէս որ կանուանէր : Ա իթիոս Տիեմրիք կըսէր . "Ընեմ կրնար յագիլ աս մարդուն հաւատքին՝ քաջութիւնը և հաստատութիւնը վրայ հիանալէն , որ այնքան զարմանալի է ասանկ վտանգաւոր ատեն մը" :

Լուտեր շարունակ Ընտուծոյ խօսքը կարդալէն զատ՝ բնաւ օր մը չէր անցըներ որ գոնէ իրիք ժամ աղօթքի չպարապէր , և աս ժամերը ուժման պարապելու խիստ յարմար ժամերէն ընտրած էր : Ամէկ օր մը Տիեմրիք Խարնկարդոդին սենեակին մօտենալով՝ անոր ձայնը լսեց , և գոնէն քանի մը քայլ հեռու անշարժ կեցաւ իր շունչը բռնելով : Լուտեր աղօթք կընէր . և "իր աղօթքը , կըսէ գրադիրը , երկիւղածութեամբ և յուսով լեցուն էր , ճիշդ ինչպէս որ մէկ մարդ մը իր բարեկամին կամ իր հօրը հետը կրխօսի" : Խարնկարդոդը միանակ իր սենեակին մէջ կըսէր իր աղօթքին մէջ . "Գիտեմ որ դուն մեր Հայրը և մեր Ընտուածն ես , և որ դուն պիտի ցրուես քու զաւկրներդ հալածողները . վասն զի դուն ինքնդ մեզի հետ վտանգի մէջ ես . բոլոր աս գործը քուկդ է , և միայն քու շարժմամբդ մենք ձեռնամուխ եղած ենք աս բանին , ուրեմն պաշտպանէ զմեզ ով Հայր" : Գրագիրը անշարժ կեցած ամբողջին երկար սրահին մէջ Լուտերի յստակ և սուր ձայնին՝ իր ականջին հնչեցու-

ցած մէկ խօսքն անգամ չկորսընցուց : Նարեկարդողը թա-
խանձանօք կըխօսէր Աստուծոյ հետ , և այնպէս եռանդով իր խոստմունքները կատարելու կաղաչէր , որ Տի-
էթրիքի սիրտը ճմլեցաւ իր ներսիդին , և իր տեղը գա-
նալուն՝ գոչեց . "Ա՜հ , միթէ կրնայ ըլլալ որ աս ա-
զօթքները զօրութիւն և ազդեցութիւն չունենան ան գառն վիճաբանութեանը վրայ՝ որն որ հիմա Եկղեցւոյն մէջ կըկատարուի" :

Լուտեր Աստուածաշունչին մէջ յաճախ կըկարդար քանի մը մանաւոր համարները՝ զորոնք կընշանակեմք վարը * . բայց ալ աւելին կընէր . իր ձեռօքը Սուրբ Գիր-
քէն շատ համարներ կըգրէր ամրոցին դռներուն՝ պա-
տուհաններուն և պատերուն վրայ : Մէկ տեղ մը ժըղ-
րորդ Սաղմոսին աս խօսքերը գրած էին . "Պէտք չէ-
նի այլ պէրճ տալ , ո՜ Տէրոջը գործերը պարզեմ" : Ուրիշ տեղ մը Յակաց ժը գլուխէն աս խօսքը . "Ձա-
րթուղթներուն ճամբան կըմտնէ պանդուխ" : Լը իր անկողինին վրայ Սաղմոսին չորրորդ գլուխէն աս խօսքերը . "Խա-
ղաղութեամբ պիտի պառկիմ ու հանգամ . վասն զի դուն քո՛յ ո՜վ Տէր , ապահովութեամբ պէս կըբնակեցնես . . ." : Գուցէ երբէք մէկ մարդ մը այնպէս Տէրոջը խոստմունք-
ները իր բոլորտիքը չունեցաւ , անոր խօսքերուն մէջնո-
ղորտին տակը չբնակեցաւ և անոր շունչովը չապրեցաւ , ինտոր որ Լուտեր Գրոպուրկի մէջ :

Լուտեր լսելով որ Ալեքսանդրոն գեռ մահտանջութեան և տագնապի մէջ է , նամակ մը գրեց անոր . և պա-
հուելու արժանի են Լուտերի գրած խօսքերը :

* ը Տիմ . գ . 12 : Փիլիպ . բ . 12 , 13 : Յովհ . Ժ . 17 , 18 : Մատթ . ժգ . 18 : Սաղմ . խգ . 1 , 2 : ա Յովհ . գ . 4 : Սաղմ . ծե . 23 : իե . 14 : Յովհ . ժգ . 33 : Լուկ . ժե . 5 : Սաղմ . լբ . 2 : Հռոմ . 18 , 19 : գա . 14 , 15 : Մատթ . գ . 31 : ա Պետ ե . 6 , 7 : Մատթ . Ժ . 28 : Հռոմ . է , ը : Երբ . ե . ժա : ա Յոագ . գ . 18 : լա . 4—8 : բ . 30 : ը Տիմ . բ . 17 , 18 , 19 : ա . 12 : Եփես . գ . 20 , 21 :

"Ընորհք և խաղաղութիւն 'ի Քրիստոս , 'ի Քրիստոս կըսեմ և ոչ 'ի յաշխարհ . Ամէն :

"Ընհնարին առելութեամբ առելի են ինձի ան չափազանց հոգերդ՝ որոնք կըմաշեն զքեզ . . . : Մեռ որ փաստը ճշմարիտ չէ , թող տանք . իսկ թէ որ ճշմարիտ է , ինչո՞ւ ստախոս համարինք իր խոստումներուն մէջ ան Ընձը՝ որ կըհրամայէ մեզի աներկիւղ ընդվզիլ . . . : Արդ թէ Սատանան մեզ սպաննելէն առելի բան մը կրնայ ընել . . . : Քրիստոս բնաւ երբէք պիտի չդադարի արդարութեան և ճշմարտութեան գործէն : Ան կենդանի է . ան կըթագաւորէ . ուրեմն ինչ երկիւղ ունենալու ենք : Ստուած կարող է իր փաստը վերցընելու թէ որ ոտնակոխ ըլլայ . կարող է յաւաջ մղելու զանիկայ թէ որ անշարժ մնայ . և եթէ մենք արժանի չենք աս գործիս , ուրիշներուն ձեռքը պիտի կատարէ :

"Ընկալայ քու *ծատագովութիւնդ* , և չեմ հասկընար ինչ ըսել կուզես երբոր կըհարցընես ինձի պապականաց պահանջումներուն հաւանութիւն տալու վրայով . արդէն շատ հաւանութիւն տուած ենք անոնց : Վիշեր ցորեկ աս գործիս վրայ կըմտածեմ , կրկին և կրկին կը դարձընեմ զանիկայ , բոլոր Սուրբ Գիրքը կըթղթատեմ կըկարդամ , ու մեր վարդապետութեան ճշմարտութիւն ըլլալուն ապահովութիւնը շարունակ ևս աւելի կը հաստատուի իմ մտքիս մէջ : Ստուծոյ օգնութեամբը թոյլ պիտի չտամ որ մէկ գիր մը անգամ վերցուի բոլոր մեր ըսածներէն :

"Մեռ որ Քրիստոս մեր հետը չէ , ո՞ւր տեղ է ան բովանդակ տիեզերքին մէջ : Եթէ մենք չենք Եկեղեցին , ո՞ւր է ուրեմն Եկեղեցին . . . : Պաւարիայի դուքսերն են Եկեղեցին . Ինքտինանտոսն է . պապը , Տաճիկը , ոմլ է : Մեռ որ մենք Ստուծոյ խօսքը չունինք , ոմլ ունի ան :

* Ընկալ կուզէ սրբագրուած գաւանութիւնը :

"Արդյոք պէտք է որ հաւատք ունենանք, որ ջրոյ մէջ հաւատոյ փաստը առանց հաւատքի գտնուի:

"Ահա որ մենք իջնանք, Քրիստոս մեզի հետ կիջնայ, այսինքն՝ աշխարհի Տէրը: Ելլի կուգամ Քրիստոսի հետը իջնալ՝ քան թէ կայսեր հետը կանգնած ձնալ":

Ահա ասանկ գրեց Լուտեր, զինքը արիացընող հաւատքը կենդանի ջրոյ հեղեղներու պէս իրմէն կը հոսէր: Անհրաժեշտ էր ան, մի և նոյն օրը գրեց Անգլիոյ թագաւորին՝ Ադալբերոնին՝ Բրէնցին՝ Ակրիքօլային և Յովհաննէս Քըրիզոստոմին, ու կենսալից նամակներ էին անոնք: Անոնց ինքը չէր որ կաղօթէր, կրնօսէր և կը հաւատար, այլ նոյն ատենը Աւետարանական քրիստոնեայք մեկզմեկ կը յորդորէին աղօթք ընելու: Ահա այսպէս էր ան զինարանը՝ որուն մէջ շինուեցան ան զէնքերը, որով Քրիստոս խոստովանողները ներկայացան Աւկղսպուրկի ժողովին առջեւը:

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե

Վ ԵՐՋԱՊԷՍ Յունիսի 25ներորդ օրը եկաւ հասաւ, ասիկայ սահմանուած էր Խարնկարգութեան ամենամեծ օրն ըլլալու, ու նաև ամենափառաւոր օր մը Քրիստոնէութեան և մարդկային պատմութեանը մէջ:

Որովհետև երկու հարիւր հոգիէն աւելի չէր կրնար առնել փալատինեան պալատի մատուռը՝ ուր որ կայսրը ունկնդիր ըլլալու էր դաւանութեան, վասն որոյ կէս օրը գնա իրեք ժամ չանցած՝ ժողովրդոց խուռն բազմութիւն մը գացին դիրուեցան պալատին բոլորտիքը ու գաւիթին մէջ, յուսալով որ աս միջոցովս կարող ըլլան գոնե քիչ մը բան լսելու. շատերն ալ կերպով մը մատուռէն ներս մտան, բայց ետքը ամէնն ալ դուրս եղան բաց 'ի իշխանաց խորհրդականներէն:

Կարոլոս իր գահին վրայ բազմեցաւ , անոր աջ կողմը և ձախ կողմը շարուեցան կայսրընտիրները կամ իրենց եպեսփոխանները . անոնց քովն ալ տէրութեան ուրիշ իշխանները կամ փոխանորդները : Նուիրակը չկամեցաւ ան հանդիսաւոր ժողովին մէջ երևնալու , վախնալով որ գուցէ իր ներկայութեամբը հաստատութիւն տուած ըլլայ գաւանութեան ընթերցմանը * :

Ընատանը ոտքի վրայ ելան Աքսանիայի Յովհաննէս կայսրընտիրը՝ իր որդւոյն Յովհաննէս Փրիդերիկոսին հետը . Նասսէի իշխանը՝ Փիլիպպոս , Պրանտէպուրկի Ցէորգ դուքսը , Ընհալդի իշխանը՝ Ա՛լֆկանք , Պրունսվիք Լունէպէրկի դուքսը Էրնէսթ ու իր եղբայրը Ֆրանչիսկոս . ամենէն վերջը Նիւռնպէրկի և Ատրիլինկէնի փոխանորդները , որոնց ամէնն ալ քաջասիրտ կերպարանք ու ցնծալից դէմք ունէին : Նախնի քրիստոնեայք , Տիրտուղիանոս և Յուստինոս Արտիրոս հաղիւ ուրնին կարող կըլլային իրենց ջատագովութիւնները գրութեամբ հասցընելու ան կայսրերուն՝ որոնց կրնկէին զանոնք : Ետյց հիմա վերստին կենդանացած Էրիսաութեան ջատագովութիւնը լսելու համար՝ ահա ան հզօր կայսրը՝ որուն գաւազանը Ներակլեան սիւներէն† շատ անդին տարածուելով՝ մինչև աշխարհիս ծայրը կրհասնի , ահա իր եղբայրը Ասովմայեցւոց թագաւորը , կայսրընտիրներ՝ իշխաններ՝ եպիսկոպոսներ՝ եպեսփոխաններ՝ դեսպաններ , որոնք ամէնն ալ կըցանկան բնաջինջ ընել Ընտարանը , բայց ամէնն ալ աներևոյթ զօրութիւնով մը բռնադատեալ են անոր ունկնդիր ըլլալու , ու ան նոյն ունկնդրութեամբը յարգ և պատիւ տալու գաւանութեանը :

* Sarpi, Hist. Conc. Trent. I, p. 101.

† Ներկնակը ըսել կուզէ Ա՛իպրալտարի նեղուցն անցնելով՝ մինչև Ընտրիքա : Ներկայութեան մէջ կըպատմուի թէ Ներքիւլես աշխարհի ծայրը կարծելով Ա՛իպրալտարի նեղուցը , հոն անդ երկու սիւն կանգնեց ան մակագրութեամբը . "Ընակից անդին անցնիլ չըլլար" : Ցետոյ . թարգ :

Հողմվըդականաց մեքին մէջ ահագին խորհուրդ մը կրծագէր. ասիկայ Ա. օրմի ժողովին յիշատակութիւնն էր։ Ինը տարի առաջ մէկ աղքատ միսեան մը՝ աս սոյն փառատին համար միանակ կայներ էր Տէրութեան առջևը, Ա. օրմ քաղաքի ժողովին մեծ սրահին մէջը։ Հայց հիմա անոր տեղը ահա կայսրընտիրներուն նախագահութիւնը, ահա իշխաններ և քաղաքներու փոխանորդներ կայնած են. ի՞նչ զարմանալի յաղթութիւն կը հրատարակէ աս պարզ գործս։ Ընտարակոյս Կարոլոս Հինգերորդն ալ յիշից աս բանը։

Կայսրը՝ երբոր Հողմարկուները ոտքի վրայ կեցած տեսաւ, նշան ըրաւ որ նստին. և անոնք Սաքսոնիայի կայսրընտրին երկու ատենադպիրները Պրուք և Պայէր առաջ գացին մինչև մատուռին մէջ տեղը, և կայսեր գահին դէմ կայնեցան. ասոնց առաջինը իր ձեռքը բռնած էր Հատանութեան Նախնիներէն օրինակը, ու երկրորդին ձեռքն էր Վերմանիներէն օրինակը։ Կայսրը ուզեց որ Նախնիներէն օրինակը կարդան. բայց Սաքսոնիայի կայսրընտիրը ըսաւ իրեն, թէ "Ինչ Վերմանացի եմք, ու Վերմանիոյ երկրին մէջ, յուսամ թէ Ձեր Մեհատութիւնը թոյլ պիտի տայ մեզի Վերմանիերէն լեզուով խօսելու"։ Նթէ դատանութիւնը Նախնիներէն կարդացուէր, ընդհանուր ազդութիւն պիտի չըլլար ժողովականաց վրայ. վասն զի իշխաններէն շատը չէին հասկընար աս լեզուն։ Ինչ ալ մէկ ուրիշ հնարք մըն էր Ընտարանին բնրանը գոցելու. բայց կայսրը հաճեցաւ կայսրընտրի ըսածին։

Ուստի Պայէր ատենադպիրը սկսաւ կարդալ Ընտրանական Հատանութիւնը, ծանր ծանր՝ սրտանդն՝ որոշակի՝ և այնպիսի յստակ՝ քաջայնչիւն և բարձրաբարբառ ձայնով մը՝ որ մատուռին կամարակապ առաստաղէն արձագանք կը հանէր, և մինչև դուրսի կողմը կը հասնէր կրտարածէր ճշմարտութեան մատուցուած աս մեծ վկայութիւնը։

"Ա՛վ վհատիա՛ մեծաղօր ու անյաղթելի Կայսր և բարեգութ Տէր, ըսաւ Պայէր. մենք որ ձեր առջևը եկած ենք, կը ծանուցանենք թէ պատրաստ ենք բարեկամօրէն խօսակցիլ ձեզի հետ, ուր՝ ճշմարիտ և նոյն հաւատքին վերաբեր հաստատութեանը համար պէտք եղած ամենայարմար միջոցներուն վրայով. որովհետև մենք մի և նոյն Քրիստոսի համար կը պատերազմիմք*: Յակ եթէ կրօնական երկպառակութիւնները բարեկամօրէն կարգի չմտնեն, անտանելը կընկերկայնամք Ձեր Սրբհամառութեանը մեր փափաքը բացատրելու մեկ ընդհանուր՝ աշխատ և քրիստոնէական ժողովի մը մէջ":

Յաւաջաբանութիւնը լմընցընելէն ետքը՝ Պայէր դաւանեցաւ Սուրբ Երրորդութիւնը ըստ Նիկիական ժողովոյն†. Տկղբնական և ժառանգական մեղքը՝ "որ յաւիտենական մահ կը պատճառէ ան ամենուն որ վերստին ծնած չեն‡. և Որդիին մարդեղութիւնը, այսինքն՝ ճշմարիտ Աստուած և ճշմարիտ մարդ ըլլալը"§:

"Խարձեալ՝ շարունակեց ան, մենք կը տարվինցընենք թէ չենք կրնար արդարանալ Աստուծոյ առջևը մեր անձին գործութեամբը՝ մեր արդիւնքներովը և մեր գործքերովը. բայց թէ կարդարանանք Քրիստոսի ձեռօքը ընդհպով, հաւատքի միջոցովը‖, երբոր կը հաւատանք թէ մեղքերնիս ներուած են Քրիստոսի արդեամբը, որ իր մահուամբը հատուցում ըրաւ մեր մեղքերուն համար. աս հաւատքը Աստուծոյ մեղաւորին անպակ արդարութիւնն է:

"Այլ միանգամայն կը տարվինցընենք՝ թէ պէտք է որ աս

*Ad unam veram concordem religionem, sicut omnes sub uno Christo sumus et militamus. (Confessio, Præfatio. Urkunden. I, p. 474.)

†Et tamen tres sunt personæ ejusdem essentiæ. (Ibid. p. 682.)

‡Vitium originis, afferens æternam mortem his qui non renascuntur. (Ibid. p. 483.)

§Unus Christus, vere Deus, et vere homo. (Ibid.)

‖Ibid. p. 484.

հաւատքը բարի պտուղներ ունենայ , և թէ պարտաւոր եմք Աստուծմէ հրամայուած բոլոր բարեգործութիւնները կատարել՝ Աստուծոյ սիրոյն համար , և ոչ թէ անոնց միջոցովը Աստուծոյ շնորհքը ստանալու համար" :

Ապա Ազետարանականք դաւանեցան իրենց հաւատքը քրիստոնէական Եկեղեցիին վրայով , "որ ամէն ճշմարիտ հաւատացելոց և ամէն սուրբերուն ժողովն է* ըսին , այսու ամենայնիւ անոնց մէջ կան աս կեանքիս մէջ շատ տուտ քրիստոնեաներ՝ կեղծաւորներ և մինչև անգամ չայտնի մեղաւորներ" . և աս խօսքն ալ աւելցուցին , "թէ Եկեղեցւոյ ճշմարիտ միութեանը համար բաւական է որ անոնք միաբան ըլլան Աւետարանի վարդապետութեանը և սրբազան խորհրդոց մատակարարութեանը վրայով՝ առանց ամէն տեղ մէկ ըլլալու մարդոց հաստատած ծէսերը և արարողութիւնները" † : Ապա անոնք հրատարակեցին մկրտութեան հարկաւոր ըլլալը , և խոստովանեցան "թէ՝ Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը ճշմարտապէս ներկայ են Տէրունական Ընթրիքին մէջ , և կըմատուցուին հաղորդ եղողներուն" ‡ :

Յետոյ աւետնադպիրը հետզհետէ դաւանեցաւ Աւետարանական քրիստոնէից հաւատքը խոստովանութեան՝ ապաշխարութեան՝ խորհուրդներուն բնութեանը՝ Եկեղեցւոյ կառավարութեան՝ Եկեղեցականաց կարգաւորութեան՝ քաղաքական կառավարութեան և վերջին դատաստանին վրայով : "Ահա Աղատակամութեանը վրայ , ըսաւ ան , կըխոստովանիմք՝ թէ մարդուս կամքը մէկ կերպով մը ազատութիւն ունի քաղաքական արդարութիւնը կա-

* Congregatio sanctorum et vere credentium· (Confessio, Præfatio. Urkunden. I, p. 487.)

† Ad veram unitatem Ecclesiæ, satis est consentire de doctrina Evangelii et administratione sacramentorum, nec necesse est, &c. (Ibid. p. 486.)

‡ Quod corpus et sanguis Christi, vere adsint, &c. (F. Urkund. I, p. 488.)

տարելու , և բանականութեան վերահասու եղած բանը սիրելու . թէ մարդս կարող է բնութեան սահմանին մէջ եղած բարին ընել , այսինքն՝ կրնայ արտ վարել , ուտել , խմել , բարեկամ ունենալ , հանդերձ հագնիլ , տուն շինել , ամուսնանալ՝ , կենդանիները սնուցանել , մէկ վիճակի մը մէջ ապրիլ . անիկայ կրնայ նաև իր բնական զօրութեամբը չարութիւն ընել , կուռքի առջև ծունր դնել և մարդ սպաննել : Այդ սակայն կը հաստատեմք թէ առանց Հոգւոյն Սրբոյ՝ մարդս կարող չէ ան բանը ընել որ Աստուծոյ առջևը արդար է'' :

Այդը ատենադպիրը դարձաւ Կարևկարդութեան մեծ վարդապետութեանը . և ժողովականաց միտքը բևեռով որ պապական վարդապետները ''բնաւ երբէք դադարած չեն հաւատացեալները ստիպելու որ տղայական անօգուտ գործքեր կատարեն , ինչպէս՝ բազմաթիւ աղօթքներ ըսելու սովորութիւնը , սուրբերը բարեխօս բռնելը , վանական ուխտերը , թափօրները , պահքերը , տօն օրերը , եղբայրութիւնները'' , ըսաւ թէ Աւետարանականք կը քարոզեն ճշմարիտ քրիստոնէական գործքերը կատարելու պարտաւորութիւնը , որոնց վրայով քիչ խօսք եղած էր իրենցմէ առաջ , բայց միանգամայն ''կը սորվեցընեն թէ մարդս կարդարանայ միայն հաւատքով . չէ թէ ան հաւատքովը որ պարզապէս պատմութիւնը գիտնալն է , և որն որ չար մարդիկը ու դևերն ալ ունին , հապա անանկ հաւատքով մը՝ որ ոչ թէ միայն պատմութեանը կը հաւատայ , այլ նաև ան պատմութեան ներգործութեանը , որ կը հաւատայ թէ Քրիստոսով շնորհք կը ստանանք . որ գիտէ թէ Քրիստոսով ամենողորմ Հայր մը ունիմք . որ աս Աստուածը կը ճանչնանք . որ զանիկայ իրեն յօգնութիւն կը կանչէ . մէկ խօսքով՝ որ առանց Աստուծոյ չէ , ինչպէս հեթանոսները'' :

''Ահա՛ ասիկայ է , ըսաւ Պոյէր , մեր Եկեղեցիներուն դաւանած վարդապետութեան բովանդակութիւնը , որով

յայտնի կերևայ թէ ատ վարդապետութիւնը բնաւ մէկ կերպով մը հակառակ չէ սրբազան Գիրքերուն, ընդհանրական Եկեղեցիին, ոչ ալ Հռովմէական եկեղեցիին, ինչպէս որ աստուածաբանք մեզի կըստորագրեն ան. և որովհետև ատ այսպէս է, իբրև հերետիկոս մեզ հերքել մերժելը՝ միութեան և սիրոյ դէմ յանցաւոր գըտնուիլ է":

Ա՛ս տեղ կըվերջանար դատաստութեան առաջին մասը՝ որուն նպատակը Ա՛ետաբանական վարդապետութիւնը բացատրել էր: Ա՛ենադպիրը անանկ յստակ ձայնով մը կարդաց, որ ան բազմաթիւ անձինքը որ մատուռին մէջ մնալու կարող չըլլալով՝ պալատին գաւիթը և չորս կողմը լցուեր կըկենային, մէկ խօսք մը անգամ չկորսընցուցին: Ա՛ս ընթերցումը խիստ զարմանալի ազդեցութիւն մը ըրաւ մատուռին մէջ գտնուող իշխանաց վրայ. Յովհան անունց դէմքին վրայ եղած փոփոխութիւնները կըդիտէր, և հետզհետէ կըտեսնէր սիրոյ՝ զարմանքի ու նաև հատնութեան նշաններ: Լուտեր այսպէս գրեց կայսրընտրին. "Հակառակորդները՝ Ա՛ետաբանի քարոզութիւնը խափանելուընին՝ կըկարծեն թէ զարմանալի գործ մը ըրին. խեղճ մարդիկ՝ չեն տեսներ որ ժողովին առջևը գատաստութեան կարդացուելովը տասը քարոզիչներու կրցածէն աւելի քարոզ տրուեցաւ անոնց. ի՛նչ գեղեցիկ իմաստութիւն, ի՛նչ զարմանալի հնարագիտութիւն: Կըկրնայ վարդապետը և ուրիշ հոգևոր պաշտօնեաները կը պարտաւորին լռել, բայց անոնց տեղը երևան կելլեն Սաքսոնիայի կայսրընտիրը և ուրիշ իշխանները ու աղնուականները, որոնք Լուրին Ա՛ն հաստատութեան և բովանդակ տէրութեան անդամներուն երեսներուն առջևը կըքարոզեն յայտնի համարձակ: Ա՛յո՛, նոյն ինքն Քրիստոս ժողովին մէջն է, ու ան լուռ չկենար. Ե՛ս ես՝ ձեզ Լուսոյ Լոյսը չեմ ե՛ր: Անոնք կարգիլեն զանիկայ ամպիոնին վրայ քարոզուելէն և կըպարտաւորին մեկ

*ընելու պալատի մէջ . աղքատ քարոզիչները չեն կրնար ծանուցանել զանիկայ , և մեծաղօր իշխանները բարձրաձայն կըքարոզեն . ծառաները կարգիլուին անոր մտիկ ընելէն , և անոնց տէրերը կըպարտաւորին ունկնդիր ըլլալու . բոլոր ժողովի ատեն չեն ուզեր որ անոր յիշատակութիւնը ըլլայ , և կըբռնադատին աւելի մտիկ ընելու անոր մէկ օրուան մէջ քան որչափ որ կրնային լսել մէկ տարուան մէջ : Ուրը որ ամէնը լուռ կենան , քարերը կաղաղակեն , ինչպէս որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս կըսէ" * :*

Պետրոս կըմեծարէ գաւանութեան այն մասը՝ որ կընշանակէր մեղքութիւնները և վատթար սովորութիւնները . վասն որոյ Պօղոս շարունակեց իր խօսքը . անիկայ բացատրեց և փաստերով հաստատեց Հաղորդութեան ատեն հացէն ու գինիէն ժողովրդոյ տրուելու վարդապետութիւնը . քահանայից ակամայ ամուրի ծնալուն յանցանք ըլլալը ցըցուց , ու հաստատեց թէ Տէրունական Ընթրիքը ճշմարիտ տօնակատար մը փոխուած է , ուր տեղ միայն գնելու և ծախելու վրայով խօսք կըլլայ , և թէ անիկայ իր առաջին պարզութեանը մէջ վերստին հաստատուած է Առաքելական ձեռօքը , և դէմ վին նոր ջերմեռանդութեամբ մը ու ակնածութեամբ մը կըկատարուի Ընտրեալ Եկեղեցիներուն մէջ : Ի մացուց թէ Ընտրեալներէն Հաղորդութիւնը բնաւ չեն տար այնպիսի անձանց որ նախ իրենց մեղքերը խոստովանած չեն , և Պօղոսի աս խօսքերը յիշեցուց . "Խոստովանէ քու Տէր Ստուծոյդ՝ քու ճշմարիտ Պատուորիդ . ըսէ քու մեղքդ , չէ թէ լեղուովդ , այլ քու մտքիդ ու քու սրտիդ մէջ" :

Ուրբը Պօղոս եկաւ կերպակրոց խորութեանը և ուրիշ Հռոմէական սովորութեանց կանոններուն վրայ . "Այս

*L. Epp. IV, p. 82.

ինչ սուրբին տօնախմբութիւնը կատարէ, աս աղօթքը ըսէ կամ ան պահքը բռնէ, աս կերպարանքը մտիր, և ուրիշ այնքան մարդկային աւանդութիւնները բռնէ. ահա աս բաները ընելը հիմա հոգևոր և քրիստոնէական կեանք վարել կըհամարուի. իսկ Աստուծոյ պատուիրած բարեգործութիւնները՝ այսինքն ան գործքերը որ պատուիրուած է մէկ գերդաստանի մը մեծին՝ որ իր կինը, իր տղայքը և աղջիկները սնուցանելու համար կաշխատի. մէկ մօր մը՝ որ զաւակներ կըծնանի ու զանոնք կըկրթէ. մէկ իշխանի մը կամ դատաւորի մը՝ որ իր հպատակները կըկառավարէ, աշխարհային և բնականաբար անկատար բաներ համարուած են'': Իսկ վանական ուխտերուն համար մասնաւորապէս խօսելով՝ այնպէս ցըցուց թէ անոնք պարբերն առհմանեալ ըլլալնուն համար, պէտք է որ բոլորովին բնաջինջ ըլլան:

Վատանութեան վերջին յօդուածը եպիսկոպոսաց իշխանութեանը վրայ կըխօսէր. եպիսկոպոսական խոյրերը գլուխնին ունեցող զօրաւոր իշխանները հոն ներկայ էին. արքեպիսկոպոսք Մայնցի, Կոլոնիայի, Սալցպուրկի և Պրեմէնի. եպիսկոպոսք Պամպէրկի, Վուրցպուրկի, Էյխստադի, Վօրմսի, Սփայրի, Սթրասպուրկի, Շուկըզպուրկի, Կոստանդիայի, Աուգսպուրկի, Էյխկի, Տրիտենդիոյ, Պրիքսէնի, Էպուսի ու Վացպուրկի, իրենց աչուըները դարձուցին աս խոնարհ խոստովանողին վրայ: Պայէր աներկիւղ շարունակեց իր խօսքը, և զօրաւոր եղանակաւ գանգատ ընելով Եկեղեցւոյ և տէրութեան ան խառնաշփոթութեանը դէմ, որ միջին գարերուն խիստ նշանաւոր եղած էր, խնդրեց որ ան երկու իշխանութիւնները իրարմէ տարբեր ու անկախ ըլլան:

"Հատերը՝ բսաւ ան, անխոհեմաբար խառնեցին շփոթեցին Եպիսկոպոսական իշխանութիւնը աշխարհային իշխանութեան հետ, ու աս խառնաշփոթութենէս ծագեցան մեծամեծ պատերազմներ՝ աղմուկներ և ապստամ-

բութիւններ . վասն որոյ մարդոց խղճմտանքը ապահովելու և հանդարտեցընելու համար՝ կրպարտաւորիմք Եկեղեցւոյ իշխանութեան և մարմնաւոր իշխանութեան մէջ տեղը եղած տարբերութիւնը հաստատել :

"Եւսի կըսովրեցընենք թէ պապին կամ եպիսկոպոսներուն իշխանութիւնը՝ Աստուծմէ տրուած հրաման մը կամ իշխանութիւն մըն է Աւետարանը քարոզելու , մեղքերը կապելու կամ արձակելու , և սրբազան խորհուրդները մատակարարելու : Այս իշխանութիւնը յաւիտենական բարութեանց վերաբերութիւն ունի , մինչ Աստուածային բաներին պաշտօնեաներէն գործածուի , ու քաղաքական կառավարութեան հետ բան մը չունի : Հակառակ՝ քաղաքական կառավարութիւնը ամէն բանի կրխառնուի բաց ի Աւետարանէն . քանզի քաղաքական կառավարիչը կրպաշտպանէ ոչ թէ հոգիները , այլ մարմինները և մարմնաւոր բարիքները . անիկայ կրպահպանէ զանոնք ամէն արտաքին վտանգներէն , և սուսերի ու պատժոյ գործածութեամբը կրպարտաւորէ քրիստոնեայ քաղաքական իրաւունք և խաղաղութիւն պահելու :

"Այս պատճառով մենք մասնաւոր փոյթ մը ունենալու ենք որ Եկեղեցւոյ իշխանութիւնը տէրութեան իշխանութեանը հետ չխառնակի : Եկեղեցական իշխանութիւնը երբէք գրաւելու չէ անանկ մէկ պաշտօն մը որ իրմէն օտար է . վասն զի Քրիստոս ինքը ըսաւ . "Իմ թագաւորութիւնս աս աշխարհէս չէ" * . և դարձեալ "Ձի՞նչ գէս իրէ վրայ դատաւոր ըլլա" † : Պօղոս առաքեալ ըսաւ Փիլիպպեցւոց . "Մեր քաղաքացիութիւնը երկինքն է" ‡ . դարձեալ Կորնթացիներուն ըսաւ . "Մեր գինուորութիւնը մարմնաւոր չէ , հապա Աստուծմէ զօրութիւն ստացած" § :

"Հայ այսպէս իրարմէ կրտարբերնինք երկու կառավա-

* Յովհ . ԺԸ . 36 : † Լուկ . ԺԲ . 14 : ‡ Փիլիպ . Գ . 20 : § Բ Կորնթ . Ժ . 4 :

թուիւնները ու երկու իշխանութիւնները , և երկուքն ալ կը յարգեմք իրրև գերազանց պարգևներ որ Աստուած պարգևած է հոս երկրիս վրայ :

*"Ուրեմն եպիսկոպոսներուն պաշտօնը Աւետարանը քարոզել է , մեղաց արձակում տալ , Տէրոջը դէմ ապըստամբները քրիստոնէական Եկեղեցիէն դուրս հանել , բայց առանց մարդկային իշխանութեան , և միայն Աստուծոյ խօսքովը * : Թէ որ եպիսկոպոսք ասանկ վարմունք ունենան , Եկեղեցիները պարտաւոր են անոնց հնազանդելու՝ Քրիստոսի աս խօսքին համեմատ . Ան որ ձեզի լսէ , ինձի լսէ , ինձի լսէ † :*

"Դայց թէ որ եպիսկոպոսները Աւետարանին հակառակ եղած որ և իցէ բան մը սորվեցընեն , անատնը եկեղեցիները Աստուծմէ հրաման ունին որ կարգիլէ զանոնք եպիսկոպոսաց հնազանդելէն : Գործ . է . 15 : Գաղ . ա . 8 : բ Կորնթ . ժգ . 8 , 10 : Ասոր Օգոստինոս ևս՝ Պերտիղիանոսի դէմ գրած նամակին մէջ կըսէ . "Մենք պէտք չէ որ հնազանդիմք ոչղզափառ եպիսկոպոսներուն , եթէ անոնք մոլորին , և Աստուծոյ կանոնական Սուրբ Գրոց հակառակ բան մը սորվեցընեն" :

Եկեղեցւոյ կարգադրութեանց վրայ քիչ մը խօսքեր ընելէն ետքը՝ Պայեր գաւանութեան վերջաբանութիւնը կարդաց : "Մենք ոչ աստեղութենէ շարժած՝ ոչ ալ մեկու մը նախատինք ընելու համար խօսեցանք , ըսաւ . Հապա բացատրեցինք մեր հարկաւոր համարած վարդապետութիւնները , որպես զի հասկըցուի որ մենք ոչ անանկ վարդապետութիւն մը ու ոչ անանկ արարողութիւն մը կընդունիմք որ Սուրբ Գրոց և ընդհանրական Եկեղեցւոյ սովորութեանը հակառակ են" :

Ետքը՝ Պայեր գոգարկեալ կարդալէն , երկու ժամ

*Urkund. Confess. Augs. I, p. 544.

† Ղուկ . ժ . 16 :

չափ խօսեր էր ան . և ժողովականաց լուռթիւնը ու պատկառելի ուշադրութիւնը երբէք չէր վրդովեր * :

Ընկղպուրկի աս Կատանութիւնը ամէն առնէն պիտի համարուի Աստուծոյ Հոգիովը լուսաւորեալ մտրդկային մտքին քաջարուեստ գործերէն մէկը : Նոր մէջ գործածուած խօսքերը՝ թէև գլխովին բնական էին , բայց միանգամայն կենցաղավարութեան խորին կրթութենէ մը կը ծագէին : Ան իշխանները՝ աս պատերազմականները՝ աս քաղաքագէտները՝ որ հաւաքուած նստեր էին վալադինեան պալատին մէջ , դիւրաւ հասկըցան Հողքարկու (Ընդրոթէսթանդ) վարդապետութիւնը , թէև բնաւ հմուտ չէին աստուածաբանութեան . քանզի անիկայ չէ թէ գիտնականաց ոճովը բացատրուեցաւ անոնց , այլ ամէն օրուան ընտանի ոճովը , և այնպիսի պարզ ու յստակ եղանակով մը՝ որ անհնարին էր զանիկայ սխալ հասկընալ :

Այսու ամենայնիւ ձեռնարկութեան զօրութիւնը որչափ խորագոյն ծածկուած էր , այնչափ սաստկագոյն զօրութիւն ունէր : Լբրեմ Անլանկտոն՝ (որովհետև իրօք անիկայ էր որ Պայէրի բերնովը կխօսէր ,) բաւական կը համարէր Սուրբ Կրքէն կամ Ապրապետներէն միայն մէկ վկայութիւն մը առաջ բերելու՝ ի նպաստ իր հաստատած վարդապետութեանը , և երբեմն այնքան աւելի կրփորձէր կը քննէր իր նախադասութիւնը որ կարծես թէ ուրիշ բան չէր ըներ , հապա միայն կրմեկնէր զանիկայ . երբեմն միայն մէկ հարուած մը տալով՝ իր դաւանած վարդապետութիւնը հերքելէն յառաջ գալու աղէտալի հետևանքները կընշանակէր , կամ թէ մէկ խօսքով մը կը ցուցընէր անոր հարկաւորութիւնը՝ Եկեղեցւոյ բարեբաստութեանը և պայծառութեանը համար . այնպէս որ ամենատափակ թշնամիները անգամ երբոր մտիկ կընէին անոր ,

* Brück's Apolog. p. 59.

պարտաւորեր էին ինքնին խոստովանելու , թէ չկրաւ ան (իրենց ըսած) նոր աղանդին կողմէն խօսելու բան մը կար :

Ըս ձեռնարկութեանս զօրութենէն ՚ի զատ՝ Ջատագովութիւնը մեկ խոհեմութիւն մը կըթանցըներ որ քիչ նշանաւոր չէր : Անանկտուն ազգու կերպով մը իր կողմին վրայ դրուած մոլորութեանց զրպարտութիւն ըլլալը հաստատելով՝ միւնչև անգամ չէր ցուցներ թէ ինքը ան սուտ բարուրանքներուն անիրաւ ըլլալը կըզգայ . և պապականութեան մոլորութիւնները նշանակած ատենը՝ չյայտնապէս չէր ըսեր թէ իր թշնամիներուն կըվերաբերին անոնք . այսպէս զգուշութեամբ խոյս կուտար ժողովականները բարկացընող ամէն խօսքերէն : Ըս գործիս մէջ անիկայ օձի պէս խորագէտ ու աղաւնիի պէս միամիտ եղեցաւ :

Ասյց ՚ի վեր քան զամենայն հիանալի եղած բանը ան հաւատարմութիւնն է , որով գաւանութիւնը կըբացատրէ փրկութեան Տարկաւոր վարդապետութիւնները : Ջռոմէականք սովոր են ներկայացընել զԱրեկարգողները իբրև հեղինակ Տրոմէսթանդներու վարդապետութեանը . սակայն ոչ թէ վեշտասաներորդ դարու մէջ փնտրելու է աս հեղինակութեանս օրերուն ծագումը : Ամէկ լուսաւոր շաւիղ մը՝ որուն խիստ հեռաւոր ծայրերը կըցուցընեն մեզի Ուիքլիֆ և Գոստինոս , կըվերադարձընէ զմեզ Ըռաքելոց ժամանակին . ահա անատնը կատարեալ պայծառութեամբ ծագեցան Ըւետարանական ճըշմարտութեան սկզբնաւորող օրերը : Ասյց սակայն աս ալ ճշմարիտ է , (և եթէ Ջռոմէականք ևս աս ըսել կուզեն , մենք ալ իրենց հետ կըհամաձայնիմք ,) որ Պօղոս առաքեալին ժամանակէն ՚ի վեր քրիստոնէական վարդապետութիւնը երբէք այնքան գերազանց գևղեցկութեամբ՝ խորին ազդութեամբ և կանոնաւոր չերևցաւ , ինչպէս որ երևցաւ Տարկարդութեան օրերը :

Հիմա աս ամէն վարդապետութիւններուն մէջ գլխաւին իր առջի պարզութեամբը երեւան ելլողը՝ Ակեղեցիին վրայ եղած վարդապետութիւնն էր, որ այնքան երկար տաեն խանգարուած էր։ Ա. Հզկպուրկի դաւանողները մասնաւորապէս ինչ իմաստութեամբ բողոք կբվերցընեն կրօնքի ու քաղաքական ան խառնաշփոթութեանը դէմ, որ Կոստանդիանոսի ողբալի ժամանակէն հետէ փոխեր դարձուցեր էր Աստուծոյ թագաւորութիւնը մէկ երկրաւոր ու մարմնաւոր իշխանութեան մը։ Ընտարակոյս դաւանութեան ամենէն սաստիկ կշտամբած բանը Ակեղեցւոյ բռնակալութիւնն է տէրութեան գործերուն մէջ. բայց միթէ կրնանք խորհիլ որ անիկայ աս բանը ընելովը կբհաճի տէրութեան բռնակալութիւնը Ակեղեցւոյ գործերուն մէջ։ Ինչին դարուց յանցանքն ան է որ զՏէրութիւնը գերի ըրաւ Ակեղեցիին, և Ա. Հզկպուրկի դաւանողները իրրև մէկ անձ մը աս բանիս համար պատերազմելու ելան։ Յակ ան տաենէն մինչև հիմա անցած իրեք դարերու յանցանքն ան է որ զԱկեղեցին գերի ըրաւ տէրութեանը, և կրնամք հաւատալ որ Լուտեր և Կալանկտոն ոչ սակաւ զօրաւոր կայծակներ պիտի թափէին աս անկարգութեանը դէմ։ Ընոնք ընդհանրապէս կըպատերազմին աս երկու իշխանութեանց խառնաշփոթութեանը դէմ. անոնք կըպահանջեն ան իշխանութեանց անկախութիւնը, չեմ ըսեր անոնց բաժանումը. քանզի տէրութեան և Ակեղեցւոյ իրարմէ բաժանելու գաղափարը չունէին Յարեկարգողք։ Թէ որ Ա. Հզկպուրկի դաւանողները չէին ուզեր որ Ակեղեցական իշխանութիւնը տիրէ քաղաքական իշխանութեան վրայ, անշուշտ անոնք պիտի չուզէին որ երկրաւոր բանները իշխանութիւն բանեցընեն երկինքէն եղած բաներուն վրայ։

Դաւանութիւնը յատկապէս աս սկզբունքիս հաստատութիւն մը կուտայ, երբոր կուզէ որ եպիսկոպոսները խրատեն և պատժեն չարագործութեան անձնատուր և-

ղողները, "բայց առանց մարդկային իշխանութեան, և միայն Աստուծոյ հօսքովը" ։ Ուրեմն անիկայ կարդիլէ հերետիկոսները սրով պատժելը. այսպէս ահա կըտեսնենք որ աս վարդապետութիւնը գլխաւոր՝ հիմնական և հարկաւոր սկզբունք մըն է Բարեկարգութեան, ինչպէս որ ասոր հակառակ վարդապետութիւնը՝ այսինքն հերետիկոսները սրով պատժելը, գլխաւոր՝ հիմնական և հարկաւոր սկզբունք մըն է պապութեան։ Եթէ Բարեկարգութեան աս սկզբունքին հակառակ գրութիւն մը կամ մինչև անգամ օրինակ մը գտնելու ըլլանք Տրոմէսեանցներուն մէջ, ան բանը մասնաւոր վարմունք մըն է, որ չկրնար Բարեկարգութեան օրինաւոր սկզբունքները խանգարել. ան բացառութիւններէն մէկն է, որ միշտ աւելի հաստատութիւն կուտայ կանոնին։

Ի վերջոյ Աւկզպուրկի Դաւանութիւնը չգրաւեր ուր իր հրամանին տակը չպահեր Աստուծոյ Բանին իրաւունքները. անիկայ կըցանկայ անոր աղախինը ըլլալ և ոչ նախանձորդ տէրը. չհիմներ չկարգադրեր հաւատքը, հապա պարզապէս կըխոստովանի զանիկայ։ "Որ եկեղեցիները կըսորվեցընեն", կըսէ. և պէտք է յիշել որ Լուտեր ուրիշ բան մը չհամարիր զանիկայ, բայց եթէ իշխաններուն և Թագաւորներուն բերնովը քարոզուած քարոզ մը։

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ արդեօք դաւանութիւնը ըստ ամենայն մասին հետևեցա՞ւ ճշմարտութեան ուղիղ ճամբուն. կրնամք աս բանիս վրայ երկբայութիւն ունենալ։ Անիկայ կըխոստովանի թէ պիտի չզատուի Աղղաւիտաւ Աւկեղեցւոյ վարդապետութենէն, և մինչև անգամ Հռովմէական Աւկեղեցւոյ վարդապետութենէն. թէև աս խօսքով անշուշտ միտքը նախնի Հռովմէական Աւկեղեցին է. քանզի կըհերքէ պապականաց հնարած մասնաւոր պատուիրանքները՝ որոնք գրեթէ ուժը դարերէն Ի վեր մարդոց մտքերը կապեր բանտարգեր էին։ Այսու

ամենայնիւ դաւանութիւնը մնոտի երկիւղներով պաշարուած կրթուի , երբոր կրնօսի Եկեղեցւոյ քանի մը հայրապետաց Հաստատած կարծիքները ձգելու , պապական լուծը խորտակելու , և Հռովմայ հետ անմեղադրելի վարմունք ունենալու վրայով : Կոնէ այսպէս կըդաւանի անոր հեղինակը Մելանկտոն : "Մենք չենք Հաստատեր , կըսէ ան , որ և իցէ վարդապետութիւն մը , որ Եւտտարանին վրայ կամ ուղղափառ Եկեղեցւոյ վարդապետութեանը վրայ հիմնեալ չէ . պատրաստ ենք ամէն բանի Հաւանութիւն տալ և՛ի գործ դնել որ եպիսկոպոսական պատուոյն Համար Հարկաւոր է" : Իւ եթէ եպիսկոպոսները չգատապարտեն Եւտտարանը , մեղի անտարբեր երևցած բոլոր արարողութիւնները պիտի պահենք : Մէկ խօսքով՝ բնաւ մէկ բեռ մը մեր վրայէն ձգելու չենք , թէ որ կրնանք կրել զանիկայ առանց յանցաւոր գըտնուելու" :

Տարակոյս չկայ որ շատերը պիտի խորհին թէ աս գործիս մէջ քիչ մը աւելի անկախութիւն պէտք էր . թէ լաւագոյն պիտի ըլլար Եռաքելոց ժամանակին յաջորդած դարերուն վրայէն անցնելով՝ ազատաբար՛ի գործ դնել ան մեծ սկզբունքը՝ որն որ Կարեկարգութիւնը բարձրաձայն քարոզեր էր . "Հաւատոյ յօգուածներուն Համար չկայ ուրիշ հիմ մը՝ բաց՛ի Եստուծոյ խօսքէն"† :

Եմէն մարդ սքանչացաւ Մելանկտոնի չափաւոր եղանակին վրայ . և յիրաւի անիկայ Հռովմէական վատթար սովորութիւնները նշանակած ատենը՝ շատ աւելի անոնց ամբարիշտ և գայթակղեցուցիչ հետևանքները , այլ բաւական կըհամարի ցուցընել՝ թէ անոնք Սուրբ Կրոց հակառակ են . բայց ալ աւելին կընէ . լուռթեամբ կանցնի պապին աստուածային իրաւունքին , սրբազան խոր-

*Corp. Ref. II, p. 431.

†Solum verbum Dei condit articulos fidei.

Հըրդոց Թիւերուն և ուրիշ նիւթերուն վրայէն։ Ոչ ոք իր մեծ գործը նորոգեալ Աչկեղեցին արդարացընել է, և ոչ թէ խանգարեալ մոլորեալ Աչկեղեցին նախատել։ "Խաղաղութիւն, խաղաղութիւն", կըգոչէ ան բարձրաձայն։ Նայց սակայն թէ որ ամէն ատ զգուշութեան տեղը Նարեկարգութիւնը արագարար առաջ վազէր, գըլխովին բանար Ըստուծոյ Նանին վրայ ծածկուած վարագոյրը, և մեծաձայն իրեն յօգնութիւն կանչէր Նարեկարգութեան ան կարեկցութիւնը՝ որ անատնը մարդոց սրտերուն մէջ տարածուած էր, արդեօք Հզօրագոյն և պատուականագոյն Հաստատութիւն չէր ունենար, արդեօք աւելի ընդարձակ յաղթութիւններ չէր ըներ։

Նայտնի չէ թէ Կարոլոս Ֆինգերորդ բաղձանքով մըտիկ ըրած ըլլայ Նատանութեանը, ոմանք կըսեն թէ ան կըջանար որ ատ օտար լեզուն Հասկընայ, և ուրիշները՝ թէ ան կըքնանար. դիւրին է ատ երկու Հակառակ վկայութիւնները միաբանել։

Պրուք ատենապետը կարդալը լմընցուցածին պէս՝ գատաւորութեան երկու օրինականները իր ձեռքը բռնած, յառաջ գնաց մտանցաւ կայսեր քարտուղարին, և անոր տուաւ զանոնք։ Կարոլոս Ֆինգերորդ՝ որ ատ բոպէիս աղէկ արթընցած պիտի ըլլար, ինքը առաւ երկու գատաւորութիւնները, Անյետի կայսրընտրին տուաւ Վերմանեբէն օրինակը՝ որ օրինաւոր կըհամարուէր, ու իր քովը պահեց Լատիներէնը։ Նետոյ պատասխանեց Սաքսոնիայի կայսրընտրին ու անոր ընկերներուն, թէ ինքը սիրով մտիկ ըրաւ անոնց գատաւորութիւնը, բայց ատ գործը խիստ Հարկաւոր ըլլալով՝ անոր վրայով խորհելու ատեն պէտք էր իրեն։

Ըստատրանականաց մեծ ցնծութիւնը՝ իրենց դէմքերէն յայտնի կերեւնար։ Ըստուած անոնց Հետ էր, ու Հաստկըցան որ ան կատարուած զարմանալի գործը կըպարտաւորէր պիրենք ճշմարտութիւնը գատանելու անշարժելի

յարատեւութեամբ : "Ուրախութենէս կը խելագարիմ, դրեց Լուտեր , որ արժանի եղած եմ անանկ մէկ ատեն մը ապրելու որ Աբրահամ հրապարակաւ բարձրացած է աստանկ հռչակաւոր խոստովանողներէ , ու ասանկ փառաւոր ժողովէ մը" : Նովանդակ Աստուածաբանական Ակնեղէնին նոր եռանդ ու զօրութիւն ստանալով իր փոխանորդներուն ան հրապարակական գաւանութենէն , անոնք ևս առաւել սերտ կապակցութիւն մը ունեցան իր Աստուածային Վկային հետը , և նոր մկրտութեամբ մկրտեցան : "Ադաքելոց ժամանակէն հետէ , կըսէին անոնք , երբէք եղած չէ ասկից մեծագոյն գործ մը կամ աւելի փառաւոր գաւանութիւն մը" : Անոնք մէկ ժամանակակից մը * կը պատմէ :

Կայսրը իր գահէն վար իջնելով՝ Աստուածաբանական իշխաններուն մօտեցաւ , և մէկ ցած ձայնով մը խնդրեց որ գաւանութիւնը չհրատարակեն : Իշխանները ընդունեցին անոր խնդիրը , և ամէն մարդ իր տեղը դարձաւ :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

ՊԱՊԱՆԱՆՆԵՐՈՒ բնաւ ասանկ բան մը չէին յուսար . փոխանակ թշնամանական ու զգուելի վիճաբանութեան՝ անոնք լսեցին Յիսուս Աբրահամի մէկ հիանալի գաւանութիւն մը . վասն զրոյ ամենակատաղի թշնամիները անգամ զէնքերնին վար դրին խոնարհեցան : Ամէն կողմէն ան խօսքը կըլսուէր . "Ինծ ապէս պիտի ցաւէինք թէ որ ան ընթերցմունքին ներկայ չըլլայինք" : Գաւանութեան ներգործութիւնը այնպէս արագ ու ազդու եղաւ , որ քիչ մը ատեն կարծուեցաւ թէ փառաւոր կա-

*Mathesius, Hist. p. 93—98.

տարեալ յաղթութիւն ստացած է : Եպիսկոպոսները անձամբ լուեցուցին Փապերներուն ու Եքերուն իմաստակութիւնները և աղաղակները : Ուկզպուրկի եպիսկոպոսը բարձրաձայն գոչեց . "Աստերականաց բոլոր ըսածները ճշմարիտ են . չեմք կրնար ուրանալ զանոնք"* : Պաւարիայի դուքսը մեղադրելով Եքը , ըսաւ անոր . "Արեմն վարդապետ , դուն բոլորովին տարբեր կերպով պատճեցիր ինծի աս վարդապետութիւնը ու աս գործը" † : Ընդհանրապէս ամէնն ալ աս խօսքը կըսէին . և ահա փիլիսոփաները՝ որովհետև այսպէս կըկոչուէին անոնք , յիմարեցան շփոթեցան : "Ա՛րջապէս՝ ըսաւ Պաւարիայի դուքսը Եքը վարդապետին ու անոր ընկերներուն , կրնաք ողջամիտ փաստերով հերքել կայսրընտրին ու իր ընկերներուն ըրած գաւանութիւնը" : Եքը պատասխանեց թէ՝ "Աստուածաբանից և Պապգարէից գրութիւններովը՝ ծէ , բայց Հայրապետաց և Ժողովներու գրութիւններովը՝ այո" ‡ : "Կըհասկընամ , կըհասկընամ , բարկանալով պատասխանեց դուքսը . ձեր ըսածին նայելով՝ Աստերականք Սուրբ Գրքին մէջ կըգտնուին , և մենք անկից դուրս եմք" :

Կողմնիայի կայսրընտիր՝ Հերման արքեպիսկոպոսը , Փրիդերիկոս Փալատինեան կոմսը , Պրունսվիք Հունէպերկի Երիք դուքսը , Մէքլէնպուրկի Հինրիկոս դուքսը և Հոմերանիայի դուքսերը՝ ճշմարտութեան կողմը դարձան . և նոյն ատենէն Հերման ջանաց Հաստատել ճըշմարտութիւնը իր կայսրընտրական վիճակին մէջը :

Կարելի է որ աս գաւանութիւնը աւելի մեծ ազդեցութիւն ըրաւ ուրիշ երկիրներուն մէջ : Կարծես խրկից անոր օրինակները բոլոր տէրութիւններուն : Կաղխարէն ,

*Corp. Ref. II, p. 154.
†Mathes. Hist. p. 99.
‡Ibid.

Լատիներէն , և մինչև անդամ Պանիացւոց ու Փորթուկալցւոց լեզուներովը թագմանուեցաւ ան . բովանդակ Եւրոպա տարածեցաւ , և այսպէս Լուտերի խօսքը կատարեցաւ . "Ան՛ր Վաւանութիւնը պիտի տարածի ամէն տէրութեան մէջ . անիկայ պիտի խօսի իշխաններուն ու թագաւորներուն , և անոր ձայնը բոլոր աշխարհ պիտի երթայ" * : Պապէն անիկայ մարդոց նախապաշարմունքները փարատեց . Կարևկարդութեան մրայով անսխալ գազափար մը տուաւ Եւրոպայի , և խիստ հեռաւոր երկիրները պատրաստեց Աւետարանի սերմանքը ընդունելու :

Պատճառը վերատին լսուիլ սկսաւ Լուտերի ձայնը . անիկայ տեսաւ որ ատենը եկեր հասեր է , և պէտք է տայ ան գրգիռը , որ կրօնական ազատութիւն կըստանայ . վասն որոյ համարձակօրէն խնդրեց աս ազատութիւնը ժողովին պապական իշխաններէն : "Երաքանչիւր ոք , ըսաւ անոնց , թող ազատ ըլլայ իր ուզածը հաւատալու . հաւատալու ստիպելը կայսեր ու պապին կարողութենէն խիստ վեր գործ մըն է" † :

Լուտեր նոյն ատենը կրնայնար նաև իր բարեկամները Ուիղպուրկէն հեռացընել . քանզի անոնք բարձրաձայն խոստովաներ էին զՅիսուս Քրիստոս . ուստի փոխանակ ան երկար կոխներուն ու վէճերուն՝ որ աս արիական գործիս հետևելու էին , Լուտեր աւելի կըցանկար զօրաւոր բաժանմունք մը ըլլալուն , թէև իր արիւնը թափելու համար Աւետարանի վկայութեանը համար : Անիկայ կըկարծէր որ աս աղետալի անցքը պիտի վերջանայ , իր անձը պապականաց ձեռքը կենդանուն այրելով . ուստի գրեց իր բարեկամներուն . "Յանուն Տեառն կարձակեմ զձեզ ատ ժողովէն : Երդ՝ տուն դար-

*L. Epp. IV, p. 96.

† Նամակ առ կայսրընտիրն Պայնդ : (Ibid. p. 74.)

ձէք , տուն դարձէք , դարձեալ կըսեմ տուն դարձէք : Ըստուած տար որ ես ըլլայի աս նոր ժողովին մատուցեալ ըսելը , ինչպէս որ Յովհաննէս Հուս եղաւ Կոստանդիայի ժողովին'' * :

Սակայն Լուտեր չէր յուսար այսպիսի բարի վախճանի մը . կըխորհէր թէ ամէն բան զոհ պիտի ըլլայ քաղաքական խաղաղութիւնը պահելու համար , և վարդապետութիւնները մէկդի ձգուելու են : Ըս ընթացքը՝ որ մինչև անգամ մեր օրերը աշխարհի աչքին գերագոյն իմաստութիւն կերևնայ , Լուտերի աչուըներուն գերագոյն յիմարութիւն կերևնար :

Ամէն բանէն աւելի զինքը վախցընողը՝ Կարոլոսին աս գործիս միջամուխ ըլլալն էր . Եկեղեցին աշխարհային իշխանութենէ՝ և քաղաքական կառավարութիւնը եկեղեցական իշխանութենէ բաժնելը՝ անատեսը Լուտերական մըտայը մէջ տիրող գաղափարներէն մէկն էր : ''Կըտեսնես , գրեց Մելանկտոնին , որ անոնք նոյն վկայութիւնը պիտի բերեն մեր փաստին դէմ , որն որ Աւրմի ժողովին մէջ բերին , այսինքն՝ միշտ և յաւիտեան կայսեր վճիռը : Ըսպէս ահա Սատանան ամէն ատեն մի և նոյն գործը կըկատարէ , և քաղաքական իշխանութեան տակաւ զօրութիւնը ան մի միայն զօրութիւնն է , որ աս հաղարատար հնարքներ բանեցընող ոգին կըգտնէ Քիստոս Քրիստոսի դէմ'' : Նայց Լուտեր վերստին արիութիւն ստանալով՝ քաջութեամբ իր գլուխը բարձրացուց , և ըսաւ . ''Քրիստոս կուգայ . կուգայ աչ կողմը նստած . . . որուն աչ կողմը . ոչ մէկ կայսեր . քանզի շատ ատենէ 'ի վեր կորսուած պիտի ըլլայինք . հապա նոյն ինքն Ըստուծոյ . բանէ մը չվախնանք . Քրիստոս Յաղթաւոր է

* Տե՛ս Հաա . Ը . երես խէ , խե : Յովհաննէս Հուս՝ յամին 1415ին , Կոստանդիայի ժողովին առջևը բերուեցաւ հերետիկոսութեան յանցանքով : Սիգիսմունդ կայսրը ազատագիր մը տուած էր անոր , բայց ժողովին թախանձանքը եղծեց իր ազատագիրը , ժողովին ձեռքը տուաւ զՀուսը , որ ան ալ կենդանագին այրեց զանիկայ : Ծանօթ . Թարգ :

Թագաւորաց և Տէր տերանց . եթէ անիկայ աս պատուանուները կորնչցընէ Երկզպուրկի մէջ , պէտք է որ կորսընցընէ նաև բովանդակ աշխարհի և համայն երկինքին մէջ"։

Ասոնք որոյ աս արիական գործիս ետևէն՝ Երկզպուրկի դաւանողներուն առաջին շարժումը յաղթութեան երգն էր . անտարակոյս եղական յաղթութիւն մըն էր ան՝ Յիսուսեցւոց տարեգրութեանցը մէջ : Հակառակորդներէն ոմանք նախ միաբանեցան անոնց հետ , և ուրիշները ետ կեցան . սակայն շատ չանցած զօրաւոր ընդդիմութիւն մը ծագեցաւ :

Հետևեալ առաւօտուն Կարոլոս իր անկողինէն ելաւ երկար քնահատութիւննէ տկարացած և սրտնեղութեամբ . իր պաշտօնատարներէն ամենէն առաջ կայսերական պալատը եկողը Վալադինեան կոմսն էր , որ ան ալ իր տիրոջը պէս հոգնած և տագնապի մէջ էր : "Պէտք է որ քիչ մը բան շնորհեմք , ըսաւ Կարոլոսին . և Ձեր Վնասութեանը կխմացընեմ որ Մաքսիմիլիանոս կայսրը յօժարակամ էր հաւանութիւն տալու Հաղորդութեան երկու տեսակէն տրուելուն , քահանայից ամուսնութեանը և պահոց վրայով ազատութիւն տրուելուն" : Կարոլոս Հինգերորդ բոլոր սրտովը ապահովութեան միջոց մը համարեց աս առաջարկութիւնը . բայց կռանվել և Վամբէճճին վաղվաղակի եկան , և անոր միտքը փոխեցին :

Հոմմ՝ որ քիչ մը ատեն իրեն զարնուած հարուածէն ցնորեր թմրեր էր , վերստին ոյժ առած՝ ելաւ կանգնեցաւ : Մայցպուրկի եպիսկոպոսը մէկ ժողովի մը մէջ մեծ ձայնով գոչեց . "Աս մօրը հետ կըմնամ , մօրը հետ՝ մօրը հետ" : Իրենց աղդու կերպով մը պատասխանեց անոր . "Վերապայծառ տէր , կաղաչեմ , մօրը համար մի՛ մոռնար Հայրը կամ Որդին" : "Շատ աղէկ , ես հաւանութիւն կուտամ , պատասխանեց Մայցպուրկի արքեպիսկոպոսը իր մէկ բարեկամին . ես ալ կուղեմ Հաղորդութեան հացէն ու գինիէն տրուիլը , քահանայից ա-

մուանուելիւնը , պատարագի բարեկարգութիւնը , կերա-
կուրներու և ուրիշ աւանդութեանց վրայով աղաղա-
թիւն . . . բայց ան բանին՝ որ մէկ միաբան մը , մէկ աղ-
քատ միաբան մը համարձակի մեղ ամենս բարեկարգե-
լու , ան բանին չենք կրնար համբերել" * : Մէկ ուրիշ ե-
պիսկոպոս մը ըսաւ . "Այս բնաւ դեմ կենալու չէի որ
ամեն տեղ Ըստուածպաշտութիւնը այնպէս կատարուի ,
ինչպէս որ Վիտէմպէրկի մէջ կրկատարուի . բայց սա-
կայն երբեք չենք կրնար հաճուելիւն ունենալ որ ասոնք
վարդապետութիւնը այնպիսի անկիւնէ մը ծագի" : Ան-
ընկատն երբոր Սալցպուրկի արքեպիսկոպոսին փաստե-
րով կրցուցներ եկեղեցականաց բարեկարգուելուն հար-
կաւորութիւնը , արքեպիսկոպոսը սրտմտելով ըսաւ ի-
րեն . "Ո՛չ , ինչպէս մեղ բարեկարգել կուզես . մենք
քահանաներս բնաւ երբեք բան մը արժած չենք" : Ըսի-
կայ խիստ խելացի խոստովանութիւն մըն է , որն որ
Ռարեկարգութիւնը ըսեց քահանաներէն :

Որ ըստ օրէ Ըսկզպուրկ կուգային կոյր նախանձաւոր
միաբաններ և գլխովին իմաստակ աստուածաբաններ , ո-
րոնք ամեն կերպով ջանք կընէին կայսր ու իշխանաց
ատելութիւնը բորբոքելու : Անընկատն Վաւանութեան
յետագայ օրը ըսաւ . "Եթէ առաջ բարեկամներ ունէինք ,
հիմա այլ ևս անոնք մեղի բարեկամ չեն . մենք հոս
տեղ մինակ կրկենամք , ամենուն երեսէն ձգուած , և ա-
հագին վտանգներու դեմ կրպատերազմինք" :

Կարդաս ասոնք երկու ներհակաց կողմերէն գրգռուած ,
այսինքն՝ Ըսետարանականաց և պապականաց ցուցրած
փաստերը տեսնելով , կուզէր որ ինքը անտարբեր ըն-
թացք մը ունենայ . բայց առանց յայտնելու ասոնք բանը ,
միանգամայն կրջանար ասոնք գործը աղեկ մը քննելու : "Ամող
մէկ խօսք մը պակաս չենայ" , ըսեր էր ան իր քարտու-

*Corp. Ref. II, p. 155.

ղարին, երբոր անոր կըպատուիրեր որ Կաղղիարէնի թարգմանէ գաւանութիւնը: Հողըբարիները համոզուելով՝ թէ կայսրը իրենց կողմը դարձած է, աս խօսքը կըփսփսային մէջերնին. "Ընիկայ չուզեր որ բան մը իմացուի. քանզի եթէ աս բանը իմացուելու ըլլայ, իր Պանիկան վիճակները պիտի կորսնցընէ ձեռքէն. ուրեմն խիստ ծածուկ պահենք աս գաղտնիքը": Հայց կայսեր պալատականները իմանալով անոնց աս տարօրինակ յոյսերը, կըժպտէին ու գլուխնին կըշարժէին: Սկէպսէր՝ որ տէրութեան բարեուղարներէն մէկն էր, ըսաւ Յովհաննին. "Ան որ ատակ ունիք՝ ինչ կրնաք որ ուզէք, կրնաք դիւրաւ գնոյ առնուլ Կտակացիներէն. բայց թէ որ քակնիդ գատարկ է, գատերնիդ կորսուած է": Պատ անիկայ աւելի ծանր եղանակով մը ըսաւ. "Քանի որ կայսրը իր բոլորտիքը ունի եպիսկոպոսներ ու կարդինալներ, անհնարին է որ պապական կրօնքէն զատ՝ ուրիշ կրօնքի մը հաւանութիւն տայ":

Այս բանը շուտով կայսեր եղաւ. Հաւանութեան հետեւեալ օրը՝ որ էր Մրեակի 26 Յունիսի, նախաճաշիկէն առաջ՝ կայսերական քաղաքաց բոլոր երեսփոխանները հաւաքեցան կայսեր դահլիճին մէջ: Կարծես կըցանկար որ տէրութեան գաւառաց իշխանները վերստին միաբանէ, ու աս գործս գլուխ հանելու համար նախ խիստ տկարներէն սկսաւ: Փալադինեան կոմսը ըսաւ անոնց թէ՝ "Քաղաքներէն ոմանք հաւանութիւն չտուին Սփայրի վերջին վճիռին. ուստի կայսրը կըխնդրէ անոնցմէ որ միաբանին աս վճռոյս":

Սէրասպուրկ, Նիւռնպէրկ, Կոստանդիա, Ուլմ, Ստրասպուրկ, Էյլպրօն, Մէմմինկէն, Լինտաւ, Վէմբէն, Սաշնաշէյմ, Ռանի և Վայսէմպուրկ քաղաքաց երեսփոխանները՝ որ այսպէս կըհրաւիրուէին հրուժակաւոր բողոքը հերքելու, տեսան որ աղէկ առեն մը ընտրեր են պապականք. ուստի անոնք խորհելու ժամանակ խնդրեցին:

Երբ՝ իրերը խաւնաշփոթ վիճակի մէջ էին . քաղաքաց փոխանորդներուն մէջ երկպառակութիւն ձգուելը էր . և պապականաց խորամանկութիւնները օր ըստ օրէ կըզգուէին զանոնք : Ընհամաձայնութիւնը ոչ միայն պապական և աւետարանական քաղաքաց փոխանորդներուն մէջ տիրած էր , այլ նաև Օգսպուրկեան և Լուտերական քաղաքաց փոխանորդներուն մէջ , և մինչև անգամ աս երկիները իրենց մէջ անհամաձայնութիւն ունէին . Ընկղպուրկի Հաւատոյքեան քարոզիչները մեծ սրտմտութիւն կըցուցընէին Սայթլինկէնի և Կիւոլընպէրկի փոխանորդներուն , ուստի Կարոլոս Հինգերորդին որոգայթները վարպետութեամբ պատրաստուելու էին յարմար առենին . քանզի անոնք հաստատուած էին ան վաղեմի առածին վրայ . "Հաժնէ , և պիտի տիրես" :

Ի վերայ այսր ամենայնի հաւատոյ ջերմեռանդութիւնը յաղթող եղաւ բոլոր դաւաճանութեանց վրայ . և հետևեալ օրը՝ Յունիսի 27 , պատասխան մը տուին կայսեր , որուն մէջ կըծանուցանէին թէ իրենք կարող չեն հնազանդիլ Պիպլի վճռոյն "առանց անհնազանդ ըլլալու Աստուծոյ , և առանց վտանգի մէջ դնելու հոգիներնուն փրկութիւնը" :

Կարոլոս աւելի քաղաքական գաղափարներէ քան թէ անաչառութենէ շարժեալ՝ կըցանկար որ ճիշդ միջին ընթացք մը ունենայ . բայց իր չորս կողմէն զինքը համազող ներհական փաստերուն մէջ ճնացած՝ ինչ ընելը չէր գիտեր . այսու ամենայնիւ իր միջնորդական զօրութիւնը փորձել ուղելով՝ Հռոմայ հաւատարիմ քաղաքաց բոլոր փոխանորդները ժողովի հրաւիրեց Յունիսի 26ին Կիրակի օրը , բոլոր ընդդ քաղաքաց փոխանորդներուն հետ տեսնուելէն քիչ մը ետքը :

Բոլոր իշխանները ժողովին մէջ ներկայ էին . մինչև պապին նուիրակը ու խիստ պատուաւոր Հռոմէական աս-

տուածաբանները հոն գտնուեցան , Ա.ետարանականաց մեծ նախատինք ըլլալու համար : "Ո՞նչ պատասխան տալ պէտք է դաւանութեան" , հարցուց Կարոլոս Բինգեռորդ իր բոլորտիքը շրջապատող ծերակոյտին :

Երեք տեսակ կարծիքներ առաջարկուեցան . Պապութեան յարեալ մարդիկը ըսին . "Օգոյշ ըլլանք մեր հակառակորդաց հետ փաստերով վիճաբանելէն , և բաւական համարինք Վրմի հրովարտակը՝ ի գործ դնել Լուտերի ու անոր կողմը եղող իշխաններուն՝ ժողովրդոց և աստուածաբաններուն դէմ , սուրին զօրութեամբը զանոնք զսպելով" : Տէրութեան մարդիկը ըսին . "Մեկէք անկողմնասէր մարդոց քննութեանը յանձնենք դաւանութիւնը , և վերջին վճիռը կայսեր ձգենք . միթէ դաւանութեան ընթերցմունքն ալ Ա.ետարանականներէն առ կայսերական իշխանութիւնը ուղղեալ բողոք մը չէ՞" : Վերջապէս ուրիշներն ալ՝ որ աւանդութիւն և Եկեղեցւոյ վարդապետութիւն սիրող մարդիկ էին , կըըաղձային որ քանի մը աստուածաբաններ ջատագովութիւն մը յօրինեն , ու անիկայ Հողեբարկուներուն կարդացուելով՝ հաստատութիւն ընդունի Կարոլոսէն :

Ա.ս ժողովին մէջ վիճաբանութիւնը շատ աստիճ էր , քանզի հեզաբարոյն և բարկասիրտը , քաղաքագէտը ու կրօնական կոյր նախանձաւորը՝ կտրողական կերպով մը կըսահէին ու իրենց խօսքը հաստատել կուզէին : Աքսանիայի Վէորդը և Պրանտէպուրկցի Յովակիմը ամենէն աւելի թշնամաբար և բարկութեամբ խօսողներն էին , անոնք աս մասին մէջ եկեղեցական իշխաններն ալ անցան : Պաֆարիայի դուքսերը ևս՝ որ առաջ դաւանութենէն միտքերնին փոխուեր էր , անմիջապէս Հռոմայ կողմի գլխաւորներուն բողոքիքը շարունակեցան : Այնպէ կայսրընտիրը՝ Ա.կղպուրկի եպիսկոպոսը՝ Պրունսվի դուքսը ամենէն քիչ ներհակութիւն ցուցընողներն էին Ա.ետարանի փաստին : Ա.լպերտ ըսաւ . "Ա.ս ամենեւին չեմ

կրնար խրատ տալ Լուրին Ս. Հափառութեանը բանութիւն գործածելու։ Լմեն Ս. Հափառ Կոյսը անոնց ըզձմըտանքը ըսպէ, ու յետոյ տէրութենէն դուրս կելլէ երթայ, առաջին զոհերը քահանային պիտի ըլլան. և ձվ դիտէ թէ առ վրդովմունքիս մէջ Տաճիկները մեր վրայ չյարձակին"։ Ընդհակառակին առ քիչ մը շահասէր խմաստութիւնը շատ պաշտպաններ ջոտաւ, և պատերազմասէր մարդիկը անմիջապէս իրենց սաստիկ վիճաբանութեանը դարձան կնու խօսքերով։ "Լմեն Լուտերականոց դէմ պատերազմ մը ըլլայ, ըսաւ Ս. Էրէնպուրկի Գէլլիքս կոմսը, ես ձիւսպէս կընուիրեմ իմ սուրս, ու երդում կընեմ քնաւ զանիկայ իր պատեանին մէջ չդնելու, մինչև որ Լուտերի ամրոցը կործանի"։ Ընչ ալնուամենայնիւ անժուժկալ անձ մը ըլլալով՝ քանի մը օրէն նորը յանկարծ մեռաւ։ Ընափառորութիւն և միջակ ընթացք մը ուզող անձինքը վերստին միջնորդութիւն ընել սկսան. "Լուտերականք բնաւ բան մը չեն ըսեր Հաւատոյ յօդուածի մը դէմ, ըսաւ Ընկղպուրկի եպիսկոպոսը. նկէք անոնց հետ միաբանինք. և խաղաղութիւն ունենալու համար՝ հաւանութիւն տանք անոնց, Ընդհղորդութեան երկու տեսակին և քահանաներուն ամուսնութեանը։ Ընս սակայն աւելին հաւանութիւն կուտամ, թէ որ Հարկ կըլլայ"։ Ընոր վրայ մեծ աղաղակներ եղան. "Ընիկայ Լուտերական է, կըպօռային, և պիտի տեսնէք որ անիկայ դլխովին պատրաստ է մինչև անդամ թիւ պատարագները վերցընելու"։ Ընշ, պատարագները, ըսին հոն գտնուողներէն ոմանք, ծաղր ընելով. ատ բանին վրայ խորհիլ անգամ Հարկ չէ։ Ընումի երբեք պիտի չվերցընէ զանոնք, քանզի ատ պատարագներն են որ կը գտմանեն իր կարդինալները ու իր պալատականները, անոնց փառաւոր զարդերովը ու խոհանոցներովը" * ։

*Bruck's Apol. p. 63.

Սալցպուրկի արքեպիսկոպոսը և Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը սաստիկ բարկութեամբ պատասխանեցին Հռկըզպուրկի եպիսկոպոսին տուած խրատին. "Ուսերականք, ըսին անոնք կատղած ձայնով մը, մեկ գաւառութիւն մը ներկայացուցին մեզի ճերմակ թուղթի վրայ սեւ մելանով գրուած. բայց թէ որ մենք կայսր ըլլայինք, կըպատասխանէինք անոնց կրկին մելանով": "Յարգելիներ, բաւ Հռկզպուրկի եպիսկոպոսը ազդու կերպով մը, նայեցէք որ կարմիր մելանը ձեր երեսներուն վրայ չցամքէ": Այնուհետեւ կայսրընտիրը պարտաւորեցաւ մէջ մտնել, ու ան վիճաբանողները խաղաղել:

Կարոլոս սա գործին մէջ հրամայող գտաւորը ինքը ըլլալու փափագովը՝ կուզէր որ Հռոմայեցի կոմիսները գոնէ ամբաստանութիւն մը ընեն ընդդէմ Լարնկարգութեան, ու գտաւատանը իր ձեռքը յանձնեն. սակայն հիմա ամէն բան փոխուած էր. ժողովականաց մեծագոյն մասը Պապերի ժողովէն 'ի վեր' օր ըստ օրէ աւելի սերտ կապակցութիւն մը ունենալով, ոչ ևս կայսեր կողմնակցութիւն կընէր: Ս. անձինքը քաջ գիտէով իրենց զօրաւոր ըլլալը՝ չուզեցին զատ գաշնակից ժողով մը կազմել ու կայսրը իրենց գտաւոր ճանչնալ: "Ինչ կըսէք, ըսին Կարոլոսին. կուզէք որ զանազանութիւն ըլլայ տէրութեան անդամներուն մէջ. միայն մեկ օրինաւոր գաշնակից ժողով մը կայ: Խնդիրը ան չէ թէ ինչպէս վճիռ ընելու է երկու հաւասար իրաւունք ունեցող կարծեաց մէջ, այլ թէ ինչպէս ապստամբները պատժելու, և տէրութեան սահմանադրութեանը հաւատարիմ ծառայներուն ձեռնտու ըլլալու է":

Ժողովականաց սա հպարտ խօսքերը արթընցուցին լաւատրնցին Կարոլոսին միտքը. անիկայ տեսաւ որ անոնք զինքը շատ անցեր են, և թէ գտաւորի բարձրագոյն ատիճանը մեկդի ձգելով՝ կըպարտաւորի մեծագոյն մասին հրամաններուն միայն կատարող ըլլալ: Ինչու հետեւ սա

մեծ մասը կը հրամայէր Ա. կղզուրկ քաղաքին մէջ . ա-նոնք իրենց մէջէն դուրս հանեցին կայսերական խորհըր-դականները՝ որ աւելի անաչառ կարծիք ունէին . Ա՛այնցի արքեպիսկոպոսը ևս ժամանակ մը ժողովին մէջ չերև-ցաւ :

Ա՛րդ՝ ժողովականաց մեծ մասը ամենէն առաջ հրամա-յեց որ Հռոմէական աստուածաբանները շուտով պա-տասխան մը գրեն ընդդէմ Ա. Հետարանական վարդապե-տութեան : Այթէ ան գործիս համար քիչ մը խոհեմ մարդիկ ընտրած ըլլային , ինչպէս Ա. կղզուրկի եպիս-կոպոսը , գուցէ Նարեկարգութիւնը չաղթող հանդիսա-ցըներ Քրիստոնէութեան մեծ սկզբունքները . սակայն ան պաշտօնը յանձնուեցաւ Նարեկարգութեան թշնա-միներուն՝ Ա՛րիստոտէլի ու Հռոմէայ հին ախոյեաններուն , որոնք շատ անգամ չաղթուած ըլլալնուն՝ խիստ կատղած էին :

Ա՛ոնք բաղմաթիւ էին Ա. կղզուրկի մէջ , և մեծ պա-տիւ մը չունէին . "Ա՛իանոներէն ոմանք իրենց գիտուն-ները հետերնին բերին , և ոմանք նաև իրենց տգէտ-ները և յիմարները" , ըսաւ Յովհան : Ա՛ապէր նախա-գահը ու Ա՛ք վարդապետը զօրագլուխ էին , ու անոնց հետը խումբ կազմուած կրկնային միաբանները , և 'ի վեր քան զամենայն Դոմինիկեանները՝ ան դատաքննու-թեան գործիքները , որ անհամբերութեամբ կը սպասէին վարձատրուելու իրենց երկար աւանէ 'ի վեր կրած նա-խատինքին համար : Հոն տեղ էր Դոմինիկեանց գաւա-ռապետը՝ Պօղոս Հռկո , անոնց փոխանորդը՝ Յով-հաննէս Պուրքարտ , մեծաւորներէն մէկը՝ Կոնրատ Վօ-լէյն անուն , որ Լուտերի ամուսնութեանը դէմ գրեր էր . նաև շատ կրօնաւորներ Կարթուսեան՝ Գոստինեան և Ֆրանչիսկեան կարգերէն , ու զանազան եպիսկոպոսներու փոխանորդներ : Ա՛ոյնքան շատ այսպիսի մարդիկ ընտ-րուեր էին Ա՛ենկտոնին պատասխան տալու , ու անոր գա-

ւանութիւնը ջրելու : Ըս գործաւորներուն նայելով՝ մարդ կրնար ինչ տեսակ գործ յառաջ գալը գուշակել . իրաքանչիւր ոք հասկըցաւ որ աս գործը պիտի ըլլայ մէ թէ օրինաւոր պատասխանատուութիւն մը , այլ զրպարտութիւն և բամբասանք ընդդէմ դաւանութեան : Վամբէճին՝ որ անտարակոյս ինքն էր աս չարագուշակ ցուցակը կարօղսին առաջարկողը , լաւ գիտէր որ աս վարդապետները կարող չեն Ընկերանկտոնին հաւասարելու . սակայն անոնց անունները պապութեան խիստ ահաւոր դրօշակ մը կրձևացընէին , և յայտնապէս ու անմիջապէս կրծանուցանէին աշխարհի՝ թէ ժողովին միտքը ինչ ընել էր . աս էր ահա հարկաւոր բանը . Հռոմ չէր ուզեր մինչև անգամ միայն յոյս մը թողուլ քրիստոնեայ ազգերուն : Ի վերայ այսր ամենայնի հարկ էր գիտնալ թէ ումի վճիռ տալու իրաւունք ունէր աս գլխովին կրօնական նիւթերուն մէջ . ժողովը թէ կայսրը՝ որ անոր գործիքն էր : Կարօղս աս խնդիրը հաւաստապէս առաջարկեց Աւետարանականներուն և Հռոմէականներուն : Երբ որ կայսրընտիրը խորհուրդ հարցուց Լուտերին , "Ձեր Կարձրութիւնը , ըսաւ Կարեկարգողը , կրնայ կատարեալ ապահովութեամբ պատասխան տալ : Այո՛ եթէ կայսրը կուզէ գաւառօր ըլլով , թող ըլլայ . ես իր կողմանէ ամէն բան կընդունիմ , միայն թէ թող բան մը չվճռէ ընդդէմ Աստուծոյ Խօսքին : Ձեր Կարձրութիւնը կարող չէ Աստուածմէ վեր դասել գկայսրը* : Ընչ՞ որ առաջին պատուիրանը կըսէ . Իմ առջև ուրիշ աստուածներ պիտի չունենաս" :

Պապին կուսակիցներուն տուած պատասխանը գլխովին ասոր հակառակն էր , թէև ասոր պէս հաստատուն . "Այնպէս կըկարծեմք , ըսին , թէ Ձերին Սրբազնութիւնը՝ կայսրընտիրներուն , իշխանաց և տէրութեան մե-

*L. Epp. IV, p. 83.

ծամեծներուն միաբանութեանմբը կրնայ առ գործիս մէջ դատաւոր ըլլալ , իբրև կայսր Հռովմէական , պահապան՝ փաստաբան և գերապոյն պաշտպան Եկեղեցւոյ և մեր արքայնստուրբ Հաւատքին" * : Այսպէս՝ Նարեկարգութեան առաջին օրերէն՝ Հետաբրանական Եկեղեցին ապաւինեցաւ Կրիտոսի իշխանութեանը , և Հռովմէական Եկեղեցին Թագաւորաց զօրութեանը :

Կրիտոտէլի փիլիսոփայութիւնը և Հռովմայ քահանայական իշխանութիւնը՝ քաղաքական իշխանութեան հետ դաշնակից ըլլալովնին , վերջապէս տեսնելու վրայ էին՝ ի վաղուց իրենց սպասած յաղթութեան օրուան ժամանիլը : Պապրոցականները որքան ատեն իրենց հաւատքբանութեանցը ու չարաչար սովորութեանց զօրութեանը հետամուտ եղան , այնքան յաղթուեցան . բայց հիմա Պարոլոս Հինգերորդ ու ժողովը ձեռքերնին անոնց կերկընցընէին . քանզի Փապէրին՝ Եբին և Ս Խմիինային փաստերը պիտի ստորագրուէին Վերմանական ատենադպիրէն , և հաստատութեան կնիքը ընդունէին տէրութեան մեծ կնիքովը : Ալ կրնար անոնց դէմ դնել , Հռովմէական մոլորութիւնը միշտ աշխարհային իշխանութեան դիմելով՝ զօրութիւն ստացած է , և մինչև մեր օրերը՝ թէ Հին և թէ Նոր աշխարհի մէջ , իր յաղթութիւններուն համար պարտաւոր է տէրութեանց ձեռընտուութեանը և պաշտպանութեանը :

Այս բաները չէին խուսափիր Լուտերի սրատես աչքերէն . անիկայ իսկ և իսկ տեսաւ պապական վարդապետաց փաստերուն տկարութիւնը և Պարոլոսի բաղուկին զօրութիւնը , ու այսպէս գրեց Վիկլպուրկի մէջ եղող իր բարեկամներուն . "Ձեր հակառակորդաց պատասխանին կրսպասէք . արդէն անիկայ գրուած է , և պիկայ է . Հայրապետները , Հայրապետները , Հայ-

*F. Urkunden. II, p. 10.

բապետները . Ակնեցին , Ակնեցին , Ակնեցին . սո-
վորութիւն , արարողութիւն . իսկ Աստր Ոչքերը . . . .
անոնք բան մը չեն* : Ապա կայսրը աս դատաւորներուն
վկայութեանը վրայ հաստատուած՝ ձեզի դէմ վճիռ պի-
տի տայ , և անատնները ամէն կողմէն պիտի լսէք միչև
երկինքը բարձրացող մեծ մեծ պարծանքներ , ու միչև
դժոխքը իջնող սպառնալիքներ" :

Այսպէս փոխուեցաւ Կարնկարգութեան վիճակը .
Կարոլոս պարտաւորեր էր իր տկարութիւնը խոստովանե-
լու . և իր ըզբութեան երևոյթը պահելու համար , ո-
րոշ ու հաստատ կերպով Լուտերի թշնամեացը հետ միա-
բանեցաւ : Այսպէր անկողմնասիրութիւնը փճացաւ անե-
րևոյթ եղաւ , տէրութիւնը Լեհտարանին դէմ դարձաւ ,
և ոչ ոք մնաց զանիկայ փրկող բաց 'ի Աստուծմէ :

Ասոր վրայ նախ շատերը մեծապէս տրտմեցան և տագ-
նապեցան , մանաւանդ Մելանկտոն՝ որ աւելի մերձատես
ըլլալով թշնամեաց լարած որոգայթներուն , նաև իր
հոգերէն և արհնութիւններէն ուժաթափ եղած՝ գրեթէ
յուսահատութեան մէջ ինկաւ , և բարձրաձայն աղա-
ղակեց . "Ա՛ս ահագին չարիքներուն առջևը պղ ևս յու-
սոյ նշան մը չեմ տեսներ . . ." : Այլ սակայն աս
խօսքն ալ կըսէր . "Ինց 'ի Աստուծոյ օգնութենէն" :

Ապաքէն պապին նուիրակը սկսեր էր իր ամէն հակա-
ռակութիւնները 'ի գործ դնել ընդդէմ Լեհտարանա-
կանաց : Ըրդէն Կարոլոս շատ անգամ մարդ խրկեր էր
Ասքսնիայի կայսրընտրին ու Հեսէի իշխանին քովը , և
բոլոր ջանքով աշխատեր էր որ բաժնէ զանոնք Լե-
տարանական Ուսուցութենէն : Մելանկտոն աս գաղտնի
խօսակցութիւններէն շփոթած անհանգիստ եղած՝ դա-
տութիւնը վերջին աստիճան մեղմացուց , և ազաչեց
կայսրընտրին որ միայն Ընթրիքին հացէն ու գինիէն ժո-

*L. Epp. IV, p. 96.

զօրդոց տրուիլը ու քահանայից ամուսնութիւնը պահանջէ : "Ա՛ր բաներուն առաջինը խափանելը՝ ըսաւ , բազմաթիւ քրիստոնեաներ ետ պահել է Հաղորդութեան սեղանէն , և երկրորդը արգիլելը՝ Եկեղեցին զրկել է ամէն անոր շինութեանը կարող եղած քարոզիչներէն : Ինթէ կուզե՞ն կրօնքը բնաջինջ ընել և քաղաքական պատերազմ բորբոքել , քան թէ աս պարզապէս եկեղեցական սահմանադրութեանց մեղմութիւն մը տալ , որ ո՛չ բարոյական առաքինութեան և ո՛չ Հաւատոյ դէմ է" : Ընտարաբական իշխանները խնդրեցին Անլանկտոնէն որ ինքը անձամբ երթայ , ու աս բաները առաջարկէ նուիրակին :

Անլանկտոն հաճեցաւ աս գործը կատարել , ու այնպէս կըյուսար թէ յաջող կերպով գլուխ պիտի հանէ ան : Իրաւ է որ պապականներուն մէջն ալ կըգտնուէին Ռարեկարգութեան բարեկամութիւն ցուցընող անձինք : Ին օրերը Ելլեան լերանց անդիի կողմէն քանի մը առաջարկութիւններ խրկուեր էին Ընկզպուրկ , բաւական համեմատ Ռարեկարգողին գաղափարներուն . և կայսեր խոստովանահայրերէն մէկը բարձրաձայն կըխոստովաներ Հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը , անիծելով Վերմանիոյ "ան էշերը՝ որ չեն գադարիր , կըսէր , աս ճշմարտութեանս դէմ ընդվզելէն" : Կարոլոսի մտերանապետներէն մէկն ալ կընդունէր բովանդակ գաւանութիւնը : Սակայն ալ աւելին կար . Կարոլոս Ինգերորդ խորհուրդ ընելով Սպանիացի մեծամեծներուն հետ , որ համբաւաւոր էին իրենց ուղղափառութեանը մասին , անոնք աս պատասխանը տուեր էին իրեն . "Եթէ որ Ռոզքարկուներուն կարծիքները հակառակ են Հաւատոյ յօդուածներուն , թող Ձեր Վեհափառութիւնը իր բոլոր զօրութիւնը՝ի գործ դնէ աս աղանդը կործանելու . իսկ եթէ անոնց ուզածը միայն քանի մը փոփոխութիւններ ընել է մարդկային կարգադրութեանց և արտաքին սո-

վորութեանց մէջ , ամենևին պէտք չէ բռնութիւն ընել" : "Ալանչելի պատասխան" , գոչեց Անրանկոն , որ ինքզինքը կըհամոզէր թէ Հռովմէական վարդապետութեան հիմը համաձայն է Աւետարանին :

Խարեկարգութիւնը աւելի բարձրաստիճան պաշտպաններ գտաւ : Պարիսի Կարոլոս Լինգերորդին քոյրը ու Պնկարիոյ Լուի թագաւորին այրին , որ Էկզպուրկի մէջ կայսերական պալատին մէկ կողմը կըբնակէր , յաճախ տեսութիւն կընէր ու ընտանեբար կըխօսակցէր Անրանկոնի՝ Պապատիսի և ուրիշ Աւետարանականաց հետը : Ըս իշխանուհին դեռ խիստ նորահասակ էր ու իր հաւուն՝ Պաքսիմիլիանոսի քովը կըկենար , երբ որ նախ սկսաւ կարդալ ու հասկընալ Լուտերի առաջին գրութիւնները : 1526ին՝ Լուի թագաւորը Պոհաձ պատերազմի դաշտին վրայ մեռնելով՝ * Խարեկարգողը միխիթարական նամակ մը գրեց նորահասակ որբեվարիին : "Ձեր վհատութիւնը թող միխիթարուի , կըսէր , ճշմարիտ փեսայով՝ որ է Յիսուս Քրիստոս" . և միանգամայն իր նամակին մէջ խիստ միխիթարական Սաղմոսներէն † ազդու մեկնութիւն մը կընէր : Այն ատենները Ֆրանսոս աս իշխանուհին համար շարադրեց իր ճառը՝ "Մարի Վրիստոնեայ" կոչուած , ու անոր նուիրեց զանիկայ : Ըն ժամանակէն հետէ մանկամարդ որբեվարին գլխովին անձնատուր եղաւ Աստուծոյ խօսքին : Իր անկողինին սեղնակը իր աղօթարանն էր , ինչպէս որ Ֆրանսոս կըսէ , ու կըջանար որ իր օրինակովը բարեպաշտութեան ճամբուն մէջ առաջնորդէ իր քովը եղողները : Վաւանութեան ընթերցմունքէն իրեք օր ետքը՝ Պարիսի Էկզպուրկ եկեր էր , իր հետը ունենալով Պոհեմիայի թագուհին՝ որ Ֆերտինանտոսի կինն էր , և իր հաւատարիմ մատրանապետը Յովհաննէս Լենգէլ՝

* Տես երես , 236 : † Սաղմ . ԼԷ . կԲ , ՂԲ , ՃԶ :

որ Աիման Կրինէոսի ու Ալինէշէնի հետ խել մը ատենէ՛ի վեր Աստուծոյ խօսքը կը քարոզէր Անկարիոյ մայրաքաղաքին մէջ։ Արիամ իր եղբօրը քովը գտնուելով՝ մեծ ցնծութիւն կը վայելէր Հենգէլի՝ Պալատինի ու Անլանկտոնի հետ ունեցած իր աւետարանական խօսակցութիւններուն մէջ։ Ա՛ս անձինքը կը զարմանային անոր պարզմտութեանը և սիրուն բնաւորութեանը վրայ, և խիստ կաւրթանային իրենց այնպիսի քոյր մը գտնելնուն։ Անոր գիտութիւնն ալ բարեպաշտութեանը չափ կը զարմացնէր զանոնք. քանզի անիկայ սովորաբար կը հասկընար և կը կարդար հինգ լեզու. Լատիներէն, Յունարէն, Հաղիարէն, Ասալերէն, Պոհեմիարէն և Գաթիներէն։ "Անոր օրերը, կ՚ըսէին անոնք, աշխարհք փոխուած է. մեր միաբաններըը ապէտ են ու կնիկները գիտուն"։

Արիամ աս խօսակցութիւններովը բաւական չէր ըլլար, այլ ամէն կերպակի աւետարանական պաշտօն կատարել կուտար իր բնակարանին մէջ։ Ջերմեռանդն ու ծարաւի ըլլալով Աստուածային Խօսքին, Աստուածաշունչը իր ձեռքը կ՚առնէր, որուն մէջ կընշանակէր քարոզչին վկայութիւն բերած համարները. յետոյ պաշտօնը լրանալէն ետև վերստին կը քննէր այն համարները բոլոր եռանդով։ Կարոլոս և Ֆլորինանոս՝ եպիսկոպոսներէն իմանալով աս տարօրինակ վարմունքները, երբեմն գանգատ կընէին իրենց քրոջը. բայց անիկայ կայսեր իր վրայ ունեցած խանդակաթ սիրովը ինքզինքը կը պաշտպաներ։ Այսպիսով բաւական չէր ըլլար. կաղաչէր իր եղբօրը որ քահանաներէն չխաբուի, իր ապերջանիկ ամուսինին պէս. և արդարացընելով Աւետարանականները՝ անոնց վրայ դրուած բարուրանքներէն, կը ջանար Կարոլոսի սպառնալեացը առջին առնելու։ Անլանկտոն Յուլիսի 10ին գրեց Լուտերին. "Կայսեր քոյրը՝ որ գիւցազնական ոգի ունեցող կին մըն է, մանաւանդ իր բարեպաշտութեամբը և համեստութեամբը նշանա-

ար, կը քանայ իր եղբօրը մեղի դէմ ունեցած բարկութիւնը իջեցնելու»։ 1530ին՝ Դեկտեմբերի մէջ Ինդոլշտատ մեռնելով՝ Կարոլոս Մեծին Վաւատաց կառավար անուանեց իր Մարիամ քոյրը։

Վասնզ որ Ինկլանկտոն ասոր ապացոյցներէն քաջալերութիւն առնելով՝* և միանգամայն Շնաձիներուն ամէն օր ժայթքած պատերազմի սպառնալիքներէն երկնչելով, խորհեցաւ թէ ինչ որ ըլլայ՝ ինքը պարտաւոր է խաղաղութիւն ընել, վասն որոյ որոշեց որ իր կրցածին չափ թելեցընէ իր առաջարկութիւնները։ Ասոր Հնուլիսի 6ին նամակով մը խնդրեց Նուրեմպէրկէն իր հետը տեսնուելու։ Ըրդ՝ ասոր որոշեալ վայրկենին Նարենկարգութեան սահմանին սիրտը կը դողայ, գլուխը կը դառնայ, կը սասանի, կը գլորի, ու ասոր իր գլորմամբը իր հետը կործանման վտանգին մէջ կը գտնէ ան փաստը՝ որն որ արդէն նահատակները իրենց արեամբը ներկեր էին։

Ընդհակառակ կը թուի Նարենկարգութեան երեսփոխանը պապութեան երեսփոխանին. «Ձկոյ մէկ վարդապետութիւն մը՝ որուն վրայով տարբեր ըլլանք Հռովմէական Եկեղեցիէն†. Հռովմայ քահանայապետին ընդհանրական իշխանութիւնը կը յարգենք, և պատրաստ ենք իրեն հնազանդելու, եթէ անիկայ մեզ չմերժէ, և ամէն ազգերուն ցուցցած իր սովորական մարդասիրութեամբը բարեհաճի հնրքել կամ ընդունիլ քանի մը փոքրիկ բաները, զորոնք ոչ ևս կրնանք փոխել։ . . . Ուրեմն այժմ կուզէ՞ք մերժել անոնք որ իրրև աղերսարկու կրնեկայանան ձեզի, կուզէ՞ք ըլանք հալածել հրով և սրով։ . . . Ա՜հ. Վեռմանիայի մէջ քնաւ բան մը այնքան շատ ատելութիւն չբերեր մեր վրայ, քան օրչափ որ կրբերէ ան մեր անշահախնդիր հաստատութիւնը՝

* Տես երես 454։

† Corp. Ref. II, p. 170.

որով կըպաշտպանեմք Հռովմայ Եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը : Սակայն Աստուծոյ օժանդակութեամբը մինչև ցմահ հաւատարիմ պիտի մնանք Քրիստոսի և Հռովմայ Եկեղեցիին , թէև դուք հերքելու ըլլաք զմեզ'' :

Այսպէս կըխոնարհեցընէր իր անձը Անգլիկոն . Աստուած թոյլ տուաւ անոր ասանկումը , որ ցպագայ դարերը կարող ըլլան պայծառ տեսնելու թէ Եկեղեցութիւնը որքան խոնարհելու պատրաստ էր միութիւնը պահելու համար , և թէ ոչ ոք երկրայի թէ հերձուածը Հռովմէն կսկած է . բայց նաև անշուշտ ամէն մարդ գիտնայ թէ որչափ մեծ է ամենագերազանց գործիքներուն տկարութիւնը ամենափառաւոր ու ամենահարկաւոր գործերուն մէջ :

Խարեբաղդաբար անատեղը Եկեղեցութեան պատիւը բարձրացընող ուրիշ մարդ մը կար . ճիշդ ասոնց առեններս Լուտեր գրեց Անգլիկոնին այսպէս . ''Ընկարելի է որ միաբանութիւն ըլլայ Քրիստոսի ու Բելիաղին մէջ . ես բնաւ մտքի մը չափ պիտի չզիջանիմ * : Ընելի կըփափագիմ ամէն բան կրնել , մինչև անգամ ամենասոսկալի աղետից անձնատուր ըլլալ , քան թէ զիջանիլ : Թշնամիները որքան ուզեն պահանջեն , դուն այնքան քիչ հաւանութիւն ցըցուր : Աստուած պիտի չօգնէ մեզի մինչև որ ամէն մարդ մեզ չթողու'' : Լուտեր իր բարեկամներուն տկարութենէն քիչ մը վախնալով՝ ասոնց խօսքն ալ գրեց անոնց . ''Հաւտոնց վրս ձեր քովը պիտի տեսնէիք , եթէ ասոնք զԱստուած փորձել չըլլար'' :

Ընդարձակ երբէք այնքան ուզի հարկաւոր եղած չէր Լուտերի ներկայութիւնը . քանզի պապին նուիրակը առանձին տեսութիւն մը ընելու հաւանութիւն տուեր էր ,

* At certe pro mea persona, ne pilum quidem cedam. (L. Epp. IV. p. 88.)

և Մելանկտոն կըպատրաստուէր որ երթայ Վամբէճճիին կամքը կատարէ : Նուիրակը որոշեր էր որ աս տեսութիւնը Յուլիսի 3ին ըլլայ . իր նամակը մեծ յոյս տուեր էր փիլիպպոսին . "Կարդինալը կըհաստատէ թէ պիտի ընդունի Հաղորդութեան երկու տեսակէն տրուելու առաջարկութիւնը , և քահանայից ամուսնութիւնը , կըսէր Մելանկտոն . կըցանկամ շուտով իր քովը երթալու" :

Այս տեսութիւնը կրնար որոշել Լեհեղեցիին վիճակը . քանզի թէ որ նուիրակը ընդունելու ըլլար փիլիպպոսին վերջին հաճութիւնը , Լութերականք երկիրները վերցուին պիտի յանձնուէին Հռովմէական եպիսկոպոսաց իշխանութեանը , և Բարեկարգութեան բոլոր գործը պիտի ջնջուէր . սակայն Հռովմայ հպարտութիւնը և կուրութիւնը աղատեցին զանիկայ : Պապականները կարծելով թէ Բարեկարգութիւնը անդունդին եղերքը հասած է , խորհեցան որ մէկ կից մը բաւական պիտի ըլլայ յաւիտեան գահավէժ ընելու զանիկայ . ուստի առնին ալ Լուտերի պէս որոշեցին մինչև անդամ "մազի մը չափ" չզիջանիլ : Այսու ամենայնիւ նուիրակը Մելանկտոնին առաջարկութիւնները չընդունելով՝ միանգամայն մարգասիրական երևոյթ մը և ուրիշներուն կամացը հնազանդելը ցըցուց : "Կրնայի , ըսաւ , քանի մը թոյլտուութիւններ ընել , բայց խոհեմութիւն պիտի չըլլայ առանց Վերմանացի իշխանաց հաւանութեանը բան մը ընել . պէտք է որ անոնց կամքը ըլլայ , մանաւանդ առնեցմէ մէկն ալ երդում ընել տուած է կայսեր՝ որ մեզի թող չտայ ամենափոքրիկ բանի մըն ալ հաւանութիւն տալու . ուստի բան մը չեմ կրնար շնորհել" : Պապ Հռովմէական իշխանը քաղցր ժպիտով աշխատեցաւ որ քրիստոնեայ վարդապետաց գլխաւորը իր կողմը շահի : Մելանկտոն գուրս ելաւ իր ըրած վաղվաղոտութեանը վրայ ամչցած՝ բայց ատկաւին Վամբէճճիէն խաբուած : "Ընշուշտ Լյք և Վոքլէոս առաջուց նուիրակին քով գա-

ցեր էին", ըսաւ ան . բայց Հուտեր ուրիշ կարծիք ունեցաւ :

Հոտալացիք էին ամենէն աւելի Հարեկարգութեան դէմ գնողները : Յանի մը օրէնետև՝ Յուլիսի 12ին , պապին պատուէրները եկան . պապը սուրհանդակով ընդուներ էր Հաւանութիւնը . և տասնըվեց օր բաւական եղեր էր անոր խրկուելուն , անոր վրայով խորհուրդ ըլլալուն և նա խրկուելուն համար : Կը թուէս պապը ոչ վճռաբանութիւն և ոչ ժողովի յիշատակութիւն լսել կուզեր . պայմ իր կարծիքն ան էր որ Լաթրոյս ուղղակի բռնութիւն ընէ , Վեստֆալիա բանակ մը խրկէ ու Հարեկարգութիւնը բանի բնաջինջ ընէ : Հայց սակայն Ընկզպուրկի մէջ խորհեցան որ աւելի ազէկ պիտի ըլլայ թէ որ այնպէս սրագ չգարժին . վասն որոյ ուրիշ միջոցներու դիմեցին :

"Պիւշ մը համբերեցէք . անոնք մեր ձեռքին մէջն են", ըսին Հռովմէական աստուածաբանները . և թօթխուելով իրենց վրայէն ան յանցանքը որ կրեր էին Հարեկարգութեան վրայով գէշ պատմելուն համար , ամբաստանեցին Ընետարանականները՝ անոնց վրայ ձգելով իրենց յանցանքը : "Անոնք ինքզինքնին մեղի համաձայն ցուցընելու համար՝ ըսին , այժմ կըպատրաստեն իրենց հերետիկոսութիւնը . սակայն հիմա զանոնք իրենց թակարդին մէջ պիտի բռնենք : Նթէ անոնք խոստովանին թէ Հաւանութեան մէջ գրած չեն իրենց հնդքած ամէն բաները , յայտնի պիտի ըլլայ որ մեզ ծաղր կընեն կրխաբեն . իսկ եթէ ընդհակառակն հաստատեն թէ ամէն բան բաած են , ան նոյն բանովը պիտի պարտաւորին ընդունիլ իրենց չգատապարտած ամէն բանները" : Այսպէս որոյ մէկտեղ ժողովեցին Ընետարանական իշխանները և հարցուցին անոնց , թէ Հարեկարգութիւնը ջատագովութեան մէջ նշանակեալ վարդապետութեանց մէջ կըհամընդակուի , թէ ուրիշ բան մը կայ :

Արդարեւ վարպետութեամբ լարուած պատրաստուած էր . Ալեքսիոսի գրութեանը մէջ պապութիւնը անգամ չխշուած չէր . նաև ուրիշ մոլորութիւններ ալ զանց եղած էին , և նոյն ինքն Լուտեր բարձրաձայն գանգատ ըրած էր սա բանիս դէմ : "Յատանան ազէկ գիտէ , ըսեր էր , որ ձեր ջատագովութիւնը հարեւանցի կերպով մը կանցնի քաւարանի յօդուածներուն՝ Արբոց երկրպագութեանը , և 'ի վեր քան զամենայն պապին և նեռին վրայով" : Իշխանները խնդրեցին որ սա բանին վրայով խօսին իրենց դաշնակիցց եղող քաղաքաց փոխանորդներուն հետը . և բոլոր Խողքարկուները հաւաքեցան սա կարեւոր գործոյս վրայ խորհելու :

Ընոնք կընայէին որ Ալեքսիոսն սա խնդիրը լուծէ . և ան ալ ետ չկեցաւ պատասխանատու ըլլալէն : Ալեքսիոսն դիւրաւ կըչփոթէր իր անձին հոգերէն , բայց մեծ համարձակութիւն կունենար երբ որ ուղղակի իրեն դպչէին . ուստի այսպէս ըսաւ . "Ամէն հարկաւոր եղած վարդապետութիւնները բացատրուած են Խաւանութեան մէջ , և անոնց դէմ եղած ամէն մոլորութիւն և վատթար սովորութիւն նշանակուած են : Արդեօք հարկաւո՞ր էր ան խոովայոյզ ու կիրքերը բորբոքող խնդիրներուն մէջ մտնել , որոնց վրայով կըվիճաբանին մեր համալսարաններուն մէջ : Պէ՞տք էր ան խնդիրը ընել թէ արդեօք ամէն քրիստոնեաները քահանանե՞ր են , թէ պապին դլխաւորութիւնը ըստ Աստուածայի՞ն իրաւանց է , թէ ներողութիւններ կրնա՞ն տրուիլ , թէ ամէն բարեգործութիւն մահացու մե՞ղք է , թէ խորհուրդները եօթնէն աւելի՞ են , թէ աշխարհականք կրնան ժամտակարարել զանոնք , թէ Աստուածային ընտրութիւնը մէկ կերպով մը մեր բարեգործութենէն կախում ունի՞ , թէ քահանայական օրհնութիւնը անարատ վարք մը կընծայէ՞ , թէ ականջալուր խոստովանութիւնը փրկութեան հարկաւո՞ր է . . . : Ա՛յ , ա՛յ . սա ամէն բանները դպրոց-

ներուն վերաբերեալ են , և բնաւ հարկաւոր չեն փրկութեան" * :

Ընկարելի է ուրանալ որ Մելանկտոնի ասոնք նշանակած խնդիրներուն մէջ կարևոր բաներ կային . բնչ և իցէ Լուտերական ժողովականք շուտով համաձայնեցան . և հետևեալ օրը մէկ հաստատ և միանգամայն համարձակ պատասխան մը տուին Կարոլոսի պաշտօնատարներուն , որուն մէջ կըսէին , թէ "Լուտերականք փափաքելով որ սիրով ճշմարտութիւնը յայտնեն , չէին ուզեր խառնաշփոթի բան մը ընել , և առաջադրեր էին ոչ թէ Աւկսպուրկեցւոց մէջ մտած ամէն մոլորութիւնները նշանակել , այլ փրկութեան հարկաւոր եղած ամէն վարդապետութիւնները գտանիլ . բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի եթէ իրենց հակառակորդները կուզեն մոլորական սովորութիւններ հաստատել , կամ գտանութեան մէջ չյիշուած որ և իցէ բան մը առաջարկել , Լուտերականք պատրաստ են պատասխանել Աստուծոյ խօսքին համեմատ" † :

Այս պատասխանին եղանակը յայտնի կըցուցընէր թէ Լուտերական քրիստոնեայք բնաւ չեն վախնար իրենց հակառակորդներուն հետևելու , ուր որ անոնք կանչելու ըլլան զիրենք : Ատոր պատճառք այլ ևս խօսք մը չըրին ասոր գործիս վրայով :

ՀԱՏՈՒԱԾ Թ

Որ երկու անգամ ժողով կընէին Գտանութեանը դէմ պատասխան տալու համար ընտրուած անձինքը , և ան պատասխանը շարադրող աստուածաբաններուն իրա-

* Melanethonis Judicium. (Corp. Ref. II, p. 182.)
† F. Urkundenbuch. II, p. 19.

քանչիւրը անոր վրայ կը յարէր իր ընդդիմաբանութիւնը և իր ատելութիւնը : Յուլիսի 13ին՝ գործը լրացաւ . և Նչք վարդապետը "իր ընկերներուն հետ մեկտեղ" կայսեր ներկայացուց զանիկայ , կըսէ Անլանկտոն : Կայսրը ու իր պաշտնատարները մեծապէս զարմացան երբոր տեսան երկու հարիւր ութսուն երեսներէ բազկացեալ գրութիւն մը չարաչար նախատինքով լցուած : "Ընհմուտ արհեստաւորները շատ փայտ կըվատնեն , և անհամեստ գրագիրները շատ թուղթ կաղտոտեն" , ըսաւ Նուտեր : Սակայն ասիկայ ամէնը չէր . այլ ան պատասխանին վրայ աւելցուցեր էին նաև ութը յատկութիւններ Անլանկտոնի պատրուակած մեղրութեանցը դէմ , (կըսէին իրենք ,) և անոնց մէջ կըբացատրէին Նուտերականութեան ծնած հակառակաբանութիւնները , և "սոսկալի աղանդները" : Ներքապէս պապական աստուածաբանները՝ տեսնելով որ իշխանութիւնը իրենց ձեռքն է , բաւական չէին համարեր միայն աս հրապարակական պատասխանը , այլ ամբարիշտ ու զրպարտիչ տետրակներով կըլեցընէին Ուկղպուրկ քաղաքը :

Սկայն մէկ կարծիք մը ունէին մարդիկ պապականաց պատասխանին վրայ , այսինքն՝ կըտեսնէին որ խառնաշփոթ՝ անագորոյն և արիւնռուշտ գործ մըն էր ան : Կարոլոս Ֆինգերորդ շուտով դատեց իմացաւ աս անճոռնի գործոյս ու Անլանկտոնի Վաւանութեանը ընտիր վայելչութեանը մէջ եղած տարբերութիւնը : Ընիկայ փաթթուեցաւ , ոլորեց , ճմրթեկեց և այնպէս աւրեց իր աստուածաբաններուն 280 երես գրութիւն պարունակող թուղթը , որ երկու օրէն ետքը՝ երբոր կրկին անոնց դարձուց զանիկայ , տասներկու երեսէն աւելի ամբողջ ու անվնաս չէին ձեացեր , կըսէ Պալատին : Կարոլոս պիտի ամաչէր ասանկ տետրակ մը ժողովին մէջ կարդացընելու , վասն որոյ հրամայեց որ մէկ ուրիշ մը գրեն , առջինէն աւելի համառօտ և աւելի չափաւոր :

Այս բանը դիւրին չէր . "վասն զի հակառակորդները , կըսէ Տրէնց , Լեհաստանական Դաշնակցութեանը վսեմ պարզութենէն շփոթած և յիմարացած , չէին գիտեր ուրկից սկսելին կամ ուր վերջացընելին . վասն որոյ անոնք գրեթէ իրիք շաբաթ ալ աշխատեցան մինչև որ իրենց գործը գլուխ հանեցին" :

Կարոլոս ու իր պաշտօնատարները մեծ տարակոյս ունէին անոր յաջողութեանը վրայ . ուստի առին մը թող տալով ատատուածաբանները՝ ուրիշ հնարք մը խորհեցան : "Դիմէք Լեհաստանական իշխանները զատ զատ ձեռք առնելնիք , ըսին . անոնք միանակ որ մնան , գէմ չեն դներ" , Ուստի Յուլիսի 15ին՝ Պրանտէպուրկի իշխանին տեսնուելու գացին անոր երկու հօրեղբօր որդիները՝ Անսպի և Պրանտէպուրկի կայսրընտիրները , ու անոր երկու եղբայրները՝ Փրիդերիկոս և Յովհաննէս Ալպերտ իշխանները : "Ձեզի տուէք առ նոր Հաւատքը , ըսին իրեն , և վերստին դարձէք ան Հաւատքին որ գարէ մի՛ վեր կայ : Եթէ ասիկա բանը ընէք , ինչ որ ուզէք կայսրը պիտի շնորհէ ձեզի . եթէ ոչ՝ վախցէք անոր բարկութենէն* : Յուլիսի 16ին՝ Պավարիայի Փրիդերիկոս դուքսը , Նասաւի կոմսը , Ռօկենտորփ և Թրուշէս պաշտօնականները՝ Կարոլոսին կողմէն Սաքսոնիայի կայսրընտրին քովը գացին . "Դուք կայսեր թախանձեցիք , ըսին , որ Հաւանութիւն և Հաստատութիւն տայ ձեր որդւոյն ամուսնութեանը Յուլիանէ իշխանուհիին հետ , և ձեր կայսրընտրական իշխանութեանը մէջ վերստին Հաստատէ զձեզ . սակայն Վեհափառ Կայսրը կրծանուցանէ որ եթէ չհերքէք Լուտերի հերետիկոսութիւնը՝ որուն դվնասուր պաշտպանն էք , ընաւ պիտի չկատարէ ձեր խնդիրը" : Այն ատենը Պավարիայի դուքսը սրտառուչ շարժմունքներով ու չարագուշակ սպառնալիքներով խնդրեց

* Corp. Ref. II, p. 206; F. Urkund. III, p. 93.

կայսրընտրէն որ իր հաւատքէն դառնայ։ Կայսեր կողմէն եկողները աս ալ ըսին . "Կը հաստատեն թէ դուք դաշնակցութիւն ըրեր էք Հելվետացւոց հետ . կայսրը չհաւատար աս բանին , և կը հրամայէ ձեզի որ ճշմարիտը ըսէք" :

Հելվետացի բառը ապստամբութիւն կընշանակէր . Ընկղզուրկի մէջ ժողովուրդը միշտ կրցանկար աս դաշնակցութեանը՝ որուն յիշատակութիւնը խիստ վախ կուտար Կարոլոս Ինգլերորդին : Ու յիրաւի արդէն ան քաղաքին մէջ երևցեր էին Հելվետացւոց երեսփոխանները կամ գէթ բարեկամները , և այսպէս աւելի սաստկացեր էր պարագային երկիւղը :

Դաւանութեանը ընթերցմունքէն երկու օր առաջ Նուկէր եկեր էր , և անկից օր մը ետքն ալ Կապիտոն . սակայն շատ ժամանակ Ընկղզուրկի մէջ մարդ չէր իմացեր աս աստուածաբաններուն հոն գտնուիլը , բայց՝ ի Սթրասպուրկի երեսփոխաններէն . անոնց հասնելէն քանըմէկ օր ետքը Մելանկտոն հաստատ իմացեր էր անոնց հոն հասնիլը . ահա այնքան մեծ էր Օտինկլեաններուն պահած գաղտնիքը : Սակայն աս բանը առանց պատճառի չէր . քանզի երբոր անոնք Մելանկտոնի հետ տեսնուիլ ուզեցին , "Մոռ անոնք գրութեամբ խօսին , ըսաւ Մելանկտոն . փաստերնիս վտանգի մէջ պիտի դնեմ , անոնց հետ երես առ երես խօսելով" :

Նուկէր և Կապիտոն իրենց առանձնութեանը մէջ ժամանակնին պարապ տեղը չվատնելով՝ շարադրեցին մէկ գործ մը՝ որ կոչուեցաւ Յորդորագրութիւն , կամ Հորս քաղաքներուն ըրած դաւանութիւնը : Սթրասպուրկի , Կոստանդիայի , Մեմմինկէնի և Լինտաւի երեսփոխանները կայսեր ներկայացուցին զանիկայ : Այս քաղաքները կարդարացընէին պնձերնին , յաճախ իրենց վրայ դրուած պատերազմի և ապստամբութեան նախատինքէն . անոնք կը ծանուցանէին թէ իրենց մի միայն նպատակը

Քրիստոսի փառքն է, և կրգաւանէին ճշմարտութիւնը "աղաւօրէն՝ համարձակ, բայց առանց յանդգնութեան և առանց կատակի": Քրիստ նոյն առեններըը՝ Օուինկլ մասնաւոր դաւանութիւն մը խրկեց Կարոլոսին. ասոր բաները մեծ խռովութիւն պատճառեց: Հռովմէականք կաղաղակէին. "Եթէ անիկայ չյանդգնիր ըսելու, թէ Եւթագիներըը և Ձերօ-Նիներըը (որ ըսել կուզէ եպիսկոպոսները,) Եկեղեցիին վրայ կընտանին մարմինին վրայ եղած սպասուներուն և ուրոյններու": Լուտերականք կըսէին թէ՝ "Անիկայ մեզ չդամբասներ, ըսելով թէ մենք կըսկսինք դաւանալ ու Եգիպտոսի սոխերուն և սխտորներուն նայիլ": "Եթէ մեկը ըսէ թէ ան իր խելքը կորսընցուցեր է, ճշմարիտ է, կըպօտար Ալեանկտոն: Անոր խօսքերուն նայելով՝ սպարտղութիւնները բոլորովին բնաջինջ ըլլալու են, եպիսկոպոսները բոլորովին վերնալու են":

Այսյն մեկ մարդ մը կար ասոնց միաձայն նախատինքներէն տարբեր զըուցող. ասոնց մարդը Լուտերն էր, որ այսպէս գրեց Յովհաննին. "Օուինկլ Ռուկերի չափ բաւական հաճելի է ինձի"*: Անտարակոյս Ռուկեր բառով՝ Ջորնքքաղաքեան Եաւանութիւնը ըսել կուզէր ան. դիտելու արժանի է ասոր խօսքը:

Այսպէս ահա Կարոլոս Հինգերորդին ոտքը ձգուած ան իրեք դաւանութիւնները վկայութիւն կուտային Լըբոթեթեանդ կրօնքին երկպառակութեանցը: "Օուր տեղը Ռուկեր և Կապիտոն կըջանան միաբերնին Անեանկտոնի Հասկըցընելու, և կըգրեն անոր, թէ "Ուր որ կուզէք կամ երբոր կուզէք՝ մենք կուգանք. միայն Աթուռը հետերնիս կըբերենք, ու ան ալ հետ չեմք բերեր, եթէ դուք այնպէս կուզէք": Ամեն բան անօգուտ էր. բաւական չէ քրիստոնեային միայն զՔրիստոս դաւանիլը,

*L. Epp. IV, p. 110.

պէտ Վրիստոսի աշակերտը պարտաւոր է իր եղբայրներն ալ դաւանիլ, եթէ անոնք աշխարհի նախատինք ու խայտառակ ալ եղած ըլլան. սակայն անատենը անոնք աս պարտաւորութիւնը չհասկըցան: "Երձուածի մէջ հերձուած" կըսէին պապականք, ու կայսրը համոզուեր էր թէ դիւրաւ յաղթութիւն պիտի ընէ: Ինն կողմէն կըգոչէին. "Ակնդեցիին դարձէք", "Որ ըսել է թէ, կըպատասխանէին Ինկղպուրկցիք, թող տուէք որ կարթը ձեր բերանը անցընենք, որ կարող ըլլանք մեր ուզած տեղը քաշել զձեզ":

Ինն աս բաները մեծ վիշտ հասցուցին Սաքսոնիայի կայսրընտրին, որ բաց 'ի անոնցմէ դեռ կըհնծէր Կարոլոսի պահանջումներուն և սպառնալեաց ներքեւ: Կայսրը բնաւ անգամ մը անոր հետ չէր խօսեր, ու ամէն տեղ աս խօսքը կըլար, թէ անոր եղբօրորդին Վերդ դուքսը' կայսրընտիր պիտի հրատարակուի անոր տեղը:

Յուլիսի 28երորդ օրը մեծ հանդէս մը եղաւ պալատին մէջ. Կարոլոս իր կայսերական զգեստները հագած' որոնց արժէքը երկու հարիւր հազար ոսկի տուգանքէն առնել կընէ կըսէին, և ամենուն պատկառանք ու երկիւղ ընծայող վեհափառութեան երեւոյթ մը առած իր վրայ, շատ իշխանաւորաց հետ խօսակցեցաւ, զանոնք իրենց իշխանութեանցը մէջ վերստին հաստատելու վրայով. միայն Սաքսոնիայի կայսրընտիրը աս շնորհքներէն դուրս ձգուած էր: Ետ քանցած' յայտնապէս իմացուցին իրեն համոր ինչ բան պահուած ըլլալը. և ծանուցին որ եթէ չհնազանդի, կայսրը պիտի արտաքսէ զինքը իր վիճակներէն, և ամենագառն պատժով պիտի պատժէ զինքը*:

Կայսրընտիրը պլպլեցաւ, իր երեսին գոյնը շրջեցաւ. քանզի տարակոյս չունէր գործին ասանկ վախճան մը ունենալուն: Ինչպէս կրնար իր փոքրիկ տէրութիւնովը

*Muller, Gesch. der Protestation, p. 713.

դէմ գնել ան մեծազօր ինքնակալին, որ գնո նոր յաղթներ էր Ասղէիայի և Իտալիայի, և այժմ Վերմանիան իր ոտքին տակը կրկենար։ Զարձեալ՝ եթէ կայսրընտիրը կարող ըլլար Կարոլոսին դէմ ելլելու, իրաւունք ունէր։ Յովհաննէս՝ գիշերը իր երազին մէջ զարհուրելի երևոյթներ իր եաեէն ինկած կրտեսնէր։ Կրտեսնէր իր վրայ մէկ ահագին լեռ մը, որուն տակը պառկած սաստիկ կը ճնշէ, և նոյն միջոցին իր եղբօրորդին Ադրոնիացի Վէորգը լեռանը գլուխը կայնած՝ զինքը կընախատէ։

Ուսկ ուրեմն Յովհաննէս սթափելու գուրս ելաւ աս խռովայոյզ տագնապներէն։ "Պէտք է որ կամ զՅատուած Թողում կամ զաշխարհ, ըսաւ։ Ըրդ՝ տարակոյս չկայ թէ ինչը ընտրելու եմ։ Յատուած է զիս կայսրընտիր ընողը, ես բնաւ արժանի չէի աս պաշտօնին։ Իմ բազուկներուն մէջ կրձգեմ իմ անձս, և այնպէս Թող ընէ զիս, ինչպէս որ աղէկ կերևնայ իրեն"։ Ըսպէս ահա կայսրընտիրը հաւատքով առիւծներուն բերանը գոցեց, և Թագաւորութիւնները յաղթեց։ Եբր. ԺԱ. 33, 34։

Հովանոցակ Ըւետարանական քրիստոնեայք բաժանորդ եղեր էին Յովհաննէս Յարատևողին նեղութեանը և տագնապին։ Ընոնք կրտեսնէին որ եթէ հիմա ան իյնար, ամէնն ալ պիտի իյնային. վասն որոյ ջանացին խրախոյս տալու անոր։ "Մի՛ վախնաք, գոչեցին Կարպուրկի քրիստոնեանները. վասն զի Ձեր Նարձրութիւնը՝ Քրիստոսի դրօշակին ներքևն է"։ Վենետիկէն գրեցին անոր Թէ՝ "Իտալիա կը յուսայ. եթէ հարկ ըլլայ ձեզի Քրիստոսի փառքին համար մեռնիլ, մի՛ վախնաք"։ Սակայն Յովհաննէս աւելի բարձրագոյն տեղէ մը կընդունէր իր քաջալերութիւնը։ "Սատանան կայծակի պէս երկինքէն վար ինկած կրտեսնէի", ըսաւ իր Տէրը։ Ղուկ. Ժ. 18։ Նմանապէս կայսրընտիրը իր երազին մէջ տեսաւ Վէորգ դուքսը լեռանը գագաթէն վար ինկած, և իր ոտքին առջևը ջախջախած։

Յովհաննէս անգամ մը որ յանձնառու եղաւ ամէն բան կորնչընելու, իր մտատանջութիւններէն ազատուած, ուրախալից և հանդարտութեամբ իր աստուածաբանները ժողվեց։ Ա՛ս ազատամիտ անձինքը իրենց տիրոջը ազատութեանը կրցանկային։ "Կարեշնորհ տէր, ըսաւ Պալատին, յիշեցէք որ Աստուծոյ խօսքը Հոգիին սուրն է լլալով՝ պէտք է բարձրացընել զանիկայ, ոչ թէ աշխարհային զօրութեամբը, այլ Ա՛մենակարողին ձեռքը"*։ "Այո՛, ըսին բոլոր աստուածաբանները, մենք չենք կամիր որ մեզ փրկելու համար դուք վտանգի մէջ դնէք ձեր ազատութիւնը, ձեր հպատակները, ձեր վիճակները, ձեր թագը . . . ։ Ունինք աւելի կրկամիմք անձնատուր ըլլալ Թշնամիին ձեռքերուն, և ազատիլ իրեն որ մեր արեամբը գոհ ըլլայ"†։ Ա՛ս խօսքը մեծապէս շարժեց Յովհաննէսին սիրտը. և թէպէտ անոնք իրենց խօսքը կրհաստատէին, բայց ան դէմ կեցաւ անոնց ըսածին, և հաստատ եղանակաւ մը կրկնեց ան խօսքը՝ որ սովորաբար կրսէր. "Ես ալ կուզեմ իմ Փրկիչս խոստովանիլ"։

Յուլիսի 21ին պատասխան տուաւ ան ստիպողական առաջարկութեանցը՝ որով Կարոլոս ջանացեր էր վախտալ անոր ու շփոթել։ Կայսրընտիրը փաստիւք ցրցուց կայսեր՝ որ ինքն ըլլալով իր եղբօրը օրինաւոր ժառանգը, անիկայ չկրնար աս պաշտօնէն զրկել զինքը, մանաւանդ թէ Աստուծոյ ժողովն ալ հաստատութիւն տուեր էր իր ան պաշտօնին։ Կարձեալ ըսաւ թէ ինքը ոչ թէ կոյր զկուրայն կրհաւատայ իր աստուածաբաններուն ըսածին, այլ քաջ վերահասու ըլլալով որ անոնց վարդապետութիւնը Աստուծոյ խօսքին վրայ հիմնեալ է, առանց տարակուսի վերտին կրխոստովանի ջատագովութեան ամէն յօդուածները։ "Արեմն կաղաչեմ Ձեր Աստուածային Հայրութեանը, շարունակեց ան, որ թոյլ տաք

*F. Urkund. II. p. 82.
†Ibid. p. 90.

զիս ու իմիններս միայն Աստուծոյ հաշիւ տալու մեր հոգիներուն վերաբերեալ բաներուն վրայով" * : Պրանեպուրկի իշխանը նոյն պատասխանը տուաւ , և այսպէս անօգուտ եղաւ ան ճարպար հնարքը՝ որով պապականք կրցեր էին տկարացընել Լութերականաց զօրութիւնը :

Լեհաստանականաց գաւանութիւնը կարգացուելէն ՚ի վեր վեց շաբաթ անցեր էր , և դեռ պատասխան չկար : "Պապականները՝ ան բոպէին որ ջատագովութիւնը լսեցին , յանկարծ պապանձեցան ճնացին" , կըսէին մարդիկ : Հայց վերջապէս Հռոմէական աստուածաբանք կայսեր մատուցին իրենց կրկին սրբագրած և կարգի դրած գործը , և համոզեցին զկարծուցս որ իր անուամբը ներկայացընէ զանիկայ : Անոնց խիստ հաճոյ կըթուէր տէրութեան վերարկուն ծածկել Հռոմայ կեղծուպատիր գործերուն վրայ : "Այս չարաճճիները , ըսաւ Ա՛նլանկատն , ուզեցին աւիւծի մորթի առնել վրանին , որ խիստ զարհուրելի երևնան մեզի" : Տէրութեան բոլոր իշխանաւորները հրաւիրեցան գաւանութեան դէմ գրուած պատասխանը մտիկ ընելու :

Օգոստոսի 3ին՝ չորեքշաբթի օրը , կէս օրը երկու ժամ անցած՝ կայսրը իր գահին վրայ բազմեցաւ Վալադինեան պալատի մատուռին մէջ , անոր բոլորտիքը շաբուեցան իր եղբայրը և կայսրընտիրները , իշխանները և քաղաքներէն խրկուած երեսփոխանները : Սաքսոնիայի կայսրընտիրը ու իր ընկերները անոնց առջևը ներկայացան , և Վալադինեան կոմսը՝ որ "Կարոլոսի բերանը" կըկոչուէր , ըսաւ անոնց . "Տորին Ա՛ն հնափառութիւնը ներկայացընելով ձեր գաւանութիւնը զանազան ազգե քանի մը աստուածաբաններու , որ համբաւաւոր են իրենց գիտութեամբը՝ բարոյական վարուքը և անկոչնաստրութեամբը , մեծ զգուշութեամբ կարդայ անոնց տուած պատաս-

Forstem ann's Urkundenbuch, pp. 80—92, 113—119

խանը, և ձեզի կը մատուցանէ ան՝ իրրև իր անձին պատասխանը, հրամայելով որ սրբազան տէրութեան ամէն անդամները ու հպատակները միաձայն հաւանութեամբ ընդունին զանիկայ''։

Ընատանը Ընդհանուր Ընդհայ տեսարակը առաւ և սկսաւ կարդալ դաւանութեան դէմ գրուած պատասխանը։ Ընոմիականք հաւանութիւն կուտային դաւանութեան քանի մը յօդուածներուն, ուրիշները կը դատապարտէին, և ան յօդուածներուն մէջ որ այնքան կարևոր չէին, հերքուելու և ընդունելի ըլլալու բաները իրարմէ կը զատնազատանէին։

Ընոնք կընդունէին մէկ նշանաւոր նիւթ մը, այսինքն՝ Ընեստորականք իրենց ժխտերդ յօդուածին մէջ ըսեր էին թէ Ընաղտութեան մէջ հաւատք հարկաւոր է։ Ընոմիականները կընդունէին զանիկայ, և այսպէս կը վերցընէին մէկ մեղադրութիւն մը որ պապութիւնը այնքան սաստիկ պաշտպաններ էր ընդդէմ Լուտերի՝ ան նոյն Ընեկզպուրկ քաղաքին մէջ՝ Կայիետանոսի բերնովը։*

Վարձեալ՝ անոնք իրրև ճշմարիտ քրիստոնէական վարդապետութիւն ընդունեցին Ընեստորականց վարդապետութիւնը՝ Երրորդութեան, Քրիստոսի, Սկզբութեան, յաւիտենական պատժոյ և սկզբնական մեղքին վերայով։ Սակայն բոլոր ուրիշ նիւթերուն վերայով Կարծես՝ իր պաշտօնեաները ու իր աստուածաբանները կրծանուցանէին թէ անխախտելի են։ Ընոնք կը հաստատէին թէ մարդիկ Ընտուծոյ երկիւղովը կը ծնին, թէ բարի գործքերը արժանի են վարձուց, և թէ ան գործքերը հաւատքին միաբանութեամբը կարգադրացընեն մարդը։ Կը հաստատէին նաև Երկեղեցւոյ եօթը խորհուրդները, պատարագը, գոյափոխութիւնը, Ընաղտութեան բաժակը աշխարհականաց չմատուցելը, քահանայից ամուրի վի-

* Տե՛ս հատ. Ը. երես 243, 245։

ճակը , արբոց բարեխօսութիւնը , ու կըհիրքէին չէին խոստովաներ թէ Լկկեղեցին արբոց ժողով մըն է :

Ըս պատասխանը քանի մը մասերուն մէջ ճարտարութեամբ յօրինուած էր , և մանաւանդ գործոց ու հաւատոյ վարդապետութեան մասին մէջ : Սակայն ուրիշ նիւթերուն վրայով՝ մանաւանդ Ըաղորդութեան բաժակը ժողովրդոց չմատուցելուն և քահանայից ամուրի ձեալուն վրայով , իր փաստերը վերջին աստիճան տկար էին , և պատմութեան մէջ բնաւ տեսնուած չէին այնպիսի անճոռնի բաներ :

Ըւետարանականք իրենց դաւանութեանը մէջ ամէն բան Սուրբ Գրոց վրայ կըհաստատէին , և միայն անիկայ իրենց հիմը կըճանաչէին . սակայն անոնց հակառակորդները միայն քանի մը կարգադրութեանց հաճութիւն տալով՝ պապական իշխանութեան Ըստուծմէ ծագած ըլլալը կըհաստատէին , և կուզէին որ անհրաժեշտ հնազանդութիւն ըլլայ անոր օրէնքներուն : Ըհա այսպէս առաջին բանակռուութեանս մէջ պայծառ կըտեսնուէր ան նշանաւոր յատկութիւնը՝ որ դեռ կըտարբերէ Ըռովմը Կարեկարգութենէն :

Փալադինեան պալատին մատուռը գտնուող ունկնդրաց բազմութեան կարգը՝ Սիւռնպէրկի երեսփոխանաց մէջ տեղը պահուած կըկենար Յովակիմ Կամերարիոս , որ Շվէյտի կարգացած ատենը , իր առջևի գրասեղանին վրայ ծռած՝ կրցածին չափ զգուշութեամբ նշանակեց կարգացուած խօսքերը : Ըն նոյն ատենը ուրիշ Ըւետարանականներ մէկզմէկու հետ կըխօսակցէին , սրտմտութիւն կը ցուցընէին ու նաև ծաղր կընէին կըծիծաղէին , ինչպէս որ անոնց հակառակորդներէն մէկը կըհաստատէ* : Ընոնք միաբերան կըսէին , թէ ''Ցիրաւի աս պատասխանը արժանի է Լքին՝ Վատերին և Վորլէոսին'' :

*Cochlœus, p. 895.

Իսկ Կարոլոս՝ ձանձրանալով աս աստուածաբանական տրամախոհութեանցը վրայ, ընթերցման ժամանակը կը նկատէր. բայց երբոր Շվէյս լրացուց իր կարդալը, արթընցաւ, ու աս արթըննալը կրնմանէր առիւծի մը արթըննալուն:

Ընատեները Փալադինեան կոմսը սկսաւ խօսիլ և ծանուցանել թէ Նորին Վեհափառութիւնը կրտեսնէ որ աս պատասխանին յօդուածները ուղղափառ՝ ողջամիտ և Լեւտարանին համեմատ են, վասն որոյ կըպահանջէ որ Հողբարկուները ձգեն ան իրենց Դաւանութիւնը՝ որուն պատասխանը հիմա տրուեցաւ, և ան բացառուած բոլոր յօդուածները ընդունին. իսկ եթէ անոնք դէմ կենան, կայսրը պիտի յիշէ իր պաշտօնը, և պիտի նայի թէ ինչպէս ցուցընելու է իր անձը՝ պաշտպան ու միաբան Հռովմէական Եկեղեցւոյ:

Այս խօսքերը բաւական պայծառ էին. թշնամիները այնպէս երևակայելով թէ Կրօթէսթանդներուն պատասխանը տուին և հերքեցին զանոնք, կըհրամայէին որ ալ անոնք ինքզինքնին յաղթուած համարին: Կռնութիւն՝ պատերազմ՝ ամէն տեսակ սպառնալիք կըլսէին Կարոլոսի պաշտօնատարին աս անագորոյն խօսքերը: Լեւտարանական իշխանները ըսին թէ՝ որովհետև ան պատասխանին մէջ իրենց յօդուածներուն մէկ քանին ընդունած և մէկալները հերքուած է, պէտք է որ աղեկ քննութիւն մը ըլլայ անոր վրայով. վասն որոյ խնդրեցին որ անոր մէկ օրինակը իրենց տրուի:

Պապականները երկար խորհուրդ մը ըրին աս խնդրոյս վրայով. գիշերը հասեր էր. ուստի Փալադինեան կոմսը պատասխանեց թէ առեղը ուշ ըլլալով ու գործն ալ այնքան կարևոր, կայսրը կրտոյ պիտի ծանուցանէ իր կամքը: Ժողովը արձակեցաւ, և Կարոլոս Հինգերորդ՝ Լեւտարանական իշխանաց համարձակութեանը վրայ

սրտմտելով՝ նեզացած ու շփոթած՝ իր տեղը դարձաւ կըսե Վոքլէոս * :

Ընդհակառակն Ռողքարկուները հանդարտ սրտով իրենց բնակարանները դարձան , քանզի ան պատասխանին ընթերցումը իրենց դատաւորներ ընթերցմանը չափ վստահութիւն տուեր էր իրենց : Ընոնք տեսան որ իրենց հակառակորդները սաստիկ յարեալ են պապական իշխանութեան , բայց խիստ տգէտ են Աւետարանին , որ ան բանը Հռովմէականաց նշանաւոր հանգամանքներէն մէկն է , ու ան խորհուրդէս Աւետարանականք մեծ քաջութիւն առին : "Ընշո՛ւշտ , ըսին , Ադեղեցին չկըրնար ըլլալ ան տեղը՝ ուր Քրիստոսի գիտութիւնը չկայ" :

Այնուհետև Անդրանկտոն դեռ վախի ու տագնապի մէջ էր , վասն զի անիկայ աչքի երևցածովը կերթար և ձչ հաւատքով † , և իր միտքը բերելով նուիրակին ժպիտները , Գոստոսի Կին՝ կրկին գնաց տեսնուեցաւ Ադամբէճճիին հետը , և վերստին խնդրեց Հաղորդութեան գինիէն աշխարհականաց մատակարարուիլը , ու քահանայից օրինաւոր կնիկներ ունենալը : "Ընատենը՝ կըսէր Անդրանկտոն , մեր հոգևոր հովիւները վերստին պիտի հնազանդին եպիսկոպոսաց իշխանութեանը , ու կարող պիտի ըլլանք յառաջագոյն խափանել ան անհամար աղանդները որ ապագայ աղգաց մէջ պիտի ծագին" : Անդրանկտոնի տեսութիւնը ապագային վրայով նշանաւոր է , այսու ամենայնիւ անիկայ ըսել չուզեր թէ ինքը՝ ուրիշ շատերուն պէս լաւ կըհամարի մեռեալ միութիւնը քան զկենդանի տարբերութիւնը :

Ադամբէճճին այժմ ապահով ըլլալով որ սրով չաղթութիւն պիտի ըլլայ , սրտմտութեամբ իմացուց Վոքլէոսին Անդրանկտոնի ան պահանջումը , որ ան ալ շուտով

*Cochlœus. p. 195.

† Գործք . ը . 7 :

պատասխան տուաւ անոր դէմ, դժուարին է որոշել թէ ո՛րը աւելի կատացած էր, Անլանկտոնը թէ Լամբէճճին: Ըստուած թոյլ չտուաւ այնպիսի կարդադրութեան մը, որ վերստին՝ ի գերութիւն վարելու էր իր Եկեղեցին:

Կարոլոս պապական իշխանաց հետ խորհուրդ ընելով անցուց Յունուար 4ին բոլոր օրը, և 5ին առաւօտը: Ուժանք կըսէին թէ "Աղբեր կարող պիտի չըլլանք վիճաբանութիւն ընելով՝ զանոնք գարձի բերելու. և թէ որ Լութերականները իրենց կամքը չհնազանդին, ուրիշ ընելիք մը չմնար մեզի, բայց՝ ի բռնութեամբ հնազանդեցընելէն": Ըստ ամենայնիւ ան իրենց տուած պատասխանին պատճառովը որոշեցին միջին ելանակ մը բռնել: Յաղթված կատարուած ժամանակը Կարոլոս միշտ վարպետ քաղաքականութիւն մը կըբանեցընէր, նախ և առաջ ամէն բան կըմերժէր կըհերքէր, յուսալով որ սաստկութիւն ցուցընելով՝ իշխանները վախցընէ գարձի բերէ. ապա քանի մը անհարկաւոր բաներ կըշնորհէր ան մտօքը որ Եւետարանականք՝ (որոնց համար կըկարծէր թէ գլխովին յուսահատած են,) մեծ բան պիտի սեպեն իր շնորհած պզտիկ բաները: Ահա աս պարագայիս մէջն ալ ան նոյն ճամբան բռնեց. քանզի Յունուար 5ին՝ կէս օրէն ետքը փալատինեան կոմսը իմացուց թէ կայսրը կըշնորհէ անոնց՝ Աւանութեան դէմ գրուած պատասխանին օրինակը, սակայն աս իրեք պայմաններովը. այսինքն՝ որ Լութերականները կրկին պատասխան մը չգրեն. որ անոնք շուտով գառնան միաբանին կայսեր հետ, և որ անոնք ոչ տպագրել տան, ոչ ալ մէկու մը ցուցընեն իրենց ձեռքը տրուելու օրինակը*:

Այս ծանուցումը գանգատ պատճառեց Եւետարական

*F. Urkund. II, p. 179; Corp. Ref. II, p. 256; Bruck, Apol. p. 72.

իշխաններուն մէջ : "Ես պայմանները անընդունելի են", ըսին ամէնը մէկտեղ : "Պապականք իրենց թուղթը մեր առջևը կը դնեն , բաւ Պրուք առենապիրը , ճիշդ ինչպէս որ աղուէսը տափակ ամանով ապուր դրաւ իր կնգամրը արագիլին առջևը : Մէ՛ որ ընդդէմ մեր կամքին դիպուածով մը պատասխանը մարդոց մէջ տարածուի , (և ինչպէ՞ս կրնանք աս բանը արգիլել ,) մենք յանցաւոր պիտի համարուինք : Ոչ ոք ըլլանք ասանկ անիրաւ առաջարկութիւն մը ընդունելէն : Կամերարիոսի նշանաւոր գրութեանցը մէջ՝ անոնց պատասխանին շատ յօդուածները ունինք ձեռքերնիս . և եթէ մէկ տեղ մը պակաս ձգենք , ո՛չ ոք իրաւունք կունենայ աս բանիս համար մեզ մեղադրելու" :

Մրգ հետևեալ օրը՝ որ Օգոստոսի վեցն էր , Լեհատրանականք ծանուցին ժողովին , թէ իրենք աւելի կրկամին հեռի կենալ աս կերպովս մատուցուած օրինակ մը ընդունելէն , և կը բողոքեն առ Լատուած և առ կայսր : Լյսպէս ահա անոնք մերժեցին չընդունեցին կայսեր բոլոր առաջարկութիւնները , և մինչև անգամ ան բանը՝ որ անիկայ իրրև շնորհք մը կը համարէր : Ուստի ան օգոստափետ ժողովին բոլոր անդամները սկսան խռովութիւն՝ բարկութիւն և մեծ երկիւղ ցուցընել , քանզի Լեհատրանականց աս պատասխանը կընշանակէր ապստամբութիւն և պատերազմ : Սաքսոնացի Լէորդը՝ Պավարիոյ իշխանները՝ Շուաբիոյ բոլոր կաթոլիկ կուսակիցները սաստիկ սրտմտութեամբ կը դոչային : Լմէնը մէկէն վրդովեցան , սկսան մէկզմէկու դէմ տրտունջներ և ատելութեան խօսքեր ընել . և կարելի էր վախնալ որ երկու կողմինները բռնցի մարտնչին մէկզմէկու հետ նոյն ինքն կայսեր առջևը , թէ որ Լլպերտ արքեպիսկոպոսը՝ Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը՝ և Պրունսվիկի , Հոմերանիոյ ու Լէքլէնպուրկի դուքսերը անոնց մէջ մտնելով՝ չաղաչէին Հողբարկուներուն աս ողբալի տեսարանը վերջացընելու ,

և կայսրը վերջին աստիճան չբարկացընելու : Ժողովը արձակեցաւ , բայց ամէնն ալ սրտմտութեամբ՝ երկիւղով ու տագնապով լցուած էին :

Ոնաւ երբէք ժողովը ասանկ ալեւտալի տեսարան մը ներկայացուցած չէր : Ժողովի հրաւիրման նամակին մէջ ցուցուած հաշտութեան կայսերը ուրիշ բան չէին , բայց եթէ խաբերայ շողոքորթութիւններ . այժմ պապականք դիմակը իրենց երեսներէն վար էին առեր . հնազանդութիւն կամ սուր էր անոնց ըրած առաջարկութիւնը Ռաբեկարգութեան : Ամէն բան յայտնապէս կը ծանուցանէր թէ կերպ կերպ ջանքեր ընելու ժամանակը լմացեր է , և հիմա բռնութիւն ընելու ատենը սկսելու վրայ է :

Ընդարձակ Ժողովմայ մէջ Յուլիսի իններորդ օրը պապը իր պալատին մէջ գումարեր էր կարդինալաց ժողովը , և ծանուցեր էր անոնց Լեհտարանականներուն վերջին պահանջումը , այսինքն՝ Ժաղորդութեան բաժակը աշխարհականաց մատուցանել , քահանայից ամուսնութեան հրաման տալ , պատարագի ատեն սուրբերը բարեխօս բռնելու սովորութիւնը խափանել , եկեղեցական կալուածքները թող տալ , որոնք արդէն վերցուած աշխարհային կալուածք համարուած էին , և ինացած բոլոր բաներուն համար ժողով մը ընել : Կարդինալները պատասխան տուին , թէ "Այս թոյլտուութիւնները հակառակ են կրօնքին , Եկեղեցւոյ կառավարութեանը և օրէնքներուն . վասն որոյ կը հերքեմք զանոնք , և շնորհակալութիւն կը մատուցանեմք կայսեր՝ ան նախանձին համար որ 'ի գործ կը դնէ հերձուածողները դարձընելու համար" : Պապը այսպէս վճիռ տալով՝ հաշտութեան բոլոր ջանքերը ոչինչ եղան :

Վամբէձճին ալ իր կողմանէ աւելի սաստիկ նախանձաւորութիւն կը ցուցընէր . անիկայ այնպէս կը խօսէր որ կարծես թէ իր անձին մէջ պապը անձամբ ներկայ է Եկեղեցւոյ քաղաքը : "Ոտ կայսրը ու ողջամիտ իշ-

խաններըը մէկ դաշնակցութիւն մը հաստատեն , կըսէր Կարոլոսին . և եթէ ան ապստամբները ոչ սպառնալեաց մտիկ ընելով և ոչ խոստմունքներու՝ յամառին մնան իրենց ոստանայական ճամբուն մէջ , անատենը վեհափառ կայսրը թող հուր ու սուր առնէ իր ձեռքը , թող գրաւէ ան հերետիկոսաց բոլոր ստացուածքը , և արմատէն խլէ վերցընէ ան թունալից տունկերը : Այսպա թող սրբազնիչներ կարգէ , որ անունք երթան պտըտին ան տեղերը՝ ուր Բարեկարգութեան հետեւողներ մնացած են , և այնպէս վարուին անոնց դէմ , ինչպէս որ Սպանիոյ մէջ կըվարուին խափշիկներուն դէմ : Թող գոցել տայ խափանել Ա Իդգէմպերկի համալսարանը . հերետիկոսական գրքերը այրել տայ , և փախստական միաբաններըը վերստին իրենց վանքերը դարձընէ" :

Այնչդեռ այսպէս պապն ու ժողովը մոլեգին նախանձով մը շարունակ կըհանախանձէին զԿարոլոս , Ինոմէնսեանդ իշխանները՝ թէև սրտմտութեամբ լցուած , բերանին չէին բանար , և տկարութեան երեւոյթ մը կըցուցընէին . կայսրն ալ կըցանկար անոնց տկարութենէն օգուտ մը քաղել . բայց սակայն ան տկարութեան տակը մէկ զօրութիւն մը պահուած էր : Անլանկտոն կըգոչէր թէ՝ "Անդի միայն ան կըմնայ որ երթանք Քրիստոսի ծունկերուն փարինք" : Ա. յիրաւի անունք չերմեռանդութեամբ աղօթք կընէին առ Քրիստոս . Անլանկտոն՝ Լուտերէն աղօթք ընել կըխնդրէր . Ինենց ալ իր Ակեղեցիէն աղօթք կըխնդրէր : Պետ և հաւատքի ընդհանուր աղաղակ մը կըտարածուէր բովանդակ Լեւտարանական Վերմանիոյ մէջ : "Ունք ոչխարներ պիտի ունենաք , ըսաւ Ինենց , թէ որ մեզի ոչխար խրկեք . գիտէք ինչ ընել

*Se alcuni . . . perseverassero in questa diabolica via quella, S. M. potrà mettere la mano al ferro e al fuoco, et *radicitus extirpare* questa venenata pianta. (Instructio data Cæsari a reverendissimo Campeggi in dieta Augustana, 1530.)

կուզեմ'' : Ան զոհ ըլլալու ոչխարները սրբոց աղօթքներն էին :

Նկեղեցին անհոգ կեցած չէր , այլ իր պարտաւորութիւնը կը կատարէր : Գանի մը քաղաքներէն այսպէս գըրեցին կայսրընտրին . ''Ամէն օր ժողվուելով՝ Ձեզի համար կը խնդրեմք զօրութիւն՝ շնորհք և յաղթութիւն , այսինքն՝ յաղթութիւն լինելի ցնծութեամբ'' : Սակայն Լուտերն էր ՚ի վեր քան զամենայն աղօթասէր ու զօրաւոր հաւատքի տէր եղող անձը : Ան սոյն առեններս Լուտերի նամակաց իւրաքանչիւր տողերը կըներկայացընեն հեղիկ ու վեհ արիութիւն մը , որուն մէջ հաստատութիւնը զուարթութեան հետը կըփայլի . այնպիսի արիութիւն մը՝ որ այնքան բարձրագլուխ կըպահէր և կըբերկրի , որքան աւելի վտանգը սաստիկ կերևնայ : Իւրաքանչիւր բանաստեղծական նկարագրութիւնները նսեմ կըմնան ան աղուս խօսքերուն քովը , որ կարկաչուն հեղեղի նման կը յորդեն Վարեկարգողին հոգիէն : Ընիկայ Օգոստոսի 5ին այսպէս գրեց Պրուք ատենադպրին .

''Ես օրերս երկու հրաշք տեսայ , և ահա առաջինը աս է : Արբոր պատուհանը կեցեր էի , դիտեցի երկնից աստղերը , ու ան լայնատարած ու շքեղ հաստատութիւնը , ուր որ Տէրը հաստատած է զանոնք : Գնաւ մէկ տեղ մը չկրցի տեսնել ան սիւները՝ որոնց վրայ Տէրը հաստատեր է աս անհուն կամարը . և սակայն երկինքը չէր իյնար . . . :

''Գրկրորդ հրաշքը աս է . տեսայ թանձրամած ամպեր , որոնք լայնատարած ծովու մը պէս մեր վրայ կախուեր էին : Գայց ո՛չ գետին տեսայ անոնց տակը բռնող , ո՛չ ալ չուաններ զանոնք օդին մէջ կախող . և սակայն անոնք մեր վրայ չինկան , այլ շուտով մեզ բարևեցին ու անցան գացին :

''Ստուած՝ շարունակեց ան , պիտի ընտրէ ազատութեան համար յարմար եղանակը՝ ժամանակը ու տեղը .

և Ն՚ի շատ չուշանար : Ն՚րիւնախանձ մարդիկ դեռ գըլուխ չհանեցին իրենց սկսածը . . . : Ա՚ր ծիածանը տկար երևոյթ ունի . . . . : Ն՚ոյնց ամպերը սպառնալից են . . . : Ա՚չնամին մեր վրայ կուգայ զարհուրելի մեքենաներով . . . : Ա՚կայն եղբը պիտի տեսնուի , թէ ո՞ր կողմը կըգանուին բաղխտները , և որո՞նց ձեռուըներէն կըսլանան նետերը : Հոգ չէ որ Լ՚ուտեր մեռնի , եթէ Ք՚րիստոս յաղթող է , Լ՚ուտեր ևս յաղթող է՚՚ * :

Հռովմայ կուսակիցները բնաւ երբէք այսպիսի հաստատ կարծիք չէին ունեցեր իրենց յաջողութեանը վրայով . քանզի անոնք հաւատքի յաղթութեան ինչ ըլլալը չէին գիտեր : Ն՚ոյնք այնպէս երևակայեր էին թէ պապական աստուածաբանք Ղաւանութեանը դէմ պատասխան մը գրած ըլլալով՝ Ա՚ւետարանականք պարտաւորած են յաղթուած ըլլալնին խոստովանիլ , և անոնց տենը դարձեալ ամէն բան իր առջի վիճակին մնալու է . կայսրն ալ գլխովին աս գաղափարը ունէր . վասն որոյ կըսկսի Ա՚ւետարանականները նեղը ձգել և հնազանդութեան կոչել . բայց անոնք փոխանակ հնազանդութեան գալու , պատասխան մը կըհրատարակեն պապականաց տուած պատասխանին դէմ : Ա՚սոր վրայ Ա՚արոլոս կըզաւնայ իր Թուրին կընայի . անանկ կըներն նաև անոր բոլորտիքը պատող իշխանները :

Ա՚ս բանին ինչ նշանակելը հասկըցաւ Սաքսոնացի Յովհաննէսը , սակայն հաստատ կեցաւ . ՚՚Ճ իտակ ճամբան է , ըսաւ , ամենէն կարճ ճամբան՚՚ : Ա՚ս առակը յաճախ կըսէր ան : Ա՚ւ ահա աս անխախտելի հաստատութիւնը արժանի ըրաւ զանիկայ Յովհաննէս Յարատևող կոչուելու պատմութեան մէջ : Յովհաննէս միևնակ չէր , այլ ան ամէն Ա՚ւետարանական իշխանները՝ որ պա-

*Vincat Christus modo, nihil refert si pereat Lutherus, quia victore Christo victor erit. (L. Epp. IV, p. 130.)

բառներուն մէջը կրթուած մեծցեր էին , և որոնք սովոր էին խառնարհ հնազանդութիւն մը մատուցանելու կայսեր , անատները իրենց հաւատքին մէջ այնպիսի անկախութիւն մը ցուցընին , որ կըշփոթէր զկարոլոս Հինգերորդ ։

Պապին կողմինները Պրանտէպուրկի իշխանը շահելու մտօք՝ հնարաւորութիւն մը ցուցընին անոր Ե. Լեզիայի մէջ քանի մը կալուածներ առնու իրեն , զորոնք ինքը իրաւամբ կըպահանջէր ։ "Լեմէ Քրիստոս Քրիստոս է , պատասխանեց ան , իմ դաւանած վարդապետութիւնս ճշմարտութիւն է" ։ "Ասյց դիտե՞ս քու վիճակիդ ինչ ըլլալը , բսաւ անոր արհամարհութեամբ՝ իր հօրեղբօր որդին Յովակիմ կայսրընտիրը" ։ "Նետարակոյս , պատասխանեց իշխանը . կըսեն թէ աս երկրէս վեր պիտի աքսորուին . շատ աղէկ . Նատուած ըլլայ իմ պաշտպանս" ։ Ան՚կ օր մը Նհալդի Վոլֆկանգ իշխանը Նք վարդապետին պատահեցաւ ։ "Վարդապետ , բսաւ անոր , դուն պատերազմի դրօշս կուտաս . սակայն քեզմէ պատասխան պահանջողներ պիտի գտնես ։ Իմ կեանքս մէջ շատ նիզակներ ջախջախեցի իմ բարեկամներուս համար ։ Նշուշտ Յիսուս Քրիստոս իմ Տէրս արժանի է , որ նոյնչափ ալ իրեն համար ջախջախեմ" ։

Ես պատերազմի խորհուրդը տեսնելով՝ ամէն մարդ կըսէր թէ արդեօք Կարոլոս փոխանակ դարման մատուցանելու հիւանդութեանը , ալ աւելի չզայրացընէ զանիկայ ։ Նկղպուրկցւոց ընկերական ժողովներուն մէջ շարունակ կերպ կերպ խորհրդածութիւններ՝ գաղտողութիւններ և խեղկատակութիւններ կըլլային , և բարեմիտ ժողովուրդը իր սովորութեանը համեմատ յայտնի կը ցուցընէր թէ մարդիկ ինչ կըխորհին իրենց գլխաւորին յիմարութեանը վրայ ։

Ժողովականաց մեծ մասը սկսաւ պատրաստել Նուտերի բորբոքած հրդեհը շիջուցանելու միջոցները ։ Նոնք խօսք ըրին Նտալիոյ մէջ Անդուայի դուքսին հետ , որ խոս-

տագաւ քանի մը գունդ թևեվաղէն կոչուած ձիաւոր զօրք խրկել Ալպան լիրանց միւս կողմը . Ընդհսպի մէջ ալ Ենրիկոս Ալմերորդին հետ խօսեցան . ան ալ դեռ չէր մոռցեր Լուտերի գրութիւնը , և իր դեսպանին ձեռքը խոստացաւ Կարոլոսին դրամի կողմանէ մեծ օգնութիւն մը ընել՝ հերետիկոսները ջնջելու համար :

Գոտոսի ճին շաբաթ գիշերը , յանկարծ ահագին խռովութիւն մը ծագեցաւ Ալկզպուրկի մէջ : Փողոցներուն մէջ մարդիկ սպին անդին կըվազվազէին . կայսեր պատգամաւորները արտօրնօք քաղաքին ամէն կողմը կարշաւէին : Ոչն միջոցին ծերակոյտը մէկտեղ գալով՝ հրամայեց ընդունեց որ մէկու մը թոյլ չտայ քաղաքին դռները գրելու . կայսերական զօրքերը իրենց բնակարաններուն մէջ պատրաստ կայնեցան , զինուորները զէնքերնին պատրաստեցին , գունդ գունդ բաժնուեցան , և առտուան դէմ՝ ժամը իրեքին ատենները , ժողովներու սանն՝ ի գործ գրուած սովորութեամբը հակառակ՝ կայսեր զօրքերը գացին քաղաքին պահապանները տեղերնուն վերցուցին և քաղաքին դռներուն տիրեցին : Ա՛ս խօսքը կըսէին հասարակութեանը թէ ան դռները պիտի չբացուին , և թէ Կարոլոս հրամայեր ըրած է սաստիկ ըզգուշութիւն ընելու Աքսընհայի կայսրընտրին ու անոր ընկերներուն վրայ : Ընդարձակ զարհուրելի արձրննալ մըն էր աս անոնց՝ որ դեռ կրկարծէին թէ կրօնական վէճերը խաղաղութեամբ պիտի վերջանան : Ա՛ս տարօրինակ միջոցները պատերազմի սկզբնաւորութեանը նմանելէ կոտորածի մը նշանը չէի՞ն :

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ

Իշխանութիւնն ու բարկութիւն պատեր էր կայսերական պալատին մէջ, և անոնց պատճառը Հռոմայի Վիճիպպոան էր։ Այս իշխանը բնաւ դլուխ ծռած չէր, իր բոլորտիքը շրջապատող փոթորիկին մէջ տեղը ժայռի մը պէս անշարժ կենալով։ Մէկ օր մը հրապարակական ժողովի մը մէջ եպիսկոպոսաց հետ խօսելու առեներ, առ խօսքն ըսաւ անոնց. "Տեսարք՝ խաղաղութիւն ըրէք տէրութեանը մէջ. մենք առ բանը կը խնդրենք ձեզմէ. սակայն եթէ դուք խաղաղութիւն ընել չուզէք ու ես իյնալու ըլլամ, գիտցած եղիք որ ձեր մէջէն մէկ կամ երկու հոգի իմ հետս պիտի տանիմ բնաջինջ ընելէ"։ Հարկաւորները հասկըցան որ անոր հետ քաղցրութեամբ վարուելու են, և կայսրը չանցաց ձեռք առնել զանիկայ, այնպէս ցուցընելով թէ ինքը յօժարութիւն ունի անոր շնորհելու Վացէնէլէնպօկէնի կոմսութիւնը՝ որն որ առ իշխանը իր հօրեղբօրորդւոյն Ուլրիկին համար պահանջելով, վէճ ունէր Աւստաւի և Ցուրդէմպէրկի երկրներուն հետ։ Աքսոնիայի Վէորդ դուքսն ալ՝ որ անոր աներն էր, իր կողմանէ հաստատեր էր թէ իրեն ժառանգորդ պիտի ընէ ան, եթէ հնազանդութիւն ցուցընէ պապին։ Պատմագիր մը կըսէ, թէ "Ինձնք շատ բարձր լեռան մը վրայ հանելին զանիկայ, ուրկից ցուցին անոր աշխարհի բոլոր թագաւորութիւնները ու անոնց փառքը", բայց իշխանը դէմ կեցաւ փորձութեան։

Օր մը լսելով որ Կարոլոս կուզէ իր հետը խօսակցիլ, առանց պատգամաւորի սպասելով՝ ձին հեծաւ ու շուտակ գնաց Կարոլոսին առջեւ երթալ, որուն քովն էին անոր քարտուղարը Վիլլոյ, և Կոստանդիայի եպիսկո-

պոսը ։ Կայսրը ըսաւ Փիլիպպոսին թէ չորս բանի համար գանգատ ունի իրեն դէմ , այսինքն՝ Ա՛օրմի հրամարտակին չհնազանդելուն համար , պատարագը ա՛նարգելուն համար , իր հետաւորութեան ատենը ամէն տեսակ ապստամբութիւն հանելուն , և վերջապէս իրեն այնպիսի գիրք մը խրկելուն համար՝ որուն մէջ իր ինքնակալութեան իրաւանցը դէմ գրուած էր ։ Իշխանը իր անձը արդարացուց , և կայսրն ալ ընդունեց անոր պատասխանները , բայց ՚ի կրօնքի վրայով եղածէն , և ուզեց որ ան մասին մէջ կատարելապէս հնազանդ ըլլայ իր Կայսերական Ա՛հափառութեանը ։ ՚՚Ո՞նչ պիտի ըսէիր , դարձեալ ըսաւ կայսրը , թէ որ քեզ բարձրացընէի թագաւորական աստիճանին * ։ Սակայն եթէ ապստամբ գտնուիս իմ հրամաններուս դէմ , անատնը Հռովմէական կայսեր վայելուչ եղած վարմունքովը պիտի վարուիմ՚՚ ։

Ա՛ս խօսքերը բարկացուցին Փիլիպպոս իշխանը , սակայն բնաւ չշփոթեցին և չխախտեցին զանիկայ ։ ՚՚Ա՛ս դեռ ծաղկահասակ եմ , ըսաւ , և բնաւ չեմ անարգեր կենաց վայելչութիւնները ու մեծութեան հասնելու յաջողութիւնները . բայց միշտ աւելի կընտրեմ իմ Ա՛ստուծոյս անձառելի շնորհքը՝ քան թէ աս աշխարհիս խաբեպայ բարիքները՚՚ ։ Կարծես յիմարացած էր . Փիլիպպոսին ըսածը չէր հասկընար ։

Ա՛ս ատեն ա՛ետէի իշխանը կրկնապատկեց իր ջանքերը , որ Նարեկարգութեան հետևողները միաբանէ ։ Ո՛ւրինկլեան քաղաքները կըզգային որ ժողովը ինչ վախճան որ ունենայ , իրենք պիտի ըլլան առաջին զոհերը , եթէ Աթոռնացիք ձեռնտուութիւն չընեն . սակայն ահա աս Աթոռնացւոց ձեռնտուութիւնը ունենալն էր գժուարութիւնը ։

*Quin et in regem te evehendum curabimus. (Rommel, Philip der Gr. I, p. 268.)

Անդրեկտան գրեց Նուկէրին, թէ "Հաստատութեան գործքերուն օգտակար՝ կամ խղճմտանքի համար ապահով չթուիր ինծի, մեր իշխանները բնակուրել ձեր վարդապետութեան շնչած առելութեամբը": Աթրասպուրկցիք պատասխանեցին թէ՝ "Պապականաց առելութեան բուն պատճառը ոչ այնչափ Հաղորդութեան վարդապետութիւնն է, քան որչափ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը: "Անոնք ամէնս որ կըցանկամք Աբրիատոսիները ըլլալ, մեկ ենք. և բաց 'ի մահէն ուրիշ բանի մը յուսալու չենք աշխարհի մէջ":

Այիկայ ճշմարիտ էր, բայց ուրիշ պատճառ մըն ալ կար որ արգելք կըլլար Անդրեկտոնին. եթէ բովանդակ Հողբարկուները միաբան ըլլային, անոնք իրենց գօրաւոր ըլլալը գտալով՝ անշուշտ պատերազմ պիտի ծագեր: Այդպա ուրեմն միաբանութիւն չեղաւ:

Հասէի իշխանը տեսնելով որ կայսրը կարհամարհէ գինքը, ու աստուածաբանները ականջ չեն կախեր իրեն, սկսաւ ինքն իրեն խորհիլ Հկզպուրկի մէջ իր ինչ ընելուն վրայով: Այդ՝ բաժակը լցուած էր, և երբոր Կարոլոս հրաման ըրաւ որ պապականաց պատասխանը Հւետարանականաց ձեռքը չյանձնուի, առանց քանի մը անընդունելի պայմաններու, ասոր հրամանը թափից զանիկայ: Փիլիպպոս միայն մեկ հնարք մը տեսաւ իր առջևը, այսինքն՝ քաղաքէն ելլել երթալ:

Հապա թէ Կարոլոս Հաւանութեան դէմ գրուած պատասխանը Հւետարանականաց յանձնուելու համար պահանջած պայմանները ծանուցեր էր, որ Հոգոստոսի 5ին՝ ուրբաթ իրիկուն, Փիլիպպոս իշխանը միայնակ Վալդինեան կոմսին երթալով՝ որ Կարոլոսի պաշտօնեան էր, աղաչեց անոր որ վաղվաղակի կայսեր հետ տեսնուիլ տայ գինքը: Կարոլոս որ բնաւ Հոգ չէր ըներ ասոր հետ տեսնուելու, այնպէս պատճառեց թէ գործունի, և ան տեսութիւնը առաջիկայ Կիրակի օրուան

ձգեց : Սակայն փիլիպպոս պատասխանեց թէ չկրնար սպառել . թէ իր կինը վտանգաւոր հիւանդութեան մէջ ըլլալով կրթախանձէ զինքը որ անյապաղ Հռոմէ դառնայ . և թէ ինքը իշխաններուն ամենէն փոքրը՝ գիտութեան կողմանէ ամենատկարը և Կարոլոսին անօգուտ ըլլալովը , խոնարհութեամբ կաղաչէ Նորին Վեհափառութեանը , որ հրաման տայ իրեն հետևեալ օրը ճամբայ ելլելու : Կայսրը հրաման չտուաւ :

Կրնամք իմանալ թէ Կարոլոսի աս հրամանն չտալը ինչ փոթորիկներ յարուցած է փիլիպպոսի մտքին մէջ . սակայն ան կրցաւ ինքզինքը զսպել : Երբէք այդքան հանգարտ երևցած չէր ան . շաբաթ օրը՝ որ Օգոստոսի 6 էր , առտուընէ մինչև իրիկուն այնպէս ցրցոց թէ զբաղեալ է մէկ փառաւոր նիզակախաղութեան մը՝ որ պիտի կատարէր՝ի պատիւ կայսեր ու անոր եղբօրը Ֆերտինանտոսին : Ընդհակառակն պատրաստութիւն կըտեսնէր , իր սպասաւորները կերթային կուգային , առջին անգին կըվազէին , բայց ան ձիերուն ու զարդերուն մէջ փիլիպպոս գլխովին տարբեր գիտաւորութիւններ ծածկեր էր : Ըն նոյն օրը (Օգոստ . 6) Անդանկտոն գրեց առ Լուտեր , թէ "Հռոմէի իշխանը մեծ չափաւորութեամբ ու խոհեմութեամբ կըվարուի , անիկայ յայտնապէս ըսաւ ինծի , թէ խաղաղութիւնը պահելու համար՝ կայսեր պահանջածներէն աւելի գժուարագոյն պայմաններու պիտի զիջանի , և ինչ որ կրնայ ընդունիլ առանց Աստուածային պատիւը անարգելու , պիտի ընդունի" :

Այսու ամենայնիւ Կարոլոս հանգարտ չէր . իշխանին ան խնդիրը մտատանջութեան մէջ ձգեր էր ան . քանզի կրնար ըլլալ որ Աստուածանականք ամենն ալ նոյն խընդիրը ընեն , ու նաև յանախնկալ պահու Ռէկզպուրկէն ելլեն երթան : Վասնզի պիտի կարուէր ան թելը՝ որ մինչև անատեները վարպետութեամբ իր ձեռքին մէջ բռներ էր . ուստի լաւագոյն կըհամարէր բռնութիւն քա-

նեցընել քան թէ ծաղը ըլլալ : Ա՛սոն որոյ կայսրը ո-
րոշեց մէկ վերջին հարուած մը տալու : Կայսրընտիրը՝
իշխաններէն և երեսփոխաններէն դեռ Կ՚ակղպուրկի մէջն
ըլլալով , պէտք էր բնաւ մէկ կերպով մը թող չտալ
անոնց բաղաքէն դուրս ելլելու : Կ՚հաւ այսպիսի ծանր խոր-
հուրդներով զբաղեալ էր Կարոլոսին միտքը՝ Գոտոսի
Ճերտրդ գիշերը , որ ատեն Կ՚ետաբանականք հանդարտ
քունի մէջ էին . ասոնք խորհուրդները Կարոլոսի աչուր-
ներուն քուն չտալով՝ ստիպեցին զանիկայ փութով ար-
թընցընել տալու Կ՚ակղպուրկի խորհրդականները , և քա-
ղաքին փողոցներուն մէջ վաղցընելու իր պատգամաւոր-
ները և իր զինուորները :

Ռողերքարկու իշխանները դեռ պառկեր կրնային ,
երբոր յանկարծ կայսեր կողմանէ հրաման ընդունեցին ,
անմիջապէս ժողովարանին մեծ սրահը գումարուելու :
Ջամը ութն էր , երբ որ իշխանները հոն հասան , ուր
գտան Պրանտէպուրկի և Մայնցի կայսրընտիրները . Սաք-
սոնիայի՝ Պրունսվիքի և Պէքլէնպուրկի դուքսերը . Սալց-
պուրկի՝ Ափայրի և Մերսեպուրկի եպիսկոպոսները . Գէ-
որգ Թրուշէս , Պատէնի իշխանին փոխանորդը , Գէթ-
թէնկէնի Մարտինոս կոմսը , և Էյնկարթէնի աբբան և
Պամպէրկի մեծաւորը : Կ՚սոնք էին Կարոլոսի կարգած
գործակալները ան մեծ գործը լմնցընելու համար :

Պրանտէպուրկի Յովակիմը՝ որ անոնց մէջ ամենէն
հասատատունն էր , սկսաւ այսպէս խօսիլ . "Դուք գիտէք ,
բաւ Կ՚ետաբանական իշխաններուն , թէ ինչ քաղց-
րութեամբ կայսրը չանաց որ միութիւնը վերստին հաս-
տատէ : Թէ որ քանի մը վատթար սովորութիւններ
սպրգած մնած են Գկեղեցիին մէջ , անիկայ պատրաստ
է զանոնք ուղղելու կարգին դնելու՝ պապին համաձայ-
նութեամբը . սակայն ոչքան հակառակ են Կ՚ետաբա-
նին ան ձեր ընդունած խորհուրդները : Արեմն թող
տուէք ձեր մոլորութիւնները , այլ և Գկեղեցիէն բաժ-

նուած մի՛ ձեռք և առանց յապաղման ստորագրեցէք Կա-
ւանութեան դէմ գրուած պատասխանը* : Սակայն եթէ
դուք դէմ կենաք աս բանիս , անատենը ձեր յանցան-
քովը որչափ հոգիներ պիտի կորսուին , որչափ արիւն պի-
տի թափուի , որչափ երկիրներ աւերակ դառնան , և ինչ
վրդովմունք պիտի ըլլայ բովանդակ տէրութեանը մէջ :
Ու գուն , ըսաւ ան դէպի Սաքսոնիայի կայսրընտրին դառ-
նալով , քու կայսրընտրական վիճակներդ՝ քու կեանքդ
և ամէն բան պիտի առնուի վերնայ քեզմէ , և անհրա-
ժեշտ կործանում մը պիտի գայ քու հպատակներուդ ,
ու նաև անոնց կիներուն ու զաւկըներուն վրայ ալ'' :

Կայսրընտիրը խռովեցաւ ու անշարժ մնաց . աս խօսք-
երը ամէն ատեն զարհուրեցուցիչ են , սակայն ևս առաւել
սոսկում ու վախ տալու էին՝ ատանկ մէկ ատեն մը՝ որ
գրեթէ քաղաքը պաշարման մէջ էր : Հողաբարկուները
իրարու ըսին , թէ ''Հիմա կըհասկընամք կայսերական
զինուորներուն քաղաքին դռները կեցած ըլլալուն պատ-
ճառը'' : Արդարև յայտնի էր որ կայսրը բռնութիւն պի-
տի բանեցընէր :

Աւետարանականք միաբան են . անոնք հաստատ պի-
տի մնան , թէև զինուորները իրենց բոլորտիքը պաշարած
են , թէև բանտին դրանը առջևը կըգտնուին և Կարոլո-
սին հաղարաւոր սուերուն ներքևը կըկենան . ամէն աս
սպառնալիքները քայլ մը անգամ ետ պիտի չդարձընեն
չխախտեն զանոնք : Այսու ամենայնիւ հարկ էր որ իրենց
տալու պատասխանին վրայով խորհէին . ուստի քիչ մը
ժամանակ խնդրեցին , ու տեղերնին դարձան խորհելու :

Կարոլոս երկու բան դրեր էր Աւետարանական քրիս-
տոնեաներուն առջևը , այսինքն՝ կա՛մ յօժարակամ հնա-
զանդիլ և կամ բռնի հնազանդութեան գալ . ահա ա-
ռանցմէ մէկը ընտրելու էին անոնք : Այնչափ իւրաքան-

*Corp. Ref. II, p. 277.

չիւր ոք անհամբերութեամբ կը սպասէր թէ ինչ վախճան պիտի ունենայ այս բանակռուութիւնս՝ որ քրիստոնեայ աղջկայ հանդիպելով վիճակներուն վրայով կ'ըլլար. մէկ ներկիւղալի լուր մը յանկարծ վերջին աստիճան շփոթութիւն ձգեց մարդոց մէջ։

Հեսէի իշխանը՝ Ֆիլիպպոս՝ նիզակախաղութեանը համար իր ըրած պատրաստութեանցը մէջ ծանր խորհուրդներով զբաղեալ էր։ Գիտնալով որ կարոլոս զինքը մերժած է ամէն կարևոր խորհուրդներէ, այս ժողովիս ատենը Լեհատրանականաց հետ եղած վարմունքին վրայով բարկացած, աղէկ համոզուած ըլլալով որ անոնք այլ ևս խաղաղութեան երես տեսնելու չեն, տարակոյս չունենալով որ Լէկզպուրկի մէջ անոնց ազատութիւնը մեծ վտանգի մէջ է; և գալով որ ինքը այլ ևս կարող պիտի չըլլայ ան իր ցուցեցած մեղմութեան երևոյթին ներքևը ծածկուած պահել իր սրտին անհնարին բարկութիւնը, ասոնցմէ զատ դիւրաշարժ՝ վաղվզկոտ ու համարձակ բնութեան տէր ըլլալով, Փիլիպպոս որոշեր էր Լէկզպուրկէն մեկնիլ ու իր վիճակները գառնալ, որպէս զի ազատութեամբ շարժի, և նեցուկ մը ըլլայ Լարենկարդութեան։

Սակայն ի՛նչպէս գաղանի ըլլալու էր այս բանը. վասն զի եթէ Փիլիպպոս իշխանը քաղաքէն դուրս ելած ատենը բռնուելու ըլլար, անշուշտ բանտարկուելու էր։ Աստի այս իր յանդուգն դիտաւորութիւնը կրնար նշան մը ըլլալ ան վերջին աստիճանի բռնութիւններուն՝ որոնցմէ ինքը ազատիլ կուզէր։

Յունուարի 6ին՝ շաբաթ օրը, Փիլիպպոս մեկնելու հրաման խնդրած էր կայսրէն։ Այս սոյն օրը անիկայ սպասեց որ իրիկուն ըլլայ, և ապա օտար կերպարանք մտնելով, առանց բարեաւ մնաս ըսելու իր որ և իցէ մէկ բարեկամին*, և ամէն կերպ հնարաւոր նախազգուշու-

*Clam omnibus abit. (Corp. Ref. II. p. 200.)

թիւնները ընելով , սկսաւ գեպի քաղաքին դռները երթալ՝ ան նոյն առնը որ սովորաբար կըգոցուին անոնք : Վ.իչ մը հետուէն հինգ վեց ձիաւորներ զատ զատ ա- նոր ետևէն կերթային : Ա.յսպիսի վտանգաւոր առեն մը՝ աս զինուորեալ մարդոց ով ըլլալը հարցընելու չէի՞ն . սակայն փիլիպպոս առանց վտանգի փողոցներուն մէջէն կանցնի կերթայ , քաղաքին դուռը կըհասնի , և մէկ անտարբեր ու անհոգ երևոյթով մը կանցնի պահապան- ներուն մէջէն և ասդին անդին ցրուած զինուորներուն քովէն . ո՛չ ոք կըշարժի . ամէնն ալ անհոգ նստած տե- ղերնին կըկենան , իբր թէ ան եղածը բնաւ տարօրի- նակ բան մը չէ : փիլիպպոս անցաւ դուրս ելաւ , և մէկը չճանչցաւ զինքը . նոյնպէս իր հինգ կամ վեց ձիա- ւորները իր ետևէն դուրս ելան . վերջապէս անոնք ա- մէնն ալ բացը դաշտին մէջ ելան : Ա.ս փոքրիկ գուն- դը անմիջապէս իրենց ձիերը մտրակեցին քշեցին , և սաստիկ արշաւանօք հետացան աներևոյթ եղան կայսերական քաղաքի պարիսպներուն առջևէն :

Ա.յսու ամենայնիւ փիլիպպոս այնպէս բարւոք կարգին դրած էր բանը , որ գեռ բնաւ մէկը կասկած չուներ ա- նոր մեկնելուն վրայ : Երբոր Կարոլոս գիշերով իր պա- հապան զինուորները կեցուց քաղաքին դռները , կըկար- ծէր թէ Հեսսէի իշխանը տակաւին քաղաքին մէջն է : Երբոր Աւետարանական իշխանները առաւօտեան ուխե- բորդ ժամուն ժողովին մեծ սրահին մէջ հաւաքեցան , երկու կողմի իշխանները քիչ մը զարմացան փիլիպպոս իշխանին հոն չգտնուելուն , սակայն անոնք սովոր էին անոր այնպէս ետ ձեալուն . անտարակոյս այնպէս կը կարծէին թէ անիկայ խնջոյքի ու զբօսանքի մը մէջ է : Ո՛չ ոք երևակայեց թէ անիկայ արդէն տասներկու կամ տասնըհինգ մղոնի չափ հետացած է Ա.լկզպուրկէն : Ժո- ղովին խօսակցութիւնը կատարուելէն ետև՝ երբոր ամէն մարդ իր բնակարանը կըդառնար , մէկ կողմէն Պրանտե-

պուրկի կայսրընտիրը ու իր բարեկամները՝ գնո իրենց ըրած խոպերուն վրայ փքացած հպարտացած , միւս կողմէն Աքսանիայի կայսրընտիրը՝ ու իր ընկերները ամէն բան զոհ ընելու որոշած , Հռոմայի փիլիպպոսի բնակարանը հարցուփորձ ըրին անոր ժողովին մէջ չգտնուելուն վրայով , և աւելի զգուշութեամբ հարցուցին Սալիի՝ Նուցպիքերի՝ Անդէրի և Մնէֆի : Ա՛ս Հռոմայի խորհրդականները վերջապէս այլ ևս կարող չեղան դաշտանիքը պահելու . "Իշխանը դարձաւ Հռոմէ գնաց", ըսին :

Ա՛ս լուրը խակ և խակ տարածեցաւ բովանդակ քաղաքին մէջ , և սոսանեցուց զանիկայ ականի մը շառաչմանը պէս : Անանուանդ Կարոլոս՝ որ ինքզինքը ծաղր և ղաճ ու իր վարպետութիւնները ոչնչացած տեսաւ . Կարոլոս՝ որ ամենափոքր կասկած մըն ալ չունէր , դողաց և բարկացաւ † : Հռոմայի փիլիպպոսը իր գաշտանիքը Ռոթէսթանդներուն յայտնած ջլլալով՝ անոնք ալ պապականներուն չափ զարմացած էին , և կը վախնային որ անոր աս անխորհրդաբար եղելը երթալը սոսկալի հալածման մը նշանը ըլլայ : Անոնց Լուտեր երբոր լսեց փիլիպպոսի ըրածը , խիստ շատ հաւնեցաւ , և բարձրաձայն ըսաւ . "Ա՛րդարև ամէն աս յապաղութիները և անվայել վարմունքները՝ մէկ իշխանի մը ձանձրութիւն տալէն աւելի ձանձրացուցիչ են" :

Հռոմէի ատենագիրը նամակ մը տուաւ Սաքսոնիայի կայսրընտրին , որ իր տէրը անոր համար ձգեր էր : Ա՛ս նամակիս մէջ՝ որն որ կրնային ուրիշներուն ցոյց տալ , փիլիպպոս իր կնոջը հիւանդութիւնը կը յիշէր . բայց իր պաշտօնատարներուն պատուիրեր էր որ առանձին իմացընեն կայսրընտրին իր մեկնելուն իսկական պատճառները : "Եաև կրծանուցանէր թէ ինքը հրաման տուած է

•Cæsare nihil suspicante• (Corp. Ref. II, p. 277.)
†Imperatore insperata commotus. (Seck. II. p. 172.)

իր պաշտօնատարներուն՝ որ անոնք ամէն բանի մէջ ձեռնհաս ըլլան Ս. Հոգւոյն գործերուն, և կարգադրէր իր ընկերները բնաւ մէկ կերպով մը Ս. Հոգւոյն հետ չգառնալու։ "Ասկ ես, կըսէր, Ս. Հոգւոյն համար պիտի մարտնչիմ՝ առանց խնայելու իմ ստացուածքիս, իմ զաւկներուս, իմ հպատակներուս ու իմ կեանքիս"։

Եսեէի իշխանին մեկնելուն ազդեցութիւնը յանկարծական էր. վասն որոյ ճշմարիտ վրդովմունք մը ու փոփոխութիւն մը եղաւ ժողովին մէջ։ Այնցի կայսրընտիրը և Ֆրանկոնիայի եպիսկոպոսները՝ Փիլիպպոսի մօտ սահմանակիցներն ըլլալով, այնպէս կըերևակայէին թէ արդէն անիկայ հզօր բանակի մը գլուխ եղած՝ իրենց սահմանագլուխներուն վրայ կայներ է, ու երբոր Մայնցպուրկի արքեպիսկոպոսը զարմանք ցրցուց անոնց երկիւղին վրայ, անոնք աս պատասխանը տուին անոր. "Ո՞չ, թէ որ մեր տեղն ըլլայիր, դուն ալ մեզի պէս պիտի վախնայիր"։ Ֆերտինանտոս գիտնալով Փիլիպպոսի ունեցած սերտ կապակցութիւնները Ս. Ուրբէմպէրկի դուքսին հետ, շատ կը վախնար որ ձեռքէ ելլեն ան դուքսին վիճակները՝ զորոնք անատեսը յափշտակեր իր տակը առեր էր. և Կարոլոս Հինգերորդ՝ որ աս իշխանները շատ վախկոտ կարծեր էր, ու այնքան գոռոզութեամբ վարուեր էր անոնց հետ, հիմա տեսնելով իր խաբուած ըլլալը, տարակոյս չունէր որ Փիլիպպոսի աս ընթացքը բոլոր Լութէրանդներուն կատարեալ խորհուրդովը ու որոշմունքովը եղած է։ Ս. Մարդ պատերազմի յայտարարութիւն կըհամարէր իշխանին յանկարծ ելլել երթալը. կըմտածէին թէ ան նոյն ատենը՝ որ անոր վրայով այնքան հոգ չէին ըներ, գուցէ անիկայ իր զինուորներուն գլուխ եղած՝ իր թըշնամիներուն սահմաններուն վրայ կայնած ըլլայ. և բնաւ մէկը պատրաստ չէր. բնաւ մէկն ալ չէր ուզեր պատրաստ ըլլալ։ Կարծես թէ կայծակ մը իներկր էր ժողովին

մէջ տեղը . անոնք կրկին կրկին աս լուրը մեկղմկու կը-սէին տրտմագին աչօք և երկիւղալի դէմքով . ամէն բան խռոված տակնուվրայ եղած էր Ա. ւկղպուրկի մէջ . և սուրհանդակները հետու տեղուանք կըտանէին շփոթալից և երկիւղալի լուրեր :

Ա.ս երկիւղը վաղվաղակի փոխեց Խարեկարգութեան թշնամիներուն ընթացքը . աս յիշատակութեան արժանի գիշերս՝ զարմանալի եղանակաւ ղիջաւ անհետ եղաւ Կա-րոլոսի և իշխանաց կատաղութիւնը . և կատաղի գայ-լերը յանկարծ փոխուելով՝ հեզ ու հնազանդ գառնուկ-ներ դարձան * :

Վ.նո Կիրակի առտու էր , և Կարոլոս Հինգերորդ վաղվաղակի ժողովը գումարեց կէս օրէն ետև : Վրիդե-րիկոս կոմսը Կարոլոս կայսեր կողմանէ այսպէս ըսաւ ա-նոնց . "Հասկի իշխանը Ա.ւկղպուրկէն մեկնեցաւ գնաց . Վ.որին Վ.եհափառութիւնը այնպէս կը յուսայ թէ մինչև անգամ ան իշխանին բարեկամները տեղեակ չէին անոր մեկնելուն : Հասածի փիլիպպոսը ձգեց գնաց առանց կայսեր գիտութեանը , և ընդդէմ անոր յատուկ պա-տուէրին որ չմեկնի . ահա այսպէս անիկայ զանցառու գըտ-նուեցաւ իր բոլոր պարտաւորութեանցը մէջ , և ուզեց որ ժողովը ցրուէ : Այլ սակայն կայսրը կրնդրէ ձեզ-մէ որ անոր հետ չմոլորիք , այլ մանաւանդ նպաստա-մատոյց ըլլաք աս ազգային ժողովիս երջանիկ վախճա-նին . անատեներ անշուշտ Վ.որին Վ.եհափառութեան շնորհակալութիւնը պիտի մատուցուի ձեզի" : Վ.ետա-բանականք պատասխանեցին թէ Հասկի իշխանին մեկնիլը իրենք չէին գիտեր . թէ տրտմութեամբ լսած են անոր երթալուն լուրը , և թէ իրենք կուզէին որ անոր խոր-հուրդը փոխեն . այսու ամենայնիւ չեն երկբայեր որ աս իշխանը հաստատ պատճառներ չունենայ անանկ ձամբայ

*Sed hanc violentiam abitus Landgravii interrupit. (Corp. Ref. p. 277.)

մը բռնելուն , ասկից զատ անիկայ իր խորհրդականները Հաղուցած է լիակատար իշխանութեամբ , և թէ իրենք պատրաստ են ամէն բան ընելու որ ժողովը բարկացողը վախճան մը ունենայ : Ըպա անոնք իրենց իրաւունքին վրայ հաստատ մնալով՝ և որոշած ըլլալով որ Կարոլոսին բռնաւորական վարմունքին դէմ դնեն , շարունակեցին խօսքերնին այսպէս ըսելով , "Կրհաստատեն թէ քաղաքին դռներուն գոցուիլը մեզի համար է . կրխըղճմտիմք Ձեր Ա Ն Հ ա տ ա ւ ո ւ թ ե ն է ն որ աս հրամանը ետ դարձընել տաք , և արդիւնքը որ ուրիշ անգամ ասանկ հրամաններ չտրուին" :

Կարոլոս Ֆինգերորդ երբէք ասկից աւելի դժկամակ եղած չէր . անիկայ հիմա իրրև հոյր մը կրխօսէր , ու անոնք իր միտքը կրձգէին թէ քանի մը ժամ առաջ ինքը իրրև բռնաւոր վարուեր էր : Պէտք էր հիմա սուտ պատճառներ յառաջ բերել , ուստի Վալադինեան կոմսը պատասխանեց թէ՝ "Ինձ համար չէ կայսերական գինուորներուն քաղաքին դուռները սպասելը . . . . : Ինձ մի՛ հաւատաք անոնց որ ասանկ բաներ կրպատմեն ձեզի . . . . : Չրեկ երկու գինուորներու մէջ կռիւ ծագեցաւ , և շատ մարդիկ ժողովեցան" . . . . : Ըհա աս պատճառովը կայսրը աս բանը ըրաւ . սակայն այլ ևս ասանկ բաներ ըլլալու չեն , առանց նախ և առաջ ծանուցանելու Աքսաւենիայի կայսրընտրին , որ տէրութեան մեծ մարաջախտն է" : Ինկ և իսկ հրաման եղաւ որ քաղաքին դռները բացուին : Ըյժմ պապին կուսակիցները բան մը գտնց չորին , որ իրենց բարեմիտ ըլլալուն վրայով Ըւետարանականները միտքը հանգչեն . մէկ անսովոր քաղցրութիւն մը կար Վալադինեան կոմսին խօսքերուն ու Կարոլոսի նայուածքին մէջ . նմանապէս պապին կողմնակից իշխանները՝ որչափ որ առաջ սոսկալի էին , հիմա այնքան փոխուեցան , սաստիկ դէմ դրուեցաւ անոնց . թէ որ պատերազմ ուզէին , պէտք էր որ իսկ և իսկ սկսէին : Ա-

կայն անոնք զարհուրելով նո կը փախչէին աս զարհուրելի տեսարանէս . ի՞նչպէս կրնային զէնք վերցընել Ս. նահատանականներուն դէմ , որոնք սրտանդն քաջութեամբ արիացած էին : Չէ՞ որ ամէն տեղ Եկեղեցւոյ մոլորութիւնները կը հոստոստվանուի , և պապագաւան իշխանները կրնայի՞ն վստահիլ իրենց հպատակներուն : Կարձնալ՝ ինչ պիտի ըլլար պատերազմի վախճանը . չէ՞ որ կայսեր զօրութիւնը պիտի աւելնար : Հռովմէադաւան իշխանները և մանաւանդ Պավարիոյ դուքսերը շատ կուզէին որ Կարոլոս Մրոթէսթանդներուն հետ կռուի , յուսալով որ այսպէս անիկայ իր զօրութիւնը տկարացընէ . սակայն ընդհակառակն կայսրը բուն իրենց զինուորներովը յարձակիլ կուզէր հերետիկոսներուն վրայ . վասն որոյ անոնք առաջ օրքան եռանդով պատերազմ կուզէին , հիմա նոյնչափ սաստիկ դէմ կեցան անոր :

Ս. Հայ այսպէս ամէն բան փոխուեցաւ Ս. Կղպուրկի մէջ . Հռովմայ կողմինները թուլցան սրտարիկ եղան ու մինչև անգամ քակուեցան : Ն. սուրբ՝ որ արդէն քաշուեր պատրաստ կը կենար , վաղվաղակի իր պատեանին մէջ դրուեցաւ . ամէն ալ ձայներնին վերցուցած՝ խաղաղութի՛ւն , խաղաղութի՛ւն կը գոչէին :

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԱ

Յովհաննէս հիմա իր երրորդ շրջանին մէջ մտաւ . և ո՛րքան հետև կերպ կերպ ջանացողութեանց ժամանակին հետևեր էր սպառնալեաց ժամանակը , հիմա կարգապրութեանց ժամանակը յաջորդելու էր սպառնալեաց ժամանակին : Կարեկարգութիւնը պիտի դիմաւորէր նորանոր ու աւելի զարհուրելի վտանգներ : Հռովմ տեսնելով որ սուրը իր ձեռքէն առնուեցաւ , կարթը ձեռք կառ-

նէր , ու իր ձիշնամիներուն բոլորտիքը պատելով՝ "բա-
րեկամութեան առասաններովը և մարդասիրութեան հան-
գոյցներովը" , ջանք կընէր օր կամաց կամաց զանոնք ան-
դունդին մէջ ձգէ :

Ցգոստոսի 16ին՝ առաւօտեան ութերորդ ժամուն՝ խառն գործակալներու ժողով մը հաստատուեցաւ , իւրա-
քանչիւր կողմէն երկու իշխան , երկու օրինագէտ և ի-
րենք աստուածաբաններ ըլլալով . Հռոմէականաց կող-
մէն կային Պրունսվիքի Հենրիկոս դուքսը և Մակդպուր-
կի եպիսկոպոսը , Պալէ և Կողոնիայի առենադպիրները ,
Լյք , Վոռմըս և Հիլտիսհայմ . Լյութերականաց կողմէն կային Պրանտէպուրկի Վէորդ իշխանը , Սաքսո-
նիայի կայսրընտրական Ժառանգ իշխանը , Պրուք և Հել-
լէր առենադպիրները , նաև Մելանկտոն , Լրէնց և Ինէֆ * :

Նոյնք միաբանութեամբ հաւանութիւն տուին որ Ա-
ւետարանական գաւառաց դաւանութեանը վրայ ընեն ի-
րենց քննութիւնը , և սկսան մի ըստ միոջէ ընթերնուլ
անոր յօդուածները : Պապական աստուածաբանները մէկ
անյուսալի մեղմութիւն մը և ղէջում մը ցրցուցին . քա-
նըմէկ հատ յօդուածներուն մէջէն միայն հինգ կամ վեց
հատ կային , որոնց հաւանութիւն չէին տար : Ոմիք մը
կանկ առին սկզբնական մեղքին վրայով , բայց վերջա-
պէս միաբանեցան : Ավետարանականք ընդունեցին որ
մկրտութիւնը կրմաքրէ մեղքին յանցանքը , և պապա-
կանք հաւանութիւն ցրցուցին թէ անիկայ մարմնաւոր
ցանկութիւնը չմաքրեր : Ասկ Լյկեղեցիին վրայով միա-
բանեցան թէ անոր մէջ կրգտնուին տուրը մարդիկ ու մե-
ղաւորներ . նոյնպէս խոստովանութեան վրայով համա-
ձայնեցան : Լյութերականքը իրրև անհնարին բան մը՝
հերքեցին Հռոմայ ստորագրած ամէն տեսակ մեղաց մի

*p. Urkundenbuch, II, p. 210.

ըստ միջէ վրուցելը . Նչ վարդապետը աս բանին հաւանութիւն տուաւ :

Անոնց իրենք վարդապետութիւն կըմեծար , որոնց վրայով չէին միաբաներ : Նառաջինը՝ ապաշխարութեան վարդապետութիւնն էր . Հռովմէական վարդապետները կը սորվեցընէին թէ անիկայ իրենք մասն կըպարունակէ , այսինքն՝ զղջում , խոստովանութիւն և հատուցում : Նէտաբանականք վերջինը կըհերքէին , և Հռովմէականք յայտնապէս նշմարելով որ ան վերջինին հետ՝ այսինքն հատուցմանը հետ բնաջինջ պիտի ըլլան նաև ներողութիւնները՝ քաւարանը՝ իրենց ուրիշ վարդապետութիւնները ու շահերովը մէկտեղ , ուժով բռնեցին զանիկայ : "Կըմիաբանիմք , ըսին , որ քահանային դրած ապաշխարութիւնները՝ մեղքին յանցանքը չեն քաւեր . բայց կը հաստատեմք որ անոնք հարկաւոր են պատիժէն ազատելու համար" :

Երկրորդ յօդուածը՝ որուն վրայով կըվիճաբանէին անոնք , սրբոց բարեխօսութիւնն էր . և երրորդը ու ամենէն գլխաւորը՝ հաւատքով արդարութիւնն էր : Ուխտ կարևոր էր որ պապականք՝ գործքերուն վարձուց արժանի ըլլալուն զօրութիւնը հաստատեն . որովհետև բոլոր իրենց դրութիւնը իրօք անոր վրայ հաստատուած էր . վասն որոյ Նչ սաստիկ մաքառեցաւ ան հաստատութեանը դէմ , թէ միայն հաւատքը կարդարացընէ : "Ո՛չ ոեւէն բանին չեմք կրնար զիջանիլ , ըսաւ . քանզի ատիկայ կըծնանի դայթակղութիւններ , և անգութ ու ամբարիշտ կրնէ զմարդիկ" : Սակայն Նէտաբանականք ականջ չկախեցին անոր աս փաստին . ու երբոր իրարու աս հարցմունքը ըրին , թէ պիտի ընդունի՞մք որ հաւատքը միայն կարդարացընէ զմեզ ձրիապէս , ամէնն ալ միաբերան գոչեցին , "Նստարակոյս՝ անստարակոյս" : Նանոնք աս տեղս դուրսէն վկայութիւններ ալ բերին . "Պղատոն կըծանուցանէ , ըսին , թէ Նստուած կըպաշտուի ոչ արտա-

քին գործքերով՝ այլ առաքինութեամբ" ։ "Ընշուշտ , ըսին դարձեալ պապական աստուածաբանք , մեր խօսքը միայն շնորհքով կատարուած գործքերուն վրայ է , բայց կըսեմք թէ այսպիսի գործքերուն մէջը վարձուց արժանի բան մը կայ" ։ Լուտերականք ծանուցին որ բնաւ չեն կրնար ընդունիլ ան վարդապետութիւնը ։

Ի վերայ այսր ամենայնի անունք անյուսալի եղանակաւ մտեցան իրարու ։ Հռոմայ աստուածպաշտք իրենց ինչ վիճակի մէջ գտնուելուն լաւ վերահասու եղած՝ միաքերնին դրեր էին միաբան երևնալ , քան թէ իրօք միաբանիլ ։ Որինակի աղագաւ՝ ամէն մարդ գիտէր որ Լուտերականք գոյափոխութիւն չեն ընդունիր , բայց աս նիւթիս վրայով դաւանութեան յօդուածը պապական մտօք առնուելու կարելի ըլլալով՝ պապականք ընդունեցին զանիկայ , և հիմա միայն անունց յաղթութիւնը քիչ մը ետ կրնար ։ Ատոնց ընդհանուր եղանակը՝ որ բոլոր վիճաբանութեան տակ ինկած նիւթերուն վրայով եղած էր , թոյլ պիտի տար որ քիչ մը ետքը պապական մեկնութիւն մը տրուի դաւանութեան . եկեղեցական իշխանութիւնը պիտի հրատարակէր թէ ան է մի միայն ճշմարիտը , և Հռոմ այսպէս քիչ մը կեղծաւորելով՝ վերստին պիտի ելլէր աթոռին վրայ ։ Ո՞վ որ մեր օրերը Անգլիական Եկեղեցւոյ երեսուն և ինը յօդուածները՝ Տրիտենդեան ժողովին համաձայն մեկնուած տեսանք ։ Կան այնպիսի փաստեր՝ որոնց մէջ ստութիւնը յայտնի չըլլար . աս հնարքը ինչպէս որ խորունկ ծածկուած էր , այնչափ աւելի վարպետութեամբ ի գործ դրուեցաւ ։

Կործակալները մեծապէս յարմար էին իրարու , և միաբանութիւնը վերստին հաստատուած կրնային ։ Այն մէկ անհանգստութիւն մը կար , որ կրվրդովէր ան երջանիկ վայրկեանը . ասիկայ Լեսէի իշխանին վրայով եղած խորհուրդն էր ։ "Ես խնայեցնող պատանին ,

կըսէին անոնք , չգիտնալով որ մենք գրեթէ միաբան ենք , անտարակոյս Հիմա իր բանակը կաղմելու վրայ է . պէտք է վերստին հոս դարձընել զանիկայ և մեր սերտ միութիւնը ցուցընել անոր" : Երեքտասաներորդ օրուան առաւօտուն՝ ան գործակալներուն մէկ անդամը՝ Պրունսվիքի Հենրիկոս դուքսը , կայսերական խորհրդականի մը հետ ընկերացած՝ ճամբայ ելաւ առ դժուար պաշտօնը կատարելու . և Սաքսոնիայի Ալէորգ դուքսը՝ իրեւ փոխանորդ անոր տեղը անցաւ : Երդ՝ անոնք Գաւանութեան առաջին մասը լրացընելով՝ երկրորդին անցան , այսինքն՝ վարդապետութիւններէն վատթար սովորութիւններուն : Ես տեղ Հռովմէական աստուածաբանները չէին կրնար այնչափ դիւրաւ զիջանիլ . վասն զի եթէ անոնք Լեւտարանականներուն համաձայնիլ ցուցընէին , պապականութեան պատիւը և իշխանութիւնը գլխովին պիտի անարգուէր ջնջուէր . ուստի անոնք իրենց խորամանկութիւնները և զօրութիւնը վիճաբանութեան առ մասին համար պահեր էին : Անոնք սկսան Լեւտարանականներուն մօտենալ՝ որքան որ կրցան . քանզի որքան շատ զիջանէին , այնքան աւելի կարող պիտի ըլլային իրենց քաշել Նարեկարգութիւնը և կործանել զանիկայ : "Անոնք այնպէս կրկարծենք , ըսին , թէ Նորին Արքայազնութեան հրամանովը և Ս. Հայրապետ Կայսեր Հաւանութեամբը կրնանք թոյլ տալ որ մինչև ապագայ ժողովը Հաղորդութեան երկու տեսակէն տրուին ան տեղերը ուր արդէն առ սովորութիւնը սկսած է . միայն թէ ձեր հոգևոր պաշտօնեաները պէտք է որ Յատկին օրը քարոզեն , թէ անիկայ Առտուածային սահմանադրութիւն մը չէ , և թէ Արիստոս բովանդակապէս հացին ու գինիին մէջն է :

"Դադրեցէք՝ ըսին անոնք , մինչև ապագայ ժողովը Հոյլտուութիւն կընենք ամուսնացած քահանաներուն . քանզի կուզենք խնայել անոնց խաբած խեղճ կիներուն ,

կուզեմք որ անոնց անմեղ գլուխները ապրուստին հոգ տարուի , և ամէն տեսակ գայթակղութեան առջին առնուի . և անատները պիտի տեսնեմք թէ արդեօք իրաւացի չէ՞ վճռել որ ամուսնացած մարդիկ սրբազան կարգերուն մէջ մտնեն , ինչպէս որ շատ դարեր նախնական Եկեղեցիին մէջ կըլլար * :

"Ա՛ն ըրջապէս կրնաստուածնիմք թէ պատարագը խորհուրդ մը , ներկայութիւն մը , յիշատակութեան զոհ մը , խաչին վրայ կատարուած Քրիստոսի չարչարանացը մահուանը մէկ յիշատակն է" :

Ա՛սիկայ շատ աւելի զիջանիլ էր . սակայն կարգը Աւետարանականաց պիտի գար . վասն զի Հռոմայ՝ տալ ցուցըցած երևոյթը՝ միայն առնելու համար էր : Անոնց խնդիրը Եկեղեցին՝ անոր պահպանութիւնը և կառավարութիւնն էր : Եկեղեցիին համար հոգ տանողները որոնք ըլլալու էին : Միայն երկու միջոց կըտեսնէին , այսինքն իշխանները կամ եպիսկոպոսները . թէ որ եպիսկոպոսներէն կըվախնային , պէտք էր վճռէին որ իշխանները ըլլան Եկեղեցիին հոգ տանողները . թէ որ իշխաններէն կըվախնային , պէտք էր վճռէին որ եպիսկոպոսները հոգ տանին : Ա՛նատները անոնք շատ հեռու էին ուղիղ սահմանէն , որ խնդիրը լուծելու համար երրորդ առարկութիւն մը գտնեն , և տեսնեն թէ Եկեղեցին պէտք է որ պահպանուի նոյն ինքն Եկեղեցիէն , այսինքն քրիստոնեայ ժողովուրդէն : Ա՛սքոնացի աստուածաբանները՝ Գոստոսի 18ին իրենց յայտնած գաղափարին համեմատ ըսին թէ՝ "Ա՛շխարհային իշխանները ժամանակ անցնելով՝ խանգարիչ պիտի ըլլան եկեղեցական կառավարութեանը . անոնք յարմար չեն այս գործը կատարելու , և մանաւանդ շատ թանկագին պիտի ըլլայ անոնց այս բանը . ընդհակառակն եպիսկոպոսները այս պաշտօնը կատարելու համար որոշուած ատացուածք ունին" :

*Urk. II, p. 254.

Այսպէս ահա Եկեղեցին կառավարելու համար տէրութեան անյաջողակ կարծուիլը և անոր անտարբերութեանը վրայով եղած երկիւղը՝ պապական իշխանութեան բաղուկներուն մէջ կը ձգէր զԱետարանականները։ Ասոր որոյ առաջարկեցին որ վերստին եպիսկոպոսներուն դարձընեն անոնց իրաւասութեան իշխանութիւնը, եկեղեցական կառավարութեան պահպանութիւնը և քահանայից վերատեսչութիւնը, միայն թէ անոնք չհալածեն Աետարանական վարդապետութիւնը, և ամբարիշտ ուխտերով ու բռներով չհարստահարեն հոգևոր հովիւները։ "Եկեղեցիին սկզբնաւորութենէն 'ի վեր, ըսին անոնք, եպիսկոպոսները քահանաներուն վրայ կիշխեն, և Տէրոջը առջևը վտանգաւոր բան է կառավարութեանց կարգը փոխելը"։ Յայտնի է որ անոնց ասիկա հիմնեալ է ոչ Սուրբ Գրոց վրայ, այլ եկեղեցական կառավարութեան վրայ։

Աետարանական աստուածաբանները ալ աւելի առաջ գացին, և մէկ վերջին քայլափոխ մըն ալ ընելով՝ որն որ կարողական կըթուէր, հաճեցան գաւանիլ զպապը ըստ մարդկային իրաւանց իբրև գերագոյն եպիսկոպոս քրիստոնեայ աղգերուն։ "Թէև պապը նեռն է, ըսին, սակայն կրնամք անոր կառավարութենէն տակն ըլլալ, ինչպէս որ Հրեայք փարաւոնին կառավարութեանը տակն էին, ու յետոյ Պարսիկին տակը"։ Պէտք է խոստովանիլ որ ասիկա երկու բաղդատութիւնները բնաւ հաճելի չէին պապին։ "Միայն թէ, ըսին դարձեալ աստուածաբանները, թող ողջմիտ վարդապետութիւնը կատարելապէս շնորհուի մեզի"։ Այս տեղ միայն Պրուք առենադպիրը ճշմարտութենէն վրայով քան զուրիշները լաւագոյն տեղեակ կերևնայ, քանզի անիկայ հաստատ կերպով մը գրեց լուսանցքին վրայ, "Մենք կրնար գաւանիլ զպապը, որովհետև անիկայ նեռն է կըսենք, և որովհետև ան կը հաստատէ թէ իր գլխաւորութիւնը 'ըստ աստուածային իրաւանց է"։

Ի վերջոյ՝ Լրոթէսթանդ աստուածաբանները կա-
մեցան համաձայնիլ Հռոմայ հետ, անտարբեր արարո-
ղութենանց՝ պահոց և Աստուածային պաշտամունքի ձեւե-
րուն վրայով. և Սաքսոնիայի կայսրընտիրը խոստացաւ՝ ի
պատանդի պահել ան եկեղեցական ստացուածքները՝ որ
արդէն աշխարհային համարուած են, մինչև որ ապագայ
ժողովը վճիռ տայ անոնց վրայով: Երբէք քան զայս աւելի
յայտնի երեւցած չէր Լուտերականութեան պահպանողական
ոգին: "Մենք խոստացանք մեր հակառակորդներուն, որ
հաւանութիւն տանք անոնց՝ Եկեղեցւոյ կառավարութենան
վերաբերեալ քանի մը բաներուն վրայով, որոնք կարելի
են շնորհուիլ առանց խղճմտանքի դպչելու", գրեց Մե-
լանկտոն: Սակայն անիկայ սկսաւ մեծապէս տարակուսիլ՝
Թէ արդեօք եկեղեցական իրաց Թոյլտուութիւնները ի-
րենց հետը պիտի չքաշե՞ն տանին նաև վարդապետու-
թենանց Թոյլտուութիւնները: Կարեկարգութիւնը կըհե-
ռանար կերթար դէպի անդունդին ծայրը . . . . . քանի
մը քայլ ևս մղուելով՝ գահավէժ պիտի ըլլար: Ընհա-
մաձայնութիւնը՝ խռովութիւնը և երկիւղը արդէն սկսեր
էին տարածիլ անոր հետեւողներուն մէջ: Մելանկտոն
մէկ փոքրիկ տղայէ մը աւելի տղայ էր դարձեր, կըսե
իր բարեկամներէն մէկը *. և սակայն անիկայ այնպէս
բորբոքեր էր, որ երբ Լունէպէրկի ատենադպիրը աս այ-
լանգակ Թոյլտուութիւններուն դիմադրութիւն ըրաւ, աս
փոքրամարմին ճարտարարուեստը բարկութենամբ իր գը-
լուխը վեր առաւ, և կծու ու դառն ձայնով մը ըսաւ.
"Ան որ կըհամարձակի ըսել Թէ նշանակեալ միջոցները
քրիստոնէական չեն, ստախօս է և անզգամ" †: Ընդ
վրայ ատենադպիրը վաղվաղակի իր խօսքովը զինքը կա-
պեց: Ըս խօսքերը ո՛ր և իցէ կերպով Մելանկտոնի ըն-

*Baumgartner. Corp. Ref. II, p. 363.
†Ibid. p. 364.

դաբոյս քաղցրաբարոյութեանը դէմ չեն կրնար համարուիլ ։ Ա՛նքան անօգուտ ջանքեր ընելէն ետքը՝ անիկայ տկարացած սրտմտած կըմնար , ու իր խօսքերը որքան որ քիչ կըյուսացուէին իր բերնէն , այնքան աւելի խոբագոյն կաղդէին ։ Սակայն միևնակ անիկայ չէր տկարացողը անձը . Ներէնց տգէտ՝ տմարդի և անքաղաքավար կըրևնար . Վ՛էլլէր ատենադպիրը գէշ ճամբայ մը ցուցըցեր էր Պրանտէպուրկի բարեպաշտօն իշխանին , որուն քաջասրտութիւնը վատասրտութեան դարձուցեր էր . ուստի բնաւ ուրիշ մարդկային յոյս մը չէր մնացեր կայսրընտրին բաց 'ի իր Պրուք ատենադպիրէն , և աս հաստատուն մարդն ալ ինքզինքը միևնակ տեսնելով՝ սկսեր էր շփոթիլ ։

Սակայն անիկայ միևնակ չէր . խիստ սաստիկ դանգատներ կըլլային դուրսի մարդոցմէն . Սաքսոնացի աստուածաբաններուն բարեկամները զարհուրած՝ այսպէս կըսէին անոնց . "Ա՛հ որ ճշմարիտ է թէ դուք այսպէս թշնամութիւններ կընէք , քրիստոնէական աղատութիւնը իր վախճանին մօտեցած է * ։ Ո՞նչ է ատ ձեր կարծած համաձայնութիւնը . . մէկ թանձրամած ամպ մըն է ան որ դուք օդին մէջ կըյարուցանէք խաւարելու ան արեգակը՝ որ սկսած է ջ՛կեղեցին լուսաւորելու ։ Վ՛րիստոնեայ ժողովուրդը երբէք պիտի չընդունի Ա՛ստուծոյ Խանին դէմ եղած պայմաններ , և ձեր բոլոր վաստակը ան պիտի ըլլայ , որ Ա՛ւետարանի թշնամիներուն պիտի ընծայէք գեղեցիկ պատճառանքներ՝ որով անոնք կարող ըլլան հաւատարիմ ծնացողները սպաննելու" ։ Ա՛շխարհականք ընդհանրապէս աս գաղափարիս վրայ հաստատ էին . "Ա՛ւելի աղէկ է մեղի Յիսուս Վ՛րիստոսի հետ մեռնիլ , քան թէ առանց անոր՝ բոլոր աշխարհիս պատիւը վաստկիլ" , ըսին բոլոր Ա՛ւգսպուրկցիք ։

* Baumgartner, Corp. Ref. II, p. 295.

Սակայն բնաւ մէկը այնքան երկիւղ չունէր , որքան որ Լուտեր ունեցաւ , երբոր անիկայ Մելանկտոնի ձեռօքը կործանման կէտին հասած տեսաւ այն փառաւոր տաճարը՝ որն որ Լատուած իր ձեռօքը կառուցեր էր : Ա՛ս լուրը իրեն հասած օրը՝ հինգ նամակ գրեց կայսրընտորին , Մելանկտոնին , Պալատինին , Յոնէնային , Խրէնցին , և ան նամակներուն ամէնն ալ հաւատարապէս արիւթեամբ և հաւատքով լեցուն են :

"Կըլսեմ , ըսաւ , որ դուք ձեռնամուխ եղած էք մէկ զարմանալի գործի մը , այսինքն՝ Լուտերն ու պապը մէկըզմէկու հետ միաբանելու . սակայն պապը կամք չունի , և Լուտեր ալ կըհրաժարի * : Ակ եթէ անոնց հակառակ՝ աս գործը գլուխ հանէք , անատենը՝ ձեր օրինակին հետեւելով , ես ալ պիտի միաբանեմ Քրիստոսը Նռլեաբրին հետ :

"Վախեմ աշխարհս լեցուն է հակառակորդներով , որ կրծածկեն կընսեմացընեն հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը , և մոլեգին նախանձաւորներով՝ որ կը հալածեն զանիկայ : Ա՛ս բանին վրայ մի՛ զարմանաք , հապա քաջութեամբ պաշտպանեցէք ան վարդապետութիւնը . քանզի կնոջը սերունդին գարշապարը պիտի ջախջախէ օձին գլուխը :

"Օգուշացէք նաև եպիսկոպոսաց իշխանութենէն , որ չըլլայ թէ շուտով վերստին սկսինք մէկ պատերազմ մը առջինէն սոսկալի : Ընդնք մեր հաւանութիւնները պիտի առնեն ընդարձակօրէն , խիստ ընդարձակօրէն , և միշտ ևս աւելի ընդարձակօրէն , և իրենց հաւանութիւնները պիտի տան մեղի ճշդութեամբ , խիստ ճշդութեամբ և միշտ աւելի ճշդութեամբ :

"Ա՛ս ամէն համաձայնութիւնները անհնարին բաներ են , մինչև որ պապը իր պապութիւնը չհերքէ :

*Sed papa nalet et Lutherus deprecatur. (L. Epp. IV, p. 144.)

"Ըդարև գեղեցիկ պատճառ մը կըբերեն մեր թշնամիները, որ կըսեն թէ չեն կրնար իրենց հպատակները զսպել, թէ որ մենք ամէն տեղ չհրատարակենք թէ անոնք ճշմարտութիւնը ունին. իբրև թէ Աստուած միայն անոր համար սոսկեցուցեր է իր խօսքը, որ մեր թշնամիները կարող ըլլան ուզածնուն պէս տիրապետելու իրենց ժողովուրդին վրայ:

"Անոնք բարձրաձայն կաղաղակեն թէ մենք կըդատապարտեմք բովանդակ Աւկեղեցին. ոչ, մենք չենք դատապարտեր զանիկայ, բայց իրենք կըդատապարտեն Աստուծոյ բովանդակ խօսքը. և Աստուծոյ խօսքը մեծ է քան զԱւկեղեցին" *:

Այսպէս խօսեցաւ Լուտեր, բայց զուր տեղը. քանզի Աւկզպուրկի մէջ ամէն բան յառաջ կերթար և կըդիմեր դէպի մօտալուտ կործանման մը. Անգլանկտոն երիզ մը ուներ իր աչուըներուն վրայ կապուած, և բան մը չէր կրնար լուծանել զանիկայ: Անիկայ այլ ևս մտիկ չէր ըներ Լուտերի, ու հոգ չէր տաներ հասարակութեան ըսածներուն: "Անգլ չվայլեր!, ըսաւ, որ ամէն ժողովրդոց խառնաշփոթ ձայներուն համեմատ վարուինք. այլ մեր պարտքն է խաղաղութեան և ապագային վրայով խորհիլ: Աթէ ջնջուի վերնայ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը, ինչ հետևութիւն պիտի ըլլայ մեր յաջորդներուն: Աշխարհային իշխանները ամենևին հոգ չեն ըներ կրօնական բաները: Ասկից զատ՝ Աւկեղեցւոյ մէջ խիստ շատ փոփոխութիւն ընելը վտանգաւոր է խաղաղութեան, պէտք է մեզի եպիսկոպոսաց հետ միանալ, որ չըլլայ թէ հերձուածողութեան վատահամբաւութիւնը յաւիտեան մեր վրայ մնայ" :

Ամէն ալ բոլոր սրտով աւելի մտիկ կընէին Անգլանկ-

* Sed ab ipsis totum verbum Dei, *quod plus quam Ecclesia est* damnari. (L. Epp. IV, p. 145.)

տոնի ըսածին , և մեծ ջանքով կաշխատէին որ պապական իշխանութեան հանգոյցներովը վերստին կապեն միացընեն պապութեան հետ ան Եկեղեցին , որն որ Աստուած զարմանալի եղանակաւ ազատեր էր անոր ծառայութենէն : Տրոթէսթանդ կրօնքը աչուընները կապուած՝ կըվխմէր իր թշնամիներուն լարած թակարդներուն մէջ : Ընդհէն տրտմագին ձայներ կըծանուցանէին թէ Լուտերականք վերստին Հռովմայ Եկեղեցւոյն գիրկը կըդառնան : Ծուխնկէ կըսէր , թէ "Ինոնք իրենց կործանումը կըպատրաստեն , և կանցնին պապականաց կողմը" : Բաղաքագէտ Կարոլոս Ֆինգերորդը այնպիսի ճամբով մը կըշարժէր որ չըլլայ թէ հպարտ խօսք մը խոչընդոտ ըլլայ իր յաղթութեանը . սակայն պապական եկեղեցականք չէին կրնար համբերել . անոնց հպարտութիւնը և յանդգնութիւնը օր ըստ օրէ կըստանար : "Այրդ չկրնար հաւտալ , ըսաւ Մելանկտոն , պապականներուն ցուցըցած յաղթութեան երևոյթին" : Ես բանիս պատճառ ունէին անոնք . քանզի միաբանական պայմանները կատարուելու վրայ էին . թէ որ մէկ կամ երկու քայլափոխ ալ առնուէր . . . . անատեները վայ պիտի գար Բարեկարգութեան վրայ :

Ո՞վ կրնար խափանել աս հիմնայատակ կործանումը . ահա Լուտեր եկաւ իմացուց ան անունը՝ որուն դաւնալու էին ամէնուն աչուընները . "Քրիստոս կենդանի է , ըսաւ , և ան՝ որուն ձեռքը մեր թշնամիներուն բռնութիւնը յաղթուեցաւ , անշուշտ պիտի զօրացընէ զմեզ անոնց խորամանկութիւնները ջնջելու" : Այրաւ աս էր մի միայն ազատութեան միջոցը , և աս միջոցը անտես չեղաւ Բարեկարգութեան :

Եթէ Հռովմէական իշխանութիւնը՝ քանի մը խիստ ընդունելի պայմաններով յօժար եղած ըլլար ընդունիլ Պրոթէսթանդները՝ որ պատրաստ էին անձնատուր ըլլալու , անոնց բանը պիտի լըլլար . երբ որ անիկայ ան-

գամ մը իր ճանկերուն մէջ ձգելու ըլլար զանոնք , պի-
տի ճղմէր ջախջախէր . ՚սակայն Ը.ստուած կուրացուց
պապուԹիւնը , և այսպէս ազատեց իր Ւ.կեղեցին : Հո-
ռովմէական ծերակոյտը ըսեր էր , Թէ "Ա.ոչ Թոյլտուու-
Թիւն չըլլայ" . և Ա.ամբէճճին իր յաղԹուԹեանէը վրայ
փքացած՝ կրկրկնէր ան խօսքը , "Ա.ոչ ԹոյլտուուԹիւն
չըլլայ" : Ը.նիկայ երկինք ու երկիր իրար կանցընէր որ
աս որոշիչ և վտանգաւոր ժամուս՝ Կարոլոսին պապական
նախանձը բորբոքէ : Ը.պա Թող տալով կայսրը՝ իշխան-
ներուն կըդառնար , և բարձրաձայն կըգոչէր , Թէ "Ք.ա-
հանայից ամուրի վիճակը , խոստովանուԹիւնը , բաժա-
կէն ժողովրդոց չմատուցուիլը , Թիւ պատարագները ,
ամէն աստնք պարտաւորիչ են , պէտք է որ աստնց ա-
մէնն ալ ունենանք" : Ը.սիկայ Ը.ւետարանական Ք.րիս-
տոնէից ըսել էր , ինչպէս որ Յաճախացիք հին Հռովմա-
յեցւոց ըսին . "Ը.հա Կաւդիոնի երկժանիները . ան-
ցէք անոնց մէջ տեղէն" : Ք.րոթէսթանդները տեսան
յուժը և սարսափեցան . Ը.ստուած դաւանողներուն ա-
րիւնԹիւնը կենդանացուց իրենց տկարացած սիրտերուն
մէջ՝ . անոնք գլուխնին բարձրացուցին , և մէկդի ձգեցին
հնազանդուԹեամբ անձնատուր ըլլալը : Ա.յսն որոյ ան-
միջապէս միաբանուԹեան համար հաստատուած գործա-
կալաց ժողովը քակուեցաւ :

Ը.սիկայ մէկ մեծ աղատուԹիւն մըն էր Ը.ւետարանա-
կանաց , բայց շատով մէկ նոր վտանգ մը երևան ե-
լաւ : Պէտք էր որ Ը.ւետարանական քրիստոնեայք իսկ
և իսկ Ը.ւկզպուրկէն ելլէին երԹային . սակայն անոնցմէ
մէկը ըսաւ . "Ա.ատանան լուսոյ հրեշտակի կերպարան-
քը մտած՝ անոնց իմացականուԹեան աչքերը կուրցուց" ,
և անոնք հոն մնացին : Հռովմ դեռ բոլորովին անյոյս
չէր , և ստուԹեան ու խաբէուԹեան ոգին տակաւին
կրնար վերստին իր հարուածները տալ :

Ա.լկարծէին Թէ գործակալաց ժողովին այսպիսի գէշ

վախճան մը ունենալուն պատճառը քանի մը պինտ գըլուխ մարդիկ են, և մանաւանդ Վէորդ դուքսը։ Ա՛սոնց որոյ խորհեցան ուրիշ ժողով մը կարգելու, միայն վեց անդամներէ բաղկացեալ։ Ա՛կ կողմէն Լ՛ըը՝ Կողմնիոյ և Պատէնի ատենապետներուն հետը, մ՛կալ կողմէն Ա՛ճլանկտոնը, Պրուք և Հ՛ելլէր ատենապետներուն հետը։ Ի՛րոթէսթանդները առ բանին հաւանութիւն տալով՝ վերստին սկսան ամէն բանի վրայով վիճաբանութիւն ընել։

Ա՛ռաջնը երկիւղը ու տոկունը սաստկացաւ Խարեկարգութեան խիստ հաստատուն հետեւողներուն մէջ։ "Ա՛մէ որ մենք անգադար անձնատուր ըլլանք, կըսէին, նորանոր վտանգներու, չէ՞ որ վերջապէս պիտի յաղթուինք և բնաջինջ ըլլանք"։ Յատկապէս Վիւանպէրկի երեսփոխանները ծանուցին թէ երբէք իրենց քաղաքը վերըստին պիտի չմտնէ ան գարշելի լուծին տակը։ Կ՛ըսաատփէին անոնք, քանի որ միտքերնին կուգար քահանայից իշխանութեան վերստին հաստատուելուն խորհուրդը։ Ա՛մանք կըսէին թէ՝ "Ա՛ճլանկտոն անհաստատ Աբրահամի երկրայական խրատներուն կըհետեւի"։ "Ա՛սէք թէ յաւէտ Ա՛քիտոփելի խրատներուն կըհետեւի", (ի թիւտ. ժե.) ըսին ուրիշները։ Ա՛մանք՝ ալ ըսին՝ թէ "Ինչ որ ըլլայ թող ըլլայ. եթէ պապը գնոյ առած ըլլար Ա՛ճլանկտոն, անիկայ երբէք ասկից լաւագոյն բան՝ մը պիտի չկրնար ընել յաղթութիւնը պապին տալու համար"։

Հ՛ռաջի իշխանը ամենէն աւելի արտմեր էր առ երկչոտութենանս վրայ. անիկայ գրեց առ Օ՛ուինկլ թէ՝ "Ա՛ճլանտոնը խնչափառի նման ետ ետ կերթայ"։ Վ՛ինչպոս իշխանը Ա՛ւկզպուրկէն փախչելէն ետքը՝ Ֆրայտվալա երթալով՝ անկից կըջանար Ա՛ւետարանական կրօնքին կործանմանը առջին առնելու։ Ա՛նիկայ Ա՛ւկզպուրկի մէջ մնացող իր պաշտօնեաներուն այսպէս գրեց. "Ա՛յրեցը կըսկսիմ զնջանիլ. միշտ՝ աւելի կըսիջանիմ։ Ա՛սած ի-

մոռուցէք իմ ընկերներուս որ ես կը հերքեմ կը մերժեմ առ անիրաւ միաբանութիւնները : Թէ որ մենք քրիստոնեայ ենք , ուշ թէ մեր անձանց շահերուն հետամուտ ըլլալու ենք , այլ այնքան յոգնած ու տառապեալ անձանց միխիթարութեանը , որոնք բնաւ պիտի չփրկուին , եթէ Աստուծոյ խօսքը չքարոզուի իրենց : Եպիսկոպոսները ճշմարիտ եպիսկոպոսներ չեն , քանզի անոնք Աւրբ Պրոց համեմատ չեն խօսիր : Եթէ վերատին իրրև եպիսկոպոս ճանչնամք զանոնք ու անոնց իշխանութեան տակը մտնենք , գիտէք արդեօք ինչ պիտի հետևի անկից : Անոնք մեր հոգևոր հովիւները պիտի վերցընեն , պիտի խափանեն Աւետարանը , վերստին պիտի հաստատեն հինցած գէշ սովորութիւնները , և վերջին վիճակը քան զառաջինն վատթարագոյն պիտի ըլլայ : Եթէ պապականք կրկամին թող տալ որ ազատօրէն Աւետարանին պարզ քարոզութիւնը ըլլայ , անատեները միաբանինք անոնց հետ . վասն զի ճշմարտութիւնը ամենէն զօրաւոր պիտի ըլլայ , և արմատաբի խլէ բոլոր ուրիշ բաները : Իսկ եթէ անոնք կըսեն ուշ , դուք ալ ուշ ըսէք : Այժմ ժամանակ է ուշ թէ զիջանելու , այլ մինչև ցմահ հաւատարիմ մնալու : Անգլիկտոնի երկիւղալի դաշնադրութիւնները ջնջեցէք , և իմ կողմէս ըսէք քաղաքացի փոխանորդներուն որ առնաբար վարուին և ուշ կնաբար . բանէ մը չվախնանք , զի Աստուած ընդ մեզ է'' :

Անգլիկտոն ու իր բարեկամները երբոր տեսան թէ մեզապրանաց տակ ինկած են , սկսան ջանք ընել որ անձերնին արդարացընեն : Անոնք մեկ կողմէն կըհաստատէին որ եթէ ճշմարիտ վարդապետութիւնը պահպանուի , անիկայ վերջապէս պիտի տապալէ պապական իշխանութիւնը : Արդեօք այսպիսի տկարացած վարդապետութիւն մը տակաւին բաւական զօրութիւն պիտի ունենար պապութիւնը կործանելու , տարակուսելի չէ՞ր անոնց աս հաստատածը : Այս կազմանէ Անգլիկտոն ու

իր բարեկամները մատնցոյց կըլլային երկու սոսկալի եւ բեւեռներու , որոնց առջեւը զարհուրելով կըդողային : Ուսուցիչը պատերազմն էր , որ իրենք կըկարծէին թէ մատաղատ է : "Ասիկայ՝ ըսին , ձէ միայն անհամար ժամանակաւոր չարիք պիտի բերէ իր հետը , զորօրինակ՝ վտրմանիոյ աւերումը , սպանութիւնները , յափշտակութիւնները , սեղանակապտութիւնները , բռնութիւնները , այլ նաեւ խիստ զարհուրելի հոգեւոր չարիք յառաջ պիտի բերէ , եւ անշուշտ պիտի կործանէ բովանդակ կրօնքը" : Երկրորդ եւեւոյթը՝ եկեղեցականաց վրայ տէրութեան իշխանութիւն ունենալն էր : Պետրոս ու իր համախոհները նախատես կըլլային թէ իշխանաւորք ինչ հըպատակութեան պիտի հասցընեն զեկեղեցին , թէ անոր սահմանադրութիւնները եւ կառավարիչները առ սակաւ սակաւ ինչպէս աշխարհային վիճակի պիտի փոխուին , եւ անկից ինչ հոգեւոր մահ պիտի ծագի . եւ դողալով ետ կըփախչէին աս զարհուրելի տեսարանէս : "Արեւմիտ մարդիկ բնաւ չեն մտածեր , ըսաւ Լրէնց , թէ պալատականք կարգադրելու են եկեղեցւոյ պաշտօնեաները : Մինչ դուք ես անձամբ փորձառու եղած չէք , ըսաւ հեգնութեամբ , թէ աս գեղջուկները (աս անունը կուտամ ես իշխանաց նախարարներուն եւ պաշտօնեաներուն ,) ինչպէս իմաստութեամբ եւ ինչպէս քաղցրութեամբ կը վարուին եկեղեցւոյ պաշտօնէից ու նոյն ինքն եկեղեցւոյ հետ : Լաւլի աղէկ է եօթն անգամ մեռնիլը" : "Կըտեսնեմ , գոչեց Պետրոս , թէ ինչ եկեղեցի պիտի ունենանք , թէ որ եկեղեցական կառավարութիւնը խափանուի : Պապային մէջ կընշմարեմ մէկ բռնակալութիւն մը՝ մինչեւ ցայսօր եղածէն աւելի անտանելի" : Պապ ամէն կողմէն իր վրայ դրուած ամբաստանութիւններէն ճնշուած՝ ողորմելին փիլիպպոս լարձրաձայն գոչեց : "Եթէ աս մրրիկը յարուցանողը ես եմ , կաղաչեմ Տէրին Աստուածութեանը որ՝ զիս ծովը ձգէ : Ծով-

նանին պէս , և Հոգ ղիս դուրս հանէ անկից՝ միայն տանջանաց և սպանման մատնելու համար'' :

Ընդամ մը որ պապական եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը հաստատուէր , ալ ամէն բան դիւրին պիտի ըլլար : Ալեց գործակալաց ժողովին մէջ՝ պապականք հաւանութիւն տուին Հաղորդութեան գաւաթը աշխարհականաց մատուցանելուն , հոգևոր հովիւներուն ամուսնութեանը , ու սրբոց աղօթելու յօդուածը անհարկաւոր բան մը եբևացաւ . սակայն անոնք կանկ առին իրենք վարդապետութեանց առջևը՝ որոնց վրայով Լեւտարանականք կարող չէին հաւանութիւն տալ : Առաջինն էր մարդկային հաստատման հարկաւորութիւնը՝ մեղաց պատիժը քաւելու համար . երկրորդն էր ամէն բարեգործութեանց մէջ վարձուց արժանի բան մը ըլլալու կարծիքը . և երրորդը թիւ պատարագներուն օգտակարութիւնը : ''Ո՛չ , ըսաւ Ղամբէճճին Կարոլոսին՝ մէկ սաստիկ բորբոքով մը , աւելի կըհաճիմ կտոր կտոր ըլլալ՝ քան թէ թիւ պատարագաց համար որ և իցէ բանի մը թոյլտուութիւն ընել'' :

''Ա՛տ ի՞նչ բան է , ըսին քաղաքագէտները . փրկութեան վերաբերեալ ամէն մեծ վարդապետութեանց վերայօք համաձայնելով՝ յաւիտեան պիտի բաժնէ՞ք Եկեղեցին միութիւնը , միայն աս իրեք ամենափոքր յօդուածներուն համար : Թող աստուածաբանք վերջին ջանք մըն ալ ընեն , ու անատենը պիտի տեսնենք որ երկու կողմերը միաբան են , ու Հռոմ կընդունի զԼիդէմպերկ'' : Սակայն բանը ասանկ չէր . այլ ան իրեք յօդուածներուն տակը ամբողջ դրութիւն մը ծածկուած էր . Հռոմէականք կըհաստատէին թէ կան գործքեր որ Աստուծոյ շնորհքը կըստանան , առանց կախում ունենալու զանոնք կատարողին յօժարութենէն , և Եկեղեցւոյ կամքին ըղութեամբը : Ընդհակառակն՝ Լեւտարանականք հաստատ համոզուած էին , թէ աս արտաքին արարողութիւնները մարդկային լոկ աւանդութիւններ են .

և թէ մարդուս համար Աստուծոյ շնորհքը ստացող մի միայն գործը՝ հաշտին վրայ Քրիստոսի ձեռքը Աստուծոյ կատարած գործն է , սակայն ան միակ միջոցը՝ որ մարդս այս շնորհացը տէր կընէ , վերստին ծնունդը ու հաւատքն է , որ Քրիստոս իր Հոգիովը կըկատարէ մեզ աւորին սրտին մէջ : Պապականք իրենց իրեք յօդուածները պաշտպանելով՝ ըսին թէ "Եկեղեցին կըփրկէ" . ասիկայ է Հռոմայ դիւաւոր վարդապետութիւնը . իսկ Աւետարանականք հերքելով զանոնք , ըսին թէ՝ "Միայն Յիսուս Քրիստոս կըփրկէ" . ասիկայ է նոյն ինքն Քրիստոնէութիւնը : Ա՛ս է ահա ան ժամանակի մեծ ընդդիմութիւնը , և աս է որ գետ կըբաժնէ երկու Եկեղեցիները : Հռոմ՝ աս իրեք նիւթերովը՝ որ Հոգիները իր իշխանութեանը կըյանձնեն , իրաւամբ կըյուսար ամէն բան վերստին ձեռք ձգել . և իր յարատեւութեամբը կը ցուցընէր թէ իր դրութեանը տեղեակ է . բայց սակայն Աւետարանականք բնաւ կամք չունէին իրենց դրութենէն հեռանալու : Քրիստոնէական սկզբունքը պաշտպանութիւն գտաւ ան եկեղեցական սկզբունքին դէմ՝ որ կըսպասէր կլանել զանիկայ . Յիսուս Քրիստոս անշարժ կեցաւ Եկեղեցիին առջեւը , և ահա անատնէն հասկըցուեցաւ որ միաբանութեան համար ամէն խօսակցութիւնները ոչինչ ու անօգուտ են :

Ժամանակը անդադար կանցնէր կերթար . երկու ամիս ու կէս էր որ Լարտըս Լինգերորդ Աւկսպուրկի մէջ կաշխատէր , և իր գործողութիւնը աստիկ կընեղէր . վասն զի շատ հինգ աստուածաբանները դէմ դրեր թոշ չէին տար որ փաւլիայի յաղթականը՝ իր յաղթութեան ընթացքը կատարէ : "Մտիկայ զարմանալի՛ բան է , կըսէին իրեն , որ դուն քանի մը օրուան մէջ կարող եղար յաղթելու Ժաղովոյ թագաւորին և պապին , ու չես կըրնար գլուխ ելլել աս Աւետարանականներուն հետ" : Երբ՝ որոշեցին որ աս խօսակցութիւնները վերջացընեն . և Լը

վարդապետը բարկանալով որ ոչ երկիւղը և ոչ խօրհրդանկութիւնները կրցին բան մը տեսնել, չէր կրնար ինքզինքը զսպել Լուտերականաց առջևը. և երբոր ժողովականք մեկզմեկէ կըզատուէին, մեծ ձայնով այսպէս գոչեց. "Լաւ, ինչո՞ւ համար կայսրը Գերմանիա մըտած ժամանակէն ընդհանուր դատաքննութիւն մը չբրաւ Լուտերականաց վրայ. քանզի անատենը անիկայ պիտի ըսեր խրոստ պատասխաններ, պիտի տեսնէր հերետիկոսութեան հրէշները, և յանկարծ իր նախանձը բռնկելով՝ գլխովին բնաջինջ պիտի ընել տար աս աղանդը*: Սակայն հիմա Պրուքին մեղմ խօսքերը և Գերմանիոն թոյլտուութիւնները չեն բարկացըներ զանիկայ, ինչպէս որ դատը կըպահանջէ": Լ՚ք թէև ծիծաղելով կըսեր աս խօսքերը, ծակայն անոր խորհուրդները կըյայտնէին անոնք: Գոստոսի 30ին վերջացան խօսակցութեան ժողովները:

Հռովմէական գործակալները կայսեր ներկայացուցին իրենց յայտարարութիւնը. անոնք Լուտերականաց հետ երես առ երես էին, մեկզմեկէ իրենք քովը հեռատորութեամբ. սակայն ոչ մեկ կողմիններըը և ոչ մեկալները կարող էին աւելի մօտ գալու, ոչ ալ մարդի մը ջուխ տեղերնուն շարժելու:

Այսպէս Գերմանիոնի ջանքերը ոչինչ եղան, ու իր տարապայման թոյտուութիւնները օգուտ մը չբերին: Անիկայ խաղաղութեան կեղծ սիրով մը շարժուած՝ անհնարին գործի մը ձեռնամուխ եղած էր. այսու ամենայնիւ անոր մէջը ճշմարիտ քրիստոնէական հոգի մը կար. Լսուած փրկեց զանիկայ իր մեծ տկարութենէն, և կտրեց ան թելը՝ որ գէպի կործանման կառաջնորդեր անոր: Գերմանիոնի աս անյաջող ելևէջն աւելի բա-

* Hæc inflammassent Imperatorem ad totam hanc factionem delendam. (Corp. Ref. II, p. 335.)

ներքաղաքականութիւնն մը չէր կրնար ըլլալ Խարեկարգութեան, բայց միանգամայն ասկից աւելի բարերաղդութիւն մը չէր կրնար ըլլալ նոյն ինքն Անգլիականութեան : Ուստի անոր բարեկամները տեսան որ թէև անիկա յօժար էր շատ բան թողուլ, սակայն մինչև անգամ զՅիսուս Քրիստոս թող տալու չափ չէր անոր ընթացքը . և իր անյաջող ելլելը արդարացուց զանիկայ Եւետարանականաց աչքին առջևը :

Սաքսոնիայի կայսրընտիրը և Պրանտէպուրկի իշխանը մեկնելու հրաման խնդրեցին Կարոլոսէն, որ նախ քիչ մը բարկանալով դէմ կեցաւ, բայց ի վերջոյ սկսաւ թախանձել իշխանները՝ որ իրենց մեկնելովը նորանոր արգելքներ չպատճառեն ան կարգադրութեանցը՝ որուն համար կըսուսան թէ շուտով պիտի կատարուին : Տեսնելու համար թէ ինչ տեսակ կարգադրութիւններ էին ասոնք :

Պապականք ևս առաւել կրկնապատկեցին ջանքերնին . քանզի թէ որ հիմա ձեռնարկուն սահեցընէին ան թելը՝ որով ի կործանում կրտանէին զԵարեկարգութիւնը, յաւիտեան պիտի կորսնցընէին զանիկայ . վասն որոյ ջանացին որ երկու ծայրերը վերստին կապեն միացընեն : Խօսակցութիւններ կըլլային պարտէզներուն մէջ, եկեղեցիներուն մէջ, տուրը Վէորպայ և տուրը Մաւրիկեայ եկեղեցիներուն մէջ . Պրունսվիքի դուքսին և կայսրընտրի որդւոյն Յովհաննէս Ֆրիդերիկոսին մէջ, Պաւտէնի ու Սաքսոնիայի ատենապետներուն՝ Լէկի ատենապետին ու Անգլիականի մէջ . բայց ամէն ա կերպ կերպ ջանացողութիւնները ոչինչ էին, և ուրիշ միջոցներու դիմելու վրայ էին պապականք :

Կարոլոս Քինգեւտրդ որոշեր էր որ գործը իր ձեռքին մէջ առնու, և ընդ մէջ կտրէ ան բազմակնճիռն հանգոյցը՝ որն որ ոչ աստուածաբանները ոչ ալ իշխանները երբէք չէին կրցեր լուծանել : Ուր՝ իր ջանքերը

*տանհար եղած ու իր իշխանութիւնը վտանգի մէջ տեսնելով՝ բարկացեր էր ու կըխորհէր թէ ստւսերը քաշելու ատենը եկած է : Սեպտեմբերի կէսն, Հռովմէական կոզմը եղող անգամները՝ որ դեռ ջանք կընէին իրենց կողմը շահիլ Կեսարանականները, աս երկիւղալի խօսքը փոխադրին Պետրոսի ականջին . "Հոգիս թէ կըհամարձակիմ քեզի իմացընելու, ըսին, թէ սուրը արդէն կապտեր ձեռքն է, և մարդիկ առաւել քան զառաւել կըգգդուեն զանիկայ . թէև դիւրաւ չըպարկանար ան, բայց անգամ մը որ բարկանայ, ալ անհնարին է զինքը հանդարտեցընել" :

Կարելոս կըպատրաստուէր ահարկու երևնալու . անկայ վերջապէս անակնկալ թոյլտուութիւն մը ստացեր էր Հռովմէն, այսինքն՝ ազգային ժողով մը ըլլալու թոյլտուութիւնը : Կղեմէս Յօթներորդ՝ ատեանի մը ներկայացուցեր էր Կարոլոսի խնդիրը . և պատասխան տուեր էր իրեն, թէ "Ան մարդիկը որ հին ժողովները կըհերքեն, ինչպէս հնազանդելու են նոր ժողովի մը" : Կղեմէս ինքն ալ այնպիսի ժողովի մը փափագ չունէր . իր ծնունդը և վարքը հաւասարապէս կըվախցընէին զինքը : Այսու ամենայնիւ Սուրբ Հոգւոյն ատեանի մը Պօլոնիայի մէջ ըրած իր խոստումները անհնարին ըրին բացարձակ դէմ կենալու : Ուստի այսպէս պատասխանեց . "Ընդհանուր պիտի ըլլայ դէղը քան թէ հիւանդութիւնը* . սակայն եթէ կայսրը՝ որ բարեպաշտ ուղղափառ մըն է, այնպէս կըդատէ թէ անշուշտ ժողով մը հարկաւոր է, ինքը հաւանութիւն կուտայ, բայց այնպիսի հաստատ պայմանով մը, որ նոյն ատենը Պրոթէսթանդները հնազանդին Կաթոլիկ վարդապետութեանը և ծէսերուն" : Այս ժողովին կատարուելու տեղին համար ալ որոշեց որ Հռոմ ըլլայ :

*Lettere de principe. II, p. 197.

Ը. Թագաւորութեան լուրը տարածուելուն պէս՝ բարեկարգուելու երկիւղը դողացուց պապին պալատականները։ Պապական կարդինալ մը կըսէ, թէ "Պապութեան հաստարակ պաշտօնները՝ որ խիստ դիւրաշահուէին, անմիջապէս իրենց արժէքը կորսընցուցին, և խիստ ծանր գինով կըծախուէին*, սակայն և այնպէս գնոյ առնողներ չէին գտնուեր։ Պապութիւնը վտանգի մէջ էր, վաճառքը կորսուելու վրայ էր, և Հռովմայ վաճառանոցին մէջ վաղվաղակի սովորական գիները վար իջաւ"։

Ուրբաթ՝ Սեպտեմբերի 7ին, կէս օրը երկու ժամ անցած՝ Լուտերականական իշխանները և քաղաքաց երեսփոխանները Կարոլոս Ընգեքորդին դահլիճը կոչուելով, փալատինեան կոմսը բաւ անոնց, "Ահա կայսրը տեսնելով իրենց սակաւաթիւ ըլլալը, բնաւ չէր յուսար որ նոր աղանդներ Հանեն ընդհանրական Եկեղեցւոյ վաղեմի սովորութեանը դէմ. թէ այսու ամենայնիւ անիկայ մինչև վերջը կատարեալ մարդասիրութիւն ցուցընելու փափագովը պիտի խնդրէ Լորին Արքայնութենէն ժողով մը գումարել. սակայն նոյն ատենը անոնք չուտով դառնալու են Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ գիրկը, և ամէն բան իր առջի սովորութեանը դարձընելու են"†, Ետևեալ օրը՝ Սեպտեմբերի 8ին, Լուտերականք պատասխան տուին, "Ահա իրենք Սուրբ Գրոց դէմ նոր աղանդներ յարուցած չեն, այլ գլխովին անոր Հակառակ՝ եթէ միաբանած չեն իրենց Հակառակորդներուն հետ, պատճառն ան է որ կըփափագին հաւատարիմ մնալ Աստուծոյ Խօսքին. թէ Վերմիոյ մէջ մէկ ընդհանուր՝ ազատ և քրիստոնէական ժողով մը գումարելով, ուրիշ բան մը պիտի չըլլայ, բայց եթէ առջի ժողովներուն ըրած խոստմունքները՝ ի գործ դնել. սակայն բնաւ բան մը պիտի չպարտա-

*Pallav. I, p. 251.

†Corp. Ref. II, p. 355. Erklärung des Kaisers Karl. V. Urkunden, II, p. 391.

որէ զերծնիք՝ իրենց եկեղեցիներուն մէջ վերստին հաստատելու այնպիսի կարգադրութիւն մը՝ որ հակառակ է Աստուծոյ հրամանին»։

Երեկոյեան ժամը ութին՝ երկար խորհրդակցութենէ մը ետև, Հետաքրքրականք կրկին կոչուեցան. և Վէրգ Թրուշէս ըսաւ անոնց. «Վեհափառ Կայսրը կը զարմանայ որ ժողովին Հռոմէական անդամները այնքան շատ զիջեր են, և Յոռիթէսթանդ անդամներն ալ ամէն բան մերժեր հերքեր են։ Ինչ պիտի ըլլայ ձեր ընկերութիւնը Նորին կայսերական Վեհափառութեան առջևը. Նորին պապական սրբազնութեան՝ տէրութեան կայսրընտիրներուն՝ իշխաններուն՝ դեսպաններուն՝ նաև քրիստոնեայ աղգաց ուրիշ թագաւորներուն, կառավարութեանց և իշխանաւորաց առջևը։ Արաւունքն ան է որ սակաւաթիւ անձինք բաղմաթիւ անձանց հաւանութիւն տան հնազանդին։ Հաշտութեան միջոցներուն շարունակուիլը կուզէք, թէ ձեր պատասխանին վրայ կը յամառիք. համարձակ ըսէք. քանզի եթէ յամառիք՝ կայսրը անմիջապէս պիտի 'ի գործ դնէ Եկեղեցին պաշտպանելու միջոցները։ Վաղը ժամը մէկին պարտիք ձեր վերջին պատասխանը բերել»։

Երբէք այսպիսի սպառնալից խօսքեր չէին ժայթքեր Կարոլոսի բերնէն. յայտնի էր որ ան կուզէր երկիւղ տալով՝ զսպել նուաճել զԼյութերականները. սակայն աս իր դիտաւորութիւնը չյաջողեցաւ։ Հետաքրքրականք երկու օրէն ետքը (վասն զի մէկ օր մըն ալ շնորհեր էին անոնց,) պատասխանեցին, թէ հաշտութեան համար նոր ջանքերը պիտի ձանձրացընեն կայսրը և ժողովը. թէ իրենք միայն կարգադրութիւններ կրպահանջեն քաղաքական խաղաղութիւնը պահուելու համար, մինչև որ հետագայ ժողովը գումարուի ։ «Հաւական*

*Urkunden. II, p. 410; Brück, Apol. p. 139.

է , պատասխանեց ահեղ կայսրը , պիտի խորհիմ ատ բանին վրայ , բայց նոյն ատենը թող մէկը դուրս չելլէ Ընկզպուրկ քաղաքէն" :

Կարոլոս Հինգերորդ կրտսեր ինքզինքը լաբիւրինթոսի մը մէջ ինկած , և չէր գիտեր թէ ինչպէս ազատի անկից . քանզի տէրութիւնը Ընկզնցոց գործին միացամուխ եղած էր , ու պարտաւորեր էր ձեռք առնուլ իր վերջին փաստը՝ այսինքն սուսերը : Կարոլոս բնաւ պատերազմի բաղձանք չունէր , և սակայն ի՞նչպէս կրնար ետ կենալ անկից . . . եթէ իր սպառնալիքը չկատարէր , իր պատիւը վտանգի մէջ կրգնէր ու իր իշխանութիւնը կանարգէր : Ընդհակառակ մէկ եղելու ճամբայ մը կրփնտրեր , թէ ալ կողմէն ըլլար ան թէ ձախէն , սակայն և ոչ մէկ կողմէն կրգտնէր : Աստի ուրիշ բան մը չէր ճնար իրեն , բայց եթէ աչուընները գոցելով յառաջ դիմել՝ առանց գիտնալու ինչ պատահելիքը : Ընտ խորհուրդները զինքը կրտագնապէին , ատ հոգերը զինքը կրմաշեցընէին , անիկայ վերջին աստիճան շփոթած էր :

Ընտ միջոցիս Աքսոնիայի կայսրընտիրը մարդ խրկեցուց Կարոլոսին , աղաչեց որ իր Ընկզպուրկէն մեկնելուն համար չվշտանայ : "Թող տպասէ իմ պատասխանիս" , ատատկով ըսաւ կայսրը , և երբոր կայսրընտիրը կրկին խնացուց , թէ իր պաշտօնատարները պիտի խրկէ որ Վէհափառ Կայսեր ծանուցանեն իր պատճառները , "Շատ խօսք պէտք չէ , ըսաւ Կարոլոս մեծ բարկութեամբ . թող կայսրընտիրը ըսէ թէ պիտի կենա՞յ թէ ոչ" * :

Ընտ երկու հզօր անձանց մէջ եղած գժտութեան ձայնը դուրս ելլելով՝ ընդհանուր երկիւղ մը տարածեցաւ . կը կարծուէր թէ անմիջապէս պատերազմը պիտի սկսի , և մեծ յուզմունք մը կար Ընկզպուրկի մէջ : Ընտ բանը եղած ատենը իրիկուն էր . մարդիկ սպղին անդին կրվա-

*Brück, Apol. p. 143.

զէին . Ընտանեական իշխանութիւնն ու կրօնական իշխանութիւնը կը մանէին , ու սաստիկ նախատինքներով կը խօսէին անոնց հետ : "Ալ ներում կայսրը , կըսէին անոնց , խիստ սաստիկ միջոցներ ի գործ դնելու է" : Ընոնք կը մտածէին ևս թէ թշնամութիւնները արդէն սկսած են . գաղտուկ ատ ալ կըսէին , թէ Հռոմէական հրամանատարը՝ Ալեքսիոս Կոմնենոս , կայսեր հրամանովը Անդրիանեան կարգին գլուխ անուանելով , բանակով մը Հռուսիա մտնելու վրայ է , և իր իշխանութենէն պիտի զրկէ Ընդերտ դուքսը , որ Հռուսերի ձեռքը ճշմարտութիւնը ընդունած էր : Հրկու գիշեր հետզհետէ ատ աղմուկը եղաւ . մարդիկ կը պօռային , կը կրուէին , կը ծեծկուէին , մանաւանդ իշխանաց բնակարաններուն մէջ և անոնց առջևը . պատերազմը գրեթէ սկսած էր Ընկղպուրկի մէջ :

Ընս խառնութեանս մէջ՝ Սեպտեմբերի 12ին՝ Սաքսոնիայի կայսրընտրական ժառանգ իշխանը Յովհաննէս Ֆրիդերիկոս մեկնեցաւ քաղաքէն : Ընն նոյն օրը՝ կամ հետևեալ օրը՝ Պատէնի ատենադպիրը , Հերոնիմոս Ալեքսէն և Մրուշէս պապականաց կողմէն , Պրուք ատենադպիրը և Սենկտոն Ընտարանականաց կողմէն՝ առաւօտուն վեցերորդ ժամուն մեկտեղ Ժողովեցան սուրբ Սարբիկեայ եկեղեցւոյն մէջ :

Կարծես թէև սպառնալիք կընէր , բայց կարող չէր յայտնապէս բռնութիւն բանեցընել . անտարակոյս անիկայ կրնար մեկ խօսք մը ըսելով իր Սպանիացի գունդերուն կամ Վերմանացի զինուորներուն , կապել տալ աս անհնազանդ մարդիկը և չարչարել զանոնք խաչելիներու պէս : Սակայն Կարծես՝ որ մեկ Նէթերլանտացի մը՝ մեկ Սպանիացի մըն էր , ինչպէս կրնար համարձակիլ բովանդակ Վերմանիան ոտք հանելու , բռնութիւն բանեցընելով ժողովրդոց աս սիրելիներուն դէմ : Պապական իշխանները իրենք ալ աս վարմունքիս մէջ պիտի

չտանէին՝ օրինազանցութիւն մը իրենց արտօնութեանցը դէմ . վասն որոյ հիմա պատերազմի առնելը չէր : "Լուտերականութիւնը արդէն սկսած է տարածուիլ Պալտիկ ծովէն մինչև Ըլպեան լեռները , գրեց Էրասմոս Վհամբէճճի նուիրակին . գուք միայն մէկ ընելիք մը ունիք . . . թող տուէք զանիկայ" * :

Սուրբ Անդրիկեայ եկեղեցւոյն մէջ սկսած խօսակցութիւնը կըշարունակուէր Պրանտէպուրկի իշխանին և Ծրբուղէս կոմսին մէջ : Հռոմայ կողմինները միայն արտաքին երևոյթները պահել կընային , և ուրիշ ամէն բաները թող տալու հոգ չէին ըներ . անոնք պարզապէս քանի մը թատրոնական զարդեր կըխնդրէին , այսինքն՝ թէ պատարագը կատարուի քահանայական զգեստով , երգելով՝ կարգալով՝ արարողութիւններով և երկու կանոններով † : Ուրիշ խնդիրները թող ճեպ կըսէին յաջորդ ժողովին . և մինչև անատունը Լրոթէսթանդները այնպէս վարուին որ կարող ըլլան համար տալու Ըստուծոյ , ժողովին , և Ցորին Վերհատուութեանը :

Նայց սակայն Ըվետարանականաց կողմէն ալ հովը փոխուեր էր . այժմ անոնք այլ ևս խաղաղութիւն չէին ուզեր Հռոմայ հետ : Վերջապէս անոնց աչուընեբէն կեղևները թափեր էին , և զարհուրելով կընշմարէին ան խորխորատը՝ որուն մէջ գահավէժ ըլլալին մաղ մեացեր էր : Յոշխան՝ Սպալատին ու նաև Անդրանկտոն միաբան էին . "Մինչև հիմա , ըսին անոնք , հնազանդեցանք Պօղոս առաքեալին ատ պատուէրին . Ծե որ կրեկլէ ե յիկէ՝ ամեն մարդոց հետ խաղաղութիւն ունենալ ‡ . այժմ պարտիմք հնազանդիլ Քրիստոսի ատ պատուիրանին . "Ո՛չ

*A mare Baltico ad Helvetios. (Erasm. Epp. XIV, p. 1.)

† Ասոնք կըսուի պապական եկեղեցիներուն մէջ սեղանին վրայ ժամաբերին առջևը դրուած թուղթը՝ որ կըպարունակէ առաքելական Հանգանակը և ուրիշ հանդան աղօթքներ :

‡ Հռոմ . ԺԲ . 18 :

եղբ֊ փոքր֊եցիներո֊ն խոլքեն , որ ան կ֊ղձա֊որ֊ը֊ն է * :
Ա՛ր հակառակորդները ուրիշ բան մը չունին , բայց եթէ խաբէութիւն և խարդախութիւն . և անոնց մի միայն բաղձանքը բնաջինջ ընել է մեր վարդապետութիւնը՝ որ իսկ ճշմարտութիւնն է : Ընոնք չոյս ունին թէ պիտի պահեն ան գարշելի չոդուածները քաւարանի՝ ներողութեանց և պապութեան վրայով . վասն զի մենք անոնց վրայէն լռութեամբ անցանք : Ոգնչ կենանք որ Պատանային ու Նեռին հաճոյ ըլլալու համար՝ չմատնենք զԱրբիտոս ու իր խօսքը'' † :

Նոյն ատենը Լուտեր ալ կրկնապատկեց իր թախանձանքները ու աղաչանքները , որ իր բարեկամները հեռացընէ Ալկպուրկէն : ''Դարձէք , դարձէք , կըսէր անոնց , դարձէք , թէև հարկը պահանջէ որ դուք պապէն ու կարոլոսէն անիծած ըլլաք ‡ : Դուք խոստովանեցաք զՅիսուս Արիստոս , խաղաղութիւն ընել ուզեցիք , Կարոլոսին հնազանդեցաք , նախատինք կրեցիք ու հայհոյութեանց համբերեցիք : Դուք բաւական գործ ըրիք , և բաւականէն ալ աւելի . հիմա գործելու կարգը Տէրոջն է , ու ան պիտի գործէ : Ընոնք մեր դաւանութիւնը ուզեցին , Ալեսարանը ունին . թող ընդունին զանիկայ թէ որ կուզեն . . . . : Եթէ պատերազմ պիտի ծագի , թող ծագի . մենք բաւական աղօթք ըրինք , բաւական վիճաբանեցանք : Տէրը կրպատրաստէ մեր հակառակորդները իրեւ մորթուելու զոհեր . անիկայ պիտի կործանէ անոնց պերճութիւնը և իր ժողովուրդը ազատէ : Այո՛ , անիկայ մեզ պիտի պահէ Բաբիլոնէն ու անոր հրաշէկ պատերէն'' :

* Դուկ . ժբ . 1 :

†Spalat. Jonas. Urkund. II, p. 428. Melanethon, Corp. Ref. II, p. 374.

‡Vel maledicti a papa et Cæsare. (L. Epp. IV, p. 162—171.)

ՀԱՏՈՒԱԾ ԺԸ

ԵՒ այսպէս Լուտեր մեկնելու նշանը տուաւ . Ընտտարանականք պատասխանեցին Կարլկարգոյին ասկոչմանը ձայնին , և ամէնն ալ պատրաստուեցան Ընկղպուրկէն մեկնելու : Սեպտեմբերի 17ին՝ շաբաթ օրը , երեկոյեան տասներորդ ժամուն՝ Լունէպէրկի Կրնէսթ դուքսը իր պանդոկին մէջ հրաւիրեց Սիւնպէրկի եպիսկոպոսները ու Հեսսէի իշխանին պաշտօնատարները , և իմացուց անոնց թէ Սաքսոնիայի կայսրընտիրը որոշած է ճամբայ ելլել հետևեալ առաւօտուն , և ինքն ալ անոր հետ պիտի ընկերանայ : "Ես գաղտնիքը պահեցէք , ըսաւ անոնց , և գիտցած եղիք որ եթէ անհնար ըլլայ խաղաղութիւնը պահել , ես ձեզի հետ մեկտեղ պիտի պատերազմիմ՝ ոչինչ բան մը համարելով Հռոմէոյ ինձի տուած ամէն բանները կորսնցընելս" :

Սակայն կայսրընտրին պատրաստութիւններէն անոր խորհուրդը երևան ելաւ . և Պրունսվիքի Հենրիկոս դուքսը արտօրնօք անոր իջևանը գալով՝ աղաչեց որ սպասէ, առտուան դէմ ալ Մրուշէս ու Մանսֆէլտի կոմսը ծանուցին իրեն , թէ հետևեալ առաւօտուն ժամը եօթնուկէսին ատենները կայսրը հրաման պիտի տայ մեկնելու :

Երկուշաբթի Սեպտեմբերի 19ին՝ կայսրընտիրը որոշած ըլլալով որ Կարոլոսի հետ տեսնուելէն անմիջապէս ետքը ճամբայ ելլէ , եօթներորդ ժամուն նախաճաշիկ ըրաւ , ապա ճամբու դրաւ իր կահ կարասիքը և իր խոհարարները , ու հրամայեց իր պաշտօնեաներուն որ տասներորդ ժամուն պատրաստ գտնուին : Յովհաննէս երբոր իր իջևանէն դուրս կելլէր Կարոլոսին քով երթալու՝ իր բոլոր մարդիկը անոր ճամբուն վրայ երկու կարգ շա-

բուեցան , կօշիկներին հագած ու անոնց մարակները անցուցած . բայց երբոր անիկայ Կարոլոսին առջևը եկաւ , խնդրեցին իրմէն որ երկու՝ կամ չորս և կամ վեց օր ևս ձեպ :

Կայսրընտիրը երբոր առանձին իր ընկերներուն հետ մնաց՝ անատեսը իր անհնարին սրտմտութիւնը սկսաւ յայտնել , և սաստիկ խօսքեր ալ ըսաւ : "Ես նոր յապաղմանս վախճանը բնաւ բան մը պիտի չըլլայ , ըսաւ . ևս որոշած եմ մեկնելու , ինչ որ ըլլայ թող ըլլայ . իրերուն կարգադրութենէն ինծի կրթուի որ ես դլխովին բանտարգեալի մը պէս եմ" : Պրանտէպուրկի իշխանը կրնդդրէր որ հանդարտի , բայց ան շարունակ կըպնդէր թէ "պիտի երթամ" : Վերջապէս անոր կամքը եղաւ , և կրկին Կարոլոսին առջևը ելլելով՝ "Պիտի սպասեմ բաւ մինչև ուրբաթ . և եթէ մինչև անատեսը բան մը չըլլայ , անշուշտ պիտի մեկնիմ" :

Ես չորս օրուանս մէջ Ռեհտարանականք մեծ հոգ ու նեղութիւն ունէին . անոնցմէ շատերը չէին տարակուսեր որ Կարոլոսի թախանձանացը մտիկ ընելուընէն՝ անձնատուր կըլլային իրենց թշնամեացը ձեռուըներուն մէջ : "Կայսրը կըխորհի թէ արդեօք մեզ կախէ՞ թէ կենդանի պահէ" , դրեց Ռրէնց : Ալրուշէսի նոր խռովակոտութիւնները ու միջնորդութիւնները անյաջող եղան * :

Հիմա ալ ուրիշ ընելու բան մը չունէր կայսրը , բայց՝ ի ժողովին վճիռը տալէն պապական իշխանաց միաբանութեամբը : Ես բանը գլուխ հանից . և որովհետև չէր ուզեր որ Ռրոթէսթանդները գանգատ ընեն թէ ան բանը առանց իրենց գիտութեանը եղած է , ուստի իր պալատին մէջ ժողովից զանոնք Սեպտեմբերի 22ին՝ որուն հետևեալ օրը կայսրընտիրը պիտի մեկնէր , և վալադինեան կոմսին կարգալ տուաւ անոնց առջևը՝ որուած

*Urkunden. II, p. 456—472.

վճռոյն օրինակը : Ը՛ս վճիռը նախատինք ու պատերազմ էր : Կայսրը կըշնորհէր Աթքոնիայի կայսրընտրին , հինգ իշխաններուն և վեց քաղաքներուն * վեց ամիս ժամանակ , մինչև յաջորդ տարուան Ը՛պրիլի տասներհինգը , որ նոյն միջոցին անոնք միաբանին Ե՛կեղեցիին՝ պապին՝ կայսեր և քրիստոնեայ ազգաց բոլոր իշխաններուն և թագաւորներուն հետ : Ը՛սիկայ յայտնապէս անոնց իմացընել էր թէ Հռովմէացւոյանք անոնց հետ պատերազմելու համար՝ կուզէին սպասել մինչև անատեները որ սովորաբար զօրաց բանակները դուրս կելլեն :

Ասկայն այսքան չէր ան վճիռը . այլ աս ժամանակը կըշնորհուէր հաստատ պայմանով , որ Խրոմէսթանդները անմիջապէս կայսեր հետ միաբանին կրկնակնունք կոչուող հերետիկոսները դարձի բերելու ու նաև ան ամէնը որ կըհակառակին Սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդին . աս խօսքը Ո՛ւինկլեան քաղաքներուն համար էր : Ը՛յսպէս պապականք կուզէին Ը՛ւետարանականաց ձեռուըները կապել , որ չըլլայ թէ Խարեկարգութեան երկու ընտանիքները միաբանին ձեռուան մէջ :

Ա՛յրջապէս արգելք կըդրուէր Ը՛ւետարանականներուն որ նոր բան մը չընեն , հաւատոյ նիւթի վրայով բան մը չտպեն կամ չծախեն , և որ և իցէ մէկը իրենց ա՛ղանդէն չդարձընեն . որովհետև "իրենց դաւանութիւնը հաստատ ջրուած էր Սուրբ Գիրքերով" : Ը՛յսպէս պապականք կըհրատարակէին թէ Խարեկարգութիւնը աղանդ մըն է , Ը՛ստուծոյ Եկեղեցին դէմ աղանդ մը :

Ը՛րդ՝ ասկից աւելի վշտացուցիչ բան մը չէր կրնար ըլլալ Ը՛ւետարանականներուն , որոնք զարմացած՝ զարհուրած և սթափած մնացին Կարոլոսին առջևը : Ը՛ս բանը յառաջագոյն գուշակեր էին պապականք . և երբոր

* Ալիւռնպէրկ և Սայթլինկէն , որոնց հետ միաբաներ էին Ը՛էմթէն , Հէլպրուն , Ա՛ինտշէյմ և Սայէմպէրկ քաղաքները : (Corp. Ref. II, p. 474—478.)

իշխանները կայսեր սենեակը կըմտնէին , Թրուշէս ու Վ ՝ ՀՀ անոնց նշան ընելով՝ ծածուկ անոնց ձեռքը դրին մէկ թուղթ մը , որուն մէջ կըխոստացուէր որ եթէ Ապրիլի 15ին՝ Աւետարանականք աւելի երկար ժամանակ խնդրելու ըլլան , ասոնց խնդիրնին անշուշտ պիտի կատարուի * : Սակայն Պրուք ատենադպիրը՝ որուն ասոնք թուղթը տուեր էին , բնաւ չհաւնեցաւ . "Ո՛նչ վարպետութեամբ լարուած որոգայթներ են , ի՛նչ ճարտար ղեկավարութիւն է , ըսաւ ան : Ստուած իրենները պիտի ազատէ , և պիտի չթողու զանոնք թակարդին մէջ իյնալու" : Արդարև ասոնք թակարդը ուրիշ բան մը չըրաւ , բայց եթէ աւելի հաստատեց Աւետարանականաց քաջալերութիւնը :

Պրուք առանց քաղաքական դատողութեամբ վիճաբանելու վճիռին վրայով , միայն ան նիւթը ձեռք առաւ որ ամենէն աւելի կարևորագոյնն էր , այսինքն՝ Աստուծոյ խօսքը : "Մենք կըհաստատեմք՝ ըսաւ , թէ մեր դաւանութիւնը այնպէս հիմնեալ է Աստուծոյ Սուրբ խօսքին վրայ , որ անհնարին է զանիկայ ջրել : Մենք կընդունիմք զանիկայ իբրև Աստուծոյ ճշմարտութիւնը , և կը յուսամք որ մէկ օր մը անով պիտի կանգնիմք Տէրոջը առեանը" : Ետքը իմացուց որ Աւետարանականք պապականաց տուած պատասխանը ջրած են մէկ ուրիշ պատասխանով մը , և իր ձեռքը բռնած Մելանկտոնի գրած Աւկզպուրկի Դաւանութեան հռչակաւոր ջատագովութիւնը , առաջ քալեց , և ներկայացուց զանիկայ Կարոլոս Ե.ինգերորդին : Փալադինեան կոմսը առաւ զանիկայ , և կայսրն ալ ձեռքը երկընցուցեր էր որ առնէ , որ ատեն Ֆերտինանտոս՝ անոր ականջէն վար փսփսալով , կայսրը նշան մը ըրաւ կոմսին , և ան ալ շուտով դարձուց ջատագովութիւնը Պրուք աստուածաբանին : Ա

*Brück, Apologie, p. 182.

գրութիւնը և "Հասարակ Տեղիք" ըսուած գործը՝ Անգլանկտոնի շարադրած խիստ ճարտար գործքերն են : Այսորը շփոթած՝ ըսաւ Վեհարանականներուն որ հետեւեալ առտուն ժամը ութին վերստին իրեն ներկայանան :

Կարոլոս Հինգերորդ կուզէր ամէն կերպ միջոցները՝ իր գործ դնել՝ իր վճիռը ընդունել տալու համար . և նախ սկսաւ աղաչանքներէն ու թախանձանքներէն : Պրանտէպուրկի իշխանը հաղիւ թէ իր երեկոյեան ճաշին նըստեր էր , որ ատեն Թրուշէս ու Վ. Հէ իրեն եկան , և ամէն կերպով ջանացին համոզել անոր միտքը . բայց իրենց ջանքը անյաջող եղաւ :

Հետագայ օրը՝ որ Սեպտեմբերի 23 էր , Վեհարանական իշխանները ու քաղաքաց երեսփոխանները առաւօտեան հինգերորդ ժամուն Պրանտէպուրկի իշխանին իջեւանին մէջ գումարուելով՝ հոն տեղ վերստին կարդացին կայսեր վճիռը Թրուշէսին ու Վ. Հէին ներկայութեանը . և Պրուք ատենադպիրը զանիկայ չընդունելնուն համար եօթը պատճառ յառաջ բերաւ : "Աս յանձնառու կըլլամ , ըսաւ Վ. Հէ , աս վճիռը Գերմաններէնի թարգմանելու այնպիսի կերպով մը՝ որ դուք ընդունիք : Իսկ ազնիւ բառին վրայով մասնաւորապէս խօսելով՝ գրագիրը սխալմամբ հոն դրեր է ան բառը" : Անջնորդները շուտով դուրս ելան , և գացին Կարոլոսին ծանուցին Վեհարանականաց գանգատները :

Վեհատենը Կարոլոս ու իր նախարարները գլխովին միտքերնուն հանեցին հաշտութեան գաղափարը , և բան մը չէին յուսար բաց՝ ի երկիւղէն : Ութերորդ ժամուն Վեհարանականք կայսերական պալատը երթալով՝ հոն տեղ ժամ մը սպասել տուին անոնց , ետքը Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը Կարոլոսի անուամբը այսպէս ըսաւ անոնց . "Որին Վ. Հայրապետութիւնը չափազանց կը զարմանայ որ դուք տակաւին կրհաստատէք թէ ձեր վար-

դապետութիւնը Սուրբ Վրոց վրայ հիմնեալ է : Եթէ ձեր ըսածը ճշմարիտ է , ուրեմն Հերետիկոս եղած պիտի ըլլան կայսեր նախնիքները , այնքան թագաւորներ ու կայսրեր , նաև նոյն ինքն Աքսոնիայի կայսեր նախնիքները : Ձկայ մէկ Ս. Հետարան մը , չկայ մէկ Սուրբ Վիրք մը որ պարտաւորէ մեզ օտարին ստացուածքը բռնի յափըշտակել , և յետոյ ըսել թէ մեր խղճմտանքը չներեր որ զանոնք ետ դարձընենք" : Ս. Հօսքերը հեգնական ժպիտով մը ըսելով՝ Յովակիմ շարունակեց իր խօսքը . "Ս. Հայր աս պատճառով՝ ես հրաման ունիմ ձեզի ծանուցանելու , որ եթէ դուք չընդունիք վճիռը , բովանդակ Վերմանիոյ տէրութիւնները կեանքերնին ու ստացուածքնին կայսեր ձեռքը պիտի յանձնեն . և Նորին Ս. Հպատասխանութիւնը իր թագաւորութեանց բոլոր զօրութիւնը ի գործ պիտի ածէ , որ աս գործը գլուխ հանէ դեռ Վերմանական երկրէն դուրս չելած" :

"Ձեմք ընդունիր" , պատասխանեցին Ս. Հետարանականք հաստատուն եղանակաւ . անատեները դարձեալ ըսաւ անոնց Պրանտէպուրկի կայսրընտիրը աւելի սաստիկ ձայնով մը . "Ս. Հպատասխան կայսրն ալ խղճմտանք ունի . և եթէ դուք չէք հնազանդիր , անիկայ պապին և ուրիշ տէրութեանց միաբանութեամբը ամէն լաւագոյն միջոցները ի գործ պիտի դնէ՝ աս աղանդը ու անոր նորանոր մոլորութիւնները ի հիմանց կործանելու համար" : Պապականք զուր տեղը հետզհետէ կըսաստկացընէին իրենց սպառնալիքները . Ս. Հետարանականք հանդարտ՝ պատկառելի և անխախտ մնացին : "Ձեր թշնամիները՝ ըսին անոնք , ամենևին վստահութիւն չունենալով Ստուծոյ վրայ , ձեզի պէս կըշարժին կայսեր առջևը . և կըկարծեն թէ մենք ալ իրենց պէս դողալու ենք . բայց մենք առ Աստուած աղաղակած ենք , և ան հաւատարիմ պիտի պահէ զմեզ իր ճշմարտութեանը" :

Ապա՝ Ս. Հետարանականք պատրաստուեցան հրաժարա-

կան ողջոյնը տալ , մեկնելու հրաման խնդրելով կայսրէն : Ա՛ս իշխանը՝ որուն համբերութիւնը գառն փորձառութիւն կրած էր , մտածեցաւ որ ըստ սովորութեան անոնց ձեռքը թօթվէ . և նախ Ասքսանիայի կայսրընտրէն սկսելով՝ ցած ձայնով մը ըսաւ անոր . "Իմ հօրեղբայրս՝ իմ հօրեղբայրս . ես աս բանը երբէք քեզմէ չէի յուսար" : Կայսրընտրին սիրտը շարժեցաւ , իր աչուընները արցունքով լցան , սակայն հաստատ և անխախտ մնալով՝ խոնարհութիւն ըրաւ , և առանց պատասխան տալու՝ դառնացաւ Կարոլոսէն . կէս օրը երկու ժամ անցեր էր :

Ինչդեռ Ա՛ւստրանականք խաղաղ ու ցնծալից իրենց իշխանները կըդառնային , պապական իշխանները իրենց բնակարանները կըմանէին խուոված՝ սրտաբեկ՝ անհանգարտ և երկպառակեալ : Անոնք տարակոյս չունէին որ Ներոնէսթանղները պատերազմի յայտարարութիւն մը պիտի համարին ան իրենց տուած մեկնելու հրամանը , և որ Ա՛ւկզպուրկէն դուրս ելլելով՝ զէնքերնին ձեռք պիտի առնէին : Ա՛ս խորհուրդը զերենք կըվախցընէր . վասն որոյ հազիւ թէ Ասքսանիայի կայսրընտիրը իր տեղը հասեր էր , որ առն Ա՛ուհէլ վարդապետը՝ Ա՛այնցի կայսրընտրին խորհրդականը , արտօրալով մը իրեն եկաւ , ու իր տիրոջը կողմէն աս խօսքը բերաւ անոր . "Թէև իմ եղբայրս կայսրընտիրը (Պրանտէպուրկի Ցովակիմը) ծանոյց թէ տէրութեան բոլոր կառավարութիւնները պատրաստ են ձեղի դէմ ձեռնտու ըլլալ կայսեր , գիտցած եղիք որ ես՝ ու վալադինեան կայսրընտրին և և Ա՛րէվէզի կայսրընտրին պաշտօնեաները վաղվաղակի ծանուցինք Ա՛նորին Ա՛ն հափառութեան , թէ մենք չենք միաբանիր աս իր ծանուցումին . վասն զի մենք ձեր վրայ բարի դիտաւորութիւն ունինք : Ա՛ս միտք ունէի ձեր քովը ըսել կայսեր աս բանը , բայց դուք այնպէս շուտով դուրս ելաք՝ որ կարող չեղայ :

Ա՛յսպէս կըխօսէր Ա՛նտրանիոյ Ա՛կնղեցւոյն առաջնորդը ,

և իր ընտրած պատգամաւորն ալ նշանաւոր էր . քանզի Աուհել վարդապետը Լուտերի քեռայրն էր : Յովհաննէս խնդրեց որ երթայ իր կողմէն շնորհակալ ըլլայ իր տէրոջը :

Ես պատգամաւորը դուրս ելածին պէս՝ մէկ ուրիշ մը եկաւ , նախանձաւոր Հռոմէական Պրունսվիքի Հերիկոս դուքսին աղնուականներէն մէկը : Ոջլի բերանը անիկայ ներս չընդունուեցաւ մինչեւ վրայ ըլլալուն համար , բայց վաղվաղակի ան նոյն աղնուականը վերատին եկաւ ճիշդ անատանը որ Պրուք իր կառքը հնձած՝ իջևանին գաւիթէն դուրս կելլէր , և կառքին դրանը մօտենալով՝ ըսաւ անոր . "Լուքսը կըծանուցանէ կայսրընտրին , թէ պիտի ջանայ որ գործքերը լաւագոյն ճամբու մը մէջ դնէ , և աս ձմեռ պիտի գայ վարագ մը որսալու իր հետը" : Ուիչ մին ալ եաքը ահարկու Ֆերտինանտոն ալ կըծանուցանէր թէ հարկ եղած հնարքները 'ի գործ դրնելու է որ յուզմունք մը չըլլայ" * : Հարհուրած Հռոմէականներուն աս ամէն ծանուցումները յայտնի կըցուցընէին թէ որ կողմն է ճշմարիտ զօրութիւնը :

Ակս օրը իրեք ժամ անցած՝ Ուկզպուրկի դռնէն դուրս ելաւ Սաքսոնիայի կայսրընտիրը՝ Լունէպէրկի դուքսերուն ու Հնհալդի իշխաններուն ընկերութեամբը : "Օրհնեալ է Աստուած , ըսաւ Լուտեր , որ վերջապէս մեր իշխանը դժոխքէն դուրս ելաւ" † :

Կարոլոս Հինգերորդ երբոր տեսաւ աս քաջասիրտ իշխաններուն այսպէս իր ձեռքէն վերծանիլը , տարօրինակ բարկութիւն մը ունեցաւ , և բարձր ձայնով գոչեց թէ՝ "Ինձ կուզեն նոր հաւատք մը սորվեցընել ինծի . բայց մենք չէ թէ վարդապետութեան միջոցովը գլուխ հանելու համ աս գործը , այլ պարտիմք թուրը քաշել ,

*Corp. Ref. II, p. 397.
†L. Epp. IV, p. 175.

և պիտի տեսնենք թէ ով է ամենէն զօրաւորը" * : Իր քովիններն ալ իրեն պէս բարկութիւն կըցուցընէին . զարմացեր էին Պրուբի յանդգնութեանը՝ որ համարձակեր էր հերետիկոս անուանել զպապականք : Այլ ամէն բանէն աւելի զիրենք բարկացընողը՝ մարդիկ ճշմարտութեան գարձընելու ոգին էր , որ ան բարեբաստիկ օրերուն մէկ խիստ նշանաւոր յատկութիւնն էր Ըւեստարանական Վերմանիոյ . պապականաց բարկութիւնը մասնաւորապէս Լունէպէրկի ատենագպրին դէմ էր , "որն որ , կըսէին , հարիւր քարոզիչէն աւելի խրկեր է զաշխարհ տեղուանք՝ նոր վարդապետութիւնը քարոզելու , և ասոնք բանիս վրայով անիկայ յայտնի պարծենցած է" : Լիւնէպէրկի երեսփոխանները՝ որ միևնակ անունք ճնացեր էին Ըւկղսպուրկի մէջ , երբոր լսեցին ասոնք գանգատները՝ գրեցին , թէ "Մեր հակառակորդները ծարաւի են մեր արեանը" :

Հոկտեմբերի կին՝ Կարոլոս նամակ խրկեց պապին . քանզի Հռոմէն դուրս պիտի ելլէր նոր խաչակրաց բանակը : "Հաշտութեան խօսակցութիւնները վերջացան , գրեց պապին . մեր թշնամիները անհնարին կերպով յամառեալ են , ես ալ որոշած եմ իմ զօրութեամբս ու իմ անձովս զանոնք զսպելու համար աշխատիլ : Այս պատճառով կրնդրեմ որ Ձեր Սրբազնութիւնը օգնութիւն խնդրէ ամէն քրիստոնեայ իշխաններէն" :

Վորձողութիւնը Ըւկղսպուրկի մէջ սկսաւ . Կարոլոս ան նոյն օրը որ պապին նամակ գրեց , Կարմելեան կրօնաւորաց կարգը վերստին հաստատեց Ըւկղսպուրկի մէջ՝ ի պատիւ սուրբ Ֆրանչիսկոս Ըսսիզացիին՝ որուն տօնախմբութիւնն էր ան օրը . և մէկ միաբան մը ամպիոնը ելլելով՝ ըսաւ . "Ըմէն անունք որ կըքարոզեն թէ Յիսուս Քրիստոս միայն հատուցում ըրած է մեր մեղքերուն

*Urkund. II, p. 710.

համար , և թէ Աստուած կը փրկէ զմեզ առանց մեր գործքերուն նայելու , անհնարին անզգամներ են : Ընդհակառակն՝ փրկութեան տանող երկու ճամբաներ կան . առաջինը հասարակ ճամբան է , այսինքն՝ պատուիրանները պահելը . և երկրորդը կատարելութեան ճամբան , այսինքն՝ եկեղեցական վիճակը'' : Վարդը լրանալէն ետև՝ սկսան քակել ան նստարանները որ Աստուածատուր քարոզութենանց համար հաստատուած էին եկեղեցիին մէջ , և բարկութեամբ կոտրտելով , որովհետև շղթաներով հաստատուած էին , մէկզմէկու վրայ կը դիզէին : Այսին երկու միաբաններ՝ որ կոանները ու ագցաններ առած՝ ձեռքերնին կը շարժէին , կը պօռային և դիւահարներու նման աղաղակներ կը հանէին տաճարին մէջ տեղը : Ոմանք կը գոչէին թէ՝ ''Աստուածոյ տաճարը քակել : Աղմուկը դադարեցաւ ետև՝ քահանայք սկսան պատարագ ընել . ապա Սպանիացի մը ուզեց որ վերսին սկսի նստարանները խորտակել , բայց մէկ գիւղացի մը զանիկայ արգիլեց ուզելով , սկսան ձեծկռտիլ՝ աթոռները մէկզմէկու նետելով . միաբան մը դասէն դուրս վազեց զանոնք բաժնելու համար , բայց անմիջապէս անոնց տակն ինկաւ մնաց . վերջապէս կառավարութեան տեղակալը իր զինուորներովը վրայ հասաւ , որոնք լաւ ծեծ մը քաշեցին անոնց ամենուն : Ահա ասկերպով կրսկսէր Վերմանիոյ մէջ պապական կրօնքին նորոգ հաստատութիւնը . արդարև շատ անգամ ժողովրդոց աղմկայոյզ բռնութիւնը զօրաւոր դաշնակից մը եղած է ասկրօնքին :

Հոկտեմբերի 13ին՝ վճիռը կարդացուեցաւ բոլոր Հռոմէադաւան քաղաքաց երեսփոխաններուն , և նոյն օրը Հռոմէական դաշնակցութիւն մը հաստատուեցաւ :

*Corp. Ref. II, p. 400.

Երկու քաղաքաց երեսփոխաններ ստորագրեր էին Ընտանեական Դաւանութիւնը, և ուրիշ շորս ալ Հաւանութիւն տուեր էին անոր. կայսերականք կը յուսային թէ առ անդօր ազատ քաղաքներուն ժողովուրդը՝ կայսեր իշխանութենէն վախնալով, նա պիտի կենայ Ընտանեական միաբանութենէն։ Այլ սակայն Հոկտեմբերի 17ին՝ փոխանակ ան երկու կամ շորս քաղաքներուն, տասնըվեց ազատ քաղաքներ՝ որոնց մէջ Վերմանիոյ խիստ երեւելիները կային, հրատարակեցին թէ անհնարին է իրենց ծր և իցէ օգնութիւն մը բնել Տաճկաց գէմ եղած պատերազմին, որքան որ հասարակաց խաղաղութիւնը անհատատ կրնայ Վերմանիոյ մէջ։

Կարոլոս կայսրը ու իր պաշտօնատարները շփոթեցան տակնուվրայ եղան. ան օրերս մէկ դիպուած մըն ալ եղաւ, որ ալ աւելի երկիւղ տուաւ Կարոլոսին. ասիկայ Ռարեկարգութեան միութեանը հաստատութիւն էր։ Օնաբինկլեան քաղաքաց երեսփոխանները ըսեր էին, թէ "Անոնք միաբան ենք հաւատոյ հիմնական վարդապետութեանց մէջ. և մանաւանդ միաբան ենք Տեառն մերոյ մարմնոյ և արեանը հաղորդութեան վարդապետութեանը մէջ, թէև քիչ կամ շատ վէճեր կրլլան բառերու վրայով մեր աստուածաբաններուն մէջ. ընդունեցէք զմեզ"։ Աքսոնացի աստուածաբանները իսկոյն ձեռքերնին անոնց երկընցուցին, արդարև Ընտուծոյ գաւկրները ամէն բանէն աւելի միաբան ընողը՝ անոնց թշնամիներուն կատաղութիւնն է։ "Կռկեք միաբանինք, ըսին ամէնը մէկ բերան, մեր եղբարցը միխիթարութիւն և մեր թշնամեացը սոսկում տալու համար"։

Օուր տեղը Կարոլոս՝ որ սրտի մեծ կրցանկար երկպառակութիւնը հաստատ պահել Խրոթէսթանդներուն մէջ, կրժողվէ կրգումարէ Օուինկլեան քաղաքաց երեսփոխանները. կուր տեղը զանոնք տեսնի ցուցընելու համար՝ կամ բաստատնէ թէ անոնք Ընդդրդութեան նշխար մը պա-

տին գամելով , հրացաններ պարպած են անոր վրայ . զուր տեղը հազարումէկ սպառնալիք կրնէ անոնց . ամէն իր ջանքերը անօգուտ էին , քանզի Լեհաստանականք վերջապէս միաբան են :

Հետզհետէ երկիւղն ու սոսկումը կաւելնար Հռոմայեցւոց մէջ . անոնք խորհեցան որ նոր թղթատուփեր ընեն . "Լրոթէսթանդները՝ ըսին , հաստատակաց խաղաղութիւնը կուզեն . ուրեմն խաղաղութեան նոր յօդուածներ հրատարակենք" : Այսպէս Հոկտեմբերի 29ին՝ Լեհաստանականք մերժեցին ամ առաջարկութիւնները . վասն զի կայսրը խաղաղութիւն կը հրամայէր բովանդակ աշխարհի , առանց ինքը բաժանորդ ըլլալու խաղաղութեան : Կարոլոս բարկութեամբ պատասխան տուաւ , թէ "Ամէկ կայսր մը իրաւունք ունի խաղաղութիւն հրամայելու իր հպատակներուն , բայց բնաւ լսուած չէ թէ անիկայ նոյն հրամանը ընէ իր անձին" * :

Այժմ սուրը մերկացընելէն ուրիշ բան մը չէր ձեացներ . և Կարոլոս ամ բանիս համար ամէն պատրաստութիւն կընէր . Հոկտեմբերի 25ին՝ անիկայ այսպէս գրեց Հռոմայ կարդինալներուն . "Կրծանուզանեմք ձեզի , թէ մենք պիտի չխնայենք ոչ թագաւորութիւնները և ոչ իշխանութիւնները . և թէ մինչև անգամ մեր հոգիներն ու մարմինները պիտի նուիրենք այնպիսի կարևոր գործ մը գլուխ հանելու համար" : Հաղիւ թէ Կարոլոսին նամակը Հռոմ հասեր էր , որ անոր պալատի հրամանատարը՝ վէտրոտը լա Ֆուէվա , սուրհանդակով Հռոմ հասաւ , և ըսաւ պապին թէ "Հիմա անմիջապէս Լուտերականաց վրայ յարձակելու ժամանակը շատ անցած է . սակայն ան գործին համար պէտք եղած պատրաստութիւնները ըրէ : Ուրին վեհափառութիւնը իր պար-

*Forstermann's Urkunden, pp. 750—793.

տաւորութիւնը կը համարի ամէն բանէն առաջ ձեր դիտաւորութիւնը կատարել»։ Այսպէս կղեմէս պապն ու կայսրը ևս միաբանեցան, և երկու կողմիններն ալ սկսան իրենց զօրութիւնը ժողվելու մէկտեղ ամիոփելու։

Նոյեմբերի մեռասաներորդ օրուան իրիկունը վճիռը կարդացուեցաւ Վենետրանական երեսփոխաններուն. և 12ին՝ Վենետրանականք մերժեցին զանիկայ, ծանուցանելով՝ թէ իրենք չեն ընդունիր որ կայսրը իշխանութիւն ունենայ հաւատոյ նիւթերու մէջ հրամայելու*, Նամիջապէս ետքը ճամբայ ելան Վեսէի և Վաքսոնիայի երեսփոխանները. և նոյն ամսուն 19ին՝ վճիռը հանդիսաւոր եղանակաւ կարդացուեցաւ Կարոլոս Վինգեբորդին՝ ու զոր Վհկզպուրկ գտնուող իշխանաց և երեսփոխանաց ներկայութեանը։ Այս կարդացուած գրութիւնը աւելի թշնամութիւն կըպարունակէր քան թէ ան օրինակը՝ որ առաջ ներկայացուցեր էին Վենետրանականաց։ Ասոց՝ի ուրիշ բաներէն՝ անոր մէջ գրուած էր թէ «Կամքի աղատութիւնը ուրանալը ոչ թէ մարդու մեղքութիւն է, այլ անասունի». ասիկայ մէկ օրինակն է ան հրապարակաւ կարդացուած վարդապետութեան քաղաքավարութեանը։ Ընթերցմունքը լրանալէն ետև՝ Յոաքիմ կայսրընտիրը ըսաւ. «Կը խնդրեմք որ Նորին Վ. Եհատիաւութիւնը Վերմանիայէն չհեռանայ, մինչև որ իր հոգողութեամբը մի և նոյն հաւատքը վերստին հաստատուի բովանդակ տէրութեանը մէջ»։ Կայսրը պատասխանեց թէ իր Վտորին Վաւատաց վիճակներէն անդին երթալու չէ։ Պապականք կըբաղձային որ խօսքին ետևէն անմիջապէս գործողութիւնն ալ կատարուի. անասունը գըրեթէ իրիկուան եօթներորդ ժամը հասեր էր. պահապան զինուորները տեղ տեղ քանի մը ջահեր վառեր էին, և ահա միայն ասոնք էին ան բազմութեանը լոյս

*Urkunden, II, p. 823; Corp. Ref. II, p. 437.

տուողը , անանկ որ ժողովականք առանց մեկմեկ տես-
նելու՝ արձակեցան տեղերնին դայլին : Այսպէս կարծես
թէ գաղտագողի կերպով մը վերջացաւ ան ժողովը , որ
այնքան մեծաձայն հռչակուեր էր քրիստոնեայ ազգերուն :

Նոյեմբերի 22ին՝ վճիռը հրատարակեցաւ , և երկու
օրէն եպիսկոպոսներ Կարոլոս ուղեւորեցաւ Կողոնիա երթալու .
երկու աշխարհաց կառավարը իր բովանդակ զօրութիւնը
ունայնացած անարգուած տեսաւ քանի մը քրիստոնեանե-
րուն առջեւը . և ան որ յաղթականի հանդէսով կայսե-
րական քաղաքը մտեր էր , հիմա անկից դուրս կելլէր
կերթար տրտում՝ լուռ և սրտաբեկ : Երկրի ամենէն
զօրաւորին զօրութիւնը խորտակուեր էր Աստուծոյ զո-
րութեանը դէմ :

Սակայն կայսեր նախարարները ու պաշտօնատարները
մեծ զօրութիւն ու պատրաստութիւն կը ցուցընէին : Տէ-
րութեան գաւառները խոստացան որ իրենք տարուան
մէջ Կարոլոսին տան քառասուն հազար հետեւակ զօրք ,
ութը հազար ձիաւոր և խիստ շատ դրամ : Օէնեթի
Ֆերիկոս իշխանը , Մատսաուի կոմսը և ուրիշ երեւելի
աղնուականներ՝ շատ զօրք գումարեցին Ռենոսի եզերքը .
մեկ զօրապետ մը Սև Ընտաւներէն պատրաստով՝ իր դրօ-
շակին տակը կոչեց ան տեղի բիրտ բնակիչները , և ա-
նոնցմէ վեց գունդ կազմեց : Ֆերտինանտոս Թագաւորը
գրեր էր Ֆիլօլի և Վիդեմպէրկի բոլոր ասպետներուն
որ իրենց զրահները հագնին ու թուրերը մէջքերնին կա-
պեն : Մալհէյմի Յովակիմը Պատրին Գաւառաց մէջ ժող-
վեց Սպանիացի զօրաց խումբերը , և հրաման ըրաւ որ
դէպի Ռենոս չուեն : Պետրոս Շ էր զօրաց օգնութիւն
խնդրեց Լօրէնի դուքսէն , և մեկ ուրիշ հրամանատար
մը դէպի Ընգեան լերանց կողմը գարձուց Ֆիլօրէնցայի
Սպանիական բանակը : Շատ երկիւղ կար որ Վերմա-
նացիք՝ մինչև անգամ պապականները Լուտերի կողմը
բռնեն . և ասոր պատճառով յաւէտ օտարազգիներէն զօրք

կըվերցընէին * : Ուկղպուրկի մէջ պատերազմի խօսքէն զատ՝ ուրիշ խօսք մը չէր ըլլար :

Յանկարծ տարօրինակ լուր մը տարածեցաւ . մարդիկ կըսէին թէ պատերազմի նշանը տրուեր է : Ամէկ ազատ քաղաք մը՝ որ Գերմանական ու Հռոմէական երկրի սահմաններուն մօտը կիյնար , մէկ քաղաք մը՝ որ իր եպիսկոպոսին հետ վէճ ունէր , Լուտարանականաց հետ դաշնակից էր , և իրրև բարեկարգեալ կըհամարուէր առանց իրօք այնպէս ըլլալու , յանկարծ զարնուեր էր : Ան լուրը Սպանիացի սուրհանդակ մը բերաւ Ուկղպուրկ , և փայլակի պէս մէկէն բոլոր քաղաքին մէջ տարածուեցաւ : Ասոր Ամքայելի տօնախմբութենէն իրեք օր առաջ՝ խել մը զինուորականք՝ Սաքսի դուքսին կողմէն խրկուած , Ռ'ենէվալի արուարձանները կողոպտեցին , և կըսպառնային քաղաքին տիրել ու ամէնը սուրին բերնէն անցընել : Ուրաքանչիւր ոք զարհուրած շփոթած էր Ուկղպուրկի մէջ : Կարծես Հինգերորդ Կաղղիարէն լեզուով "Ո'Հ , գոչեց , Սաքսի դուքսը շատ շուտով սկսեց գործը : Կըպատմուէր թէ Ատորին Կաւառաց իշխանուհին Մարգարիտ՝ պապը՝ Լօրէնի և Կուէլտերի դուքսերը նաև Կաղղիայի Թագաւորը՝ իրենց զօրքերը դէպի Ռ'ենէվա չուել կուտան : Հռոմէական բանակը կուզէր ան տեղն ընել իր յենարանը . ձեան հիւսը կըկազմուէր Ալպեան առաջին լեռներուն գլուխը՝ ուրկից պիտի փրթէր իյնար բովանդակ Հելվետիոյ վրայ , և յետոյ պիտի Թաւալէր Գերմանիոյ վրայ՝ իր ահագին զանգուածներուն ներքեւը Թաղելով Լուտարանը և Բարեկարգութիւնը :

Ան պրազան փաստը բնաւ երբէք այսպիսի ահագին վտանգի մէջ եղած չէր , բնաւ երբէք ալ անիկայ իսկապէս այսպիսի գեղեցիկ յաղթութիւն մը կանգնած չէր : Ան հարուածները՝ որ կըտրուէին ան լեռներուն վրայ ,

*Corp. Ref. II, p. 402. Urkund. II, p. 711.

ուր որ վեց տարիէն ետքը կալվին իր բնակութիւնը պիտի հաստատէր , միաս մը չընելով՝ մարդոց երկիւղները փարատեցան , Քրիստոսի խոստովանողներուն յաղթութիւնը՝ որ քիչ մը ժամանակ ծածկուած էր , վերըսաին փայլեցաւ իր ամենաշքեղ պայծառութեամբը :

Ինչպես կպոլոս կայսրը՝ իր բոլորտիքը ունենալով բազմաթիւ իշխանաւորներ , դէպի Ժենոսի եզերքը կը չուէր , ունայնայոյս և սրտաբեկ , Ընտանեական քրիստոնեպէս իրենց բնակարանները կրդառնային յաղթականի հանդէսով : Ետեր եղաւ Ընկզպուրկի մէջ հաստատին ըրած յաղթութեան պատգամաւորը : "Անոր թշնամիները , ըսաւ ան , բնաւ երբէք զիս պիտի չվախցընեն , բնաւ երբէք զիս պիտի չզարհուրեցընեն , թէև իրենց բոլորտիքը՝ իրենց քովը և իրենց հետն ունենան ոչ միայն Ժողմէացւոց հզօր կայսրը Կարոլոս , այլ նաև Տաճկաց կայսրը ու անոր Մարգարէն : Ես եմ որ Ընտուծոյ զօրութեամբը պիտի վախցընեմ ու կործանեմ զանոնք . անոնք պիտի խոնարհին իմ առջև . անոնք պիտի կործանին , բայց ես կայնած ու անխախտ պիտի մնամ : Իմ կեանքս անոնց դահիճը պիտի ըլլայ , և իմ մահս անոնց դժոխքը * . . . : Ընտուած կըկուրացընէ ու կըխստացընէ զանոնք , և կըմղէ դէպի կարմիր ծովը . փարաւոնի բոլոր ձիերը , անոր կառքերն ու ձիաւորները կարող չեն իրենց անհրաժեշտ վիճակէն խորշելու : Թող երթան կործանին , որովհետև այսպէս կուզեն . սակայն Տէրը մեզի հետ է " :

Այսպէս ահա Ընկզպուրկի ժողովը որ Ռարեկարգութիւնը կործանելու համար սահմանուած էր , մշտնջենաւորապէս հաստատութիւն տուաւ անոր : Սովորաբար այնպէս կըհամարուի , թէ 1555 Թուականին եղաւ Ընկզպուրկի խաղաղութիւնը . որովհետև անատեղը որոշակի հաստատեցաւ Ռարեկարգութիւնը . սակայն ան թուա-

*L. Opp. XX, p. 304 .

կանը Լրոթէսթանդ կրօնքին քաղաքական օրինօք հաստատուած թուականն է . Ընտարանական Վրիստոնէութիւնը ուրիշ թուական մը ունի , որ է 1530ին աշխունը : 1555ին՝ քաղաքական կառավարութեան և պատերազմի յաղթութեան թուականն էր , և 1530ին՝ Ընտուծոյ Խանին և հաւատքի յաղթութեան թուականն էր . և ասկրորդը մեր աչքին ամենաճշմարիտն ու ամենահաստատն է : Ըս սոյն թուականին՝ ուր որ մեր պատմութիւնը հասաւ , գրեթէ կըլմըննայ Վերմանիոյ Խարհկարգութեան Ընտարանական պատմութիւնը , և Լրոթէսթանդ կրօնքին օրինաւոր համարուելուն քաղաքական պատմութիւնը կըսկսի : Ընդ՝ ինչ որ ըլլայ , ինչ որ ըսուի , նախնի դարուց Խկեղեցին վերստին երևան եկած է , և բաւական զօրութեամբ երևան եկած է որ ցուցընէ թէ կենդանի պիտի մնայ : Տակաւին խօսակցութիւններ և վիճաբանութիւններ պիտի ըլլան . տակաւին դաշնակցութիւններ և պատերազմներ ըլլան , ու նաև ողբալի սխալմունքներ ալ ըլլան , բայց ամէն ան բաները երկրորդական շարժումներ են : Ինծագոյն շարժումը կատարեցաւ . հաւատոյ փաստը յաղթող Հանդիսացաւ Ընտքով . պէտք եղած ջանքերը եղան կատարեցան . Ընտարանական վարդապետութիւնը խորարմատ Հաստատեցաւ աշխարհի մէջ , և այսուհետև ոչ մարդկային փոթորիկները՝ ոչ ալ դժոխքին զօրութիւնները երբէք կարող պիտի ըլլան զանիկայ իր տեղէն խախտելու :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Ընդունուած որ մինչև աս տեղ՝ հեղինակիս հատատուրմութեամբ և ուշադրութեամբ գրած պատմութիւնը կարգացած են, բնականաբար պիտի փափաքին իմանալ Վերմանիայի մեծ Նարեկարգութեան ան անցքերը որ ալ աւելի եղբերը պատահեցան, ու նաև քիչ շատ տեղեկութիւն ունենալ ան նոյն գործին ուրիշ երկիրներուն մէջ ունեցած յառաջադիմութեանցը: Ըս ահա պիտի ջանանք մեր բարեսէր ընթերցողաց աս փափաքը լեցընելու, որչափ որ ներկայ հատորիս սահմանը կըներէ:

Հոգևորական կրօնքին զօրութեանը ծանօթ եղողները գիտցած պիտի ըլլան որ նախընթաց պատմութիւնը դադարած թուականէն շատ ժամանակ առաջ՝ Վերմանիոյ մէջ եղած Նարեկարգութեան փաստը այնպիսի հաստատութիւն մը գտած էր, (չէ թէ ժողովներուն ու կայսրերուն վճիռներովը, հապա մարդոց սրտերուն մէջ) որ բնաւ մարդկային զօրութիւն կարող չէր կործանել զանիկայ, կամ իրօք արգելք ըլլալ անոր յառաջադիմութեանը: Կերևայ թէ աս բանիս տեղեակ եղեր էին Ընկզպուրկի ժողովին մէջ գտնուող փաստին բուն թըշնամիները ալ: Կայսրը ու պապը իրենց զօրութիւնը միացընելով, մէկ երկիւղալի և ընդհանուր յարձակմունք մը կրսպառնային գեռ պատրաստութիւն մը չունեցող Նարեկարգեալ ժողովրդոց վրայ. և քանդի անոնք կարող չէին եղեր ժողովին մէջ իշխանութեամբ և երկիւղ տալով՝ Նարեկարգութիւնը զսպելու, վասն որոյ մէկ ուրիշ և վերջին միջոցի մը նշանը տուին, այսինքն՝ պատերազմ հրատարակեցին. վտանգը այնքան մօտալուտ էր, որ ժողովը վերջանալէն ամիս մը ետքը՝ Ընետարանական իշ-

խաները և գաւառաց փոխանորդները Ալմալքալի մէջ ժողով մը ըրին, ուր տեղ փոխադարձ պաշտպանութեան համար դաշնակցութիւն մը հաստատեցին, որ կրկոչուի Ալմալքալի Դաշնակցութիւն: Այսու ամենայնիւ աս ժողովիս որոշմունքները անատեր հարկաւոր չեղան՝ ի գործ դրուելու: Պապը շարունակ կրթախանձէր զկայսրը որ ամենաստափակ միջոցներ բանեցրնէ. սակայն կերևայ թէ կայսրը վերջին ժողովին լաւ վերահասու եղած էր աս դիտաւորութեանս անագորոյն ըլլալուն, և Լութերական հաւատքով ներշնչեալ մարդոց անյաղթելի քաջութեանը. վասն որոյ ան նոյն խնդիրը պապին վրայ դարձընելով՝ առաջարկեց անոր որ ընդհանուր կրօնական ժողով մը ընէ: Նոյն ատենները Օսմանեան բանակն ալ յառաջ կրխաղար կրմօտենար, և կայսրը վախի մէջ ձեալով՝ 1532ին Օգոստոսի 5երորդ օրը պարտաւորեցաւ Լիմէսթանդներուն հետ առ այժմ խաղաղութիւն ընելու հաճութիւն տալ. աս բանը հարկաւ վերջացուց խափանեց Ալ Ջրմանու Լուկզպուրկի ժողովներուն վճիռները: Ես ատենէս Լութերականք ազատաբար վայելեցին իրենց խղճմտանքի իրաւունքները մինչև Կղեմէս պապին մեռնիլը՝ 1534ին, Սեպտեմբեր ամսու մէջ: Նոր յաջորդը Պօղոս Գ այնպէս համոզուած էր, թէ ինքն ալ իր կողմանէ պարտաւոր է ջանք ընել վատթար սովորութիւնները բարեկարգելու, և թէ միայն աս միջոցով պապութիւնը՝ որ արդէն խորագոյն վէրք մը ընդունած էր, կարող պիտի ըլլայ ազատիլ բազմակտուր ըլլալէն: Սակայն ան ալ ուրիշներուն պէս՝ որ իր ընթացքին հետևեր էին, կամ չէր գիտեր և կամ չէր ուզեր խոստովանիլ որ ան իր բարեկարգել ուզած վատթար սովորութիւնները՝ պապութեան նշանաւոր և հիմնական սկզբունքներուն բնական ու հարկաւոր պտուղներն են. և՛թէ բնաւ բարեկարգութիւն մը կարող պիտի ըլլայ տևողական զօրութիւն մը ունենալու, մինչև որ աս սկզբունք-

նները ՚ի հիմանց չկործանէ : ՚Ի վերայ այսր ամենայնի անոր ՚ի գործ դրած միջոցները աղէկ ներգործութիւն մը ունեցան , մինչև անգամ բուն իր դիտաւորութենէն աւելի : Պապը՝ կարդինալներէ և եպիսկոպոսներէ բաղկացեալ ժողովով մը սահմանած էր , որ անոնք Լկկղեցիին մէջ տիրած վատթար սովորութիւններուն վերայով քննութիւն ընեն . բայց դիպուածով անոնց յայտարարութիւնը Լրոթէսթանդներուն ձեռքն անցաւ , և հրատարակուելով Կերմանիոյ մեծ Լարեկարգողին ծանօթութիւններովը մեկտեղ , միջոց մը եղաւ բովանդակ Կերմանիայի բացատրելու պապական Լկկղեցւոյ աղետալի վիճակը : Ը գրութեանս մէջ նշանակուած էին ան նոյն ապականեալ սովորութիւնները՝ որ նախընթաց պատմութեանս մէջ ընդարձակօրէն բացատրուած և ստորագրուած են . ուրիշ բաներէն զատ՝ անոր մէջ նշանակուած էին խիստ տգէտ և ապականեալ բարոյականի տէր եղող քահանաներ օրհնուիլը , շատ միաբաններու և միանձնուհեաց անառակ վարքը , յայտնի սիմոնականութիւնը՝ որ առանց դատապարտութեան մնացած էր , բարոյական վարուց տարապայման չարութիւնները յայտնապէս թոյլ տրուած Հռոմայ մէջ , ուր որ՝ կըսէ ան յայտարարութիւնը , "Նազմանիւ վատահամբաւ կնիկներ կային , որոնք սովորութիւն ունէին քաղաքին փողոցները պտըտելու փառաւոր հանդերձներով զարդարուած և եկեղեցականաց հետ ընկերացած" . բայց չատկայն աս յայտարարութիւնը աւելի քայլափոխ մը ընել չտուաւ դէպի Նարեկարգութիւնը : Պապը որոշեր էր որ 1537ին՝ ընդհանուր ժողով մը ըլլայ Մանդուայի մէջ . և ան ժողովին գործն ըլլայ՝ Լկկղեցւոյ մէջ եղած աս չարիքները ուղղելու . բայց աս ժողովը չկատարուեցաւ , վասն զի Ը.ետարանականք՝ որ գլխաւորապէս անոնց համար պիտի ըլլար ան , չհաճեցան թէ՛ ժողովին տեղին և թէ ան սկզբունքներուն՝ որոնցմով պիտի վարուէր ժողովը : Ման-

գուայի գուքսը ևս չուզեց որ իր քաղաքին մէջ ժողով ըլլայ ։ Յետոյ մէկ ջանք մըն ալ եղաւ՝ 1538ին Վիէննայի մէջ ժողովելու , բայց ան ալ պարապ ելաւ ։

Կարոլոս Ե գեռ մէկ կողմէն Տաճկաց սպառնալիքը կըկրէր , և միւս կողմէն խիստ զբաղած էր պատերազմի մը մէջ՝ որ Վաղղիայի հետ ունէր . ան պատճառաւ պարտաւորեցաւ կրկին հաստատութիւն տալ Լրոթէսթանդներուն հետ ըրած խաղաղութեան գաշինքին ։ Ը խաղաղութեան ժամանակիս՝ Վեր մանիոյ Եվետարանականն Լկեղեցիները օգուտ ունեցան խիստ շատնալով և աւելի բարեկարգ կառավարութեամբ և գաստիարակութեամբ կարգադրուելով ։

1542ին՝ փետրվար ամսուն , Ափսբրի մէջ ժողով մը ըլլալով՝ պապին կողմնականները (որոնց հետ միաբան չէին Եվետարանականք) վճիռ մը հրատարակեցին , որով երկար ատենէ՝ի վեր ետ ձգուած կրօնական ժողովը կըհրաւիրէին Տրիտենդիոյ մէջ գումարուելու հետևեալ Նոյեմբերին ։ Սակայն Կարոլոս կայսեր Վաղղիայի հետ ունեցած երկարատև պատերազմին պատճառովը՝ որն որ մինչև 1544 տևեց , ան ժողովը չկրցաւ գումարիլ մինչև 1545 , Դեկտեմբեր 13 ։ Ը նոյն տարին Վորմսի մէջ քաղաքական ժողով մը ըլլալով՝ ընդունելի եղաւ ու հաստատուեցաւ վերոյիշեալ Ափսբրի ժողովին հրաւիրման վճիռը , և կայսրը մեծ ջանքով աշխատեցաւ որ Եվետարականները համձնցընէ ան ժողովին հաւանութիւն տալու . բայց իր ջանքերը պարապ ելան . վասն որոյ Պօղոս Գ պապին թախանձանացը զիջաւ , ու անոր հետ միաբանելով՝ գաղտուկ պատերազմի պատրաստութիւն ըրաւ ։ Հեսսէի իշխանը և Սաքսոնիայի Յովհաննէս կայսրընտիրն ալ իրենց կողմէն զօրք ժողվել սկսան ։

Ը ս տեսներս գիտես թէ Նախախնամութեան բարեհաճութեամբը ապագայ չարիքներէն ազատուած՝ Լուտեր

կատարեց իր բաղմադէպ ընթացքը Երկրիս վրայ : Ընդհակայ մինչև իր վախճանը մեծ եռանդով աշխատեցաւ , և իր վերջին հիւանդութեանը՝ Այլէպէն գնուեցաւ իր ծնած տեղը , ուր որ գացած էր իր հայրենի երկրին տէր եղող անձանց մէջ բարեկամօրէն միջնորդութիւն և հաշտութիւն ընելու պաշտօնով մը հրաւիրուած : 1546ին փետրվարի 17ին՝ թեթև հիւանդութիւն մը գալով Լուտերի վրայ , իր բարեկամներուն թախանձանօքը ան օրը իր սենեակին մէջ մնաց . օրուան մէկ մասը եռանդուն խօսակցութիւններով անցուց , և իր բարեկամները շատ անգամ լսեցին անոր ծածուկ և ջերմեռանդ աղօթք ընելը : Երդէն իր միտքը զգացեր էր մօտալուտ դիպուածը , որովհետև աս խօսքը ըսաւ իր բարեկամին՝ Յուստոս Յոնասին . "Աս Այլէպէնի մէջ ծնած եմ , միթէ զարմանալի՞ պիտի ըլլայ , թէ որ աս տեղ՝ ձեամ ու մեռնիմ" : Ան նոյն իրիկունը՝ իր ցաւ ունենալը իմացուց , բայց չուզեց դեղ առնուլ , և պառկեցաւ քանի մը ժամ քնացաւ . յետոյ ելաւ իր սենեակը քաշուեցաւ , և իր բարեկամներէն զատուած առանը՝ երբոր գիշերային ողջոյնը կուտար , աս խօսքը ըսաւ անոնց . "Աղօթք ըրէք Աստուծոյ փառաւոր հաամար" : Կէս գիշերը ժամ մը անցած՝ Լուտեր սաստիկ ցաւով արթընցաւ . իսկոյն իր քովը հասան իր բարեկամները և բժիշկները , բայց կարող չեղան գարման մատուցանել իրեն . իր ժամը եկեր հասեր էր , ու ինքն ալ աղէկ վերահասու եղեր էր աս բանիս : Բուլինները իմացուցին իրեն թէ լաւագոյն փոփոխութեան մը յոյս կայ , որովհետև կը քրտնէր . բայց Լուտեր պատասխանեց . "Պաղ քրտինք է ան , մահուան կարապետը . իմ հոգիս պիտի աւանդեմ" : Ընտանեաց Լուտեր աս յետագայ աղօթքը ըրաւ . "Ով յաւիտենական և բազմագութ Աստուած՝ իմ երկնաւոր Հայր , Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , և Աստուած ամենայն մխիթարութեան , շնորհակալութիւն կը մատուցանեմ քեզի , որ քու Որ-

դէդ Յիսուս Քրիստոսը յայտնեցիր ինձի , որուն ես հաւատացի , որն որ ես քարոզեցի , որն որ ես դաւանեցայ . որ ես կըսիրեմ ու կըպաշտեմ Ընիկայ՝ իբրև իմ սիրելի Փրկիչս և ազատիչս . որ անհաւատները կըհալածեն կընախատեն զԸնիկայ ու կըհայհոյեն Ընոր . ընդունէ իմ հոգիս" : Իրեք անգամ կրկնեց աս խօսքը . "Ձու ձեռքդ կաւանդեմ իմ հոգիս . դուն փրկեցիր զիս ոմ Տէր Ըստուած ճշմարտութեան" . և աս խօսքն ալ . "Ըստուած այնպէս սիրեց աշխարհ , որ իր միածին Որդին տուաւ , որ ամէն ոմ որ անոր հաւատայ՝ չկորսուի , այլ յաւիտենական կեանքը ընդունի : Ձեր Ըստուածը մեր փրկութեան Ըստուածն է . Ըստուած է Տէրը , որ կազատէ զմեզ 'ի մահուանէ" : Ըյնուհետև իր զօրութիւնը արագապէս տկարացաւ , և շատ քիչ կրցաւ խօսիլ . իր բարեկամը Յուստոս Յովհան ըսաւ իրեն . "Սիրելի հայր , կըմեռնիս Յիսուս Քրիստոսի ու իր վարդապետութեան ան դաւանութեանը մէջ՝ որ դուն շարունակ կըքարոզէիր" . Ուստեր որոշ ձայնով մը պատասխանեց . "Այո , այնպէս կըմեռնիմ" . այլ ևս չխօսեցաւ : Ընկէց քառորդ մը ետքը՝ առաւօտեան երրորդ ժամուն՝ Ուստեր ննջեց 'ի Քրիստոս :

Ասոս տեղ հարկ չէ մեզի բացատրութիւն տալ Ըստուծոյ աս պաշտօնեային կենաց ու մահուանը վրայով . վասն զի աս հատորներուս մէջ ընդարձակ նկարագրուած են անոր կենաց անցքերը , անոր վարքին կատարելութիւնները ու պակասութիւնները . և կըհաւատամք որ առանց կողմնասիրութեան և ծածկելու պատմուած են անոնք . անիկայ մարդ էր , և անշուշտ պակասաւոր և սխալական . սակայն բաց 'ի անոնցմէ՝ որ իր հաւատարմութեամբ ուսուցած վարդապետութեանցը թշնամի են , ոչ ոք կրնայ թէ անիկայ երևելի մարդ չէր , և անոր մարդկային բնութեան տկարութիւնը պարտուպատշաճ եղանակաւ ներելով՝ շատ մարդ չէր : Ուստանց տարակուսի

կրնամք հաւատալ որ Ղազարեցոց օրերէն ՚ի վեր բնաւ մէկ մարդ մը Ամարտինոս Լուտերի չափ աշխատած և անոր պէս մեծ աղդուելիւն բրած չէ Քրիստոսի Եկեղեցիին մէջ։ Ասոր անունք որ կրգտապարտեն գՂուտեր, և անոր վերստին կենդանացուցած ու սորվեցուցած մեծ վարդապետութեանցը կըհակառակին, թող աղէկ գիտնան որ բովանդակ աշխարհի Հատուածքը՝ վերջին օրը առ իրենց ընթացքին փոխարէնը պիտի հատուցանէ։

1546ին սկզբնաւորութեանը՝ Տրիտենդիոյ ժողովը բացուեցաւ, և նոյն տեղը կայսրը սկսաւ իր անօրէն պատերազմը Շմալքէսթանդ տէրութեանց և իշխանաց դէմ։ Շմալքէսթանդներուն մէջ կատարեալ համակամութիւն չըլլալուն համար՝ անոնց բանակը բաժնուեցաւ, և երբոր Սաքսոնիայի կայսրընտիրը իր տեղը կըգառնար, յանկարծ իր վրայ հասաւ կայսրը. և կայսրընտիրը պարապ տեղը քիչ մը դէմ դնելէն ետև, գերի բռնուեցաւ։ Հեսսացի Փիլիպպոս ալ ինքզինքը Կարոլոսի գթութեանը յանձնեց, որովհետև անիկայ խոստացեր էր թէ պիտի ներէ անոր ու աղատութիւն տայ. սակայն կայսրը իր արքայական խոստմունքը եղծելով՝ կայսրընտրին հետ մէկտեղ հինգ տարի գերութեան մէջ պահեց զանիկայ։ Կայսերական զօրքերը սիրեցան արշաւեցին Վերմանիոյ վրայ, և անհամար մեծեղեռն չարիքներ հասուցին անպաշտպան Բեւեռաբանականներուն։ 1548ին՝ հրատարակեցաւ ան հռչակաւոր հրովարտակը՝ որ կըկոչուէր (Interim) Ինդէդիմ, և կըբռնադատէր ամէն անոնք որ կարող չէին դէմ կենալու. հետապայ իրենք տարբինները Բեւեռաբանական կրօնքի փաստը մեծապէս հարբատահարեցաւ, և Բստուծոյ ժողովուրդը վերջին աստիճան թշուառութեան մէջ ինկաւ։

Նայց վերջապէս ճշմարտութեան Բստուածը իր ժողովուրդին համար երևցաւ ու փրկութիւն բերաւ։ Յայտնի եղեր էր թէ Կարոլոս ոչ միայն Բեւեռաբանա-

կան կրօնքը նուաճել կուզէր , այլ անոր վերջին ու մեծ նպատակը՝ բովանդակ Վերմանիոյ ժողովուրդը իր բռնաւորութեան տակը նուաճել ու ղսպել էր : Սաքսոնացի Ֆրէտրիկէն՝ որ իր մօքը Կրոթէսթանդ էր , բայց կոյր փառասիրութեամբ մը կայսեր գործիքը եղած էր Կրոթէսթանդ կրօնքը հարստահարելու , հիմա գլուխ վերցուց , Կարոլոսի բռնաւորական դիտաւորութեանցը դէմ դնելու . յանկարծակի պահու յարձակեցաւ կայսեր վրայ , որ հազիւ թէ գերի իյնալէն ինքզինքը ազատեց , և պարտաւորեց զանիկայ Նասսաւի խաղաղութիւնը ստորագրելու , 1532ին Յուլիսոսի 2ին . ասով Բռետարանական կրօնքը մէկէն՚ի մէկ իր առջի վիճակին դարձաւ : 1552 Թուականին Բռկզպուրկի մէջ քաղաքական ժողով մը ըլլալով՝ ան խաղաղութիւնը վերստին հաստատուեցաւ , և Վերմանիայի Կրոթէսթանդները այնքան նեղութիւններ կրելէն ու բազմադիմի պատերազմ ներէն ետև վերստին ստացան կրօնական ազատութեան անգին իրաւունքները , և մինչև ցայսօր կը վայելեն :

ՀԵԼՎԵՏԻԱ

Ըս նշանաւոր բան մըն է որ գրեթէ մի և նոյն ատեն Վերմանիայի ու Հելվետիայի մէջ երկու նորահաստակ պատանիներ երևան կելլեն , երկուքն ալ գերազանց տաղանդներու տէր , բայց առանց ծանօթ ըլլալու մէկզմէկու , փոյթնուանդն աշխատութեամբ կրսկսին Բռետարանական ճշմարտութիւնը փնտրռել և սորվիլ , և քիչ մը ետքերը մի և նոյն ատեն բարձրաձայն կը քա-

րողն Կարեկարգութեան վարդապետութիւնները : Ը-սիկայ կրնամք համարիլ իբրև մէկ պատճառ մը հաս-տատելու , թէ Վեշտասաներորդ դարուն մեծ Կարեկար-գութիւնը՝ Ըստուծոյ Հոգիովը շարժուած գործ մըն էր :

Ուլրիկ Զուինկլ ծնաւ Հելվետիայի լեռներուն վրայ՝ Ղուտերի ծնանելէն եօթը շաբաթ ետքը : Ընիկայ մէկ վաղեմի ու պատուաւոր աղգատոհմի մը սերունդ էր , և կանուխ իր մանկութենէն գերագոյն գիտութեան նշան-ներ ցուցընելով՝ իր հայրը տուաւ զանիկայ անատենի մտաւորական ուսմանց ամենալաւ կրթութեանը : Հաղ-կահասակ աշակերտին յառաջադիմութիւնը՝ հօրը ըղ-ձակաթ փափաքները կատարելապէս պսակեցին . անանկ որ Զուինկլ դեռ քսանուերկու տարու էր , երբոր իր ծնած գիւղին մօտերը՝ Ալարիս ըսուած նշանաւոր տեղի մը ժողովուրդը իր ծառայութիւնները խնդրեց , ան տե-ղին հոգևոր հովիւն ըլլալու հրաւիրելով : Ընիկայ տա-կաւին նորոգեալ անձ մը չէր անատենը . այսու ամե-նայնիւ սրտի մտօք անձնատուր եղաւ իր ընդարձակ թեմի պաշտօններուն , և սկսաւ զգալ թէ պարտաւոր է իր կենացը ու աշխատութեանցը մէջ Ըստուծոյ Հանին ա-ռաջնորդութեամբը կառավարուիլ : Իր պաշտօնին նոր սկսած առենները Ըստուածային Նախախնամութիւնը այնպէս բերաւ , որ Իտալիա ճամբորդութիւն ընէ , ուր տեղ Ղուտերի նման իր տեսած բաներէն օգուտ ունե-ցաւ , պապական Եկեղեցիին ողբալի մոլորութեան մէջ ըլլալը իմանալու : Ընթոնջ ջանքով կաշխատէր ամէն տեսակ գիտութիւն սորվելու , բայց իր միտքը մասնա-ւորապէս և եռանդագին փափաքով մը գարձած էր Ըս-տուածաշունչ Կրոց ուսմունքին . և հանապազ ջերմե-ռանդ սրտով աղօթք կընէր , որ Հոգին Սուրբ ուսու-ցիչ ըլլայ իրեն : Ընատենները մեծահամբաւ Էրասմոս նամակ գրելով Զուինկլի , որն որ բնաւ տեսած չէր , այսպէս կըսէ անոր . "Ուրախակից կըլլամ Հելվետիոյ

ժողովուրդին , որ դուն բոլոր ջանքովդ կաշխատիս զանոնք բարեկրթելու աղնուացընելու հիացման արժանի ուսմունքներով և բարոյական վարքով" : Սկիզբ անմիջապէս եղաւ Ցուինկլ խիստ մտերիմ բարեկամ եղաւ ան մեծահամբաւ գիտնականին հետ :

Ցուինկլ Կլարիսի մէջ իրեք տարի աշխատելէն ետև , այնպէս հռչակեցաւ իր համբաւը որ հրաւիրեցին զինքը Ցինսիտլէնի մենաստանին մէջ կենալու . աս մենաստանը շատ համբաւ ուներ , բայց թէ անոր սկզբնաւորութիւնը և թէ անոր ապրուստը ամենանուաստ սնապաշտութեամբ էր : Հոն տեղ Ցուինկլ այնպիսի հաւատարմութեամբ քարոզեց Աւետարանը յաճախ ուխտի եկող բազմութեանը , որ չատ չքշեց մենաստանին եկամուտները մեծապէս նուազեցան . բայց սակայն անոնք որ հոն կերթային իրենց նուէրքը սուրբ Կոյսին մատուցանելու , տեղերնին կրգառնային զարմանքով ու ցնծութեամբ գոչելով , "Յիսուս Քրիստոս միայն կըփրկէ , ու անիկայ ամէն տեղ միօրինակ կըփրկէ զմեզ" : Այժմ նորահասակ քարոզիչին աղդեցութիւնը տարածուիլ սկսաւ Հելվետիայի շատ կողմերը :

Պապական նուիրակները ատեն մը Ցինսիտլէնի մէջ ճնալով՝ զուր տեղը ջանք կընէին Ցուինկլի միտքը համոզելու , որ Աւետարանական քարոզութիւններէն դադարի : Հարստութիւններ ու պատիւներ մատուցին իրեն , բայց անիկայ անարգեց մերժեց զանոնք ամէնը . ու նաև իմացուց , թէ այնուհետև պիտի չընդունի ան փոքրիկ տարեկան հասոյթը՝ որ պապը կուտար իրեն : "Ստուծոյ օժանդակութեամբը , ըսաւ ան , միշտ Աւետարանը պիտի քարոզեմ , և աս քարոզութիւնը ՚ի հիմանց պիտի սասանէ զՀռոմ :

1518ին՝ կարմելեան կրօնաւոր մը Հելվետիա եկաւ ներողութիւններ վաճառելու . ասիկայ դեռ շատ յառաջ գացած չէր իր գարշելի առուտուրին մէջ , որ ատեն ար-

գիլուեցաւ նորահասակ Խարեկարգողին զօրաւոր ընդդիմութեամբը : Օուինկլ բարձրաձայն քարոզեց թէ "Յիսուս Քրիստոս Աստուծոյ Որդին ըսաւ . Նկէք ինձի բոլոր հոգնած ու բեռնաւորածներ , և ես ձեզ կը հանգչեցընեմ :—Ինչ է յանդուգն լրբութիւն և մոլեգին ինքնահաւանութիւն չէ՞ ասոր հակառակը ըսել . 'Ներողութեանց թուղթեր առէք , Հռոմ գացէք , կրօնաւորներուն ստակ տուէք , քահանայից պատարագ ընել տուէք . եթէ աս բաները ընէք , պիտի արձակեմ զձեզ ձեր մեղքերէն :— Յիսուս Քրիստոս է մի միայն Հատուցումը . Յիսուս Քրիստոս է մի միայն պատարագը . Յիսուս Քրիստոս է մի միայն Ճանապարհը" :

Ա՛ս սոյն տարւոյս վերջերը Օուինկլ կոչուեցաւ Յուրիխի մայր եկեղեցւոյն մէջ քարոզելու կարևոր պաշտօնին . իր քարոզութիւնները այնպիսի հոգևոր և միանգամայն աղդու էին , որ շատերը ուղեցին չարաչար եղանակաւ լռեցընել զանիկայ . այսու ամենայնիւ անոր քարոզութիւնները մտիկ ընողներուն շատին Աստուծոյ զօրութիւնը եղան փրկութեան համար : Երկու հազար հոգիէն աւելի խղճի ճշմարտութիւնը ընդունեցին . անոնց մէջ կային քանի մը խիստ հարուստ քաղաքացիներ և խել մը հասարակաց պաշտօնատարներ . ընդարձակ եկեղեցին չէր կրնար պարունակել զանիկայ մտիկ ընելու փափաքողներուն խուռն բազմութիւնը : 'Ներողութեանց վաճառականը վերստին երևան ելաւ Յուրիխի շրջակայ տեղերը , և սպառնալիք կը ժայթքէր իր առջի հակառակորդին դէմ . բայց Օուինկլ առանց վախնալու համարձակաձայն քարոզեց ան գարշելի բանին դէմ : "Ընչաւ մարդ մը իշխանութիւն չունի' ըսաւ , մեղքերը ներելու , բաց 'ի միայն Յիսուս Քրիստոսէ , որ միանգամայն ճշմարիտ Աստուած և ճշմարիտ մարդ է : Եթէ որ կուզես ներողութիւն գնել , գնա՛ առ . բայց ստոյգ գիտցիր , որ քնաւ մէկ կերպով մը արձկուած չես մեղքերէդ :

Ընդհակ որ ստակով մեզաց թողութիւն կըվաճառեն , ուրիշ բան չեն՝ բայց եթէ Սիմոն մոգին ընկերները , Նաղաամի բարեկամները և սատանային դեսպանները'' : Նա բնպաշտօն աւետարանիչը իր անձին օրհնեալ փորձառութիւնները պատմելով՝ նշանակած է աս յայտարարութիւնը . ''Այո՛ , կըսէ ան , երբոր իմ սիրտս կըտագնապի իմ անզօր ըլլալուս ու մարմինին տկարութեան պատճառովը , իմ Հոգիս կըկենդանանայ աս ցնծալից խօսքին հնչմամբը . Քրիստոս է քուկին անմեղութիւնդ . Քրիստոս է քուկին արդարութիւնդ . Քրիստոս է Ալֆա և Ովմ . Քրիստոս է առաջինը և վերջինը . Քրիստոս է ամէնը և կրնայ ընել ամէն բան . ամէն ստեղծուած բաները քու յոյսդ՝ի գերև կըհանեն և զքեզ կըխաբեն . բայց Քրիստոս՝ ան անմեղը ու արդարը պիտի ընդունի զքեզ : Այո՛ , անիկայ է մեր արդարութիւնը և ան ամէնուն արդարութիւնը՝ որոնք յաւիտեան արդար պիտի երևնան Աստուծոյ աթոռին առջևը'' : Արդարև ասանկ անձի մը քարոզութիւնը կարող էր լաւագոյն ազդեցութիւն ունենալ : Կարմեղեան կրօնաւորը երբոր քաղաքը կըմտներ , իր դէմը ելան քաղաքին ատեանին կողմէն խրկուած պատգամաւորներ , և ծանուցին իրեն թէ պէտք է որ ետ դառնայ և քաղաքին մէջ չերևնայ : Կրօնաւորը ետ դարձաւ անհնարին կատաղութեամբ , և շատ չանցած՝ պապը Իտալիա կանչեց զինքը . բայց անիկայ արդէն Հելվետիայի մէջ անթիւ դրամ գանձեր էր , անանկ որ իրեք ձի պէտք եղաւ որ ան գանձը տուրը Կոթարտի լերանց ճամբաներէն քաշեն անցընեն :

Մինչև աս տեղ Օ. Ունկլի կենացը ու աշխատութեանց պատմութիւնը՝ Նարեկարգութեան պատմութիւնն է Հելվետիայի մէջ : Հայց այժմ յայտնի ըլլալու է ամէնուն , որ ան բարի գործը սկսած էր շատ կողմեր , և հաստատուն կերպով առաջ կերթար Հոգւոյն Սրբոյ շնորհքը՝ և շատ ճարտար ու հաւատարիմ քարոզիչներուն աշխա-

տութեամբը : Անկոնիոս դասատուութեան պարապեալ էր Լուչէրնա քաղաքին մէջ , ուր տեղ իր անձը մեծ վտանգի մէջ դնելով՝ Լուտերի գրութիւնները տարածեց և Բարեկարգութեան վարդապետութիւնները պաշտպանեց : Պէրթօլ Հալէր և Ա. Յասէմպէրկէր ան նոյն քարի փաստին համար կաշխատէին Պէրնէ ու Պաղէլ քաղաքներուն մէջ . ասոնց հետ նաև Հետօի՝ կապիտոն՝ Անէր և ուրիշները գործակից էին : 1522ին՝ Ա. Քօլամփատիոս սկսաւ Հեւետարանը քարոզել Պաղէլի մէջ , ու եղբերը ան գարուն ամենապայծառ լոյս տուողներէն մէկը եղաւ :

Այսպէս ահա կրտեսնենք որ Հելվետիայի Բարեկարգութեանը ընթացակից էր Վերմանիայի մէջ եղած Բարեկարգութիւնը . թէպետև ճշմարիտ է որ Զուինկլ իր աշուըները բացաւ ճշմարտութեան , և սկսաւ բարձրաբարբառ քարոզել ուրիշներուն՝ դեռ Լուտերի անունը անգամ չլսած , սակայն անտարակոյս եղբը քաջալերութիւն և օգնութիւն ունեցաւ Վերմանիոյ մեծ Բարեկարգողին օրինակէն և գրութիւններէն :

Հելվետիոյ Բարեկարգութիւնը նախ և առաջ ներողութեանց դէմ յարձակեցաւ , և ան գարշելի սովորութիւնը խափանելէն ետև , անիկայ իր հարուածները թափեց Եկեղեցիին Սուրբ Գրոց հակառակ և բռնաւորական պատուէրներուն վրայ , մանաւանդ ձանձրացուցիչ և անօգուտ պահոց վրայ . եղբը կործանեց վերցուց վանական դրութիւնը , պատկերները և վերջապէս պատարագի ամբարիշտ արարողութիւնը , որոնցմով կատարելագործեցաւ Բարեկարգութեան գործը՝ իր օրհնութեանցը բաժանորդ եղող տեղերուն մէջ : Սակայն ամէն աս բաները մինչև որ դլուխ ելան կատարուեցան , մեծ ջանքեր ըրին Հստուծոյ պաշտօնեաները . շատ աշխատութիւններ , նախատինքներ , աշխարհային բարիքներ կորսընցընել և շատ անգամ ալ կենաց զրաւումներ եղան : Ամէն՝ գործը սփռեցաւ տարածեցաւ Հելվետական դաշ-

նակցութեան ամէն նահանգներուն մէջ : Ընտրեցին հինգը պապին հետ միաբան մնացին . և նախանձով վառուելէն բարեկարգեալ նահանգներուն դէմ , մանաւանդ Յուրիխի դէմ : Յուրիխի ժողովուրդը միւս կողմանէ խաղաղութիւն ընելու հոգ չտարին , և վերջապէս տասը տիկ միջոցներ գործածելով՝ իրենց դէմ պատերազմի գըրգռեցին հակառակորդ նահանգները : Յուրիխեցիք բնաւ պատրաստութիւն չունէին . այսու ամենայնիւ դուրս ելան իրենց վրայ յարձակող զօրաց դէմ պատերազմելու , բայց բոլորովին յաղթուեցան ցիրուցան եղան . իրենց կողմէն սպանուածներուն թիւը շատ չէր , բայց անոնց մէջն էր իրենց սիրելի և մեծարու Հովիւը՝ Օւինկլ : Ընիկայ իր աղգին սովորութեանը համեմատ՝ զօրաց բանակին հետ պատերազմի դաշտը ելեր էր , և աշխոյժ եռանդով կաշխատէր աղմկած ու շփոթած զօրքերը քաջալերելու և զանոնք յառաջ մղելու : Պատերազմին նոր սկսած ատենները անիկայ մնհուան տագնապի մէջ եղող մէկու մը քով կեցած՝ կըմխիթարէր , որ ատեն մէկ հարուած մը գալով՝ գետինը ձգեց զանիկայ . իրեք անգամ ելաւ կայնեցաւ , բայց իրեք անգամին ալ հետզհետէ եկած հարուածները գետինը ձգեցին զանիկայ , և չորրորդ անգամին նիզակի հարուած մը ընդունելով՝ քիչ մը ելլելու ջանք ընելէն ետև , գետնին վրայ ինկաւ տարածեցաւ : Ընատենը իր գլուխը վեր առաւ , և վազած արիւնին նայելով՝ հանդարտութեամբ ըսաւ . "Ո՛նչ չարութիւն է աս . յիրաւի՛ անոնք կրնան մարմինը սպաննել , բայց չեն կրնար հոգին սպաննել" : Ընտեղեւ ալ չհաստեցաւ :

Կռիւը դադարելէն ետքը՝ թշնամեաց կողմէն երկու զինուոր ձեռքերնին ջահեր բռնած՝ երբոր վիրաւորուածներուն և մեռնողներուն մէջ կրպտրտէին , Օւինկլի ինկած տեղը եկան , բայց առանց զանիկայ ճանչնալու՝ հարցուցին իրեն , թէ արդեօք կուզէ՞ որ քահանայ մը երթայ

ու զինքը խոստովանցընէ . Օ. Ռուինկլ խօսելու զօրութիւն չունենալով՝ նշան ըրաւ թէ չուզեր : "Եթէ խօսելու կարողութիւն չունիս որ խոստովանիս , ըսին զինուորները , դարձիդ մէջ մտածէ՝ Աստուածամօրը վրայով և սուրբերը բարեխօս կանչէ" : Օ. Ռուինկլ կրկին իր գլուխը շարժեց ու իր աչուընները դարձուց դէպի երկինքը հաստատեց . ասոր վրայ զինուորները սկսան նախատել , անէծք տալ անոր և ըսել . "Ընչուշտ ասիկայ մէկ յամառեալ հերետիկոս մըն է" : Ընոնցմէ մէկը զինքը ճանչնալու համար անոր գլուխը դարձուց կրակի լուսին , որ հոն տեղ մօտը վառուած էր . բայց անմիջապէս թողտալով՝ շփոթած ու զարմանքով ըսաւ . "Կարծեմ Օ. Ռուինկլն է" . ասոր միջոցիս զինուորական պաշտօնեայ մը կանցնէր ան տեղէն , և ան խօսքը լսելով՝ պոռաց . "Ո՛նչ , Օ. Ռուինկլ . ան չարաճճիկ հերետիկոսը Օ. Ռուինկլ . Օ. Ռուինկլ , ան անզգամը , ան մատնիչը" : Ցետոյ իր թուրը քաշեց , և զարկաւ կտրեց մահուան տագնապին մէջ եղող քրիստոնեային գլուխը՝ կատաղի ձայնով մը պոռալով . "Ահա՛ր՝ կամակոր հերետիկոս" : Ընա այսպէս վախճանեցաւ Ընհնարարձրեալին պաշտօնեան :

Երբ որ առաւօտուն յաղթական զօրքերը՝ որ գեռ պատերազմի դաշտին վրայ ցրուած էին , Օ. Ռուինկլի մարմինը գտան , անոնց մէջ աւելի հասմեստները ըսին . "Խաղաղութի՛ւն ըլլայ մեռնողներուն , ու Աստուած թող ըլլայ անոնց դատաւորը" : Սակայն անոնցմէ շատերը չէին կրնար իրենց բարկութիւնը հանդարտեցընել առանց աւելի վրէժխնդիր ըլլալու . ուստի կատաղի աղաղակներով խնդրեցին որ Օ. Ռուինկլի անկենդան մարմինը անարգուի նախատուի : Ա՛յսն որոյ ըստ օրինաց դատեցին անոր դին , և վճիռ տրուեցաւ որ անիկայ չորս կտոր ընեն մատնութեանը համար , և յետոյ այրեն հերետիկոսութեանը համար : Ընասարակաց դահիճները՝ ի գործ դրին սա վճիռը . Օ. Ռուինկլի մարմինը խառնեցին խոզի

մոխիրի հետ , և երկինքի չորս հովին տուին որ առնէ ցրուէ . բայց աս բանը միևնոյն չըրաւ մեռնողի անձին . քանզի անոր հոգին արդէն անմահութիւն զգեցած էր ։

Արդարև շատ ցաւալի բան է որ աս բարենախանձ հալածկարգողը իրեն առակ մը չըրաւ Լուտերի յաճախ գործածած աս խօսքը . "Քրիստոնեաներ՝ մի՛ պատերազմիք թուրով և հրացանով , այլ չարչարանքով և խաչով" ։ Բայց սակայն աս տեղ պէտք չէ խստութեամբ դատողութիւն ընել անոր վրայով . վասն զի անիկայ միայն այն սովորութեանը և ոգւոյն հետևեցաւ , որով խիստ նշանաւոր էր իր քաջամարտիկ և պատերազմասէր ազգը ։ Ու թէ որ աս մասին մէջ իր պատուական ընկերէն ետ մնաց , ուրիշ քանի մը մասերուն մէջ անկից յառաջագէմ գտնուեցաւ . քանզի ինչպէս որ նախընթաց պատմութենէն յայտնի կերևայ , Օտինկլ Լուտերէն աւելի միշտ պատրաստ էր բանի տեղ չդնել փոքրիկ տարբերութիւնները և բարեկարգեալ եղբարց հետ միաբանիլ . ասկից զատ՝ Տէրունական Ընթրիքի խորհուրդին վրայով իր գաղափարները աւելի համեմատ էին Ցեւետարանին . որ անհակառակելի փաստերով հաստատեց թէ Սուրբ Գրքէն բնաւ ապացոյց չկայ , Քրիստոսի իսկական մարմինն ու արիւնը բերնով ճաշակելու վրայով ։

Օտինկլ մեռաւ առոյգ վիճակի մէջ և քառասունըեօթը տարեկան . անոր մահը անբուժելի աղէտ մը եղաւ Հելվետիոյ ։ Անիկայ հազիւ թէ տասներկու տարի հրապարակաւ աշխատեցաւ . բայց այսքան ժամանակիս մէջ ի լոյս ընծայեց շատ պատուական և վսեմ շարադրութիւններ աստուածաբանական գիտութեանը ամէն մասին մէջ , և անթիւ գործքներ՝ որոնց վրայ մարդուս խելքը կըհիանայ . ասոնց ամէնն ալ յաւէժական յիշատակ կըմնան անոր ընդարձակ գիտութեանը և անձանձրոյթ ճարտարութեանը . ասկից զատ անիկայ իր ողջամիտ դատողութեամբը , իր բնութեան անկեղծու-

թեամբը և հաստատուն մարդասիրութեամբը իրեն դարձուցեր էր իր ժամանակակիցներուն կաթոգին սէրը և վստահութիւնը . և միշտ ակնածութեամբ և յարգութեամբ պիտի յիշատակուի անոր անունը : Ին պատերազմէն ետքը՝ ուր որ Օրինկլ մեռաւ , շատ չանցաւ բարեկարգեալ նահանգները պապական նահանգներուն հետ դաշնադրութիւն մը ըրին . մէջերնին պայման դրին որ երկու կողմիններն ալ կատարելապէս վայելեն իրենց կրօնական իրաւունքները : Սակայն աս աղետալի պատերազմը՝ որուն պէսպէս անխոհեմաբար պատճառ եղան Յուրիխեցիք , մեծ արգելք եղաւ Բարեկարգութեան յառաջադիմութեանը . և ահա ուրիշ բաներէն աւելի պատճառն աս է որ Հելվետիոյ Վերմանական մասը պապական լուծին տակը կրճնշայ մինչև ցայսօր :

Ինքօլամփատիոս այնպիսի խորին տրտմութիւն մը զգաց Օրինկլի մահուանը վրայ՝ որ քանի մը շաբաթուան մէջ ինքն ալ իր գերեզմանը դրուեցաւ՝ 47 տարեկան :

1532ին սկիզբները Բարեկարգութիւնը խիստ մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ Ն'ենէվայի մէջ . քաղաքին եպիսկոպոսը արգիլեց աշխարհաբառ լեզուով Աւրբ Վիրքերը , և սպառնալիք կրթափէր անոնց դէմ՝ որ կըհամարձակէին զանոնք հրատարակելու . սակայն մարդիկ իր վճիռներուն ականջ չէին դներ և չէին կատարեր : Ֆարէլ՝ Վ էրէդ և Ընտոն Ֆրոմէնդ՝ պէրն քաղաքէն Ն'ենէվա խրկուեցան , ուր տեղ մեծ աշխատութիւն կրեցին փաստին յառաջադիմութեանը համար : Վաղվաղակի մենաստանները գոցուեցան . անոնցմէ մէկը հասարակաց դպրատուն՝ և մէկ ուրիշը հիւանդանոցի փոխեցին . եկեղեցական աւելորդ ստացուածքը յատկացուցին Ընտանական պաշտօնէից և աղքատաց սննդեանը ու կրթութեան յառաջադիմութեանը :

Այժէ մեր դրած սահմանը ներբէր , շատ հաճելի բան մը պիտի ըլլար մէկ ուրիշ աստուածային Հոգւով ներշնչ-

չեալ մկու մը կենաց վարքին վրայով պատմել աս տեղ. այնպիսի մկու մը վրայով՝ որ Ա. տուած երևան հանեց Նարնկարգութիւնը կառավարչութեան հասցընելու և աւելի պատշաճաւոր դրութեան մը մէջ դնելու։ Յովհաննէս Կալվին սկսաւ իր աշխատութիւնները Ժնեվայի մէջ 1536 թուականին, և մեռաւ 1564ին։ Անիկայ ամենաբարձր տաղանդներու տէր էր, գրեթէ անհաւատալի կարողութեամբ յիշողութիւն մը ունէր, և այնպիսի անխոնջ գործունեայ և մշակեալ միտք մը՝ որ ուրուն նմանը շատ քիչ եղած է։ Իր տղայական տարիներէն անձանձրոյթ աշխատութեամբ գիտութեանց հնոտամուտ եղած էր, և անոր գաղափարներուն հակառակ եղող անձ մը կըվկայէ թէ անիկայ քսանուերկու տարեկան հասակին՝ Եւրոպայի ամենէն գիտունն էր։ Կալվին՝ ան նոյն ժամանակէն որ սկսաւ հրապարակաւ իր ծառայութիւնը մատուցանել Քրիստոսի Եկեղեցիին, անընդհատ ու դժուարատար աշխատութեան մէջ մտաւ։ Ամէն տարի իրեք հարիւրէն աւելի քարոզներ և հոգևոր դասեր կուտար. ասոնցմէ զատ երսունըմէկ տարուան մէջ անոր յօրինած զանազան մեկնութիւնները, վիճաբանական գործքերը և ուրիշ գրութիւնները գոնէ եօթանասունի չափ ուղածալ հատորներ կըլլան. բայց կրնամք ըսել թէ Կալվին՝ Ա. տուծոյ շնորհացը զօրութեամբը աւել յարգի ու պատուոյ արժանի կըլլար զինքը ճանչցողներէն, իր սրտին գերազանց յատկութիւններուն համար՝ քան թէ իր մտքին չափազանց կարողութեանցը համար. անիկայ խոնարհ՝ աղօթասէր և անշահասէր էր, և իր վարքին ամէն հանգամանքներուն մէջ անկեղծ ու հաւատարիմ։ Իրրև գլխաւոր [illegible] բարեկարգեալ Եկեղեցիներուն՝ թղթակցութիւն կընէր ամէն երկրի մէջ գտնուող Նարնկարգողներուն հետ. և Ստրասբուրգ Եկեղեցիներէն ոչ մէկը այնքան աւելի շնորհապարտ է իր խրատ-

ԿԱԼՎԻՆ

JOHN CALVIN.

FROM THE ORIGINAL IN THE LIBRARY AT GENEVA.

ներուն և իր գրութեանց ազդեցութեանը՝ քան որչափ Անձին Քրիստոնէից Եկեղեցիները։ Կալվին երիցական էր. բայց Ընգղիոյ եպիսկոպոսական Եկեղեցին արքեպիսկոպոսը և շատ ուրիշ եկեղեցականներ իր խորհուրդները կը ներդրէին. և ասոր տեղ կրնամք ասոնց ալ իմացընել որ Կալվինի շարադրած մէկ աստուածաբանական գիրքը՝ (որ գեռ խիստ պատուական գործ մը կը համարուի) յիսուն տարիի չափ հրապարակաւ կը կարդացուէր Ընգղիոյ երկու համալսարաններուն մէջ, և ամէն աստուածաբանութեան աշակերտ կը ստորվէր զանիկայ։ Կալվինի անունը շատ ատելի է ան մարդոց առջևը՝ որ չեն ուզեր ընդունիլ անոր այնքան ճարտարութեամբ սորվեցուցած պարզ՝ անաչառ և խոնարհեցուցիչ վարդապետութիւնները։ Սակայն որքան ատեն որ Եւետարանական կրօնքի պատմութիւնը կարդացուի, ճշմարտասէր անձինք միշտ պիտի գիտնան և խոստովանին թէ Յովհաննէս Կալվին ուրիշ ամէն վարդապետներէն աւելի աշխատած է՝ Նարեկարգեալ Եկեղեցիները աստուածաբանական ճշմարտութեան կատարեալ և անյաղթելի դրութեանը մէջ հաստատելու։

Հելվետիայի բարեկարգեալ Եկեղեցիներուն ընդունած եկեղեցական կառավարութիւնը երիցական է. Եւետարանի բոլոր պաշտօնեաները զօրութեամբ և իշխանութեամբ հաւասար կը համարուին։ Ցուինկլի ու Կալվինի քաջառոգ միտքերը լաւ քննեցին Սուրբ Գիրքը, բայց անոնց մէջ չգտան ոչ և իսկ հրաման մը գլխաւորութեան համար. եթէ անոնք փառասէր անձինք ըլլային, դիւրաւ կրնային եպիսկոպոսական իշխանութիւնը ձեռք ձգել. սակայն աւելի ճշմարտութիւնը սիրեցին՝ քան թէ իշխանութիւնը, և աւելի Քրիստոսի փառքը փնտռեցին՝ քան թէ իրենը։

ՀՎԻՑ, ՏԱՆԻՄԱՐԳԱՆ ԵՒ ՆՈՐՎԵԿԻԱՆ

ԼՈՒՏԵՐԻ աշխատութեան սկզբնաւորութենէն շատ ատեն չանցած՝ առևտուրի պատճառով Գերմանիա երթեւեկութիւն ընող Հվէտ վաճառականները ճշմարտութիւնը ընդունեցին։ Ասոնք Հվէտ դառնալնուն՝ բարի նախանձով մը տարածեցին ան տեղ Ռարեկարգութեան սկզբունքները, 1521ին Հվէտցի պատանիներ Վիտեմպերկի համալսարանը գացին ուսմունքի համար, ասոնց մէջ կային երկու եղբայրներ՝ Լօրէնտիոս և Օլաոս Պետրոս, որոնց ապագայ աշխատութիւնները աստուածային օրհնութեամբը գլխաւոր միջոցներ եղան Հվէտի Ռեկեղեցւոյն բարեկարգութեանը։

Հվէտի Թագաւորը Կուստաւոս՝ որ անկեղծաբար կը բաղձար գիտութեամբ և ազատութեամբ իր ժողովուրդը ծաղկեցընելու, կանուխ իմացաւ որ Ռեւետարանական կրօնքը աւելի յարմար է աս իր նպատակին՝ քան թէ պապութիւնը. վասն որոյ սկսաւ անոր հետևիլ։ Պապական Ռեկեղեցականք՝ ժողովրդոց սնապաշտական երկիւղները շարժելով՝ մանաւանդ մահուան ժամուն, այնպիսի ընդարձակօրէն տիրեր էին երկրի բերդերուն և շատ գաւառներու, որ անհատատալի քանակութեամբ ձեռքերնին անցուցեր էին քաղաքական իշխանութիւնը։ Ասկայն անոնք իրենց տարապայման հարստութիւններէն ոչ միայն ձեռնտուութիւն չըրին կառավարութեան հարկաւոր ծախքերուն, այլ նաև յամենայն զօրութենէ դէմ կեցան Թագաւորին՝ի գործ դրած ամէն տեսակ ջանքերուն, ամբաստանեցին զանիկայ իբրև հերետիկոս, և տերու-

թեան ամէն կողմը աղմուկներ և ապստամբութիւններ յարուցին : Նագաւորը տեսաւ որ խիստ սաստիկ միջոցներէն զատ՝ ուրիշ բան մը պիտի չկրնայ ազգը կործանմանէ ազատել . ուստի 1527ին՝ ժողովի հրաւիրուեցան տէրութեան ամէն գաւառաց գլխաւորները : Ս. ժողովիս մէջ եկեղեցականք չուզեցին ամենափոքրիկ թոյլտուութիւն մը ընել , և իրենք գաղտնի ժողով մը ընելով՝ ահաւոր երդումով դաշինք ըրին , որ իրենց կարգի արտօնութիւնները պաշտպանեն , իրենց անիրաւութեամբ ստացած հարստութիւնները ձեռքէ չհանեն , ամէն տեսակ հերետիկոսութիւն բնաջինջ ընեն , և բոլոր զօրութեամբ դէմ կենան Լարեկարգութեան համար Թագաւորին ըրած ջանքերուն : Ս. գարշելի դաշնակցութեանս գիրը՝ իր ստորագրութիւններովը մէկտեղ՝ տասնըհինգ տարիէն ետքը գտնուեցաւ ան նոյն ժողովը կատարուած եկեղեցւոյն մէջ մէկ գերեզմանէ մը : Նագաւորը երբոր տեսաւ թէ իր խօսքը չանցնիր և իր ջանքերը ունայն են , հրապարակաւ հրաժարեցաւ իր արքայական աթոռէն և ժողովէն բաժնուեցաւ : Նակայն և այնպէս եպիսկոպոսները դեռ դէմ կրկենային և չէին ուզեր զիջանիլ . բայց տէրութեան նախարարները տեսնելով որ Թագաւորին պահանջումները չէ թէ միայն իրաւացի են , այլ մանաւանդ հարկաւոր , այնպիսի զօրաւոր հաստատութիւն մը յուսրցին , որ վերջապէս եկեղեցականք նուաճեցան , և Նուսգաւոս միաձայն հաւանութեամբ հրաւիրեցաւ վերստին իր ձեռքն առնելու կառավարութեան երասանակը : Ս. պա անմիջապէս վճիռ տրուեցաւ որ ալ այնուհետև եպիսկոպոսները չխառնուին տէրութեան գործերուն , և եկեղեցականաց ձեռքն անցած բերդերը ու գաւառները իրենց օրինաւոր տէրերուն դարձուցին : Եկեղեցիներուն մէջ յարմար քարոզիչներ ունենալու կարգադրութիւններ ալ ըրին . ոչ ոք ձեռնադրուելու էր՝ որ անկարող էր կամ չէր ուզեր Ս. ստուծոյ սրբազան

Խօսքը քարոզելու , պատուէր տուեցաւ որ Սուրբ Գիրքերը կարդան ամէն դպրատանց մէջ , և շահաւոր գործքեր տուեցան մանրացիկ կրօնաւորներուն :

Ըս առնէս Նարեկարգութիւնը սրընթաց արագութեամբ տարածեցաւ Հվէտի երկրին մէջ , և երկու տարիէն ետքը տէրութեան գաւառները ժողով մը ընելով՝ ան ժողովին մէջ Հվէտները բոլորովին վերցուցին պապական իշխանութիւնը և կրօնական նոր դրութիւն մը հաստատեցին , որ աւելի համեմատ էր Սուրբ Գրոց . տակայն դժբաղդաբար աս նոր պաշտամունքին դրութեանը մէջ պապական արարողութեանց շատերը պահեցին , թէև կարելի եղածին չափ՝ անոնց սնապաշտական ազդեցութեանցը դէմ զգոյշ ըլլալու բացատրութիւններ ընելով : Ըյսու ամենայնիւ Հվէտի բարեկարգողները մեծապայծառ շքեղութեամբ յայտնեցին երևան հանեցին Ըւետարանի հիմնական վարդապետութիւնները :

Ներոզութեանց քարոզութիւնը եղաւ ան առաջին պատճառներէն մէկը՝ որ Տանիմարքայի ժողովուրդը ոտք հանեց պապին իշխանութեանը դէմ . նոյն առնը գտնազան անձինք՝ որ Վիտէմպէրկի մէջ Լուտերի քարոզութիւններէն և անոր դրութիւններէն Ըւետարանական վարդապետութիւնը ընդուներ էին , սկսան ճշմարտութիւնը քարոզել ժողովրդոց , որունք այսպէս պատրաստ էին զանիկայ ընդունելու : Տանիմարքայի թագաւորը Նարեկարգութիւնը տարածողներուն կարգն էր , և ողջամիտ օրէնքներով կրջանար եկեղեցականաց փառասիրութիւնը և անառակ վարմունքները զսպելու :

Պանեաց Նարեկարգողներուն մէջ ոչ ոք այնչափ աւելի երևելի եղաւ աշխատութեամբ և նեղութիւն կրելով , քան որչափ Յովհաննէս Թոսսէն կոչուած անձը , անիկայ Հաւատարապէս նշանաւոր էր իր բնական տաղանդներովը , իր վաւերուն նախանձովը և Քրիստոսի ծառայութեանը մէջ իր անխոնջ ճարտարութեամբը . աս անձին վարուցը

պատմութիւնը խիստ զարմանալի ու շահաւոր պիտի ըլլար, թէ որ կարող ըլլայինք ներկայացընել մեր ընթերցողներուն:

Փրիդերիկոս Թագաւորը 1527ին՝ տէրութեան պաշտօնէից մէկ ժողովին մէջ ատենաբանութիւն մը ըրաւ, որն որ կրցուցընէ թէ Կարևկարգութիւնը արդէն աղէկ յառաջադիմութիւն ըրած է եղեր ան երկրին մէջ: Ընիկայ նախ եպիսկոպոսներուն միտքը ձգելով՝ թէ պարտաւոր են Աստուծոյ պարզ խօսքովը Վրիտասոի Եկեղեցին անուցանելու, կըծանուցանէ Կարևկարգութեան վարդապետութեանը հիանալի տարածումը, որուն վրայ զարմանալ պէտք չէ կրսէ. "Վասն զի Հռովմէական Եկեղեցւոյ պաշտօնեաները թող տուած են երկնային ճշմարտութեան աղբիւրը, և ժողովրդոց կառաչնորդեն մարդկային աւանդութեանց տղմալից լիճերուն. նաև հրաշքներու ամօթալից պատմութիւնները ու կեղծուպատիր առասպելները այնպիսի ընդարձակօրէն և այնպիսի չարաչար ազդեցութեամբ տարածուած են, որ զգուանք ու ատելութիւն յարուցած են մինչև անգամ տգէտ հասարակութեանը մէջ": Թագաւորը կրբաղձար որ ամէն աստիճանի մարդիկ թող տրուին ազատօրէն իրենց ուզած կրօնքին հետևելու: Հաց 'ի եկեղեցականներէն՝ բովանդակ ազգը խիստ մեծ հաճութեամբ ընդունեց Թագաւորին ատենաբանութեան առաջարկութիւնները: Ա ըՃիւ տրուեցաւ, որով Հռովմէական բռնաւորութեան և հարստահարութեան բոլոր գրութիւնը բնաջինջ եղաւ. միաբանները և միանձնուհիները իրենց գարշելի ուխտերէն արձակուեցան, և կանոն գրուեցաւ որ եպիսկոպոսները՝ միայն հոգևոր գործոց խառնուին: Հետ չանցած՝ Աղմոսին մէկ ոտանաւոր Թարգմանութիւնը 'ի լոյս ընծայեցաւ, և հրապարակաւ ժողովրդոց երգ ըսելու սովորութիւնը խիստ սիրելի և օգտակար միջոց մը եղաւ:

Լուվենկիան ըստ քաղաքական մասին կապակցութիւն

ունէր Տանիմարքայի հետ , և Դանեցի քարոզիչները եղան նախ և առաջ ան երկրին մէջ Բարեկարգութեան շարժում տուողները : Թէ Տանիմարքայի և թէ Նորվեկիայի մէջ ճշմարտութիւնը կամաց կամաց յառաջացաւ , ու անոր դէմ եղած հակառակութիւնը՝ Եւրոպայի ուրիշ երկիրներուն մէջ եղածէն նուազ էր . ճշմարտութեան վկաներուն հարկ չեղաւ արիւն թափելու չափ պատերազմիլ , այլ իրենց հաւատարիմ աշխատութիւնները կանուխ պսակեցան խաղաղաւէտ և մշտատև յաղթանակով :

ՆԷԹԷՐԼԱՆՏԻԱ

Նէթէրլանտիան կամ Ստորին Գաւառները՝ որ այժմեան Հոլանտայի և Պելճիայի տէրութեանց երկիրներն են , կարծես Հինգերորդի իշխած տեղերուն մէկ մասն էին : Բարեկարգութեան սկսած ժամանակը՝ անոնց վրայ կառավար էր կայսեր մօրաքոյրը Մարգարիտա , որ իբրև անոր փոխանորդը կըհամարուէր : Ստորին Գաւառաց մէջ կանուխ սկսաւ Բարեկարգողաց գրութիւնները կրկին տպագրուիլ և երկրին ամէն կողմը տարածուիլ . թէև գործին սկզբնաւորութենէն խիստ աղետալի եղաւ ճշմարտութեան դէմ եղած հակառակութիւնը , բայց Աստուծոյ Խօսքը աճեցաւ ու ընդարձակ տարածուեցաւ ամենաաստիճ հալածման մէջտեղը : 1529ին՝ Հոկտեմբերի 14ին մէկ հրովարտակ մը ելաւ , որով մեռնելու դատապարտեցան Աւետարանական կրօնքին հետևող ա-

մէն անձինք . երիկ մարդիկ գլխատուելու , կանայք կեդանուոյն թաղուելու , և զղջալէն ետև՝ դարձեալ Կրօթէսթանդ կրօնքին դարձողները՝ այրելու . իսկ իրենց տանը մէջ հերետիկոսներ ընդունողները մահուամբ պիտի պատժուէին , ու իրենց ապրանքը տէրութիւնը պիտի գրաւէր : Ահա այսպիսի սոսկալի պատիժ պիտի կրէին անոնք՝ որ կը համարձակէին Աւետարանը կարդալ իրենց համար , և Աստուծոյ պաշտօն մատուցանել իրենց խըղճմտանքին համեմատ : Այնպէս կը համարուի թէ Պօրին Վաւառայ մէջ Աստուծոյ ժողովուրդին կրած չարչարանքը աւելի դառն և կրօնական կռիւները աւելի երկարատև եղան՝ ուրիշ որ և իցէ երկրի մը մէջ եղածէն . աս երկրին մէջ բաղմաթիւ արք՝ կանայք և տղայք գլխատուեցան , խեղդամահ եղան , այրեցան և ողջ ողջ թաղուեցան :

1555 Թուականին՝ Փիլիպպոս Բ Պօրին Վաւառայ կառավար եղաւ Կարոլոս Եին հաւանութեամբը , և իր մեծեղբօն պաշտպանութեամբը հալածումը նոր զօրութեամբ սաստիկ բորբոքեցաւ : Ժողովրդոց կրած սոսկալի չարչարանքները վերջապէս ապստամբութիւն պատճառեցին , և կայսրը Ղվէի անօրէն դուքսը խրկեց , որ ան ապստամբութեան առջին առնէ : Այնպիսի տարապայման էին աս դուքսին Ի գործ դրած եղեռնագործութիւնները որ արժանացուցին զինքը Բ Ներոն կոչուելու . աս ամբարիշտ անձը հինգ տարուան մէջ տասներութը հազար անձինք սպաննել տուաւ հրապարակաւ և խիստ զարհուրելի չարչարանքներ ու տանջանքներ տալով : Հատ անգամ աս ճշմարտութեան նահատակները՝ դեռ այրելու տեղը չտարուած՝ բերաննին գայլեր կըդրուէր կամ լեզուներին կըկտրուէր , որպէս զի կարող չըլլան Ի շին կեցող բաղմութեան առջեը խոստովանելու իրենց ուրախութիւնը և ճշմարտութեան մէջ հաստատ ճնալնին : Նահատակները դէմ հարիւր հազար անձինք ձգեցին փախան

Աստրին Վաւառներէն , իրենց վրայ ապառնացող աղետալի վիճակէն ազատ ճնալու համար . բայց վերջապէս մէկ ուրիշ ընդհանուր ապստամբութիւն մը ծագեցաւ , որով երկիրը վերստին արեամբ ոռոգուելէն ետև , ինքնիշխանութիւն ձեռք ձգեցին ան գաւառները՝ որոնց մէջ Ս. Եւետարանական կրօնքը հաստատուած էր : Իակ Ապանիական միապետութեանը հպատակ ճնացող գաւառներուն մէջ տակաւին շատ տարիներ հալածումը շարունակուեցաւ՝ առնն առնն միջոց տալով : Աստրին Վաւառաց մէջ վերջին նահատակը եղաւ Ս. Ննա Վ ան Տէրհուր կոչուած տիկինը՝ որ Պրուսէլի մօտերը կենդանւոյն թաղեցին : Դահիճը նախ անոր համար փորուած գերեզմանին մէջ դրաւ զանիկայ , և ոտքէն սկսեալ մինչև անոր ուսերը հող լեցընելով՝ մարմինը ծածկելէն ետև , քանի մը քահանաներ մօտեցան և խօսք տուին թէ տակաւին իր կեանքը պիտի ազատուի , թէ որ Հռովմայ Եկեղեցիին դառնայ : Տիկինը չընդունեց անոնց առաջարկութիւնը՝ առ խօսքը լսելով , "Ս. նոնք որ իրենց կեանքը ապրեցընել կուզեն առ տեղ , պիտի կորսնցընեն անդին" . և աղօթքով ինքզինքը Աստուծոյ յանձնեց . անատեղը դահիճը խել մը հող լեցընելով անոր գլխուն վրայ՝ եկաւ վրան կոխկրտեց . միայն մէկ հառաչանքի մը ձայն լսուեցաւ , ու ամէն բան կատարեցաւ :

Անոնցմէ գաւառները իրենց երկիւղալի կռիւներէն ետքը՝ իրենց հաստատութեան պատուիրները քաղեցին , և զարգացող ու երջանիկ ժողովուրդ մը եղան :

ԳՈՂԴԻԱՆ

Յ ԵՍՈՒ Տնառն 1510ին՝ Տօֆինիցի պատանի մը Կուլիելմոս Փարէլ անուն փարիզ հասաւ, ու ան քաղաքին երևելի համալսարանը մտաւ։ Լը Ֆեվը տը Ղաբլէս անուն անձ մը տատնբեօթը տարիէ՝ի վեր ուսուցիչ էր աս համալսարանիս մէջ. և վարժապետին ու աշակերտին մտքերուն մէջ մէկ տարօրինակ համակրութիւն մը ըլլալով՝ շուտով սերտ մտերմութեամբ կապուեցան անոնք։ Լը Ֆեվը թէպէտև փոքրամարմին էր, երևոյթը տգեղ և աղքատ գերդաստանի զաւակ, բայց նշանաւոր էր իր խորին գիտութեամբը, և խիստ ճարտար ու աշակերտաց սիրտը իրեն գրաւող վարժապետ մը. իր վարքին պարզութիւնը և իր կենցաղավարութեան սրբութիւնը զարմանք կուտային ամէն իր հետը տեսնուողներուն։ Ընիկայ իր աստուածաբանական գիտութիւնը ինքնիրեն և ուղղակի Աստուծոյ Խօսքէն սորված էր, և մեծ եռանդով կը յորդորէր իր աշակերտները՝ որ իրենց արտաքին գիտութեան ուսմանցը հետ մէկտեղ՝ Սուրբ Գիրքն ալ քննեն։ Ըսաւ ամենայնիւ՝ թէև տարօրինակ բան մը կրթութի, Լը Ֆեվը տակաւին պապութեան լուծին տակն էր, և ջերմեռանդութեամբ սուրբերուն պաշտօն կը մատուցանէր։ 1512ին՝ անձնատուր եղաւ սրբոց և մարտիրոսաց վարքը հաւաքելու, ու զանոնք ան կարգին մէջ դնելու, ինտոր որ Տօնացոյցին մէջ անոնց անունները նշանակուած են։ Ըս իր շարադրած գործին երկու ամսականը տպուելէն ետև, Լը Ֆեվը անանկ զգուեցաւ աս տղայական մնապաշտութիւններէն, որ այլ ևս չկրցաւ ան գործը շարունակել, և մէկդի ձգեց զանի-

կայ՝ որուն բնաւ անգամ մըն ալ ձեռք պիտի չզարնէր : Այնուհետեւ վերստին պարապեցաւ Մուրը Վրոց ուսմանը, և շատ չանցած՝ հաւատքով արդարանալու վարդապետութիւնը գտաւ, ու անմիջապէս սկսաւ համարձակօրէն քարոզել զանիկայ համալսարանի աշակերտներուն : Ֆաբրէլ և ուրիշ շատերը վաղվաղակի ճշմարտութիւնը ընդունեցին . և քիչ մը ետքը Պրիսոննէ անուն Անգպրուպի կոմսը և Ա՛ քաղաքին եպիսկոպոսը Լեւտարանականաց կողմին դարձան : Եպիսկոպոսին արքունեաց հետ ծանօթութիւն ունենալովը՝ Բարեկարգութեան վարդապետութիւնները հաղորդեցան պալատական անձանց շատերուն, և բարեյաջող վախճան ունեցան : Ճշմարտութեան լրած աս յաղթութիւններուն մէջն է նաև Վալուացի Արգարիտին՝ Լէնաօնի դքսուհիին դարձի գալը , որ Ֆրանչիսկոս Ա Վալուիոյ թագաւորին քոյրն էր . աս դքսուհին ոչ միայն համբաւաւոր էր իր ընկերական կեանցաղավարութեանը մասին մէջ , այլ մանաւանդ երեւելի էր իր մտքին բնական զօրութեամբը և մշակութեամբը :

Արդ՝ յայտնի կերեւայ թէ Լեւտարանական հիմնական վարդապետութիւնները վերստին կենդանութիւն առած կըքարոզուէին , և Հռոմայ մոլորեալ Եկեղեցին բարեկարգելու գործը իրօք սկսած էր Փարիզի մէջ Վերմանիոյ կամ Ելվետիոյ մէջ սկսելէն առաջ : Հաս տարիներ ճշմարտութիւնը գոցուած ձեաց Փարիզի մէջ , ու սահմանուած էր որ անիկայ մեծ հակառակութեան դէմ մեռնամարտի : Երեւելի դատաւոր մը Պէտա անուն ու անհնարին չարաֆօրձ անձ մը՝ աս մոլեգին նախանձաւորութեանս գործին գլուխ եղաւ . անոր թելադրութեամբը 1521ին Փարիզի համալսարանը այրելու դատապարտեց Լուտերի գրութիւնները . սակայն Պէտա այսչափովս գոհ չէր ըլլար . անիկայ արեան ծարաւի էր , և կըզրգռէր թագաւորը յայտնի հալածում ընելու : Սակայն աս բանիս մէջ անատնը յաջողութիւն չունեցաւ ան . վասն

ՄԱՐԳԱՐԻՏ՝ Ա. ՖՐԱՆՉԻՍԿՈՍԻ ՔՈՑՐԸ

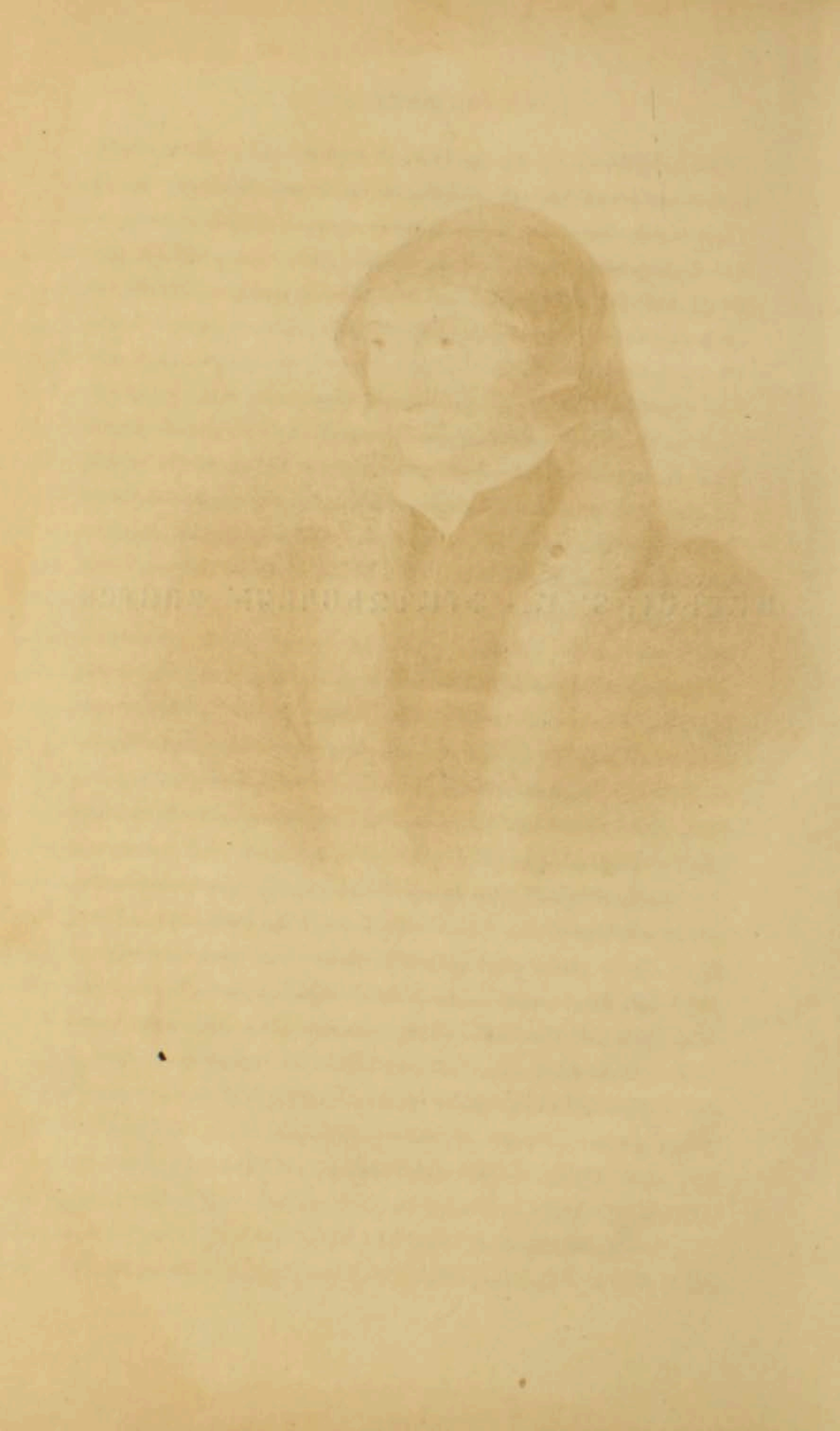

Engd by R.Graham

MARGARET OF VALOIS.

SISTER OF FRANCIS I.

BLACKIE & SON, GLASGOW, EDINBURGH & LONDON.

զի Թագաւորը տեսաւ որ արքունեաց և Համալսարանին խիստ երևելիներէն ոմանք ան անձանց մէջ կըգտնուին, որ իբրև հերետիկոս և մեռնելու արժանի հրատարակուած են: Այսու ամենայնիւ՝ այնքան մեծ վիշտ ու նեղութիւն տըրուեցան Աստուածաբանի հետևողներուն՝ որ Լը Ֆեվը՝ Ֆաբրել և ուրիշ քանի մը անձինք վերջապէս ընդունեցին Պրիսոննէին հրաւէրը, և գացին անոր քովը բնակեցան Մօ քաղաքին մէջ: Նոյնպէս անոնք համարձակաձայն ճըշմարտութիւնը քարոզեցին. շատ մարդիկ դարձան Աստուածաբանին, և Լը Ֆեվը Սուրբ Գիրքը թարգմանելով՝ ի լոյս ընծայեց: Ան առաններըը տպել Աստուածաշունչները և Նարեկարգողաց գրութիւնները ան կերպովը կը տարածուէր, ինտոր որ հիմա շատ երկիրներու մէջ կընեն՝ տէրութեան ամէն կողմը գրավաճառներ հանելով: Ի վերջոյ կրօնական հալածումը սկսաւ Մօ քաղաքին ու Փարիզի մէջ. և 1525ին՝ Թագաւորը Նաւիոյ վրայ պատերազմի երթալէն և գժբաղդութեամբ գերի իյնալէն ետև, եկեղեցականք հասարակաց թշուառութիւններէն օգուտ քաղելով՝ ընդհանուր վրէժխնդրութեան փոթորիկ մը յարուցին անմեղ ու անվնաս Նրոմէսթանդներուն դէմ: Անոնց եպիսկոպոսը Պրիսոննէ՝ որ այնքան օգտակար եղած էր Աստուածաբանական փաստին, այժմ իր գաղափարներուն համար պատասխան տալու կանչուեցաւ, ու սաստիկ երկիւղներով պաշարուած՝ հնազանդեցաւ պապին:

Ֆրանչիսկոս Ա որոշակի հակառակութիւն չըրաւ Աստուածաբանականաց դէմ՝ մինչև 1534, որ ատեն յարեցաւ պապական եկեղեցականաց արիւնրուշտ գործին, և խիստ բարբարոսական սպանութիւնները իր աչքովը տեսնելով՝ կըզուարճանար: Հասարակ եղանակաւ ճշմարտութեան վկաները այրելը բաւական չէին համարեր Նաղղիոյ արքայական և եպիսկոպոսական դահիճները, այլ մեռնելու դատապարտեալ անձինքը երկայն ձողե-

րու ծայրը կրկապուէին , և դահիճները անոնց վրայէն փոփոխակի վար կիջեցընէին ու վեր կը քաշէին անտեղ վառուած փայտակոյտին վրայ , մինչև որ կապուած չուանները կտրուելով՝ խեղճերուն կիսայրեաց մարմինները կիյնային բոցավառ կրակին մէջտեղը և բոլորովին կայրէին :

Ցիրանչիսկոս 1547ին՝ Նարտի 4ին , մահուամբ կատարեց իր գազանային հալածմունքին ընթացքը , իր որդին ու յաջորդը Հենրիկոս Բ աւելի մեղմ բնութիւն ունէր , բայց իրեն տրուած աղետալի խրատներէն գըրգռուած՝ ան ալ իր թագաւորութիւնը հռչակեց ան նոյն բարբարոսական ընթացքովը . այսու ամենայնիւ՝ Վրիստոսի Հկեղեցին շատ ու զօրաւոր պաշտպաններ գտաւ մինչև անգամ աղնուականներէն ու արքայական գերդաստանին մէջէն , մինչև որ 1560ին՝ քաղաքական դիպուածներուն պատճառովը Բ.ետարանականք հաստատութիւն գտան քաղաքական իշխանութեան համար եղած մեծ կռիւի մը ատեն : Վերջապէս ազգային պատերազմ ծագեցաւ , և բովանդակ երկիրը թշուառութիւն ու կործանում պատեց , մինչև որ 1563ին՝ Նպաւազի դաշնագրութիւնը ստորագրեցաւ , և Բ.ետարանականք ըստ մասին թոյլտուութիւն ունեցան իրենց իրաւունքները վայելելու : Սկիզբ եղբը շատ տարի փոփոխակի պատերազմ ու խաղաղութիւն եղաւ պապականաց ու Կրօթէսթանդներուն մէջ . սակայն խաղաղութիւնը աւելի աղետալի եղաւ Բ.ետարանականաց՝ քան թէ պատերազմը . վասն զի Ջիւլիթները և ուրիշ մոլեգին նախանձաւոր պապականք բոլոր ազգին մէջ չարախօսութիւն ու զրպարտութիւններ տարածեցին անոնց դէմ , անանկ որ Նօքիւմոյի դաշնագրութենէն ետև՝ մինչև իրենք ամիս տասը հազար Բ.ետարանականներ սպանուեցան , որոնք Նուկենօթ կըկոչուէին : 1570ին՝ Օգոստոս ամսու մէջ դաշնագրութիւն մը ըլլալով՝ քիչ մը աւելի և հարկաւոր օգուտներ տրուեցան Բ.ետարանականներուն , անա-

տենը Վաղդիայի մէջ Հուկենօթի կոչուած Անկեղեցինեբուն թիւը 2150ի կըհասնէր , որոնց ամէնն ալ քարոզիչներ ունէին :

Երբ որ պապականք տեսան թէ այնպիսի նշանաւոր եղանակաւ փուճը ելան , և յայտնի պատերազմով չկըրցին Բրոթէսթանդ կրօնքը բնաջինջ ընել , սկսան ուրիշ միջոցներու դիմել : Նորահաստակ թագաւորը Կարոլոս Թ և իր մայրը Կատարինէ սը Մէտիչի՝ որ խիստ վատահամբաւ կին մըն էր , սատանայական հնարք մը հնարեցին Բրոթէսթանդները ջնջելու համար : Ղրկեցին Կաւարրայի Հենրիկոս իշխանին՝ որ Անետացի մըն էր , թագաւորին քրոջը հետ ամուսնանալ . աս բանիս մի միայն նպատակը՝ ինչպէս որ թագաւորը գրեց պապին , Հուկենօթները իր իշխանութեան ներքեւը անցընելով՝ անոնցմէ վրէժ առնել էր : Ենգամիտ թագաւորը առ երեսս այնպիսի սիրով ու անկեղծ երեւցաւ Հուկենօթներուն՝ իր բարեկամական և հաշտութեան յայտարարութեանցը մէջ , որ անոնց եւ բեւեռի ազնուականները և մեծամեծները՝ մէկդի ձգելով իրենց զգուշութիւնները , փարիզ գացին Կաւարրայի թագաւորին ընկերութեանը շքեղութիւն մը տալու , և ամուսնութեան հանդէսին բաժանորդ ըլլալու : Ըս անձինքը այնպիսի պատուով ընդունելի եղան արքունի պալատին մէջ , որ մեացած կասկածները բոլորովին փարատեցան . բայց նոյն առենը որոգայթը գաղտնաբար պատրաստուած էր , որ զարհուրելի կործանմամբ պիտի ջնջէր զանոնք : Օգոստոսի 24ին՝ սուրբ Բարթուղիմէոսի տօնախմբութեանը նախընթաց երեկոյին՝ և հարսանեաց հանդէսէն վեց օր ետքը՝ կէս գիշերուն նշանը տուեցաւ , և Բրոթէսթանդները սպաննելու եղեռնագործութիւնը սկսաւ փարիզի մէջ : Ասկէն բոլոր քաղաքին մէջ հրատարակուեցաւ թէ Բրոթէսթանդները ամէնն ալ դատապարտուած են մեռնելու , և զանոնք

սպաննողը յանցաւոր պիտի չհամարուի : Նոյնպէսօրմ տակնուվրայ ըրին Թալեցին ան տուները՝ ուր որ Նրօթէսթանդները կրնային փախչիլ և պահուիլ . հասարակաց հրապարակները մեռելներու մարմիններովը ծածկուեցաւ , և արիւնը ջուրի պէս փողոցներէն կը վազէր . մարդոց դիերէն՝ գետին ընթացքը գրեթէ խափանեցաւ : Ըոջի օրը երկու հազար հոգիէն աւելի սպաննուեցան վարիլի մէջ , և արժանահաւատ անձինք կը պատմեն , թէ աս կոտորածիս մինչև գագարիլը՝ տասը հազար հոգիէն աւելի սպաննուեցան միայն փարիզ քաղաքին մէջ : Այդ հրամանը տրուած էր որ ան նոյն արիւնարուշտ կոտորածը ուրիշ նահանգներուն մէջ ալ ՚ի գործ դրուի . և այնպէս կը հաշուուին թէ անատեներ՝ արիւնախանձ թագաւորին հրամանովը հարիւր հազարի չափ անձինք սպաննուեցան Ֆրանսիայի մէջ : Կարծես թ՚ոչ միայն աս մարդասպանութեան գործիս հնարողը և հրամայողը եղաւ , այլ քաջալերութիւն կուտար զինուորներուն՝ երբոր անոնք պարապեր էին սպանման գործին . և ինքն ալ պալատին պատուհանը նստած՝ մէկ կողմէն կը պարպէր հրացանները Նրոթէսթանդներուն վրայ , և միւս կողմէն իր ծառաները զանոնք լեցընելով՝ իրեն կուտային , որչափ շուտով որ կրնային :

Ըս աղետալի կոտորածիս լուրը մեծ ցնծութեամբ ընդունելի եղաւ Հռովմայ մէջ , և պապը ու կարդինալները՝ թագաւորին նամակները առածնուն պէս , իսկոյն տաճարը իջան շնորհակալութիւն մատուցին առ Ըստուած , որ այնպիսի ծրհնութիւն մը շնորհեց Հռովմայ Եկեղեցիին :

Ըս կոտորածէս ետքը երկու տարի չանցած՝ ան մարդասպանութեան հեղինակը Կարոլոս Թ. մահուան անկողինին վրայ պառկեցաւ , ու իր ըրածներուն պատճառովը իր խղճմտանքին խայթը սաստիկ կըտանջէր զինքը . իր վերջին շունչը ելլելէն քանի մը օր առաջ՝ բարձրա-

ձայն ազազակեց. "Ո՜նչ արիւնհեղութիւն, ո՜նչ մարդասպանութիւն, ո՜նչ չար խրատներու հետեւեցայ ես: Ա՛մէն Աստուած իմ՝ ներէ և ողորմէ ինծի, չեմ գիտեր ա՛ր տեղ եմ, այնքան մեծ է իմ տագնապս և մոռատանջութիւնս. ո՜նչ պիտի ըլլայ ասոր վախճանը. ո՜նչ պիտի ըլլայ ինծի. յաւիտեան կորսուած եմ":

Այս տեղ չենք կրնար ալ աւելի երկարել Վաղղիայի բարեկարգութեան պատմութիւնը, անոր ուրիշ յաջողութիւնները և ձախորդութիւնները՝ կռիւները՝ կորուստները և նեղութիւնները նկարագրելով: Այն՝ որ Հռովմայ Ս. Հեղեցիին ոգին կուզէ իմանալ, թէղ աղէկ կշռէ իմանայ Վաղղիայի մէջ Աւետարանի լոյսը շիջուցանելու համար պապութեան ըրած ջանքերուն, և Աստուծոյ ժողովուրդը սպաննելով՝ անոր ամօթալից յաղթանակները արիւներուշտ պատմութիւնը:

ԲՈԼՈՆԻԱՆ ԿԱՄ ԼԵՀԱՍՏԱՆ

ՎԲՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆԸ տասներորդ դարուն մտաւ Հոլոնիայի մէջ, և մինչև չորեքտասաներորդ դարը՝ ազգային լեզուն գործածուեցաւ՝ հրապարակաւ աստուածային պաշտօնի ժամանակ: Հայց վերջապէս պապը իր ջանքերովը կարող եղաւ անոնց ունեցած քրիստոնէական ազատութիւնները և իրաւունքը աս վերջին յոյսէն զրկել զանոնք, և Լատիներէն լեզուն գործածուիլ սկսաւ ժամերգութեան ատեն: Չորեքտասաներորդ դարուն՝ քանի մը Վալտենցի վարժապետներ գացին Հոլոնիայի մէջ

Հաստատեցին իրենց բնակութիւնը , և ան տեղ Հանդարտութեամբ բայց ազգու եղանակաւ Ս. Հետաբանական վարդապետութիւնը սերմանեցին : Նգետասաներորդ դարուն կէսին ատենները՝ Վրաքօվի համալսարանին մէջ մէկ ուսուցիչ մը բացատրեց Արիքլիֆի գրութիւնները , և հրատարակեց թէ պապը նեռն է : Սակայն Եհաստան դեռ պատրաստ չէր այսպիսի համարձակ քայլափոխ մը ընելու . վասն որոյ ուսուցիչը պարտաւորեցաւ փախչիլ անկից : Երբ որ Լուտերի գրութիւնները երևան ելան , բազմաթիւ անձինք մեծ սիրով ընդունեցին զանոնք , և թէպետ եկեղեցականք անհնարին հակառակութիւն ըրին , այսու ամենայնիւ Բարեկարգութիւնը մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ : Այլ որ ատեն Անգլիացիները իրենց ձեռքն անցուցին իշխանութիւնը՝ և գործը խափանեցին վեցհարիւրերորդ դարուն վերջերը , զգուշութեամբ ժողվեցին անգին Բարեկարգութեան բոլոր յիշատակարանները , վասն որոյ միայն քանի մը մասնաւոր պատմութիւնները մնացին մինչև մեր օրը :

Լոլոնիայի մէջ Բարեկարգութիւնը տարածելու համար աշխատող բարեպաշտ անձանց կարգը՝ նախապատիւ է Յովհաննէս Լասքի՝ իր գիտութեամբը , իր բարեպաշտութեամբը և իր ողջամիտ վարդապետութեամբը : Ընիկայ իր կենացը մէկ մասը Ընգլիոյ մէջ անցուց , ուր տեղ Վրամեր արքեպիսկոպոսին յատուկ հրաւէրովը գացած էր , որ ձեռնտուութիւն ընէ Ընգլիոյ բարեկարգութեան կատարելութեանը համար . այսու ամենայնիւ՝ մեծ աշխատութեամբ օգնեց Լոլոնիայի բարեկարգութեան յառաջադիմութեանը , և ան նոյն երկրին մէջ մեռաւ 1560ին՝ վաթսունըմէկ տարեկան , սգոյ մէջ ձգելով բոլոր ճշմարտասէր անձինք : Ընդհետև Լրոմէսթանդներուն մէջ պատահած ձախորդ երկպառակութիւնները՝ և Ասիանան հերետիկոսութեան ղօրանալը՝ այնքան տկարացուց ճշմարտութեան փաստը՝ որ ան դարուն վերջերը երկրին

մէջ գտնուող բազմաթիւ Հիւվխիներուն խորամանկութեամբը և բռնաբարութեամբը պապութիւնը յաղթութիւն ստացաւ, և հիմա շատ քիչ Կրոթէսթանդներ կան Իռլանտիայի մէջ։

ԱՆԳԼԻԱՆ ԵՒ ԻՒԼԱՆՏ

ԼՈՒՏԵՐ և իր ժամանակակիցները Գերմանիոյ մէջ իրենց ձայնը վերցնելէն հարիւր չիսուն տարի առաջ Անգղիոյ մէջ հաստատուիլ սկսան եկեղեցական բարեկարգութեան սկզբունքները։ Ուիքլիֆ՝ որ արժանապէս կոչուեցաւ "Բուսեակ Բարեկարգութեան", 1360 թուականին՝ աներկիւղ քարոզեց վանական կարգերուն ու Եկեղեցւոյ ընդհանուր մոլորութեանցը դէմ. նաև Աստուածաշունչը ժողովրդոց խօսած լեզուովը թարգմանեց։ Ան անձը իր կենդանութեան ժամանակը շատ ընդարձակ ազդեցութիւն ունեցաւ իր բարեպաշտ վարքովը՝ աշխատութեամբը և գրութեամբը, ու մեծամեծ վտանգներու անձնատուր եղաւ։ Սակայն Աստուած՝ ան խաւարամած դարուն մէջն ալ քանի մը զօրաւոր բարեկամներ հանեց իրեն, և այսպէս անիկայ կարող եղաւ խաղաղութեամբ մեռնելու 1384ին՝ վաթսուն տարեկան։ Հայց անոր գերեզմանը իջնելէն քառասունըչորս տարի ետքը՝ պապին հրամանովը և Կոստանդիայի ժողովին վճռոյն համեմատ՝ Ուիքլիֆի ոսկորները գերեզմանէն դուրս հանեցին, այրեցին մոխիր դարձուցին, և գետի մը մէջ ձգեցին։

Արդ՝ թէ Ուիքլիֆի գրութիւնները և թէ ուրիշ պատ-

ճառներ մէկ կերպով մը ճամբայ պատրաստեցին Ընդղեական Եկեղեցւոյ բարեկարգութեանը , ու երբոր Լուտերի գրութիւնները Ընդղեա հասան , ոչ սակաւ անձինք ցնծալից սրտով ընդունեցին զանոնք : Ի ժամանակը Ընդղեոյ վրայ կը թագաւորէր Հենրիկոս Ը , որ տազանդներու տէր՝ բայց ապականեալ բնութիւն ունեցող և խիստ բռնաւոր մարդ մըն էր . ասիկայ նախ և առաջ իրեն ախոյեան պապական կրօնքին՝ իր գրիչը վեր առաւ Լութերի մեծ Բարեկարգողին յարձակմանը դէմ , ինչպէս որ տեսանք երես 94 : Ապա ամենայնիւ՝ եղբը երբոր իր առջի կնիկէն արձակուելուն հրաման չտուաւ պապը , իր վրէժը անոր վրայ թափեց , իր տերութեանը մէջէն պապական իշխանութիւնը վերցընելով՝ և հրատարակելով թէ ինքն է Եկեղեցիին գլուխը : Ի բան ըրած առնը դեռ սաստիկ դէմ էր Եկեղեցիին մէջ բարեկարգութիւն քնելու , և իր թագաւորութիւնը նշանաւոր եղաւ կրօնական հալածումով և ամէն տեսակ հարստահարութիւններով . իր հրամանովը շատ Եւեսարանականներ կեանքերնին կորսընցուցին :

Հենրիկոս Ը Ընդղեոյ բազմաթիւ ու հարուստ վանքերուն շատերը գրաւեց իր իշխանութեան տակը , և յատկացուց զանոնք կառավարութեան գործքերուն . ասոնք բաները քիչ օգուտ չէին Բարեկարգութեան : Բարեկարգութեան վարդապետութիւնը ընդունող անձինք այնչափ եղեր էին ու այնպիսի աստիճանի տէր՝ որ Հենրիկոս ևս քանի մը թոյլտուութիւններ ըրաւ , որ արժանի են շատ մեծ բաներ համարուելու . ասոնց մէկն էր Սուրբ Գիրքը կարդալու հրամանը , որն որ գժբաղդաբար իր ժեռնելէն առաջ խափանեց . խիստ խորին անապաշտութեանց մէկ քանին ալ վերցան : Վերջապէս՝ Ընդղեական Եկեղեցւոյ արքեպիսկոպոսը մեծ ազդեցութիւն ունէր արքունեաց մէջ , և շատ բան տեսաւ ի նպաստ

Խարեկարգութեան , սակայն ինքը անշարժ յարատեւութեամբ և հաստատութեամբ միշտ կապուած չմնաց իր դաւանած սկզբունքներուն :

Յամին 1547ին՝ Յունվարի 25ին մեռաւ Հենրիկոս Ը , և յաջորդեց անոր Էտուարդ Զ : Ը ծաղկահասակ թագաւորը իր բոլոր սրտովը անձնատուր եղաւ Խարեկարգողաց գաղափարներուն , և վաղվաղակի կարևոր յառաջադիմութիւններ եղան : Եկեղեցիներուն մէջէն բոլոր պատկերները վերցան , եկեղեցականաց ամուսնութեանը օրինաւոր հաստատութիւն տրուեցաւ , և հին ժամագիրքէն զանազան հատուածներ ընտրուեցան ու անոնց մէջ փոփոխութիւն ընելով՝ թարգմանուեցան : Ս տեղ պէտք է ցաւելով խոստովանիլ , թէ աս Խարեկարգողները՝ գեռ բոլորովին ազատ չըլլալով պապական կրթութեանը ազգեցութենէն , պահանջեցին որ միակերպութիւն պահուի կարգադրութեանց մէջ , և կանոնին դէմ եղողները սաստիկ պատժուին , ինչպէս որ երբեմն ալ կըպատժուէին : Նեատենը ուսմունքը սկսեր էր մեծապէս ծաղկիլ . եկեղեցականաց մէջ կրթեալ և բարեպաշտ անձինքը երևելի պաշտօններու հասան , և Վերմանիայէն քանի մը ընտիր անձինք հրաւիրեցան , որ գործը յառաջ տանին , և Եկեղեցւոյ նորոգ կարգադրութեանը ձեռնտու ըլլան : Սակից զատ՝ նշանակութեան արժանի է որ մեծիմաստ Կալվին բարեկամական թղթակցութիւն ունենալով Ընդլիոյ արքեպիսկոպոսին և ուրիշ Խարեկարգողներուն հետ , շատ օգնութիւն ըրաւ Ընդլիական Եկեղեցւոյ աստուածային պաշտամունքի մեծագոյն մաքրութեանը և պարզութեանը , ու Տաւատոյ Յօդուածներուն մէջ՝ անոր վարդապետութեանցը ողջմտութեամբ հրատարակութեան : Ս յօդուածները՝ Հելվետիայի երիցական Եկեղեցւոյ գաղափարներուն համեմատ կըմեկնուէին . և անոնց ընդունուելէն ետև՝ աս մեկնութեամբը մնացին յիսուն տարիէն աւելի , և մինչև շա-

բաճճիկ Լօտ արքեպիսկոպոսին կատարեալ իշխանութիւն ստանալը Ընգղիոյ Եկեղեցիին մէջ : Ըն Եկեղեցիին ողջմիտ մարդիկը , և անոնք որ այն՝անվայել համակրութիւնը չունին Հռովմայ կրօնքին վրայ , տակաւին այնպէս կըհամարին թէ աս յօդուածները ուրիշ մեկնութեան մը ընդունակ չեն , և միայն ան առաջին մեկնութեամբը հիմնեալ են աստուածային վարդապետութեանը վրայ :

Այլ պէտք է գիտնալ որ բարեսիրտ և բարեպաշտօն Եդուարդի թագաւորութեան ժամանակը՝ իրերուն երևցած յառաջադիմութիւնը ըստ մեծի մասին ինքնական իշխանութեան բռնադատութենէն եղած էր , և չէ թէ սըրտին անկեղծ զգացումներէն ու փոփոխութենէն կըծագէր : Պատուիճ պէտք չէ զարմանալ որ 1553ին երբոր անիկայ մեռաւ , ու իր քոյրը Մարիամ՝ որ մէկ նախապաշարեալ և կոյր նախանձաւոր պապական մըն էր , թագաւորական աթոռը բարձրացաւ , նոր կառավարութիւնը առանց դժուարութեան իրերուն ընթացքը հակառակ կողմին դարձուց : Եդուարդի բարեբաստիկ թագաւորութիւնը շատ կարճատև ըլլալով՝ Եարեկարգողք կարող չեղան լիապէս սերմանել Եւետարանական վարդապետութիւնը ժողովրդոց մեծ մասին մէջ : Մարիամ առանց ժամանակ անցընելու սկսաւ՝ ի գործ դնել աս յետսախաղաց ջանքերը որ այնքան աղետալի էին . պապը վերստին Եկեղեցւոյ գլուխ ճանչցուեցաւ Ընգղիոյ մէջ . Մարիամու հօրը՝ Ենրիկոսին հնարած ապօրինաւոր հերձուածին թողութիւն տրուեցաւ , և սաստիկ հալածում մը սկսաւ Խոթէսթանդներուն դէմ . շատերը յառաջմանէ տեսնելով ապագայ վտանգը , Ընգղիայէն դուրս ելեր փախեր էին . բայց ուրիշները բանտարկուեցան , և ետքը հրապարակաւ հրոյ ճարակ եղան : Իրենք տարին չըրացած՝ երկու հարիւր ութսուներումը հոգի բոցավառ կըրակին մէջ այրեցան . ճշմարտութեան աս նահատակներուն մէջ կային եպիսկոպոսներ և ուրիշ եկեղեցական-

ներ , բժիշկներ , գիտուններ , և գրեթէ ամէն աստիճանի մարդիկ՝ արք և կանայք : Վրաժէր արքեպիսկոպոսը աղետալի ժամու մը մէջ՝ մեռնելէն ազատուելու խոստմունքը ընդունելով , ստորագրութիւն տուաւ թէ պապին կը հնազանդի . բայց անմիջապէս ետքը դառնապէս զղջաց իր ակարութեանը վրայ , և բոլոր ժողովուրդին առջևը ահաւոր եղանակաւ հրատարակեց՝ թէ ինքը մերժած հերքած է պապը իր բոլոր մոլար վարդապետութիւններովը մեկտեղ , Քրիստոսի թշնամին և նեռը համարելով . ետքը անիկայ սպանման տեղը տարին , երբ որ վառած փայտակոյտին մօտեցուցին զանիկայ , անշարժ կեցաւ , և նախ իր աջ ձեռքը կրակին բոցին մէջ երկընցընելով՝ քանի մը անգամ մեծ ձայնով աս խօսքը կրկնեց . "Այս ձեռքը մեղանչեց , ո՜հ՝ աս անպիտան ձեռքը" : Երիշ անգամ մը աս խօսքը ըսեր էր . "Յորհետև աս իմ ձեռքս մեղանչեց՝ իմ սրտիս հակառակ գրելով , վասն որոյ պէտք է որ առաջ իմ ձեռքս պատժուի" : Ընիկայ իր հոգին աւանդեց՝ Քրիստոսի անունը կանչելով :

Լուտարդի թագաւորութեան ժամանակը՝ Ընտարանական կրօնքը օրինաւորապէս հաստատուեցաւ Իւլանտայի մէջ . թէև Ընտարանական սկզբունքները ընդհանուր տարածուած չէին : Մարիամ վերատին հաստատեց պապական կրօնքը , բայց իր թագաւորութեան վերջերը իր հրամանովը բորբոքած հալածումը խափանեցաւ Ընտուածային Նախախնամութեան յայտնի օգնութեամբը :

1558ին՝ Մարիամ թագուհին մեռաւ , և իր քոյրը Էղիսաբեթ յաջորդեց իրեն . անատեղը Նարեկարգութեան հետևողները դարձան եկան իրենց տարագրութենէն և պահուած տեղերէն , որպէս զի վերատին հաստատեն ան պատուական ճշմարտութիւնները՝ որոնց համար թողուցեր էին իրենց ազատութիւնը և իրենց հայրենիքը : Ի յաղմաղակի Ընտարանական կրօնքը կատա-

րեալ հաստատութիւն գտաւ . բայց Անգլիական Եկեղեցին աս գժբաղդութիւնը ունեցաւ , որ ինք հազարէն աւելի պապական եկեղեցականք՝ առանց փոխելու իրենց բուն գաղափարները , դարձան նոր կարգադրութեանց միաբանեցան , և այսպէս իրենց սովորական ապրուստը ու հանգիստները պահեցին . ուստի անունք երկանաքարի նման՝ Անգլիոյ Եկեղեցիին վրայ ծնացին , և մինչև ցայսօր ան Եկեղեցին այսպիսի ծանրութեան մը ազդեցութիւնը կրզեայ : Որ՝ անատեսը եկեղեցականաց մեծ մասը աս տեսակ բնաւորութեան տէր ըլլալով՝ զարմանալի բան չէ որ անոնց ազդեցութիւնը Եկեղեցիին մէջ պահեց քիչ մը պապականութեան սերմերէն , որ անատեսէն՝ ի վեր շարժառիթ եղած են Անգլիական Եկեղեցւոյ կենդանութիւնը խափանելու և անոր հոգևորական աճմանը խոչընդոտ ըլլալու * :

Մինչև անգամ Ստուարդի թագաւորութեան ժամանակը Անգլիայի Պրոթէսթանդները երկուքի կբաժնուէին . մէկ կողմինները՝ որ ամենէն բազմաթիւը և զօրաւորն էին , ուզեցին որ Եկեղեցիին կառավարութեանը մէջ փոփոխութիւններ չըլլայ , և նախնի արարողութեանց ու ծէսերուն շատը պահուին , յուսալով որ այսպէս գեռ պապական կրօնքին յարող ժողովրդոց սիրտը շահին ։

* Մօտ ատեններս Պուզիական (Puseyism) անունով դրութիւն մը եբնան ելաւ Անգլիոյ Եկեղեցիին մէջ , նաև Էմերիգայի եպիսկոպոսական Եկեղեցիին մէջ՝ որ առջինին մէկ ճիւղն է . աս բանը շատ տրտմութիւն տուաւ եպիսկոպոսական Եկեղեցիներուն ճշմարիտ բարեպաշտօն անդամներուն , որ իրենց եկեղեցականները աւելի կատարեալ Աւետարանական դասուրիարակութիւն մը ընդունած չեն , և աւելի ողջամիտ ու հաստատուն բարեպաշտութեամբ զարդարուած չեն : Պուզիականութեան նպատակը՝ վերստին հաստատել է Հռովմէական կրօնքի սկզբունքներուն և արարողութեանց շատերը . արդէն աս դրութեանս երեւելի գլխաւորներէն ոմանք իրենց Եկեղեցին ձգելով՝ Հռովմայ Եկեղեցիին յարեցան : Այնպէս կըսուածուի որ Անգլիական Եկեղեցիին մէջ բաւական բարեմտութիւն և բարեպաշտութիւն ըլլալով՝ այլ ևս այսպիսի Սուրբ Կրոց դէմ սկզբունքներ երեան չելլեն , և բովանդակ Աւետարանական կրօնքը խանգարող ջանքեր չըլլան : Մօտերս Էմերիգայի մէջ եպիսկոպոսական Եկեղեցւոյ Աւետարանական անդամները ընկերութիւն մը հաստատեցին , որուն նպատակը՝ միաբան զօրութեամբ դէմ կենալ է աս մոլորութեանց ։

Իակ միւս կողմինները մեծապէս ընդունած ըլլալով Ընդղիոյ Եկեղեցւոյ անկախութեան ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը, ամենաստիպող թշնամութիւն մը ունեցան պապութեան յատուկ եղող ամէն արարողութիւններուն, և հրատարակեցին թէ վարդապետութենէն կամ պաշտամունքի համար բնաւ ուրիշ իշխանութիւն մը չեն ճանչնար բաց ՚ի Աստուծոյ խօսքէն։ Անոնք օգնութիւն և քաջալերութիւն ընդունեցին Լուտերոսի ուրիշ երկիրներուն բարեկարգեալ ժողովրդոց ընտիր մարդոցմէն. Հակառակորդները փէ-բէլէան (մաքրական) կոչեցին զանոնք նախատական կերպով. բայց անոնք աս նախատական տիտղոսը իրենց փառքը համարեցին. որովհետև կընշանակէր թէ անոնք կուզէին Եկեղեցին մաքրել Հռոմէական կրօնքի ամէն վնասակար մնացորդներէն։ Երբոր Նարիամ թագուհութենէն աթոռը բարձրացաւ, ասոնցմէ հազարաւոր անձինք Լուտերոսի ուրիշ երկիրները փախան, ու անոր մեռնելէն ետև վերստին Ընգղիա դարձան, աւելի հաստատուած ըլլալով իրենց գաղափարներուն վրայ, թէ իրենց կրած չարչարանքներուն յիշատակութենամբը և թէ ականատես ըլլալով օտար երկիրներուն մէջ երիցականաց և Լուտերական Եկեղեցիներուն աստուածային պաշտամունքի մեծագոյն մաքրութենանը և պարզութենանը։ Ընդհանրեթ թագուհին սաստիկ ատելութիւն մը ունէր Փիւրիթաններուն դէմ, ոչ միայն անոր համար որ ինքը յարեալ էր քանի մը պապական վարդապետութենանց և արարողութենանց, ու կըցանկար պապականները իրեն բարեկամացընել, այլ նաև անոր համար որ Փիւրիթանները քաղաքական ազատութենան վերաբերեալ խորհուրդներ կառաջարկէին, որ բնաւ անոր հաճոյ չէր անոր։ Եպիսկոպոսները՝ ինչպէս որ կըյուսացուէր, աւելի գըբդռեցին թագուհիին ատելութիւնը, և հետևապէս թագուհին արգիլեց այնպիսի կարգադրութիւնները՝ որ կուզէին ունենալ Փիւրիթանները և աւաջին Նարեկարգող-

նները . այսու ամենայնիւ վիրիմանեսրուն թիւը և ազդեցութիւնը հաստատ կերպով աճեցաւ . և երևելի պատմագիր մը կըվկայէ թէ՝ "Այնչափ վիրիմաններն էին որ ազատութեան անգին աչխոյժը բորբոքեցին և կենդանի պահեցին" :

Նշխարների երկարատև թագաւորութեան ժամանակը ու անկէց ետքն ալ Անգլիոյ մէջ տէրութեան ընդունած կրօնական դրութիւնը ջնդունողներուն հետ վերջին աստիճան չարաչար եղանակաւ վարուեցան , մինչև որ անոնց տառապանքը անտանելի ըլլալով՝ ձգեցին իրենց երկիրը և գաղթեցին նախ Հոլանտա և ապա Ամերիկայի ամայի տեղերը : Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մէջ քաղաքական և կրօնական տահմանադրութեանց գերազանցութիւնը պարտաւոր է աստուածային օրհնութեամբը ան անձինքներուն պարզ և ընտիր սկզբունքներուն , Աստուածաբանական հաւատքին և վարուցը , որոնք խղճմտանքի ազատութիւն վայելելու համար՝ ձգեցին իրենց հայրենի երկիրը , և գացին անհաւատալի նեղութեանց անձնատուր եղան պնպիսի երկրի մը մէջ , ուր որ կրթնակէին վայրենի գազաններ՝ և անոնցմէ աւելի վայրենի մարդիկ : Տակաւին ան մարդոց հաստատած աստուածային պաշտամունքի եղանակը և եկեղեցական կառավարութիւնը գրեթէ ընդհանրապէս կըտիրէ Ամերիկայի Արմինեանգ քրիստոնեաներուն մէջ . և դիւրին բան չէ հաւատալ որ աս քրիստոնեաները այնքան աւելի մոռցած ըլլան իրենց նախնիքներուն Եպիսկոպոսական բռնաւորութենէն կրած նեղութիւնը՝ որ իրենց շատերը վերստին դառնան ան Եկեղեցիին կառավարութեան եղանակը ընդունին * :

* Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց եպիսկոպոսական (Անկլիկան) Եկեղեցիին հաղորդական անդամները ընդ ամենը 72,099 հոգի են . իսկ Նոր երկրին մէջ ուրիշ Աստուածաբանական Եկեղեցիներուն հաղորդական անդամներուն թիւը 2 , 786 , 924 հոգիի կըհասնի : Այս հաշիւս մէջ առած չենք Մօրմոնեանք , Ունիվէրսալիսդ կոչուողները , և ուրիշները՝ որոնք Աստուածաբան ոչ և իսկ եկած վարդապետութիւնները կուբանան . ասոնց թիւն ալ առջիններուն հետ բաղդատելով , շատ փոքր է :

ՍԿՈՎՏԻԱՆ

Սկովտիացի տէրութեան գրեթէ կէս մասը՝ Հռովմէական եկեղեցականաց ձեռքն էր, և երկրին ամէն կողմը խուռն բազմութեամբ լեցուն էին տգէտ կրօնաւորներ, որոնց ազդեցութիւնը մեծապէս տկարանալու և խափանուելու վրայ էր։ Լուտերի գրութիւնները կանուխ տարին աս երկրիս մէջ, և սովորական հակառակութիւնը անոնց դէմ ալ եղաւ։ Ֆինտալի թարգմանած Նոր Կտակարանի օրինակներն ալ գաղտնի տարին ան տեղ, և կէս գիշերուան ատեն ընտանիքները մէկտեղ գալով՝ կը կարդային զանոնք և կուրախանային ասանկ գանձի մը տեր ըլլալնուն համար։ Խարեկարգութեան քարոզիչները ամէն տեղ ժողովուրդը ծարաւի գտան ճշմարտութեան, որն որ մեծ փափաքով կընդունէին. և շատ ժամանակ առաջ՝ ժողովրդոց մեծ մասը պատրաստ էր Աւետարանական հաւատքը ընդունելու. բայց երբեմն պապական պահանջմանց դէմ ամենափոքրիկ յանցանք մը ընողները կըբանտարկուէին և մինչև անգամ մահուամբ կըպատժուէին։

Այս տեսիներս շատ հաւատարիմ մարդիկ երևան ելան Սկովտիայի մէջ, որ Աւետարանական ճշմարտութիւնը պաշտպանեն ու տարածեն, և ազգային բարուց բնական հաստատութիւնը և զօրութիւնը ևս առաւել հաստատունցաւ ու զօրացաւ քրիստոնէական հաւատոյ և նախանձին ազդեցութեամբը։ Անոնց պարագլուխն էր Յովհաննէս Նօքս անուն մէկը, որ ուրիշ ամէն ալ գերազանցեց իր բնական աշխոյժ և քաջակորով մտքովը, իր գիտութեամբը, և ան գործունէութեամբը՝ ջերմեռանդութեամբը ու համարձակութեամբը որ իր քրիստոնէա-

կան վարուցը երեսելի յատկութիւններն էին : Ը. պատուական անձը գրեթէ 1542ին ատենները սկսաւ քաջոզել Նարեկարգութեան սկզբունքները , որ ատեն երեսունըհօթը տարու էր , և շուտով պապական եկեղեցականք մասնաւոր թշնամութիւն մը ունեցան անոր դէմ : Ա. սան որոյ քանի մը անգամ Նուքս պարտաւորեցաւ երկրէն դուրս ելլել որ անոնց վրէժխնդրութենէն ազատ ձեայ . և անգամ մը հոգևոր հովիւ եղաւ Ն'ենէվայի մէջ գտնուող Ընդհանուր գաղթականներուն : 1559ին՝ իր հայրենիքը վերադարձաւ , և ան նոյն տարին քարոզութեան պաշտօն մը ընելու եղաւ Ակովտիայի մէջ . ասով մեծապէս արժանացաւ գլխաւոր Նարեկարգողաց կարգը դասուելու : Պատմագիր մը կըսէ թէ՝ "Ընոր նախանձը և եռանդագին աշխատութիւնը ժողովին փասին համար՝ (ժողով կըկոչուէր բարեկարգեալ կողմը ,) փոխանորդ թագուհիին և պապականներուն չարաչար ատելութեան և վրէժխնդրութեան տակը ձգեցին զինքը : Ընդարձակաւ խոստմունք եղաւ զանիկայ բռնողը կամ սպաննողը վարձատրուելու , և ոչ սակաւ անձինք ատելութենէ կամ ագահութենէ չարժեալ՝ զանիկայ ձեռք ձգելու համար գարանակալ եղան : Նայց ասոնք բանը չարգիլեց զանիկայ հրապարակաւ երևնալէն , ոչ ալ քարոզութեան պաշտօնին համար երկրին մէջ պտտելէն խափանեց : Ը. միջոցիս գրեթէ խնդրէ վեր էին անոր աշխատութիւնները . ցորեկը կըպարապէր քարոզ տալու , և գիշերը հասարակութեան գործոց վերաբերեալ նամակներ գրելու : Ընդհանուր վտանգին մէջտեղը կը գտնուէր , և իր ներկայութեամբը՝ իր հրապարակական քարոզութեամբը և առանձին խրատներովը ժողովրդոց սիրտը քաջալերեց զօրացուց , և բնաջինջ ըրաւ անոնց միտքը պղտորող կամ անոնց մէջ երկպառակութիւն ձգող հնարքները" : Ը. ատեններս քաղաքական պատերազմ ծագեցաւ , որ տարիի մը չափ տևեց , և որուն

վերջացած ժամանակը Ռոթէսթանդները՝ օգնութիւն ընդունելով Էդինբուրգի թագուհիէն, ազգին մեծ մասը իրենց կողմը շահեր էին։ Ետքէն շատ չանցած՝ ազգային ժողով մը եղաւ, որուն մէջ Եկեղեցական կրօնքը օրէնքով հաստատուեցաւ և պաշտպանուեցաւ։ Ակոմտացիք երիցական Եկեղեցւոյ կառավարութեան եղանակը ընդունեցին, և անոնք մինչև հիմա երիցական են*։ Նօքս մեծ ձեռնտուութիւն ըրաւ այս բանին մէջ. երբոր ինքը տակաւին պատանի էր, Ընդհոյ մէջ եպիսկոպոսական իշխանութիւն մը մատուցին իրեն, բայց անիկայ չընդունեց Ընդհական Եկեղեցւոյ պաշտամունքի և ծէսերու եղանակը, ու այնպէս համարեցաւ թէ բովանդակ առաջնորդական իշխանութիւնը հակառակ է թէ Եւետարանի ոգւոյն և վարդապետութեանը՝ և թէ Եկեղեցին ամենալաւ օգուտներուն։

Ակոմտիայի Եկեղեցին վերջերը մեծ վտանգներ կրեց 1561ին՝ Ակոմտիայի Մարիամ թագուհիին թագաւորութեան ժամանակը. սակայն Մարիամ 1567ին հրաժարեցաւ կառավարութենէն, և ան նոյն ժամանակէն ճշմարտութեան փաստը կատարեալ յաղթութիւն կրվայելէ։

ՎԵՐՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ես՝ բարեմիտ ընթերցողները իրենց առջևը ունին մէկ համառօտ տեղեկութիւն մը՝ Նարեկարգութենէն առաջ քրիստոնեայ երկիրներուն մէջ եղած կրօնական վիճակին վրայով, (տե՛ս Իրերուն ա իճակը, Հատ. Ա, երես ա—ձ) և մէկ ընդարձակ պատմութիւն մը վեշտա-

*Եպիսկոպոսական (Ընկլիգան) Եկեղեցին շատ քիչ ժողովուրդ ունի Ակոմտիայի մէջ։

սաներորդ դարուն Եւրոպայի թագաւորութիւնները մինչև իրենց հիմունքը սասանող մեծ փոփոխութեան սկզբնաւորութեանը, յառաջադիմութեանը և հետևանքները։ Ես մեծ բարոյական յուզմունքիս մէջ յայտնուած սկզբունքները, ան մարդիկը որ զանոնք տարածեցին, և ան գործը գլուխ հանելու համար անոնց 'ի գործ դրած միջոցները պարզաբար և կըհաւատանք որ հատատարմաբար նշանակուած են ատ հատորներուս մէջ։

Ըն մարդիկը՝ որ Ըստուած իրեն երևելի գործիքներ ըրաւ ատ գործիս մէջ, ան դարուն ամենէն գիտունները և անկրկնայ բարեպաշտներն էին։ Լուտեր, Մելանկտոն, Ջուինգլ, Կալվին, Ֆարել, Կրամեր, Նօքս և ուրիշները այնպիսի մարդիկ էին, որոնց թէ գրաւոբական և թէ բարոյական վարուցը վրայով աշխարհ կրնայ վկայել իր որ և իցէ դարուն պատմութեանը մէջ։ Ես անձինքը՝ ոչ թէ իրենց անձնական շահուն համար աշխատեցան որովհետև անոնցմէ և ոչ մէկը երբէք աշխարհային վաստակ մը ունեցաւ Ըւետարանէն, այլ իրենց մեղսակից եղբայրները տգիտութեան և սնապաշտութեան կապերէն քակելու ազատելու համար, իսկ անոնց հակառակորդները ան նպատակովը կաշխատէին, որ ալ աւելի ընդարձակեն իրենց իշխանութիւնը, և աւելի սաստիկ կապեն և 'ի գերութիւն վարեն հասարակութեան միտքերը։ Հարկարդողներուն գործածած գլխաւոր միջոցներն էին Ըւետարանի քարոզութիւն, Սուրբ Գիրքերը թարգմանել և ձրիապէս տարածել, և հոգևոր գիրքեր տպել տալ։ Իսկ անոնց դէմ եղած միջոցներն էին բանտ և կորուստ, սուր և հուր։ Ես հատորներուն մէջ պատմուած մէկ կողմէն խորամանկ ու գազանային բարբարոսութեանց՝ և միւս կողմէն անմեղ ու համբերող չարչարանաց պէս նկարագրութիւն մը՝ աշխարհի առաջին պատմութեանց և ոչ մէկ գլուխը ներկայացուցած է մեզի։ Սակայն փորձով յայտնի եղաւ թէ նահատակներուն արիւնը Եկեղեցիին սերմն է, քանզի

Հալածումը շատերուն սրտին մէջ կարեկցութիւն ձգեց չարչարուողներուն վրայ, և շատ անդամ կործանում ու կորուստ բերաւ բուն հալածանք հանուողներուն վրայ: Ա՛ս պատմութեանս մէջ յաճախ միտքերնիս կուգայ ան խօսքը որ բարեպաշտօն Պէղան ըսաւ Նաւարրայի Թագաւորին. "Տէր Թագաւոր, ըսաւ ան, արդարև Աստուծոյ Եկեղեցին կրնայ հարուած ընդունիլ և ոչ հարուած տալ, բայց հաճեցէք յիշել՝ որ Եկեղեցին մեռ սալ մըն է, որ իր վրայ շատ խոնարհ խորհած է":

Երբոր թուղ մեր կարդացողները բաղդատեն տեսնեն թէ ինչ վիճակի մէջ էր Եւրոպան վեշտասաներորդ դարուն սկիզբը, և ինչ վիճակ ունեցաւ՝ ան դարուն վերջերը: Երբոր Բարեկարգուիլ սկսան իրենց աշխատութիւնները, բովանդակ Եւրոպա շղթայակապ կրնար բռնաւոր ներին ոտքերուն տակը. բայց ան դարը լրանալէն առաջ՝ Հ վէտ, Նորվեկիա և Տանիմարքա բոլորովին թօթափեցին իրենց վրայի լուծը. Հոլոնիայի, Բրուսիոյ և շատ Գերմանական երեսելի նահանգաց մէջ՝ վերստին ձեռք ձգեցին իրենց կրօնական իրաւունքները և աղատութիւն ստացան Քրիստոսով: Ժելվետիայի ամենէն զօրաւոր նահանգները Աւետարանական կրօնքը ընդունեցին՝ հաղիւ թէ պապականութեան նշան մը ունենալով. Ստորին Գաւառները՝ իրենց թէ քաղաքական և թէ կրօնական ազատութիւնները ստացան: Գաղղիոյ մէջ Բարեկարգութեան սկզբունքները ամէն տեղ հաւատարմութեամբ կը քարոզուէին, և հաղարաւոր Աւետարանական Եկեղեցիներ հաւատարիմ հովիւներու աշխատութեամբը կը կատարելագործուէին: Ընդղիա, Իւլանտա և Սկովտիա բաժնուեր զատուեր էին Հռոմայ հետ իրենց ունեցած միաբանութիւններէն, և Աւետարանական ազատութեամբ կը ցնծային: Ամէն աս երկիրներուն մէջ Բարեկարգութիւնը ժողովրդոց ձեռքը տուաւ Աստուածաշունչը անոնց հասկցած լեզուովը. վերստին գարձուց անոնց

Ս. Քրիստոնէական պարզ վարդապետութիւնները. մէկ պարզ և Աստուծոյ Հոգւոյ հաճեմատ աստուածային պաշտամունքի եղանակ մը հաստատեց. ընդհանուր կրթութեան միջոցները պատրաստեց. զօրաւոր գրգիռ մը տուաւ գիտութեանց, և ազատ քննութեան ու յառաջադիմութեան ոգին արթընցուց ան ազգերուն մէջ՝ որ շատ դարեր թմրած քնացած էին: Պէտք է որ վերջապահներորդ դարուն ան մեծ փոփոխութեանը ընծայենք մեր ժամանակի անզուգական յառաջադիմութիւնը բոլանդակ բնական գիտութեանց, քաղաքական կառավարութեան, կրթութեանց և ամէն տեսակ օգտակար արհեստից մէջ. վասն զի առաջին գրգիռը անոնցմէ տրուեցաւ, և ան ժամանակի յաջողութեամբ՝ ի գործ դրուած սկզբունքները տակաւին հաստատ կըպահեն և յառաջ կըվարեն մարդկային մտքին զօրաւոր ընթացքը: Պապութիւնը ամէն կերպով իր վերջին ճիգը թափեց, որ աս յառաջադիմութիւնը խափանէ. բայց տակայն պապութիւնը ևս սկսաւ տեսնել թէ ինքն ալ կրպարտաւորի կամ յառաջ խաղացող բարմութեանը հետ միաբանիլ, և կամ անոնց ոտքին տակը ճնալ ջախջախիլ: Այլ տակաւին պապական իշխանութեան և ժողովրդոց աս բանը կրմնայ իմանալ, թէ քաղաքական բռնաւորութեան լուծը թեթևցընելը կամ վերցընելը՝ միայն մէկ փոքրիկ մասն է ան իրենց առջևը եղած գործին. թէ պէտք է որ վերստին ժողովրդոց դարձընեն Աստուծոյ Խօսքը. պէտք է որ իրենց վարդապետութիւնը և եկեղեցական պաշտամունքը մաքրեն, և վերստին բարձրացընեն զՔրիստոս Եկեղեցիին ինքնակալութեանը աթոռին վրայ, որուն երկար ատենէ՝ ի վեր տիրապետած են անարիւռ աշխարհասէրք. և ահա մի միայն աս բաները ընելով՝ կրնան երբէք յուսալ թէ պիտի ստանան ան մաքուր բարոյականութիւնը և պանծալի բարեպաշտութիւնը՝ որ Լրոմէսթանդ Եկեղեցիներուն մէջ կըտեսնուի, և գիտութեան ու ընկերական երջանկութեան ան ընդարձակ տարածութիւնը՝ որ

պէնքան Խրոմէսթանգ կոչուող մեծ աղգերը կրվայելեն։

Արդ՝ Աստուծոյ Խանին խոստմունքները մեր առջեւ ունենալով և աշխարհի պատմութեանց էջերը աչքէ անցընելով՝ պապական աթոռին ապառնապուռ կործանումը՝ և դեռ պապական խաչարին մէջ կապուած միլիոնաւոր ներուն հոգևոր ազատութիւնը չյուսացուելու բան մը չէ։ Ան աթոռը իրեք դար առաջ Լուտերի հարուածները ընդունելէն մինչև հիմա երբէք սասանելէն չդադրեցաւ, և ամէն օր նորանոր գործողութիւններ առ սակաւ սակաւ՝ բայց իսկապէս կըտկարացընեն կործանման կըտանին թէ ան իշխանութիւնը և թէ ուրիշ ան ամէն իշխանութիւնները՝ որ հակառակ են աստուածպաշտութեան և ճշմարտութեան։ Աստուածաշունչ Կիրքը հարիւր յիսունէն աւելի տարբեր լեզուով թարգմանուած՝ միլիոններով կըտարածուի ամէն երկրի մէջ. հոգևոր գրքեր և տետրակներ տպելու ու տարածելու ընկերութիւնները աշխարհս լեցընելու վրայ են այնպիսի գրքերով՝ որ հիանալի եղանակաւ պատրաստուած են Աստուծոյ Կրոց ճշմարտութիւնները բացատրելու և հաստատելու, ճշմարիտ հաւատացեալոց հոգևոր վարժութիւն և շինութիւն տալու, և անհաւատը ու մեղաւորը արթնցընելու ու ղեկման բերելու *։ Աստուածաբանական քարոզիչներ խրբոված են իրենց կենդանութիւնը կորնչցընող և ըստ մեծի մասին Աստուածաբանէն զուրկ եղող Ակեղեցիներուն մէջ ու կատպաշտութեան զօրացած տեղերը։ Աստուածաբանական Ակեղեցիները կամաւոր նուէրքով կըհոգան յիշեալ քարոզիչներուն ծախքը, և հանապազ ու ջերմեռանդ սրտով Աստուծոյ օրհնութիւնը կրխնդրեն անոնց համար։ Այս քարոզիչներուն նպատակը՝ չէ թէ օրհնած ջուր սրսկելով

* Լոնտոնի կրօնական գրքերուն ընկերութիւնը մէկ տարուան մէջ 16 միլիոն գիրք և տետրակ հրատարակեց, որոնց ամէնն ալ փրկութեան խօսքը կըպարունակեն։ Ամերիկայի կրօնական գրքերու ընկերութիւնը՝ հարիւրէն աւելի տարբեր լեզուով կրօնական գիրք ու տետրակ տպել կուտայ և կըտարածէ քանաչան երկիրներու մէջ։

մարդոց վրայ՝ զանոնք քրիստոնեայ ընել է , չէ թէ այլ ինչ կամ այն ինչ քրիստոնէական կամ աղանդական անունը տալ է ժողովրդոց , այլ Հայէն պարզ և անձնուրաց վարդապետութիւնը քարոզել , և համոզել մարդիկ՝ որ կենդանի հաւատքով մը Քրիստոսի հաւատան , ու անոր օրէնքներուն համեմատ՝ իրենց կենցաղավարութիւնը կանոնաւորեն : Քարոզութեան գործը իր յաջողութիւնը ունեցաւ , և արդէն նորոգեալ սիրտ ու սուրբ վարք ունեցող մարդոցմէ բաղկացեալ Եկեղեցիներ կազմուած են Հինաստանի մէջ , Հիամի մէջ , Պրմայի մէջ , Հնդկաստանի մէջ , Հարաւային և Արեւմտեան Հիրիկէի մէջ , Մերիգայի վայրի ցեղերուն մէջ , և Հաղաղական Հովկիանոսի կղզիներուն վրայ : Հատուծոյ որդիքը առաւել քան զառաւել կըզգան թէ պարտաւոր են աշխատիլ , իրենց ինչքը նուիրել , և աղօթք ընել Հւետարանի ընդհանուր տարածմանը համար : Հատուծոյ օրհնութեամբը բնաւ երբէք պիտի չդադարի աս գործը , մինչև ամէն տեսակ և ամէն անուն ունեցող կռապաշտութիւնը դադարի . մինչև պապութեան և եպիսկոպոսութեան բռնաւորութիւնը բնաջինջ ըլլայ . մինչև քրիստոնէական լոյսը՝ ազատութիւնը և սէրը ընդհանուր աշխարհի վրայ տիրէ , և աշխարհի ամէն թագաւորութիւնները դառնան Տեառն մերոյ և Փրկչին Հիսուս Քրիստոսի թագաւորութիւնը ըլլան :

ՎԵՐՋ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ԱՄ ՏԵԱՒՆ

1384 Ալիքլիի մեռաւ : Դեկտ . 31 :
1482 Ծնաւ Լբօլամփատիոս :
1483 " Լուտեր : Նոյեմբ . 10 :
1484 " Ցուինկլ : Հունվ . 1 :
1489 " Ֆարել
" Կրաամեր : Հուլիս 2 :
1494 " Հովհաննէս Թէօսաէն :
1497 " Մելանկտոն : Փետրվ . 16 :
1499 " Հովհաննէս Լասքի :
1505 " Նօքս :
Լուտեր Լրիֆուրթի Օգոստինեանց վանքը կը մտնէ : Օգոստ . 17 :
1507 Լուտեր քահանայ կը ձեռնադրուի : Մայիս 2 :
1509 Կալվին ծնաւ : Հուլիս 10 :
1511 Լուտեր Հռոմ կ'երթայ :
1512 Լուտեր աստուածաբանութեան վարդապետ կանուանի : Հոկտ . 9 :
Լը Ֆեվը հատատրով արդարութիւնը կը քարոզէ Փարիզի համալսարանին մէջ :
1516 Լրասմոս Հունարէն Նոր Կտակարանը կը հրատարակէ :
Ցուինկլ Լեհատարանը կը քարոզէ Չինսիլէնի վանքին մէջ :
1517 Լուտեր իր նախադասութիւնները կը հրատարակէ Եպիսկոպոսութեանց դէմ : Հոկտ . 31 :
1518 Լուտեր Ուկզպուրկի մէջ պապին նուիրակին՝ կարդինալ Կայետանոսին կը ներկայանայ : Հոկտ . 7 :
Լուտեր՝ պապէն ընդհանուր ժողովի մը կը բողոքէ : Նոյեմբ . 28 :
Ցուինկլ քարոզիչ կը կարգուի Հուրիխի մատուռին մէջ : Դեկտ .
1519 Լուտեր խօսակցութիւն կ'ունենայ Միլտիցի հետ՝ Ալթենպուրկի մէջ : Հունվ :
Լուտերի Պաղատացուց թուղթին վրայ ըրած մեկնութիւնը կը հրատարակուի : Հոկտ :

Ե. Տ.

1520 Պապը բանագրանքի կոնդակ կըհրատարակէ Լուտերի դէմ : Հոկտեմբեր 15 :
Լուտեր Ալիդենպերկի մէջ պապին կոնդակը հրապարակաւ կայրէ : Դեկտ. 10 :
1521 Ւորկըրդ և ուրիշ սաստիկ կոնդակ մը կըհրատարակուի Լուտերի դէմ : Յունվ. 3 :
Շվէտիա մէջ Լութերականը կըքարոզուի :
Ուկեղեցւոյ եօթը խորհուրդներուն վրայ Հենրիկոս Ըին չինած գիրքը կըհրատարակուի :
Լուտեր Վորմսի ժողովը կըհասնի : Ապրիլ 16 :
Լուտեր Վարդպուրկ կըտարուի : Ապրիլ 28 :
Վորմսի հրովարտակը կըհրատարակուի : Մայիս 26 :
Լևոն Ժ. կըմեռնի : Դեկտ :
1522 Կարոլոս Ե սրբազնիշներ կըխորհէ Սորբին Դատաւաներուն մէջ : Շատ մարդիկ մարտիրոս կըլլան անոր տեղ :
Օրինկլ իր առաջին գիրքը կըհրատարակէ կերակրոց ընտրութեանը և զանոնք ազատօրէն գործածելու վրայ : Ապրիլ 16 :
Օրինկլ կամուսնանայ :
Լուտերի պատասխանը Հենրիկոս Ըին Եօթը խորհրդոց վրայ չինած գիրքին դէմ , կըհրատարակուի : Սեպտ :
"Արիւր տասապանքներ" կոչուած տետրակը կըհրատարակուի Վերմանիոյ մէջ : Նոյեմբ . 25 :
Լը Ֆեվը կըհրատարակէ Դաղղիարէն Նոր Կտակարանը :
1523 Ըքօլամփատիոս աստուածաբանութեան վարժապետ կըլլայ Պազէլի համալսարանին մէջ :
1524 Տանիմարգացւոց լեզուով Նոր Կտակարանը կըհրատարակուի :
Ճոսեն Լութերականը կըքարոզէ Վայպուրկի մէջ :
Հնուրիխի եկեղեցիներէն պատկերները կըվերցուին կառավարութեան ձեռքովը : Հունիս :
Հնուրիխի մէջ մանրացիկ կրօնաւորաց կարգը կըվերջըննեն : Դեկտ :
Պազէլ քաղաքին մէջ Ճառեր կըտպուին , և Դաղղիայի մէջ կըհրատարակուին գրավաճառներուն ձեռօքը :
1525 Թինտալի Անգղիարէն Նոր Կտակարանը կըհրատարակուի :
Նոր Կտակարանը և Հին Կտակարանին քանի մը գիրքերը կըհրատարակուին Հելվետացւոց խօսած լեզուով :
Սաղմոսին Դաղղիարէն ոտանաւոր Թարգմանութիւնը կըհրատարակուի :
Հնուրիխի մէջ պատարագը կըխափանեն : Ապրիլ 11 :
Լուտեր կամուսնանայ : Հունիս 18 :
Պազէլի մէջ վանքերը կըբացուին :

Ը. Տ.

1526 Հվէտի լեզուով Նոր Կտակարանը կը հրատարակուի ։
Պելճիքացւոց լեզուով Աստուածաշունչը կը հրատարակուի ։
Պատէնի վիճաբանութիւնը ։ Մայիս 16 ։
1527 Հելվետիայի զանազան կողմերու եկեղեցիներէն պատկերները կը վերցընեն ։
1528 Պէրն քաղաքը մեծ վիճաբանութիւն կ՚ելլայ, ու Խարեկարգութիւնը յաղթող կը դառնայ ։ Հոկտ. 7 ։
1529 Պազէլի մէջ Խարեկարգութիւնը կը կատարելագործի ։
Ափսոյի ժողովին հրովարտակը ։ Ապրիլ 20 ։
Ըւետարանականաց Խողքը (Protestes) որուն պատճառովը Protestանդ կը կոչուին ։ Ապրիլ 20 ։
Լուտերի և Զուինգլիի խօսակցութիւնը Մարպուրկի մէջ ։ Հոկտ ։
1530 Ըւկզպուրկի ժողովը կը բացուի ։ Մայիս ։
Ըւետարանական դաւանութիւնը կը կարդացուի Ըւկզպուրկի ժողովին առջև ։ Հունիս 25 ։
Ժողովին վճիռը կը հրատարակուի ։ Նոյեմբ. 19 ։
Սմալքալտի դաշնակցութիւնը ։ Դեկտ. 31 ։
1531 Զուինգլի կը մեռնի պատերազմի մէջ ։ Հոկտ. 11 ։
Էքօլամփատիոս կը մեռնի ։ Նոյեմբ. 23 ։
1532 Հ՚Ինեվայի մէջ Ըւետարանը կը քարոզուի ։
Ընդդիմ մէջ պապին տարեկան եկամուտները կարգիլուին, և Թագաւորին կը դառնան ։
Պրաամէր՝ Վանդէրպըրի արքեպիսկոպոս կը կարգուի ։
1534 Պապին իշխանութիւնը կը վերնայ Ընդդիմայէն ։
Թագաւորը Լկզնէյին գլուխ կ՚ելլայ ։
1535 Դաղղիայի մէջ շատ մարտիրոսութիւններ կ՚ելլան ։ Հունվ ։
Հ՚Ինեվայի մէջ Խարեկարգութիւնը կը հաստատուի ։ Օգոստ ։
1536 Կալվինի "Հաւմանագրութիւնք (Institutes") կոչուած աստուածաբանական մեկ գիրքը կը հրատարակուի ։
Պզտիկ վանքերը կը գոցուին Ընդդիմ մէջ ։
Էրասմոս կը մեռնի ։ Յուլիս 12 ։
Կալվին իր բնակութիւնը կը հաստատէ Հ՚Ինեվայի մէջ ։ Օգոստ ։
Խարեկարգութիւնը կը հաստատուի Աջոի կղզիներուն մէջ ։
1537 Պապական կոնդակը կը հրատարակուի Հենրիկոս Ըին դէմ ։
1538 Կալվին ու Ֆարել կ՚աքսորուին Հ՚Ինեվայէն ։
1539 Խարեկարգութիւնը կը հաստատուի Տանիմարքայի մէջ՝ իշխանաց ժողովի մը առեն, որ Օտէնսի մէջ եղաւ ։
Նոր վանքերը կը գոցուին Ընդդիմ մէջ ։
1540 Կալվին կամուսնանայ ։

Ը. Տ.

1540 Խալանտացի լեզուով Նոր Կտակարանը կը հրատարակուի ։
1541 Շվէտի լեզուով Աստուածաշունչը կը հրատարակուի ։
Կալվին Ա՛ննէվա կը դառնայ ։ Հրիցական Հիմնադրութիւնը կը հաստատուի ան տեղ ։ Անգլ ։
1542 Նօքս կ՚ընդունի Բեռնարանական կրօնքը ։
1543 Ընդհանրի մէջ արգելք կը դրուի որ Աստուծոյ Խիրքը բարձրաստիճանի մարդոցմէն զատ ուրիշները չկարդան ։
Ակովտիայի մէջ թոյլ կը տրուի Աստուծոյ Խիրքը տարածելու ։
1544 Յառմագիրքին մէկ մասը Ընդհանրէի կը թարգմանուի ։ Վեկտ ։ 13։
1545 Տրիտենդիոյ ժողովը կը բացուի ։
1546 Լուտեր կը մեռնի ։ Փետրվ ։ 18 ։
1547 Էնրիկոս Ը. կը մեռնի ։ Յունվ ։ 28 ։ Էնրիկոս Ը. Թագաւորին հալածանաց գործքերը կը խափանին ։ Ազատութեան հայչն ու գինին արուիլը կը հաստատուի Ընդհ. մէջ ։
1548 Տրիտենդիոյ ժողովը կը դադրուի ։ Մարտ 11 ։
Ընդհ. մէջ եկեղեցիները պատկերները կը վերջրջեն ։ Վահանայից ամուսնութեան հրաման կը լսուի ։
1550 Դանեցի լեզուով Աստուածաշունչը կը հրատարակուի ։
Յովհաննէս Լասքի իր բնակութիւնը Լենոնի մէջ կը հաստատէ ։
1551 Տրիտենդիոյ ժողովը կրկին կը բացուի ։ Մայիս 1 ։
1552 Տրիտենդիոյ ժողովը երկրորդ անգամ կը դադրուի ։ Ապրիլ 28 ։
Ռոլընացւոց լեզուով Նոր Կտակարանը կը հրատարակուի ։
Ընդհանրի ժողով Ռոլընիայի մէջ ։ Օգնական կարգադրութիւններ կառաջարկուին ։
1553 Յովհաննէս Լասքի կը մեռնի Ընդհանրէն ։ Էտուարդ Զ. կը մեռնի ։ Յուլիս 6 ։
Պապական եպիսկոպոսները վերստին կը հաստատուին ։ Էտուարդ Թագաւորին օրէնքները կը խափանուին ։
1554 Մարիամ Թագուհին կամուսնանայ Ապանիացւոց Փիլիպպոս Թագաւորին հետ ։ Յուլիս 25 ։
Ընդհ. կը հաշտուի Հռոմայ հետ՝ կարդինալ Փոլին միջնորդութեամբը ։ Նոյեմբ ։ 30 ։
Ընդհանրի Եպարտմենտը վերստին կը նորոգէ իր վճիռը հերետիկոսաց դէմ ։
1555 Դաղղիոյ մէջ առաջին Բեռնարանական Եկեղեցին կը հաստատուի Ա՛ննէվայի օրինակին պէս ։
Լիփսիոմանի անուն պապական նուիրակ մը կը խորհուրդ Ռոլընիայի Եպարեկարգութիւնը խափանելու ։
Պապական իշխանութիւնը վերստին կը հաստատուի Ընդհանրի մէջ

Ը. Տ.

Կարլամէնդին հաւանութեամբը :

1556 Դրամը մարտիրոս կըլլայ : Մարտ 21 :

Յովհաննէս Լասքի Հոլոնիա կըդառնայ :

Աղօսոյի ժողովը Հոլընիայի մէջ : Ուծամեծները հրաման կընդունին որ իրենց ուզած երկրպագութիւնը ընեն տուներնուն մէջ :

Եւետարանական ժողովները կըհաստատուին Նտինպուրկի և Ակովտիայի մէջ :

1558 Մարիամ Թագուհին կըմեռնի : Նոյեմբ . 17 :

1559 Նղիսաբեթ Թագուհիին օրովը՝ Ռեֆորմութիւնը կըհաստատուի Անգղիոյ մէջ :

Դաղղիոյ Ռեֆորմեալ Եկեղեցիին առաջին ազգային սիւնհոդոսը Փարիզ : Մայիս 20 :

Ա'ենէվայի համալսարանը կըհաստատուի :

Նօքս Ակովտիա կըհանի :

Ժողովուրդը վանքերը կըկործանեն Ակովտիայի զանազան տեղուանքը :

Կրօնքի պատճառաւ քաղաքական պատերազմ կըծագի, Ակովտիայի մէջ :

1560 Յովհաննէս Լասքի կըմեռնի : Յունվ . 8 :

Մելանկտոն կըմեռնի : Ապրիլ 19 :

Խաղաղութիւնը կըհաստատուի Ակովտիայի մէջ :

Եւետարանական Դաւանութիւնը Հաւատոյ՝ Ակովտիայի Խորհրդարանը կընդունի : Օգոստ . 17 :

Պապին իշխանութիւնը կըվերնայ Ակովտիայի մէջ : Օգոստ . 24 :

1561 Յովհաննէս Ցոսսէն կըմեռնի : Նոյեմբ . 9 :

Դաստիարակութեան Ա. Գիրքը կըշարադրէ Յովհաննէս Նօքս , և Ակովտիայի Եկեղեցիին ընդհանուր ժողովը անոր հաճութիւն կուտայ :

1562 Տրիտենդիոյ ժողովը երկրորդ անգամ կըբացուի : Յունվ . 18 :

Դաղղիոյ մէջ կրօնքի համար քաղաքական պատերազմը կըսկսի : Ապրիլ :

1563 Պելճիգացւոց Հաւատոյ Դաւանութիւնը կըհրատարակուի :

Տրիտենդիոյ ժողովը վերջին անգամ կըգումարուի : Դեկտ . 4 :

Հոլոնացւոց լեզուով Աստուածաշունչը կըհրատարակուի :

1564 Ա'իվիթները Հոլոնիա կըմտնեն :

Կալվին կըմեռնի : Մայիս 27 :

1565 Փարէլ կըմեռնի :

1566 Խարեկարգութիւնը Նէթէրլանտիայի շատ կողմերը կըհաստատուի :

Ը. Տ.

1567 Ըվմայի գուքսը Նէաբէրլանտիա կը խրկուի : Ոսկալի բարբարոսութիւնները կըսկսի անտեղ :

Խարեկարգութիւնը վերջապէս կը հաստատուի Ակովտիայի մէջ՝ Մըրբէյ փոխանորդին ժամանակը : Դեկտ :

1570 Պապը կանդակ մը կը հրատարակէ , որով կը բանադրէ և իր իշխանութենէն կը զրկէ Էղիսապեթ թագուհին :

1572 Ուրբր Խարթուղիմէոսի օրուան կոտորածը ի Փարիզ : Օգոստ . 24 :

Նոքա կը մեռնին : Նոյեմբ . 24 :

ՎՐԻՊԱԿ

ԵՐԵՍ	ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ.	ՈՒՂԻՂ.
59 .	33 .	հերթա	հերթաբ
66 .	16 .	անուններբը	անուններբը
139 .	5 .	ընէ	ընէ .
103 .	26 .	հօտե-	հօ-
202 .	24 .	աղդային	ազգային
222 .	1 .	սկզբնաւորութիւնքան	սկզբնաւորութիւնը ,
259 .	2 .	դիրբը	դիրբը
508 .	28 .	Սելանտրը	Մելանկտոնի
512 .	8 .	խրոտա	խրոխտ
518 .	7 .	միաչամուխ	միջամուխ
551 .	7 .	՛հատի	՛հոխ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГОС. БИБЛИОТЕКА
ՀԱՅԿ.ՍՍՌ
ՀՀ ԱՍՍՌ Մաշտոցի անվան